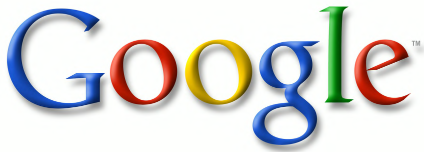

SIGILLVM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
CHRISTO ET ECCLESIAE
VE RI TAS

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

MÁSODIK OSZTÁLY: ÍRÓK.

TIZENHATODIK KÖTET.

PEST,
EGGENBERGER FERDINÁND
M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.
1866.

85

MONUMENTA

HUNGARIAE HISTORICA.

SCRIPTORES.

XVI.

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

MÁSODIK OSZTÁLY: ÍRÓK.

TIZENHATODIK KÖTET.

PEST, 1866.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

GHYMESI FORGÁCH FERENCZ

NAGYVÁRADI PÜSPÖK

MAGYAR HISTORIÁJA

1540—1572.

FORGÁCH SIMON ÉS ISTVÁNFI MIKLÓS

JEGYZÉSEIKKEL EGYÜTT.

A HERCZEG ESTERHÁZY-FÉLE KÉZIRATBÓL

KÖZLI

MAJER FIDÉL.

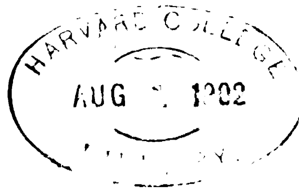
BÉVEZETTE

TOLDY FERENCZ,

M. AKAD. R. T. S A TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

PEST, 1866.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

Incorruptam fidem professis neque amore quisquam et sine odio dicendus est. *Tac. Hist. I. 1.*

Opus aggredior opimum casibus, atrox proeliis, discors seditionibus, ipsa etiam pace saevum. . . *Id. I. 2.*

Non tamen adeo virtutum sterile seculum, ut non et bona exempla prodiderit; . . . supremae clarorum virorum necessitates, ipsa necessitas fortiter tolerata; et laudatis antiquorum mortibus pares exitus.

. . . cladibus . . approbatum est non esse curae deis securitatem nostram, esse ultionem. *Id. I. 3.*

Nyomatott Emich Gusztáv magy. akad. nyomdásznál. Pesten, 1866.

FORGÁCH FERENCZ ÉLETE ÉS MUNKÁI.

BEVEZETÉSŰL.

I. Egy státusember történetirata nyújtatik e kötetben a tudós közönségnek, ki az igazat nem csak felismerni, hanem érezni is tudta, nem csak tisztelte mindenek felett, hanem kimondani is bátor volt. Innen azon nyíltsága, mely minden személyes kímélet mellőzése miatt fanyarnak s a szeretetlenség szinében jelent meg; innen azon elkeseredése a hazai dolgok folyása felett, mely őt a magyar király tartományaiból az erdélyi fejedelmébe átköltözésre bírta. — Csak a szerencsésnek szokott igaza lenni a világ előtt: ő nem volt az, s így az egykorú tanúk követ emeltek ellene, az utókor pedig, ezekre támaszkodva, elpártolt alattvalónak s részrehajló történetirónak bélyegezte; s hogy bajai tetőzve legyenek, a sors Horányiban oly kiadóval látogatta meg, ki munkáját idegen részekkel átszőve és hibákkal eléktelenítve adta át a világnak.

II. Valóban hálára méltó dolgot tett e nevezetes író körűl Majer Fidél, hg Esterházy Miklós úr egykori nevelője, ki annak szövegét a herczegi könyvtárban őrzött XVI. századbeli kéziratpéldány alap-

ján visszaállította, s azt az akademia Történelmi Bizottságának rendelkezése alá adta. De mintha e mű valamely bal csillagzat alatt fogantatott volna: alig indúlt vala meg nyomatása, Majert elragadta a halál. Most ennek barátja Szalay László lépett a kiadás élére, s ím őt is elvesztettük, még mielőtt a rágalmazott és elferdített írót újra bevezethette volna irodalmunkba. Rám szálltak tehát, mint a Történelmi Bizottság ügyei vivőjére, a befejezés s a közzététel vég gondjai. Későn teljesítem a mi teendő volt, de azon hűséggel, melyet a jeles és szerencsétlen szerző érdemelt.

III. A miket Forgách, Commentáriusaiban, feljegyzett, azoknak maga kor- és sokban szemtanúja, nem kevésben részese, volt; s így az író személyisége sokkal bensőbb összefüggésben van a művel, hogysem életrajza mellőzhető volt volna. Adom azt biographusai [1]), némely acták, elszórt adatok, és saját munkája helyeiből szőve: talán ez által is más világításban tűnvén majd fel e történeti munka, melyet divat lőn mint pártosat káromlani, bár — nem lehetvén nélküle XVI. századbeli dolgainkat megírni —

[1]) „Vita Auctoris" az Esterházy-codexben *Istvánfi*tól (kiadva *Kovachich*nál, Scriptt. Min. I. 155. sk. ll.). — *Czvittinger*nél Specimen Hung. Lit. 147. l. (ki őt kisöcscsével, a bíbornok-érsekkel, egygyé teszi). — *Bod* M. Athénás 86. l. — *Pray* az Annálisok V. köt. Előszav. s a Hierarchia II. k. — *Horányi* a Memor. I. 693. l. — *Gánóczy* : Episcopi Varad. II. 103. sk. ll. — *Háner* : Scriptt. Rer. Hung. I. 169. sk. ll. — Ismét, és most már teljesben, *Horányi* Forgáchnak általa eszközölt kiadásáb. 1788. — *Budai F.* Lexikona II. k. 42. sk. ll. — Sok újat hozva *Mocsáry Antal* Nógrád várm. Leir. IV. k. 137. sk. ll. — *Mednyánszky*: Taschenb. f. vaterl. Gesch. 1822. s ez után *Kovacsóczy*: Árpádia 1835. — *Fábri Pál* az Esmer. Tára V. k. 40. l. — *Lányi*: Magyarföld Egyháztört. I. 268 stb.

minden történészek által nyomról nyomra használtatik.

IV. Ghymesi Forgách Ferencz, Forgách Zsigmond kincstartó [2]) és Zólyomi Katalin harmadik fiok [3]), a XVI. század egyik legjelesb bajnoka Simon testvére, Budán született [4]). Bátyja a hadi pályára akarta őt bírni, a lánglelkű ifju azonban inkább a tudományok iránt érezve vonzódást, magát papságra szánta [5]).

---

[2]) *Horányi* a Mem. I. köt. a Mohácsnál elesett Forgách Miklós fiává teszi, de a kiadás előtti életrajzban, *Bél* nyomán (Notit. IV. 372), már megigazítja.

[3]) Magának Forgách Ferencznek előadása szerint az e kötet végén, 552. l., közlött nemzékrendben, ahol a négy fitestvér ily rendben áll: Simon, Paulus, *Franciscus*, Emericus. *Bél*nél, s utána *Nagy Iván*nál az ill. h., így következnek: Pál, Ferencz, Simon, Imre. Kétségtelenül az első sor hiteles, mit Istvánfi előadása is bizonyítani látszik, hol Ferencznek püspökké kineveztetéséről szól (l. a köv. jegyzetet). I. Ferdinánd kir. oklevelében is (Függelék I. sz.) Simon áll első helyt.

[4]) *Horányi* szerint (a nagy életrajzban, melyet értünk minden következő idézetinkben) még pedig 1510-ben, a mi azonban nem lehet. Mert ha Simon volt a legidősb testvér, kit csak Pál és Margit után követett Ferencz, úgy Simonnak legalább 1507. kellett volna születnie, és így 1596-ban, midőn a keresztesi mezőn mint osztályvezér harczolt, majd *kilenczven évesnek lennie!* Másfelül, mint a fejezetben előadatik, a páduai egyetemről visszatérvén lett Ferencz püspök 1556, s ekkor *ifjusága miatt* Simonra bízatott Várad megvédése: már pedig ha 46 éves, sem ekkor nem fogott Páduából haza térni, sem a 46 éves férfiu, ifjusága miatt, gyámra és védre nem fogott szorúlni.

[5]) Így *Horányi* a nagyobbik Életrajzban, és, bár kútfőt nem idéz, a dolog valószinű. Kevesbbé a mik következnek, hogy t. i. visszatérvén Olaszországból, Szalaházi Tamás veszprémi és választott egri püspök által szenteltetett volna fel; majd az ennél nyert jó véleményt ennek utódja Frangepán

Istvánfi szerint Oláh Miklós küldte őt a páduai egyetemre, hol a bölcsészet és szabad mesterségekből tudori rangot nyert[6]). Épen midőn Olaszországból haza tére, halt meg, 1556. aug. 12., a váradi püspök Zaberdin Mátyás, ki, a mily határozott híve Ferdinándnak, oly harczias férfiu, a király tekintélyét a tiszántuli részeken hatalmasan fenn tudta volt tartani. De Erdélyben a király ügye el vala veszve, Biharban pedig a kedélyek, Zaberdin kegyetlenségei által is végkép elkeserítve úgy, hogy a tiszai tartomány is Izabellához esküdt, s a novemberi kolosvári országgyülésen Erdély s a Részek egy közös birodalommá alakúltak. Kassa, Gyula és Várad még a királyiak kezén voltak. Zaberdin halála után tehát a váradi szék hamar be volt töltendő, mielőtt e megye is elveszne. Oláh Miklós Ferdinándnak Forgáchot ajánlotta, kit, úgy látszik, még mint egri püspök (1548—53), s mielőtt az ifju pap még felszenteltetett, már egri kanonokká tett volt, s ki időközben őrkanonokká lett[7]). A

Ferencznél is fenn tudván tartani, ez által neveztetett volna egri őrkanonokká, kinek utódai, Oláh Miklós és Újlaki Ferencz, által is becsültetett és szerettetett. — De, ha Forgách Szalaházi által annak veszprémi *és* egri püspöksége idején szenteltetett fel, úgy ennek 1527—34 közt kelle történnie, mert 1534 már Kecseti Márton volt veszprémi püspök; s ha ekkor Forgách hoszonnégy éves volt, csakugyan 1510-ben ben született, minek hihetetlenségét azonban a 4) jegyzésben megmutattam.

6) „Ex patavino gymnasio, ubi philosophiae studiis operam dederat, et de ea, literisque quas vocant humanioribus, lauream acceperat, reversus. . Olaho, qui eum in Italiam miserat. . .

7) *Pray* (Hierarch. II. 188.) kétségtelenül okmányos alapon, írja : „Ex Custode Capituli Agriensis, confestim a morte

király csakugyan neki is szánta a váradi püspökséget oly kikötéssel, hogy ő, mint igen ifju még, csupán az egyháziakat látná el, s a király mellett titkárságot viselne, Váradot pedig és környékét testvére Forgách Simon, ki csak aziméntszabadúlt vala ki a török fogságból, melybe Temesvár veszedelmekor esett volt, jelenleg pedig felső Magyarországban vitézkedett a lázadó urak ellen, sietne védelmezni [8]). Mert Várad az erdélyiek által már ostromoltatott vala [9]), s a Lengyelországból Erdélybe visszatérő Izabella az ostromló hadat még útjából megerősíttette [10]).

Zaberdini, per Ferdinandum R. nominatus." Az egri egyházi Schematismus ugyan (1838-ról) az egri kanonokok sorozatában, mely „e documentis publicis" készült, Forgáchot mint őrkanonokot csak 1564-re hozza fel (22. l.), de ez csak azt bizonyítja, hogy más évről a lajstrom szerkesztője előtt okmány nem feküdt, míg másfelül azt, hogy 1564 is még az volt. Hogy Oláh által, s így 1553 előtt lett már egri kanonok, azon viszonynál fogva hihető, melyben őt e főpap irányában Istvánfi tünteti fel, mint ki őt „Olaszországba küldte", és a váradi székre ajánlotta Ferdinándnak (Vita auctoris).

[8]) Bizonyítja ezt *Istvánfi* előadása mind Históriájában Lib. XIX. (Colon. 1724) 230. l. mind Forgách Életében, világosan összekötvén a Ferencz püspökségét és Simon váradi kapitányságát; hogy pedig emez Váradot még 1556 őszszel vette át, bizonyos, mert Izabella visszatérésekor már benne volt. A forma szerinti kinevezés, mint látni fogjuk, a másik évben következett.

[9]) „Simon Forgách . . . ad administrationem Inferioris Vngariae et Varadini, *quae iam tertium mensem oppugnabatur* . . praefectus erat." L. Forgách Ferenczet alább a 148. l.

[10]) „Eorum Polonorum atque Vngarorum parte secum assumpta, reliquos, bipartito dividit (Isabella), partemque duce Andrea Batory de Somlio ad obsidionem Hust urgendam mittit, partem *Waradinum* **acrius** *oppugnandum.*" U. a. 149. l.

V. Míg Simon Báthory György rohamai ellen Váradot vitéz kitűréssel oltalmazá; öcscse, a kijelölt püspök, kinek részére Váradot meg kelle tartania, ez alatt mint királyi titkár az udvarban kezdte meg szolgálatait. Megjelenvén itt a királyi tanácsban a huszti őrség követei, segítséget sürgetni az ostromló Báthory András ellen, Ferdinánd oda Brandeis német kapitányt rendelte, bár Zrínyi Miklós ajánlkozott a várnak kiostromlására, ha a király Husztot, költségei visszatéríttetéseig, okmányilag neki adományozza; s bár a tettszomjas Forgách Ferencz — s ez vala első fellépése — azt sürgette, hogy oda valamely a helyi és személy-viszonyokba avatott magyar kapitány küldetnék, kihez ő csatlakozni, s kit eladandó örökségéből pénzzel és zsoldosokkal támogatni kész. Hiába. Másfelül a váradiak követe is a majd győzödelmes Brandeis segedelmével lőn biztatva, noha Forgách Simon arra kért vala engedelmet, hogy, Váradban helyettest hagyván, kijöhessen, a felföldön elszéledt hadakat összeszedhesse, s azokat újakkal szaporítva, mind a két várat segíthesse. A király mind e fényes ajánlatokat mellőzte, s Brandeis addig rajzolt az alföldön és sétált Huszt és Bécs között, míg a huszti derék őrség kénytelen lőn magát megadni, s a királyné hadai teljes erővel Váradot ostromolhaták. Simon gyakran ki-kirohant, meg-megütközött, s oly vitézül tartotta magát, hogy végre is, majd egy évi ostrom, és csak vég kiéheztetés után, vonúlt ki, átengedvén Izabella vezérének az Alföld e kulcsát [11]) és öcscse püspöki székét, de melyet ez soha

[11]) L. F. Ferencz, 153—157. ll. — Várad nem 1556, hanem 1557 esett el, mit, a körülmények összevetésén kivül, *Sepsi Laczkó Máté* krónikája is világosan bizonyít, hol ez áll:

sem látott, sem bírt. Mert az 1556-ki kolosvári gyűlés határozata alapján, mely az egyházi jószágok secularisátióját kimondta, Izabella 1557 a váradi püspökség és káptalan jószágai nagy részét elfoglalván, azokat hozzá hű világiaknak adományozta [12]), János Zsigmond pedig, midőn anyja halála után a kormányt átvette, folytatván az elkobzásokat, a javakat maga is hol adományzás, hol eladás által elidegenítette [13]), míg végre 1566 a tordai gyűlés a káptalant is eltörölte, s a levéltárt országos gondviselés alá vette [14]). Így elvesztvén Forgách Ferencz püspökségét, még mielőtt azt bírta, puszta czímnek maradt az, hatáskör és javadalom nélkül.

VI. Míg Simon hős Váradon folytatta hadi munkáit, Ferencz a diplomatai pályán csakhamar megállapította hírnevét. T. i. a törökök folytonos betörései az alsó részekbe nyugtalanítván a királyt, ez 1557 elején Regensburgba a birodalmi rendekhez folyamodott segedelemért, mely meg is igértetett [15]), a magyarokat pedig június 1-jén Pozsonyba hívta össze kellő intézkedések tétele végett. Ez országgyülésen adta ki Ferdinánd Forgách Ferencznek püspöki kinevező oklevelét [16]), midőn a jövő télre kihirdetett német birodalmi gyűlésre menendő országos követ-

„1557. Váradot János király fia megveszi Ferdinándtól." (Gr. Mikó Imre: Erdélyi Történelmi Adatok, III. k. 18. l.)

[12]) *Gánóczy* az id. h. 111. l.

[13]) U. ott 113. l.

[14]) U. ott 127—9. ll.

[15]) L. Ferdinánd kir. XVIII. végzeménye (1557) I. törvényczikkét.

[16]) „Princeps legationis Franciscus Forgách *tum primum* in iis comitiis titulo episcopatus Varadinensis ornatus" írja maga, alul 155. l.

ség vezérletével és szónoklatával ő bízatott meg. Regensburgban jelen volt Ferdinánd, fiaival együtt, midőn Forgách vezérbeszédét tartotta. Nagy érdekeltséggel és részvéttel függött az öszves gyűlés a szónok ajkain, ki a legnagyobb vereségek, a legaggasztóbb veszélyek, úgy Ferdinánd főherczeg viselt dolgai elbeszéllését művészileg beszővén előadásába, majd szánakozásra indítá hallgatóit, majd örömre, s ismét elkeseríté s feltüzelé a kedélyeket. E mellett személyesen eljárta a fejedelmeket, meggyőzni őket a veszély közösségéről, kérni, könyörögni nyújtanának segélyt. És csakugyan egy értelemmel meg is ajánltatott az, még pedig negyven ezer gyalog és nyolcz ezer lovas [17]). E siker, de még inkább a követ lelkessége, szelleme és buzgósága annyira megnyerte Forgáchnak a király bizodalmát és kegyét, hogy őt *titkos tanácsosai sorába* felvette [18]) és, ha nem csalódom, a *pornói apátsággal most adományozta meg.* T. i. ez adományozás évét nem tudjuk ugyan, de hogy azt 1560 előtt nyerte, IV. Pius pápa ez utóbbi évben kelt bullája kétségen kivül helyezi. Megjegyzem még, hogy a tudvágyó püspök regensburgi útját tapasztalásai gazdagítására is felhasználta, kiterjesztvén azt Belgiumba egész az éjszaki tenger partjáig, mint Istvánfi emlékezetben hagyta. — 1560-ban már mint *kir. alcancellárral* találkozunk vele, ez évi april 10-kén adván ki Ferdinánd híres decretumát az elidegenített egyházi javakról, mely a hazai törvénytárban e király XX. törvénykönyve után áll [19]).

---

[17]) L. al. *Forgáchot* a 156. l. V. ö. *Istvánfit* az id. kiad. 235. lap.

[18]) *Horányi* szerint a nagyobb Életrajzban.

[19]) „Ferdinandi I. super inscriptis, oppositis seu impi-

VII. Szinte 1560-ban bekövetkezett Forgách pápai megerősíttetése püspöki székében, IV. Piusnak jul. 16. költ bullája által. Ismerte ezt már Szentiványi Márton, s hiába igyekszik Gánóczy okoskodásokkal czáfolni meg a tudós jezsuitát, miután e bullát most már egész kiterjedésében bírjuk. Hogy pedig a magyar egyház több tekintélyes püspökei, mint Verancsics az egri, Brumán a zágrábi, Draskovich a pécsi, Paulini a csanádi, Újlaki a tinníni, még azon év végén sem voltak megerősítve, melynek júliusában a megye nélküli Forgách már kinyerte volt a bullát, csak azt mutatja, hogy Ferdinánd ennek ügyét buzgón és erélyesen sürgette, s ezzel is kedves dolgot akart tenni fiatal, de kitünő, tanácsosának és alcancellárjának [20]). Ugyan ez évben volt öröme Forgáchnak, családját, mely különben is a legrégiebbek és fényesbek közzé tarto-

---

gnoratis, donatis et venditis, ac quovis modo per ipsum abalienatis bonis Ecclesiarum Regni Hung. Decretum A. D. 1560 editum." Az aláírás csak így hangzik: „Franciscus Forgách, Episcopus Varadiensis." *Gánóczy* s a többiek cancellárnak nevezik őt, de az nem volt. Láttam a nemzeti muzeumban Forgáchnak három évvel utóbb, u. m. 1563. nov. 8. kelt eredeti nyugtatványát, mely alatt így írja magát: „Episc. Varadiensis, Consiliarius et *Vice-Cancellarius.*"

[20]) L. *Gánóczyt* az id. h. 106—110. — A 119. lapon még azt is felhozza G., hogy még 1565-ben is Electusnak írta magát Forgách, midőn Commentáriusaiban mondja (nálunk a 289 lapon): „Postera die laudatus (Ferdinandus I.) inter solennia pro suggestu a Francisco Forgách *Electo* Episcopo Varadinensi oratione, quae extat." Igen: Forgách e helyet több évvel a történet után írta, midőn az Electus könnyen kisíklhatott tollából: de 1565-ben, midőn e beszédet tartotta s azonnal ki is adatta, a hivatalos kiadás czímlapján, csak „Episcopo Varadien:" áll. S így ez okoskodások nem nyomnak semmit. — Magát a bullát l. a *Függelék*ben, a II. sz. alatt.

zott, királya által bárói rangra emelve látni, s annál inkább, mert atyja s vitézlő testvérei érdemein kivűl indokúl az ő jeles szolgálatai is kiemeltetnek: „.... tum vero — így szól benne a király — ob grata et fidelia servitia, singularem eruditionem, liberalium scientiarum peritiam, aliasque praeclaras animi virtutes et dotes fidelis nobis dilecti Reverendi Francisci Forgách de Ghymes, Episcopi Varadiensis ac Consiliarii et Secretarii nostri, filii tui Sigismunde, ac fratris vestri, Simon, Paule et Emerice!.. [21])

VIII. A következett 1561. évben Forgáchot egy, közjogi és politikai tekintetben nevezetes, ügyben a kir. tanácsban győzödelmeskedni látjuk. Azon görög kalandor, ki magát Ioannes Basilicus Despotesnek nevezte, s ki a moldvai vajdát Sándort megbuktatandó ez által kiszoríttatott a tartományból, Zay Ferencz útján Ferdinándhoz folyamodott segítségért. A király, miután e dolognak a legnagyobb titokban kelle tárgyaltatnia, magyar tanácsosai közől egyedűl Oláh Miklóssal, Draskovics György pécsi püspökkel, Forgáchchal s a nádorral tanácskozott fölötte. Forgách, tanácsos társai ellenében, a praetendens pártolását javasolta, mert ez magát a magyar király fenhatósága elismerésére kötelezte. Érvényesítette, hogy a kivitel, miután a moldvánok Sándort kegyetlenségei miatt meggyülölték, sem nehéz, sem költséges nem leszen, s ha sikerűl, a keresztyénségre nézve nagy következésű leend; hogy sajátkép nem a király visz háborút, arról pedig, nehogy birodalma végeiből a szomszéd tartományokba betörések történjenek, milyeket Szolimán katonái is szoktak tenni, kezes nem lehet; végre

---

[21]) L. a *Függelék*ben, az I. sz. alatt.

fenn illik tartani, úgymond, a magyar királynak azon tartományok feletti régi jogát, a mennyiben idő s körülmények engedik. Ferdinánd Forgách tanácsát fogadván, bele egyezett, hogy Zay Basilicus ügyét lehető titokban előmozdítsa, s e végre annak pénzt is küldött. Zay a harczias Székely Antalt könnyen rá bírta a hadjáratra, ki a Szucsva mellett Sándort teljesen megvervén, a moldvánok Basilicust vajdáúl elfogadták. Maga Szulimán, el levén másfelé foglalva, elismerte őt, és fejedelmi zászlóval megajándékozta. Ekép az ügy szerencsésen befejeztetvén, Forgách csak most állt elé egész, nagy horderejű s addig titkolt, tervével, melynek czélja nem vala csekélyebb, mint II. János megbuktatásával Erdély visszakapcsolása az anya országhoz, tehát *a magyar birodalom egységének helyreállítása*, melynek természetes következése leendett majdan a még csak húsz éves török foglalások visszavétele, s így isten segedelmével végre ismét az elrongyollott haza megépítése. Emlékirata, melyet a királynak december második felében nyújtott be, a tervet a hozzá hű Basilicus Despotes, némely Ferdinándhoz szító erdélyi főurak, s a szászok, az elégedetlen székelyek, s több magyarországi hű urak gyors és lelkes összeműködésére alapította. A király nagy érdekeltséggel fogadta a gondolatot, azt fiával Maximiliánnal s néhány legbiztosabb tanácsaival közölte véleményzés végett, mely utóbbiak azt pártolták is, de időközben a viszonyok megváltoztak. A moldvai események, tudva lévén hogy azokban magyar kéz játszik, II. János figyelmét is felköltötték, és oly intézkedéseket vontak magok után Erdélyben, melyek a meglepetésre épített tervet kivihetetlenné tettek, annyival inkább, mert a Balassa Menyhért elpártolása

folytán Jánostól, mely, a Forgách javaslata előtt már, tudta nélkül, titkon elő volt készítve, most bekövetkezvén, magyar és erdélyi földön megindúltak a hadviselések, mikbe majdan a török is beavatkozott. Másfelül Basilicus is, erőszakos módon vivén reformátori működéseit Moldvában, végre megbukott (1563. nov.); s így Forgách nagyszerű, s a köz hazára nézve kétségtelenűl kivánatos czélzatai dugába dőltek [22]).

IX. Ez években Forgáchot többnyire a király mellett találjuk, Bécsben és Prágában, őt tanácscsal is, kölcsönnel is támogatva [23]). 1563-ban sept. 20. je-

---

[22]) A moldvai háborút *Forgách* a 217—227.ll. beszélli el. Az Erdély visszakapcsolása iránti tervét, Erdélyben írván munkáját, természetesen elhallgatja. Először *gr. Kemény József* hozta azt világosságra (Új M. Muzeum, 1854. II. 194—212) s innen közöljük Forgách emlékiratát e kötetben, a *Váriák* I. száma alatt. Annak nincs ugyan kelete, de nem kétkedhetni, hogy az 1561. dec. másod felében készült, mert Ferdinánd levele Miksa fiához csak 1561. dec. 29. kelt. Tehát a szucsvai diadal nem *ezen* terv eredménye volt, mint *Kővári* akarja (Erd. Tört. III. 168), hanem annak előzménye, melyet kétségtelenül bevárt Forgách, mielőtt tervét Ferdinánd elibe terjesztette. — *Kővári* szerint Forgách indoka volt volna „hogy székét (a váradit) kezére kaphassa.“ Nagy merény kis czél végett. Oly nehéznek tetszheték-e a fiatal Forgáchnak megyét kapni, hogy ily nagy és kétes tervhez folyamodjék? S oly hihetetlen-e feltenni, hogy Magyarország épségének és Moldva fölötti fenhatóságának helyreállítása lebegett a buzgó hazafi előtt? S ha személyes jutalom is kelle, csak az egy Várad lehete-e az? mely nélkül tehát Forgách ez actiót nem tervezi?

[23]) Mint azt Nádasdihoz írt levelei (e kötet 546 sk. ll.), a nemzeti muzeumban őrzött nyugtatványai s egy 2000 frt előlegezéséről szóló kamarai okmány bizonyítják.

len volt Maximilián ifjabb királynak cseh királylyá koronáztatásán Prágában; utóbb Ferdinánddal a pozsonyi országgyülésen, mely Forgáchot a 60. törvényczikk 2. §-a által az austriai határok igazítására kirendelt bizottság elnökéül rendelte. Ugyanezen országgyülés alatt Draskovics zágrábi, ennek helyébe Dudics pécsi püspökké neveztetvén, a Draskovics által bírt *pozsonyi prépostság* november 1. Forgáchnak adományoztatott [24]. Ez volt fejedelmének utolsó kedvezése. 1564 július 25-kén t.i. Ferdinánd meghalt. Az utolsó dicsőítő szolgálatot neki, az udvar megbízásából, Forgách tette, midőn a következett évi aug. 7-dikén Bécsben szent István egyházában tartott gyászünnepen a császár, az uralkodó család, a római birodalom s valamennyi országai képviselőinek jelenlétében a magasztaló beszédet ő mondotta. „Miserationem et ploratus omnibus eliciebant silentium vastum . . . oratio ad luctum versa: *quae cuncta supe-*

---

[24]) „Hoc anno (1563) die 1. nov. confert ei Ferdinandus Praeposituram Posoniensem, ad honorem — *ut literae collationis habent* (melyeket tehát *Pray* ismert) — beatorum Saluatoris et Martini, fundatam.“ Hier. II. 188. l. — V.ö. (*A. Pogány*) Praepositura et Praepositi S. Martini, alias SS. Saluatoris de Posonio, Pos. 1848. a 49. lapon. Könnyelmüen írja tehát *Mocsáry*, az id. h. 137: „visszajövén Páduából, azonnal elnyerte a pozsonyi káptalan prépostságát, s azon feljül ama gazdag Pornó nevezetü apátúrságot is.“ Pornót, mint láttuk, 1557 után kapta; mely nem is volt oly gazdag, a pápa saját szavai szerint: „cuius fructus, redditus et proventus centum ducatorum auri de camera, secundum communem aestimationalem valorem annuum, ut accepimus, non excedunt“ (Függelék II. sz. alatt). *Gánóczy* viszont 1565-re teszi, szinte hibásan, id. h. 121. l. *Pethő Gergely* Krónikájára hivatkozva, *Spangáré* helyett (ennél 279. l.).

rabat popularitas illa et clementia boni principis, tacitis animis desiderata“ írja maga a XV. könyvben (itt 289. l.) Melegséggel magasztalá a fejedelemnek magán erényeit: kegyességét s tiszteletes életét, szent erkölcseit, igazságszeretetét, vallásosságát, önmérsékletét, engesztelékenységét, békítő hajlamait, hozzá férhetőségét, és bőkezűségét, valamint eszét, tanultságát s ernyedetlen munkásságát. Neki közöni, ú. m. Magyarország, a mit megtartott, de megvallja — mit beszédében nem említhetett, Történelmében — hogy okossága daczára kelletinél inkább volt tanácsosai befolyásának alávetve, s hogy — mi pedig a királyok fő dísze — sem személyesen nem harczolt, sem szerencsés a háborúk viselésében nem volt. A történetírót megillette a teljes őszinteség: a szónok, hálás szívének kifakadásai közt, a siratottban csak azt látja, mit benne szeretett, tisztelt, — elvesztett. S Ferdinánddal Forgách jó csillaga áldozott le [25]).

X. Maximilián mellett is megtartotta Forgách állását, s nem volt ezentúl sem a király tanácsának nálánál függetlenebb, őszintébb tagja. Bár oly hatásos is, mint Ferdinánd alatt! Bekövetkezett t. i. Szulimán utolsó hadjárata, 1566 nyarán; Maximilián egy hatalmas sereg élén Óvárnál táborozott. Magyar taná-

---

[25]) A beszéd hivatalos (de nem hibátlan) kiadásának czíme ez: Oratio in funere Augustiss. Potentiss. Feliciss. Pacifici, Pientiss. Imp. Ferdinandi I. habita a Reverendiss. Francisco Forgacz, Episcopo Varadien : Praeposito Posonien: S. Caes. M. Consiliario, etc. Septima Augusti, 1565. in Templo D. Stephani. Viennae Austriae excudebat Michael Zimmerman. Anno M. D. LXV. 4r. 35 l. (ebből adtuk azt e kötet 525. sk. ll.). Újra Francfordiae 1566. s ismét Schardiusnál: Historicum Opus, Basil. 1574. fol. I. köt., valamint Lünignél: Orationes Proc. Eur. Lips. 1713. I. kötetben.

csosai közől mellette az öreg Oláh érsek és a mi Forgáchunk, Bátori András az országbíró, Mérei Mihály a nádori helytartó, és Tahy Ferencz főlovászmester. A beteges agg Batthyány Ferencz levélben javasolta, állapodnék meg a király Óváratt, s az időtől várna tanácsot. Forgách sebes előtörést sürgetett Esztergam ellen, s annak ostromlását: ez által a fenyegetett Gyula és Szigettől, vagy legalább azok egyikétől, el fog vonatni az ellenség, s ha a király ütközetet nem akarna adni, biztos a visszavonúlás, miután az ellenség két annyi távolatra van Óvártól a királynál: így húzható lesz a háború, s kijátszható az ellenség. Sőt ha a török kitűzött czéljától el nem vonatnék is: Esztergam kétségtelenűl elesik, s e győzödelem és dicsőség felérend Szulimánéval, melyet ez oda lenne vívhat ki. Tahy, a tapasztalt hadi ember, támogatta a püspök tanácsát. De a többinek, mint Forgách írja: „az, mi kétes helyzetekben a legkárosabb, a közép út" tetszett. Győr alá javaslák vinni a sereget, hol nem vala ellenség, s ott a körülményektől várni, mit kelljen tenni. Hatod napra a sereg ott is volt. S míg Kerecsényi Gyulán hadakért esengett; míg Zrínyi Szigetben, hiába várva segélyt, a lehetetlent mívelte, s végre elesett, hírmondót is alig hagyva; míg a törökök Somogyot, Szalát, Vast, sőt egész Dunántúlt pusztították, rendre elszedték a várakat, s a nagyvezér vagy nyolczvan ezer rabot hurczolt ki a hazából: addig a nagy sereg, apró osztályokban, itt-ott haszontalan sőt káros szerencsepróbákkal fecsérlette a drága időt és vért, s midőn Zrínyi feje selyembe takarva a győri táborba érkezett, szépen eloszlott, siker és becsület nélkül, miután még előbb egy szomorú epizódnak tanúja és részese volt, melyben Forgáchnak

mentő szerep jutott. Győrben t. i., közel a rábai kapuhoz, tűz támadt, az iszonyú szél rögtön lángba borította az egész várost: a tábort aggodalom szállotta meg, nehogy az a sátrakba is bekapjon; és csakugyan fellobbant a tábor is: mindenütt veszedelem, a végtelen zavart az ellenség közeledtét hirdető ál hír még nevelte. A lángtenger közepett mindenki csak magáról gondoskodik: az egy Forgách intézkedik, dolgozik, itt vizet hordat a Dunából és olt, ott letépeti a sátrakat, s határt vet a tábor tüzének [26]).

XI. Ferdinándban több vala a jóakarat s a szorgalom, mint az átható elme és bátor tetterő: de a kik ismerék, szerették. Maximiliánban erősebb akarat, és, sokat élvén a hazában, öntapasztalásból merített ismerete a nemzetnek: hozzá tehát fényes reményeket kötött vala a magyar. Annál keserűbb lett a csalódás. Erélyes nem az ellenség megrontásában, hanem a nemzet szabadságai elnyomásában; engedékeny a hadi kapitányok garázdálkodásai elnézésében, kik az ország népét sanyargatták, a legnagyobb sereg élén pedig, mely idejéig a török ellen felállíttatott, bátorság nélküli és tétlen. A nemzet szenvedései csakhamar tetőzni látszának. Forgách lelke elborúlt. A hazafi sérelmeihez, a tanácsos sikeretlen fáradozásai járúltak: hiszen láttuk csak aziménť is, mint lett semmivé a nagy hadjárat, mely ha tanácsa követtetik, bizony más eredménye leendett. Úgy látszik a köz inség közepett anyagi állása is hanyatlásnak indúlt. „De me nihil scribo — írja 1566. dec. 2. Bornemisza Pálnak — *qui etiamsi statum praesentem de-*

---

[26]) L. *Forgách*, 327—344. ll.

plorem, sed miserabilius est, quod nec dandi, nec accipiendi modus ullus est relictus." [27]). Pornói sáfárja meghalván, apátságába ment dolgait elrendezni, s ha Istvánfinak hihetünk, úgy látszik most vetette azt nővére férjénél, Gyulafi Lászlónál, zálogba [28]), *el lévén már most határozva Magyarországot elhagyni*, hol többé nem tehet semmit. Nem titkolta. A püspöki kar „tanácsból" írt levélben igyekezett őt szándékáról levenni; egri püspöke Verancsics — mert Forgách még mind az egri káptalan őrkanonoka is volt — 1567. külön levélben engesztelte, nyugtatta, *kérte, ne húzzon ujjat a császárral:* a fejedelmek sem tehetnek mindig úgy, ahogy akarnának stb. [29]) Jött az 1567. évi amaz oktalan felföldi háború János Zsigmond és a törökkel, mely Forgách Simon tanácsa ellenére jött létre; s ismét annyi veszteséggel járt várak- és népekben. „Ioannes ergo victor domum revertitur; sed Caesar amissa ampla ditione,

---

[27]) L. e kötet végén a Levelek közt, az 549. lapon.

[28]) Id. h. 314. b. l.

[29]) „De sua autem re, quod his possim adiicere, aliud nunc non habeo, quam quod *communes literae nostri consilii* ad Reverendissimam Dominationem Vestram perferent. *Rogo, cogitet adhuc de sententia commutanda,* donec res haeret in initiis, neque cum tanto Caesare dimicet animi sui passionibus; cum consultum sit vel experimentis antiquissimis facilius a principibus obtineri solere honorem, ornamentorumque incrementa aequanimitate et patientia, quam pro cuiusque viri etiam maximi arbitratu extorqueri, necessitate eis opposita. *Nam et ipsi,* ut reliqui mortales, *non semper possunt quae volunt,* celeriusque in eos effundunt beneficia, a quibus prudentius eorum possibilitas expenditur et sustinetur." *Praynál*, Annales, V. p. 8, 9.

novem atque decem castellis, oppidis atque arcibus aut excisis, aut captis; tot millibus partim captis, partim trucidatis; proventu quem maximum ex mineris auri et argenti speraverat, privatus; evastata denique omni Superiore Vngaria!"[30]). Jött a júniusi országgyülés is, a király német megnyitó beszédével s az ország nem orvosolt panaszaival: Forgách még nem tette a végső lépést. Oct. 21-kén (mint Katona határozottan állítja Gánóczy ellenében) meghal Gregoriánci Pál, a győri püspök. Forgách tíz év óta a magyar király legbuzgóbb tanácsosa és procancellárja, kinek püspöksége eddig puszta czím vala, s ki előtt, hogy az valaha több legyen, még a lehetőséget is elzárták azok, mik a tordai gyűlésen Erdélyben történtek [31]): óhajtotta, sőt méltán várhatta, hogy eddigi hív fáradozásai tekintetéből e püspöki széket megnyerje. De Maximiliánnak tetszett ezt az egyetlen még ép magyar megyét egy haszontalan külföl-

---

[30]) L. *Forgáchot* itt a 370. lapon.

[31]) A tordai gyülés törvénye így szól: „Végezetre, miérthogy az Úristen, jóvoltából, az evangéliomnak világosságát az Ő Felsége birodalmába mindenütt elterjesztette, és kivánja hogy a hamis tudomány és tévelygések az anyaszentegyházból kiirtassanak: egyenlő akarattal végeztetett, hogy aféle renden való egyházi személyek, kik a pápai tudományhoz és emberi szerzésekhez ragaszkodtanak, és ebből kitérni nem akarnak, az Ő Felsége birodalmából minden néven kiigazíttassanak. A váradi káptalannak Ő Felsége e jövendő virágvasárnapját rendelte, hol, a kik megtérnek, házokba, szöllőjökbe, marhájokba, jószágoktól megválva, kiket Ő Felsége magának akar megtartani, békességbe maradhatnak; ha pedig az isten igéjét nem akarják venni, személyekbe, marhájokkal egyetembe, valahová akarják, szabadosan elbocsáttassanak."

dire, a velenczei eredetű Delpini Zakariás bíbornokra ruházni, ki, bár botrányos élete miatt IV. Pál pápa által elűzetett, Istvánfi szerint Medicisi Cosmus florenci herceg kérései s ajándékai folytán azt a császárnál kedvesebb Forgách elől elnyerte [32]). Sokkal hihetőbb a Forgách által eléadott ok: e szerint a cardinális a hitéről gyanús Maximiliánnak, római királylyá választatásakor nagy szolgálatokat tett, mellette dolgozván az egyházi választó fejedelmeknél [33]); s ki tudja, nem volt-e már akkor a legközelebb megüresülendő magyar püspökség a velencésnek igérve? Lehet, hogy mind a két ok összehatott. Ekép a kedvetlenség eddigi okaihoz most a személyes mellőztetés fájdalma is járúlt: Forgách ürömpohara megtölt. *Lemondott, s a kiköltözésre engedelmet kért.* A király, bár kelletlenűl, elfogadta a lemondást, megadta a kiköltözési engedélyt [34]): nehezen, bár hallgatva tűrve Forgách eltávozását, de, mint látszik, nem reménye nélkül a mindenek felett hasznos férfiú visszatérésének; mert közel esztendeig betöltetlenűl hagyta a

---

32) „ . . quam quod Episcopatum Iauriensem, quem ipse post obitum Pauli Gregoriancii vehementer expetebat, *Caesar, quamvis in eum* (Forgacium) *propensior*, tamen Cosmi Florentiae Ducis *precibus muneribusque expugnatus*, Zachariae Delphino Cardinali contulisset“: id. h. 314. b. l.

33) L. *Forgách*, 301—2. ll.

34) „ . . quod et Imperatorem Maximilianum, *accepta prius ab Ipso gratiosa venia*, atque insuper dignitates, proventus atque emolumenta, quae habuisset, quaeque habere sperasset, simul cum omni patrimonio relinquere, ab exterisque nationibus (olasz földről) ad nos venire non dubitasset. .“ II. János levele *Mocsárynál*, id. h. 157. l. — Világosan 1568-ra teszi Erdélybe jöttét Bethlen Farkas Hist. II. köt. 179. l.

váradi czímet[35]), és Forgách fizetését is csak felfüggesztette, nem töröltette ki a pozsonyi kamaránál; sőt a már Olaszországban levőt magához is hívta[36]), kétségtelenűl, hogy őt visszatérésre bírja. Forgách állandó maradt. — Egyébiránt mikor hagyta el Forgách Magyarországot, pontosan meg nem határozhatom. Az ez évi országgyűlés, melyen kétségtelenűl jelen volt, 26. törvényczikkelyében a helytartói felebbező törvényszék bírái közzé sorozza még, bár, mi feltűnő, nem püspöknek, hanem csak pozsonyi prépostnak nevezve őtet[37]). Gregoriánci is csak ez évi october 21. halván meg, — mint mondatott — az országgyűlés

---

[35]) Utódját Radetius Istvánt először 1568. aug. 17. találjuk „Electus Varadiensis"-nek írva. L. *Katona* XXV. k. 52. lap.

[36]) „Credo propterea, mond *Pray* a Hier. id. h. 189. l., *quod spes non esset nulla*, ut Forgáchius, deserto Transylvano, ad Regem rediret, quam sequente etiam anno de se videbatur praebuisse, cum stipendium consuetum (nem tanácsosi díja volt-e ez?) a camera peteret, ut Maximiliani R. literae ad hanc datae testantur: „Maximilianus etc. Quod quaeritis literis vestris XII. Ianuarii ad nos datis: an soluendum sit Salarium Episcopo olim Varadiensi Francisco Forgách, nec ne: cum extra Regnum sit constitutus, benigne vobis significamus, nos ipsum ad certum diem huc advocasse, qui ubi advenerit, et de Salario, et aliis rebus statuemus. Interea nihil servitori ipsius numerate, sed ubi institerit rursum, date (?) etc. Viennae, 6. die Febr. 1568."

[37]) „Quod autem Maiestatis Suae benigna voluntas est, ut Domini Praelati et Barones, qui iudiciis intersint, expresse nominati, Articulis huius conventus inserantur: §. 1. . . §. 2. In appellationibus vero penes Dominum Locumtenentem adsint: Dominus Iudex Curiae, Dom. Episcopus Transylvaniensis et *Dominus Franciscus Forgách Praepositus Posoniensis*, Dom. Michael de Mére, ." stb. 1567: 26.

után is Forgáchnak csak *a bekövetkezett téli hónapokban* történhetett lemondása s elutazása; de annyi bizonyos a császár leveléből, hogy 1568. febr. 6. már az országon kivűl volt[36]). Olaszországból Ragúzába ment, s úgy látszik innen ajánlotta szolgálatait János Zsigmondnak, kihez aztán Szerbián, Belgrádon és Temesváron át utazott. Nem sokára követte őt süve Gyulafi László is, Istvánfi szerint általa rá biratva, miután a zálogban tartott pornói apátsági birtok nála nem hagyatott, mi természetes következése volt annak, hogy Forgách az apátságról lemondott (ha lemondott, mert szükséges ez nem volt), s másért azért, hogy egy általa elfogott gazdag török rab tőle elvétetett [38]).

XII. Forgách elmenetele roppant hatást idézett elé az országban. Az emberséges, szelíd gondolkodású Verancsics fájdalmat érzett a jeles férfiú elmente felett, s némi reménynyel volt, hogy még visszatér; de ő is elpártolásnak vette [39]), mi csak lemondás,

---

[38]) *Horányi* szerint azért ment volna Gyulafi Erdélybe, nehogy erdélyi nagy jószágaitól, a távollét ürügye alatt, a fejedelem által elejtessék: de akkor Gyulafinak rég Erdélybe kellett volna szakadnia; másfelül nincs nyoma, hogy e dunántuli család Erdélyben bírt volna, még pedig, mint Horányi mondja: quae amplissima in Dacia possidebat. Valóban Gyulafit, a fejérvári, lippai, hegyesdi, győri höst képesnek tarthatjuk, hogy ugyanazon tekintetek által kedvetleníttessék el, melyek által Forgách. Mely kedves vala pedig János Zsigmond előtt a híres hősnek hozzá csatlakozása, bizonyítja hogy az 1569. mart. 19. kelt adománylevél által Szilágycseh várát kapta a hozzá tartozó huszonnégy faluval örök birtokúl (*Kővári* id. h. III. k. 193. l. a Kemény Apparatus Diplomaticusára támaszkodva).

[39]) 1568-ban így ír Draskovics Györgyhöz: „Noster quoque Franciscus Forgachius certo ad Transylvanum transiit: qua spe, nescio; nota tamen tali, qua parum certe illus-

visszavonúlás, lak- és hivatalcsere volt. Félre értették. Forgáchnak nem volt szándéka János Zsigmond *mellett* Maximilián *ellen* működni, s nem is működött soha. Sokkal szigorúbb vala politikai hitvallása, és sokkal mélyebb megvetéssel viseltetett a pártot-cserélők iránt [40]), mint hogy maga azt cserélt volna. Azonban nem csoda ha így fogatott fel lépése oly időben, hol a pártcsere mindennapi dolog volt, és midőn épen Bocskai György, Dobó István, Balassa János valóban átpártoltak. Ezek tette összeesküvés volt, s forradalmat vett czélba. A király hívei Forgáchot egy sorba helyezték a hűtelenekkel [41]), igazság-

trabitur. Sed de eo ulteriora exspectemus, postquam dubium nobis patefecit *de discessu suo a fide Caesaris.* Similes enim mutationes status nequeunt subito venire hominibus ex sententia. Et interim saepenumero subrepit nequidquam poenitudo, nota etiam inflicta fronti, et minora nacti, quam sibi vana cupiditate promiserant.“ (*Pray,* Ann. id. h. 9. l.).

[40]) Így ahol Martinuzzi Györgyről, Várdai Pálról, Balassa Menyhértről stb. stb. hallatja itéleteit.

[41]) Jellemzők e tekintetben *Kokovai Bereczk* egykorú naptárjegyzetei: „A. 1569. die 6. Ian. Caesar Maximilianus II. conscripserat comitia, quae Hungari Rákos vocant, evocans Posonium Proceres, et utriusque ordinis homines antesignanos et praesides; sed pauci paruerunt, nonnulli defectionem moliti sunt, *aliquot etiam defecerunt ad Wajwodam Transylvaniae,* ut *Episcopus Forgách,* Magnificus Gyulafi, Kamuti Balázs arcis Olnod praefectus etc. : *quae perfidia non erit impunis!*“ — Ismét: 1569. mense Augusti: . . . Novissime cum Octava finiretur, Caesar, stipatus exercitu, *gravissimam accusationem adversus* Gyulafi, *Episcopum Forgách,* Blasium Kamuthy, Bocskai et alios, qui ad Regulum Transylvaniae defecerunt, instituit, commemorans beneficia in eos collata, coepitque conqueri de proditione Ioannis Balassa et Stephani Dobó, proferens eorum chirographa et sigilla, quos et captivos detinuit. Captivitas nefariorum proditorum praebuit occasionem

talanúl. Maximilián nem fogta volna utóbb levéllel felkeresni Forgáchot, s neki ügyét, a Békes Gáspár ügyét Erdélyben, ajánlani. De rajta maradt a folt, mert az ily dolgokban ovakodva használandó Istvánfi megírta, hogy „per superbiam et stolidae ambitionis vanitatem a *Caesare ad Iohannem Sigismundum descivit* . . . non alia *transfugii* causa" stb. A jó Istvánfi nem tudta hogy Győrnek megtagadása csak a végső, az alkalmi, ok volt. Az „átpártolás" műszó meghonosodott történelmünkben egész Horváth Mihályig; bár vannak, kik, mint Timon [42]), s az ezt leiró Spangár [43]), az „átmenetel" szelidebb szavával élnek.

congressum Regnicolarum transferre e Posonio Tyrnaviam." (*Briccii Kokavini* Fasti Hungarici, a Forgách Historiája Kéler Godofrédféle codexe mellett, a m. nemz. muzeum könyvtárában). Nem szükség megemlítenem, hogy Forgáchnak semmi köze az 1568-ki összeesküvőkhöz; s hogy a király non instituit gravissimam accusationem contra Episcopum Forgách, söt hallgatva nyögte el Forgách, saját engedelmével történt, eltávozását, de nem megvetéssel, mint a királynál is királyibb *Istvánfi* jegyzi meg: „quae flagitia Caesar tanto silentio transmisit, ut contumaci animo *sprevisse* existimaretur. *Id. h.*

[42]) „Hoc anno (1567) Franciscus Forgachius, orator disertus et historicus non vulgaris, ambitione quadam atque invidia (!) incitatus, abdicato Varadiensi Episcopatu, cuius titulum inanem ac vacuum multis annis gesserat, a Caesare ad partes Vajvodae *transiit.*" *Timon* Epitome, 3. kiad. 209 l.

[43]) Nem Pethö Gergely, kit az életírók idéznek, kinél egy hang sincs e dologról. *Spangár* ír Forgáchról, Krónikája 283. lapján, még pedig Timon után így: „Forgách Ferencz derék orátor és historikus, csak neve szerént nagyváradi püspök, mivelhogy a nagygyőri püspökséget, kit igen kéván vala, el nem nyerheté . . . a császártól *elhajol,* és elhagyván a váradi püspökséget (azaz le mondván a czímről), az erdélyi vajdához *megyen.*"

A Forgách lépése elhibázott lehetett, de semmi tekintetben becstelen nem volt. Csak a múlt században találkoztak védői: Gánóczy és Horányi. Fájt, úgy mond amaz, hogy váradi káptalana elpusztíttatott; fájt hogy papjain, siralmas állapotjokban, míg Maximiliánt követi, nem segíthet; másfelűl bízott magához, tudományához, a köz ügyek vitelében szerzett szerencsés könnyűségéhez, hogy sikerűlni fog az erdélyi fejedelem kemény szivét eleinte saját részére megnyerni, aztán ékesszólása és tanácsaival a káptalan, majd a katholikus isteni tisztelet visszaállítására, sőt végre püspöksége jogai és javadalmai visszaadására is bírni. De végre, folytatja, igyekvései sikeretlenségét tapasztalván, s a királyhoz visszatérni „nem mervén", Olaszországba távozott [44]). Horányi Gánóczyval tagadja, hogy a győri dolog bírta Forgáchot az elmenetelre: miért nem ment el mindjárt Gregoriánci halála után? — pedig akkor ment, mint láttuk; — s ha a császár ügyének akadályt akara vetni, miért várta be, míg Verancsics megkötötte a nyolcz éves békét a törökkel? — de állítja-e valaki, hogy azt akart? — Láttuk hogy a győri dolog csak alkalmi ok volt. — S itt, nevezetes plágiummal, Gánóczy védelmét adja Horányi a magáéként („hanc igitur esse *adfirmo* transitus causam") szinte szóról szóra; s hozzá adja: mely szép dolog tűrni a megelőztetést, a szerencsétlenséget stb. Csakhogy ez igazságokat könnyű szép velősmondatokba foglalni, mikor bajunk nincs. Forgách áldozata lett tűrni nem tudó érzékeny lelkének, de hűtelen őt-mellőzött urához nem. Mentségre tehát nem szorúl; annál méltóbb részvételünkre.

---

[44]) Episcopi Var. II. 134. l.

XIII. János Zsigmond udvarában Forgách *tanácsúri* méltóságot viselt [45]), s a fejedelem által 1569. február 17-kén a kolosmonostori eltörlött apátság secularisált birtokai közől hat faluval megadományoztatott „a maga és örökösei részére“ [46]). Ennek daczára, úgy látszik, nem jól érezte magát az „ariánus“ fejedelem mellett, kiben bizony nem sok királyi tulajdont találhata, s ki viszont őt, a katholikus főpapot, bizonyosan nem rokonszenvből, hanem csak neve fényeért s elébbi magas állásáért Európa első udvaránál, látta szívesen a magáéba átjőni [47]). Még kevésbbé lehetett Forgáchnak ínyére a kis király környezete, melyben, bármit mond Szilágyi Sándor, az egy Báthori Istvánon kivűl, tiszteletét más nem igen bírhatta. Megbánás lephette meg Forgáchot, s tán nem téve-

---

[45]) 1570-ben is (a 34. és 46. jegyzésekben idézett levélben) így nevezi őt a fejedelem: „per Magnificum Franciscum Forgách de Ghymes *Consiliarium nostrum* nobis sincere dilectum,“ nem cancellárnak, a mivé biographusai csinálják. A cancellár Csáki Mihály volt. Hibáz tehát *Istvánfi* a Forgách Életében s mind a kik őt követik, midőn cancellárrá teszik.

[46]) Az oklevél gr. Kemény Zsigm. Apparatus Diplomaticusában (l. *Kővári* Erdély Tört. III. 193. l.). Erre vonatkoznak János 1570. máj. 2. kelt levelének különösen e szavai: „. . . nos Castellum seu Curiam Abbatialem Colos-Monostor vocatam, in Comitatu Colosiensi existentem, medio aliarum literarum nostrarum privilegialiter emanatarum, simul cum universis eius pertinentiis, proventibus, atque emolumentis, quocumque nomine vocitentur, ad idem et eandem spectantibus, manibus nostris Regiis, sibi haeredibusque suis dedissemus atque contulissemus. In cuius et quorum pacifico usu, dominio, *ultra unius anni evolutionem* stetisset, et nunc quoque existeret.“ L. a *Függelék*ben IV. sz. alatt.

[47]) Ezeket olvasom ki *Istvánfi* azon helyéből (Forgách Él.) hogy F. „non satis gratum se illi praebuit.“

dek, ha az egészségi ürügy alatt 1569-ben Olaszországba tett útnak egészen más okát gyanítom. Delpini bíbornok t. i. annyira magára vonta a magyarok köz megvetését, a Rendek oly hangosan követelték eltávolítását a királytól, hogy Forgáchban talán remény éledezett, miszerint, ha a Bécsben gyűlölt udvart elhagyja, az óhajtott széket még elérendi. A Pozsonyban összegyűlt országos Rendek csakugyan megalkották a 35. törvényczikket, mely Delpini elküldetését decretálja, még pedig mielébb: „nehogy kénytelenek legyenek a bíbornok úrtól a dézmákat megvonni;" s a velencés, nem várva be a pert, ment. De most a király maradt következetes, mint az előtt Forgách, s a győri püspökséget nem töltötte be. Forgách visszatért Gyulafejérvárra, martiusban 1570. [48])

---

[48]) *Timon* ez olasz útnak más okát adja: „Cum neque a Dacis se pro dignitate coli, haberique existimaret, concessit in Italiam, ubi etiam ex vita migravit" (id. h. 209. l.). Az ok a levegőből van kapva, ez út pedig a harmadik, 1575-ki olasz úttal összezavarva. — *Gánóczy*, Pethőre (tulajdonkép Spangárra) hivatkozva, szinte így: „Eodem .. quo ad Transylvanum abiit, anno, relictis patriis laribus (érti erdélyi lakát), in Italiam commigravit, ubi et extremum clausit diem (id. h. 135. l.). Erdélybe 1568-ban jött; ha ez évben ment volna Olaszországba, János-Zsigmond nem fogta volna neki 1569-ben Kolos Monostrát adományozni. De nem is maradt ott, hogy ott meghaljon; hanem visszatért, még pedig nem várva be János halálát, mint Horányi, nem tudom honnan, de valótlanúl írja: „Interea missis crebro literis Forgáchium ducta sorore propinquus Ladislaus Gyulafi de Transylvaniae vicissitudinibus, procerum studiis, variaque principis valetudine atque ingravescente morbi atrocitate edocere et commonefacere non intermisit. Vnde factum est, ut reditum in sequentem annum (tehát 1571-re) differret. Mox audita Ioannis Sigismundi morte, atque in locum eius, communi procerum con-

XIV. Ez olasz útról Horányi, nem tudom ki után, beszélli, hogy Forgách Velenczében múlatván, itt a a Manuziókkal, Páduában Sigenius Károlylyal s más tudósokkal társalkodott; s innen ismét Ragúzába ment. Ragúzai tartózkodása Benessa Péter, mint gyanítom, erdélyi consul, házánál, ennek II. Jánoshoz írt leveléből bizonyos, mely szerint Forgách nála olvasván Tubero Lajos melitai apát addig ismeretlen Magyar Historiáját, buzdította őt, hogy küldené meg azt fejedelmének, mit a választott király kedvét kereső olasz, Forgách által, teljesített is[49]). A visszatértnek kellemetlenségei lehettek kolosmonostori birtokai miatt, amiért János, május 22. kiadta taná-

---

sensione, suffecto Stephano Báthorio, rerum gestarum gloria clarissimo et dudum sibi cognito, principem salutaturus itinere accelerato in Transylvaniam tetendit." S valamivel alább mondja: „Forgáchium in Transylvaniam Anno 1571 mense Iunio ex Italia et Ragusa delatum . . . certum est" (Forgách Életében). Kiírtam az egész helyet, hogy legyen min bámulnunk, ha azt mondom, miszerint — talán a Gyulafi levelei tartalmán kivül, melyek közlése felette kivánatos vala, ha Horányi ismerte, mert János utolsó életéve és Erdély akkori politikai történetét fogták befoglalni — **minden szava merő koholmány!** Így áll a mi legtöbb biographusaink történeti lelkismerete, gondossága, hitelessége! — Én Ragúzából Erdélybe visszatérését 1570 martiusra tettem, mert Benessa levele, melylyel Tubero Commentáriusait a fejedelemnek meghozta „V. Kal. Martii A. Salutis MDLXX" költ; azon 1570. évi május 22. pedig már kiadta II. János azon levelét a kir. dézmák haszonbérlőihez, s különösen Chinády Jánoshoz az iránt, hogy Forgáchot kolosmonostrai birtokaiban ne háborgassák (l. a *Függelék* IV. számát).

[49]) Benessa érdekes levelét l. a *Függelék*ben III. sz. alatt. Ebből tudjuk azt is, hogy Forgách 1569-ben jött Ragúzába.

csosa érdekében a kir. dézmabérlőkhöz szóló rendeletét, melyben Forgáchnak azokban háborgattatását tiltja [50]). Jelen volt Forgách a nagy tanácsban ez évi (1570) september közepén, midőn Békes Gáspár a Maximiliánnal Speyerben közösen megállapított békepontokat elhozván, II. János azokat cancellárja Csáki Mihály által inkább elfogadás, mint tanácskozás alá vétel végett előterjesztette főembereinek. A tizennyolcz úr közől tizenhat, minden belé-ereszkedés nélkül, megesküdt a szerződésre: Báthori István csak Szatmár visszanyerésének feltétele alatt, Forgách viszont „a mennyiben e kötés a magyar birodalomra és nemzetre üdvös, s a hazai törvények szerint igazságos“ [51]). Midőn aztán Békes Gáspár a ratificált kötéssel 1571-ki január végén Prágába Maximiliánhoz visszatért, ez azonnal kiállította, a nemesek részére a megyékhez, a főurak számára személyenként, a kikötött „biztosító leveleket“, melyek szerint t. i. senki általa és utódai által az erdélyi fejedelemnek tett hű szolgálatokért akár birtokaiban, akár személyében háborgattatni nem fog, s ily biztosító levél adatott Forgáchnak is (Prága, jan. 31. 1571. [52]); martius 29. pedig, miután János Zsigmondnak martius 13-kán közbejött halála Prágában megtudatott, a császár legott mart. 29. levelet intézett Forgáchhoz, melyben felszólítja őt, hogy, miután az elhúnyt fejedelem az ő, (Forgách) tanácsával is élt, s ez a kötést esküvel is elismerte, lenne maga is munkás a tartomány nyugalomban maradásában, s hitelt adva mindenben Békes Gáspárnak, mit ez vele a császár nevében közölni fog,

[50]) E levelet a *Függelék*ben l. IV. sz. alatt.

[51]) L. *Forgáchot* magát, itt a 447. lapon.

[52]) L. a *Függelék*ben V. sz. alatt.

tenné azt, mit a császár iránt fennálló hite javasland, pártolván azt úgy, miszerint különös buzgóságát s őszinte hűségét a császárhoz, ez ízben különösen tanusítsa. Egy *elpártolthoz* írni így derogál vala egy császárnak [53]).

XV. De Maximilián lehetetlenséget követelt; mert nem mást kivánt vala, mint hogy Békest — kinek ügye az első percztől fogva vesztett ügy volt — vajdaságra segítse. Forgách ezt nem akarhatta, de akarva sem teljesíthette volna. — Ettől kezdve tehát haza-térésének lehetősége is megszűnt. Május 25-kén az ország Báthori Istvánt választotta fejedelmévé, kivel Forgách nem csak vérrokon s egy vallású, hanem János életében is mindig összetartó levén, nem csoda, hogy szívesen maradt, és hogy az új fejedelem sem késett őt a Békeshez szító Csáki Mihály helyébe *cancellárrá* emelni [54]).Mint ilyené áll már neve az ez

---

[53]) „Qui — (Békes) — latam satis de pluribus rebus acceperit a nobis Instructionem, iniunximus illi, ut tecum quoque nonnulla agere, et nostro nomine tibi referre debeat. Quare Fidelitatem tuam clementer requirimus et hortamur, ut iis, quae nostro nomine tibi retulerit, fidem indubiam praestare, eisdemque ita te accommodare velis, *sicuti de te plane confidimus, et datae nobis fidei quoque tuae vinculum tibi haud dubie* suadebit"... És: „ut in iis omnibus apud Regnicolas bono et optato fine perficiendis, opera, consilio et promotione tua ipsi Gasparo Békes, et ceteris, quibus hoc idem negotium commendavimus, ita assistere velis, *ut singulare tuum erga nos studium et sinceram fidem vel hac potissimum vice demonstres.*" Az egész levelet l. a *Függelék*ben, VI. sz. alatt.

[54]) Csáki a Báthori választásában sem vett részt (Hagymási levele Liszti Jánoshoz: *Kemény* és *Kovács*: Erdélyország Történetei Tára I.: „Más nap jó hajnalban egybe gyülének az gyülésben, és alig valának együtt, íme minden további vita

évi nov. 9. tartott kolosvári országgyülés törvényczikkelyei[55]), úgy a szász papság részére 1572. júl. 4. költ kiváltságlevél[56]), s az 1573-ki oct. 15. tartott meggyesi törvényczikkek alatt[57]); 1574. mart. 1-jén pedig Krakóban találjuk, hol Valois Henrik lengyel király koronázatán, kétségtelenűl mint *Báthori István követe*, volt jelen[58]).

XVI. Úgy hiszem, nem tévedek azt állító, hogy Erdélyben készíté Forgách *Commentáriusait*, s leginkább cancellársága idejében, mely alatt, mióta Maximilián udvarát elhagyta, leginkább élvezhetett külső, és sorsa tisztában levén, végre lelki nyugalmat is. A terv régibb volt. Már midőn Brutus János Mihály némely kiadások eszközlése végett 1563. Velencében múlatott, hívta meg őt Forgách magához, már akkor szándékozván kora történeteit megírni, s Brutus tudós társalkodásán kivűl classicai tolla segedelmét is igénybe venni. Forgách feltételei fényesek voltak, de Brutus

---

és szó nélkül kikiálták Báthori István uramot, az Somlyait, főúr öreg nemzetet, vajdának; *de Csáki uramot ez nap nem láthattuk*" 109. l.). — *Kővári* Erdély Történelme, IV. 15. l. septemb. Csákit *volt* cancellárnak nevezi. Nem lehetséges, hogy Báthori csak egy perczig élt volna is szolgálatával. A novemberi gyülésben pedig, 16. l., „a pártos Csákit, mint az interregnum alatti kormányzót, számolásra szólíták fel." Nem lehetséges, hogy Báthori csak egy perczig is élt volna szolgálatával. — Egyébiránt Csáki a következett 1572. évi aprílben meg is halt (*Bethlen* II. 256.).

55) *Kővári* az id. h. 16. l.

56) L. *Háner* Scriptt. I. 171.

57) L. azokat *Kemény és Kovács* Erd. Tört. Tára I. 131 —134 ll.

58) Bátyjához Simonhoz Krakóban, mart. 1. kelt levelét l. e kötet 546. lapján.

vagy nem bízik vala egy magán úr állandóságában, vagy nem határozhatta el magát a szép franczia várost, mely akkor állandó lakhelye volt, Lyont, Pozsonynyal felcserélni. Az alkudozásnak tehát nem lett eredménye [59]). Azonban nem kétkedhetni, hogy Forgách rég jegyzett, gyűjtögetett e czélra; hogy pedig különösen 1566 végén komolyan hozzá kivánt már látni a munkához, dec. 2. Bornemisza püspökhöz intézett levele mutatja, melyben kéri hogy kortörténeti feljegyzéseit, milyekkel, úgymond, bőségben bír, vele a titoktartás pecséte alatt közölni ne terheltetnék [60]). De az íráshoz, mint Gánóczy véli, e kedélyére oly leverőleg ható időben bizonyosan még nem fogott [61]). A közelebbi években t. i. bekövetkezett lemondása s Magyarországból eltávozása, majd új pályája Erdélyben, 1569-ben olasz és dalmát útja, 1570-ben második tartózkodása Jánosnál, ennek haláláig: mely idők, mint azokat jellemeztük, szinte nem nyújtottak elég lelki nyugalmat ily műhöz. Ellenben, a mint a Maximilián és János közti béke létesült, Forgách ismét Brutushoz fordúlt, Kovacsóczi által megújítván nyolcz év előtti ajánlatát és feltételeit, melyeket az, 1571. april 12. Párisban vevén, örömmel fogadott, és Bécsbe el is jött, de elvétvén Forgách emberét, ki száz arany forint uti pénzzel hiába kereste, kénytelen vala Bázelbe visszatérni, s a dolog újra abba maradt. Forgách most még jobban gon-

[59]) L. *tőlem* Brutus Életét (Monumenta, II. Oszt. XII. köt.) XXIII, XXIV. l. — S így nincs igaza *Pray*nak, midőn (Ann. V. 9.) azt véli, hogy Tubero munkájával megismerkedése (Ragúzában 1569) bírta őt kora történetének megirására.

[60]) L. a levelet e kötet végén az 544, 5. ll.

[61]) Id. h. 127. l.

doskodandó Brutusról, őt Báthori István fejedelemnek ajánlotta be, ki őt csakugyan Forgách által (1573. jún. 1.) országos történetírónak meghivatván, Brutus végre 1574. febr. 7. Kolosvárra érkezett [62]), de már inkább, hogy ő vegye hasznát Forgáchnak, mint hogy ez neki. Itt kivánom t. i. kiemelni azon nagy érdemeket, miket, Forgách történetünk körül tett. Ő juttatta *Bonfini* öt utolsó kiadatlan könyvét Zsámboki birtokába, ki azokat aztán Bázelben Oporinusnál 1568. először, közzé is tette [63]); ő ismerte fel 1569. Ragúzában voltakor *Tubero* Lajos eladdig ismeretlen s Benessánál talált Commentáriusai becsét, a melyek másoltatásának eszközlője lett — bár kiadatásukat is kieszközölhette volna II. Jánosnál, kinek a kéziratot meghozta ! [64]). Továbbá ő volt *Brutus* meghivatásának és országos történetiróvá kineveztetésének, s így ez író nagybecsű magyar historiájának, közvetve, létesítője [65]); végre nagy szorgalommal dolgozott *saját* rég tervezett *munkáján*, melynek készültét hajlandó vagyok egyenesen Báthori mellett töltött négy évébe (1571—5) helyezni.

XVII. A megerőltetéssel járó munka, s talán az

---

[62]) Mindezek részletes elbeszéllését l. Brutus idézett Életében a XXIV—XXXI. lapokon.

[63]) „Quinque posteriores (Bonfinii libros) nobilissimus ac doctissimus Antistes Varadiensis Franciscus Forgatz ante paucos annos Oporino typographo Basiliensi a Christophoro Trecio primum communicatos liberaliter mihi detulit, nec pauca, quo est iudicio (qui et ipse Annales texere fertur) nomina corrupta restituit.“ *Sambucus* Bonfini kiadásában, az Előszó 7. lapján.

[64]) L. *Benessa* levelét II. Jánoshoz a *Függelék* III. száma alatt.

[65]) L. Brutus id. Életét.

erdélyi erősb levegő hatása alatt is egészsége mind inkább csökkenvén, az orvosok neki az olasz eget ajánlák. Mellbetegsége lehetett [66]). Az 1575-ki júliusban Kolosvárt tartott országgyűlés törvényczikkeit már Berzeviczi Márton „Secretarius et Consiliarius“ írta alá, miből kitűnik, hogy ekkor Forgách már búcsút vett Erdélytől. Páduába ment. Valóságos áttelepedés volt, mert mindenét magával vitte, s (kolosmonostori) birtokát ismét sűvének Gyulafinak haszonbérbe adván, a bért is előre felvette [67]). Rosszúl lehetett, mert 1575. november felé halála híre terjedt el, s Báthori Kristóf Váradról így felel az iránta kérdezősködő Forgách Simonnak: „Írja Kegyelmed, hogy Forgách Ferencznek halálát értötte volna, kit mi senkitől nem értöttönk“ [68]). Brutus 1576-ban szinte holtnak írja őt Báthori István már lengyel királyhoz intézett Gratulátiójában [69]), a honnan Pray 1575-re, vagy a következett év elejére tette írónk halálát. Ál hír volt. Forgách megérte bátyjának Báthori Istvánnak lengyel királylyá választatását, mit azon nemzékrendi jegyzete is mutat, melynek önkezű példánya

66) Az Istvánfi által (Forgách Életéb.) említett betegség orvoslása végett nem mennek meleg ég alá. Megvetni való az Istvánfi mérges insinuátiója.

67) *Báthori Kristóf* Váradról 1575. nov. 14. így ír Forgách Simonnak: „Innét Erdélyből békével ment el; pénze, marhája (holmia) itt bizon semmi nem maradt, mert valamie volt, mindent elvütt. Söt jószágát is Gyulafinak árendába vetette, és annak is summáját elvitte.“ (Az eredetiből közli *Mocsáry* az id. h. 170. l.

68) Ugyanott.

69) „. . quorum (Forgatiorum fratrum) *qui vita non ita pridem est functus*, Franciscus.“ L. Bruti Opera Varia, Berol, 1697, I. p. 18.

még most is a családi levéltárban őriztetik [70]). Másfél éven túl élvén Páduában, mint most már levéltári adatból tudjuk, 1577. január 19. halt meg [71]), az ott [72]) uralkodott dögvész áldozata, s ugyanott a jezsuitáknál temettetett el [73]), miután vagyonát Simon és Imre testvéreinek [74]), kéziratait amannak [75]), hagyta.

XVIII. Kétségtelen, mit Pray Forgách munkájáról mond, hogy az inkább emlékkönyv mint történelem, s hogy az irály egyenetlensége, s a nem eléggé teljes rend vázlatra mutat, melynek kivitelében a kora halál gátlotta szerzőjét [76]) : tegyük hozzá még a helyenként darabos nyelvet, mely még is, erejében és tartalmasságában, nem ritkán komoly és magas szépségre emelkedik. Egy *de domini funere rapta sui* mű van előttünk, de melynek becse nem csak a historiai anyagban határozódik, hanem főleg épen azon kérlelhetetlen igazságszeretetben van, mely szerint nem

70) L. a kötet végén, az 552. lapon.

71) Ferencz testvére Imre kezétől: „Anno Domini MDLXXVII. XIX. Ian. Dominus Franciscus Forgách de Ghymes, frater noster germanus, nobis charissimus, reddidit animam pie Domino Creatori suo, Paduae." (*Mocsáry*nál az id. h. 171. l.). Tehát sem 1565. vagy 1572-ben, mint *Gánóczy* ingadozva állítja (119. és 135. ll.); sem 1575. v. 76. *Pray* szerint (Ann. 9.); sem 1576, mint *Mocsáry* az id. h. a 141. lapon állítja, mit aztán a 171. lapon tagad.

72) Nem Pozsonyban, mint *Bél Mátyás* állítja az id. h. a nemzékrendben.

73) „Pataviique grassante peste exstinctus est." Sepultus est Patavii apud Patres Soc. Iesu." *Istvánfi*, Vita Auctoris.

74) Pál már nem élvén. *Istvánfi* u. ott.

75) T. i. ez látta el Commentárjait saját jegyzeteivel, ez közölte azokat s egyéb papirosait Brutussal, részint még Ferencz életében (*Bruti* Opp. id. h. 18. l.).

76) Annal. V. 9. l.

szépített, hanem mind az események okait, mind a szereplőket feltünteti, tekintet nélkül barátra, ellenségre. Ezt más írónál részrehajlatlanságnak nevezik: lássuk minek bélyegezték Forgáchnál. *Istvánfi* így ír Forgách Életében: „Historias diu ante obitum (?) scribere coeperat, a morte Regis Iohannis exorsus, ac variis intervallis usque ad Reginae Isabellae et eius filii exitum perduxerat, *quae a multis ideo non probantur, quod maledictis conviciisque in viros clarissimos, nec quicquam tale meritos, scatere videntur, nec ubique rerum gestarum sinceram fidem tuentur*: tamen ob rerum gestarum memoriam dignae censeri possunt, quae in lucem prodeant, atque adeo cum iudicio per aequos censores legantur" [77]). — *Brutus* viszont, ki annyira használta őt, megbotránkozik benne, hogy egyfelül Martinuzzit magasztalja, másfelül korholja: „Forgatius quidem ornat hominem testimonio luculento, sed cum ea exceptione, ut cumulatum etiam divinis laudibus, aeternis infamiae inustum maculis ad posteritatem prodat. Ita enim ait fuisse hominem magni consilii, ingentis virtutis, auctoritatis, ut, in maximarum virtutum commendatione, unum excipiat proditionis crimen: quod perinde est, ac si quis, rogaturus amicos ad coenam, polliceatur laute se ac luculenter illos accepturum, conquisitis epulis regio sumptu, suavissimis ferculis, Cretico et Falerno vino, sed quae sunt omnia infusa veneno" [78]). Mit jelent e gáncs egyebet, mint hogy attól, kit árulónak tartunk, tagadjuk meg a nagy tehetségeket melyekkel bírt, s azon érdem elismerését, melyet tőle el nem vitázhatni; vagy

---

77) L. alább a *Függelék* vég száma alatt.

78) L. Opera Varia, I. 236. l.

másfelül, ne hirdessük hűtelennek, ha (bár tévedve, mint itt) annak tartjuk is? — Így *Pray* viszont a parentátorral támadtatja meg a historicusnak hitelét: „Studio partium deditus, úgymond, ut facile, orationem, quam Ferdinando defuncto Viennae ad Divi Stephani dixerat, cum Historia contendenti perspicuum fit: nem ismerve el a hivatalos dicsbeszéd s a történelem közti különbséget, s azt, hogy a két mű előadása egyáltalában nincs ellentétben; „tum, folytatja, *in enunciando* liber admodum, qua tamen in re etsi vis veritati minime facienda est, puto a scriptoribus rationem decori modumque haberi oportere“ [79]): azaz a decorum czímén a valónak elhallgatását kivánja. — *Gánóczy* továbbá a Delpini jellemrajzát nagyon erősnek találván, így itél: „hunc acerbo stilo miserandum in modum lacerat. Verum si cogitemus Forgáchium Historiam suam *multis sarcasmis replevisse,* adeo, ut vix alicui mortalium, ne Regibus quidem exceptis, parcat, sed *in omne genus hominum nimia libertate invehatur,* eapropter ob acrimoniam stili in Delphinum directi, me quidem iudice, nequit inferri, illum (Forgachium) ea duntaxat de causa a Caesaris partibus recessisse. Audiamus interim, qualiter de Cardinali Delphino scribat, non id quidem, ut in verba Forgáchii iuremus, *talia namque sunt quae vel recitare animus horrescit;* sed ut historiae integritati litemus“ (? !) [80]). — *Katona* is a Delpini jellemrajza által megbántva: „longius hic odio, úgymond, vel invidia abripi se passus est; és másutt, hol Kerecsényinek Forgách igazságot szolgáltat, hozzá teszi:

[79]) Annal. V. 9. l.

[80]) A *Forgách* e „borzasztó“ helyét l. 301, 2. ll. — *Gánóczyét* az id. h. 132, 3. ll.

„magis semper ad vituperandum, quam laudandum, pronus“; ismét hol Maximilián viselete az 1567-ki országgyülésen festetik, megjegyzi: „Haec ostendunt animum huius scriptoris a Maximiliano iam aversum fuisse, *pluresque criminationes in eum congessisse,* ut iustiores causas ab eo desciscendi habuisse videretur“ [81]): mintha a história dicsbeszéd volna! Másfelül a loyális Katona előtt a tények, melyek Forgáchnál is hangosabban szólnak, nem nyomnak semmit; de nyom Bizárus szépítő eladása; sőt nevezetes naivsággal nem átall Forgách ellenében az országgyülés kedvező kimenetelére is támaszkodni, bár, hogy kezdetben súlyos panaszok hangzottak, épen Bizárus nyomán nem, tagadja [82]). — *Engel* viszont azt veszi „indignátióval“, mit

[81]) Hist. Crit. XXIV. a 159. 228. és 398. lapokon.

[82]) Halljuk csak: „Quamvis Forgáchius tam acerbas Hungarorum querelas, in comitiis Posoniensibus iactatas, exhibeat; si tamen articulos ibidem conditos inspiciamus, Hungaros in Maximilianum optime propensos fuisse videbimus, agnovisseque, multum eundem egisse, quum anno superiore nihil contra Turcas egisse videbatur.“ Id. h. 355. l. — Valóban oly járatlan volt Katona az országgyülések történetében, hogy a hozott törvényczikkekből vélte a törvényhozó felek közt *tárgyalás közben történteket és nem történteket,* s a két rész hangulatát felismerhetni? S vajon nem ismert országgyüléseket, melyeken már-már törésre kerültek a dolgok, s aztán szerencsés fordulattal elsimúltak? Ő maga az 1790—1-diki országgyülés alatt írta e kötetét: annyira minden historiai tanulság nélkül vonúltak el szemei előtt annak is phásisai? Vagy a történetíró loyális kötelességének tartotta *dissimulálni a valót,* ha az kellemetlen? — És ily történetíró részrehajlónak bélyegzi Forgáchot, a szigorú, a valón kivül minden egyebet mellőző Forgáchot? ily történetíró, kinek anynyira nincs érzéke a kellemetlen valónak kimondására, hogy annak indokáúl nem képes a valónak tiszteletét tenni fel,

Forgách az unitarismusról ír [83]). De valóságos dühvel támadja meg *Weszprémi István* [84]), a miért *„csúfúl hazud,* annyi jeles embert *rágalmaz, megugat* stb.; hogy Balsarátit mérgezésre képesnek tartja, hogy egy Perényi Gábort, kit temetési szónoka és sírirata nagy embernek hirdet (!), mint köpenyforgatót megró, stb., még pedig csak mert „más vallású volt"! Vajmi máskép itél Forgáchról szász protestáns birálója, mint látni fogjuk. — Végre *Szilágyi Sándor,*

---

hanem más valamit keres — itt Forgách elpártolási szándékát: „Acriore hac crisi Forgáchius uti coepit, *postquam a Maximiliano defectionem meditabatur"* (p. 350). Mintha F. *akkor* írta volna e XVII-ik könyvet, és nem *az elébbiekkel együtt* később. Hiszen K. maga azt állítja, hogy a Bornemiszához intézett levél után (ez pedig 1566. *decemberben* kelt) *kezdte írni* munkáját (p. 319, 20.). Tehát az első tizenhat könyvet 1566. decemberétől 1567. júniusig írta volna, midőn amaz országgyülés tartatott? És Katona nem értette meg, miért jajdúltak volna fel (Forgách szerint) a Rendek, midőn a kir. kapitányok garázdaságaik megszüntetését sürgetvén, a király előleges vizsgálattól kivánta a dolgot felfüggeszteni? vizsgálattól oly dolgot, mely országosan tudva és érezve, országosan állítva és feljelentve volt? Nem értette e feljajdulását a Rendeknek, kik az előleges vizsgálatok elrendelésében egyebet nem láttak mint a dolog elnapolását, *az elviselhetlenné lett állapot rögtöni orvoslása helyett*? S a czikkely „illis volentibus ac consentientibus fuit constitutum." *Volentibus*? Tehát minden törvényczikk a RR. egyoldalú *akaratának* eredménye? *Consentientibus*? S a consensus mindig szabad és önkénytelen? s nem gyakran a kénytelenség szüleménye? Valóban ily „criticus historicus" logikája a mily naív, ép oly kevessé tesz részrehajlatlanságáról tanuságot. Bizony ideje bizonyos történetiróinkat, minden nagy és tagadhatatlan érdemeik mellett, kétkedő és ovakodó vigyázattal használnunk, tán nagyobbal azoknál, *kik magokat úgy mutatják, a milyenek.*

[83]) Gesch. d. Ungr. Reichs IV. 207.

[84]) Medicorum Hung. et Trans. Biogr., IV. 348—355 ll.

II. Jánosról adott jellemrajzát nevezi „mocskolódásoknak“ s őt maga-magával akarja ellentétbe hozni, mint Brutus és Pray [85]); holott maga *Brutus* viszont Báthori István lengyel királyhoz írt levelében Forgách késztileteiről ezt mondja: „quae studio ornandae patriae collegerat, ita multa reliquit, ut satis appareat, in eo, iam diu historiam meditante, neque voluntatem ingenio, neque ingenium voluntati defuisse“ [86]); s később a Simontól vele közlött Commentáriusokat bőven használta is [87]). Ellenben *Tasi Gáspár*, ki Forgáchot 1618-ban kivánta már kiadni, így itél róla Ajánlólevelében Bethlen Gáborhoz: „Eritne lectioni Serenitati Vestrae ullus alius Historicus utilior, ut qui divino nutu easdem habenas moderatur iam, quarum varietatem ac vicissitudinem totis XXII libris illustris hic vir meritissimis coloribus et imaginibus, *seclusis procul favore et odio,* testis oculatus, imo pars ipse multarum rerum, expressit“. — Másfelül *Szegedi János,* bár jezsuita, nem vegyül a Forgáchról mondottakkal az őt gyalázók sorába, s „Orator eximius *et historicus probabilis*“-nak nevezi [88]). — *Bod Péter* helyes belátással: „minthogy, úgymond, maga a dolgokban bennek forgott, méltán helyesnek és hitelesnek tartatik az irása; úgy is látszik, nem kedvez senkinek, kit-kit a maga szinével fest le, és a magától készített köntösbe öltöztet [89]). — Nem csak bővebb, ha-

---

[85]) Erdélyország Története, I. 366. l.

[86]) Io. Mich. Bruti Opera Varia (Berl. 1697) I. 18.

[87]) „Omnium maxime Francisci Forgáchii monumenta nostram industriam ... plurimum sublevarunt“ : l. Brutus Magyar Historiája, közli Toldy Ferencz (Monumenta Hungariae Hist. Scriptores, XII. k.) I. XCV. l.

[88]) Rubricae sive Synopses . . Iuris Vng. II. 181.

[89]) M. Athénás, 86. l.

nem beható és helyes birálatát olvassuk Forgáchnak a „Siebenb. Quartalschrift" I. kötetében: „Oly férfiú — mond a névtelen bíráló — ki maga a kormányrúd mellett ült; ki az államváltozások belső, gyakran igen titkos rúgóit ismerte; kinek alkalma volt az ország színpadán szereplő személyeket több oldalról észlelni, s ez által magának az emberi jellemekről concrét ismeretet szerezni: ily férfiú a történész szemei előtt végtelenűl nagyobb becscsel bír, mint oly író munkája, ki a cselekvéseket és eseményeket eszményi tervek szerint szerkeszti együvé. Ez alapítja meg e Commentárok becsét is. Nem tagadható ugyan, hogy ilynemű írók, bizonyos esetekben, akaratjok ellen is, könynyebben engednek helyt a titkos pártszellem bizonyos nemének: s épen e tekintetből akarták némelyek Forgách itéletét is némely történeti személyekről gáncsolni. De épen a vélemények különbsége ad a nyúgott történetbuvárnak alkalmat több egykorú kútfők összevetése mellett a jellemeket behatóbban megitélhetni... Emeli a mű becsét, hogy szerzője, korlátnoki magas álláspontjáról, a hazai eseményeket a többi nagy világeseményekkel összeköttetésben tekinti. ... Különben a szerző alaprajza egyszerű és mesterkéletlen. A nélkül hogy bizonyos fő eszmét kivánna munkájában keresztülvinni, úgy beszélli el a hazai történeteket, mint azok egymásra következtek; a cselekvő személyeket, sokszor kevés szavakkal, igen találólag festi, s az olvasót több alkalommal az ország szerencsétlenségei okaival ismerteti meg. A belföldi események közzé beszövi a külföld nevezetesb történeteit is. Ez megszakasztja ugyan néha a fonalat, de annál kedvesbbé teszi az olvasást, mert általa mintegy synchronisticai átnézetét nyerjük a kor nevezetes világ-

eseményeinek. Különösen megilletődött bíráló az egykorú németalföldi nyugtalanságoknak II. Fülöp alatt, s a francziaországi hugenott-harczok részrehajlatlan előadása által, és tisztelettel telt el azon férfiú iránt, ki állapotja s az egyház előitéletei által nem engedvén magát eltévesztetni, az akkori vallási háborúk okait a kellő szempontból tekinti, s a spanyol inquisitiót érdeme szerint festi. Az írmód tárgyhoz mért, mesterkéletlen, s az előadott dolgok mivoltához képest gyakran nyomatékos, és hazafiúi melegséggel eltelt" [90]). — *Budai Ferencz* is általában hitelesnek; *Feszler, egy* szóval igen találólag, szigorúnak [91]); *Szalay* ugyan zsémbesnek, de élesszemű, és Verancsicscsal kora s a magyar haza jeles történetírójának [92]), végre *Horváth Mihály* „kissé kesernyés, de nagy tudományú, jeles történetírónak" nevezik [93]). — Látjuk, a panasz mindenütt a szigor ellen szól, mely aztán hol kesernyésségnek, hol rágalom és mocskolódásnak bélyegeztetik. A külföld kevésbbé érzékeny a szigorú történetírók irányában. Nem emlékezem, hogy Tacitus káromoltatott volna, hogy gaz korát olyannak festette, a milyen volt: s valóban ez a XVI. század bizton versenyezhete a caesári első század gazságával; abban rabló féktelenség és zsarnokság, önzés és politikai jellemtelenség napirenden voltak. S ő e rossz világot ismerte, ismerte embereit legtitkosabb gondolataikkal, ismerte e nyomorúlt földi nagyokat, kiktől idegen vala a haza tiszta szeretete, s tetteik fő rú-

[90]) Magyarország polgári Históriájára való Lexikon, II. 46. lap.

[91]) Geschichten der Ungern, VI. 916. l.

[92]) Magyarország Története, IV. 359. és 366. l.

[93]) Magyarország Történelme, új dolgozat, III. 279. l.

gója a hatalom és legszennyesebb érdek. És ha tán néha puszta hír után indúlva téved, mint például az Perényiné mérgezési történetében; az ily adatnak is van történeti jelentősége, mert ha nem áll is a tény, eléggé jellemző az, hogy ily tények hitelre találhattak. Ellenben legtöbb sötét rajzait igazolják az azóta ismeretessé lett kútfői adatok, a mikben oly gazdagok különösen e század históriás énekei; igazolja a lélektani bírálat, mely a sorok között olvasni tud. — Valóban, nem irígység sugallta Forgáchnak elbeszélléseit, s nem személyes gyülölség, mint kicsinyes gondolkodású emberek állíták: hanem a vétek, az alávavalóság, a lelketlenség gyűlölete. A hűségnek, erénynek, a buzgó honszerelemnek, mely kebelében oly szent lánggal ége, hiánya keseríté el érzékeny lelkét, mert ezekben, s nem vesztett csatákban, ismerte fel a század köz insége okait. „Enimvero vereor — így jajdúl fel történetírói fájdalmában: — ne ullam, vel minimam partem assequar eorum, quae omnes omnium aetatum, omniumque gentium scriptores assecuti sunt, qui inter ceteras eximias virtutes ea felicitate usi sunt, ut nihil tam triste, tam miserabile ad scribendum habuerint, quod non laeto ac iucundo quandoque stilo commutare potuerint; qua varietate ipsos etiam lectores retinere possent. *At nobis omnia contraria eveniunt, qui uno ac perpetuo fato nostras calamitates lugere potius, quam historiam scribere videmur.*" Még is megírta, hogy e tükörből tanuljon a nemzedék, mert neki a történelem magistra vitae volt; „Quod unum tamen mihi vel maxime notandum videtur, et monendi omnes, *ut causas advertant*, cum ex priscis annalibus nostrae gentis, tum vero ex serie nostrorum scriptorum; *nostroque exemplo sibi omnes norint, velintque con-*

sulere“ [94]). S ha a történelem czéljának ily komoly felfogása mellett még a személyes vonzalom és kötelezettség sem tartóztatja a valónak, vagy mit annak hitt, elmondásában, nem kevesebb köszönettel tartozik neki a tudomány, mint a mily megbocsátható volt volna ugyan szivének a kímélet, de melylyel a törté net vajmi keveset nyer vala, s még kevesebbet, melyet szem előtt tartott, az erkölcsi tanulság. Különben előadása, az utolsó kéz hiánya s gyakran nehéz nyelvezete mellett is, eleven, az erkölcsi érzés s az igazság általi meghatottság bélyegét viselő; e mellett tömött, hatályos, gyakran nagy íróhoz méltó helyekkel, s ilyenkor nyelve is valódi római színt ölt. Igen is, Forgách nem a szépítő, hanem az írói rendeltetésök tudatában őszinte, komoly, magas érzületű történészek között követel helyet, s én bízom azon erőben, mely az igazságban lakik, hogy valamint munkája ez új hívebb kiadás által új életre támad, akként az író pártosságáról hagyományossá vált nézet is az újabb elfogulatlan vizsgálat fényében ködként el fog enyészni.

XIX. A mi Forgách munkája történetét illeti: bizonyos, hogy az a szerző halála után bátyja Simon birtokába került, ki azt, sok helyen, s egész az utolsó lapig, jegyzésekkel kísérte. Tőle kapott *Brutus* is példányt, melyhez már hozzá voltak Simon jegyzései csatolva: „Atque non solum is (Simon) facilem se praebuit *scriptis fratris tradendis:* sed severus etiam censor, si quid ille scripsit errore falsus, quod minus scriptoris acris cura postularet (neque enim his impo-

[94]) L. al. a 32. l.

suit extremam manum) *apposita nota emendavit*[95]); s e példány az, mely jelenleg a pécsi püspöki könyvtárban őriztetik. Simontól kapott kétségtelenűl *Istvánfi* is példányt, melyhez aztán helyenként maga is vetett oldaljegyzeteket, s ez az, mely a hg Eszterházy könyvtárában van, s melyen a jelen kiadás alapszik. Hihetőleg szinte Forgách Simontól bírta *Révay Péter* koronaőr is Forgách Commentárjait, ki, hogy ezeket használta, többszöri hivatkozása történeti munkájában (De Monarchia) bizonyítja. Mindazonáltal csak egy töredéke jelent meg, öcscsének Imrének a szigeti veszedelmet tárgyazó gyűjteményében[96]) ily czím alatt: *Zigethi, Hungariae claustri praestantissimi vera Descriptio et Obsidionis Epitome, ex Ill. Francisci Forgachii, liberi Baronis in Gymes, Commiathi et Monostor, Cancellarii olim Divi Ferdinandi Imp. per Hungariam et Consiliarii, Sui temporis Historiarum Commentariis, bona fide de verbo ad verbum descripta, nunquam antehac visa, et nunc primum in lucem emissa.* — Innen vette aztán át *Reusner Miklós* a magyar-török történeteket tárgyaló gyűjteményébe 1603-ban[97]); s végre

---

95) L. *Brutusom* I. kötete XCVI. lapján (Monumenta, Scriptt., XII. k.).

96) De Sigetho Hungariae propugnaculo, a Turca A. Ch. 1566. obsesso, et expugnato. Opusculum virtuti et immortalitati Ill. et Nobilissimi Dni Nicolai Comiti a Zerinio ... ab Ill. Generoso et Magn. Dno Emerico Forgach Barone a Ghymes, Equ. aur. et Comite Trenchiniensi etc genero collectum opera Petri Albini Nivemontii. Wittenb. 1587. (Nemz. Muz.) a D. és E. íveken.

97) Rerum Memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus, a capta Constantinopoli usque ad hanc aetatem nostram, bello, militiaque gestarum Exegeses. Francof. 1603. a 158—167. ll.

innen ment az át, német fordítással együtt 1664. egy nürnbergi hasonló gyűjteménybe [98]); de a ki az egész nagybecsű mű kiadásáról első gondolkodott, *Tasi Gáspár* a XVII. század első felében virágzott magyar író volt [99]), kinél a Bethlen Gábor egyik udvarnoka Kassán 1618-ban látván a munkát, s róla a fejedelemnek beszéllvén, s ennek kivánságára azt tőle levélben elkérvén, Tasi azt, hogy Bethlennek kedveskedjék, és hogy ez azt közzé tetesse, számára lemásolta, s neki ajánlotta is [100]). Mindazáltal kiadatlan maradt az, s az újabb írók közől az egy *Pray* használta saját kézirati példányából; és, tán Pray által figyelmeztetve, alig volt a múlt században könyvtár és gyűjtő, ki Forgáchot ne sietett volna bírni vagy leiratni, úgy hogy míg Tasi még csak 3—4 példány létezéséről tudott, Horányi már vagy huszat látott, „quae, úgymond, licet ex autographo descripta esse adfirmarentur, *omnia tamen plurimis mendis vel lituris scatebant*, quod certe autographum nec ad limam exactum, nec emendatum fuisse indicabat.“ S ezek helyébe léptette most Horányi a gr. Forgách Miklós által vele közlött másolat alapján a maga kiadását

---

98) Auserlesene Ermahnungen von dem Türckenkrieg. Nürnberg. 1664. a 177—194. ll.

99) Két fordítását bírjuk : 1. „Elménknek Istenben felmenetelérül a teremtett állatok garádicsin, Robertus Bellarminus jesuiták rendiből való Cardinál könyvecskéje, Bártfa 1639.“ 2. Öt rövid Predikáczió húsz színes okokrul, miért nem akarnak most némely emberek katholikusokká lenni; írta Feuktius Jakab. Pozsony 1640.

100) Az Ajánló-levelet, melyet szinte hibásan, *Horányi* is kiadott az Életrajz 2. lapján, l. a *Függelék* X. sz. alatt. (Horányinál péld. olvassuk : „quam sit res plena periculi *pietatem colere*“ non colere helyett).

1788-ban[101]), de mely, saját tapasztalásom szerint is, minden általam látott kézzelírt példányokat hibássá-

[101]) Francisci Forgachii de Ghymes Pannonii, D. Ferdinandi I. Imper. ac Regis Hungariae Cancellarii et Antistitis M. Varadinensium celeberrimi Rerum Hungaricarum sui temporis Commentarii, Libris XXII e MS. in lucem prodeuntes. Adiecit Indicem Rerum memorabilium ac Dissertationem Historico-Criticam de Vita laudati Scriptoris Alexius Horányi e Sch. Piis, Hungarus Budensis. Posonii et Cassoviae, impensis I. M. Landerer perpetui in Füskút 1788. 8r. 92 számozatlan és 702 számozott lap, a szerző arczképével. A több ezer, értelmet zavaró és elferdítő hiba közöl álljon itt csak az I. könyvből néhány, hogy kitünjék mennyiben alapos a Horányi kiadása elleni vád, és mennyit nyertünk ez új kiadás által. Az első rovat Horányi kiadása, a második Majeré.

1. lap.	26. sor :	Arad	Zaránd
6. „	6. „	utriusque pro magnitudine	pro utriusque principis magnitudine
7. „	2. „	arcana Reginae adiungebantur	arcana : ideoque plerique Reginae adiungebantur
— „	20. „	Szegediensi	Sigetiensi
— „	21. „	Jaurinum	Taurunum
8. „	25. „	simul Petrus exercitum con- susceptae defensionis	simul Petrus exercitum conscripserat.
9. „	1. „	infidelissimos	fidissimos
20. „	9. „	Besonico, Nagy Fellak	Besenyő, Nagylak, Fellak
— „	11. „	Charkissomlio	Csák, Kissomlyó
— „	15. „	Varadinalis Hungarorum praefectus	Varadino, alae Hungarorum praefectus
21. „	17. „	cognominatus Nagy Bosse, arcem . . . capi	cognominatus Nagy, posse arcem . . . capi
— „	19. „	Septingenti	DC
24. „	9. „	singulos	Siculos
25. „	26. „	reputans periculum festinavit	et postremam aciem tueantur, monet; ita ira et gloria accensus non passus est hostilem iniuriam, et suum decus in tempore reputans, ultum ire festinavit.
27. „	2. „	ferro per medium, deserto pertinaci certamine, non sine sui exitio confecit	ferro tegebantur, et stapede, quamvis ex solido ferro, per medium dissecto, pertinaci certamine, non sine sui exitio, hostem confecit.
29. „	25. „	in Campis variis animis	in Campis Varjasinis
32. „	5. „	Georgius Torpay	Gregorius Truppay
— „	22. „	Equi, turba amicorum, ac familiarum omnes	Equitum ala, amicorum atque familiarium omnes
35. „	19. „	arcano	arcano consilio stb. stb.

gával felülhalad. Megrótta ezt először a fent idézett erdélyi névtelen bíráló [102]), s minden, ki azóta a fontos írót használta, vagy róla írt; és mégis e nyomorúlt kiadás által lépett Forgách igazán a magyar történeti kútfők sorába, mert ezóta minden történészeink, az őt ócsárlók is, a XVI. század történetében, lapról lapra idézik, követik, kiírják.

XX. Az előttem tudva levő kézirati példányok a következők:

1. A *pécsi codex*, mely hibásan tartatott autographnak: nem levén a szerző keze, sőt többféle leiró munkája, s bár csínos, de hibás és hézagos, amennyiben a leirók szókat vagy helyeket kihagytak, mi által hol minden értelem elenyészett, hol homályos lett; de igen *eredeti* az, azaz a szerző részére íratott példány, mit ennek helyenként, de nem mindenütt hol szükséges volt volna, tett *önkezü javításai* bizonyítanak. S e példány egyszersmind az is, melyet szerző, bátyjával Simonnal közlött, ki szinte ebbe iktatta be önkezűleg magyar jegyzéseit. *Schwartner Márton*, ki után adom e rövid ismertetést, az egyetemi könyvtár Kaprinai-féle Forgách-codexét e pécsivel a legnagyobb gonddal összevetette, abba ennek minden legkisebb, még pontozási, variánsait is bejegyezte úgy, hogy e Schwartner által javított Kaprinai-codex Pestre nézve helyettezi a Pécsett őrzött eredetit.

2. Az *Istvánfi-codex.* Midőn herczeg Eszterházy Miklós e szinte XVI. századbeli codexet Koller József pécsi nagypréposttal 1802-ben közölte volt, akkor az, a tudós férfiú feljegyzése szerint (talán a hátán) e czímet viselte: „Francisci Forgach de Ghimes Eppi

[102]) Siebenb. Quartalschrift, I. Hermanst. 1790. 439, 40. ll.

Forgách az unitarismusról ír [83]). De valóságos dühvel támadja meg *Weszprémi István* [84]), a miért *„csúfúl hazud*, annyi jeles embert *rágalmaz, megugat* stb.; hogy Balsarátit mérgezésre képesnek tartja, hogy egy Perényi Gábort, kit temetési szónoka és sírirata nagy embernek hirdet (!), mint köpenyforgatót megró, stb., még pedig csak mert „más vallású volt"! Vajmi máskép itél Forgáchról szász protestáns birálója, mint látni fogjuk. — Végre *Szilágyi Sándor*,

hanem más valamit keres — itt Forgách elpártolási szándékát: „Acriore hac crisi Forgáchius uti coepit, *postquam a Maximiliano defectionem meditabatur*" (p. 350). Mintha F. *akkor* írta volna e XVII-ik könyvet, és nem *az elébbiekkel együtt* később. Hiszen K. maga azt állítja, hogy a Bornemiszához intézett levél után (ez pedig 1566. *decemberben* kelt) *kezdte írni* munkáját (p. 319, 20.). Tehát az első tizenhat könyvet 1566. decemberétől 1567. júniusig írta volna, midőn amaz országgyülés tartatott? És Katona nem értette meg, miért jajdúltak volna fel (Forgách szerint) a Rendek, midőn a kir. kapitányok garázdaságaik megszüntetését sürgetvén, a király elöleges vizsgálattól kivánta a dolgot felfüggeszteni? vizsgálattól oly dolgot, mely országosan tudva és érezve, országosan állitva és feljelentve volt? Nem értette e feljajdulását a Rendeknek, kik az elöleges vizsgálatok elrendelésében egyebet nem láttak mint a dolog elnapolását, *az elviselhetlenné lett állapot rögtöni orvoslása helyett*? S a czikkely „illis volentibus ac consentientibus fuit constitutum." *Volentibus*? Tehát minden törvényczikk a RR. egyoldalú *akaratának* eredménye? *Consentientibus*? S a consensus mindig szabad és önkénytelen? s nem gyakran a kénytelenség szüleménye? Valóban ily „criticus historicus" logikája a mily naív, ép oly kevessé tesz részrehajlatlanságáról tanuságot. Bizony ideje bizonyos történetiróinkat, minden nagy és tagadhatatlan érdemeik mellett, kétkedő és ovakodó vigyázattal használnunk, tán nagyobbal azoknál, *kik magokat úgy mutatják, a milyenek*

83) Gesch. d. Ungr. Reichs IV. 207.

84) Medicorum Hung. et Trans. Biogr., IV. 348—355 ll.

II. Jánosról adott jellemrajzát nevezi „mocskolódásoknak“ s őt maga-magával akarja ellentétbe hozni, mint Brutus és Pray [85]); holott maga *Brutus* viszont Báthori István lengyel királyhoz írt levelében Forgách készületeiről ezt mondja: „quae studio ornandae patriae collegerat, ita multa reliquit, ut satis appareat, in eo, iam diu historiam meditante, neque voluntatem ingenio, neque ingenium voluntati defuisse“ [86]); s később a Simontól vele közlött Commentáriusokat bőven használta is [87]). Ellenben *Tasi Gáspár*, ki Forgáchot 1618-ban kivánta már kiadni, így itél róla Ajánlólevelében Bethlen Gáborhoz: „Eritne lectioni Serenitati Vestrae ullus alius Historicus utilior, ut qui divino nutu easdem habenas moderatur iam, quarum varietatem ac vicissitudinem totis XXII libris illustris hic vir meritissimis coloribus et imaginibus, *seclusis procul favore et odio,* testis oculatus, imo pars ipse multarum rerum, expressit“. — Másfelül *Szegedi János,* bár jezsuita, nem vegyűl a Forgáchról mondottakkal az őt gyalázók sorába, s „Orator eximius *et historicus probabilis*“-nak nevezi [88]). — *Bod Péter* helyes belátással: „minthogy, úgymond, maga a dolgokban bennek forgott, méltán helyesnek és hitelesnek tartatik az irása; úgy is látszik, nem kedvez senkinek, kit-kit a maga színével fest le, és a magától készített köntösbe öltöztet [89]). — Nem csak bővebb, ha-

[85]) Erdélyország Története, I. 366. l.

[86]) Io. Mich. Bruti Opera Varia (Berl. 1697) I. 18.

[87]) „Omnium maxime Francisci Forgáchii monumenta nostram industriam ... plurimum sublevarunt“ : l. Brutus Magyar Historiája, közli Toldy Ferencz (Monumenta Hungariae Hist. Scriptores, XII. k.) I. XCV. l.

[88]) Rubricae sive Synopses .. Iuris Vng. II. 181.

[89]) M. Athénás, 86. l.

nem beható és helyes birálatát olvassuk Forgáchnak a „Siebenb. Quartalschrift" I. kötetében: „Oly férfiú — mond a névtelen bíráló — ki maga a kormányrúd mellett ült; ki az államváltozások belső, gyakran igen titkos rúgóit ismerte; kinek alkalma volt az ország színpadán szereplő személyeket több oldalról észlelni, s ez által magának az emberi jellemekről concrét ismeretet szerezni: ily férfiú a történész szemei előtt végteleniíl nagyobb becscsel bír, mint oly író munkája, ki a cselekvéseket és eseményeket eszményi tervek szerint szerkeszti együvé. Ez alapítja meg e Commentárok becsét is. Nem tagadható ugyan, hogy ilynemű írók, bizonyos esetekben, akaratjok ellen is, könynyebben engednek helyt a titkos pártszellem bizonyos nemének: s épen e tekintetből akarták némelyek Forgách itéletét is némely történeti személyekről gáncsolni. De épen a vélemények különbsége ad a nyúgott történetbuvárnak alkalmat több egykorú kútfők összevetése mellett a jellemeket behatóbban megitélhetni . . . Emeli a mű becsét, hogy szerzője, korlátnoki magas álláspontjáról, a hazai eseményeket a többi nagy világeseményekkel összeköttetésben tekinti. . . . Különben a szerző alaprajza egyszerű és mesterkéletlen. A nélkül hogy bizonyos fő eszmét kivánna munkájában keresztülvinni, úgy beszélli el a hazai történeteket, mint azok egymásra következtek; a cselekvő személyeket, sokszor kevés szavakkal, igen találólag festi, s az olvasót több alkalommal az ország szerencsétlenségei okaival ismerteti meg. A belföldi események közzé beszövi a külföld nevezetesb történeteit is. Ez megszakasztja ugyan néha a fonalat, de annál kedvesbbé teszi az olvasást, mert általa mintegy synchronisticai átnézetét nyerjük a kor nevezetes világ-

eseményeinek. Különösen megilletődött bíráló az egykorú németalföldi nyugtalanságoknak II. Fülöp alatt, s a francziaországi hugenott-harczok részrehajlatlan előadása által, és tisztelettel telt el azon férfiú iránt, ki állapotja s az egyház előítéletei által nem engedvén magát eltévesztetni, az akkori vallási háborúk okait a kellő szempontból tekinti, s a spanyol inquisitiót érdeme szerint festi. Az írmód tárgyhoz mért, mesterkéletlen, s az előadott dolgok mivoltához képest gyakran nyomatékos, és hazafiúi melegséggel eltelt" [90]). — *Budai Ferencz* is általában hitelesnek; *Feszler*, egy szóval igen találólag, szigorúnak [91]); *Szalay* ugyan zsémbesnek, de élesszemű, és Verancsicscsal kora s a magyar haza jeles történetírójának [92]), végre *Horváth Mihály* „kissé kesernyés, de nagy tudományú, jeles történetírónak" nevezik [93]). — Látjuk, a panasz mindenütt a szigor ellen szól, mely aztán hol kesernyésségnek, hol rágalom és mocskolódásnak bélyegeztetik. A külföld kevésbbé érzékeny a szigorú történetírók irányában. Nem emlékezem, hogy Tacitus káromoltatott volna, hogy gaz korát olyannak festette, a milyen volt: s valóban ez a XVI. század bizton versenyezhete a caesári első század gazságával; abban rabló féktelenség és zsarnokság, önzés és politikai jellemtelenség napirenden voltak. S ő e rossz világot ismerte, ismerte embereit legtitkosabb gondolataikkal, ismerte e nyomorúlt földi nagyokat, kiktől idegen vala a haza tiszta szeretete, s tetteik fő rú-

---

[90]) Magyarország polgári Históriájára való Lexikon, II. 46. lap.

[91]) Geschichten der Ungern, VI. 916. l.

[92]) Magyarország Története, IV. 359. és 366. l.

[93]) Magyarország Történelme, új dolgozat, III. 279. l.

gója a hatalom és legszennyesebb érdek. És ha tán néha puszta hír után indúlva téved, mint példáúl az Perényiné mérgezési történetében; az ily adatnak is van történeti jelentősége, mert ha nem áll is a tény, eléggé jellemző az, hogy ily tények hitelre találhattak. Ellenben legtöbb sötét rajzait igazolják az azóta ismeretessé lett kútfői adatok, a mikben oly gazdagok különösen e század históriás énekei; igazolja a lélektani bírálat, mely a sorok között olvasni tud. — Valóban, nem irígység sugallta Forgáchnak elbeszélléseit, s nem személyes gyülölség, mint kicsinyes gondolkodású emberek állíták: hanem a vétek, az alávalóság, a lelketlenség gyűlölete. A hűségnek, erénynek, a buzgó honszerelemnek, mely kebelében oly szent lánggal ége, hiánya keseríté el érzékeny lelkét, mert ezekben, s nem vesztett csatákban, ismerte fel a század köz insége okait. „Enimvero vereor — így jajdúl fel történetírói fájdalmában: — ne ullam, vel minimam partem assequar eorum, quae omnes omnium aetatum, omniumque gentium scriptores assecuti sunt, qui inter ceteras eximias virtutes ea felicitate usi sunt, ut nihil tam triste, tam miserabile ad scribendum habuerint, quod non laeto ac iucundo quandoque stilo commutare potuerint; qua varietate ipsos etiam lectores retinere possent. *At nobis omnia contraria eveniunt, qui uno ac perpetuo fato nostras calamitates lugere potius, quam historiam scribere videmur.*“ Még is megírta, hogy e tükörből tanuljon a nemzedék, mert neki a történelem magistra vitae volt; „Quod unum tamen mihi vel maxime notandum videtur, et monendi omnes, *ut causas advertant*, cum ex priscis annalibus nostrae gentis, tum vero ex serie nostrorum scriptorum; *nostroque exemplo sibi omnes norint, velintque con-*

sulere" [94]). S ha a történelem czéljának ily komoly felfogása mellett még a személyes vonzalom és kötelezettség sem tartóztatja a valónak, vagy mit annak hitt, elmondásában, nem kevesebb köszönettel tartozik neki a tudomány, mint a mily megbocsátható volt volna ugyan szivének a kímélet, de melylyel a törté net vajmi keveset nyer vala, s még kevesebbet, melyet szem előtt tartott, az erkölcsi tanulság. Különben előadása, az utolsó kéz hiánya s gyakran nehéz nyelvezete mellett is, eleven, az erkölcsi érzés s az igazság általi meghatottság bélyegét viselő; e mellett tömött, hatályos, gyakran nagy íróhoz méltó helyekkel, s ilyenkor nyelve is valódi római színt ölt. Igen is, Forgách nem a szépítő, hanem az írói rendeltetésök tudatában őszinte, komoly, magas érzületű történészek között követel helyet, s én bízom azon erőben, mely az igazságban lakik, hogy valamint munkája ez új hívebb kiadás által új életre támad, akként az író pártosságáról hagyományossá vált nézet is az újabb elfogulatlan vizsgálat fényében ködként el fog enyészni.

XIX. A mi Forgách munkája történetét illeti: bizonyos, hogy az a szerző halála után bátyja Simon birtokába került, ki azt, sok helyen, s egész az utolsó lapig, jegyzésekkel kísérte. Tőle kapott *Brutus* is példányt, melyhez már hozzá voltak Simon jegyzései csatolva: „Atque non solum is (Simon) facilem se praebuit *scriptis fratris tradendis:* sed severus etiam censor, si quid ille scripsit errore falsus, quod minus scriptoris acris cura postularet (neque enim his impo-

---

[94]) L. al. a 32. l.

suit extremam manum) *apposita nota emendavit* [95]); s e példány az, mely jelenleg a pécsi püspöki könyvtárban őriztetik. Simontól kapott kétségtelenűl *Istvánfi* is példányt, melyhez aztán helyenként maga is vetett oldaljegyzeteket, s ez az, mely a hg Eszterházy könyvtárában van, s melyen a jelen kiadás alapszik. Hihetőleg szinte Forgách Simontól bírta *Révay Péter* koronaőr is Forgách Commentárjait, ki, hogy ezeket használta, többszöri hivatkozása történeti munkájában (De Monarchia) bizonyítja. Mindazonáltal csak egy töredéke jelent meg, öcscsének Imrének a szigeti veszedelmet tárgyazó gyűjteményében [96]) ily czím alatt: *Zigethi, Hungariae claustri praestantissimi vera Descriptio et Obsidionis Epitome, ex Ill. Francisci Forgachii, liberi Baronis in Gymes, Commiathi et Monostor, Cancellarii olim Divi Ferdinandi Imp. per Hungariam et Consiliarii, Sui temporis Historiarum Commentariis, bona fide de verbo ad verbum descripta, nunquam antehac visa, et nunc primum in lucem emissa.* — Innen vette aztán át *Reusner Miklós* a magyar-török történeteket tárgyaló gyűjteményébe 1603-ban [97]); s végre

---

[95]) L. *Brutusom* I. kötete XCVI. lapján (Monumenta, Scriptt., XII. k.).

[96]) De Sigetho Hungariae propugnaculo, a Turca A. Ch. 1566. obsesso, et expugnato. Opusculum virtuti et immortalitati Ill. et Nobilissimi Dni Nicolai Comiti a Zerinio ... ab Ill. Generoso et Magn. Dno Emerico Forgach Barone a Ghymes, Equ. aur. et Comite Trenchiniensi etc genero collectum opera Petri Albini Nivemontii. Wittenb. 1587. (Nemz. Muz.) a D. és E. íveken.

[97]) Rerum Memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus, a capta Constantinopoli usque ad hanc aetatem nostram, bello, militiaque gestarum Exegeses. Francof. 1603. a 158—167. ll.

innen ment az át, német fordítással együtt 1664. egy nürnbergi hasonló gyűjteménybe [98]); de a ki az egész nagybecsű mű kiadásáról első gondolkodott, *Tasi Gáspár* a XVII. század első felében virágzott magyar író volt [99]), kinél a Bethlen Gábor egyik udvarnoka Kassán 1618-ban látván a munkát, s róla a fejedelemnek beszéllvén, s ennek kivánságára azt tőle levélben elkérvén, Tasi azt, hogy Bethlennek kedveskedjék, és hogy ez azt közzé tetesse, számára lemásolta, s neki ajánlotta is [100]). Mindazáltal kiadatlan maradt az, s az újabb írók közől az egy *Pray* használta saját kézirati példányából; és, tán Pray által figyelmeztetve, alig volt a múlt században könyvtár és gyűjtő, ki Forgáchot ne sietett volna bírni vagy leiratni, úgy hogy míg Tasi még csak 3—4 példány létezéséről tudott, Horányi már vagy huszat látott, „quae, úgymond, licet ex autographo descripta esse adfirmarentur, *omnia tamen plurimis mendis vel lituris scatebant,* quod certe autographum nec ad limam exactum, nec emendatum fuisse indicabat.“ S ezek helyébe léptette most Horányi a gr. Forgách Miklós által vele közlött másolat alapján a maga kiadását

98) Auserlesene Ermahnungen von dem Türckenkrieg. Nürnberg. 1664. a 177—194. ll.

99) Két fordítását bírjuk : 1. „Elménknek Istenben felmenetelérül a teremtett állatok garádicsin, Robertus Bellarminus jesuiták rendiből való Cardinál könyvecskéje, Bártfa 1639.“ 2. Öt rövid Predikáczió húsz színes okokrul, miért nem akarnak most némely emberek katholikusokká lenni; írta Feuktius Jakab. Pozsony 1640.

100) Az Ajánló-levelet, melyet szinte hibásan, *Horányi* is kiadott az Életrajz 2. lapján, l. a *Függelék* X. sz. alatt. (Horányinál péld. olvassuk : „quam sit res plena periculi *pietatem colere*“ non colere helyett).

1788-ban[101]), de mely, saját tapasztalásom szerint is, minden általam látott kézzelírt példányokat hibássá-

[101]) Francisci Forgachii de Ghymes Pannonii, D. Ferdinandi I. Imper. ac Regis Hungariae Cancellarii et Antistitis M. Varadinensium celeberrimi Rerum Hungaricarum sui temporis Commentarii, Libris XXII e MS. in lucem prodeuntes. Adiecit Indicem Rerum memorabilium ac Dissertationem Historico-Criticam de Vita laudati Scriptoris Alexius Horányi e Sch. Piis, Hungarus Budensis. Posonii et Cassoviae, impensis I. M. Landerer perpetui in Füskút 1788. 8r. 92 számozatlan és 702 számozott lap, a szerző arczképével. A több ezer, értelmet zavaró és elferdítő hiba közöl álljon itt csak az I. könyvből néhány, hogy kitűnjék mennyiben alapos a Horányi kiadása elleni vád, és mennyit nyertünk ez új kiadás által. Az első rovat Horányi kiadása, a második Majeré.

1. lap.	26. sor:	Arad	Zaránd
6. „	6. „	utriusqne pro magnitudine	pro utriusque principis magnitudine
7. „	2. „	arcana Reginae adiungebantur	arcana : ideoque plerique Reginae adiungebantur
— „	20. „	Szegediensi	Sigetiensi
— „	21. „	Jaurinum	Taurunum
8. „	25. „	simul Petrus exercitum con-susceptae defensionis	simul Petrus exercitum conscripserat.
9. „	1. „	infidelissimos	fidissimos
20. „	9. „	Besonico, Nagy Fellak	Besenyő, Nagylak, Fellak
— „	11. „	Charkissomlio	Csák, Kissomlyó
— „	15. „	Varadinalis Hungarorum praefectus	Varadino, alae Hungarorum praefectus
21. „	17. „	cognominatus Nagy Bosse, arcem . . . capi	cognominatus Nagy, posse arcem . . . capi
— „	19. „	Septingenti	DC
24. „	9. „	singulos	Siculos
25. „	26. „	reputans periculum festinavit	et postremam aciem tueantur, monet; ita ira et gloria accensus non passus est hostilem iniuriam, et suum decus in tempore reputans, ultum ire festinavit.
27. „	2. „	ferro per medium, deserto pertinaci certamine, non sine sui exitio confecit	ferro tegebantur, et stapede, quamvis ex solido ferro, per medium dissecto, pertinaci certamine, non sine sui exitio, hostem confecit.
29. „	25. „	in Campis variis animis	in Campis Varjasinis
32. „	5. „	Georgius Torpay	Gregorius Truppay
— „	22. „	Equi, turba amicorum, ac familiarum omnes	Equitum ala, amicorum atque familiarium omnes
35. „	19. „	arcano	arcano consilio stb. stb.

gával felülhalad. Megrótta ezt először a fent idézett erdélyi névtelen bíráló [102]), s minden, ki azóta a fontos írót használta, vagy róla írt; és mégis e nyomorúlt kiadás által lépett Forgách igazán a magyar történeti kútfők sorába, mert ezóta minden történészeink, az őt ócsárlók is, a XVI. század történetében, lapról lapra idézik, követik, kiírják.

XX. Az előttem tudva levő kézirati példányok a következők:

1. A *pécsi codex*, mely hibásan tartatott autographnak: nem levén a szerző keze, sőt többféle leiró munkája, s bár csínos, de hibás és hézagos, amennyiben a leirók szókat vagy helyeket kihagytak, mi által hol minden értelem elenyészett, hol homályos lett; de igen *eredeti* az, azaz a szerző részére íratott példány, mit ennek helyenként, de nem mindenütt hol szükséges volt volna, tett *önkezü javításai* bizonyítanak. S e példány egyszersmind az is, melyet szerző, bátyjával Simonnal közlött, ki szinte ebbe iktatta be önkezűleg magyar jegyzéseit. *Schwartner Márton*, ki után adom e rövid ismertetést, az egyetemi könyvtár Kaprinai-féle Forgách-codexét e pécsivel a legnagyobb gonddal összevetette, abba ennek minden legkisebb, még pontozási, variánsait is bejegyezte úgy, hogy e Schwartner által javított Kaprinai-codex Pestre nézve helyettezi a Pécsett őrzött eredetit.

2. Az *Istvánfi-codex*. Midőn herczeg Eszterházy Miklós e szinte XVI. századbeli codexet Koller József pécsi nagyprépósttal 1802-ben közölte volt, akkor az, a tudós férfiú feljegyzése szerint (talán a hátán) e czímet viselte: „Francisci Forgach de Ghimes Eppi

[102]) Siebenb. Quartalschrift, I. Hermanst. 1790. 439, 40. ll.

Varadiensis Historia sui temporis." A könyv első és hátsó tábláján az Istvánfi-czímer volt látható e körirattal: „Nicolaus Istvánfi de Kisazzonfalwa S. C. R. M. Consil. Ac9 (Koller szerint: Aulicus), Regni Hungariae Pro-Palatinus etc. A hátán könyvtárjegy: No. 187. — Azóta e codex új, veres félbőr, kötést kapott, elül hátul az Eszterházy herczegi czímerrel; s ily hátczímmel: Franc. Forgach de Ghimes De Statu Reip. Hungariae M. S. Elül áll a „*Vita auctoris*" (Istvánfitól); a második levelen kezdődik a munka ily czímmel: „*Francisci Forgach de Ghimes, de Statu Reip. Hungaricae Ferdinando, Iohanne, Maximiliano Regibus, ac Iohanne secundo Principe Transsylvaniae Commentarii. Quibus accessere nonnulla etiam aliorum Principum gesta etc.*" A szöveg, háromféle kéz által csínosan írva a 296-dik levél elején végződik. A következő de már számozatlan levelen kezdődik: „*Annotationes Lingua Vngarica manu Domini Simonis Forgach, ad marginem historiarum adscriptae, quas non est visum omittere: quod ipse multis rebus cum Lazaro Suendio interfuerit, et praefuerit*" 27 lapon; köztök egy pár, szinte magyar, Istvánfitól is, mit a melléjök vetett N. I. bizonyít. Ezek után: *Calendarium Graecum 1588.* 25 lapon. — Bár az elébbi codexnek, mely utóbb Forgách Simoné volt, mit az általa abba vetett önkezű oldaljegyzések bizonyítanak, közvetlen másolata, mégis különbözik attól helyenként, amennyiben leirói amannak hibáit újakkal szaporították. Az oldalszéleken Istvánfi deák jegyzetei állanak [103]).

---

103) Hogy ez az Istvánfi-codex sem ment a hibáktól, mutassa néhány példa az I. és II. könyvből:

1. l. reginam autem cum prole incolume*s* dimisit: *Pray-cod.* helyesben: incolume*m*.

3. A *nemzeti-muzeumi codex*, 1765-ki igen szép másol., fol. Elül a Vita, hátul a Bornemiszához írt levél.

U. o. alia post alia perderet : *Pécsi cod.:* alia post alia *fortalitia* penderat.

3. l. *Valpovia; Pécsi cod.: Valcovia; Pray-c.:* Valcovaria; *Horányi*-kiad. (tehát Forgách-cod.) : Walkouarium. Lehet ez is az is, de a többség Valkó mellett van.

U. ott : incerta *familiarum* fide; familiarium helyett.

5. l. „in quibus solita iam pridem de suo studio, labore, impensisque multa —" itt név és ige hiányzik, valamint a többi eddig említett példányokban.

6. „*Budam*, Beche et Bechkereke Iohanni restituit." Budát nem *írhatott* Forgách. Már Istvánfi rosszúl olvasta a nevet (mely a Pécsi-codexben is rosszúl áll így : Pudam), s ily gyönyörű jegyzetet vetett az oldalra : miror *cur mentiatur* (!). Hátha *Lippam* kell?

U. ott : Henricus autem . . sororem suam cum ingentibus *praesidiis* in matrimonium obtulerit; a többiben is így, de Pray méltán kérdi : nem *promissis*-e ?

12. l. : „Sed tamen ne pelleretur." De kicsoda? A többieknél : Sed tamen *Georgius* ne pelleretur. Majer is felvette a hiányzó nevet e kiadásba.

U. ott : Hunc Ferdinandus bello *imposuit;* a többinél helyesen *praeposuit;* s e jobb variánst elfogadta Majer is.

U. ott : egy romlott hely áll az *Esterh.* és a *Pécsi codd.*: Quamquam enim a Matthia disciplina omnis, inscitia et ignavia principum corrupta, exterae nationes *utravis victrix* delendo novum consentirent." A *Pray-codex*-ben így : *externas* nationes, *ubivis victrices de delendo nomine* consentirent. Majer helyesen a Forgách-codexet követi Horányi után : *exterae* nationes *victrici delendo nomini* consentirent (a külföldiek egyet értettek abban, hogy a magyarok győzödelmes híröket eltöröljék).

U. ott : vicinum oppidum *in milliario;* Pray és Horányi : uno milliari.

14. Ex *diverso;* Pray és Horányi : Ex *adverso.*

U. ott : ibi tum ad aras pro Iohanna, minima natu filia modo solennium *matrimonium* Ioannes Bapt. Castaldus et Thomas Nadasdius, e contra Regina, Ioannes Secundus et Georgius iuravere; Pray-codex : modo solennium *matrimoniorum.* Majer a hibás Horányit követte, a filia után pontosvesszőt vetvén, és *pro* regínát írván, mi által az Est.-cod. hibáját (matrimonium) még szaporította.

20. l. se illis tamen *successurum; Pray-cod.: succursurum.*

21. l. *Est.* és *Pécsi cod.:* Simon Forgach exanguis, casside excussa, ac ense *aurata propter* reperta circum cadavera hostium est inventus. *Pray-cod.* is rosszúl, bár érthetően : ac ense aurato *inter reperta circum cadavera* hostium est inventus; még jobb a Forgách-cod. variánsa, mely Horányi szerint követendő volt itt is : ac ense aur*ato prope* repert*o*, circum cadavera hostium est inventus. stb stb stb.

4. Az *Eder-codex*, a nemzeti muzeumban, szinte igen szép, XVIII. századi. másolat. fol. Elül a Vita, hátul a Bornemiszához írt levél.

5. A *Fejérváry-Károlyféle codex*, szinte a nemz. muzeumban. fol. Elül a Tasi Gáspár Ajánló-levele, s így hihetőleg a Tasi másolatának mása. Hátul a Bornemisza-levél.

6. A *Jankovich-codex*, ez elébbinek be nem fejezett mása, fol. szinte a nemz. muzeumban.

7. A *Széchenyi-codex*, 4-rétben. 2 kötetben, hasonlókép a nemz. muzeumban. Tasi Ajánló-levelével.

8. A *Kéler Godofrédféle codex*, fol. Elül a Tasi Ajánló-levele; a „Vita“ bele téve; hátul a Bornemisza-levél (mely után a vétel napja nincs feljegyezve). A nemz. muzeumban.

9. A *Kaprinai-codex* 4rétben, 2 kötetben, a m. kir. egyetem könyvtárában, minden hozzá tartozó melléklet nélkül. (l. mi a pécsiről ennek végén feljebb mondatott). Schwartner szerint rokonabb a pécsivel, mint a következő, t. i.

10. A *Pray-codex* fol. szinte az egyetemi könyvtárban. Elül a Tasi levele, hátul a Bornemiszához irott.

11. A *Koller-codex* a pécsi püspöki könyvtárban (mint az 1. sz.). Ebben a Forgách Simon jegyzései is találtatnak diákra fordítva, mely fordítást Szászky János kezdett meg, és Koller befejezett.

12. A *Batthyány-codex*, fol. a magyar akademia könyvtárában.

13. A *Cornides-codex* ugyanott. E kettőt, rendezés alatt levén az akademiai könyvtár, nem vizsgálhattam meg.

14. A *Kollár-codex*, fol., mely azonban nagyon csonka volt (l. Bibliotheca Kollariana, 48. l.).

15. A gróf *Forgách Miklós-féle*, melyből Horányi adta a maga kiadását. Úgy látszik a Tasi és Bornemisza-féle levelekkel, melyeket Horányi az „Életben“ szinte közlött. Horányi szerint ez „azon autographon mása volt, mely ú. m., Esterházy Miklós herczegnek 1769-ben eszterházi várkastélyában felállított könyvtárában őriztetik.“ Hogy az Eszterházy-példány nem autographon, már mondatott; s ha a Forgách Miklós másolata erről vétetett, az ugyan szerencsétlen leirónak munkája volt.

16. §. A *Teleki-codex* a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban, fol. (l. Bibl. III. 27. l.).

Ide tartozik még az egyetemi könyvtárnak igen becses:

17. *Schwartner-codexe*, fol., melyet e gondos tudósunk 1811-ben készíttetett, s melynek tartalma: „*Simonis Forgách Notae ad Francisci Forgách Commentarios rerum sui temporis.* Accedunt : *Lectiones Variantes e Cod. MS. Historiae Fr. Forgách Istvánfiano*, qui Eszterházae est, *excerptae*, cum recensione 1788. impressa, collatae“ (Koller munkája). Mindkét másolat Schwartner által eszközöltetett, s általa gondosan összevettetett : amaz a pécsi codex eredetiével, ez a Koller nagyprépost szinte Pécsett levő kéziratával (melyből kitünik hogy a *Horányi kiadása mintegy 6300 helyen tér el az Istvánfi-codextől*, mely a jelen kiadásnak szolgált alapúl).

Ezeken kivűl öt-hat példány az Erdélyi Muzeum könyvtárában, a bécsi és több magyar könyvtárakban, számos magán gyűjteményekben, de melyekről közelebbi tudomásom nincsen.

XXI. Kétségtelenűl tökéletesbbé válhatott volna Majer úr kiadása, ha módjában van több codexet hasz-

nálni. Így a jövőnek marad fenn egyfelül a pécsi eredetinek, másfelül a codexek azon családja minél több példányainak összevetése után, mely a Tasi Gáspár másolatán alapszik, egy új recensió által végre teljesen hibátlan szövegét állítani elé e kitűnő történetírónk munkájának. De már az eddigiekből látható, miszerint a jelen kiadás által a czélhoz sokkal közelebb állunk, s részben az *Istvánfi Miklós kiadatlan jegyzéseinek* az eredetiből (2. számú cod.) felvétele, s még inkább a *Forgách Simonéinak* teljes közlése által (ugyanonnan), mely utóbbiakat Horányi csak válogatva és szinte hibásan adott, holott azok Ferencz munkájának számos helyeit hol megigazítják, hol részletesb értesítésekkel kiegészítik. Azokban a XVI. század hadi történetének egyik első rangú, értelmességre, belátásra és érzületre nézve kétségtelenűl legkiválóbb hőse szól, ki jelleménél fogva nem csak teljes tiszteletünket, hanem mint őszinte kor- és szemtanu egész hitelünket is megérdemli. Oly magas becsben tartatott e férfiu már kortársai által is e téren, hogy Brutus a magyar történetek írása körűl mindenek felett az ő segédkezését tartotta kivánatosnak[104]): „ut liceat... imprimis — így ír Berzeviczy Mártonnak, Báthory István fejedelem cancellárjának — hunc ipsum Forgatium consulere, qui earum rerum, de quibus nunc scribimus, magna pars fuit, et, ut audio, *pereruditus est : ut non solum gerendis rebus, sed etiam explicandis tum oratione, tum scriptis sit par futurus*[105]). S ismét : „qui insignis virtutis et fortitudinis monumenta multa constituit, vir, praeter nobilitatem,

---

[104]) Opp. Varia, I. 239. 241. 535. ll.
[105]) U. ott 240. l.

et *pacis* et belli *artibus* clarus“ [106]); és különösen e jegyzésekről : „Atque non solum is facilem se praebuit scriptis fratris tradendis : sed *severus etiam censor*, si quid ille scripsit errore falsus, quod minus scriptoris acris cura postularet (neque enim his imposuit extremam manum) *apposita nota emendavit*, *re fideliter*, *ut gesta erat*, *explicata :* quod facillime potuit ipse praestare, ut strenuus manu gerenda re, sic *omnibus ingenuis artibus*, *ut praeclare posset quae gesserit scribere*, *perpolitus*“ [107]). Ennyi róla itt elég. Emléket állított neki testvére Ferencz jelen történeti műveiben, egyszerű, nyúgott, tárgyilagos elbeszéllésével azon nagy tetteknek, melyekkel Forgách Simon a haza első bajnokai és honfiai, úgy háza sok jelesei közt, magának hallhatatlan nevet vívott ki.

[106]) Opp. Varia, I. 230. l.

[107]) De Historiae Laudibus (Opp. Varia II. 761.).

FÜGGELÉK.

I.

I. Ferdinánd király oklevele, mely által a Forgáchokat bárósägra emeli. 1560. martius 30.

Nos Ferdinandus Divina favente Clementia electus Romanorum Imperator, semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Rex, Infans Hyspaniarum, A. Dux Austriae, Dux Burgundiae. Fidelibus nostris Egregiis Sigismundo Forgach de Ghymes ac Simoni et Paulo et Emerico, similiter Forgach de eadem filiis salutem et gratiae nostrae Imperialis continuum incrementum. — Majores nostros clarissimos Reges et Imperatores, inter caetera eorum facta, quibus se suumque nomen perpetuae immortalitati commendarunt, illud imprimis in consuetudine habuisse memoriae proditum accepimus, ut fidelium suorum praeclara facinora, dignis nomine, et variorum Insigniorum argumentis splendide ornarent. Quippe cum persuasum plane haberent, fortem virum, magnoque et excellenti animo praeditum, nulla re magis ad virtutem capessendam et ardua quaeque intrepide subeunda excitari, quam laudis et gloriae stimulis, quarum rerum cupiditate maximos saepe viros, maximis rerum discriminibus se se objicere veritos

non esse, experti essent, neque vel tempestuosis maribus, vel Alpibus pene insuperabilibus, vel incitatissimis amnibus, aut armatis hostium copiis ex adverso instructis absterreri potuisse, quominus perpetui nominis ardore inflammati, de Principibus viris, deque Republica bene mereri assidue studerent. Enimvero, cum mortalis haec vita caduca per se et imbecillis ac fragilis, si nullis fortibus ac laude dignis factis celebretur decoreturque, a brutorum animantium vita parum differat; omnibus qui praestare ceteris animantibus volunt, summa est ope enitendum, ut non solum silentio vitam transiisse, verum etiam optimis et eximiis factis, procul ab omni otio, omnibus inertiae illecebris, caeteris quoque hominibus antecelluisse videantur. Hinc nos Majores nostros assidue imitantes, nullis non proemiis virtutem ornare, ac... quosdam veluti stimulos ad majora in dies pro Nobis et Republica Christiana augenda, bene meritis viris addere solemus. — Quare cum vos, Sacrae Coronae nostrae ac nobis quoque pro locorum et temporum varietate, tam contra Turcas, crucis Christi hostes immanissimos, quam rebelles nostros, factionem quamdam Joannis Regis et filii ejus sequentes, cum bonorum fortunarumque vestrarum amissione, tum vero periculo vitae et capitis, sanguinisque effusione, summa fide et integritate nullatenus declinando servivisse, multis magnisque testimoniis compertum habeamus; cum ob hoc, tum vero ob grata et fidelia servitia, singularem eruditionem, liberalium scientiarum peritiam, aliasque praeclaras animi virtutes et dotes fidelis nobis dilecti Reverendi Francisci Forgach de Ghymes, Episcopi Varadiensis ac Consiliarii et Secretarii nostri, filii tui Sigismunde, ac fratris vestri, Simon, Paule et Eme-

rice: nostro aliquo munificentiae argumento digni merito a nobis estis judicati, ut vos laudabilibus vestris conatibus etiam deinceps ad bene merendum certatim contendatis, posteri autem vestri hoc veluti immortali monumento, domesticarumque virtutum exemplis ad praeclara facinora ceu stimulo incitentur, e coetu et numero Nobilium eximentes, de speciali nostra gratia et munificentia Imperiali, in numerum coetumque Baronum praedicti Regni nostri Hungariae recepimus, aggregavimus, et creavimus, perfecimusque volentes et praesentibus decernentes, ut vos a modo deinceps cera rubea quoad Sigillum, ac omnibus illis gratiis, privilegiis, honoribus, immunitatibus, libertatibus et exceptionibus, quibus dicti Regni nostri Hungariae Barones, tam consuetudine quam jure utuntur et fruuntur, tam intra, quam extra Judicia, aut alias ubivis, uti, frui, et gaudere, perpetuis semper temporibus possitis ac valeatis, haeredesque et posteritates vestrae utriusque sexus universae possint ac valeant. — Harum nostrarum duplici et authentico Sigillo nostro communitarum vigore et testimonio litterarum. Datum Viennae 30-a die mensis Martii, Anno Domini Millesimo Quingentesimo Sexagesimo, Regnorum nostrorum, Romani Tricesimo, aliorum Tricesimo Quarto, Electionis vero nostrae Imperatoriae Tertio. — Ferdinandus Imp. m. p. Nicolaus A. Eppus Strigoniensis. Joannes Listhius.

(Eredetie a gr. Forgáchok családi levéltárában. Kiadta *Mocsáry*, Nógrád Vármegye Leir. IV. 143—6. ll.).

II.

IV. Pius pápa megerősítő bullája Forgách Ferencz nagyváradi püspök részére, 1560. július 17.

Pius Episcopus Servus Servorum Dei. — Dilecto filio Francisco Forgach Electo Varadiensi salutem, et Apostolicam benedictionem. Apostolatus officium meritis licet imparibus nobis ex alto commissum, quo Ecclesiarum omnium Regimini divina dispositione praesidemus, utiliter exequi coadjuvante Domino cupientes, solliciti corde reddimur et solertes, ut cum de Ecclesiarum ipsarum regiminibus agitur committendis, tales eis in pastores praeficere studeamus, qui populum suae curae commissum sciant non solum doctrina verbi, sed etiam exemplo boni operis informare, commissasque sibi Ecclesias in statu pacifico et tranquillo velint et valeant, auctore Domino, salubriter regere, et feliciter gubernare. Dudum siquidem provisiones Ecclesiarum omnium tunc vacantium, et in antea vacaturarum ordinationi et dispositioni nostrae reservavimus; decernentes extunc irritum et inane, si secus super his per quoscunque, quavis auctoritate, scienter vel ignoranter contingeret attemperari. Postmodum vero Ecclesia Varadiensis, cui bonae memoriae Mathias Episcopus Varadiensis dum viveret praesidebat, per obitum ejusdem Mathiae Episcopi, qui extra Romanam Curiam debitum naturae persoluit, pastoris solatio destituta. Nos vocatione hujusmodi e fidedignis relationibus intellecta, ad provisionem ejusdem Ecclesiae celerem et felicem, de qua nullus praeter nos hac vice se intromittere potuit, sive potest, reservatione et Decreto obsistentibus supradictis, ne Ecclesia ipsa

longae Vacationis exponatur incommodis, paternis et sollicitis studiis intendentes, post deliberationem, quam de praeficiendo eidem Ecclesiae personam utilem et etiam fructuosam, cum fratribus nostris habuimus diligentem. Demum ad te Presbyterum Nitriensis seu alterius Dioecesis, de legitimo matrimonio procreatum, et in aetate legitima constitutum, pro quo charissimus in Christo filius noster Ferdinandus Vngariae Rex Illustris, in Imperatorem electus, nobis ad hoc per suas litteras supplicavit, et cui apud nos de litterarum scientia, vitae munditia, honestate morum, spiritualium providentia et temporalium circumspectione, aliisque multiplicium virtutum donis, fidedigna testimonia perhibentur, direximus oculos nostrae mentis. Quibus omnibus debita meditatione pensatis, te a quibusvis excommunicationis, suspensionis et interdicti, aliisque Ecclesiasticis sententiis, censuris et poenis Jure vel ab hodie quavis occasione vel causa latis, si quibus quomodolibet innodatus existis, ad effectum pertinentium duntaxat, consequendum, harum serie absoluentes, et absolutum fore censentes; de persona tua nobis et fratribus ipsis, ob tuorum exigentiam meritorum accepta, eidem Ecclesiae, de eorumdem fratrum consilio, apostolica auctoritate providemus, teque illi in Episcopum praeficimus et pastorem, curam et administrationem ipsius Ecclesiae tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo, in illo, qui dat gratiam et largitur praemia, confidentes, quod dirigente Domino actus tuos, praefata Ecclesia, sub tuo felici regimine regetur utiliter, et prospere dirigetur, ac grata in eisdem spiritualibus et temporalibus suscipiet incrementa. Quo circa discretioni tuae, per Apostolica scripta mandamus, quatenus impositum

Tibi a Domino onus regiminis et administrationis dictae Ecclesiae prompta devotione suscipiens, curam et administrationem praedictas sic exercere studeas sollicite, fideliter, et prudenter, quod Ecclesia ipsa Gubernatori provido, et fructuoso administratori gaudeat se commissam, tuque praeter aeternae retributionis proemium, nostram et Apostolicae sedis benedictionem et gratiam exinde uberius consequi merearis. Nec non dilectis filiis Capitulo et Vasallis dictae Ecclesiae, ac Clero et populo Civitatis et Dioecesis Varadiensis, ut Capitulum tibi tanquam patri et pastori animarum suarum humiliter intendentes exhibeant tibi obedientiam et reverentiam debitas et devotas, ac Clerus te pro nostra et Sedis praedictae reverentia, benigne recipientes, et honorifice pertractantes, tua salubria monita et mandata suscipiant humiliter, et efficaciter adimplere procurent. Populus vero te tanquam patrem et pastorem animarum suarum devote suscipientes, et debita honorificentia prosequentes, tuis monitis et mandatis salubribus humiliter intendant, ita quod tu in eos et devotionis filios, et ipsi in te per consequens patrem benevolum invenisse gaudeatis. Vasalli autem praefati te debito honore prosequentes, tibi fidelitatem solitam, nec non consueta servitia et Jura tibi ab eis debita integre exhibere procurent. Alioquin sententiam sive poenam, quam respective in rebelles tuleris seu statueris, ratam habebimus, et faciemus auctore Domino usque ad satisfactionem condignam inviolabiliter observari. Rogamus quoque et hortamur antea dictum Ferdinandum Regem, ac Venerabilem fratrem nostrum Archi-Episcopum Colocensem, ipsi Archi-Episcopo per eadem scripta mandantes, quatenus te et praefatam Ecclesiam dicti Archi-

Episcopi suffraganeam habentes pro nostra, et praefatae Sedis reverentia, propensius commendatos, in ampliandis et conservandis Juribus suis, sic te benigni favoris auxilio prosequantur, quod tu eorum fultus praesidio, in commisso tibi curae pastoralis officio, possis Deo propitio prosperari, ac eidem Ferdinando Regi a Deo perennis vitae proemium, et a nobis condigna proveniat actio gratiarum, ipseque Archi-Episcopus proinde Divinam misericordiam, ac nostram et ejusdem sedis benedictionem et gratiam uberius valeat promereri. Praeterea ad ea, quae ad tuae commoditatis augmentum cedere valeant, favorabiliter intendentes, tibi, ut a quocunque malueris Catholico antistite gratiam et consecrationem dictae sedis habente, accitis et in hoc sibi assistentibus duobus vel tribus aliis Catholicis Episcopis similes gratiam et Consecrationem habentibus, munus Consecrationis recipere valeas, ac eidem antistiti, ut recepto prius per eum a te nostro, et Romanae Ecclesiae nomine fidelitatis debitae solito Juramento, juxta formam praesentibus annotatam, munus praedictum auctoritate nostra impendere licite tibi possit, plenam et liberam auctoritatem praedicta tenore praesentium concedimus facultatem. Et insuper ut statum tuum juxta pontificalis dignitatis exigentiam, decentius tenere valeas, motu proprio, non ad tuam, vel alterius pro te nobis super hoc oblatae petitionis Instantiam, sed de nostra mera liberalitate tecum, ut etiam, postquam in vim provisionis et praefectionis praedictarum pacificam possessionem, seu quasi Regiminis et administrationis dictae Ecclesiae ac illius bonorum seu majoris partis eorum assecutus fueris et munus praedictum susceperis, Monasterium, Abbatiam nuncupatum de Porno S. Bene-

dicti, vel alterius ordinis, Jauriensis, vel alterius Dioecesis, quod ut accepimus ex concessione apostolica in commendam obtinuisti, et cujus fructus, redditus et proventus centum ducatorum aurei de Camera secundum communem aestimationalem valorem annuum, ut etiam accepimus, non excedunt, ut prius quoad vixeris, etiam una cum dicta Ecclesia, quamdiu illi praefueris, retinere libere et licite valeas. Generalis Concilii et aliis constitutionibus et ordinationibus Apostolicis ac Monasterii et ordinis praedictorum juramento, confirmatione Apostolica vel quavis firmitate alia roboratis, statutis, et consuetudinibus, caeterisque contrariis nequaquam obstantibus dicta auctoritate tenore praesentium de specialis dono gratiae dispensamus. — Decernentes propterea commendam hujusmodi non cessare. Irritum quoque et inane si secus super his a quoquam quavis auctoritate scienter vel ignoranter contigerit attemperari. Volumus autem, quod in dicto monasterio, divinus cultus et solitus Monachorum et Ministrorum numerus nullatenus minuatur, sed ejus ac dilectorum filiorum illius conventus congrue supportentur onera consueta. Et insuper etiam volumus, et eadem auctoritate statuimus, et decernimus, quod si non recepto a te per ipsum antistitem praedicto Juramento idem antistes munus ipsum tibi impendere et tu illud suscipere praesumpseritis, dictus antistes et Pontificalis officii exercitio, et tam ipse, quam tu ab administratione tam spiritualium quam temporalium Ecclesiarum vestrarum suspensi sitis eo ipso. Ac etiam volumus, quod formam hujusmodi Juramenti a te tunc praestiti, nobis de verbo ad verbum per tuas patentes litteras, tuo Sigillo munitas, per proprium nuncium quanto ocyus destinare procures. Quodque

per hoc praefato Archi-Episcopo nullum imposterum praejudicium generetur. Forma autem Juramenti per te praestandi talis est : Ego Franciscus Electus Varadiensis, ab hac hora, ut antea, fidelis et obediens ero beato Petro, Sanctaeque Apostolicae Romanae Ecclesiae ac Domino nostro Domino Pio Papae IIII. suisque successoribus Canonice intrantibus. Non ero in consilio, consensu vel facto, ut vitam perdant, aut membrum, seu capiantur, vel injuriae aliquae inferantur quovis quaesito colore. Consilium vero quod mihi credituri sunt, per se aut nuncios, seu litteras ad eorum damnum me sciente nemini pandam. Papatum Romanum et Regalia S. Petri adjutor eis ero ad retinendum, et defendendum contra omnem hominem. — Legatum Apostolicae Sedis in eundo, et redeundo, honorifice tractabo, et in suis necessitatibus adjuvabo. Jura, honores, privilegia et auctoritatem Romanae Ecclesiae, Domini nostri Papae, et successorum praedictorum conservare, defendere, augere, et promovere curabo. Regulas Sanctorum Patrum, Decreta, ordinationes, sententias, dispositiones et mandata Apostolica totis viribus observabo et faciam ab aliis observari. Haereticos, schismaticos et rebelles, Domino nostro, et successoribus praedictis pro posse persequar et impugnabo. — Vocatus ad synodum veniam, nisi praepeditus fuero Canonica praepeditione. Apostolorum limina Romana curia existente citra, singulis annis, ultra vero montes, singulis bienniis visitabo per me, aut per meum nuncium, nisi Apostolica absoluar licentia. Possessiones vero ad mensam meam pertinentes non vendam, neque donabo, neque impignorabo, neque de novo infeudabo vel aliquo modo alienabo, etiam cum consensu Capituli Ecclesiae meae, incon-

sulto Romano Pontifice. Sic me Deus adjuvet et haec Sancta Dei Evangelia. — Datum Romae apud Sanctum Petrum Anno Incarnationis Dominicae Millesimo Quingentesimo Sexagesimo; sexto decimo Calend. Augusti, Pontificatus nostri Anno primo.

(Eredetie a gr. Forgáchok családi levéltárában. Kiadta *Mocsáry*. Nográd Vármegye Leir. IV. 148—156. ll.).

III.

Benessa Péter levele II. Jánoshoz, 1570. febr. 25.

Serenissimo ac Potentissimo Principi Joanni electo Regi Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, post humilem servitiorum suorum commendationem Petrus Benessa S. P. D. Cum valde semper optassem, Serenissime ac Potentissime Rex, aliqua bene navata opera, gratiam tuae Maiestatis summam inire, multum, diuque mecum cogitavi, quanam potissimum re maximum meum in tuam Maiestatem studium, mirificumque amorem, ac prope incredibilem declararem. Cum vero multa animo agitassem, multa undique circumspexissem, voti magis et felicitatis, quam mearum virium, vel fortunae esse videbam, ut me in amicitiam insinuarem tuam. Sed accidit tempus optatum magis, quam speratum, ut voti mei aliqua ex parte compos fieri sperarem. Nam cum superiore anno Franciscus Forgachius Ragusium ad me Domum venisset, vir summa gravitate, multa magnarum artium et illustrium scientia, ac sapientia ornatissimus, et rerum plurimarum, sed praecipue Hungaricarum, usu peritissimus, tuae vero Maiestatis, dignitatisque percupidus, ut ex

eo animum mihi tuum percipere liceret, cum de sermonibus, quos de praeclaris litterarum studiis, cum magna, optimaque voluntatis significatione, rectissimoque iudicio habuisses, mihi narraret, plura ipse ab eo de Regno, et Maiestate tua percunctatus sum : multa illa de ea memoriter et iucunde narrare solebat, me vero, vere quasi scienter addentem admirans interrogavit, unde in regione tam remota, ea sumerem; tum ego illi auctorem certum ac fidei plenum, tamquam testem rerum Hungaricarum praeclare gestarum locupletissimum ac gravissimum citavi. Cuius Franciscus miro videndi desiderio accensus maiori studio a me contendere coepit, ut illum sibi ostenderem, ostensum vero perlectum, atque probatum adfirmavit auctorem talem, qualem splendida atque eruditissima ingenia probarent, et quali optimus quisque delectari posset, perindignum esse iacere in tenebris, qui rebus in Hungaria fortiter, magnifice, et splendide post obitum Matthiae Regis gestis, veritatis luce dignissimus, gratum, iucundumque in sempiternae memoriae lumen possit et debeat efferri. Quamobrem confirmans, si haec Historia tuae Maiestati mittatur, id illi, et sibi gratum fore, animum meum iam diu, ut mitterem, accensum ea oratione tanta cupiditate inflammavit, ut nihil libentius facere mihi contigerit unquam. Quapropter eum librum, ipsius Auctoris manu conscriptum, describendum curavi, cuius exemplum, quam emendatissimum tuae Maiestati mitto, atque dedico, eam orans, ut eo animo, et ea fronte munusculum accipiat, qua aliis maxima donare solet, et ut ei summam perpetuamque felicitatem precor, sic me, meaque omnia ei commendatissima cupio, trado, atque commendo, et ut in ea amanda nemini concedo, sic me in numerum

suorum charissimorum recipiat, etiam atque etiam rogo. Quod mihi tua Maiestas imposuit, ut hominibus tuis huc profectis, et Ragusium divertentibus, quibuscumque possim rebus accommodem, ut talia onera, et tam iucunda mihi semper imponat, oro. Omnia quidem certe, quae in tuis rebus agam, non laboriosa mihi, sed iusta videbuntur. Quamobrem celebritate officiorum, studio et diligentia efficiam profecto, ut Hungaris, quos meo nomine semper dilexi plurimum, et ex tuis familiaribus praecipue, quibus propter Maiestatem tuam arctissimo amoris vinculo obstrictus sum, atque devinctus, pro meae fortunae facultate satisfaciam, praecipuam gratiam Maiestatis tuae quaerens, atque exspectans, quam in perpetuum felicissimam cupio. Dat. Ragusii V. Kal. Mart. A. Sal. MDLXX.

IV.

II. János oklevele, melyben Forgách Ferenczet kolosmonostori birtokaiban háborgattatni tiltja. 1570. máj. 22.

Joannes Secundus Dei Gratia Electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae Rex. Fidelibus nostris Egregiis, utique Nobilibus Arendatoribus decimarum nostrarum, modernis atque futuris pro tempore constitutis, vel constituendis, signanter vero Egregio Joanni Chinady Arendatori decimarum nostrarum moderno salutem et gratiam. Expositum est Majestati nostrae, per *Magnificum Franciscum Forgách de Ghymes Consiliarium nostrum,* nobis sincere dilectum. Quemadmodum, cum ob desiderium sincerae servitutis suae, nostrae Majestati, propter quod et *Imperatorem Maximilianum, accepta*

prius ab ipso gratiosa venia, atque insuper dignitates, proventus, atque emolumenta, quae habuisset, quaeque habere sperasset, simul cum omni patrimonio relinquere, ab exterisque nationibus ad nos venire non dubitasset, tum vero ex singulari nostra Regia Clementia, nos castellum, seu Curiam *Abbatialem Colos-Monostor* vocatam in Comitatu Colosiensi existentem, medio aliarum litterarum nostrarum privilegialiter emanatarum, simul cum universis ejus pertinentiis, proventibus, utilitatibus, atque emolumentis, quocumque nomine vocitentur, ad idem, et eandem spectantibus, manibus nostris Regiis, sibi haeredibusque suis dedissemus, atque contulissemus. In cujus et quorum pacifico usu, Dominio, ultra unius anni evolutionem stetisset, et nunc quoque existeret, tu ipsum molestare attentasses vellesque. — Supplicavit igitur Majestati etc. — Datum in Oppido Torda 22. Mens. Maii 1570.

Joannes Electus Rex.

Mich. Csáki Cancell.

(Eredetie a Forgáchok családi levéltárában. Kiadta *Mocsáry* u. o. a 156–8. ll.).

V.

Maximilián király biztosító oklevele Forgách Ferencz részére, 1571. január 31.

Maximilianus Secundus Divina favente Clementia electus Romanorum Imperator, semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae etc. Rex Ar. Austriae, Dux Burgundiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae et Virtenbergae, Comes Tyrolis etc. Recognoscimus, et notum facimus

tenore praesentium, quibus expedit universis. Quod cum jam inter nos, ex una, et nomine Serenissimi Principis Domini Joannis, Serenissimi olim Joannis Regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. Filii, Principis Transilvaniae, et partium Hungariae, Consanguinei, et affinis nostri charissimi, per dilectionis suae supremum Cubicularium, Consiliarium, et Oratorem, Magnificum Casparum Bekes de Kornyáth ad id pleno cum mandato, et potestate missum, altera ex parte, conventum sit: quod nos propriis litteris, Dominos Primores, Summates, in genere autem Nobiles, ac alios Status et Ordines Transilvaniae, et Partium Hungariae, quas Serenissimus Princeps possidet, nostro haeredumque nostrorum nomine assecurabimus: Quod ob fidelia servitia ipsi Serenissimo Principi moderno praestita eos non infestaturi, neque impedituri, neque injurias nobis, aut nostris forte illatas ullo unquam tempore ulturi, neque in bonis, Juribusque possessionariis, aut in personis ob id ipsum quoquo modo interturbaturi, atque hac de re litteras nostras assecuratorias, ita ut Domini Primores Summates singuli suas proprias, et Nobiles, Status et Ordines in uno quoquo Comitatu itidem suas obtineant, expedituri simus. Idcirco volentes huic conditioni satisfacere, ex certa nostra scientia, animo bene deliberato, ac omni meliori modo et forma, quibus potuimus, et debuimus, Magnificum Franciscum Forgach, pro nobis et haeredibus nostris assecuravimus, et certificavimus, ac vigore praesentium assecuramus, et certificamus, promittentes sub fide, et verbo nostro Caesareo Regioque pro nobis et Successoribus nostris nos ob fidelia servitia, per eundem Franciscum Forgach ipsi Serenissimo Principi moderno praestita eum non infestaturos,

neque injurias, nobis aut nostris forte illatas ullo unquam tempore ulturos, neque in bonis, Juribusque Possessionariis, aut in persona, ob id ipsum quoquo modo interturbaturos esse. Harum testimonio litterarum manu nostra subscriptarum, et sigilli nostri appressione munitarum. Datum in Arce nostra Regia Pragae Die ultima Mensis Januar. Anno Dni Millesimo Quingentesimo Septuagesimo Primo. Regnorum nostrorum Romani Nono, Hungarici Octavo, Bohemici vero Vigesimo Secundo.

Maximilianus Imp.

Joannes Listhius,
Ep. Vesprimiens m. p.

(Eredetie a gr. Forgáchok családi levéltárában. Kiadta *Mocsáry*, n. o. a 160—2. ll.).

VI.

Maximilián király levele Forgách Ferenczhez 1571. mart. 29.

Magnifico Francisco Forgach de Ghimes, fideli nobis dilecto!

Maximilianus Secundus Divina favente Clementia electus Romanorum Imperator, ac Hungariae Bohemiae Rex etc.

Magnifice nobis dilecte! Qualis superiori aestate facta fuerit inter nos, ac Serenissimum quondam Principem Transilvaniae etc. affinem et consanguineum nostrum charissimum transactio, atque concordia, scimus tibi abunde satis constare, eo quod Princeps ipse defunctus, totum hoc negotium tecum quoque,

sicuti certo quidem edocti sumus, communicarit, ac insuper, ad servanda ea, quae inter nos, et ipsum pacta et conventa, atque solemnibus superinde litteris utrinque emanatis ratificata, et confirmata sunt, firmo etiam *fidei Juramento nobis te adstrinxeris.* Sublato itaque nuper e vivis, quod sane dolenter nobis accidit, eodem Principe tuo, quum universae illius provinciae, ejusdemque salutis et ulterioris permansionis cura, vigore etiam illius Transactionis, jam nobis incumbat, fidelem nobis dilectum Magnificum Gasparem Bekes de Kornyath, qui hactenus Oratoris munere hic apud nos functus est, diutius hic remorari minime voluimus, quin potius ad te, et reliquos omnes fideles nostros Transilvanos cum celeritate remittere. Qui quidem cum nobis abunde satis coram intellexerit, quae nostra sit sententia de conservando post istam mutationem etiam in posterum quieto et tranquillo istius Provinciae statu, et latam satis de pluribus rebus acceperit a nobis Instructionem, injunximus illi, ut tecum quoque nonnulla agere, et nostro nomine tibi referre debeat. Quare fidelitatem tuam clementer requirimus, et hortamur, ut iis, quae nostro nomine tibi retulerit, fidem indubiam praestare, eisdemque ita te accommodare velis, sicuti de te plane confidimus, et *datae nobis fidei quoque tuae vinculum* tibi haud dubie suadebit. Et quum ad Status et Ordines trium Nationum Partium Regni Nostri Hungariae Transilvanarum speciales nostras dederimus litteras, quibus eos commonefecimus, et hortati sumus, de iis, quae ad retinendum etiam deinceps istius Provinciae pacatum et tranquillum statum pertinent, sicut a dicto Gasparo Bekes fusius cognosces : te clementer hortamur, ut in iis omnibus, apud Regnicolas, bono et optato fine per-

ficiendis, opera, consilio, et promotione tua ipsi Gasparo Bekes et ceteris, quibus hoc idem negotium commendavimus, ita assistere velis, ut singulare tuum erga nos studium, et sinceram fidem vel hac potissimum vice demonstres. Pro quo quidem fideli tuo erga nos obsequio, promptaque diligentia, nostram tibi vicissim gratiam et clementiam pollicemur. Datum in Arce nostra Regia Pragae die 29-a Mart. Anno Dni MDLXXI. Regnorum nostrorum Romano nono, Hungariae Octavo, Bohemiae vero Vigesimo Tertio.

Maximilianus m. p.

Joannes Listhius,
Eppus Vesprim. m. p.

(Eredetie a gr. Forgáchok családi levéltárában. Kiadta *Mocsáry*, u. o. a 162—164. ll.).

VII.

Brutus János Mihály 1. levele Forgách Ferenczhez.
1572. június 1.

Vt minus multis tecum agam, et mea consuetudo et immortale tuum in me requirit meritum, faciunt occupationes multae meae; quas quidem per se graves, ut nulla praeterea accessio quaeratur, valetudo, qua incommoda utor, et perimbecilla, reddit aliquanto graviores. Cum vero tuum in me beneficium, ut debeo, facio magni, qui, quo minus tempore cogitabam, aditum mihi ad optimi Principis, et fortissimi gratiam ratefecisti, tuum animum multo pluris, unde fluxit, id quod multi praepostere secundo loco habent. Neque enim est in re positum beneficium, ut maxima etiam

illa sit, sed in eius voluntate, qui beneficium facit; ut in levi munere saepe gratia summa; in maximo levis gratia, haud raro offensio etiam exstet. Id tum accidit cum a cunctante, et tergiversante, quasi ab invito beneficium extorquetur, et qui cum facit benigne, si id modo est benigne facere, munificentiam habet venalem. At in te uno, utrumque est, ut et beneficii magnitudine, si res spectetur, me tibi devincias, et rationem simul omnem adimas tibi pro eius magnitudine referendae gratiae, si, quo id animo egeris, velim aestimare. Quanti vero semper mihi illa sunt apud me futura? ignorare vero te, tu ne in amando inter nos, an ego constantia vicerim? quid his verbis amantius, suavius, prolixius? Ego vero, amplissime Vir, qui omnium maxime in hoc genere ambitiosus sum, tantum mihi videor facere in hac contentione quaestus, ut non solum si vincam te in amando, sed etiam si abs te vincar, agi mecum putem praeclare. Nam quanta est benevolentia, qua me prosequeris, qui amorem in te meum, cum sit summus, superare possit? Iam propius accedo, et qui hoc plane persuasum habeam, te non posse impelli ad amandum, virum tantum, nisi adductum virtutis atque honestatis studio; et incipio iam mihi ipse blandiri, et suspicari interdum, aliquid in me inesse praeclari, cuius tu specie incensus, amandum me tibi, fovendumque susceperis. Sed ne progrediar scribendo ultra praescriptos mihi fines, flagitante tabellario litteras: et quod me ita amas, quae te cumque caussa ad amandum impellat, et quod amoris in me tui, optimos sperare fructus velis, tibi maximas atque immortales gratias ago. Quae etiam ipsa mihi caussa erit gravissima accelerandi ad te profectionem meam: quam quidem, ne videaris quicquam tibi reliqui

facere in iuvando atque ornando me, ita explicasti mihi, facilemque reddidisti, ut, quicquid morae intercedat, id instar mortis mihi debeat videri. Vtar in suscipiendo faciendoque itinere, ut in aliis omnibus rebus, tuo consilio, ut hinc Vlmam rheda, inde Viennam vectus, secundo flumine, Posonium Vienna contendam, quo in oppido pecuniam decretam ad iter, Principis liberalitate numerari placet. Illic apud Purkircherum divertar, virum optimum, cuius summam in te observantiam et benevolentiam iam pridem conovi. Equidem mallem, si spes esset brevi has meas ad te litteras perlatum iri, Argentorati mihi numerari; sed cum vix sperandum sit, ante Francfordienses nundinas posse; si Posonii mihi curabitur, satis mihi in tempore prospectum putabo. Cetero apparatu, ut superioribus ad te litteris scripsi, carebo facile; bibliothecam, ut desiderem, etiamsi mihi sit ulterius eundum, inducere animum non possum. Vale, et me perge in tuorum numero habere. Dabam Basileae Kal. Jun. M. D. LXXII.

VIII.

Brutus János Mihály II. levele Forgách Ferenczhez. (Kelet nélkül, de 1572).

Cum ad XXII Kal. Mart. quo tempore fuit mihi Vienna discedendum, ad te scripsissem, negotium dedi Antonio Laureae, homini mihi amicissimo, cui, si responderes, litteras ad me tuas consignari placebat, ut curaret ad me eas per celeres equos perferendas. Quod cum ad eum diem factum non esset, non

quidem putavi id oblivione mei accidisse (quid enim mihi certius, quam me plurimum abs te amari)? sed aut tabellariorum culpa factum, aut meo quodam fato, cuius ego vim rebus meis omnibus infesti, vix posse videor ulla ratione effugere. Ita cum animo angerer, et mihi totus hoc nomine displicerem; commodum litterae meae Vienna a V.C. Joanne Cratone afferuntur, in quibus, cum alia erant, quae me scire mea permagni interesse existimabat, tum illud imprimis Kal. Maiis pervesperi ad se N. venisse, tui hominem studiosissimum, qui cum illum, et multa alia de me, et utrum eo tempore Viennae agerem percunctatus esset, illud etiam, praeter suam exspectationem addidisset, datum esse abs te sibi in mandatis, ut centum mihi aurei numi Vngarici numerarentur, quibus pro viatico acceptis, me primo quoque tempore isthuc transferrem. Quod quidem ita mihi accidit gratum, ut voluptati tamen, quam summam coepi, molestiae idem nonnihil asperserit: vix enim fieri posse puto, ut non eidem simul litteras ad me dederis: quarum quidem desiderio, non ob eam solam caussam afficior, quod mihi semper tuae litterae iucundissimae accidunt, sed quod neque etiam incertus mearum rerum variis aestuo curis: quarum quidem una est maxima, ut tibi poscenti meam operam videar haud defuisse. Itaque, quo me vertam, non habeo, mihi ipse invisus, cui res omnes, quae temporum iniuria per se haud satis sunt laetae, hoc nomine videantur duriores. Sed hanc ipsam tamen a me factam iacturam temporis, et spe certa sarciam praesentis visendi, et colendi tui, et officii sedulitate, omnibus agendis rebus, quas pertinere ad tuam dignitatem, commodum, voluntatemque existimabo. Interim crebro ad te litteris mittendis, et desiderio tuo occur-

ram, et leniam meum; id enim me iuvat sperare, cum optime teneas, qua ego sim in te observantia, studio, amore, nunquam fore, ut tibi facile mei memoria effluat; interdum desiderium subeat, cuius aculeum ferre, qui idem homo sit, haud facile potest. Neque vero te ego censeo de me tamquam de alieno homine iam cogitare, sed, ut de eo decet, qui, ut esset plane tuus, beneficio tuo illustri pridem effecisti. Itaque, quando video mihi constare tuam benevolentiam, te de singulari mea observantia minime dubitare: ego vero, Deo immortali bene iuvante, me itineri ad proximas Francfordienses nundinas accingam, praemissis, cum aliis impedimentis, Bibliotheca, qua quidem carere, ut dixi, nisi ut vita simul mihi carendum sit, haud facile possum. Quo quidem itinere faciundo, cum mihi opus sit subsidio, obsecro te, quam pecuniae summam iubebas mihi Viennae, Francfordiae cures repraesentandam. Ac tuae litterae, si dabis operam, ut Turrianis tuto reddantur, quorum est celebre nomen Francofurti, atque in Norimbergensium conventu, quid mihi agendum de hac re statuas, docebunt. His autem ipsis, qui mihi pecuniam dissoluent, mea omnia tradi placet, ut simul et tibi de pecunia caveatur (etiamsi scio non te minus praeclare de fide mea, quam de ingenio existimare) et mihi consulatur: qui non facile, nisi, praecepto temporis spatio, meo adventui praecurram libris mittendis, sperem meam tibi operam me probaturum. Habeo in manibus Caesaris Commentarios, multis a me animadversionibus emendatos, quibus iustum volumen accedet, in quo, certo ordine, politissimi scriptoris voces phrasesque omnes, tum, quod permagni faciendum est, rerum omnium descriptiones in locos communes redactae habentur; ut si cui sit

scribenda Historia, et lauta supellex, et luculenta, ex tanti scriptoris monumentis ad ea ornanda atque illustranda, quae velit, suppeditentur. Eum librum Basileae excusum, animus est inscribere Transilvaniae Principi, si minus ex re ipsa, at ex voluntate, atque animi studio, unde est, quae una res spectari in omni munere largiendo debet, non ingratum futurum munus. Vale.

IX.

Brutus János Mihály III. levele Forgách Ferenczhez. (1573. febr.).

Wolfgangus Kovachoczius Vir tui perstudiosus, ut mihi ex illius litteris est visus, cum superiore anno Lutetiae essem, litteras ad me Patavio dederat, quibus de re iam non semel inter nos acta, tuo nomine mecum diligentissime agebat. Summa quidem: ubi animum inducerem oblatam olim mihi conditionem accipere, tum commodam, tum honorificam, et meis rationibus non male consulturum me: et quod unum mihi esset imprimis optandum, tibi tanto viro rem gratissimam facturum. Me unum abs te delectum e multis, qui cum praeclari muneris consortem sperares tibi laborem leviorem futurum, quo tibi esset magno perfungendum, et consiliorum communicatione, et eorum studiorum societate, sine quibus scribendi munus de rebus Pannonicis, praesertim quae tantae essent, nemo recte obire posset: iis ego litteris, quibus dies X. Kal April. erat adscripta, pridie Idus, cum mihi essent allatae, Idibus respondi, curavique per Delbenios Florentinos Mercatores, quamprimum meas illi litte-

ras reddendas. Non ita multo postea, cum mihi eundum Lugdunum esset, meis rationibus id postulantibus, ne hominem fugeret, ubinam agerem, si quid illi mandatum abs te esset, qua de re me fieri certiorem oporteret, id continuo illi curavi significandum; quo ille nuntio accepto, alias ad me litteras dedit, quarum ad te exemplum, ut aliarum etiam, cum his mitto, ut abs te tanquam perpetuo series totius rei inspiciatur. Convenerat vero, ut Lugduni tuas litteras exspectarem, cum mihi scripsisset, meas litteras cum suis certo se homini dedisse ad te perferendas, qu m isthuc mittere constituisset. Moratus sum postea Lugduni ad XVII. Kal. Octobris, quo die mihi fuit illic discedendum, certis de caussis, quas nunc minime necesse habeo commemorare : atque ita hoc tamen, ut de his ipsis ad meum adventum pluribus coram, si id mihi Dei immortalis benignitate continget. Certe si existimas hoc mihi primum, atque antiquissimum in meis optatis esse, nunquam ego tuam opinionem fallam. Ita enim octo iam abhinc annis, me primo congressu coepisti facilitate illa, et comitate tua incredibili, ut nisi in te uno colendo, atque observando cum iis contendam, quorum est tibi maxime probata benevolentia, et fides, non tibi deesse magis, quam mihi videri possim. Veni Viennam ad IX. Kal. Decemb. quae mihi urbs, quod tu abesses, magno carere sui ornamento est visa. Acceptus tamen et humaniter, et prolixe a Cratone Caesaris Medico primario, doctissimo homine, et de me optime merito, mansi Viennae circiter decem dies, unde Symptam me contuli ad amplissimum Virum Iulium Comitem Salmensem, apud quem iam XXXV. diem ago. Inde erat animus, etiamsi durissimo anni tempore, ubi nactus itineris comites essem, me recta

ad te, vix desiderium tui ferens. Sed dificile iter, impeditum, viae non stratae solum, sed obrutae nivibus, hic solitudo mera, ut nulla spes esset comitatus, tum Viennensis mora, si illuc redirem, futura magni sumtus, alia ad te animo properanti impedimento fuere. Quibus difficultatibus tanquam adversis fortunae fluctibus, per huius viri liberalitatem et munificentiam emersus, constitui cras bene mane Viennam redire. Illic ita tuas literas constitui exspectare, ut nulla sit futura conditio, quae me ab uno desiderio visendi, et amplectendi tui avellat. Scribes igitur, sed primo quoque tempore: ferre enim diutius sumptum vix possem. Existimo quidem ad exitum usque mensis Februarii me Viennae futurum. Literae dirigendae ad Cl. Virum Philippum Montium Regiae Musices Magistrum, qui cum homine illustris nominis et omnibus humanitatis officiis mecum coniuncto, mihi, iam ab eo tempore, quo in Belgiis agebam, summa familiaritas intercedit. Ita quid de tota hac re statuas, quaeve tua sententia de mea profectione sit, quod consilium, tuis literis me facias certiorem. Vale.

X.

Brutus János Mihály levele Kovacsóczi Farkashoz.

Redditae mihi tuae literae sunt, pridie Id. April. a Delbenii puero, quae me incredibili voluptate affecerunt. Nam ea mihi attulerunt, quae et maxime optabam, et, ut brevi adeo evenirent, sperabam fore, ut clarissimus vir, atque amplissimus eo perveniret singulari virtute atque excellenti provectus, unde illi

suae fidei, atque integritatis documenta multa, et maxima constituendi, fortunae posthac in illum bacchandi facultas nulla facile pateret. Iam quod mihi gratissimum accidit de instituta iam pridem ratione Forgatiani negotii certiora affirmas; quod mihi indicio est, adhuc vigere apud clarissimum virum, et quem unice amo atque observo, memoriam mei. Nam quod de conditione agis, unum ego spectavi semper meae industriae fructum, ut ea agerem quae ei usui futura, atque ornamento putarem, qui ipse me amando et fovendo magno mihi esset futurus ornamento Id ubi essem assecutus, tum me crederem satis ab eo luculenter ac prolixe acceptum. Eadem vero mihi video proponi. quae octo iam ab hinc annis, cum Venetiis agerem. De quibus nihil mutari, addi, minui placet: in uno, ut mihi prospiciatur, non ipse magis, quam mearum rerum ratio requirit, ut quae pecunia tum stipendii annui nomine, tum in itineris sumptum mihi curanda Venetiis esset, Lutetiae repraesentetur. Id quidem transigi facillime per mercatores potest, quorum aeque in Gallia et Venetiis negotia multa et maxima aguntur. Ita autem ab eorum procuratoribus eam mihi pecuniae summam numerari volo, ut, ea parte dempta, qua pro viatico et instrumento erit utendum, quae centum quinquaginta talerum summa praefinita est, annui stipendii summa reliqua iis rebus parandis, par eos ipsos suppeditetur, quarum facultas apud Transilvanos non est, hic magna opportunitas habetur. Atque iis ipsis. per quos mihi pecunia curabitur, dari negotium volo. ut quae ea summa coementur, iis, qui vecturas in Germaniam, atque eas regiones faciunt, una cum mea supellectili et bibliotheca tradantur, ut non mihi prius, quam illuc pervenero, sint ad

manus meas perventura Ita cum cavebitur ei, per quem mihi pecunia curari placebit, ac vobis adeo, si id modo necesse est, quorum res agitur, tum meis rationibus optime consuletur. Nam quae hic licet non magno parari, et optima habentur, ut vestiaria res, omnis fere generis; libri imprimis, quorum hic magna est copia, et luculentissima, commodius emere licebit. Quod reliquum est, te etiam atque etiam oro, ut quando per te coepta est res agi, operam des, quoad eius fieri possit, ut per te eadem quam celerrime transigatur. Certe, quicquid id futurum sit, ne dubius atque incertus animus diu obscura rei exspectatione torqueatur, hac sedulitate, et cura efficies. Vale.

(L. Ioh. Mich. Bruti Opera Varia, Berol. 1697. 214—226. ll.)

XI.

Tasi Gáspár Ajánló-levele Bethlen Gábor fejedelemhez 1619. július 7.

Serenissimo Principi ac Domino Gabrieli Bethlen Dei gratia, Principi Transilvaniae, partium Regni Hungariae Domino, et Siculorum Comiti, Domino suo benignissimo. Hominem ad res duas natum esse, Princeps Serenissime, ad intelligendum videlicet, et ad agendum, insita naturae vis, et omnium oculis ultro sese ingerens quotidiana experientia manifestum reddunt; vel enim animo duntaxat, et cogitatione defixi circa abditissima naturalium versamur, vel actione circa quamplurima occupamur. Vtrobique excellere, etsi nemini non est laudabile; Principibus tamen cumprimis est illustre. Et vero fuit id clarissimis quibus-

que Regibus, et Principibus summa cura propositum, ut quantum Maiestate Imperii ceteris praeminerent, tantum multifaria rerum cognitione anteirent. Vt omittam infinitos alios, doluit vehementer magno orbis domitori Alexandro quod Aristoteles, quae sibi olim e sublimiore, et sanctiore Philosophia tradidisset, ea ceteris mortalibus evulgando communia fecisset, non aliter se Magnum reputans, nisi singulari quadam scientia reliquis praepolleret. Alphonsus vero, Arragoniae Regum facile cultissimus, omnium potius, quam scientiae iacturam se facere paratiorem fore, adseruit. Cetera, cum ea, quae ad actiones pertinent, in homines, in loca, in tempora, et in res a sapientibus dividantur : Historia vero his omnino partibus contineatur; omnem eius cognitionem utilem, potissimum vero eam, quae Regum, Principumque Virorum vitas, et res gestas ob oculos ponit, adcommodatissimam, et pernecessariam iis, qui rerum potiuntur, et a quorum moribus, et administratione fortitudo gentium pendet, recte indicarunt. Ea siquidem vis est exemplorum, ut plerique ad praestantissimorum hominum facinora actiones vitae suae componentes, ad summum gloriae culmen sint evecti. Certe Hannibal fatalis Dux, et terror Italiae, Pyrrhi Regis Epirotarum, et Alexandri Macedonis disciplina, quam ex Historiis hauserat ita est informatus, ut Romam orbis caput paene pessumdederit. Ipse porro Alexander Regis Cyri, et Iulius Caesar. Alexandri imitatione et exemplis inflammati, ac instructi. Monarchias orbis sibi, cum ingenti nominis incremento, compararunt. Sed ut institutum meum prosequar, Historiam plerique multarum gentium, et sententiarum gravitate ac varietate, et verborum copia et dicendi elegantia contexuerunt, sicuti et nostrae

exstant traditae : feliciores tamen, si nostri corporis, nostraeque gentis contigisset rerum a Maioribus nostris praeclare gestarum Scriptores habere, ne ab exteris avitus gentis nostrae splendor esset petendus; et praesertim ab iis, quos Hungarorum arma olim fatigarunt, qui, ut sunt ingenia humana ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda, haud dubie gloriae gentis nostrae scribendo nonnihil decerpserunt. Vnus inter paucissimos exstitit Indigena, qua generis, qua honoris, qua doctrinae splendore clarus, Reverendissimus Franciscus Forgách de Ghymes, Antistes olim Varadinensis, qui ad res sui aevi describendas fidem summam et eloquentiam haud vulgarem adtulit; qui ita hominum vitas, singulorumque prioribus succedentium ordinem, ita locorum, ita temporum seriem est complexus, et tam moderata ad Historiae normam dicendi copia, ut nihil adfectatum in eo apparere videatur. Quia vero, Serenissime Princeps! Historiam suam ab eo tempore orditur, quo Regni Hungariae amplitudo inclinari, Transilvaniaeque decus potissimum deflorere coepit, eritne lectioni Serenitatis Vestrae ullus alius Historicus utilior? ut, qui divino nutu easdem habenas moderatur iam, quarum varietatem, ac vicissitudinem totis viginti duobus libris Illustris hic Vir, meritissimis coloribus, et imaginibus, seclusis procul favore et odio, testis oculatus, immo pars ipse multarum rerum expressit? Perspiciet inde Serenitas Vestra, quid florentissima haec Regna e felici statu dimoverit; videbit rectas rerum moderandarum rationes; advertet, quam sit res plena periculi pietatem non colere, dissidia inter suos alere potius quam coercere, aestuantem honorum divitiarumque cupiditatem non refrenare; quaenam scelera : pervica-

cia, coniurationes, proditiones, toto ex libro, ex his velut fontibus traduntur, profluxisse, quae postea torrentis instar totas provincias inundarunt, deformarunt. Haec et alia id genus innumera erunt hic legenda. Porro ad rationem huius mei scripti quod adtinet, Serenissime Princeps, absit ut tanti Viri et Antistitis elegantissimis scriptis dedicatoriam praefigam. Haud me tali dignor honore. Erit, scio, a fide, magna sane et praecipua in Historico virtute, Serenitati vestrae commendatus. Sed cum anno superiore vir quidam nobilis ex Familiaribus Inclytae Aulae Serenitatis Vestrae apud me hic Cassoviae existens in hunc auctorem, quem antea nunquam viderat, incidisset, et in Transilvaniam reversus Serenitati Vestrae commendasset, eius desiderio Serenitatem Vestram teneri aliquoties intimavit, atque ad describendum literis suis hortatus est. Huius enim tam insignis Auctoris, et de gente nostra meritissimi scripta, vix tria, quatuorve (quod sciam) exemplaria manuscripta ab interitu vindicant. Itaque partim studio demisse complacendi Serenitati Vestrae, partim vero, ut usui plurimorum hic auctor evulgaretur, non subterfugi laborem, sed descriptum Serenitati Vestrae transmisi. Porro, ut hanc meam compellationem observantiae meae submissae testem Serenitas Vestra benigne admittere atque probare dignetur, demisse oro. Deus Optimus Maximus conservet Serenitatem Vestram diutissime incolumem. Cassoviae, Nonis Iulii. Anno Domini MDCXIX.

Serenitatis Vestrae

Subiectissimus Cliens

Casparus Tasi.

(Eredetie Dobai Székely Sámuel gyüjteményében volt. Kiadta hibásan Horányi. Itt több codexek összevetése alapján).

XII.

VITA AVCTORIS.

(Istvánfi Miklóstól).

Post receptam a Ferdinando Rege Transylvaniam, ac Isabellam Reginam cum filio in Silesiam ablegatam, Fratremque Georgium Episcopum Varadiensem paulo post interfectum, qui eius initi foederis autor praecipuus fuit, Mathias Zaberdinus in Episcopatu Varadiensi ei successit, vir, ut putabatur, militaris, qui Varadino velut e specula motus Transylvanicos nondum satis pacatos observaret, et eam provinciam armis tutaretur. Qui cum vitiati cruris doloribus aliisque morbis afflictus, vix triennium vixisset, Franciscus Forgacius, eodem tempore ex Patavino Gymnasio, ubi Philosophiae studiis operam dederat, et de ea, literisque quas vocant humanioribus lauream acceperat, reversus, commendante eum Nicolao Olaho Archiepiscopo Strigoniensi, qui eum in Italiam miserat, Epicopatum a Rege Ferdinando obtinuit, ea conditione, ut ipse iuvenis Sacra tractaret, ac Secretarii munere fungeretur; Simon autem Forgacius, frater eius, vir militaris et strenuus, tunc e captivitate Turcica, in quam capto Temesvario, interfectoque ibi Stephano Lossoncio inciderat, redemptus, regionem cum praesidio, quod satis validum imponebatur, vigilando et agendo defenderet. Vixit deinde complures annos in Aula, secutusque est Ferdinandum Regem ad Germaniae Comitia, eaque occasione regiones etiam Belgicas usque ad Oceanum perlustravit. Mortuo autem Ferdinando, et sceptris tam Imperii quam Regni Vngarici Maximiliano filio traditis, Episcopatum Jaurien-

sem, mortuo eius Antistite Paulo Gregoriancio, ambire coepit, quod antea Varadinum ab Isabella Regina eiusque filio auxiliis Turcicis recuperatum amisisset. Sed Maximilianus, quamquam illi faveret, tamen Cosmi Florentiae Ducis precibus muneribusque expugnatus, id sacerdotium, tantopere a Forgacio expetitum. praeterito eo, Zachariae Delphino Cardinali dedit. Qua repulsa Forgacius, et, ut ipse interpretatur, ignominia indignatus, relicto Maximiliano, in Italiam primo concessit, et non multo post ex Italia per Ragusinos et Thraces, ac per Turcicam ditionem, curata ei per Transylvanos pacati itineris securitate, ad Iohannem, filium Regis Iohannis, se contulit, ibique eius, ut vocant, Cancellarius effectus, non satis gratum se illi praebuit. Quo e vivis sublato, Stephano Bathory Somliano eiusdem Officii operam praestitit, sed antequam ille ad Polonici Regni fastigium conscendisset, curandae valetudinis causa (gallico enim morbo obnoxium fuisse ferunt) in Italiam rediit, Pataviique, grassante peste, extinctus est, condito Testamento, quo Simonem et Emericum fratres (Paulus enim ante decesserat) heredes reliquit. Historias diu ante obitum scribere coeperat, a morte Regis Iohannis exorsus, ac variis intervallis usque ad Reginae Isabellae et eius filii exitum perduxerat. quae a multis ideo non probantur, quod maledictis, conviciisque in viros clarissimos, nec quicquam tale meritos scatere videntur, nec ubique rerum gestarum sinceram fidem tuentur; tamen ob rerum gestarum memoriam dignae censeri possunt, quae in lucem prodeant. atque adeo cum iudicio per aequos censores legantur. Sepultus est Patavii apud Patres Soc. Iesu. (Esterházy-cod.).

FRANCISCI FORGÁCH

DE GHYMES

DE STATU REIPUBL. HUNGARICAE

FERDINANDO, JOHANNE, MAXIMILIANO REGIBUS AC JOHANNE SECUNDO PRINCIPE TRANSYLVANIAE

COMMENTARII,

QUIBUS ACCESSERE NONNULLA ETIAM ALIORUM PRINCIPUM GESTA ETC.

LIBER PRIMUS.

Postquam Johannes vitam cum morte commutavit, bellum civile est renovatum. Nam Ferdinandus celerrime comparato exercitu, Isabellam reginam cum filio infante per duces Budae obsidendam curavit, in spem adductus ob mortem regis, nondum confirmato regno, non saltem Budae potiundae, sed si reginam cum prole sub suam potestatem redegisset, finiendi etiam belli in omnem posteritatem. Sed obsidionem fortissime sustinuit regina ope virorum praestantissimorum: Georgii episcopi varadiensis, Stephani Verböcii, Valentini Turci et Petri Petrovitii, praeter alios complures viros militares. Tandem Solymanus quoque cum valido exercitu accitus advenit, ac Germanorum exercitum, magna hominum strage profligavit; qui exinde parta victoria Budam retinuit, reginam autem cum prole incolumes dimisit. Quod vero ex Ungaria reliquum foret, ac Transsilvaniam filio Johannis concessit. Ea tempestate ergo regina et Transsilvaniam et Superiorem, Inferioremque Ungariam cum Temesvaro et Lippa, Belgradum usque orientem versus obtinebat. Ergo cum Ferdinandus bellum ad se traxisset, et continuo alia post alia perderet, fuit Transsilvaniae et Superioris Inferiorisque Ungariae status non poenitendus. Civilia enim bella cessaverant, et imaginem quamdam prisci regni retinebat, mansitque idem status de-

cem annos: cum rursus et civili et externo bello nova materia oblata esset. Nam, cum Ferdinandus sua tueri non posset et pleraque perdidisset, et cum bellum nunquam sustineret, pace causas belli serere esset solitus: Georgium adgredi statuit, primum quidem occulte, deinde etiam per legationes. Sed antequam ad seriem rerum veniamus, necesse est paullo altius repetere. Johannes Budam atque reliquam Ungariam obtinebat, exceptis iis, quae Norico conjunguntur; cum vero e vivis excederet, Georgium et Petrum tutores testamento legavit. Georgium vero paullo ante varadinensi pontificatu donaverat; Petrus autem, quem sanguine attingebat, et ob aetatem jam provectiorem et perpetuam orbitatem suspicione omni vacabat. Sortitis igitur inter se provinciis, Georgius Varadinum et Csanadinum pontificatus amplissimos, atque comitatus omnes Ungariae Inferioris, qui a finibus Transsilvaniae ad Tibiscum porrigebantur, Zacmar, Zarand, Bihar, Zolnoc, Beekes obtinebat. In Transsilvania autem plerasque validissimas arces; civitates vero et magnates partim profusione immensa, partim honoribus ac dignitatibus sibi devinxerat. Ultra Tibiscum Leonardus Cecey in Superiori Ungaria Cassoviam, et magnas ditiones gubernabat. Petrovitius Temesvarum, Lippam, et alia pleraque oppida arcesque cum orientalibus ditionibus, et Lugas ac Caransebes cum finitimis Rascianis Danubium usque et Belgradum, regina autem Civitatem Albam Juliam in Transsilvania peramoenam et fecundam copiarum tenebat, moenibus tamen ad antiquum modum munitam. Istae ditiones amissa Buda in fide filii regis Johannis permanserant, tanta quidem felicitate, ut ne temporibus quidem priscorum regum, majori frui potuerint. Viri,

equi, arma, opesque in amplissimo opulentissimoque regno suppeditabant: nec virtutis poenitebat, cum regni gentisque et nomen et decus eo jam recidisset. At in Superiori Ungaria, ac Cis-Danubiana Trans-Danubianaque, atque Illyrico cum excessu Johannis, primum Buda periit cum exercitibus germanicis ac ditionibus danubianis, et plerisque aliis: immo regna ipsa, quae ad Ferdinandum desciverant, statim in potestatem Solymani devenerunt, et Jaicza, et Sclavonia, et Croatia, et Strigonium, et Alba Regalis, et Soclosium, et Valpovia, innumerabilesque arces atque oppida, cum immensis ditionibus. Igitur quamdiu tutores atque regina concordes mansere, viguere: mox unius hominis ex prava et inexplebili ambitione orta perfidia seque regnumque praeceps dedit. Sed semina motus anno nono et quadragesimo a partu Virginis, supra millesimum et quingentesimum jacta. Nam Petrus, dum perspiceret opes regni non in publicum, neque regis usum converti, sed ad augendam propriam potentiam distrahi; tum etiam ne morte ejus, incerta familiarum fide, thesauri dissiparentur: volebat, ut opes regni atque thesauri ab electis ad custodiam praestantissimis hominibus adulto regi cumularentur, conservarenturque. At Georgius (ut erat avarus atque ambitiosus et suspicax,) non modo retinuit, sed in deteriorem partem interpretatus est. Tantae autem potentiae erat, qui regnum gubernaret, uti ad summum splendorem, summamque dignitatem nihil praeter regium nomen deesset. Regina vero, cui vix sumtus ad necessitates aulae suppeterent, avaritiam et potentiam Georgii aegerrime ferebat, et in Poloniam abire cogitabat, nisi precibus et promissis amborum tutorum, gliscentibus jam inter sese odiis, cohibita

esset. Ergo etiam regina Bona, materna charitate functa, missis oratoribus in gratiam eos tum reduxit, sed concordia haec, manentibus iisdem causis haud diu duravit. Unde Petrus et magnates Ungariae Inferioris, Franciscus Patochy et Antonius Losoncius reginam petivere, ut Lippam concederet, (civitas est Inferioris Ungariae muro tenui cincta, et in ea arx valida) nec passuros, ut quicquam ad regalis dignitatem aulae decederet. Id molientem reginam Georgius spe, prece, et vim adhibiturus, si opus foret, metu invidiae retinuit, nec multo post reginam Cibinium cum Petro proficiscentem intromitti vetuit, ne munitissima, opulentissimaque urbe tamquam apice regni potiretur. Id vero regina vehementius indoluit, et altius penetrante dolore lacrimis non temperavit, ceteris vero omnibus reputantibus tantam ingratitudinem atque audaciam. Ita irae et odia prorupere. His de rebus Georgius, quod regnum ad reginam inclinari videret, et Johannem quoque ex ephebis excedentem metueret, in fraudem ac flagitium conversus nova secum agitare, et secretae epistolae ac nuncii hinc inde commeare. Demum Ferdinandus Nicolaum comitem a Salmis, rerum bellicarum supremum curatorem, cum mandatis ad eum ablegat. Georgius in oppidum Bathor Andreae Bathorii colloquio destinatum, cum equitum ac peditum copiis lectissimis, quas continuis stipendiis ad corporis custodiam alebat, stipatus, sexto Idus Septembris venit. Cetera quoque aulae regum in modum erant: nam praeter regium nomen, potentiam regiam ostendebat. Mandata Nicolaus magnificis dictis recitat. Nos summam trademus, secretis enim sermonibus nemo interfuit. Quodsi Hungariam Ferdinando traderet, ipsum contra universum Johannis patrimonium redditu-

rum, quod erat juxta regiam opulentiam amplissimum; et reginae dotem, quae pro utriusque principis magnitudine esset splendidissima: tum autem Georgio ipsi ad Varadiensem episcopatum adjecturum una praefecturam Transsilvaniae, procuraturumque rubrum galerum a pontifice. Ambo in haec pacta juravere. Sed Georgius occasionem captans, alia reginae obtendebat. Anno a partu Virginis millesimo quingentesimo supra quinquagesimum ineunte, ad Calendas Januarii comitia Claudiopolim (Colosvarum vulgo) indicta cum nuptiis nobilium ex gynoeceo puellarum; laeta ad praesens omnia. Census unius floreni actus minus obulo; nam excedere more gentis religiosum est. Georgio multitudinem ad mortes Michaelis Chiaky scriniorum praefecti ac Michaelis Horvath impellente, quod illos fidissimos et a consiliis reginae suspectaret, et ideo amoveri vellet: ipsa dilutis per se criminibus supplicio exemit. Ferdinandus quoque ad Nonas Februarii Posonii comitia celebravit, in quibus solita jam pridem de suo studio, labore, impensisque multa, retulitque, inducias cum imperatore Turcarum firmatas ad quinquennium, et oratorem suum de pace spem fecisse ab Turcarum imperatore. Ob quae cum magnis laudibus grates principi actae. Nec multo post prodita arcana, ideoque plerique reginae adjungebantur. Simul Petrus Solymano perscripserat. Eodem tempore, et Henricus II. rex Galliarum, gnarus consiliorum per oratores apud Carolum Quintum imperatorem, nihil silentio transmittens, Solymano cuncta detexit. Solymanus enim eadem, quae cum Johanne pepigerat, et filio praestare cupiebat. Ea vero haec fuere: Solymanus omnia, quae in Ungaria possideret, Johanni restitueret ad Essekum usque, Johannes vero non tributi,

sed muneris loco, ut L. millia florenorum ungaricorum in annos singulos penderet. Sed unum curabit, ne per proditionem, (uti jam antea per aliquos factum erat,) ad Germanos defectio fieret, et qui defecissent, revocaret. Cum hisce iisdem pactis Johanni II. filiam Francisci regis Galliarum procurare statuerat. De quibus ista nobis fidem facere possunt, quod Budam, Beche et Bechkereke Johanni restituit, filio vero in bello Sigetiensi, cum ad visitandum se Taurunum venisset, coronam auream praeparari jusserit*); Henricus autem, patre etiam mortuo sororem suam cum ingentibus praesidiis in matrimonium obtulerit; quae infra latius narrabuntur. Quae ubi sunt comperta, Solymanus indignitatem rei vehementer admiratus, Mamhutum nuncium (chausium vocant) cum atrocibus mandatis et epistolis ad singulos et comitatus et urbes, et primores propere mittit, quas in comitiis statim congregatis reddit, eademque verbis firmavit: Neminem latere, cum Budam in potestatem acciperet, quibus favoribus reginam cum filio prosequutus fuerit, ut dubitari non potuerit, quin sibi et regnum ipsum Ungariae et Transsilvaniae una cum regina et filio defensioni et curae fuerit. Ita illaesos omni vi atque injuria liberos mansisse, cum etiam solos decies mille florenos, idque beneficii memoria, quamquam ex amplissimis opulentissimi regni opibus, annuos acciperet. Georgium curatorem adjunxisse, fideque obstrinxisse, quod illum ob reverentiam monasticae religionis et senectam, et juxta regiam dignitatem constitutum, fidem, constantiam et memoriam beneficiorum nunquam exuturum credidisset. Contra nunc reginam, filiumque

*) Istvánfi jegyzete: nunquam fieri jussit, neque dedit, nec Budam unquam restituit; miror, cur mentiatur.

herilem, dominos naturales, regnumque et sese prodidisse. Mandare ergo, ut armis tanquam desertorem et proditorem insequerentur; et capto aut trucidato, poenas reposcerent. Alias se negligentes ferro et flamma vindicaturum. Reginae ut filiae, Johanni ut filio paternam charitatem et susceptae defensionis tutelam nunciavit, simul Petrus exercitum conscripserat. Antonius Losonczi et Franciscus Patochy singulas alas adduxerant. Castra Albae Juliae facta; mox Alvincium Petrus sine armis capit, et hinc parte copiarum Chanadinum oppugnandum missa, duce Nicolao Cherepovit Rasciano, exercitum dividit, ipse cum reliquo Albam Juliam revertit. At Georgius omnium, quae agerentur, per fidissimos ministros et exploratores gnarus, nihil cunctandum ratus, Zassebes ac Meggies civitates in Transsilvania occupat, et congregatos, quos potuit, nomine comitiorum, ad Solymanum legatos titulo regni, inanibus ad fallendum verbis ablegavit. Interim corruptis ad defectionem magna largitione primoribus Siculorum ad oppidum Vasarhely processit, interceptisque nonnullis partium reginae, Andream et Valentinum ex nobilissima Martonffiorum familia, flagrantissima in reginam ira trucidari jussit. Thomae Varkoch, praefecto Varadini exercitum in Ungaria parare, et Chanadino succurrere mandat. Nicolaus Cherepovit, cum octo millibus Rascianorum Chanadinum acriter oppugnabat, et circum hostilia exercebat; cum superventu Thomae Varkoch fugatur, caesis plerisque, et ad Temesvarum ex circumjectis agris ingentes praedas agit. De quibus per reginam et Mamhutum Solymanus pernicibus nunciis celerrime edoctus, Aly chausium misit, et Johanni auratum vexillum, ipsique et Petro pictas auro vestes, solita munera;

Georgiumque quos legatos diximus misisse, eos una, ut de iis pro lubitu statueret, remisit. Aly mandata exponit, ut Johannes, quam maximum posset exercitum compararet, et quantum a se militum vellet, arbitratu suo acciperet; utriusque Valachiae praefectos, et budensem bassam jam in commissis habere. Nec mora, Johannes Zalanczy ad budensem missus, in Valachias nuncii cum litteris. At Georgius tanto periculo anxius, prece, largitione atque metu adsumendis auxiliis circumiens, licentia ac rapina iter faciebat, et ad Albam Juliam terrorem allaturus reginae, castra posuit. Attulerat enim hanc artem Georgius, quo suam potentiam augeret, et reginae deprimeret, vt Siculos homines ad seditionem, si corruptorem haberent, promtissimos, et praecipuos nobilitatis in partes diduceret, quos maximis muneribus atque largitionibus corrumpebat et alebat. Ita ergo praecipuos quosque sui studiosos effecerat, eosdemque tanquam in comitia convocabat, cum volebat. Missi ergo nuncii ad reginam regnicolarum nomine, ut emitteret Johannem postulabant, sese novum sacramentum in verba illius dicturos. Intellexit haec regina, ut erant, non ut dicebantur, fraudumque gnara, pari astutia elusit. Dein factis induciis, pax confirmatur, ut dimissis utrinque exercitibus, ad obsequium, fidem et obedientiam reginae, filiique redirent. Georgius vilis, humilis, et in genua prostratus, flens, lacrimansque, veniam exoravit; prorsus si simulatio abesset, poenitentia viro ad religionem dedicato conveniret. Ad haec regina: Quodsi tanta Johannis regis meritorum oblivio cepit, at certe Deum flagitiorum ultorem verendum, et filium suae fidei commissum maxime, suspiciendum: Johanne, et qui adstabant, lacrimas fundentibus, recordatione prae-

teritorum, simul futurorum metu. Ita in praesens coalita concordia. Sed jam Cazon budensis bassa, festinato itinere per Lippam, fines Transsilvaniae magno exercitu ingressus Totvaradgiam venerat, et per nuncios cum regina agitabat, quinam ex seditiosis et nocentibus plectendi forent; simul Transsalpinus et Moldaviensis in castra irrupturi nunciabantur. Tot bellorum fama non erat segnis. Georgius mandata et nuncios celeriter expedire, militem atque exercitum ad signa et vexilla convocare. Ita brevi sexaginta armatorum millia ad Zazsebes congregata; ad brassovianos montes obsidendos Johannes Kemen, ad Portam Rubram (Veres Kapu vulgo) Johannes Kendeffy missi, et singulis adtributa valida manus. In Ungaria Thomas Varkoch jussus exercitum conscribere, et ex comitatibus auxilia accire. Cazonus interim ducentos equites cum Feruaga praemiserat, qui in suburbio arcis Deva oppido consederant, et post hos alios quingentos; de quibus Johannes Tõrek certior factus, gloriae ac ultionis avidus, qui patrem Valentinum Budae captum, et in byzantina captivitate mortuum meminerat, habebatque arcem validam Huniad et multarum clientelarum non procul Deva, manibus paternis, caede et sanguine hostium veluti sacrificandum constituit. Nec cunctandum tali occasione ratus, explorata prius fide praetoris civiumque, solis centum tribus et decem equitibus, peditibus septem et sexaginta, per noctem itinere facto, in ipso lucis ortu peditibus per sepes et hortos irrumpere jussis, ipse cum equitibus, excussis a porta obicibus (nam oppidum sine muro invalidum erat) invectus, semisomnos partim, alios arma sumentes fugare, caedere in domibus, in via obvios quosque prosternere. Eo notabilior caedes fuit, quod

itineribus ac semitis circumsessis, palantes a paratis sine ullo effugio exciperentur, trucidarenturque. Ipse inter alios Johannes cum Feruaga socio, hic pedes, ille eques, dispersis per caedes militibus, periculoso certamine congressus, postremo multum diuque certans, non sine sui discrimine victor, hostem pugione per utrumque latus transverberavit. Feruaga et omnes fere caesi. Victoria et vindicta laetior fuit, quam praeda, quod tot hostibus trucidatis, non pluribus quam quatuor suis amissis, veluti paternam mortem expiasse videretur. Nonnullis ad castra refugis et vero majora miscentibus, ut in simili trepidatione accidit, de virtute copiisque hostium, Cazonus veritus ne intercluderetur, cum et commeatus jam impedirentur ea via, qua venerat, budam coactus nulla re facta reverti. Per eosdem dies Transalpinus per Portam Rubram cum Turcarum Valachorumque copiis in Haczak (ita vocant) penetrarat; missusque ab Joanne Török Benedictus Vas, quod aliquot oppidorum villarumque officium ibi haberet, omni circum nobilitate et paganis sub signa convocatis, hostes detinuit, donec Joannes Kendeffy maturato itinere adventaret. Quatuor millia ac quingenti mixti Valachi et Turcae primori in acie erant. Nostri certi ac parati ad pugnandum non amplius cunctati, quam tympana et tubae sonuere, hostes invadunt, et primo impetu fundunt sternuntque. Neque illi, qui secundum exercitum implebant, ultra ausi, diffugere, Moldavienses velocitate et festinatione, per notos brassovianorum montium saltus Siculiam irrumpentes, populabundi sine poena praedas agere. Haec ante Calendas Decembris gesta sunt. Irritis conatibus Georgii pace facta et hostibus egregie propulsis, vixdum quies coeperat, cum novo et perpetuo bello civili externoque

fenestra ingens aperta est. Nam omnium, quae postea sequuta sunt, malorum haec fuit causa et origo, imo et continuo ad pereundum perdendumque fato, dum pro charitate odium immortale, nullis damnis, nullo metu, nullis precibus expiabile, pro hostibus cives et sanguinem nostrum, caeci usque ad exitium sectamur. Anni ergo insequentis initio, inter Ferdinandum et Georgium tractatus repetiti, nec multo post missi iterum Nicolaus comes a Salma et Andreas Bathor, colloquium cum Georgio in Diozeg, oppido Sigismundi Forgach, habuere. Licet induciarum tempus nondum exivisset, quas Ferdinandus superioris anni comitiis posoniensibus cum Solymano pactas, et pacem sperare publice in conventum, cum adsensu populi vulgarat, et quod in his Joannes Secundus comprehensus esset. Post haec publicatis arcanis regina in oppidum Enied concilium indicit, et multi ex familiaribus*) alienatis animis ob scelus, a Georgio ad reginam descivere, regnumque in partibus reginae stabat. Petrus Petrovitius in Temesvar arma et exercitum parabat, Georgio renunciatur administratio rerum et Varadini manere jubetur. At ille anxius, et si potentiam amitteret, majora timens, Ferdinandum, quo in statu res essent, docet, et auxilium maturare jubet; ipse per Ungariam collectis copiis Transsilvaniam et comitium ultro ingreditur. Ibi per regnum pacem tentare, obsequium simulare, regina per modestiam respondente: ubi primo de regno et communi utilitate consultum fuerit, dominum et subditos inter se conventuros. Comitiis tractis et inanibus verbis elusis regina Albam Juliam abscessit. Georgius plerosque Si-

*) Istvánfi jegyzete: Antonius Kendi et Paulus Bank.

culorum et civitatum legatos largitionibus et ingentibus pollicitationibus in factiones deduxit. Nam nobilissimus et optimus quisque reginam sequebantur. Melchiorem Balassy, Antonium Kendi, Michaelem Chaky et Petrum Kis*) consiliarios reginae tanquam auctores discordiarum arguebat, et novissimis exemplis plectendos destinabat. Sed tamen Georgius ne pelleretur plectereturque, maturum ex composito auxilium fecit. Nam Ferdinandus a Carolo Quinto expetito duce, quod ipse suis semper infeliciter usus esset, et Ungari, insito quodam ab antiquo odio, quamvis experti et fidissimi displicerent, Johannem Baptistam Castaldum acceperat. Hunc Ferdinandus bello praeposuit, addidit et Andream Bathorem, Thomam Nadasdium et Stephanum Losoncium, militia, auctoritate, genere facile superiores, nec ullis ducibus secundos, si eorum virtute usi fuissent. Quamquam enim a Matthia disciplina omnis, inscitia et ignavia principum corrupta, exterae nationes victrici delendo nomini consentirent, non tamen adeo sterile Ungariae solum, ut non praeclara virtutum exempla gigneret. Jam copiae Ferdinandi, duce Johanne Baptista Castaldo, ad arcem Almas per viam, quae vulgo Meszes vocatur, pervenerant. Tum Georgius Albam Juliam oppugnatum redit. Quo comperto regina Szassebesum vicinum oppidum in milliario concessit, Francisco Horvat pro custodia relicto. Viginti diebus tormentis concussum et oppugnatum est, sub quibus non omittebat Georgius epistolas et nuncios ad reginam mittere, promissa et consilia miscere, sibi ipsam et filium curae esse, aliquando metum obtendere, metu, minis, promissis pervicit, ut Albam Juliam dede-

*) Istvánfi jegyzete: Ambrosium Kis.

ret. Eaque ex mandato reginae tradita, Georgius pretiosam supellectilem, quam illic reliquerat, remisit, simul missis nunciis colloquium pro commodo reginae et filii petierat, si prius dediti traderentur Ferdinando Melchior Balassa, Antonius Kendy, Michael Chaky et Petrus Kis*). Iis tamen a ducibus Ferdinandi, quos supra diximus, facile regina veniam impetravit, in colloquio, quae cum Ferdinando transegerit, recensuit, et regina in praesens per proditionem victa, fortunae ac potentiae cessit. Felvincium ergo regina cum filio, Georgius et duces Ferdinandi ad pactam diem cum convenissent, Coronam, inquit regina, et regalia insignia, quod felix et faustum regno populoque Ungariae superi dent, ex manibus meis, vobis proceribus Ungaris trado dedoque, ut eis pro vestra salute si aliter utilius statuistis, utamini; mihi vel hoc gloriae erit, servi et alumni conjugis mei fraude victam, et coronam tot bellorum causam incruentam, quanquam et longo bello spes viresque et propinqua auxilia superessent, concordiae et commodo vestro, meas fortunas et gnati postponentem, si tantum hoc unum eadem hactenus impedivit, consignasse. Deos hominesque testor, idque mihi vel in tantis malis solatium summum est, nullius mali vel incommodi vestri a me causam initiumque ortum. At, me Hercule, horrescit animus, quae vobis clades, quae mala, calamitates, mente praevideo. Te Deus optime, maxime, te orphanorum protectorem, te scelerum vindicem, invoco! uti ruptores foederum, induciarum, sacrosanctae pacis et jurium divinorum humanorumque sempiternis poenis adficias. Me vero et hunc gnatum, qui justos nunquam

*) Istvánfi jegyzete: Ambrosius Kis.

deseris, servaturum non diffido. Quae cuncta pernicibus nunciis comperta Ferdinando, et responso allato, comitia Colosvarum indicta. Eo convenere regina, Georgius et duces partium, et in eadem primarius fit conventus. Tum Regina transtulit imperium in Ferdinandum. Ex diverso, duces partium gratiis actis, favorem principis, pro dote centum quadraginta millia nummum aureum, et in Silesia oppaviensem ducatum obtulere; simul vinculum affinitatis ibi tum ad aras pro Johanna, minima natu filia; modo sollenni matrimonium Johannes Baptista Castaldus et Thomas Nadasdius*), e contra pro regina Johannes Secundus et Georgius juravere. Exin data mandata ad civitates et praefectos arcium et Petrum Petrovitium, de quo omnes dubitabant, quod amplissimam ditionem et validissima munimenta Temesvarum, Lippam, Beche, Bechkereke et plures alias arces relicturus non videbatur. Tantae enim erat potentiae et opum, ut si vel mediocriter adjutus fuisset, et Georgio et Castaldo invitis, reginam regnumque retinere potuerit; an ex innata animi lentitudine et avaritia, quibus laborabat, vel ut ipse ostendebat, fide et constantia, satius habuit reginam cum filio sequi, nihilque omnino egit. Ad Solymanum tamen nuncium cum litteris ablegavit, quibus eum edocebat, quae agebantur. Quod vero Temesvaro et Inferiori Ungaria sibi cedendum esset, id sese invitum facere, ne Johanni Secundo, qui artibus Georgii in potestate Germanorum jam esset, nex aut pernicies inferretur. Solimannus ita ad ea respondit, ut se id vehementer dolere ostenderet, tamen ut curam et custodiam pueri susciperet, monet: reliqua, quae ad Transsilvaniam et

*) Istvánfi jegyzete: Andreas quoque Bathory juraverat.

Ungariam adtinerent, sibi curae futurum. Tantam autem rem etiam illud faciliorem ad exsequendum reddidit, quod Georgius et duces Ferdinandi reginae obtendebant, Ferdinandum singulari benevolentia erga eam affectum, ut etiam de matrimonio contrahendo cogitaret, nam artes in eam omnes tanquam spicula intenderant. Ita brevi omnis Transsilvania et Ungaria Inferior in potestatem Ferdinandi cessit. Cassoviam et Superioris Hungariae tractum, nam eo usque reginae imperium protendebatur, in adventum suum seposuit. Reginae ex Transsilvania digressae occurrere ad Tibiscum Petrus Petrovitius, Franciscus Patochy et Melchior Balassa, paullo post Leonhardus Cecey, Cassoviae praefectus, cum lectissima equitum ac peditum manu, ventumque Cassoviam. At Solymanus comperto, quae per Georgium et Ferdinandum agerentur, a Petrovitio et bassa budensi, ceterisque praefectis, ruptis induciarum pactis beglerbegum Graeciae Mehemetum, congregato ex Europaeis exercitu, in expeditionem ire jubet, sexaginta millia armatorum ad Zalonkemen, quod inter Taurunum et Petri-Varadinum est, convenere. Danubium ad Petri-Varadinum, et Tibiscum ad Titulium, haud procul ubi Tibiscus et Danubius miscentur, pontibus trajecit. Longissima nostra confinia in orientem Serviam, Beche et Bechkereke prope a confluentibus Tibisci ac Danubii, paullo infra Temesvarum Bulgaros spectabant; sed primum ad oppugnandum occurrebat Beche arx munitione et praesidio valida. Praefecti ab Ferdinandi ducibus nuper impositi erant Thomas Zentannai et Gabriel Fighedy; quatuor dies duobus ab locis ingentibus ac pluribus tormentis ita concussa, ut ad subeundum et oppugnandum maximis exercitibus pateret via. Sed beglerbe-

gus dolo grassandum ratus Gabrielem Fighedy promissis atque jurejurando, si nullis conditionibus convenirent, illaesum dimissurum, ad colloquium pellexit. Ille adversus metum periculaque ex promisso fortior, fraudem aut non praeviderat aut eadem uti cogitaverat: hostes enim sub colloquio totis copiis ad oppugnationem succedunt, et nostris ad internecionem pugnantibus non sine strage suorum arce potiuntur. Hinc ad Bechkereke itum. In lacu ejusdem nominis insula, et in ea arx sita, quae postera die per seditionem militarem capta est. Dein Chanadinum rapto exercitu, ultro deditur; nec postea aliae arces sive castella vim exspectavere. Deserta passim Galaad, Aracia, Besenieo, Naglac, Fel-lac, Egres, Chiallia, Palelesse, Bodorlac, Zadorlaca, Eperies, Horogszeg, Chak, Kissomlio, Illadia, cum Rasciani, infida gens, primi ad hostem defecissent. Iisdem diebus Andreas Bathory et Franciscus Patochy in civitate Lippa auxilia comitatuum congregaverant: accesserat Carolus Sirotinius Varadino alae Ungarorum praefectus, a quibus missus Thomas Egiedi, cum equitibus centum, ad explorandum, die et nocte per laborem et vigilantiam exhaustus, in villa quadam consedit, ibi eos incurios et sine custodiis agentes Uluman begus, cum quingentis equitibus oppressit, septem ex omnibus cum Thoma evasere; quod periculum metum auxiliis comitatuum injecit, quod beglerbegum Varadinum versus proficisci et domos, liberos, uxoresque hostili exercitui expositos timerent: et cum nulla arte retineri possint, disperguntur. Sequutus et Andreas Bathory ceterique, relicto Joanne Petheo cum modico praesidio. Oppidani sese in periculo desertos querentes simul paucitatem praesidii despectantes seditionem ceptavere, minitantes Johanni Petheo,

ut extemplo decederet, qui pari metu perculsus, repletis pulvere sulphureo ad summa ora tormentis et funiculis accensis, locis opportunis relictis, sibi consuluit. Paulo post tormentorum crepitu, ex quibus duo tantum eximiae magnitudinis disrupta, dilapsum praesidium intelligebatur. Cives vero occupata arce vacua, quod praesenti exitio saluberrimum visum, missis nunciis seque et civitatem et arcem Beglerbego dedidere. Andreas Batory et Gabriel Perenius in Tamashida, Thomas Varkoch in Erdeohegy, Franciscus Patochy et Melchior Balassa Giulae modicis intervallis castra habebant. De quorum numero Franciscus Horvat cognomento Nag, posse arcem Challia cogitans inprovisa et occulta irruptione capi, auxilia petiit; quo duce congregati ex nostris DC Challiam, quae tercentorum Turcarum praesidio tenebatur, tentandam proficiscuntur, et obscura adhuc, dubiaque luce admotis scalis celeriter in arcem pervadunt. Turcae quod Amhat begus ex familia Mihalogli pridie advenisset, pervigiliis et temulentia sopiti ac strati, omnes fere caesi. Nec Beglerbego interea defuit victoria: Lippae quinque millia Turcarum cum Uluman bego praesidium imponit, ipse Temesvarum oppugnandum petiit, iisdemque omnino diebus Camberbegus praefectus Naglaci ducentis equitibus ad oppidum Mako dives et amplum profectus, illudque cupidine sangvinis ex insita gentis saevitia caedi et praedae destinaverat; sed suis viribus diffisus, auxilium a Segedinensi bego opperiebatur. Qua re occultis indiciis, ex vultu gestisque hostilibus comperta, missi propere nuncii ad vicina oppida vicosque auxiliis accersendis, ex quibus armata juventus, et ex agris milites (hajdones vocant) sub signis compositi properavere. Camberbego alba

vexilla, quibus Turcae libenter utuntur, procul fulgentia ex lineis velis raptim confecta fidem fecere venientis auxilii. Unde maturare arma et sese conjuncturus, et mox ad exitium miserorum reversurus. Vix tamen oppido egressi hostibus impinguntur, et primo statim impetu fusi ac ad Marum amnem impulsi, omnes sunt caesi, aut undis hausti; Camberbego solo, et quatuor aliis ope unius piscatoris dilapsis, qui forte oblatus in adversam ripam exceptos in naviculam, et jamjam perituros praesenti pecunia remuneratus, detulit. At Temesvarum jam oppugnabatur, et circa Idus Octobris erat, quod Stephanus Losoncy, illustri eademque vetusta familia, et militia clarus a Petrovicio traditum, in temporalem modo curam, donec Ferdinandus decerneret, initio receperat: mox tamen inundante velut bello oppressus, militem, commeatum, armaque adjuvantibus Gabriele Perenio, et Nicolao Bathory illustribus juvenibus paravit. Addiderat Castaldus Bernaldum Aldanam et Alonsum Perez Saiavedrarollam fratres, quorum ille cohortis Hispanorum, hic ducentorum equitum ungarorum praefectus, a bello contra Melchiorem Balassam, et Matthiam Baso, latrociniis et praedationibus cuncta turbantes, et totius regni consensu publice proscriptos, paucis ante annis gesto, moribus et militia nostra imbuti erant. Beglerbegus ergo, quamquam arcte obsideret, et tormentis oppugnaret, non tamen arcere intra moenia hostem potuit, quo minus Losoncius quotidie erumperet, et multorum Turcarum exitio, acri certamine praelium finiret, ipse ante alios Beglerbegum provocans, et paratus ad singulare certamen, si hostis dimicare auderet. Interim Georgium, qui cum Castaldo Transsilvaniam componebat, adversa belli fortuna mi-

rum in modum angebat, atque amissa ad orientem, munimenta regni, arces, civitates, vectigalia, et Temesvari oppugnationem suspectabat: sed nihil aeque, ac nostrorum paucitas, nam Hispanorum duo vexilla erant, Germanorum quatuor cohortes, equitum bohemorum, et germanorum singulae alae, exigua manus si hostem respicias, neque ullum retro subsidium, quamquam nunciorum et postarum strepitu Ferdinandum fatigaret; ita illinc inopia fisci et cunctatio, hinc necessitas cuncta involvebant, attamen occurrere periculis placebat. Postremo visum recurrere ad id quod est propinquum et e praesentibus optimum: circumire civitates, et nobilissimos quosque, modo universos, modo singulos orare, obtestari, aliis aurum et argentum donare, ingentia promittere precibus munera, muneribus preces miscere, donec universum regnum in bellum concivit. Nobilitatem, civitatum auxilia, et singulos propriis exercitibus pro militari ordine disponit, simul Thomam Varkoch, Varadini praefectum, auxilia comitatuum contrahere, militemque scribere, et Andream Bathorem alam equitum et cohortem Ungarorum in stipendio Ferdinandi ducentem una occurrere jubet. Hic dolore articulorum impeditus Gabrieli Perennio, qui peculiarem alam et peditum cuneum suo sumtu habebat, milites et imperium tradidit. Georgius auxilia regni, innumeram multitudinem, trahebat, discretis exercitibus, modicis intervallis. Aderat praetonianarum cohortium mille quingentorum peditum lectissima manus, et ala veteranorum, quos pro custodia corporis pace et bello nusquam ab latere dimittebat. Castaldus vero eas quas diximus copias ducebat. Thomas Varkoch, et Perenius cum decem millibus peditum equitumque Totvaradiam primi venere; mox alii atque alii

exercitus, duces, tormenta. Et statim Lippam promota castra, arxque et civitas militari corona circumdata. Apparebat enim Beglerbegum obsidium Temesvarii relicturum, et cum his copiis paribus aut etiam majoribus non certaturum. Nam praecipui ex ducibus et militibus quique ex universa Ungaria fama militari celebratissimi, ad novas res variis animis ab initio confluxerant. Inter quos erant Ladislaus Giulaffy, Valentinus Magiar, Simon Forgach Postquam muri triduo ingentibus tormentis ad oppugnandum satis amplo spatio dejecti, Non. Calend. Novembr. ad horam secundam pomeridianam oppugnatio cunctis indicitur. Interim septem ex Hispanis magnum facinus ausi; nam ad patentis muri ruinas conscendere praeliantes, qui statim sunt caesi. Inde rumor ad Hispanos Germanosque pervenit, et expugnatae urbis decus certatim praeripere conantur; neque exspectato tempore praefinito, hiantium murorum spatia subiere; exceptique acri certamine, a confertissimis et peritissimis hostibus pulsi, caedebantur; cum Hngari sono ac fremitu exciti, Thomae Nadasdino fugam, ac caedem nostrorum nunciant. Forte prandii causa ad mensam erat, statimque Castaldo ac Georgio nunciat, Hispanos ac Germanos ab oppugnatione rejectos, se illis tamen successurum cum his quos sibi aggregare poterit, uti auxilium mittant in tempore, et postremam aciem tueantur monet; ita ira et gloria accensus non passus est hostilem injuriam, et suum decus in tempore reputans, ultum ire festinavit. Equis ut erant dimissis, cum globo suorum anteire. Post hunc Simon Forgach ductor propriae alae, et subito ferocissimus quisque Ungarorum, aut laudis cupidus, sese aggregare, versaque proelii fortuna hostes fundebantur. Georgius, Castal-

dus ac ceteri duces, ad improvisum tumultum et proeliantium clamorem ab epulis, nam ea fere prandii hora erat, ad arma celerrime concurrunt; et simul exercitus universus totis viribus incubuere. Pars enim in subsidiis collocati erant, alii admotis scalis ad summa evadebant; in muris, in ruinis, ubique praelium; tormentorum terribiles sonitus, coelum ipsum, terraque pulveris sulphurei procella modo tempestatum obducta, et fulgentium armorum fragore resonantia, vincentium ac victorum fremitus, ululatus, raram et admirabilem cruentissimi praelii speciem edidere. Inter primores Simon Forgach obvios quosque prosternens, urgens, pugnans inter confertam hostium aciem, undecim vulneribus concidit; tandem victi, et in arcem pulsi; ibi tum nova caedes exoritur. Angustiis enim pontis atque portarum arctatis et afflictis hostibus nostri terga caedere, aut ponte praecipites concidere. Eadem fuga septingenti equites per aversam portam erumpentes, in subsidia, queis Johannes Teorek praeerat, impegere; eademque celeritate fusi, ac ad Marum palantes impulsi, qui forte interventu Andreae Bathoris multorum caedibus iterum repulsi omnes sunt deleti. Johannes Teorek dum audentius instat, cum insigni Turca congressus, septem per equum acceptis vulneribus, nam cetera ferro tegebantur, et stapede, quamvis ex solido ferro, per medium dissecto, pertinaci certamine, non sine sui exitio, hostem confecit. Civitas in praedam versa. Simon Forgach exsanguis, casside excussa, ac ense aurato propter reperto, circum cadavera hostium est inventus. Nam caesi aut pulsi hostes, spolio potiti non sunt. Reductus undecim vulneribus acceptis in tabernaculum cura medicorum postea revaluit; nisi quod per frontem dextrumque oculum adversum vulnus ci-

catricem reliquit. Beglerbegus tristi fama expugnatae civitatis, et nostri exercitus numero et robore praevalentis, simul adulti autumni in hiemem et hibernos imbres praecipitem mutationem timens, post duodecimam diem, quam obsederat, Temesvarum reliquit; triduo Losoncio iisdem vestigiis insistente. et velut victoriam exprobrante, modo novissimos, modo effusos carpere. Eodem itinere ad Fellak castellum diverso, et Kaidaz aga praefecto praesidii in praecedentes equites erumpente, ab subsidiariis retro pellitur, et statim per terga hostium occupato ponte in castellum irrumpit, omni bus aut captis, in queis Kaidaz aga, aut caesis. Ulu man begus, mille et quingentis suorum plerisque sauciis in arcem pervaserat; contra statim directa tormenta; nec ille deerat, fossas et aggeres introrsum struere. Sed nihil aeque premebat, quam fames. Unde si incolumis cum suis dimitteretur, arcem dediturum nunciat. Ad haec Castaldus, in arbitrium principis, qui clementissimus esset, seque et arcem dederet, respondit. Eo responso, cum captivitatem sibi et suis denunciari facile intelligeret, ad Georgium conversus palam preces et vires ostendere, clam promissa obtendere: si se ceterosque tot militares viros salvos dimitteret, tantam apud Solymanum ejus beneficii gratiam fore, ut haud dubie in Transsilvaniae gubernatione priorique auctoritate ipsum retineret, modo novis beneficiis ac gratiis locum optima occasione pararet. Procul dubio concusserant haec Georgium, et reputans secum, quae vires essent Ferdinandi, quae potentia contra Solymani, futura et graviora metuebat; et sero, ut est in proverbio, sapiens, consilia post factum stolida poenitentia volutabat. Hostibus tamen duorum et viginti dierum induciae ex consilii decreto hortante Georgio concessae, sub quibus per fidos nun-

cios alimentis illos juvabat, et disserebat apud duces, arcem per deditionem recipiendam, quod longe utilius foret; nam tot hostibus aut deditis aut victis, quod sine multorum caede fieri non posset, parvum emolumentum; quin similem casum posse et nostris aliquando contingere inter continua bella, et non absurdum clementiae exemplum neque nociturum, apud ipsos etiam hostes valiturum. Nec se negare Uluman begum privatim a se gratiam meritum, nisi publice ejus potior ratio habenda hostis esset; neque se moveri, quod Buda egredienti sibi cum regina et filio ad Solymanum consiliis et ope saluti fuerit. Persvasi sunt duces, namque aderant viro et auctoritas et potentia, quibus non poterant refragari. Per conditionem ergo recepta arce, dati sunt a Georgio currus, queis arma, sclopeta, pilae, lanceae impositae, aliis commeatus, additi ducenti equites plerique Rasciani in comitatum. Eadem die, qua Uluman begus digrediebatur, munera Georgio quatuor nobilissimos equos, pictam rhedam, pugionem, sudarium, laternam, et candelas duas auratas misit. Haec sunt, quae Georgio suspicionem moverunt, quae opinione hominum majora facta sunt: per Ulumanum litteras ad Solymanum composuisse, quibus se et Ungariam illi commendaret, et Joannem in pristinum statum reducturum asseveraret. Huic accedebat potentia, quam vehementer metuebant, et quae invisa erat, etiam iis, quibus utilis fuisset. Mille et trecenti Turcae cum Uluman bego exiere, ac in milliario consedere reficiendis corporibus, armisque expediendis, anxii periculorum inter confinia, ex quibus metum cauti barbari praevidebant, nocteque tandem magnum iter emensi, Temesvaro Michael Dombay, Benedictus Kosar, Fellako Gregorius Vitez et Am-

brosius Bosniak. in campis varjasinis adversum profecti, a quibus Uluman begus, pluribus suorum amissis, impigre tamen sese tutatus, in Melchiorem Balassam et Franciscum Horvat, ex castris per noctis silentium clam digressos, incidit. Hic enim Balassa, unus mortalium, neque edicto, neque principi, neque religioni paruit unquam. ex quodam gentis fato; praelioque congressi, et amissis multis suorum, Balassam per dextrum pedem glande sclopeti trajecere; Francisco Horvat clypeus perforatus: quo periculo affecti, hostem dimisere. Paulo post Michael Tot, civis zegedinus, et Ambrosius Nagi, popularium fortissima manu, serum auxilium venit. Uluman begus tamen fame et praeliis omnibus fere militibus in itinere amissis, haud multo pluribus quam trecentis vix Belgradum pervenit. Georgius interim Lippam novis munitionibus restauravit, et Bernaldum Aldanam, cum cohorte Hispanorum, tormentorum et commeatuum copia imposita, pro praesidio reliquit. Sed tanta erat ab omnibus indignatio in Georgium orta, ut duces in ejus necem consenserint, et ad Ferdinandum retulerint, qui Mercadum hispanum regii aucupii praefectum, vetustissimum alumnum, et eo fidissimum, cum mandatis celerrime ablegavit; non ergo differendum arbitrabantur, sed per cursores tempus atque modum quaerebant. Melchior Balassa tanti rem facinoris ultro sibi demandari petebat, et in ipso ponte civitatis rem patrandam, ac civitatem occupandam censebat, homo quem exsulem ille ac profugum ab Ferdinando spoliatum omnibus fortunis non receperat modo, sed auxerat atque ornaverat omnibus fortunae atque dignitatis honoribus. Consilium tamen, quia periculosum erat, cum ille longe majoribus copiis fulciebatur, in opportu-

niorem occasionem est translatum. Rati dissoluto exercitu in itinere per solitudinem aliquam negotium posse confici. Fuerunt ex familiaribus, qui admonerent; quibus ipse contra Caroli Quinti imperatoris, Ferdinandi, ac pontificis maximi diplomata ac promissa objiciebat, ac malum sibi ipsis committi, qui res turcicas nondum cognovissent, disserebat: utinam inquiens semel tantum colloquium cum Ferdinando inirem; non in aliquot vilium mancipiorum capitibus multum situm esse, quorum multa millia Solymanus haberet: sed Budam se et Ungariam spectare, ejus se consilia atque rationes recuperandae cogitare. — In itinere cum Castaldo una iter faciebat in vehiculo; patrandum facinus placebat; sed cum semper principes viros secum haberet. non potuit: solum occidi placebat. Cum autem Georgius ad Calend. Januarias ex ipso itinere comitia omnibus ordinibus indixisset, ante illum diem Castaldus perpetrandae rei, quamvis occasionem quaerebat. Jam in castellum Georgii Alvincium perventum erat, melioresque habitationes Castaldo hospitium dederat, ipse proxima cubicula sibi desumserat; namque illum in summa veneratione habitum, cultu tamquam supra se observabat, potentiam sibi retinebat. Nec deerant convivia, et omnia laetitiae signa, inter quae Gregoius Truppay, nobili quidem genere, et miles olim, sed in caput accepto vulnere, et laeso ac turbato cerebro facetissimus, atque budensis, aliarumque expeditionum comes, ab omnibus vehementer amatus, et Georgio carus, quem fratrem vocitabat, praeter solitum in pietatem et miserationem flexus, audacter hortatus: Cave, inquit, mi frater tibi ab Italis barbatis, qui sicas in tuam necem deferunt, sive id a se fatidico spiritu, sive ab alio doctus monuit. Quem increpitum in

carcerem abduci jussit. Et accidit, ut tertio die, quam dixerat, interficeretur. Cum Georgius nuncium Julii pontificis rubrum galerum, insignia cardinalitiae dignitatis ferentem paucos ante dies habuisset, et insequenti die accepturus esset : XVI. Calend. Januar. exercitus et praetoriae cohortes praecessere, equitum ala, amicorum atque familiarium omnes, et grex aulicorum; ipse cum solitis curando corpori ministris mox secuturus. Castaldus suis copiis, ut parati essent, sed ne injussu suo moverent, jusserat. Per eos dies, quibus Vincii erant, ad Ferdinandum nuncium remitti et litteras dari communi nomine placebat; quibus in scribendis Castaldus studio moram trahebat, sub qua occasio se aliqua offerret. Ergo Marcum Antonium secretarium cum litteris paulo ante se praemittit, qui litteras legendas Georgio porrigeret, et inter legendum pugione percuteret, sese cum aliis in tempore affuturum. Marcus Antonius mandatum, ita, ut jussum est, exsequitur; ac statim ipse quoque cum Sforzia Pallavicino et Mercado irrumpunt, atque Georgium duorum sclopetorum glandibus, vulneribus autem quinque et sexaginta, interfecerunt. Cum primum Marcus Antonius intravit, in lectulo preces matutinas orabat, et accepto vulnere, arreptoque illo, quid facis? inquit; cum ceteri ferirent : quid enim mali feci? saepius iteravit. Franciscum Vas nobilem adolescentem, adnitentem pro domino, septem plagis feriere; simul dispositis antea militibus castellum occupavere, direptis et in praedam conversis quae reperiebantur. Mercadus ut nobilius facinus ederet, et suam operam viriliter navatam aliquo signo testaretur, an quia jussus erat, aurem dextram discissam per postas ad Ferdinandum tulit, ac vespertinas preces solenni quadam

die audienti praesentavit. Duces atque milites, tam insperata re perturbati, quid agerent dubitabant. Paulus Banc, dux copiarum, ad Szamos-Ujvarum copias duxit, ut ibi circumspiceret, quid agendum foret: petiitque a Paulo Chaky praefecto, ut se collegam admitteret, et communi consilio quod bonum atque honestum videretur, agerent. Illam arcem Georgius ex imis fundamentis, maximis laboribus, atque sumptibus construxit, moenibus, propugnaculis, omnibusque rebus, quantum arte, et diligentia fieri possunt, nullis impensis parcendo, munivit, tanquam frenum aliquod et ad Transsilvaniam. et ad Ungariam. In eam magnam partem thesauri congesserat, et Paulum Chaky praefecit, generis nobilitate tantum commendandum. Chakius Paulum Banc recipere noluit, ideoque spe atque armis abjectis, dimissis etiam militibus domum rediit. Castaldus perpetrata re, in civitatem Cibinium se recepit, ut ibi vim, si qua ingrueret, exspectaret; sed ubi vidit nullum armorum periculum, ac metum esse, statim ad occupandas arces et ditiones Georgii atque thesauros animum intendit. Paulus Chaky parte aliqua argenti et auri non signati oblata, pacta securitate rerum omnium, arcem cum thesauris tradidit. Fuit argenti et auri signati vis magna, non signati multo major, vasorum maxima multitudo. Eo exemplo Varadinum, in quo auri et argenti, vasorumque maxima erat quantitas, et alia omnia sunt tradita. Georgius, quo magis despectior mors haberetur, septuaginta dies insepultus, loculo assericeo inclusus, et supra vallum castelli positus jacuit, per summum ludibrium omni funeris honore tunc privatus. Is finis fuit viri haud sane spernendi, domi militiaeque clari, et qui retentae Transsilvaniae Ungariaeque laudem meruisset, si postremo nimiae

ambitionis atque avaritiae cupidine in proditionem lapsus, tot bona uno scelere non maculasset. Recuperatae quoque Lippae gloria, et conservati Temesvari ac expeditionis decus penes ipsum stetit, tanto celebriori fama, quod non ab alio ducum Ferdinandi civitatem, arcemque tantis munitionibus, tantisque militibus validam ab Turcis recuperatam meminissent, aut rem felicius aut prudentius actam; quod exemplum eadem fama apud posteros quoque mansit. Quae illi suspicionem fecerant, supra diximus. Nam neque dictum, neque factum ullum gravius notatum est. Semel tantum loqui est visus liberius, quod Germanorum vires longe alias, quam expertus esset, crediderat. Sed ille ex altissimo quodam et arcano consilio maxima quaedam meditari coeperat ideo lenitatem, prudentiam ac potentiam apud Solymanum ostentabat: nimirum Budam semper in animis habebat, id dies et noctes cogitabat, quonam modo recuperaret; ideo vires, concordiam, et potentiam christianorum Solymano saepissime arte quadam mirabili insinuabat. Etenim in quamcunque mundi aliam partem Solymani vires convertere, quam in Ungariam nitebatur. Cum enim perpetuum odium cum regina, et Petrovitio exercuisset, et educatio regiae prolis sibi vehementer displiceret, metueretque ex mala educatione non posse quidpiam boni ad regnum conferri: filium quendam spurium Joannis ante legitimum matrimonium susceptum fovebat, in quem videbatur Solymani auctoritate regnum translaturus. Quae ejus arcana consilia postea tempus detexit. Certum est, ea, quae merito metuenda erant, virtutem atque potentiam illi nocuisse. Norant enim invitis omnibus filium Joannis regis regno deturbatum; norant illum unum desiderari, sub

quo optata pace frui licuisset; norant, quid Georgius posset, si ad patriae flagitantis preces, vel dux vel adjutor accessisset. Certe futuris malis, quae mox tulimus, prudentia et auxilium ejus ab omnibus desiderata sunt. Ad expeditionem Lippensem Castaldo ad diplomata Ferdinandi XX millia nummum aureorum mutuo dederat. Carolus V. et Julius pontifex maximus amplissima diplomata ei dederant, quibus ingentia ei et promittebant, et pro Ferdinando, servaturum eum conditiones, et quaecunque promitteret, fide mediante spondebant; quae Castaldus in scrinio, quod semper Georgius secum portare solebat invenit, in eodem etiam viginti millia aureorum nummum; sed diplomatibus inventis ita est laetatus, ut diceret, nisi invenisset, Ferdinandum teneri fide, jam vero inventis solutum esse. Julius pontifex maximus, qui eum cardinalem creaverat, ejus viri crudeli casu accensus, Ferdinandum judicio arcessebat; tanquam virum sacratum, episcopum atque cardinalem morte afficere nefas fuisset, quem inauditum, atque inde intra parietes damnatum reprehendebat; magnasque ac solennes inquisitiones per Ungariam colligi jussit; et ne actionem ad finem deduceret, morte praeventus est. Mortem Georgii Isabella et Joannes Secundus Cassoviae accepere, ipsi minime, at vulgus aulicorum laeta fama, ad quos interim Ferdinandus legatos, Georgium Rakovszkium, et Georgium Vernerum miserat caussa confirmandae pactionis. Nec multo post cassoviana civitate ac ditione Ferdinando relictis, in oppaviensem ducatum concessere. Dum adhuc Cassoviae ageret, per litteras ac nuncios, primores Transsilvaniae revocabant reginam cum filio, jam Georgio occiso. Ipse quoque Leonhardus Cecei, et magnates Ungariae

Inferioris, retinere summis viribus conabantur. Sed duo viri, Loboczky polonus, alter vero Blandrata pedemontanus, ex intimis ipsius reginae, per Ferdinandum promissis corrupti, reginam impulerunt. Abeuntem vero sequuti sunt ex primoribus Petrus Petrovitius et Michael Chaky. Leonhardus Cecei, et ipse comes futurus, in ipso procinctu, aegritudine potius animi, quam manifesta aliqua caussa, vitam cum morte commutavit (regina per aliquot dies remissionem mali frustra opperiente) quinquagesimo aetatis anno; cum ad id nihil gravioris mali, una et continua sanitate sensisset. Dolorem communem concursus omnis conditionis, sexus atque aetatis hominum, etiam, qui remotius aberant testificati sunt. Lascanum Hispanum, ducem Ferdinandi, cum exercitu fusum stratumque interfecerat; quinque et decem annis, quibus Cassoviam rexit, nullam noctem extra urbem egerat.

LIBER SECUNDUS.

Incipit annus nostris cladibus ad perpetuam memoriam nobilitatus, qui fuit secundus et quinquagesimus a partu virgineo supra millesimum quingentesimum. Principio Ferdinandus ad Octav. Calend. Mart. comitia Posonii celebravit. Ibi de unione Transsilvaniae et Ungariae magnifica fatus, cum statim magnam partem, et praesertim munimenta regni disjuncta perdiderit, tum de celeri in Ungariam Solymani ingressu certis nunciis atque exploratoribus comperto, et se quoque personaliter venienti hosti omnibus viribus occursurum, oblitus, quae proximis comitiis praedicarat, inducias stabilitas, et pacem secuturam. Inter cetera sanctum illud decretum, ne quis nobilium capitum, regis aliorumve, quam suo stipendio ea expeditione mereri audeat. In eodem conventu temesiensis praefectura Stephano Losoncio vi quodammodo obtrusa, cum exempla infelicium bellorum, et consilia frivola, nec unquam satis explicata, oculis et animo obversarentur. Sed promissis, quod Ferdinandus semet in bellum personaliter venturum sponderet (quanquam ne iis quidem movebatur, quod usitatas diu pro more in speciem voces, et exoletas, ut vana omnes contemnerent,) praecipue tamen est precibus et patriae cari-

tate impulsus. Andreae Batory praefectura Transsilvaniae collata, magno in risu dantis, accipientisque; prudentium etiam dolore, qui validum ac integrum eam provinciam, et hoc potissimum tempore, norant requirere; quippe qui continuo cruciatu articulorum ex ebrietate et crapula mirabili contracto, omni pedum, manuumque usu amisso, ac pituitae repletione, suimet quoque impos erat, et Losoncio haud obscure hostis, nam sororem ipsius Claram Bathory captivitati mancipaverat. Ea enim apud Antonium Losoncy fratrem Stephani in matrimonio fuerat, et cum quodam Antonii scriba stupro utebatur; quo adjutore Antonium articulari morbo decumbentem suffocavit, statimque in eundem moechum denupsit. Tantae mulier erat libidinis, ut in ipsa captivitate vilissima quaeque mancipia et custodes ad coitum secum coegerit. Enimvero vereor, ne ullam vel minimam partem assequar eorum, quae omnes omnium aetatum, omniumque gentium scriptores assecuti sunt, qui inter ceteras eximias virtutes ea felicitate usi sunt, ut nihil tam triste, tam miserabile ad scribendum habuerint, quod non laeto ac jucundo quandoque stilo commutare potuerint; qua varietate ipsos etiam lectores in lectione retinere possent. At nobis omnia contraria eveniunt, qui uno ac perpetuo fato nostras calamitates lugere potius quam historiam scribere videmur. Quod unum tamen mihi vel maxime notandum videtur, et monendi omnes, ut causas advertant, cum ex priscis annalibus nostrae gentis, tum vero ex serie nostrorum scriptorum; nostroque exemplo sibi omnes norint, velintque consulere. Jam rursus ad Ferdinandum revertamur. Vix enim Transsilvaniam et cetera ab regina jam perditio ceperat, et vix effatus illa splendida ac laeta, cum

statim tristiora venere; namque iisdem diebus magna clades Zegedini accidit. In oppido Zegedino ad Tibiscum sito, amplo atque opulento, Solymanus, occupata Buda, arcem opere ac munitione validissimam condidit, nec gratuitis agrestium operis, sed ex fisco solutis, tanquam nominis monumentum; addidit navale, ac portum intra muros accipiendis navibus, sive nazadis, sive aliis; armamentario, vectigalibus, concursu negotiato rum alteram Budam. Michael Tot potentia ac opibus inter primos Zegedinos metu hostili profugerat, et Debreceni agebat, vir acer atque ingenio pollens. Accendebatur amissarum opum dolore et vindictae cupidine: unde propinquis et primoribus per occultos nuncios corruptis, ceteros facile erat in societatem deducere. Ea re ad Ferdinandum delata, missus extemplo Petrus Bakith, illius Pauli, militari virtute ac prudentia celebrati frater, cum valida equitum ala et mandata per eum Bernaldo Aldana data. Concilio habito in oppido Arad, in quo praeter nominatos Alonsus Perez, quem postea Ungari Kiscampum appellavere, Nicolaus Docy, Stephanus Dersffy et Franciscus Horvat cognomento Nag convenerant, Michaelis Tot sententiam approbavere, et statim exsequuntur. Michael per conscios ac ministros, quinque millia aggrestium peditum (hajdones vocant), ipsa robora virorum, queis corporis viribus, pernicitate, patientia laborum, inediae, sitis, algoris, atque aestus, nihil praestantius, congregavit. His copiis deflexit, ut crederetur Bechkereke arcem oppugnaturus, et rursus noctu raptim magnum spatium remeantes, haud procul Zegedino ad Tibiscum inter arundineta ac virgulta consedere. Magnus in eo oppido piscatorum numerus, quo facilior erat ad fallendum modus. Nam quarto Kalend. Martias septingenti

piscationis specie digressi, eadem nocte copias trajecere, simul oppidani vi et impetu portas patefacere; tum nostri irrumpentes, somnolentos ac inermes hostes trucidare, per vicos atque domos discurrere; ipse Heder begus praefectus in interula saltem tunica arcem aegre pervasit, amisso filio, militumque et negotiatorum magna caedes patrata; at qui arcis portas insederant, aliquot suorum amissis rejecti sunt. Exin cadavera in cumulos ingentes redacta, praeda immensae opes, in queis pecunia principis in fiscum collecta, et privatorum aurum argentumque, vestes, arma, equi et mercimoniorum magna vis distracta. Nec multo post Petrus Bakith, et Aldana affuere, qui et ipsi praedas ex propinquis agris agere, quam praelium malle, neque Francisco Horvat hostis perito paruere monenti, ut sibi consulerent: Si enim gloriam et praedam respexissent, satis in praesentia partum, quando arcem opere, viris, armisque permunitam frustra oculis spectarent; nunquam budensem bassam, semper ad bellum intentum, semperque paratum, tantam cladem neglecturum. Captivi eadem referebant: Solymanum quippe eam arcem in praecipua cura habere. Haec atque talia nullus admittebat, et hajdones per temulentiam ac libidinem incuriosi diffluere. VI. Idus Mart. in proximis campis exercitus lustratus; et mox iterum in oppidum rediere, ne quidem excubiis, ut mos militiae, relictis. Vixdum consederant, cum agrestes hostem adesse nunciavere. Nam Aly bassa budensis nihil moratus ex praefecturis justum exercitum conflaverat, assumptis in auxilium plerisque rascianis, et agrestium copia. Equitum turmis frontem explevit, cum duodecim falconibus, reliquam multitudinem in subsidia locavit, quorum latera ac terga duplici ordi-

ne curruum, additis janizeris ac moschetis firmavit. Nostri quoque prodiere, et ne ex arce tormentis peterentur, (jamjam pleraque emittebantur), longius provecti aciem struxere. Ungarici equites pro cornibus, medio equites cataphracti germani constituti trecenti erant; tormenta duo tantum. Post hos in subsidiis hajdonum acies; postrema quoque equites ungari claudebant. Concurrere frontes infestis signis, magno utrinque clamore atque impetu, et diu aequo marte pugnatum; utrique ad subsidia rediere. Tunc iterum maiore vi ac clamore concursum, et exaequatum praelium: sed ordines curruum impenetrabiles erant, quos delecti janizeri procellam glandium iaculantes tutabantur. At sexdecim Turcae, ex omnibus audacissimi, qui insigne regium vexillum aquila conspicuum peterent, ab Aly bassa electi, vexillarium, aquilamque deiecere. Id facinus postremis equitibus, ut memoravi, pavorem indidit, tanquam caeso jam ac profligato exercitu, qui continuo fugae se mandarunt, et paulo post ceteri. Quatuor millia in acie cecidere, multi in Tibisco absumti, nec diu palantes prosecuti Turcae oppidum perrupere, omnibus trucidatis praeter impuberes in praedam conversos, ex quibus plerosque forma conspicuos, et quinque millia nasorum, signaque militaria Solymano Aly bassa misit. Neque tamen hostibus incruenta illa victoria fuit, cum ibi, tum vero, quia quadringenti hajdones ad incursandum profecti Cazon bassam Bechkereki praefectum, cum delectis octingentis equitibus ad Aly bassam venientem, ad vicum Martonos obvium habuere, et statim conoursum est neutris cunctantibus. Ex Turcis promptissimi quique periere, sub Cazano equus interfectus, ipsomet saucio: quae effecere, ut clade affectus fuga redire cogeretur. Duos

currus solis hostium capitibus implevere hajdones, et lectis spoliis reversi, haud procul Zegedino inter saliceta consedere, ignari, quae jam facta fuissent. Sed Blasius Nag dux comperta re, Tibiscum transmittendum svadebat; illi salubre consilium formidinem interpretantes abnuere: moxque affuere hostes: acre praelium commissum, et major hostium caedes, quam pro numero nostrorum, patrata. Postremo usque ad exitium pugnantes caesi; viginti saltem Tibiscum tranantes, in queis ipse Blasius, dilapsi. Multitudine caesorum, et variis casibus peremptorum, captivorum, praeliis, ac mutatione fortunae, haec ingens et memorabilis clades accidit. At Solymanus his atque aliis accensus, vindictae cupidine ardebat, parvas quoque injurias magna clade pensare solitus, nedum Transsilvania atque Ungaria Joannem beneficiarium regem pulsum pateretur. Igitur Amhat bassae secundo vezirio expeditionem injunxit, utriusque Valachiae principibus, ut motus Transsilvaniae observarent; Aly bassae budensi, finitimas arces atque castella expugnare, aut exscindere; ita hostem nec uni suffecturum, pluribus bellis simul implicatum distineret. Ahmat Mehemeto beglerbego, quem Solymanus dignitate privaverat, quod Temesvarum amisisset, nec Lippae Uluman bego auxilium tulisset, gratiam impetravit, secumque assumpsit, tanquam locorum et militum gnarum. Centum sexaginta millia armatorum Ahmat in castris habuit *), muralia tormenta sedecim, alia tormenta currulia promiscua centum. His copiis armisque in Ungariam venit, et VIII. Calendas Jul. speculatores Temesvari adfuere. Eodem die et Loson-

*) Istvánfi jegyzete: Canis credat!

cius cum solis quatuor equitibus ingressus, namque auxiliorum et copiarum parandarum causa aberat, militem recensuit, et novo sacramento, magno omnium assensu et gratulatione, miles et imperator se invicem obstrinxere, cum pro concione quemque ad christiani militis offcium hortatus esset, et se vitam, fortunamque ac thesauros pro ipsis et christianorum commodo posthabiturum affirmasset. Postero praecursores advenere, cum quibus acri praelio certatum, multis hostium caesis; ex nostris Stephanus Suliok nobilis adolescens, et aliquot gregarii desiderati. Quarto post die universus exercitus in conspectum venit. Erant in praesidio ipse Losoncius cum quingentis equitibus, Alonsus Perez cum ducentis equitibus ungaris, Don Gaspar cum trecentis peditibus hispanis, pedites bohemi ex finitimis Moraviae trecenti, totidem hungarici, pedites germani centum, oppidanorum ducenti et quinquaginta; auxilia autem Gabrielis Perenii equites centum, duce Alexandro Wizazy, Georgii Seredy pari numero, ipse Simon Forgach cum delectis et veteranis sexaginta; qui militum omnium numerus in arce duorum millium ducentorum et decem summam efficiebat. Civitatem vero cives et plebs tutabantur; quam flumen Temes, atque arcem ambiebat. Suburbia ad orientem sita et ipsa moenibus fossaque muniebantur. Inter arcem ac civitatem arx alia, quae aquaria vocatur, interjacebat; quae ambae simul oppugnari et tormentis quassari coeptae; neque multo post suburbanis aedificiis ex arce incensis, eodem hostes intulerunt tormenta, quibus propugnaculum, quod Hispani defendebant, subruebatur. Inde barbaros subeuntes Hispani pugnando multis caedibus, multisque vulneribus illatis, se recipere coegere. In qua quidem contentione Nicopolis sanzacus, quum

suos ad irrumpendum vehementer urgeret, interfectus est; quam necem Gasparis morte paulo post rependerunt; nam pro munitionibus obversantem patulis hiantium murorum spatiis pila ex sclopeto trajecere. Jam pulvis tormentarius Amhatum defecerat, cum asiatici equitatus magister cum pulveris et commeatus immensa copia supervenit. Interea, cum multa Losoncium simul angerent, immensa vis hostium, quod validiore in dies impetu ad expugnandam arcem vires intenderent; pecunia nulla ad stipendium, cum et propriam jam militibus distribuisset; pulveris tormentarii et commeatus haud tanta copia, quae obsidioni et repellendo hosti par esset; tum ima maxime auxilii desperatio: relinquebatur, ut omnis spes in se esset. Plerasque arces et oppida cum in Superiori, tum Inferiori Ungaria Losoncius habebat, opesque, et thesauros, ut in amplissima familia, ingentes. Ergo Stephanum Feoldvary ab epistolis emittendum statuit, tabulas testamenti obsignatas ipsi tradit, et mandata ad uxorem, praefectosque, ut pecuniam, quanto majorem possunt, conficiant; thesauros quoque, ac oppida, et quidquid patrimoniorum, levata praesenti pecunia, creditoribus inscribant; ita militem, pecuniam, et pulveres sulphureos, quam celerrime mittant. Stephanus habitu hostili felici audacia digressus, paulo post nuncios eadem audacia, ac felicitate remisit, militemque conscripsit. Thomas Varkoch praefectus Varadini, et ipse ultro audacissimorum manum adjecit. Haud contemnenda militum manu ad Marum amnem cum ventum esset, Michael Tot aeque, ac Zegedini infelicissimo casu nobilissimi facinoris coeptum opus corrupit: quippe cum quingentis ad incursationes hostium profectus, et fusus fugatusque, saucius ipse

cum paucis suorum dilapsus terrorem militibus injecit; ex quo seditione militari orta, dignam expeditionem perpetua gloria si provenisset, dispersi omisere, crescente obsessis necessitate, et in summo periculo constitutis. Namque super continuas acerrimasque oppugnationes, quamquam multa caede hostium, suorumque, inopia commeatus, et pulveris laborabat. Non deerat tamen crebris concionibus, atque alloquiis militem firmare, non quo spem, aut auxilium, sed ut pulcherrimae mortis gloriam pro fide, pro patria, et praemium apud Deum immortale ostentaret. Octav. demum Calendas Julii, quae fuit secunda et tricesima obsidii, generalis oppugnatio sequuta, magno ac terribili edito clamore, tubarumque sono, pari utrorumque constantia, ac fortitudine, hostium multo majore caede; sed ad extremum superante multitudine Aquariam arcem perrupere; qua capta, fortiores quique vel interiere, vel sauciati ad pugnam inutiles sunt redditi. Ut supra docuimus, inter media commeatus, et mutua subsidia prohibebantur. Losoncius nihilominus interritus atque immotus adversus omnes casus animum firmaverat, nisi acclamantibus Turcis, ac salutem, rerumque omnium liberam eductionem promittentibus, civitatenses legationem misissent, et deditionem per obtestationes obsecrationesque petivissent: cur tot millium crudeli neci, suaeque propriae quando afflictis nihil praeter certum exitium superesset, vanam constantiae gloriam praeoptaret? nomini quoque, et famae satisfactum diuturna obsidione, et innumerabilium hostium strage; quid aliud ab ipso jam desiderari posse, cum stipendio, commeatu, pulvere denique sulphureo, non quidem a principe (cujus promissa qualia sint, jam apparere), sed ab ipso se pro-

visis deficientibus, praeter animos, et corpora non profutura adversus tantam molem nihil supersit? adjiciunt precibus gemitus, et lacrimas, uxorumque ac liberorum miserationem. Milites primum, ad quos easdem preces adtulerant, inclinati cernebant vera esse, quae dicebantur, cum solis fornicibus portae exstantibus cetera arcis aperta essent, et funera sua saltem supremum omnium malorum exspectarent. Unde illi jam primores hortari, atque obtestari. Tandem Losoncium ad suprema duratum pro concione alloquuntur: fortissimos etiam in necessitate saluti consulere; nam quid aliud restare, quam mori? honeste quidem, sed imprudenter; praestantissimi enim tot milites ac duces morte sua, quae praesens esset, patriae nihil inservirent; at vivi laboranti atque egenae operam navare possent. Omnibus idem sentientibus, dicentibusque, et postremo rogantibus, refragari nequibat. Ubi dedi placitum, civitatenses petere, ut postero exeant; se enim et plebem cum tot sauciorum, aegrotorumque et carissimorum pignorum impedimentis, ad repentinum et improvisum iter nequaquam sufficere; milites contra, ne ab eo die differrent, nam moram esse ad fraudem et saevitiam turcicam exitiabilem. Losoncius ne desertor videretur, propterea quod simul se victurum aut moriturum omnibus aeque jurasset, ad proximam diem iter edixit. Luce orta, tricesima secunda die quam oppugnari coepta est, ex arce in civitatem ipse cum militibus, signis explicatis, armisque induti venere. Jam exercitus hostilis paratus, instructusque ad portas opperiebatur, et egressuris angustum spatium reliquerat. Primi exivere porta, quae Praico vocatur, plebs urbana, dein currus, ita ut unum latus tegerent plebejorum, mox Losoncius cum equitibus et peditibus secutus, quem Beglerbe-

gus europaei equitatus magister*) et Caszonus medium accepere. Ubi postremi pedites exissent, principio inter acies hinc et inde praetensas atque densissimas, paulatim magis ac magis arctari coeperunt, et tandem impuberes, aut quem conspicuum forma viderant, abripiebant. Postquam etiam suum armigerum Andream Tomory nobilem adolescentem abstraxerunt, et dolus hostilis patuit: fidem turcicam, et fraudem alta voce increpans occlamat: Commilitones, inquit, novissimum spiritum per virtutem et digna nostro nomine fortitudine effundamus. Nec cunctatum: tubae ac tympana sonuere, ipseque ante alios nobilissimum sangiacum pugione transverberat, Simonem Forgach et Alonsum Perez nomine appellans, qui proximum hostem extemplo trucidavit; sed is in flumen Cusum praecipitato equo multis vulneribus est confectus; ceteri pugnando ferme omnes clarissimam mortem obiere, Simone Forgach vehementer saucio et paucis quibusdam vivis captis. Losoncius lethalibus vulneribus captus, et ad Amhatum perductus. Truci vultu, cur tot millia militum trucidasset, et non illico arcem civitatemque tradidisset, canem appellans, interrogavit. Ad quae statim Losoncius infracto animo: Canina, inquit, vestra fides est, et si quid est deterius, homines perditissimi, et vos omnes turpissimi, perjuri, flagitiosissimi mortalium, quorum caninam rabiem fidemque si novissem, majorem vobis luctum meique memoriam in exitium vestri reliquissem. Amhat perjuros ipsos, respondit, qui Uluman begum sub ipso sacramenti foedere in itinere circumvenissent, cujus facti poenas ab ipsis canibus se nunc exigere. Qui

*) Istvánfi jegyzete: „qui tunc erat Memhetes passa, qui dein ad magnos honores evectus Sigeti expugnavit castellum“; a quodam viro occisus est.

quamquam vivum Solymano mittere cupiebat, sed intellecto, quod atrocibus vulneribus vivere non posset, innuit adstantibus, et abductum statim decollari jussit, capiti pellem detractam, et stramine oppletam, ad Solymanum misit: cranium hastae est affixum ante tabernaculum, corpus autem humari fecit. Urbana plebs rursum in civitatem quisque suis penatibus restituitur. Castaldus et Andreas Bathory, a quibus et ante et in obsidione auxilium flagitavit, nec milite, nec pulvere bombardario quidem juverunt. A Temesvaro Lugas et Karansebes, oppida praeter muros vetustos nullius fere munitionis, haud multum aberant. Eadem comitatuum quoque singulorum capita erant, ita ut ex iis, cum septem comitatibus, et Rascianis circumvicinis, quadraginta millia hominum militariter instructorum egredi potuerint. Hi omnes in expeditionibus suo sumtu militare ex antiqua consvetudine debebant, propterea, quod et ipsi a vectigalibus publicis atque privatorum quorumcumque liberi et exemti fuerunt. Andream Bathorem, et Castaldum sollicitabant de suppetiis ferendis; sed cum id praestari non posset, permiserunt, uti per tributarias pensiones se ab Turcis redimerent. Quarum missis ad Amhatum legatis, in tribus millibus nummum aureum tributi nomine paciscuntur, quod Amhato tunc pependerunt; sed anno post elapso, eas ditiones Solymanus Petro Petrovitio et Joanni Secundo, ut infra dicetur, restituit atque donavit. In tanta vero clade et luctu omnium Castaldus et Bathory nullum, nec animo, nec facto, generosi animi indicium edidere. Jam Georgium his ducibus comparabant; eadem erant regna, iidem viri, at dux deerat. Georgium omnes clamabant, et insano luctu ab inferis

revocare nequicquam conabantur. Militum, qui ab hac clade etiam postea reduces postliminio revertissent, haud alios comperi, quam Simonem Forgach, multis vulneribus captum, qui saepe ad gemonias mandante Ambato retractus, et avaritia hostium reservatus, ab Cazano bassa temesiensi multo argento est redemtus. Stephanus Hispan Simonis legatus eximiae fortitudinis ac prudentiae, una cum nonnullis gregariis Hispanis, cum per collum longa catena duceretur, antequam Byzantium attingerent, unde nullam fore salutis spem putarent, audacis consilii auctor exstitit. Namque simulato lapillum in calceum incidisse, atque gressum impedire, manus, quae semper manicis ferreis erant junctae, cum laxatae essent, arrepta machaera barbari ab latere, eum statim trucidavit, cultrum sociis, ut vincula solverent, projecit, tantumque pugnando effecit, ut pauci barbarorum, qui ducebant, aufugerint, excussisque illico catenis, socii dispersi sunt, ipse vero per noctem iter faciens, interdiu in silvis delitescebat, vitam agrestibus pomis sustentando, ad bulgaros pervenit, quorum auxilio postea rediit. Ursae polaris beneficio affirmabat se scivisse, qua sibi veniendum esset. Martonos enim oppido Inferioris Hungariae natus, campis patentibus assvetus erat, et in excursationibus nocturnis et hostilibus mire exercitatus, in qua planitie, nisi bene peritus quis sit stellarum quarumdam, facile est errare, et in manus hostium venire. Ipse quippe Volfgangus Batthyani*) in praefectura legatus Loson-

*) Istvánfi jegyzete: Iste Wolfgangus Bathiani, filius Benedicti Bathiany e Catharina Istvanfi sorore patris mei fuit genitus, et primum bello civili a Ladislao More captus fuit, ac ab eo Havam deductus, quae cum a Turcis una cum ipso Ladislao More capere-

cii, amputatis ambobus pedibus in ipsis cruribus, diu in ipso cruore saevis cruciatibus miserandum in modum volutatus est, et lentitudine mortis dolores augente, obvium quemque aut remotissimum orans, ut miserrimam animam tantis tormentis ferro eriperent, capite privatus fuit. Stephano Losoncio antiqua et illustris familia erat, unus post Georgium tanta auctoritate atque prudentia, ut inclusus si non fuisset, opem laturus fuisse obsessis crederetur. Uxor Anna Pecri, apud Ladislaum Orzagh in matrimonio habita, ex qua filias tantum suscepit, nam virilis seminis propago in ipso defecit. Lippam civitatem, arcemque Solymos, Bernaldus Aldana hispanus obtinebat, magnis praesidiis, munitionibus, armis, commeatu, optime per Germanos firmatas. Sed cui pudenda salus, quam laudata virtus militarisque gloria esset carior. Vix enim expugnato Temesvaro, utramque cum omnibus tormentis, commeatu, ceterisque apparatibus incorruptis, integrisque ita ut erant, deseruit hostibus occupanda. Tantis calamitatibus Andreas Bathor et Joannes Baptista Castaldus nihil minus fecerunt, quam ut hostem impedirent: cum Georgius citissime priori bello sexaginta hominum millia ex Transsilvania in expeditionem duxisset. Consultatum tamen per eos est, si hostis in Transsilvaniam arma converteret, quid foret agendum. Castaldo placuit Cibinium praesidia omnia contrahi,

---

tur, a Cazon passa dimissus fuit. Demum hoc modo excarnificatus in Temesvar periit: ideo quod cum cuidam bego silistriensi, qui dum christianus esset, valachus genere, illi notus, et sanguine junctus erat, supplicasset, ut se liberaret, atque is partes suas apud Ambat passam interposuisset, addens, quod si sponte dimittere nollet, etiam ab imperatore eum impetraturus esset: passa hoc dicto sibi fieri injuriam existimans, eum jussit truncatis pedibus et manibus barbara crudelitate interfici.

ad hiemem enim perferri posse obsidionem, hostem autem in castris hibernare non esse solitum; posse tandem per eruptionem exire, et in loca secura abire. Quod consilium non aliud erat, quam regnum universum in praedam dare, nam tum procul dubio jam amissum fuisset; duce enim profugo et incluso, non miles, non homo, non mortalium quisquam, non oppidum, non arx, non locus ullus obstitisset. Certissimum est, hostem parva manu Transsylvaniam in potestatem suam nullo negotio nulloque periculo redigere potuisse; ita nec in ducibus consilium, nec in militibus praesidium erat. At hostes in diversis locis diversa bella et formidabilia inferebant. Nam per idem tempus et Aly bassa budensis haud segne bellum gerebat, occasionem minime negligendam ratus. Namque Joannes Paxy *) praefectus Bezprimii ad Ferdinandum concesserat auxilia et stipendia sollicitandi caussa, pro praesidio paucis peditibus et paganorum incondita multitudine relicta. Civitas praeter muros nihil munitionis habebat, at arx perampla, et in edito sita satis munita videbatur. Septem dies pariter et noctes Aly bassa tormentis continue muros diverberabat, haud magno nostrorum periculo, procurante Michaele Vas castellano, viro impigro et prompto, nisi turba temere collecta, stipendiorum intempestiva flagitatione, quae sciebat pecuniae inopia sibi denegari, seditionem mo-

*) Istvánfi jegyzete: Joannes Paxy non ad regem, sed ad uxorem suam venerat, et ad praefecturam comaromiensem, quae ei data fuerat, et Vesprimii praefectura Petro Peteo, quem ille noluit admittere, praetendens, se ab episcopo et capitulo decimas emisse, nec ei cedere velle. Unde inter has contentiones arx a Turcis obsessa captaque fuit; ob quod flagitium Paxy suspendium fuisset meritus, sed bonus rex silentio transmisit, et ei comaromiensem praefecturam dedit.

visset. Unde praecipitatis vexillis de moenibus, effractisque fornicibus, quibus pretiosa supellex episcopalis et capituli, multorumque nobilium virorum continebatur, et direptis invito Michaele diffugere, qui tum statim poenas perfidiae persolverunt, a barbaris enim usque ad unum caesi sunt. Michael paucitate suorum in desperationem adductus, deditionem fecit, ut incolumis cum rebus dimitteretur. Quod promittente Aly bassa, turcica est servatum fide; nam submissis clam militibus ex itinere retractus, captusque, ac rebus spoliatus fuit. Exin Sicambriam locum veteris oppidi Budam prope reversus, et paucos dies colligendo exercitu belloque meditando moratus, cum duodecim millibus ad arcem Dregel archiepiscopatus strigoniensis oppugnandam est reversus. Praesidium agebat Georgius Zondy ad omnem militiae casum promptissimus, neque minus milites virtute obsequioque praestantes paraverat. In ipso ergo murorum dejectu et lapsu turris in modum antiquum praealtae Johannes Zolthay nobilis eques est obrutus, et postea in prima et acerrima oppugnatione, quae paulo post est subsecuta, Georgius hostes magna strage rejecit. Etiam fraudem Aly bassa tentavit, submisso sacerdote propinquae villae, qui ad deditionem promissis adduceret, vanitatem turcicam viro militari irridente. Cum tamen perfractam et veterem arcem, longa regum hungarorum securitate et mox civili et intestina seditione adversus tormentorum vim haud munitam, retinere diffideret, ultimae voluntatis testamentum hoc modo peragit: duos pueros symphoniacos sibi charissimos accersit, duoque ex mancipiis, quos ex panno scarlato vestibus induit, et pecunia donavit, ad Aly bassamque emisit, per quos corpus suum tumulandum pro utriusque ducis

ob egregium facinus sempiterna memoria commendavit; se enim aut pro victoria, aut saltem honesta morte usque ad supremum spiritum decertaturum. Statim ergo productis in publicum omnibus rebus, facem sua manu subdidit, ambussitque; profectus item in stabulum, militares equos ac nobilissimos ad unum omnes pugione confecit, inter quos unum nobiliorem, quo in bellis plurimum usus est, tenerrime deploravit, et culpam est deprecatus necessitate expressam; postremo pro militari concione omnibus ad certamen accensis, expiatis prius peccatis, animam Deo constanti alacrique animo una devoverunt. Nec multo post oppugnatio coepit, duravitque multas horas tanta defensorum virtute ac pertinacia, ut nisi caesis pene omnibus adversis vulneribus hostes arcem non perrumperent. Ipse vero Georgius jam multis vulneribus acceptis circumventus, mirabilem pugnam ciebat, multis barbarorum caesis propinquare ausis, usque dum fessus labore et exsanguis ad poplites concideret; nec tamen praelium remittere, sed eadem ferocia ictus lethales inferre, donec glande sclopeti est trajectus, et postea obtruncatus; cujus corpus conquisitum atque caput Aly bassa in conspectum adduci jussum, collaudata virtute hostis, militari eoque honesto funere humandum curavit, addiditque tumulo lanceam equestrem, signum virtutis, cum vexillo. Exin Saagh et Gyarmath castellis sine praelio in potestatem redactis, Zechenum castra promovit quarta Idus Juli. Laurentius Arokhati oppidum ea nocte, ut arcem modo tueretur, succendit; sed per seditionem dilapsis custodibus, cum octo solis, qui remanserant, et ipse digressus; in manus hostium et ipse, et arx una pervenerant, ex qua magna ditio Novum Solium usque oppidum metallis celebratum in po-

testatem hostium venit. Ad modicum castellum Busatornya (turris saltem erat lapidea et cratibus circumdata) Arslanus cum valida manu transit. Inerant Michael Terchy castellanus, Andreas Nagy, Stephanus Zuhay et Andreas Deak cum paucis militibus. Sed per Arslanum frustra tentata oppugnatione, missa est pars exercitus cum tormentis, turrisque dejecta; non tamen deditionem fecere, nisi firmissimo jurejurando accepto incolumes dimitterentur. Aly bassa post ad Hollokeő profectus, misso nuncio, deditionem petiit, promissa impunitate; duo erant collegae in praefectura, Emericus Chák, et Andreas Száky, quorum ille mox obtulit, et Andream resistentem quominus interficeret, a militibus prohibitus est; arceque tradita libere omnes dimissi. Eandem fortunam arx Buyak sortita, quamvis validissimis moenibus ita munita, ut ictus immanium globorum quinque dierum verberatione sine intermissione penitus comtemneret; sed milites seditiosi ex paganis collecti sordidissimi domini Georgii Bathoris effractis fornicibus, rebusque ablatis, invito Martino Nagy eruperunt, quos janiciari exceperunt, et omnes, ipso Martino solo capto, conciderunt. At Ferdinandus nedum personaliter in bellum veniret, ut suo more jactaverat, sed solita cunctatione, et suis togatis, quos ex fortuna aut gratia seu opibus assumebat, incertis, insuper difficultatibus fisci implicatus, post immensam ditionem amissam, bellum semper infaustum tentabat. Corrasa igitur aliquanta pecunia a foeneratoribus, ne ultro hostibus omnia concedere videretur, duce Matthia Taiffel*) austrio procuratore rerum omnium bellicarum et confiniorum, cui officio

---

*) Istvánfi jegyzete: Is Erasmus nomine vero erat; ab Ungaris solum Mathias dicebatur, quibus Erasmi nomen insolitum.

defuncto Nicolao comite a Salma lectus fuit, exercitum conscribit. Auxilia usurpata a comitatibus et primoribus regni comparantur. Simul Sfortia Palavicinus praefectus Jaurini, tria millia et quingentos ex Foro Julio finitimis Italis, subitario delectu conscripto, per Julias Alpes et Valeriam, qua propinquum erat, adduxit. Germanorum peditum tria millia, equitum trecenti in stipendia raptim conducti. Augustino Sbardellato episcopo vaciensi, annonae praefecto, data stipendia ad equites centum ungaros, Puchamaro austrio ad totidem; conscripti insuper ad nova stipendia pedites ungari octingenti. Ad haec deducta praesidia, Jaurino Georgius Keglevitius, Franciscus Sandor, Michael Dombay, Franciscus Deseőfy, Paulus Ratkay, singuli centum equitum ductores; Leva Paulus Zarkandy, Nikolaus Zekely, Stephanus Rascianus, Sebastianus Matuznay, Franciscus Jakosith cum centenis equitibus; Corpona Gaspar Chuthy cum centum equitibus; ipse Matthias Taiffel ducentos equites ungaros propriam alam habebat. Summa omnium militum novem millia et centum constituebat. Omnis exercitus ad oppidum atque arcem Leva congregatus est, et mox Matthias Taiffel exercitum ad vicum Eghegh propius hostem duxit; comitatus ac proceres in oppido Filek brevi ad septem millia coiverant; et periti hostium Ungari Matthiam crebro, ut cum illis se conjungeret, orabant, nec quicquam temere faciendum hoste propinquo et expedito. Sed Germani, quasi soli sapientes atque audaces, ea contemnere. Ipse Taiffel adversus Aly bassam satis firmum se vana jactantia dictitans. Accidit praeterea, ut explorator quidam Aly bassae, in castra missus, christianae fidei ac patriae amore Matthiam conveniret, ac palam confiteretur, se minis

promissisque adactum, ut vera de se et exercitu referret. Is statim Urieli Mayteny*) ut eum circumduceret, cunctaque ostenderet, ac doceret, jussit; cui ad se reducto ultro commisit, Aly bassae omnia referre. Nec multo post Paulum Ratkay, Georgium Keglevitium, et Sebestianum Matuznay ac Franciscum Jacosith tormentis majoribus, quae ex oppido Novosolio permunito ad fodinas minerarum adducebantur, occurrere jussit, et praedicto certum ad locum convenire, ipse ad vicum Palasth motis copiis castra fecit. Aly bassa per plurimos et fidissimos exploratores gnarus omnium, id unum vehementer curabat, ne exercitus Ungarorum apud Filekum existens Matthiae conjungeretur, quod nonnisi maturato praelio praeveniendum esse intelligebat. Idcirco, qua maxime propinquum erat, per Waciam et Dregel ad vicum Zylvas venit. Hinc praemissi mille equites speculatum in ipsa castrametatione nostrorum, alam Ungarorum quae ex sexingentis erat, et novissimi in subsidiis collocati pro statione manebant, statim adorti, praelium velitationibus commisere. Ex Turcis unus caesus, alter captus, qui consilium Aly bassae aperuit, eum ad certamen magnis itineribus properare, priusquam exercitus ungaricus suis copiis conjungeretur. Sed Germani aliique externi distantiam hostium iterque ex suo gressu dimetientes, et armis, quae solido ferro eos tegerent, nimium fidentes, hostiumque pravi aestimatores, Ungaris castra mutanda Filekum versus, et praelium vitandum censentibus, donec auxilia ungarica adventarent, abnuere. Quarto Idus

*) Istvánfi jegyzete: Is Uriel praefectus Levae, postea mente alienata egregius scurra vel potius morio fuit, imperatori Maximiliano imprimis carus, secus quam solebat pater Ferdinandus et filius Rudolphus, qui ejusmodi morionibus non delectantur.

ergo Augusti, in ipso lucis ortu, hostes ita improvisi affuere, ut nostris somnolentis adhuc ac plerisque stratis nullum spatium dederint ad instruendum exercitum, aut aciem componendam, sed subitarium praelium pro castris capessere cogerentur. Namque Aly bassa expeditissimos praemiserat ad distinendum hostem; ipse cum exercitu raptim subsequebatur. Germani tamen falcones et moschetas, quae septem in universum erant, in adversos displodebant, et Ungari praeliantes primori in acie versabantur, ex quibus Franciscus Deseőffy moschetae *) pila ictus occubuit. Michael Dombay et Franciscus Sandor eximiae virtutis et animi duces, ut supra docuimus, capti. Nec tamen Turcis minor clades illata; namque super multorum mortes, tres moschetas illis eripuere. Interea quadraginta Italici ad praelium longius progressi circumveniuntur, qui diu conglobati in orbem fortissime propugnabant ac voce et manu auxilium implorabant; jamque lassis et concessuris in praedam Ungari opportune affuere, omnesque incolumes reduxere. In eo certamine periit quaestor budensis. Principia haec haud infeliciter ceciderant, cum Matthias Taiffel serum consilium redeundi capit. Id tale fuit, ut currus ad latera pro munimentis opponerentur, tormenta praecederent, postque equites ac pedites germani, dein Itali sequerentur, Ungari postremam aciem clauderent, ac Jaurinenses extra ordinem tamquam pro cornibus collocarentur. Inter quae Aly bassa medio diei supervenit: duodecim millia armatorum, et quatuordecim tormenta habebat, compositoque ac instructo agmine nostris imparatis occurrit, et tormentis utrinque

*) Istvánfi jegyzete: Imo falconetae.

statim inchoatum praelium. Pedites ungari octingenti fuere, qui collem obtinebant; contra hos partem exercitus bassa misit, et fortissime dimicantes ad unum usque concidit, confectoque praelio in suam stationem rediit : tum vero germanici equites serum et inutile auxilium adventavere. Interim autem, dum haec aguntur, utrique tormentis cominus certabant; sed mirabilis casus accidit, ut pulvis tormentarius simul omnis incuria et festinatione, ut fit, incenderetur; quo tanquam felici aliquo omine accepto, editoque statim ingenti clamore, in nostros impetum faciunt, quos ita jam metus concusserat, ut Germani primi in fugam conversi sint, post hos equites ex jaurinensi et levensi praesidio; namque militares illi, et praestantiores duces jam ceciderant, alios vero in occursum tormentorum majorum Taiffel miserat; ceteri omnes Itali et Ungari pugnando aut caesi aut capti. Caesorum praecipui fuere Sbardellatus, Nicolaus Borsay, Volfangus Suly, Christophorus Roson; ex captivis Matthias Taiffel, et Sfortia Palavicinus, qui vexillis, tympanis, tubisque praecinentibus per ludibrium cum ingenti agmine captivorum, armis, ut erant induti, tamquam triumphum praebentes, Budam sunt deducti, ubi mancipiorum germanicorum tanta fuit vilitas, ut mensura hordei Turca quidam unum vendiderit; nullum enim mancipium vilius Germanis, tanquam ineptis, apud barbaros habetur. Sed Aly bassa, quod is hoste a se devicto et per ludibrium habito victoriam suam viliorem faceret, indignabundus ad se accersitum quaesivit, cur tam vili hostem, quem ipse armis debellasset, aestimaret? Nihil enim, inquit ille, o bassa, majus aut gloriosius ad perpetuam victoriae clarissimae memoriam excogitari

potuit: quis enim tam felix omnibus praeteritis saeculis fuit atque tu? qui tantam mancipiorum copiam tua felicitate nobis dedisti, ut quarum rerum possessio gratissima atque charissima apud nos haberetur, earundem satietas atque fastus obveniret; quo sermone bassa oblectatus, liberum dimisit, quem plectere constituerat. Matthias Taiffel Byzantium missus, stolida timiditate nomen, et ducem se fuisse, cum negaret, qui a pluribus nosceretur, ignominiosa in orte patibulo suspensus fuit; Sfortia sexdecim millibus nummum aureum paulo post a bassa redemto. Dum per Amhatum et Aly bassam haec gesta sunt, eodem tempore Elias Petri Moldaviae principis filius, cum quinquaginta millibus *) Valachorum Turcarumque in Transsilvaniam per saltus **), Oythoz vocant, irrupit, et ad oppidum Toria castra fecit, dimissaque parte copiarum tres sedes Siculorum Zepsi, Kyzdy et Orbay, longe et late populatus est; oppida saxonica Herman et Prazmam conflagravit. Ladislaus tamen Edenffy et Paulus Bank, legati Andreae Bathoris in praefectura, ex finitimis et propinquioribus exercitum raptim collegere, quos expectare Valachi et Turcae non sunt ausi; nihilominus ad saltus montium usque insecuti, multos barbarorum fugientium trucidavere. At hostibus tot victoriis elatis, Aly bassa Amhatum ad oppugnandum Zolnokum sollicitavit. Eam arcem Laurentius Nyary obtinebat, cum sexingentorum et quinquaginta militum praesidio, ab Francisco Nyary haeres testamento scriptus, ex latrociniis collectarum opum dives, quod unicum ad praefecturas reg-

*) Istvánfi jegyzete: Non est simile vero tantum Valachorum numerum in Moldavia posse confici.

**) Istvánfi jegyzete: Imo alpes altissimas.

nante Ferdinando obtinendas erat instrumentum. Tormenta currulia quatuor et viginti, sclopetorum majorum et minorum tria millia, pulveris sulphurei, pilarum et omnium bellicorum instrumentorum ad longum usum *) paratorum immensa quantitas erat comparata. Jam arx ipsa, inter confluentes duorum fluminum, Tibisci et Zagyva, et a septemtrione fossa, ac novis munitionibus contra omnem impetum validissima habebatur. Prior Aly bassa cum viginti millibus per octo dies tormentis adsultationibusque frustra oppugnavit. Post ubi Amhatus supervenit, castraque immensum patentia circumspecta, subiit cogitatio Temesvari ac Losoncii. Augebat metum militum ignavia ducis abdomine gravis: unde in seditionem versi Germani, quorum major erat numerus, et plerique Hungarorum eadem nocte, pridie Nonas Septembris clam abivere. Ea re animadversa, Laurentius quoque et collega ejus Gabriel Pekry arcem deseruere; sed non multum progressis, Laurentio subiit meditatio sacramenti atque honoris, ac reversus cum paucis in arcem intravit. At postera exoriente luce et fumo, quem abeuntes ad conflagrandam arcem pararant, cognitum est barbaris, arcem praesidio vacuam; statimque ad oppugnandum irrumpunt. Tum Laurentius intra portas fortissime dimicans **), suoque et hostium sanguine cruentus, vivus una cum Zolnoco in potestatem hostium venit, idemque non multo post corrupto a se custode promissis profugit, cui data villa ac pecunia fidem servavit.***) Gabriel vero Pekry se ad Johannem Secundum in Transsilvaniam statim recepit.

*) Istvánfi jegyzete : ad X annos.

**) Istvánfi jegyzete : Non pugnavit quicquam.

***) Istvánfi jegyzete : Sed filiam, quam illi in matrimonium promiserat, ille, ut iis nuptiis impar, habere recusavit.

Laurentius tamen ab Ferdinando ut desertor judicio petitus, corruptis consiliariis, et in primis Nicolao Valacho cancellario atque archiepiscopo strigoniensi, venali homine*) non absolutus, sed silentio transmissus fuit. Jam Amhatus et Aly bassa cuncta suae virtuti patere putantes, in spem adducuntur Agriae capiendae. Collis est ab oriente in occidentem vinetis agrisque foecundissimus, et ubi desinit arx sita per amplissimum spatium. Ab ortu, qua continuus arci, fossa ingens; sed idem ex adverso editior, ita imminebat arci, ut inde et arx et propugnatores tormentis maxime objicerentur. Cui periculo Petrus Perenus saluberrimo remedio subvenit, aggeres altissimos introrsus moenibus, quae undique saxea erant, applicando; addidit molem altissimam et solidam ex terra, specie turris ad tormentorum usum quoquoversum vibrandorum. Ferdinandus enim praesidium Hispanorum Agriam imposuerat bellis civilibus: sed illi metu hostili ultro dilapsi sunt, et vacuam reliquerunt. Petrus Perenius ergo vacuam arcem occupavit, et dum vixit, semper retinuit. Ceteris ab partibus clivi sunt haud quaquam ardui ascensu. Ad septentrionem circiter trecentos passus collem modicum (Sedem Regiam vocant) spectat, cuniculis effossis ex saxo friabili ad recondenda vina celebratum, indeque tam claro titulo appellatum. A meridie ipsa civitas arci subjecta in occidentem protenditur, et amoenos campos late prospicit. Agria inter episcopatus principem locum obtinet dignitate atque opibus; ut facile cum archiepiscopatu strigoniensi certaverit. Vini ex innumerabilibus decimis immensa et prope incredibilis copia. Petrus Perenus inter bella civilia,

*) Istvánfi jegyzete : Parcius ista viris.

et externa obtinuit, auxitque munitionibus. Nam veteres domini magis amoenitati, quam securitati felicibus temporibus consuluerant. Unde et civitas cratibus dumtaxat praealtis argilla oblitis, et modica fossa circumdata erat, medioque fluviolus, qui loco nomen dedit, perlabitur. At Petrus ex una arce, quae erat amplissima, duas facere voluit, intermedia fossa et latissimo muro, ita ut murus ad sanctuarium summi templi (nam id in arce erat) produceretur, et id vice propugnaculi promineret; roboribusque intrinsecus per notas commissuras connexis, ne terresti pondere hiasceret, usque ad summum fastigium terra oppletum fuit, desuper corbes pleni terra arte dispositi ad defendenda tormenta, quae nostri illic collocaverant. Paucis vero ante annis, postquam Petrus diuturnae captivitatis taedio vita functus est Viennae, fato an dolo incertum, cum libertatem quadraginta aureum nummum millibus jam redemisset, et ad suos reditum sperasset. Ferdinandus ab Gabriele filio, prece et promissis ac renumerato redemtionis paternae auro, receperat, ejusque praefecti nova propugnacula, novas moles atque aggeres opportunis locis construxerant. Regebant Stephanus Mechkeus et Stephanus Dobo aequata potestate, sed paucitate militum, qui ducenti equites, totidemque pedites fuere, solitum praesidium, Ferdinandum nunciis atque epistolis sollicitabant, ita tamen, ut quod praesens necessitas cogeret, non praetermitterent; ipsi quoque novos conscribere, et comitatus proceresque monere; octo et octoginta pedites undecunque conquisiti, ex paganis nominatim sunt centum et decem evocati, rectores vicorum, pagorum, villarumque, quos officiales dicunt, sex et quadraginta equites. Hoc erat arcis praesidium. Ceterum Ferdi-

nandus deleto exercitu, ducibusque amissis, atque tot munimentis, insuper pecuniae inopia, ac consiliis nunquam satis explicatis, quae est paventium natura, pollicitationes solum ac promissa potius addiderat, quam aliquas vires. Non defuere tamen, qui etiam ultro sese in periculum darent, arcemque tuendam ingrederentur: Gregorius Bornemisza cum ducentis quinquaginta peditibus, Caspar Petheő ac Stephanus Zoltay, cum quadragenis equitibus. Intelligebant enim ea amissa neque locum alium consistendi fore, nec reliquias patriae salvas esse posse. Auxilia comitatuum, civitatum (quas liberas vocant), et procerum, numerum octingentorum et undetriginta peditum complevere; chirurgorum, fabrorum omnis generis, et laniorum fuere duo et quadraginta, agrestium centum et novem, quos summo studio ac prudentia conquisiverant invexerantque, ne quid ad usum vel militum, vel arcis deesse posset; sacerdotum duo tantum, et ii peregrini, quamquam amplissimum, et numerosissimum collegium fuisset sacerdotum; puerorum, feminarumque novem et quinquaginta. Nec multo post quam captum est Zolnocum, litterae Amhati afferuntur, preces, promissa, minasque mixtas continentes, quas illi, retento nuncio in vinculis, ad Ferdinandum misere; leges vero sanxere firmissimas: si deinde litterae ab hostibus mitterentur, nuncio admisso non recipiantur, nec legantur, sed in conspectu omnium igne comburantur. Si quis secreta colloquia seu conventicula egerit, aut vocem ad hostes emiserit, bonam malamve, aut deditionis aliquam mentionem moverit, capitale esto. Dux gregariusque iisdem legibus tenetor. Quibus sane effecerant, ut nemo, nisi in armis victoriaque spem salutis conciperet. Quibus constitutis, ubi hostem propin-

quare exploratum fuit, stationes atque subsidia disposita, partitique sunt duces inter se belli munia: Doboni tormentorum, operum, atque munitionum cura evenit, Mechcaeo subsidiorum, ea quatuor erant in utraque arce, quorum duo ipse curabat, tertium Gaspar Petheő, quartum Gregorius Bornemisza, cui Stephanus Zoltay et Johannes Figedy cum suis militibus se conjungunt. Quinto Idus tandem Septembris praecursores ac velites hostium affuere, qui abreptis duobus speculatoribus agriensium, ceterisque fuga reversis, redivere. Nec nostri omisere, quominus emissis paucis equitum peditumque alicujus praelii formam ostentarent. Et Aly bassa cum quinque et viginti millibus postera luce multisque, qui ex Amhati exercitu submissi erant, advenit. Sed nostris paratis ut aliquod etiam periculum armorum virtutisque fieret, militemque exercerent, Gaspar Petheő, Stephanus Zoltay, et Johannes Figedy digressi cum nonaginta omnino equitibus, Gregorius Bornemisza fortissimorum peditum manum in subsidium duxit; itaque improvisi invecti sunt hostibus tendentibus, ut momento multos trucidarent, simul currus, ut erant onusti, non paucos, cum multiplici praeda armorum, vestium, tabernaculorumque, in arcem secum aveherent. Id praelium ita omnium animos firmavit, ut ad Deum optimum maximum votis nuncupatis gratiisque actis, de victoria deinceps non dubitarint. Hostes vero, quos praeteritorum temporum fortuna aut dilapsuros, aut protinus dedituros arcem crediderant, non solum ad sustinendum impetum, sed ultro erumpendum etiam satis fortes invenere. Eademque die tecta et contignationes domuum summique templi, ne ignem aliqua in parte corriperent, dejecere, et civitatem, sacras aedes et profanas, et quicquid

usquam extra aedificiorum, molas insuper frumentarias, injecto igne conflagravere, ut nihil undequaque prospectum et tormentorum ictum fallere posset. Ut vero Aly bassa castra sub Regiam Sedem fixit, triaque ingentia tormenta in collem, eorum vim experturus, subduxit, et singula ter in arcem evibravit: tum nostri ex fastigio sanctuarii, ut supra docuimus, direxere tormenta, tantamque procellam immanium globorum contra emisere, ut etiam sequentibus quinque diebus, quibus tormentis certatum est, aliquibus hostium tormentis rotas atque statumina decusserint, et inutilia reddiderint, aliquos vero confecerint. Namque Arslan begus eodem tempore, a monasterio Franciscanorum quatuor colubrinis, qua nostri tormentum emitterent, ad omnes partes intentus arcem impetebat, Antoniumque Nagy lethali vulnere affecerat. At nocte, ubi quies tormentorum erat, nostri ruinas reficiebant, cumque majoribus tormentis magna vis pulveris consumeretur, minoribus tantum deinceps submoveri hostem placuit; ad oppugnationes praesertim, et longius obsidium decernentes reservandum esse. Interim quotidie aquationi equos deducere, animaliaque depellere, et vegetibus aquam subvehere, quamquam nec in arce deesset, sed quo fiduciam ostentarent, et in longum prospicerent, simul praelia etiam serere. Inprimis Gaspar Petheő, Stephanus Zolthay, Johannes Figedy, Franciscus Bay, et Johannes Ormandy, dum audentius praeliantur, Stephanum Budahazy janiczari, qui se in insidiis occultaverant, glande trajiciunt. Michaelem Horvat equo deturbant.*) Tantus tamen contemptus hostium fuit, ut neque portas clauderent, neque ex solito quicquam remitterent,

*) Istvánfi jegyzete: Ii omnes dein convaluere.

donec Amhatus advenit, quin et eadem die praelium fecere capto uno vivo ex barbaris. Hostium deinde multitudo, quam longe prospici poterat, et colles, et valles, et patentes campos, plana atque edita occupavere. Tunc vallum pluribus partibus agi coeptum ad defensacula tormentorum, alibi corbes pluribus ordinibus dispositi terra impleri, admoverique tormenta. Abundabat multitudine tormentorum Turca, ita ut co ronam murosque omnibus in locis, et stationes, in subsidiis simul impeteret, globosque ignem vomentes, ac sagittas ex arcu incensas ingereret. Sed his statim provisum fossis valloque productis, in queis stationes agerent, stabulorum tecta dejecta, stramenta ceteraque flammae alimenta igne consumpta, acervus tantum frumenti unus, et foeni alter in fossa, quam intermediam diximus, reservatus, eosdemque atque tigna et materiam pro munimentis importatam, et quicquid flammam concipere posset, coriis animalium madefactis contexere, alia ad exstingvenda hujusmodi tela ignita in certis locis disposuere. Praecipua tamen tormentorum in quator loca feriebantur. Ad septemtrionem post palatia turris in angulo sita, in cujus molimine Thomas Bolyky, peditum comitatus borsodiensis dux, glande trajectus periit, unde Boliciana appellata est, et item murus, qua palatia desinebant. Inter hoc spatium aequus locus ab extra et fossa erat, in cujus extremo labro alius murus haud validus palatiorum muros defendebat. Eum ubi discutere coeperunt, hypogea terra complentur, quo in opere Blasius Nagy centurio globo majoris tormenti discerptus est. Ex civitate ipsa propugnaculum bebekianum, quod Emericus Bebek aliquando fecerat. Quarta ingens ruina erat, propugnaculum orientem versus ab anti-

qua porta, quo loci porta olim fuerat, cognominatum. Neque nostri deerant, quas interdiu globi ruinas secum traherent, nocturno opere restaurare. Id ita fiebat. Tigna ac robora defigebant, texebant virgultis, simul terram aggerabant, ut valli munitissimi et speciem et effectum praestaret. Tredecim dierum, postquam Amhatus advenit, hae minae atque opera continuo labore, multorumque ab utraque parte periculis constiterunt. Sub quibus nuncio hostis admisso, litterae non sunt receptae, sed admoto foco, litterisque in ignem projectis, hominem velut in solennibus sacrificiis expiatum et suffumigatum, in fossam, per ludibrium et pedica oneratum ad vilia ministeria detrusere. Quibus ruinis captam arcem crediderant Turcae, tanta vi tantoque impetu ad pugnam subiere. Namque non tumultuariae pugnae genere, quales in oppugnationibus arcium urbiumque excursione alterius partis fieri solent, sed justa acie tanquam per patentes campos ad pugnam procursum est. Unum et octoginta signa militaria numerata sunt, simul tribus in locis, ab quibus oppugnata arx est: ad centum enim et octoginta millia hominum, conjunctis duobus exercitibus Turcas habuisse in armis creditur. Vixdum coepta luce tertio Calendas Octobr. inchoatum praelium ingenti utrinque clamore ac caede. Mechcaeus ac Dobo modo pedes, modo eques circumvecti hortatores aderant. Ille ex subsidiariis stationibus, ubi plus laboris et periculi videbatur, extemplo auxilia adducere, hic tormenta, opera, tela curare subministrareque. Cumque diu aequo marte pugnatum esset, post multas horas ad antiquae portae propugnaculum in turrim ipsius portae, intra illud conditam et exstantem janiczari magno nisu evasere; unde ipsis moenibus tecti, se-

curique non proximos tantum, sed intra arcem plerosque glandibus conficiebant; cum repente Dobo tormenta antea praeparata, atque disposita ad omnes casus in turrim emisit, momentoque turris ingentis ruinae fragore multos hostium oppressit, simulque nostri incubuere eo ardore pugnae, ut quamvis Emericus Nagy centurio multis vulneribus acceptis illatisque, Johannes Posgay pila minoris tormenti cecidissent, Gaspar Petheő saxorum collapsu contusus membra, (cui statim Franciscus Vitez sublectus est), ad bolicianam vero turrim Georgius Gyulay glande confixus esset, medio jam diei erat, hostes expellerent atque exturbarent, postremo in fugam praecipites captis aliquot vexillis redigerent. Ex nostris multi desiderati, multi vulnerati, sed longe major numerus hostium, cum nullum in confertissima acie telum, aut ignis missilis, quem certatim in omnes partes effundebant, vanus intercideret. Ab quarta ruina, quae ad civitatem erat, bebekianum scilicet propugnaculum, quod restauratas munitiones alto vallo cernebant, aggressi non sunt. Postera die nuncius cum litteris iterum intromissus, quarum ille partem devorare jussus, parte igni ambusta in compedibus ferreis obscuris carceribus reclusus est, qua die muri palatiorum diverberabantur, in quo loco et praetor civitatis et Andreas Deak pila majoris tormenti interiere, ac plerique sauciati. Quibus rebus omnibus cum nihil effecissent, omnibus ferme, quae in Europa sunt, lingvis succedentes, certatim conclamabant, alii metum et cuncta extrema, alii promissa, si arcem dederent : ex quo secutum est haud leve periculum, unius perfidia. Hic fuit Stephanus Hegedeős Georgii Seredy peditum dux, qui ab foramine

diligenter auscultans, quae clamarentur, quaeque promitterentur, socios seditionis paravit: ut in oppugnationibus ob bene navatam operam, donativum dari solitum flagitarent; quod si negaretur, tum ad hostes, qui libertatem, ut promittebant, forent daturi, transirent. Intellectum id est Doboni atque Mechcaeo, et congregatis statim aliis ducibus, Stephanus Hegedeős per tormenta examinatus fassusque socios edidit: solo tamen illo in medio fori suspenso, cui Emericus Pribegus sublectus est; aliis aures abscindere, perpetuae nota ignominiae satis poenae visum. Sed ex illo liberatis mox aliud periculum accidit. Quarto Nonas Octobr. divo Francisco dicata die ex unius fungi siccati, cuius ad tormenta inflammanda copia aderat, incensione, casu pulvis tormentarius inflammatus, qui in sacrario templi asservabatur, ipsum sacrarium summique templi concamerationem, ac proximas munitiones disjecit, ubi Paulus Nagy Georgii Bathoris peditum dux cum octo militibus misere oppressus, Gregorius Horvath ex avulsione brachii est mortuus, ac utraque mola frumentaria elisis plerisque hominibus animalibusque perfracta. Quae res magnum pavorem fecerat; sed duces per stationes discurrere, militem animare, nullum signum metus ostendere; pulveris copiam abunde superesse, quin et certissima auxilia regis atque regni brevi affutura ostendere; sed hominibus piis, inquiunt, ac christianis in Deo optimo maximo magis quam in auxiliis aut copiis spem habendam, quando et proditio irrita, et ex pulveris saevitia haud alicujus momenti damnum, clementiae sunt indicia divinae. Haec atque talia in vulgus praedicabant, cum scirent non plus quam viginti quatuor pulveris vascula superesse, nec ullam externae opis

spem, simul longa obsidione cuncta minui. Divinum tamen auxilium virtusque nunquam eos deseruit. Namque ex duabus molis unam refecere, alimentis distribuendis magna cura adhibita, pulvis suppeditante salnitro ac sulphure die nocteque tusus. At Turcae, qui omnia videre poterant, clamorem ingentem tollunt, cepisse jam se arcem credentes. Is clamor hoc ferme vocabulo constat, Alla, quod significat Deum, et quanta maxime possunt vociferatione saepius ingenimant, stulta persvasione, Deum clamore et auditu illius vocis ab somno expergisci. Et statim omnibus in locis obsessos magis urgere, et ad omnia tuenda atque obeunda multimoda arte distinere coeperunt. Ex domo tum majoris praepositurae muros atque palatia, quae occidentem spectabant, proxime ad Bebekianum, et paulo infra ad meridiem ex ipsa minoris praepositurae domo, quippe capituli aedes proximae erant arci, muros feriunt. Hae novae erant ruinae, quibus tamen intrinsecus aggeribus statim subveniebatur, cum insuper globi immani magnitudine totam arcem pervolarent: simul sagittas ignitas, ignemque missilem cumulatim ingerere, et portam in muro intermedio, cum duplicem arcem docuimus, hominesque per eam discursantes petere, ac cuniculos ab Sede Regia perducere; sed nostri perfracto muro ab imo, subterraneam portam fecere, per quam sine periculo commeabant; contra hostiles cuniculos alios ex adverso effodere, factaque per noctem eruptione, Colomannus Porkolabus et Demetrius Philippi secundum praelium commisere, in quo Colomanno lethaliter vulnerato Michael Gasparics substituitur; paulo post et illi pila majoris tormenti exstincto, Johannes Sucanus in locum successit. Eodem tempore ad Bebe-

kianum, (id ex cratibus constabat, intermedia humo), vineas pluteosque egere contectos coriis crudis, ex quibus crates succendunt, quos cum manualibus sclo petis, nec majoribus tormentis submovere possent, foramen magno cum labore subtus celeriter aperiunt, unde repente emissis tormentis hostes fugantur, ac mox vineas et pluteos contis hastisque deiiciunt, et crates jam ardentes extingvunt. Ad orientem nihilo acrius instabant, namque fossam saccis tumentibus humo aequarunt, ita ut fenestellas propugnaculi ad tormenta emittenda aggere inutiles. redderent, vineisque admotis, ex queis sclopetis saeviebant, aegre defensores consisterent, donec machinae aduncae ac hami atque unci ferrei aptantur. Quibus repente emissis, coria discerpebantur, simul picem, sevum liquefactum, ac manipulos frumenti sevo illitos et incensos certatim superfundere ignem missilem ingerere, alii saccos intra arcem trahere. Ita cunctis conatibus irritis denuo adoriuntur, ac Bebecianum tormentis penitus dejicere conantur, quod et effecissent motis jam cratibus, nisi robora catenis ferreis funibusque vincta ab intus valide connexissent: qua re perfecerant, ut globi etiamsi penetrarent, foraminibus quidem factis, ruinam haud magnam ederent, cum crates minime dissolverentur, aut caderent, sed persisterent, aggeremque continerent. Ad orientem autem ingentes materiae sectae strues comportavere, quibus fossam iterato complent. Sed hic quoque conatus in irritum cadit. Siquidem Gregorius Bornemisza scandulas dissectas in vascula cum sclopetis includit, tum illa inflammata ejiciunt, simul manipulos pice, sulphure, sevo superfusos, atque accensos, ac pingvioris materiae copiam, larda, axungiam, frustatim, straminaque aggregare, contra Turcae extingvere conari,

huc illuc cursare, cum eximproviso displosis sclopetis attoniti atque amentes in vallum fossasque diffugere.

Nec multo post rursus idem propugnaculum murosque tormentis, duobus in locis petunt, unum vero tormentum immani magnitudine fossis prius perductis, ad labrum fossae exterius sistunt, ut propugnaculum vi majore quaterent. Muris tamen lapsantibus aggeres validi permanebant: et e contra Gregorius Bornemisza nova atque inaudita ante machinamenta fabricabat. Rotas quasdam currulibus similes asseribus intexit, ac sclopetis manualibus opplevit, ut illa tamquam radii ad omnes partes ferirent, tegetes item omnigena materia complet, mixtis manualibus majorisbusque aliquibus tormentis: quae omnia stuppa circumligabat, liniebatque pice, sulphure, sebo. Ita adacta propugnaculo murisque, et incensa mox detrusa, tantum terrorem ac trepidationem fulminantium tormentorum fragor, ac praesentissimum exitium hostibus indidit, ut desertis tormentis, in fossas vallumque refugientes sese abderent, aut humi sternerent, et supra humanum ingenium ferrent, divinam iram, divinam artem atque potentiam dicerent. Exin ad antiquae portae propugnaculum convertuntur, tres fossas perducunt, in queis ad muros tuti ab tormentorum ictibus subirent, at e contra ex iisdem tria foramina dolabris aperiunt. Per ea diu certatum sclopetis atque hastilibus, et necessitas subinde nova machinamenta, queis hostibus nocerent, seque tuerentur, commonstrabat. Igitur spiculis oblongis ex ferro effectis, hastilibusque affixis ad ignem torrebant, quae cum per foramina emitterent, Turcaeque retentarent, subito ardor penetrabat manus, et cutes magno cum dolore clamoreque non sine

irrisu propugnantium amittere cogebantur. Sed Mechcaeus militaris ingenii vir aliquid majoris doli subesse ratus, quod fossas foraminaque in speciem adque fallendum facta suspicaretur, intrinsecus fossam ex arce ad ima fundamenta perducit, moxque dolum patefecit NamqueTurcae cuniculum subtus excavarant, ut pulvere sulphureo imposito, ac suffocato, velut saevissimo terrae motu, arcem propugnatoresque repentina atque improvisa peste simul in omnes partes disjectos miserandum in modum conficerent. Hanc perniciem praesentem Mechcaeus singulari quadam providentia avertit, cum enim cuniculum prius detexisset, et mox de repente aperiri jussisset, Gregorius Bornemisza tormentum in ventrem primarii barbari, operis praefecti, qui ex insigni turbanto conspicuus erat, displosit. Ceteri statim praecipites diffugere. Sed magis ac magis tot damnis adfecti incendebantur ira atque irritabantur. Ideo diem atque noctem pariter infestam reddendo assultare, oppugnare, globos et circulos ignitos, secta ligna desuper, et omnia missilium genera cumulatim in arcem injicere. Quae cuncta nostri iisdem artibus, et longe validius ita repellebant, ut terga vertere barbari cogerentur, moxque per illa foramina emissis Paulo Zirmay et Andrea Balogh, plerosque hostium uno saltem suorum amisso caeciderint. Post quae nuncio et litteris ab hostibus missis ut antea egere, cumque plurimas sagittas immitterent, omnes conbussere. Ne autem voces intelligerentur, quod supra hungaricam, graecam, germanicam, omnibus fere lingvis promissa aut minas acclamarent, displosionibus tormentorum, tubarum, ac tympanorum sono eludebant; postremo cum nullam vocem audirent, neque tam surdos, neque mutos esse oppugnatio satis docuit, multis cum probris

ac conviciis vociferabantur. Interim Lucas Nagy decurio quatuor et viginti cum peditibus, ante obsidium ad incur sandum profectus et exclusus, etiamsi periculosissimum et incredibile esset tot hostium stationes evadere, memor tamen sacramenti, pulcherrimae aut virtutis aut mortis laudem amplexus est, et fortuna affuit. Nam cum Nicolao Vas audaci juvene, qui ad explorandum principis auxilium emissus fuerat, cum idem antea quoque socio Emerico Varsany feliciter pertentasset, Agriam revertit, quae jam omnis usque adeo nudata moenibus erat, aut facile vel equis quavis in parte conscenderes; sed non nocte, non die unquam cessabant ab opere, ut novas fossas ac vallum reficerent. Duodecim dies his certaminibus laboribus atque periculis absumti, et iterum statim duobus diebus, duae oppugnationes supperadditae, universorum exercituum summo nisu, ut nulla unquam temporis parte quies laborum periculorumque esset, hostium multitudine, caesorum numero, ducum militumque virtute, utrisque in partibus admirandae. Neque enim christianorum principum bella huic fatali quodam modo hosti, aut vi, aut hominum multitudine, tormentorum, apparatuumque, aut saevitia comparanda sunt. Igitur cum hinc spes iraque, hinc desperatio animos irritaret, oppugnatio atrocior, quam ante secuta est. Cum enim noctu adhuc quisque in proximum sibi vallum fossasque descendissent, tum orta luce ingentia muros subibant agmina, ipsamque arcem corona circumdedere; mox clamor, dissonae voces, tot variarum gentium praelium magna utrinque caede exortum est. Cumque omnia Martis flagrarent saevitia, armis, clamore, strepitu, succedentium tumultu, intra et extra, incredibile dictu, terribilis, et iis etiam, qu aspicerent,

formidabilis esset pugna, longe omnium maxima vis ad quatuor partes incubuit.

Ad antiquae portae propugnaculum, quod Mechcaeus defendebat, octo et viginti vexilla, ingens exercitus simul unoque tempore constitit, nec pauciora ad alia, cum insuper lassi ac convulnerati subinde recentibus nouisque cohortibus aut agminibus juvarentur. Mechcaeus tamen admiranda animi et corporis virtute, cum omnia ducis et militis munia pugnando, hortando, laudando, et commilitones vocando, segnes increpando, saucios subducendo, et interim subsidia ad omnes partes legendo, perfectissime complesset, non sustinuit solum Turcam hostem, sed repulit. Ad terrenum propugnaculum Johannes Sucan et Johannes Pribeg, primum quidem hostem valide excepere, sed tamen laborantibus Gaspare Peteő in suppetias misso pares erant animis viribusque. Cum vero ad propugnaculum, in quo carcer erat, vexillum tormentis hostilibus deiectum esset, ab stationibus subsidiariis aliud afferri iussit Dobo, ac Stephano Nagy tradidit, eodemque ictu glandis protinus collapso, atque mortuo, non passus est Dobo vexillum collabi, sed nutans adhuc corripuit, gregarioque cuidam verum strenuo militi dedit; et paullo post aliud quoque ab hostibus captum est. Gregorius autem Bornemisza, Zoltay, ac Figedy ad Bolicianum haud minus impigre atque strenue rem gerebant. Sed Turcis inermibus aut clypeo et gravi ense succinctis, nostri armati, lanceis oblongis, ac missilibus ignibus, tectis, circulis, et globis ignem vomentibus cum remotiores etiam ferirent, innumeri ex hostibus cadebant. Adversus quae etiamsi et illi hastis equestribus sclopetulos ferreis filis ac circulis constrinxissent, quibus succensis ad pugnam tandem redibant, parum tamen

profuere, quippe nostri obstinatis animis atque invicta virtute, in qua una spes erat, ita restiterunt, ut propinquis jam tenebris, maxima suorum strage, et pluribus convulneratis vani et irriti recedere cogerentur. Tantumque pavorem in futurum etiam fortissima defensio fecit, ut postera die cum Ambatus instandum repetendamque oppugnationem, ac labore vigilia, vulneribus prope confectos urgendos censeret, non aliter quam strictis machaeris ad oppugnationem suos compellere potuerint. Hinc cum a primo diluculo statim, ad tertiam ferme diei partem, agmina et cohortes vix coegisset atque ordinavisset, magno edito clamore Alla Alla vociferantes subeunt, nostri contra Deum Jesum conclamando pleni fiduciae ac constantiae adoraverunt. Cumque ad carceris propugnaculum egregie pugnaret Dobo, armiger eius fulgentibus armis notabilis, pila tranfossus, occubuit, ipse Dobo duo accepit vulnera. Sed nihilominus obsistendo ac propugnando Turcae aliquantum remisere, cum terrenum majore vi oppugnaretur. Eo ergo Dobo cursum intendit, hortator ac pugnator simul aderat. Mulieres quoque militum officia sibi sumserant, cum saxa et molares certatim in subeuntes devolverent atque ingererent. Adventu tandem Gaspari Peteő exaequatum praelium, atrocissimaque erat pugna, cum Aly bassa budensis ac Orzlan begus ceterique sauciati, cum ferocissimis Pannoniae militibus, praecipua Aly bassae ira in agrienses ea in parte vehementissime dasaevirent. Sed postremo benigniore nobis fortuna etiam primarium et auratum Aly bassae vexillum nostri obtinuere, Veli begus nobilis sanciacus glande traiectus *), janiciari Besliae,

*) Istvánfi jegyzete: Non lethali vulnere, postea enim convaluit.

et Acangziae quam plurimi occubuere, ex nostris autem decani et gregarii plerique, et Valentinus sacerdos. Bolicianum beglerbegus Romaniae oppugnabat, ut superioris anni victoria elatus, ita placandae irae ob Temesvarum amissum, Lippamque perditam aliquo novo facinore causas quaerens, simul europaeos militari gloria semper ceteris praestantes admonendo hortandoque in aemulationem converterat: multique ex nostris cadebant aut vulnerabantur, sclopetulorum praesertim, quae hastis aptaverant, lethali saevitia, nisi Gregorii Bonemiszae praecipua ac singulari vi atque et virtute Zolthay Johannisque Figedy egregia sustentati fuissent, qui vexillum ab hostibus cepere, quamvis et ipsi adversa vulnera accepissent. At innumeris ferme vexillis antiquae portae propugnaculum oppugnatum est: namque Amhatus ipse haud longe ex vallo circumspectabat, et justae aciei pugna similior erat, quam tumultuariae, siquidem nostri missilibus primum cum plurimos hostium caecidissent vulnerassentque, et multas horas utrinque certatum esset, cominus jam tandem armis atque corporibus acerrime dimicabatur, Turca finem periculorum fore, expugnata arce, si paululum adnitantur, credente, nostris pro divina inprimis laude, dulcissimaque patria, conjugibus ac liberis, quorum salus virtute ipsorum consistebat, atque propria salute ita propugnantibus, ut mortem honestissimam obirent potius, quam pedem referrent, vicitque tandem pars illa, unde Deus et virtus stabant. Namque Mechcaeus praestantissimum ducem militemque se quamvis in eo certamine ostendisset, innumeram prope tamen hostium multitudinem si paucitati nostrorum conferas, quibus vel saltem caedendis nostri defatigari potuissent, quis nisi divina poten-

tia fugare potuisset? Ita post vespertinarum precum tempus, magna suorum multitudine caede amissa ac convulnerata, in castra fuga rediere; quo nostri posteris rarum virtutis exemplum adversum praesertim hostem, sibi gloriam ac perpetuam memoriam tradiderunt, locum nobilitarunt. Nec multo post unus ex Turcis lingva hungarica, laudata primum virtute defensorum, nihil deinceps de oppugnatione ipsis timendum acclamavit, quando bassa ac Turcae ira ac suorum incredibili damno consternati, solvere obsidium statuerint, et vindictam in posterum cogitarent. Nihilominus et tribus sequentibus diebus nunquam ab tormentis, neque his, neque illis quies fuit; sed postea per noctem e stationibus deducta. Tum quoque erumpentes nostri saccos pulverum in arcem tulere, et proximis castrorum ignem injecere. Postera die Amhatus castra movit, sequenti Aly bassa, quae fuit Lucae evangelistae, sed ita praecipitanter ac trepide, ut pleraque tentoria erecta vasaque castrensia reliquerit. Nostri tamen tamquam ad pugnam stabant parati, si vis aut dolus aliquis hostilis ingrueret, captivaque vexilla conspicuis in locis explicaverant, quae hostes cum moerore ad admirationem spectabant.

Nostri ubi primum vacui omni metu ac periculo fuere, omnia simul tormenta usque ad unum ingenti fragore displosere, clamoreque cum divinorum nominum nuncupatione sublevantes, vota et grates Deo exsolvere. Et paulo post duces Stephanum Fekete cum delectis emisere, qui novissimos hostium, nihil tale timentes, eoque incuriosos aggressi, multis trucidatis vexillum, mancipia, currusque cum praeda ac spoliis ovantium modo retulere. Sed quae fortuna tot praeliis, inter tot et tantos hostiles exercitus, Stephanum Mech-

caeum *) foverat, eadem mox nunquam una verum perpetuo instabilis destituit. Namque non ita multo post ad conjugem et penates reversurus, cum ad vicum Varkon pervenisset, et comitivam ab agrestibus petiisset, ab iis ignoratus miserandum in modum trucidatus fuit, magno cum principis, tum universi regni moerore ac damno. Hic finis fuit viri omnibus animi ac corporis virtutibus inter summos ac praecipuos duces apud omnem posteritatem memorandi, familia vetere ac nobilis. Sed et vicus deletus ob ejus mortem, et agrestes morte poenas luere, Gregorio Bornemisza successore in eadem praefectura; qui etiam frui haud diu potuit parto honore, invidente fortuna; Aly bassa enim peculiari in agrienses ira defervens, nunquam cessavit insidias struere, eas crebris incursationibus captabat. Vico Keresztes **) nomen est in secundo ab Agria lapide, apud quem infelici Marte, vallibus sylvisque pro insidiis suspectum cum hostibus conflixit, et captus, Turcarumque imperatori missus, ad gemonias byzantinas laqueo vitam finivit. Dum haec in Ungaria ita agerentur, amissis munimentis regni, et longe maxima parte Inferioris Ungariae ad Savum, atque usque Danubium, amplissimis opulentissimisque ditionibus, ut vel solae regnum constituerent, quas nuper tantum ab Georgio et regina Ferdinandus acceperat, item in Cisdanubiana Ungaria plurimis arcibus atque exercitu, christianorum principes saevissima odia atque bella inter sese exercebant.

---

*) Istvánfi jegyzete: Stephhanus Mechkey a rusticis interfectus securi in frontem impacta.

**) Istvánfi jegyzete: Apud Keresztes fuit pugna memorabilis inter Mehemetem III. Turcarum principem, ac Maximilianum archiducem Austriae 26-a Octobris, anno Christi 1596.

Sed prius pauca de concilio tridentino dicenda sunt, ut temporis conservemus ordinem. Siquidem praeterito autumno Tridenti coactum erat concilium, quod Carolus V. in conventu germanorum Principum ita promiserat, intra Germaniae fines generale atque oecumenicum celebraturum esse concilium. Henricus tamen Galliae rex, quod neque cum pontifice tum conveniret, et cum Carolo V. dissideret, nullum ex episcopis suae ditionis miserat; neque oratores, praeter unum abbatem Bellisanum, qui litteras patribus concilii adtulerat in conventu tridentino (ita enim erant inscriptae) congregatis. Erant qui non accipiendas litteras esse censerent, quod concilium tamquam legitime congregatum conventum tantum scripsisset, sed tandem ex communi consensu fuerunt acceptae et publice recitatae, quae oratori fidem faciebant. Ille vero orationem habuit, et caussas cur rex pro legitimo concilio non haberet, recitavit. Deinde nomine regis protestatus est, regem, neque pro legitimo concilio habiturum, neque in regno suo admissurum, ut quisquam pro legitimo eo utatur. Edictum jam publicum Parisiis promulgarunt, quo pragmatica quaedam sanctio, ut vocant, renovatur, ne annatae ex episcopatibus et beneficiis, quae innumera sunt in Gallia, sive aliunde, Romam ulla deferatur pecunia, propterea, quod pontifici, qui hostis esset factus, vires atque tela subministrare consentaneum non esset rationi. Haec ratio est antiqua, et ex lege regni, nisi quando in gratiam pontificis remittere solent, et qua iterum cum pontifices insolescunt, velut freno solent coërcere. Ingens enim vis auri atque argenti Romam quotannis deferri ex eo regno solebat. Bellisanus statim ejus legationis officio perfunctus, discedit. Aderant autem

episcopi duo et sexaginta, et in his germani octo, moguntinus, coloniensis, trevirensis archiepiscopi, et nonnulli alii, hispani viginti quinque, sardi duo, siculi quatuor, ungarus unus Paulus de Gregoriancz jauriensis et austrius unus Fridericus Nausea episcopus viennensis, qui ambo ab Ferdinando legationis officio fungebantur; reliqui omnes itali. Adfuere et protestantium legati, Mauritii ducis Saxoniae virtembergensis et reipublicae argentinensis, tam suo, quam aliarum civitatum nomine, qui publica fide caveri omnibus cupiebant, in eum plane modum, quo Bohemis a concilio basileensi cautum fuit, et alia quaedam, quae ad concilii libertatem atque dignitatem cumprimis spectant: quorum ea erant capita, ut integra omnia reserventur ad adventum protestantium theologorum, neque solum ab actione omni cessetur, sed etiam anteacta omnia retractentur, concilium autem summam ac potissimam auctoritatem obtineat, ita ut pontifex concilio se submittat, et episcopis jusjurandum remittat, ne studio partium, quod vel in humanis rebus absurdum est, ligati sint hominum animi, sed in causa Dei et causa salutis aeternae liberi sint omnium animi, libera judicia, liberae sententiae; tum etiam, ut tale sit concilium in quo neque pauci aliquot, pontifici praesertim assentantes, sed ex omnibus nationibus, omnibus populis, nobilissimi ex doctissimi quique conveniant. De quibus omnibus si sufficienter et sancte caveatur, venturos theologos ex tota Germania praestantissimos, qui nihil aliud jam exspectent, quam publicae et sanctae fidei diploma. Hisce de rebus saepe et multum per oratores caesareos egere ; nam ad pontificios nunquam accessere, ne ullam illis auctoritatem attribuere viderentur. Sed cum nequicquam agerent,

ad publicum consessum se relaturos affirmabant, atque provocabant. Pontificii tamen studio cavebant consessum publicum illis dari, cum aliis de causis, tum ne publicorum actorum beneficio aliquando uti possent, qua de causa in domum legati pontificii fit conventus, ibique iisdem mandatis longa oratione repetitis, et simul confessione fidei in scripto patribus exhibita respondetur, patres suo tempore declaraturos, quid, quaque de re sentiant. Jam etiam theologi aliquot advenerant, et in his Brentius, qui actionem de doctrinae confessione sollicitabat. Tandem nulla re effecta, post protestationem multam alii post alios discessere. Moguntinus quoque ac trevirensis et coloniensis archiepiscopi domum abivere, quod tumultus in Germania jam inolere coeperat. Haec usque Calendas Aprilis acta sunt, quo die Mauritius et socii Augustam obsederunt, cujus obsessae et paulo post captae cum celeritate summa fama Tridentum venisset, concilium paulo post non invitis etiam pontificiis est dissolutum.

Fuerat exortum bellum religionis ergo, proximis annis in Germania, quod caesar atque pontifex ob mutationem religionis susceperant, ut protestantes concilio tridentino parere cogerent, in quo Johannes Fridericus elector Saxoniae tandem fuit captus, landgravius vero medio Mauritii soceri *) qui partium erat caesareanarum ad conditiones pacis devenit. Inter quas una erat, ut si caesarem supplex deprecaretur, in gratiam reciperetur. Sed quia ille caesari, atque Hispanis non fideret, fiunt sponsores Mauritius et

*) Istvánfi jegyzete: imo generi, Mauritius enim filiam landgravii Agnetem in matrimonio habebat.

elector brandeburgicus, eandem videlicet se fortunam subituros, quam ille subiret, si quid illi praeter opinionem accideret, caventes jure jurando. Quare stata die ad caesarem accedunt, ac caesari coram reconciliarunt, Albanus insuper convivium landgravio una cum Brandeburgico atque Mauritio praebet, tanquam laetitiae atque humanitatis signum, qui ab caesare primum atque praecipuum locum dignitatis obtinebat. Ibi postquam laute coenati sunt, et landgravius ad hospitium redire vellet, retinetur, et in custodiam hispanis militibus traditur. Quod facinus cum mali exempli principibus videretur, eo quod initis pacis conditionibus intra convivium in captivitatem esset datus, et praesertim Mauritius fidem suam labefactari doleret, aliquoties id caesari exprobraverunt, ac legationes miserunt, atque etiam preces nequicquam interposeurunt. Postea caesar conventus agit in Germania, ac missae usum Augustae, Argentinae et nonnullis aliis in locis aegre admodum et invitis omnibus restituit, ac praeter smallacdicos ceteros etiam ordines multat ob belli sumptum, quod pro ipsorum salute fuerit susceptum. Othoni palatino ditionem adimit, militem externum per Germaniae provincias alit, multaque nova atque inusitata inter liberos populos, ut plane in ordinem eos redigeret, constituit. Sola civitas Magdeburgum missam non recepit; erat autem in ea civitate dives archiepiscopatus et collegium clericorum; sed clerici propter odium atque dissidium publicum civitate abiverant; ideo quam gravissimas ac saepissimas ad caesarem querimonias deferebant. Caesar illis mandat, ut tam clericos, quam etiam missam recipiant. Illi respondent, clericos sese libenter recepturos, dummodo velint, missam autem, tamquam idolum pontificum, invita conscientia re-

cipere se non posse. Ita clerici militem etiam conscribunt, et auxilium accersunt, armis, si possent, rem peracturi. Civitatenses e contra militem comparare, armisque utrinque decertare coeptum est. Sed civitatenses per talem occasionem etiam nonnulla oppida illorum occupant. Ad clericorum ergo graves querimonias caesar rem in conventum adducit, et episcoporum suffragiis Magdeburgenses proscribuntur, exercitumque conscribi publico sumptu decernitur, cujus cura publice Mauritio demandatur. Eam rem sedulo curavit Mauritius, et Magdeburgum conscripto exercitu obsidet; cujus obsidio cum incepisset mense Novembri anni quinquagesimi, duravit annum fere totum quinquagesimum primum, sub exitum tamen anni certis conditionibus fit pacificatio, ut supplices deprecentur caesarem, ne quid in austriacam et burgundicam familiam faciant, camerae se submittant, augustano decreto postremo pareant, juri se sistant, urbis munitiones ad caesaris arbitrium diruant, caesaris praesidia quovis tempore admittant, aureorum millia quinquaginta dependant in usum fisci, pro belli sumptu tormenta majora duodecim caesari tradant, captivos omnes dimittant. Ceterum de libertate atque religione Mauritius illis cavet, atque ita civitatem ingressus in caesaris, imperii, et suam fidem jurare cogit, ac imposito praesidio ceteros educit.

His rebus a bello smalcaldico quinquennium fere absumptum est, cum interim Johannes Fridericus et landgravius in captivitate tenerentur: cum autem Brandeburgicus et Mauritius a filiis landgravii vadimonii praestandi accerserentur, et ipsi se vehementer offensos crederent, quod initis pacis conditionibus post pacificationem e convivio in captivitatem abreptus es-

set, consilia eliberandi agitare coeperunt. Sed imprimis amplam legationem ad caesarem decernunt, adjunctis legatis principum ac ordinum Imperii, ac regis Daniae. Mauritiani, prolixa oratione habita, recensent, quibus in difficultatibus versarentur Mauritius et Brandenburgicus electores ob detentionem landgravii, dum singulari quodam studio cum periculis fortunarum atque capitum victoriam atque dignitatem caesari recupec rarunt; deinde uti landgravium ad pacificationem adduxerunt, et satisfactis conditionibus, uti e medio convivio in captivitatem abreptus sit, cui ipsi atque filiis ejus jurejurando cavissent. Nunc ergo de honore et capitibus suis agi, nisi caesar eum liberum reddat. Quod ut faciat, ac honoris sui rationem habeat, atque tot principum intercessorum, sese enixe orare. In eandem sententiam ceteri legati quoque diligenter contendunt. Quibus omnibus responsum fuit, futurum, ut brevi coram cum Mauritio de his atque aliis rebus melius atque commodius transigerent, et quoniam res ardua esset, necessarium esse ad deliberandum longiore tempore.

Erat tum caesar Oeniponti, quo Augusta advenerat, uti et bellum parmense et concilium ex propinquo melius curaret. Mauritius ergo, quod unum jam restabat, praesentem occasionem spectans, cum exercitum in promptu haberet, etiam cum periculo vitae landgravium liberare statuit; copias enim illas magdeburgenses ad se traduxerat. Erat hoc in bruma, incom modo anni tempore ad belligerandum; ideo militem in hiberna dispertit, ea edita fama, tam in vulgus, quam in caesarem, quod ob stipendiorum carentiam exauctorari milites nollent, neque eam ob causam a se possent. Interim ipse foedera atque amicitias cum prin-

cipibus et ordinibus Germaniae in ire, regem Daniae in foedus recipere atque conjungere, regem quoque Galliae Henricum eodem foedere arctis conditionibus colligare, nam Henricus misso per silentium Johanne Fraxineo legato in Germaniam de conditionibus transigit, obsidibusque utrinque datis atque acceptis confirmantur. Intercedebant tunc quidem induciae inter Carolum atque Henricum, sed eae in bellum exarsere his de causis : siquidem Octavius Farnesius dux Parmae atque Placentiae, nepos Pauli Tertii pontificis, cum nuper pater Aloysius per summum dedecus esset domi confossus, et mortuo pontifice patre, Julio jam pontifici parum fideret, multo minus Carolo Quinto, qui per Ferdinandum Gonzagam id facinus machinasse credebatur, meminissetque ab eodem Gonzaga Caroli nomine Parmam sibi ereptam fuisse, in Henrici regis tutelam atqua clientelam sese tradidit. Id vero pontifici indignum atque intolerabile visum, ut pontificii feudi princeps, praesertim in propinquo, Galli clientelam profiteretur. Quare Carolum quintum urget, ut ad recuperandam Parmam exercitum adducat, qui ex Germania Hispanos evocat, qui per agrum vittembergicum erant, ac ex Insubria et aliis Italiae locis deductis militibus et novis conductis Parmam obsidet. Hinc rupti foederis illata occasione Henricus Mauritio et ordinibus imperii sese aggregat, editis atque evulgatis scriptis, quibus et ruptarum induciarum caussas memorat, et praeterea, quod Gallia cum Germania ab initio conjunctissima semper fuit, immo quod etiam ejusdem sint originis, tum etiam mutua beneficia, mutuas necessitudines, petisseque ab sese principe Germaniae auxilia : ideo se omnibus his de causis vindicandae Germaniae ab Hispanorum tyrannide

bellum justum atque legitimum omnibus viribus sibi desumsisse; idem faciunt Mauritius, atque Albertus, singuli evulgatis ad imperii ordines litteris, quibus acerbissimam religionis, Germaniae, atque ipsius patriae conditionem detestantur. Religionis quidem, quod caesar doctores evangelii ex finibus imperii ejecerit, et veram, ac sacris litteris consentientem doctrinam ipse ac pontifex exstingvere conarentur. Germaniae vero, quod landgravium tam indigne et immerito per integrum quinquennium detineret in captivitate, cum omnibus satisfecerit conditionibus vel ipsorum adversariorum confessione; quod principes viros ditionibus privet, in aliquorum capita pretium constituerit; quod pecuniam imperarit ordinibus, ac si pro republica bellum gestum sit, belli sumtus resarciendi caussa; ad haec crebris conventibus nihil aliud agi, quam pecuniam variis rationibus emungi, ut nimirum incisis nervis ipsi, hostibusque perpetuo obnoxia Germania sit; quod externum militem in Germania inveterarit, qui omne genus libidinis exerceret, et per externos homines negotia imperii agitarentur, cum maximo agentium dispendio; quod causae, studio protraherentur, ut cum ob hoc, tum praetextu religionis perpetuo dissidium inter ordines imperii seminaret aleretque. Judicia Camerae a paucis quibusdam suo arbitratu electis agi, uti in eorum arbitrio sit principes viros dejicere et alios constituere ita quotidie aliquid novi ad minuendam imo opprimendam libertatem Germaniae excogitari. Quae omnia et similia infinita non aliam ob causam strui, quam ut diu meditatam monarchiam, si Diis placet, sibi statuat. Quae cum gravissima sint atque intolerabilia, viris praesertim in

libertate natis, merito se aliosque principes ad defendendam tum causam Dei, tum patriae esse excitatos atque stimulatos, ne perpetua ignaviae infamia, aliam quam ipsi ab majoribus accepissent, patriam posteris suis traderent. Omnes ergo, qui tantum germanici sint nominis, sese petere, ut sibi auxilio sint, communem patriae causam communibus viribus suscipiant atque defendant, neque sibi vel impedimentum ullum quisquam, neve hostibus auxilium qualecunque praebeat, nam se tales pro hostibus habituros.

Mauritius praemissa, ut diximus, legatione, exercituque jam parato, principibus regibusque in foedus ac societatem receptis, omnibusque praevisis, quae etiam maximo et longo bello suppeterent, nihil amplius cunctandum ratus, domo profectus primo statim vere exercitum educit. Paulo post Gulielmus Philippi landgrafii filius, et item Albertus Brandeburgicus sese conjungunt, cum suis tum peditum tum equitum copiis, quacunque transirent oppida ac civitates in societatem adigebant, et iis, quos caesar antea delegerat, abrogatis, novum constituunt magistratum, simul pecuniam illis imperant et tormenta. Augusta peropportuna civitas praesidio caesaris tenebatur, ideo eo adducunt exercitum, et quarto die per deditionem capiunt, facta caesareanis abeundi, quo vellent, potestate. Ibi mutatis magistratibus, quos caesar creaverat, et veteribus restitutis, rempublicam libertati pristinae restituunt, ac doctores evangelii per caesarem ejectos revocant. Ulmam deinde petunt, quae quia foedus recusaret, et tormentis ex civitate peterentur, in eos hostilem in modum agunt, incensis et direptis villis ulmensium, aliquibus oppidis pecunia multatis. Galliae rex interim ingenti cum exercitu progressus, ali-

quot oppida imperii capit, Lotharingiam in potestatem redigit, misso puero principe in Galliam, cui filiam despondet. A metensibus intromissus urbem imperii occupat, omniaque loca munitionibus ac praesidiis firmat. Caesar vero ad Ferdinandum fratrem, ut cum Mauritio de pace ageret, literas dat, ad alios quoque praecipuos principes, agerent, uti hoc incendium exstingueretur. Ferdinandus Mauritium Lincium evocat, qui de voluntate Fraxinei oratoris gallici Lincium profectus est; nulla tamen re perfecta, brevi ad exercitum redit. Inde Othonis palatini provinciam recuperant ab caesareanis, Alpes deinde petunt, et praesidium caesaris, quod Alpium aditus atque angustias propugnabat, fundunt, fugantque, oppida capiunt, ac tandem arcem Friburgum munitissimam in edito monte sitam, et totius provinciae tyrolensis claustrum. Quae etsi magno praesidio teneretur, sed cum omnia victori exercitui patere viderent, nec quiquam resistere posse crederent, sese arcemque dediderunt. Caesar autem ubi de capto Friburgo cognovit, et hostem tantum Oenipontem non occupasse, noctu maxima celeritate, relictis impedimentis Oeniponte discedens, cum Ferdinando fratre raptim per Alpes primo Pruccum ad Muram fluvium, deinde Villacum, quod est in Carnis oppidum ad Dravum flumen, sese recepit. Ita ducem Saxoniae Johannem Fridericum, toto jam quinquennio captivum, ne ejus liberationem hostis in suam gloriam verteret, ultro liberum dimittit. Ille tamen id intelligens, ad exitum usque belli caesarem comitatus est. Mauritius ubi Oenipontem venit, quiquid rerum fuit caesaris, et Hispanorum, ac cardinalis augustani, et episcoporum nonnullorum, direptum est. Ferdinandi regis autem rebus et oppidanis nihil datum est damni. Fugato

caesare et redactis omnibus in potestatem, quocunque venerant, exercitum eadem, qua venerant, Augustam reducunt.

Mauritius vero illinc Passavium petit, quo Ferdinandus, et nonnulli principes, ac Electorum omnium legati convenerant. Queritur de religione oppressa, de captivitate landgravii, ac de Germaniae acerba conditione, quae in servitutem propemodum ab adversariis fuerit redacta. Fraxineus quoque orator gallicus acrem admodum orationem in caesarem facit ad consessum principum. Hoc quoque tamen conventu nihil pene actum est. Galliae rex per Lotharingiae fines venit Argentoratum. Argentinenses vero praesidium conduxerant, et sese muniverant adversus impetum, si usus postularet, missis tamen ad regem legatis frumentum et necessaria in castra ad victum deferunt. Sed quia copiae caesaris belgicae, Campaniae gallicae fines ingressae, incendiis ac populationibus multum damni dabant, rex Argentorato cum exercitu domum revertit. Mauritius vero post conventum passaviensem Francofurtum obsidet, intercessores tamen principes litteras ad caesarem dederant, de mitigandis conditionibus, itidem ad Mauritium legatos miserant, uti ejus animum lenirent aliquo pacto, et ad sedata consilia hortarentur. Caesar rescribit intercessoribus, sese non esse alienum a pace, imo sibi indolere maxime, tantum tumultum excitatum, inveniant modo rationes, quibus bellum civile desinat. Ferdinandus rex ergo Henricum Plauium cancellarium bohemicum in castra mittit, qui tandem Mauritio pacem persvadet; posse enim cogitare, quantum sibi periculum ab caesare immineat, nisi conditiones admittat, cum exercitum validissimum conscripserit, et

Johannem Fridericum jam eliberatum propediem sit remissurus domum, et pristinae dignitati redditurus; neque ideo landgravium dimissum iri. Conditiones autem hae fuere: quod principes confoederati intra certum diem ab armis discedant, et exercitum dimittant, aut Ferdinando regi militent in Ungaria; Landgravius liber factus in sua ditione sistatur; in judicium etiam camerae augustanae confessionis recipiatur, de religione et de republica in conventu generali, qui intra sextum mensem celebrari debeat, tractetur.

Pace facta landgravii filius domum revertit; Albertus vero pacem omnino respuit, nec conditionibus contentus grassatur: rhenanos principes vehementer adfligit, Mauritius Donaverdam exercitum traducit et secundo Danubio mittit in Ungariam. Eo tum tempore Agria in maximo erat periculo, quae maxima vi oppugnabatur, amissis jam Temesvaro, aliisque munimentis, ditionibus et exercitibus, ut supra diximus. Mauritius tamen Jaurini opportunum tempus frustra contrivit, nec vel fines hostium, ut tanto exercitui par erat, attigit. Aderant ibi etiam auxilia hungarica, sed Mauritius omnium summam obtinebat. Quod vero de ejus expeditione memorari possit, hoc unum est, quod ipse primus jaurinensis munitionis formam atque principium fecit. Ceterum tam longe ac late, quantum per excursiones hostium licuit, agri et villae direptae atque vastatae sunt, cum interim morbis et frigore major pars absumpta esset; reliqui tamen autumno fere exacto rediere. Caesar Villaco Oenipontem redit, inde cum germanicis, hispanicis, et italicis copiis, quas conscripserat, Augustam, postea Argentinam venit, ibi Rhenum transmisit, ac Metim oppu-

gnandam profectus est, quam validissime, quantum potuit, oppugnavit. Albertus quoque caesari reconciliatus copias suas ad caesarem transtulit, sed cum magna pars exercitus morbis, frigore, et aëris intemperie misere periret, cum interim Galli fortiter propugnarent, sub finem mensis Decembris solvit obsidionem.

LIBER TERTIUS.

Finito maximo et saevissimo bello, Castaldus ad Ferdinandum abivit, nulla re gesta. Jam vero homines recordatione ingentium factorum, Georgii virtutem admirabantur, atque optabant, omnibus locis, omnibus coronis, omni hominum coetu praedicare Georgium; contra vim Solymani anno superiori ita subvenisse, ut non solum Temesvaro subvenerit, sed Lippam fortissimum oppidum atque arcem ab Ulumanno fortissimo duce, cum magno exercitu acerrime defensam expugnarit, pleraque castella receperit; Solymani exercitum repulerit, vires contuderit, denique nullum ducum atque imperatorum tantum praestitisse. Sexaginta hominum bellatorum millia *) tum conflavisse, florem ipsum militiae, non ita summo, neque extremo conatu, et ipsum id repente: nunc vero, si vixisset, in maximo omnium periculo cessaturum fuisse? non excitaturum suam illam virtutem? non succursurum afflictae patriae? Eadem quippe esse, quae tum fuere, arma, vires, regna; non homines ducibus, sed duces hominibus defuisse. Illius viri virtutem unius et auxilia desiderare. Amissis ergo tam foede ac celerrime fortissimis munimentis, ac amplissimis ditionibus,

*) Forgách Simon jegyzete: Én azt száz ezer embernek hallottam, kit fráter György Lippa alatt öszveszerzett volt nagy hamarsággal.

mirifice angebantur transsilvanici populi ac reliquiae Hungariae Inferioris. Videbant enim fortissima munimenta amissa, fortissimos viros, praestantissimos milites; si semel Solymanus tantum immensam suam potentiam adhiberet, sese simul et semel ad internecionem gentis venturos. Solymanus vero ita responderat oratoribus Ferdinandi, qui pacem obnixe petebat, sese ne unum quidem lapidem, quo si sibi vel caput infringere vellet, ex Transsilvania et ditione Johannis cessurum. Itaque finito bello ad principium ineuntis anni legatum Aly chausum ad populos Transsilvaniae mittit. Hic apud Merchie Transalpinae vajvodam constitit, et litteras in Transsilvaniam mittit. Ad quem Andreas Bathor nuncium ablegat, cui Aly chaus mandata prodit: Solymanum hortari et mandare Transsilvanis, uti Johannem atque reginam reducant, alias se ferro atque igne eos destructurum; non enim sese pati velle, ut Germani perpetui sui hostes possideant. Quae etiam si Andreas Bathor in publicum non proferret, tamen facile omnibus innotuerunt. Tanto enim erat odio, atque ira in Ferdinandum accensus, ut Andreae etiam Batory, vel cuicunque ex regnicolis daturus fuerit potius quam Ferdinando.

Primum ergo hoc fuit, quo Transsilvani animum ad reducendum Johannem, ac reginam adjecerunt: alterum, quod quidam ex Germanis praedicaverant, fore ut brevi quemadmodum Pannonia et Transsilvania ab Germanis olim habitata esset, iterum ad eos rediret, trucidata nobilitate et omnibus primoribus. Quod quidem confirmabant, esse quibus jam sedes, agri, possessiones donatae ac destinatae esset, et Matthiam Teifelium magno exercitu eam ob rem ingressurum. Sed ille sive hujus atrocis consilii auctor, sive

divino quocunque judicio, ut diximus, poenas luit. Circa idem tempus et Petrus Petrovitius nuncium ex Polonia ad primates mittit, per quem eadem, quae Aly chaus renunciat; monet, ne patriam, seque scientes ac volentes perdant; ad aestatem enim Rustanum primarium vezirium et generum Solymani, innumerabilibus copiis ad occupandas reliquias Inferioris Ungariae et Transsilvaniam venturum. His ergo omnibus commoti, ex communi consilio litteras ad Solymanum, ad Petrovitium, et reginam atque Johannem dant: sese mandatis pariturос, si auxilia viderint, ac in eandem sententiam reginae et Johanni, atque inter sese fidem ac jusjurandum dant. Quae cum Andream Batorem non fallerent, et videret, quorsum exitus rerum tenderet, praefecturam renunciat, quam Ferdinandus Stephano Doboni ob Agriam defensam tradit. Sed quia Franciscum Kendi, virum pecuniis atque opibus in Transsilvania longe potentissimum vehementer metueret, et praefecturam ambire sciret, Doboni collegam adjunxit: ratus fide atque beneficio eum in officio retenturum; sin minus, beneficii tamen gloriam se, illum perfidiae infamiam consequuturum. Inter haec Solymanus ad budensem bassam, et ceteros omnes praefectos mandatum dat, ut Petrum redeuntem ex Polonia in Transsilvaniam copiis juvent. Duos vero comitatus Lugas et Caransebes cum oppidis ejusdem nominis duobus proxime ad Danubium Belgradum versus ac Transsilvaniae finitimos dono dat. In his comitatibus Rasciani, armis, viris, equitatu, satis pollentes, amisso Temesvaro singula millia aureorum nummum, tributi nomine, beglerbego, ut pacem redimerent, pependerant. Harum rerum fiducia ex Poloniae in Ungariam se recepit, et ad Tibiscum ad

pagum Zeghalom vocatum, castris collocatis, ex Rascianis exercitum comparat, finitimos Turcas in auxilium evocat. Budensis vero exercitum et tormenta ad justum bellum parabat; cujus apparatus mora res tum finem sortiri non potuit. Etenim Ferdinandus celeriter deductis praesidiis ex confiniis, Franciscum Tahy cum aliquantis equitibus*) ad impediendum Petrovitium mittit. Francisco cum vires non suppeterent ex comitatibus ad Cassoviam et Tibiscum auxilia accedunt. Andreas vero Bator et Mathias Saberdinus episcopus varadinensis, non mediocres copias cum tormentis aliquot adjunxerunt. Ita Francisco vires atque animum addunt, et impellunt, ut priusquam Budensis cum magno exercitu appropinquaret, hostibus audacter occurreret. Impulsus ergo Franciscus Tahy, ad hostes accedit, qui cum numero pares nondum essent, et tormentis etiam inferiores, quae nulla omnino habebant, Budensis autem vix adhuc Buda castra movisset, atque aestate quoque jam inclinante in hiemem, consulto sine ullo praelio Turca domum, Petrus autem in eam quam dixi, provinciam abivit. Exin Mathias Saberdinus episcopus varadinensis castellum Talpas, nobilium Toldy oppugnavit, tormentorumque ictu et per oppugnationem capto, Dionysius Porcolab vir in militia praestans, et alii omnes trucidantur. Nicolaum vero Toldy nobilissimum adolescentem cepit, et Varadinum abductum**) obtruncari fecit. Ex cujus caede tantam invidiam concitavit, ut ceteros quoque, qui adhuc Ferdinando faverent, abalienaret. Sub

---

*) Istvánfi jegyzete: Mille equites et totidem pedites.

**) Forgács Simon jegyzete: Eleibe sem hatta vinni, hanem azt is le vágatta.

idem tempus primores Transsilvaniae conventum in Zekely-Vasarhel habebant, et Siculorum auxilia sollicitabant. Ex quibus Nicolaus Alard consilia eorum ad vajvodas detulit, et monet, ut imparatis adhuc, et antequam Siculi accederent, irent obviam, qui intra paucos dies affuturi erant. Stephanus Dobo statim, quibus potuit congregatis, ad Zekely-Vasarhelum festinato pergit; isti quoque extra oppidum castra faciunt. Dobo, legatis ad eos missis, cum neutris fortunam belli tentare placeret, istis conditionibus inducias paciscuntur: ut si intra decimum quintum diem a Petrovitio auxilia non advenirent, in gratiam Ferdinandi redirent. Durantibus ergo induciis, Volfgangus Bornemisza de Capolna ad Petrovitium ad referendum quae acta essent, decreto consilii proficiscitur. Qui ante exitum induciarum quindecim dierum revertens, quae viderat, de copiis praesentibus, et quae intellexerat, de auxiliis budensis bassae affuturis, ad socios refert. Stantibus etiam iisdem induciis ex Moldavia ab Alexandro vajvoda quatuor millia Valachorum advenerant, duce quodam Moczoc. Quarum rerum fiducia Doboni renunciant inducias, et in castra conveniunt. Quod quamvis plerisque immaturum videbatur, tamen Francisco Patochy opibus longe ceteris praestanti experiendum esse placuit. Interea Petrovitius ob moram Budensis, exercitum dimittit, ut diximus, Dobo vero milites conscribebat, et auxilia ex Ungaria exspectabat. At Valachi cum Petrovitium domum rediisse, exercitumque dimisisse, Budensem procul abesse, et hac aestate nihil magni geri posse cernerent, abeunt. Ea re Transsilvanos vehementer perturbaverant. Denique, rati se Ferdinandi viribus hoc rerum statu im-

pares futuros, arma reliquentes domum redeunt. Dobo tamen Franciscum Patochy*) et Volfgangum Bornemiszam in arce Betlen satis valida obsidet, qui post duorum mensium oppugnationem arcem istis conditionibus dedunt, ut eos ad Petrovitium sine injuria cum rebus omnibus et uxoribus abire permittat. Qui cum ad Petrovitium cum familiis omnibus rebusque migrare vellent: Dobo ad Franciscum Tahy litteras dat, ut eos in initere aggrediatur, ipsum enim a juramento immunem esse, quod de se ipse, non de aliis juramento cavisset; eadem mandata ad nonnullos alios praefectos dat. Cum illi has insidias paratas intelligerent, movere nusquam ausi, coacti sunt ab Ferdinando gratiam impetrare. Quorum capitibus Ferdinandus gratiam fecit: ceterum arces, oppida et bona omnia in fiscum redegit. Istius belli exitus hic fuit.

Eadem aestate Solymanus in Persas profectus magnum bellum gessit, in quod omnes vires suas converterat; filium vero Mustapham ex itinere ad se allectum, cum nepote, ejus filio strangulavit. Duas enim omnino mulieres Solymanus habuit, Circassam **) unam, ex hac

---

*) Forgács Simon jegyzete: Énnekem ugy tetszik, hogy meghólt volt immár akkoron Patócsy Ferencz, hanem Patócsy Bodizsár volt.

**) Forgács Simon jegyzete: Én az Circassát hallottam, hogy feleségül fogadta volt, kiért az mufti megfeddette volt. És mikor az muftitól megkérdette volna, mivel expiálhatná, avagy mi volna az poenája, az mufti meg mondta neki, hogy 300 csapás az hátán. Meghatta neki, hogy eljárjon benne, mert az bünt expiálni akarná. Akkor az mufti elhalasztván, másnap oda megyen, és az császárt egy selyem szőnyegre fekteti, 300 igen kicsin pálczácskát egy csomólékba kötvén, az hátára bocsátja nagylassan. És az császár offensája nélkül ilyen szép ravaszsággal exequálta az törvént.

Istvánfi jegyzete: Sem az Circassát, sem az zsidót nem vette, hanem orosz asszon volt, és Hazathia volt neve, ki osztán 1558. eszt. holt meg, azután, hogy Zay Ferencz kijött.

erat Mustapha; alteram Hebraeam *), quam et adoptavit in jus legitimi matrimonii; licet principum turcarum uxorem habuit nullus, neque habere ex legibus permissum esset. Solymanus tamen, si omnibus Turcis idem liceret, cur sibi non licere ajebat? Ex hac habuit Selimum, Bajazetem, ac Gihangerum, item filiam**) quam Rustemo in uxorem dedit, et eum supremi veziri dignitati praefecit. Cum in persicum bellum proficisceretur, provincias filiis distribuit; Bajazeto in Europa Adrinopolim, Mustaphae Brussam in Asia minori, Selimum et Gihangerum in expeditionem tulit. Aemulationes magnae erant inter mulieres, atque ipsarum etiam liberos. Hebraea enim dolum in Circassam machinata est; siquidem qua nocte ad Circassam venturus erat Solymanus, Hebraea, si eam noctem sibi concederet, magno se argento redemturam promittit; illa ex joco, ut fit, repraesentato argento concessit. Hebraea ergo Solymano renunciat, se eum magno argento coëmisse ab Circassa, utque eam noctem apud se ageret, petiit. Ea re Solymanus inquisita, quod tantilli se aestimasset illa, et venum se praebuisset, qui vendi non posset, domo exturbavit, attributo ei certo loco habitationis in Asia; et deinceps una Hebraea usus est. Hinc indignationes ortae sunt. Nam Mustapha se salvum esse posse, vivis illis qui ex Hebraea erant, non credebat: itidem illi salvo Mustapha. Igitur Rustemum e medio tollendum Mustapha curabat (quod tamen in secreto esse non potuit), Rustemus vicissim cum socru atque uxore, illum; at-

---

*) **Istvánfi jegyzete: Non erat hebraea, sed ruthenica Hazathia nomine, astutissima mulier et venificiis dedita, ideoque philtris et pharmacis Sulimanum ita sibi devinxerat, ut omnia ejus nutu gereret.**

) **Istvánfi jegyzete: Chameriam nomine.

que per occasionem belli persici omnia majora facta sunt. Namque Rustemus se, quas copias ac quomodo regeret, conquestus est, nescire, cum in omnibus locis sui per Mustapham percussores dispositos haberet. Mulieres insuper multo majorem metum, argumentis effictis, quibus Solymanus ad perniciem filii inducitur, obtendebant. In Ellegriam, in Anadolia et in Carmaniae extremos fines Solymanus cum pervenisset, Mustapham accersit, qui ominatus rem quae foret, aegre patri obtemperabat. Sed duo purpurati, alter vizir, quem unum filiis imperatorum ex more habere licet, alter ab epistolis, hortantur, ac deinde persuadent: eis quippe Rustemus magnas provincias promiserat, si Mustapham ad patrem adducerent. Ubi Mustapha appropinquavit, purpuratos suos, Rustemum, Amhatum, Ibraimum et Haidarum obviam misit. Cum vero dextram Mustaphae oscularentur, Haidar epistolam a se scriptam, clam in manus dat, quibus, si ad patrem veniret, occisurum eum significavit. Ideo Rustemum in itinere interficiendum destinarat, nisi ab illis suis purpuratis per Rustemum corruptis retentus fuisset, utque veniret libere, persvasus esset. Mustapha ergo albis vestibus ex interiori quadam animi cogitatione ornatus, ad patrem accessit, loquutusque ea quae pro tempore videbantur, cum abire vellet, intra tabernacula a mutis retentus et strangulatus est. In eius tunicae sacculo litteras Haidari repertas ad Solymanum deferunt, quam ob causam dignitate privatus est. At ob mortem Mustaphae janizeri, et totus denique exercitus Rustemo vehementer indignabantur, et cum sine periculo in exercitu versaturus non esset, utque illius mulcta exercitum deliniret, Solymanus dignitate privavit: ab exercitu vero noctu clam discessit, ut mili-

tum iram effugeret. In ejus locum Amhatum substituit; aegre quidem ille suscepit, et curaturum se vices Rustemi offerebat, sed dignitatem non suscepturum. Nam Rustemum, qui gener ejus esset, si ad priorem statum reciperet, id nisi se prius sublato fieri non posset. Ad hoc Solymanus, videsne, inquit, in vola manus (quam ostendebat) pilos? illo negante, neque Rustemum unquam vizirum futurum, neque se eum morte affecturum ait. Ita Amhat gratias egit.*)

Morte filii Circassa vehementer exagitata litteras ad Hebraeam et uxorem Rustemi dat, quibus muliebri more eos insectabatur, neque se adhuc filio orbatam esse, cum ex Mustapha Mehemetum filium in locum defuncti haberet. Quas illae cum ad Solymanum misissent, Ibraimum remittit in Carmaniam et Natuliam, ut se absente eas provincias curaret, ac Mehemetum nepotem in tenera aetate constitutum e medio tolleret. Interea Solymanus cum in gravem catarrhum incidisset, et rumor mortis Byzantium pervolasset, Hebraea Bajazetem ad occupandam sedem clam arcessit. Sed id cognitum ab Sinan bassa praefecto urbis prohibitum est. Verumtamen Solymanum metuens, ante quam rediret, veneno sibi vitam ipse praeripit; namque necatis bona quoque confiscantur, at qui sibi ipsi vim inferunt, bona eorum posteris relinquuntur; nisi quod defunctorum aliquota pars bonorum in omni Turci imperio in fiscum convertuntur. Quas omnes ob causas mulieres coeperunt sibi

*) Forgács Simon jegyzete: Én ugy hallottam, hogy azt mondta volt, hogy míg ő Ahmát él, addig el nem veszi tőle az pecsétet, mikor osztán megatta Rustan bassának, eszébe jutván az szó és fogadás, hogy beszéde igaznak látassék lenni, ugy fojtatta meg Ahmátot, és az meghalván, ugy állatta Rustant ismeg helére.

timere, ne aliquando Solymanus poenitentia aliqua, morte filii ac nepotis motus, sese supplicio multaret, in ipsum dolum machinantur. Gihangero filio mater dona parat, interulas, vestes et craterem ex arte factum ac veneno infectum. Qua de re Solymanus per unam ex gynaeceo mulierem praemonitus, litteras Gihangeri ac munera excipit, lectisque litteris, jubet reddi cum muneribus. Halepum Solymanus cum pervenisset, et in hortis ad Euphratem sitis animum oblectaret, aquam ex Euphrate poposcit. Gihangero id officium praestituro, semel et iterum restitit; illo tamen adnitente permisit; aquam vero ex Euphrate cum cratere illo hausturo ipse exclamavit, ut poculo bene abluto hauriret. Quam allatam jussit eum, renuentem quidem, totam exhaurire; ac vi veneni intra spatium horae vitam finivit. Inde Solymanus in fines Persae ingressus, Naxoan arcem cepit; sed ob sterilitatem agrorum eam solo aequavit; non tamen aliud memorabile eo bello gestum. propterea; quod pax subsequuta est his conditionibus, ut captivi utrinque dimitterentur, neque reciperentur. Cum vero regrederetur, aegrotos, qui nec ipsi vires ad iter conficiendum haberent, nec alii eos curarent, quorum magna erat multitudo, trucidari jussit, quod iter per deserta, atque arenosa loca Arabiae gravissimum esset. In castris fuisse hominum octies centena millia*) dicuntur. Longo atque diuturno itinere reliquum ejus anni est consumptum.

*) Istvánfi jegyzete: Canis credat!

LIBER QUARTUS.

Anni vero insequentis initio in Amasia hibernavit, et militem refecit, atque in castris tenuit. Sed pace cum Persis facta, expeditio bellica per eum illo anno gesta est nulla; nisi quod in Europa ad Nicopolim motus exstitit haud ita magni momenti, propterea, quod arte quadam ad fallendum potius, quam ad rem aliquam gerendam machinatus fuit. Ut nimirum ex efficta persona unius Pseudo-Mustaphae, illum Mustapham et filium ejus idem facturum fuisse, nisi sapienter sublati essent, persvaderent; atque etiam mortuo iram potius, quam miserationem, et in sese benevolentiam inflammarent: mulieres quendam (faber equorum calcearius Hebraeae uxoris perhibetur) ad novas res primo inducunt, et postea impellunt; pecunia ac promissis onerant, addunt tabernaculum vetus Solymani et ob id domi relictum, quod ab magistro tabernaculorum exposcunt; ut militem conscribat, et bellum faciat, imperant; fore, ut aut bello, aut pacto provinciam aliquam ab Solymano obtineat; et sese in ea re sibi operam navaturas. Ille sibi statim Mustaphae nomen assumit, et militem partim conscribit, partim ad nomen tanti ducis ultro concurrunt; neque enim

quisquam discernere poterat, quod Mustapha longinquas Asiae provincias semper obtinuisset, et interdum visui hominum, cum interim fama cresceret, sese nimium callide subduceret. Nam ex omnibus europaeis regionibus, et praesertim danubianis, ad eum confluebant: ut intra septem et viginti dierum numerum, totidem millium undecunque compleverit, plerique vero etiam liberos aut filias tradiderint. Re perlata ad Solymanum, jubet nicopolitanum begum, et alios europaeos, ac ipsum Bajazetum curare illam provinciam, et motus bello compescere; ipsemet eodem tempore Byzantium versus cum exercitu iter capit. At Hadil Dogicha vizir Pseudo-Mustaphae (quem ob summae dignitatis potestatem ita vocant, et filiis imperatorum praeter unum habere non licet) rem astu confecit. Quod Pseudo-Mustapha etiam acceleravit; siquidem cum illum aliquo modo suspectaret, metueretque, veru ligneum intra tabernaculum fabricavit; et cum forte ab pueris familiaribus Hadil Dogicha quaereret de principe, veru ligneum fabricare significant; ex quo ille protinus de se conjecturam fecit, et praefectis Solymani se illum captivum traditurum nunciat, si cum exercitu appropinquarent. Pacta ergo die cum exercitus sub noctem affuisset, in tabernaculo vinctum tradit. Ad autumnum Solymanus revertit, et Pseudo-Mustapham Byzantium allatum, et cauda equi per vias tractum, ex unco ferreo suspensum jussit enecari. De tabernaculo Amhatum percontatus, ille ab magistro tabernaculorum quaerendum dixit; qui tamen, ne veritatem ederet, e medio sublatus erat.

Verum enimvero in Ungaria, quamvis novis exercitibus nova expeditio gesta sit nulla, dolo tantum hostili tantam cladem accepimus, quantam ab exer-

citibus maximis accipere satis fuisset. Etenim arx Filek ab hoste dolo intercepta est, mense Septembri, sub reditum Solymani. Haec in monte haud valde edito sita, est duplex, una eminentior, altera inferior; eam Franciscus Bebek opere maximo ita muniverat, tormentisque repleverat, ut nihil ad summum addi posset. Nam Franciscus Bebek ante omnes regulos Ungariae, tormentorum aeneorum primam gloriam sibi vendicabat; sed in hanc potissimum arcem multo majorem partem congesserat, quod eam prae aliis omnibus munitissimam ducebat. In arce superiori mancipia asservabantur; sed forte Franciscus Bebek sacerdotem quemdam divitem pecunia mulctare volens, in mancipiorum ergastulum detrudendum mandaverat; ibi unus ex Turcis, Nag Hazon dictus, consilia cum sacerdote init, deinde simul capiendae arcis dolum machinantur. Erat fenestella in quodam propugnaculo ad tormentorum ejaculandorum usum confecta, ut non magno negotio homines per eam in arcem ab extra penetrare possent. Sacerdos *) postquam eliberatus fuit, Cara Hamzabego praefecto Zecheni rem aperuit. Convento ergo die expeditos milites mittit, qui per fenestellam illam arcem occupent, demonstrante sacerdote; ipse Hamzabegus cum Alibego batvaniensi cum copiis equitum et peditum subse-

---

*) Istvánfi jegyzete: Non fuit sacerdos, sed excubitor seu vigil, qui cum quodam captivo Turca solebat superiorem arcem scopis expurgare, et quisquilias ac scobem e fenestella illa dejicere, cui suberat rupes terreno obducta, ex quo scalis impositis facilis in superiorem arcem erat ascensus.

Quindecem diebus ungari milites arcem inferiorem tenuere, superiorem Turcae; deinde crescente numero Turcarum nostri cedere coacti sunt.

quebantur; illi clam arcem subintrant, et praesidiarios omnes trucidant. Cara Hamzabegus quoque una inferiorem arcem atque oppidum obsidet. Quod ubi Bebek intellexit, milites, quoscunque potest, contrahit, et ad arcem Ghedeo vicinam castra ponit; ab Johanne Balassa praefecto Veteris Zolii et Gabriele Pereny generali capitaneo regni auxilia petit. At Hamzabegus, interceptis quibusdam pabulatoribus Bebeci, cum cognovisset ipsum in castris esse, auxiliaque accire, se ad arcem Zechen recipit, imposito magno praesidio Fileco; ac Toigon bassam budensem, ut quam posset celerrime auxilio veniret, monet. Dum utrique auxilia exspectant, Bebek recentes milites obsessis auxilio mittit, jurejurando pollicitus se illos ex obsidione liberaturum; qui saepe, cum Turcis in superiore arce exsistentibus praelia; miscebant. At Hamzabegus auctis suis copiis ad obsidionem iterum revertitur. Eodem quoque tempore Gabriel Pereny, ad Bebekum suas copias adduxit. Johannes vero Balassa ad arcem Divin consedit; cui placebat, ut bifariam hostem aggrederentur, id majori terrori hosti futurum; se enim in tempore suppetias laturum: illi tamen, ut conjungerent copias, maluere. Inde instructa acies movetur Filekum versus; quo ubi prope ventum fuisset, diesque ad vesperum inclinaret, placuit Bebeco et Perenio, ne ea die cum hoste confligeretur; nox enim propinqua ancipitem redderet pugnam. Contra Balassae et nonnullorum aliorum consilium erat, confligendum esse cum hoste, neque ulteriorem, cum jam eo ventum esset, interponendam esse moram; satis enim superesse diei; pugnam adhuc clara die dirimi posse; alias, si differretur, praesertim cum militem ad pugnam alacrem, et expetere praelium appa-

reret, hosti adderetur, nostris vero animus, siquidem praecipue in istiusmodi rebus mora esset periculosissima, detraheretur. Sed sententia Pereni et Bebeci pervaluit. Re ad crastinum dilata, prope Filecum in colle quodam castra sunt posita. Eadem nocte est relatum per exploratores, Toigon bassam cum ingentibus copiis adventare Fileciensibus in auxilium, ejusque praecursores esse prope Sechen. Hic rumor tanto Perenio et Bebeco terrori fuit, quod mox Balassae et aliis, ut retrocederent, persvadere coeperint; non enim Toigon bassae viribus pares essent; qui si militem, qui ibi aderat, perderent, totius regni subsidia debilitarentur. In quam sententiam Balassa non consensit, sed omnino esse confligendum disseruit: quodsi enim isti profligarentur ante adventum bassae, pos se consilium de integro capi. Sin ipsi sibi timerent, in arcem Ainachkeo, milliario distantem se conferrent ibique exspectarent praelii eventum; sibi modo darent facultatem, cum his, qui sponte alacres ad pugnam venire vellent, hostes aggrediendi; ita etiam si fortunam adversam haberet, neque periculum magnum futurum, ac totum in se redundaturum. Verum hae rationes adeo irritae fuere, quod ea nocte ante lucem simul cum eorum copiis Perenius et Bebecus, relicto castrorum loco, fugae se mandarint, missisque retro ad Balassam internunciis, eum rogarint, vellet custodiae causa suum eis adjungere peditatum, ne quid cladis in abeundo acciperent. Quibus Balassa increpatis, unius milliaris spatio eos a tergo sequendo, die insequenti suos ad Divin deduxit. Perenius autem et Bebec, nulla interjecta mora, continuatoque itinere, alter ad Onod, alter ad Zardur sese receperunt. Hostis vero Fileco,

defensoribus ad unum omnibus aut captis aut trucidatis, potitus est. Ea clade ad civitates minerarum, auri, argenti, cupri, item Scepusium, et Cassoviam usque, ditiones amplissimae longe lateque a nobis avulsae sunt; et ad reliquias saepe invadendas atque occupandas, ingentem commoditatem ac facultatem nacti, non solum nostratibus, sed etiam conterminis Marcomannis magnum metum incussere.

LIBER QUINTUS.

Postquam Solymanus Byzantium rediit, Bajasetem Arabiam versus Amasiam longinquam provinciam *) amandavit. Selimo Bithyniam attribuit, et arcem Conha itinere quatuor dierum Constantinopoli. Quam rem Bajasetes tam iniquo tulit animo, ac si tum ab imperio exclusus esset; et protinus cum Selimo inimicitias suscepit, donec in apertum bellum erumperent. At sultanae, quae ex sangvine sunt imperatorum, Solymanum salutandi atque congratulandi causa, ut mos est, ea excepta, quae apud Rustemum erat, invisunt. Quam cum quaereret, moerore ob mariti humilitatem et calamitatem ita afflictam esse ajunt, ut prodire domo non possit, ac lacrimas fundunt, miscentque. Ad haec Amhatum tabernaculum Pseudo-Mustaphae dedisse, apud quem plus gratia suorum precesque, quam merita valuerunt. Neque multo post accidit, ut in divano, quod concilium publicum interpretantur, inter Amhatum et Aly bassam controversia oriretur. Divanum apud illos in publico celebratur, ibique responsa oratoribus et populo dantur; fenestellà

*) Forgách S. és Istvánfi jegyzete: Forte Iconium.

ex habitatione principis craticulis ferreis septa in eum locum spectat, ex qua et audire, et videre quoque omnia, ipsum vero nemo potest. Is locus tectus est modo theatrali, pro receptaculo hominum*) commodus et amplus. Ceterum media in horti speciem arboribus sunt consita, et cicuratis ex Asia animalibus conspicua. In singulis divanis prandium quoque praebetur purpuratis, ac omni alii multitudini; certa enim hora fercula purpuratis apponuntur, oratoribus item, ceteris in diversis locis, et in ipsa quoque viridi herba; neque est pudor, magna quantumvis dignitate viros vesci, aut portionem secum auferre. Non indignum est relatu, Turcas animalia ob salutem animae alere consvesse, sed praesertim corvos, quos etiam occidere capitale est; qui, ob id, tanta sunt multitudine ac ccnsvetudine, ut reliquias prandii ex terra ipsi colligant, nonnulli frustum aliquod in aërem aut terram projiciant, neque modo in divano, sed et publicis in vicis, atque domi, eosdemque etiam in bellum sequantur. Videre est, non in privatis modo tectis alere gallinas, aves, canes alentes foetus, aut quodcunque tandem animal, et praesertim languidum ac morbidum, sed etiam in publicis viis curare atque nutrire; et id Deo gratum, atque ad expianda peccata, salutemque animarum proficuum magna superstitione credunt.

Controversia vero talis fuit: Aegypti praefectus reditum annuum duorum et triginta equorum argento

---

*) Forgách S. jegyzete: Nem egyebeknek, hanem csak az jancsároknak, kik bizonyos számban minden divánba be szoktak menni, és mig az divány tart, az udvarban renddel talpon állnak, alá az földre nézvén, az oratoroknak, mikor először bemutatják az ajándékot, ismeg mikor kibocsátják őket.

onustorum Byzantium miserat. Aly bassa mirari se ait, tantum ab moderno praefecto cogi, qui ipse duodecim annis praefecturam tenens, quatuor et viginti summam excedere non potuerit; ergo reliquum per summam subditorum injuriam contractum esse. Amhat se judicium facere non posse respondit, cum hactenus a quoquam peculatus accusatus non esset, neque ad Solymanum ante se referre. Aly quando ipse nolit, se relaturum profitetur. Peracto divano ad Solymanum veniunt, et pro more Amhat, quae in divano acta sint, refert, Aly item, quae supra diximus. Paulo post iterum Solymanus equestre consilium in campo pro more, quod in majoribus rebus tantum et sigillatim vezirios colloquendo fieri solet, agit; et Amhato mandatum dat, ut Dobricenses utriusque sexus, omnisque aetatis ad unum usque ultimo supplicio afficeret, propterea, quod Pseudo-Mustapham non modo receperint, sed etiam copiis juverint. Ille sibi justum non videri ait, ut feminae ac pueri, imbelle genus, trucidarentur, sed ii soli, qui ob allatum qualecunque subsidium non immerito culpam haberent, ac poenam ob id mererentur; et subjecit hoc consilium ab mulieribus profectum se agnoscere. Solymanus nihil ad ea, tacitus ore atque gestu, perturbatus. At in proximo divano ingressis ad se viziris, summo ostiariorum (capy-agam vocant) accersito jubet quid fieri velit, qui Amhatum abeuntem more consveto a se celeriter revocat, et mox strangulat. Modus hic est occidendi; proximam ad Solymanum habitationem muti et iidem eunuchi obtinent, ac ministeria domestica conficiunt; in secunda porta proxime murum, sedes est ad eam rem disposita, ut quicunque ad eam deductus fuerit, certissimum sit amplius non evasurum;

in quam qui sedent, manus complicare, pedes componere in summam modestiam debent; at muti illi nervis bubulis circumsistentes, celeriter hominem conficiunt, laqueo gulam frangentes. Amhatus cum sedisset, sese aptavit, et id modo se mereri ob eam causam cum dixisset, quod omnes hostes, ad quos accessisset, debellasset, neque in bello se fuisse quo non vicisset, statim nervo injecto spiritum atque ipsam animam expresserunt. Rustemum autem in priorem dignitatem restituit.

Solymanus cum in expeditionem persicam proficisceretur, Toigon bassam Budae atque ipsi Ungariae praefecit, quem sibi a prudentia et modestia commendatum habebat; mandatum ei dederat, ut bello omni abstineret, nisi in quantum necessitas postularet; quod etiam praestitit. At cum jam et Solymanus revertisset, et ex Ferdinandi ditione excursiones creberrimae fierent, cum ex aliis praesidiis, tum praesertim a Sigetiensibus, itidem quoque ex Babolcha et Kapos-Ujvaro, harum ambas occupandas statuit, primum ut excursiones averteret, deinde etiam viam in Sigetum intercluderet; quod Sigetiensibus non modo ad excursiones hostiles, sed etiam ad profectiones periculosum et gravissimum erat futurum. Imprimis Kapos-Ujvarum aggreditur, quod erat infirmius, et tanto etiam ad potiundum commodius. Quod Stephanus Dersffy illius arcis possessor, Viennam ad Ferdinandum, intellecto motu bassae, pro auxiliis tam militum, quam machinarum aenearum abiuerat; in praesidio pedites militiae voluntariae, genus hominum crudelitate infame, reliquerat, exceptis paucis equitibus; nam ita usus erat, in omnibus finitimis locis, praeter stipendiarios, voluntarios pedites alere; ii, ex solo

rapto vivere solebant; si in Turcas incidissent, pugnare acerrime consveverant. Tantum enim est apud Turcas hujus generis hominum odium atque ira, ut nullum vivum ex iis relinquere soleant, quin captos maximis cruciatibus enecant; ideo pertinacissime pugnare debent, sin minus ex christianis praedas agere. Sed tanta erat horum praesertim, qui in Kapos-Ujvar agebant, immanitas, ut christianos colonos (diligenter autem expiscabantur, qui alicujus facultatis essent) tormentis ad pecuniam dandam cogerent. Fuere, qui viris crura terebro ferreo, feminis mamillas perforarent, neque ullum genus crudelitatis ad exigendam pecuniam omitterent. Ad quos cum hostis pervenisset, et machinas admovisset: post tertiam diem noctu arce vacua relicta abscedunt; qui ut in Turcas inciderunt, ad unum omnes concisi sunt, et hi arce potiuntur. Ejus belli metu Babochienses ita perterrefacti sunt, ut quumprimum bassa advenit, et tormenta in adversos emittere coepit, deditionem pacti sint, salvis corporibus, armis, atque rebus. Quorum duces ab Andrea Bathory capti, nam ipsius arx fuerat, ut supplicium mandato Ferdinandi in comitio futuro de illis sumeretur, paulo post custodia elapsi ad reginam Isabellam profugere. Ferdinandus vero nuncio ad bassam misso, de induciis violatis expostulavit; nam qualescunque induciae pro more intercedebant: qui sese multoties conquestum ei respondit, uti latrocinia prohiberet; id cum ab ipso factum nunquam sit, coactum se ad castigandum praedones illos ac latrones fuisse. Neque id sibi contra inducias factum videri debere, cum istiusmodi latrones aeque suae ditionis pauperes colonos, quam Solymani depraedari consveti essent; illud quoque sibi, quam fuerint man-

datis suis inobedientes, constare se ergo etiam suae vicis officium in hac re praestitisse, ut reliquos hujus generis latrones tanto facilius morigeros et obedientes sibi habeat. Ex eo tempore difficillima erat Sigetum via, et non aliter, nisi copiis patebat.

LIBER SEXTUS.

Ferdinandus per omnia Transsilvaniae mutationis tempora apud Solymanum pro pace octennali et transsilvanica ditione, cum tributi pensione obtinenda acerrime institit. Augerium enim Busbecum belgam legatum continuo ibi alebat; duos praeterea insignes viros, Antonium Verantium et Franciscum Zay statim a caede Georgii oratores cum splendida legatione, magnisque muneribus ad corrumpendos largitione purpuratos miserat. Qui tamen tantarum legationum et tam diuturnarum spe frustrati, nihil egerunt; nedum enim Transsilvaniam inter inducias ab Johanne filio et pupillo suo (ita enim solitus erat appellare) ereptam concessisset, sed ne unum quidem lapidem se concessurum respondit; et jussit Johannem in integrum restitui, nisi bellum habere malit. Ad Transsilvanos vero et Inferioris atque Superioris Ungariae comitatus atque proceres mandata dedit, unitis viribus ut Johannem reducerent; alias se ferro atque igne in eos animadversurum. Rustemo jubet, ut ipse in expeditionem vadat; Beglerbego Graeciae exercitum congregare, bassae budensi atque temesiensi ut hosticum solum invadant, infesta atque hostilia omnia agant;

duarum Valachiarum principibus in armis paratos esse. Quas cunctas ob res, Transsilvanie atque Inferioris et Superioris Ungariae populi proceresque ingenti metu concussi et supremum exitium prospicientes, reginam et filium reducendum in publico conventu decreverunt. Melchiorem Balassa summae rerum praeficiunt. Ferdinandus vero ad eum conventum Johannem Peteo legatum misit, qui usitata et consueta verba satis multa habuit, re autem vera nullam defensionem, nullam salutem ostendebat. Aderant Stephanus Dobo, Franciscus Kendi praefecti Transsilvaniae, et Paulus Bornemisza episcopus Albae Juliae, quorum Stephanus Dobo et episcopus abscessere; Kendy et regnicolae ac status ungarici unanimi voto quatuor legatos ad Ferdinandum, tres ab tribus nationibus, quartum ab ecclesiastico ordine (hic erat Gregorius Camancy canonicus Albae Juliae) decernunt, qui Ferdinando Viennae legationem exponunt, in hanc ferme sententiam: Quae duo in omni vita summa esse solent, ea nos in tuo imperio Serenissime Caesar et Rex, satis superque experti sumus: summum metum, atque summan gratulationem; hanc quod ad caesaris christiani tutelam ac defensionem accessissemus, quae ob maximorum principum conjunctionem, ac romani imperii majestatem, nobis et grata et jucunda fuit; sed eam Deus opt. max. perpetuam esse noluit, ob hostium immanissimorum metum, propinquitatem, multitudinem, atque summam potentiam, qui nisi asiaticis curis bellisque impeditus fuisset, hactenus actum esset de nobis. Nunc vero confectis maximis bellis, et per totum orbem terrarum pacatis provinciis in tanta potentia, in tanta securitate, in tanta animi inflatione quid non facturum putas? namque ita denunciavit,

patriam nostram ferro atque igne absumpturum, inque cineres redacturum, nos vero, liberos, uxores, lares nostros omni genere supplicii, caedis, servitutis in perpetuum exstincturum; quae certissima esse quis dubitare potest, qui Lippam, Temesvarum, et ditiones latissimas Ungariae paulo ante occupasse eum novit? Duarum ergo rerum alterum concedas oportet: aut viribus, atque exercitu tanto, quantus sat esse adversus Solymanum putatur, provinciam et nos defende, et jam talem et tantum mature para, atque expedi; aut jusjurandum remitte, quo ingruente praesentissima peste nobis ac patriae saluti prospicere possimus; quodsi alterum fieri nequeat, alterum certe negare non potes ob pietatem tuam, ob perniciem nostram, atque carissimorum pignorum nostrorum, ob provinciam optimam, atque tibi, si liceret, addictissimam. Utrumvis a te factum fuerit, assentiemur, accipiemus, obtemperabimus; alterum sane aut a te impetrabimus, aut necessitas nobis imponet. Oratores bona spe esse jussi, ambiguo responso dimissi sunt.

Ubi ergo per hiemis tempus licuit, statim Albam Juliam obsident, duce Melchiore Balassa; ac intra paucos dies ab episcopo per conditiones dimisso eo cum suis rebus, recipiunt. Dobo mille equitum praesidium in rationibus habebat, et totidem peditum; sed quibus multa stipendia deberentur, et quorum vix media pars unquam in promptu fuit. Quamquam autem quae agebantur, non clam erant, tamen neque Dobo, neque Ferdinandus, aut pecunia, aut milite subvenit. Ferdinandus enim partim dissimulabat, partim in Dobone confidebat. Dobo vicissim Dominicum fratrem ad Ferdinandum ad sollicitanda auxilia miserat, ab episcopo pecuniam mutuo poscebat; ille vero negavit

se daturum. Milites ergo destituti et pecunia, et alimentis, omnes simul militiam deseruere, alii domum abeuntes, alii ad res novas animum adjicientes. Sed ut imperium Germanorum per hosce annos paucis recenseamus, historia requirit. Diximus quemadmodum Andreas Bathory et Castaldus officio valedixere et uti Ferdinandus Dobonem et Kendium praefectos, et Paulum Bornemiszam episcopum creavit. Qui omnes provinciae pulcherrimae ac locupletissimae potestatem adepti, non tutores, sed raptores sese existimaverunt; militem passim in villis vagando, nullo, ordine, nulla disciplina alebant; alimenta gratis quae non dabantur, accipiebant. Tanta erat militaris corruptela, ut miles, qui calceo indigeret, calcearium hospitem quaereret, qui sibi ac servis calceos gratis daret; qui tunica, hospitem sartorem deligeret suo arbitratu, a quo vestimenta exigeret; et rebus in aliis omnibus ista erat ratio militaris. Si quid ex regno auri vel argenti, quod ex tributo aut multiplici metallo proveniret, inter sese partiebantur, neque tamen unius, regni opes amplissimae suppetebant. Si aliquando Ferdinandus stipendia misisset, vix unum vel alterum militi repraesentabant; ita quasi ad spoliandum non ad conservandum regnum missi, ad congregandas summa celeritate opes consentiebant; quae una erat inter alias causa, ut universi ceu crudele imperium perosi excuterent. Dobo ergo militibus destitutus cum paucis, et iis fere propinquis suis, Georgio Bochkay et Paulo Forgach Ujvarum arcem tuendam sibi ratus est; non copias conscribere, non regnum curare, non in campum prodire; sed tamquam aliquis ex grege militum et non praefectus unius regni, parvi momenti castellum, ac pecuniam, quam

antea domum cum universis rebus emiserat, regno, dignitati, officio, honori, atque existimationi praeposuit. Dominicus vero reversus per rhedas cum paucis, vagabundus ab Valachis jam regnum ingressis interceptus et ad Solymanum missus est. Petrus autem Petrovitius mense Martio ex ditione karansebesiensi et lugosiensi in Transsilvaniam venit. Eas ditiones Solymanus post expugnationem Temesvari Petro donaverat, partemque copiarum ad expugnandam Devam misit, ipse oppidum Zazsebes occupavit, perantiquo muro, praeterea nulla munitione, uno tantum milliari ab Alba Julia. Jam etiam ex Moldavia, duce Moczoc octo millia, ex cisalpina Valachia duodecem, majores copias praecesserant, quas ipsi vajvodae adducturi erant. Albam Juliam Melchior Balassa cum Moldaviensibus oppugnat, in qua Paulus Bornemisza episcopus erat, ex infima plebe ortus, et canonici atque viri ecclesiastici longe amplissimi atque opulentissimi collegii, sed quibus omnibus avaritiae atque sordium unum semper fuit institutum. Quin Paulus Bornemisza, ne quid facultatum diminueret, et in jactura regni ipse tamen lucrum faceret, mature sibi prospiciendum censuit, non ignarus, si per vim ad deditionem venirent, aut oppidum expugnarent neque opere satis munitum, et praesidio quam minimo, tum conditionem difficiliorem futuram. Itaque brevi cum hoste paciscitur; quod et ille non invite admisit, ut ad reliquas arces recuperandas non mora, non impedimentum esset, viresque, atque copias ab plurium locorum oppugnatione in unum tamquam corpus contrahere posset. Neque solum res auferre, et in ditionem Ferdinandi salvum abire permiserunt, sed etiam frumentum, vinum et id genus fruges, quod ex

totius regni decimis habuerat (universae enim integri regni decimae et in Ungaria trium comitatuum ad albajuliensem episcopatum pertinebant, ut vel ipse suis impensis exercitum alere potuerit) pecuniis redimunt. Ego aliquando ab eodem audivi, se nihil in Transsilvania praeter calamum scriptorium reliquisse, certe auri atque argenti vim innumerabilem exportavit. Igitur cum Ferdinandus de rebus transsilvanicis cum Sigismundo Augusto expostulasset, et ille ad Isabellam: respondit, Albam Juliam ultro traditam; etiam pecuniis redemta bona. Uno jam atque eodem tempore Deva, Alba-Julia, quae jam erant expugnata, et Ujvarum, in Ungaria Husztum ab Andrea Bathory de Somlio, Varadinum ab Thoma Varkoch et Georgio Bathoreo de Bathor oppugnabantur. Ujvarum Dobo defendebat, ut diximus, et transalpinenses valachi circumsidebant, postea capta Alba-Julia Melchior Balassa accessit. Nihil ergo erat jam in Transsilvania et Ungaria Inferiori ac Superiori Cassoviam usque, quod non imperio reginae teneretur, aut ab exercitibus non obsideretur; quin supra Cassoviam, ditio Bebeciana, munitissimae arces Francisci et Georgii Bebec, item Franciscus Perenus, ac Georgius Tarczay, illustres reguli in fidem reginae ac filii venerant. Una arx Reghecz familiae Seredy ab Johanne Alaghy tenebatur, quam Georgius Seredy illi tanquam propinquo et alumno crediderat paulo ante mortem; sed eam ille praesenti occasione mala fide usus ab Ferdinando, certa pecuniae summa depensa, excluso herede coëmit, et ille pecuniam non invitus accepit, neque denegare, quod sciret ad adversarios alioqui transiturum, ausus est; altera Kisvarda nobilium kisvardensium ad Tibiscum in utramque partem nutabat. Porro su-

perioribus annis Toygon bassam Budae Solymanus praefecerat, hominem armis ac consilio pollentem, modestum ac pacis amatorem: propterea quod ad unam persicam expeditionem animum atque vires intenderat; illum ergo evocat, et Aly bassam virum in militiae usu probatum et acrem, qui Matthiam Teifelium et Sfortiam Pallavicinum magna clade fuderat qui exercitum ad Segedinum duce Petro Bakitio conciderat, in locum illius subrogat.

Hic sub initium solstitii aestivi Ungariam ingressus, postquam multa de auspicando bello animo agitasset, ad postremum oppidum et arcem Zigetum in inferiori regni ora, qua Dravus inferiorem Pannoniam emensus Serviae fines mox illabitur, in faucibus paludis, quae ex occultis fontibus perennes ipsa sibi aquas suppeditat, situ, natura, opere, bellicis apparatibus egregie munitum oppugnare constituit. Quod eo consilio ab Ferdinando magno studio constructum erat, non ut oram illam Ungariae solam tueretur, sed ob situs maximam ad tres provincias commoditatem. Nam in adversa ripa Dravi, Sclavonia incipiebat, et proximum in Sclavonia oppidum in potestate Ferdinandi Caproncza erat. Styriam ab tractu sigetiensi Mura amnis antiquis Savarba haud longe disterminabat, qui in Dravum ad oppidum Zakan illabitur. Austria non multum aberat. Secundum Dravum, uno atque recto tractu usque Sigetum, haec erant ex ordine oppida atque arces: Zacan, Chorgo, Berzence, Belovarum, Babocha, Sigetum ergo decimo sexto Calend. Junii oppugnari coeptum est. Quibus de causis Ferdinandus aliquot copiarum praefectos in superiori Germania, ac decem circiter millia peditum, qui partim sub imperatore

Carolo, partim sub rege Galliae superioribus annis meruerant, conducit, et ad duo equitum ungaricorum millia; consultavit etiam de ratione belli gerendi, a lteris cum tota mole belli adversus Aly bassam incumbendum esse, alteris bipartito rempublicam administrandam svadentibus: in hanc sententiam itum est. Nam bellum transsilvanicum eo processerat, ut quinque civitates Superioris Ungariae, quarum praecipua est Cassovia, jam periclitarentur. Hanc provinciam Nicolaus comes a Zrinio, is qui Szigeti postea occubuit, ultro appetebat, Husztum se obsidione liberaturum atque Varadinum promittens. Sed quia in refusionem laborum atque impensarum Husztum sibi addicendum, et de eo diplomate cavendum peteret, omisso eo Franciscus Tahy eligebatur, qui cum graves aliquot conditiones, moram longiorem concernentes interponeret, Andreas Batory, non obscure ipse se insinuans, provinciae Superioris Ungariae praeficitur. homo sane ad omnem rem gerendam ineptus, qui prima statim aetate vino atque lustris omnium membrorum usum disperdidit, sed quod auctoritatem modo quandam ex dignitate magistratus judicatus curiae ad bellum afferret, et quia bona in Superiori Hungaria, et Inferiori cum duobus fratribus amplissima haberet, quorum ambo reginae partes sequebantur; quod unum eum hominem movebat, ut arcem potissimum Chichuam Georgii fratris in cassoviano tractu magnae atque amplissimae ditionis maximorumque redituum, et Echetum in Ungaria Inferiori Nicolai alterius fratris, a belli periculis immunes conservaret. Sed ut nihil ad privatam rem amplificandam negligeret, coepit de arce Likava agere, quam Michael Mereius pro duodecim millibus

numum aureum oppignoratam habebat, ut videlicet uxorem secum abducturus extra belli tumultus ibi asservandam curaret. Qua impetrata et redemta connumerato pretio, non ulterius quam Likavam per gravissimum morbum detentus ivit, eoque omnia belli tempora consumsit. Ergo equitibus hungaricis mille Wolfgangus a Puecham homo austrius, addita tamen etiam suprema belli gerendi cura, praeponitur, qui uxorem hungaram ex comitibus S. Georgii habebat, ac Novisolii, metallicarumque civitatum praefecturam gessit; comestis bonis paternis castellum, uxoris nempe dotem, Kepchin ad Danubium supra Posonium ad fines Austriae reliquum habebat. Peditum germanorum quatuor millibus Marcellus Dietrich dux praeficitur.

At sigetiensis belli administrationem Thomae Nadasdino palatino regni ex veteri Ungarorum instituto committit, attributis illi sex peditum germanorum millibus, legato Nicolao barone a Polbail equitibus hungaricis mille novis stipendiis conscripsit. Ad haec detractis veteranis ex finitimis praesidiis Jaurino, papa, ac aliis plerisque, et evocato regio edicto Nicolao comite a Zrinio praefecto illyricarum partium, quem banum vocant. ad certam diem Canisam jubet convenire omnes, ubi partim bombardarum, quae Gracio ex Styria jussu regis vehebantur, partim ceterarum rerum necessariarum exspectatione, novem dies absumsere. Bassa interim obsidionem summa vi dies et noctes postquam ursisset, decimo ab oppugnatione die, murum ligneum ex simplici ordine cratium primo, inde gliscente flamma domos inflammat, sub ipsumque incendium acerrimam in oppidanos impressionem facit; illi contra fortissime resistere, flammam invalescentem restingvere, hostem irruentem repellere,

praecipitemque in fossas agere; postremo ubi nec ignem reprimere, nec oppidum amplum, et frequentibus bombardarum ictibus lacerum, sine magna suorum clade ulterius defendere posse animadvertunt, qua hosti introitus facilior putabatur, pulvere tormentario, ceteraque id genus sulphurea materia inspergunt, desuper, quo visum fallerent, stramentis contegunt; fugam inde subitam in arcem simulant, ac hostibus liberum aditum permittunt. Quod illi animadvertentes incredibili confestim impetu irrumpunt; postquam penitus in medium substrati ignis processissent, nostri materiam subito inflammant, gradu deinde converso, infestissimo in hostem agmine irruunt; ille partim ob circumdatum ignem, partim nostrorum aciem insistentem, in trepidationem conjectus terga vertit, nostrisque pertinacissime insequentibus, insignem de se praebuit victoriam. Periere hac oppugnatione ex turcis circiter quingenti, multi lethalibus vulneribus acceptis, saucii postquam revertissent, periere. Ubi ceteris quidem ex animi sententia succedentibus, unum nostris magno detrimento cessit, quod oppido absumto, in arcem cum universa hominum, quos partim aetas, partim valetudo impotentes tractandorum armorum fecerat, multitudine concedendum, ibique in summis rerum omnium angustiis extrema cuique sors exspectanda erat. Hoc rerum statu apud Sigetienses exsistente, exactis palatinus apud Canisam novem, ut praemissum est, diebus, decimo coactis in unum omnibus nationum tam equestribus, quam pedestribus copiis iter ingressus, quartis Babocham arcem, hosti anno praeterito a nostris deditam, castris sub meridiem pervenit, repulsisque, qui levioribus praeliis cum nostris decertaturi obviam processissent,

machinae continuo moenibus admotae, arxque ipsa acerrime quassari coepta est: non quod propositum ejus expugnandae magnopere habuerit, sed ut obsidionis suae pertinacia, hostem ex successibus praeteritorum annorum insolentem, indeque de nobis, quorum paucitatem subsannando contemnebat, certam sibi victoriam pollicentem ab oppugnatione sigetiensi, quae jam in periculo versabatur, abstraheret, ita cum obsessis respiratio aliqua ut fieret, tum ipse cum hoste ex diuturnae obsidionis diurnis nocturnisque laboribus et molestiis lasso, et equos etiam extrema propemodum macie confectos habente, si commoditas patiatur, confligat; sin minus id opportunum foret, Berzencze vel Chorgo retrocedat, eoque se applicando hostis consilia observet; illo vero sigetiensem obsidionem repetente, ipse Babocham rursus invadat, ejusmodique ludificatione bassam usque ad brumam fatiget. Turcicorum equitum, qui pro praesidio loci relicti fuerant, major pars per aversum pontem ipsis inspectantibus arce excessit. Ambat bego praefecto cum ducentis circiter militibus (non pauci jam agrestes christiani vi eo pulsi fuere) ibi relicto, confirmatoque bassam illi post triduum opem allaturum, obsidioneque liberaturum.

Res poscere videtur, ut de situ et firmitudine castri hujus aliquid dicamus, quo ratione pugnae cum bassa habitae clarior fiat. Rivus angustus et ignobilis ex paludoso fluvio Capos ortum trahens (Rinniam accolae vocant) cum ceteris locis, tum qua Dravo, cui miscetur, appropinquat, extra marginem fusus, ne qua parte a fontis ingenio degeneraret, stagna profundissimi limi equiti praesertim aut neutiquam, aut aegerrime permeabilia, rarissimis vadis, efficit. Ad hunc Babocha arx mille passus circiter ab Dravo, a

Batorea familia *) ad omnem splendorem atque voluptatem patrum temporibus constructa est; nostra tempestate hostilis impetus removendi causa, murus ligneus duplici ordine cratium ex ingentibus roboribus factarum terra fimoque oppletarum, praecipuum adversus machinarum tonitrua firmamentum, circumductus erat. Quartum hanc palatinus diem oppugnaverat, dejectaque aliqua murorum parte impressionem postridie se in eam facturum simulabat, cum bassa promissorum memor, relicta sigetiensi obsidione XXII. die Julii, quem diem prisci Divae Magdalenae cultibus celebrem esse voluerunt, cum omnibus copiis auxilio suis venit. Certo compertum est, exercitum hostilem lixis et calonibus, ceteraque agrestium Christianorum conficiendis vineis aggeribusque et aliis id genus castrensibus operis eo vi compulsorum multitudine, quae paulo minus triginta millibus perhibetur, non minorem quindecem millibus expeditissimorum militum fuisse, cui si vires nostras conferas, vix dimidium hostium numerum adaequasse comperies, ut qui vix in universum decem millium compleverint, eoque rem difficiliorem habuerint, quod praecipuum exercitus robur, peditatus adversum velitationes et concursationes turcicas parvi admodum momenti fuerit. Equitem expeditiorem vix trium millium habebant, hicque solus praecipua parte impetum hostilem sustinuerat, reliquo gravis armaturae equite in modum statarii exercitus persistente, parum operae in illud pugnae genus adtulerunt. Palatinus de adventu bas-

*) Istvánti jegyzete: Non a Batoreis, sed a Marczaliis, qui eam sumptuosissime exstruxerant; iidem etiam monasterium Franciscanorum in Segusd aedificarunt cum insigni templo, atque iis stirpitus deficientibus, arx Babocha per Mathiam regem Stephano Batory caelibi donata fuit.

sae certior factus, equitum e vestigio partem, qui rem plane cognoscerent, ad seque deferrent, praemittit. Qui profecti comperere Turcas, vadum, qua trajiciant, quaerere, seque in ulteriori amnis ripa explicatis ordinibus ostentare. Quo cognito banum cum stipendiario provinciarum Styriae, Carinthiae, et Carniolae in Sclavonia ad octingentorum numerum intervento ungarico equitatu, praeire jubet in hostem; interim dum ipse acies instruxerit, ut transitu arceat quo ex velitationibus levioribus de generali conflictu propositum exploratius fieri, ndeque consilia necessaria in tanta inaequalitate in diem posterum inire pro rerum ratione possint.

Qua parte quia mentio a nobis bani facta est, non abs re futurum arbitror, si de nostris vetustis ordinibus aliquid adjiciemus. Omnium provinciarum praefectos banos aut vajvodas barbaris vocabulis vocabant. Bani vero tot fuerant: regnorum Croatiae, Bosniae, Dalmatiae, quae omnia mare adriaticum pertingunt, pro quo saepe cum Venetis decertatum est; item Sclavoniae inter Savum et Dravam; Moesiae superioris nunc Serviae dictae, cujus metropolis est Taurunum; Temesvari, quae arx atque oppidum intra communem quendam terminum ad confluentes haud procul Savi atque Danubii pro communi usu prudenter constituta, Pannoniae, Serviae, et Moesiae inferioris sive Walachiae utriusque ambitus velut claustrum spectabat. Horum regnorum singulorum, qui rectores erant, bani dicebantur. Vajvodatus tres erant, Transsilvaniae una, cujus duo ferme latera Moesia Inferior, quae nunc in duas Valachias divisa est, complectitur, duae Valachiae Transalpina et Cisalpina singulae vajvodas habent, quarum fines ad pontum Euxinum usque protenduntur. Quorum omnium officiis ex ve-

tere patrum instituto id inter cetera incubuit, ut quoties rex aut jussu regio palatinus, qui secundam apud nos a rege dignitatem tenet, aut alius regio jussu in bellum adversus hostem proficisceretur, is copias regias cum suo milite praeiret, in regressu opis causa subsequeretur, priorque pugnam iniret, cujus praefectura bellum sustineret. Nunc cum adhuc exiguae reliquiae Croatiae ac Sclavoniae supersint, tamen bano haec praeeundi provincia attributa fuit; cumque antesignanis hostium amnem jam antea transgressis levioribus praeliis decertandi copia facta fuisset, hostis primo audacius pedem nostris intulit; at et hi contra non solum fortiter restitere, sed et rejecere, pugnamque optato rerum successu longius produxere usque adeo, ut hostem aliquoties ultra amnem reiecerint. Praeceps sol in occasum erat, cum bassa instructa acie pugnae copiam ostentare coepit. Quod palatinus animadvertens, copias omnes una cum regio signo, quod sui sequebantur, subito appropinquare jubet, et pro pugna acies instruxit; neutris tamen limosum alveum transeuntibus in castra rediere. Decertatum eo die ab hora undecima ad noctem est, ubi duobus praeliis victores nostri fuere: multi hostium caesi, plurimi amnis limo absorpti, ex nostris nemo occisus, pauci saucii revertere, sed equi aliquot insignes amissi.

Nocte subsecuta palatinus communicato cum Nicolao comite a Zrinio bano, Francisco Tahy, Johanne Peteo, ceterisque magnatibus ac ducibus consilio, post multam disceptationem diversitatemque opinionum in eam postremo sententiam est ventum, ut tentoria et impedimenta de nocte colligerentur, quae summo diluculo cum significatione fugae retro mitteren-

tur si forte hostes per coenosum alveum inordinate transire auderent; interim copiae instructae conflictus copiam facerent, qui si terga daret Deo propitio, fortunam sequendam esse; sin contra invaluerit, in medium curruum regrediendum, dispositisque ante et post, item ex utroque latere peditibus sclopetariis, dimicando sese ad Berzencze, cum impedimentis et totis castris una recipiant, ab impedimentis separari non debere; nam si hoc fecissent, duo certissima eaque periculosissima incommoda secutura: unum quod quilibet fere militum, si non mediam, sane tertiam sui ordinis partem apud sarcinas sit relicturus, et etiam inter dimicandum de rebus et sarcinis cogitans, remissius sit pugnaturus; alterum quod divisis ac diminutis copiis, alioquin pro hostis multitudine modicis, Turca animos haud dubie sit sumpturus, et hinc conflictum faciendo, illinc impedimenta praesidio nudata invadendo occupandoque nostros statim in fugam conjecturus; id quod, prout eventus postea docuit, contigisset. Itaque facto hoc decreto, palatinus revocatis iis, quos ad observandum, custodiendumque vadum reliquerat, militibus, solisque viginti quinque equitibus ad agendas illic nocturnas excubias relictis, cetera hosti liberum fecit. Qua ille occasione arrepta, robur totius exercitus summo mane transmittit, ipse cum reliqua copiarum parte expeditis aciebus tormentisque secum advectis (ea triginta omnino fuere) omnibus in illos directis, in ulteriori ripa constitit, eo consilio, ut illos levibus primo praeliis pertentatos aut invaderet infirmius consistentes, aut si minus id sibi foret expeditum, pugna abstinens, more suo circumcursando fatigandoque, cum ad commeatus, tum ad ceterarum rerum difficultatem adduceret. Nec

illos dolus latuit. Quapropter expeditis palatinus curribus, quos de nocte per tota castra onerari, et in expedito fieri jusserat, acies universas instruit. Banum cum suis ad lacessendum hostem praemittit; illi auxiliarem alam stipendiarios provinciales in Sclavonia merentes addit; post hos peditatum germanicum in acie consistere jubet, post eos equites ungarici, cum equitibus germanicis provincialibus; pone eos equites germanici e Jaurino duce Othone Henrico a Puecham*) sub signo generali collocati. Banus facto pugnae principio suis confirmatis, tanto in Turcas impetu est invectus, ut consistere neutiquam possent, quin se partim in objectum amnem praecipites darent, partim per aversum, cujus supra meminimus, pontem ruerent, ubi virtus equitum germanicorum jauriensium praeclare enituit, nam aciebus modo praemisso instructis,,cum e loco castrorum excessum fuisset, Turcae mirum quanta celeritate tabernacula aliquot, et in iis Johannis Lencovith, servitorum negligentia tardius curata, diripientes, non levem extremo agmini tumultuationem injecerant, quibus cum paucis huzaronibus objecti equites germanici singulari animo ac fortitudine cum illis decertarunt. Bassa ab ulteriore ripa nec ipse interim quietus esse, sed simul suos, ut pugnam repetant, hortari, simul bombardarios, quo frequentius, majorique numero queant, in eos tormentis jaculentur, urgere. Pugna repetita, nostrisque pedem de industria referentibus, Turcae facto validissimo agmine in banum irruunt, numeroque magis quam robore validiores, postquam diu de victoria certassent, ad postremum banum una cum suis undique effusi obruunt; nec procul a periculo aberat: verum palatinus discrimine animadverso, signum continuo regium, quod sui cum

*) Istvánfi jegyzete : Johanne Rubero.

reliquo exercitus equestris robore sequebantur, appropinquare, moxque nulla facta mora intrepide in hostem invehi jubet. Hic tantus pilarum bombardicarum nimbus in eos ex arce hostiumque castris est effusus, ut jamjam universas copias deleturi viderentur; nec tamen quippiam hoc rerum discrimine nostri fracti sunt, quin mutuo sese cohortati, non banum modo, Dei auxilio, eripuere, sed praelio instaurato hostem post longam dimicationem in fugam vertere, bifariamque in ipsa fuga divisum, partim in amnis vortices, partim in arcis fossam pronum egere; ubi multi nostrorum studio insequendi avidius ultra amnem provecti fuere, qui a Turcis repulsi, profunditateque coeni immersi, multi ibidem oppressi, plerique ab equitibus germanicis, quos palatinus interea temporis ad ripam statuerat, sunt protecti. Dum haec aguntur, Turca vado, quod infra castrum erat, trajecto, nostros a tergo circumvenit; conturbaveratque nonnihil nostros insperata calliditate; at pedites germani auxilio opportune submissi, non multo negotio pilis bombardicis eorum ordines perturbavere, quibus laxatis, equites e vestigio nostri subitam rursus in eos impressionem fecere, ultraque amnem rejectos, pigriores amplius ad renovandum certamen fecére. Hic finis pugnae fuit, in qua quantum ex perfugis, qui frequentes a commisso praelio venere, cognoscere potui, quadringenti aut paulo plures hostium partim ferro, partim coeno absumpti interiere; saucii ultra DC. nostrorum ducenta et septuaginta capita pro tentorio bassae posita, triginta circiter capti; ex Ungaris non ultra quadraginta desiderati, inter eos Jacobus Nadasdinus frater palatini, summa spe adolescens, Joannes Czobor non minus praeclara indole, quam majorum splendore conspicuus,

Benedictus Zalay manibus promptissimus, raraque formae majestate juvenis; ceteri pedites germani fuere. Equites gravioris armaturae non ultra quindecim periisse comperio in pugna. Ubi ante omnes equitum inprimis ungaricorum virtus emicuit; proxime hos jure equitibus germanis, quorum dux, ut dictum est, Henricus a Puecham fuit, secundam laudem tribuens. Banus porro a fortitudine animique robore ita rem gessit, ut hostibus quoque miraculo fuerit, parva manu tantam multitudinem aggredi. Palatinus, de cuius vigilantia et ingenio summa rei pependit, non modo fortissimi sapientissimique imperatoris, milites partim obeundo, et ad capessendam pugnam cohortando, cedentibus opem ferendo, hos laudando, illos carpendo, ceteraque, quae imperatorem praestare oportuit diligentissime perficiendo, sed et militis strenui omnium opinione officium est executus.

Praeliis hoc facto finitis, hosteque apertam pugnam detrectante, nostri, ne quam ex hostis calliditate cladem acciperent, quod prae reliquis utilissimum esse censuerunt, relicta obsidione Babochae retrocessere, hoste illos per integrum milliare insectante, agmenque peditum et impedimentorum lentius incedens lacessente; eoque die Berzencze pertigerunt, insequenti Chorgo, tertio commeatus causa, quo jam quoque laborare exercitus coeperat, Canisam est perventum. Ba ssa suis obsidione liberatis duum dierum spatium militi ad quietem dedit, quibus et interfectorum corpora humari jussit, et castri ruinas diligenter ipse perspexit. Ajunt barbarum moeniorum rudera intuitum dixisse, neutiquam contemnendas copias illorum fuisse, solertissimosque duces, qui tridui spatio tantam murorum stragem ediderint. Tertio die castris ad Gheresgál, quod superioribus annis e regione Sigethi commeatus prohi-

bendi causa hostes exstruxerant, ad vesperum cum pervenisset. die insequenti intermissam obsidionem repetere instituit, nec quicquam aliud praeter machinas murifragas, quas Quinque-Ecclesias remiserat, exspectabat. Interim nec Sigetienses quieti esse; sed ubi bassam abiisse animadverterunt, aggerem, ceterasque molitiones, quas hostis transcendendi muri causa fecerat, disjecere, fossas oppletas repurgare, oppidum per incendium antea absumptum, cratibus, corbibusque terra completis firmare; aliaque omnia, quae ad ulteriorem obsidionem sustinendam opus fore arbitrabantur, summis conatibus inquieto studio dies et noctes agere. Ubi sane illud est memorabile: vix dum bassa Babochae obsidionem impediturus abscesserat, maxima pars muri bombardis antea creberrime pertusi, atque ideo laceri, ingenti edito fragore corruit, nudatoque eo castri latere, expeditissimam hosti, nisi abivisset, ad invadendum viam fecisset. Cujus casus tanta castrenses trepidatione perculit, ut qui antea ex hostis abitione incredibilem hauserant laetitiam, nunc consternatis animis divinam ultionem vitae suae manifesto impendere, seseque una cum liberis et conjugibus post tot diurnas nocturnasque vigilias et labores frustra desudatos, hostium praedas futuros opinarentur. At pavore mutuis querelis nonnihil decocto, ac divinis oraculis prophetarum et apostolorum animos confirmantes, liberorum simul conjugumque tristissima sorte, si in potestatem hostium vivi incidant, occursante, revocata in mentem pristina virtute, tanto studio tantoque impetu ad reparandum incubuere, ut intra quadriduum muros, opus vastissimum, restituerint. Ubi pueri nemine urgente, cum viris, laboribus, Deo haud dubie animos studiumque suppeditante, certavere.

Cognito ergo quod bassa ad obsidionem reverteretur, totum propemodum peditatum in munitiones et fossas hostium disposuere, ut hostium iis arcerent, nec bombardas in pristina loca collocare sinerent. Bassa adventans ubi castro propior esse coepit, simul audaciam nostrorum, simul tam subitam collapsi muri restaurationem intuens, tanta admiratione tam pertinax eorum resistendi, adeoque si sors ferat, conatibus immoriendi propositum. tam fervidum laborem est prosecutus, ut jam tum desperasse de expugnatione coepisset; nihilominus ne prodita abjectione spei abscessisse videretur, animo aestuans subsistit, castrensesque cum machinarum ictibus tum capitum eorum, qui apud Babociam, prout commemoratum est, ceciderant, ostentatione terrere coepit.

Interim accedentibus eum de more ceteris pri moribus (begos illi vocant) mandata ex eo capturis, subita contentio nata est. Bassa quoque nimis castigavit, quod oppugnationem antea eorum ignaviam negligenter curavissent, ipsi essent domini ac moderatores rerum, et neglecto suo imperio, pro libidine quae vellent; quod agerent. Si consilium imperataque sua sequi voluissent, praelium ad Babociam, nulla aut longe minore suorum clade perpetrari potuisset; nunc ex eorum torpore id accessisset incommodi, quod castrenses sumpto ex hostili sanguine animo, aggeres, munitiones, fossas ab se erectas occuparint, atque se in iis confirmarint, ut vel eorum recuperatio majorem, quam oppidi expugnatio laborem sit exhaustura; murum porro castri, ceterasque ruinas ita redintegratas esse, ut nulla via ejus potiundi, nulla propemodum ratio hostium debellandorum supersit. Haec eo furentis instar (aut begorum ad novam oppugnationem inflammando-

rum, aut ignominiae utrobique acceptae a se amoliendae, in eosque derivandae causa declamitante, (per) scribam accersitum litteras in eam sententiam ad caesarem exarat; secundum haec animo ex ira, moerore, pudoreque accepti probri confuso, lacrymas ex oculis profudit. Dum haec inter bassam begosque geruntur, bombardae Quinque-Ecclesiis revectae superveniunt: quibus per opportuna loca collocatis, pedites ex munitionibus ac fossis subita eruptione eas invadunt, contrucidatisque iis, qui circum ipsas confertissimi stabant, omnem propemodum hostium exercitum in sese vertunt: cum quo facta, Dei benignitate, felici dimicatione, incolumes se rursum recipiunt. Quorum incredibili virtute et caede suorum Turcae perterriti nunquam ad experiendam ulteriorem oppugnationem cogi potuerunt. Qua suorum trepidatione bassa animadversa, nocte subsecuta nihil a fugiente discrepans, obsidionem solvit, unoque milliari cum omnibus impedimentis ad castellum S. Laurentii consedit. Inde paucis diebus interpositis Quinque-Ecclesias se contulit, ac captato ex copiarum nostrarum statu consilio, bosnensem exercitum et beglerbegum exspectavit. Marcus Horvath praefectus Sigeti vir alioquin impiger, magnam sibi laudem defenso Sigeto acquisivit.

Miles germanus ubi apud Canisam plusculum temporis absumpsit, simul otio petulantiam ei addente, simul defectu stipendiorum disciplinam militarem solvente, mirum quanta licentia, quam dissolute vivere; per pagos vinetaque ad vicena millia passuum catervatim vagari, vulgus passim spoliare, verberare, caedere, facultates diripere, nec aetati, nec sexui parcere; ad haec victum paganis ereptum ipsi in castra portare, quaestumque inde facere coepit. Vulgus contra

impatiens tantae contumeliae, et ipsum per montes silvasque magno numero coire, per angustias viarum armatum militem obsidere, ex more praedatum euntem persequi, spoliare, postremo trucidare, plerosque ut erant armati de arboribus suspendere, eoque pacto acceptam injuriam ulcisci coepit. Quae res multorum postea malorum causam praebuit. Ubi, quia duces crimen excusare neutiquam possunt, Polbailerus culpam omnem in stipendii carentiam, adeoque regem conferebat, militem per indigentiam pecuniae victum sibi quaerere cogi. Palatinus etsi cum initia haec perniciosa fore animadverteret, tum militis lasciviam castigandam esse censeret: tamen quia nec imperium in id solidum habebat, et manifestum subito tumultum copiarumque omnium cruentam dimicationem, adeoque dissolutionem inde exorituram videbat, temporum se rationi non imprudenter accommodavit, satius esse ratus reliqua regni parte conservata, eam regionem desertam fieri, quam exercitu dilapso regnum periclitari. Interim Ferdinandus trium natorum regis medius, tanto ejus expeditionis suscipiendae desiderio flagrare coepit, ut non modo ipse, sed et amicorum precibus patrem supplex flagitaret, liceret sibi in bellum proficisci, aetatemque annis et viribus solidam, regnorum suorum, quin reipublicae christianae usibus impendere. Rege porro haud dubie, cum hostis calliditate, tum aetatis imperitia atque adeo ambiguis bellorum eventibus animo reputatis, dubia spe aliquamdiu producente, tanta ad proficiscendum cupido adolescentem incessit, ut Praga magnis itineribus velocissime advolans, praesens quod antea per litteras et amicos tentaverat, a patre contenderet. Ubi copia dicendi facta: „Nisi regna et provinciae, ait, quas am-

plissimas opulentissimasque Dei benificio possides, rebus turcicis propter varias tot annorum orbis christiani dissensiones, domesticaque odia augescentibus, praesentissimam abs te opem deposcerent, pater! jure fortassis ego aut importunitatis, aut minus probe perpensi officii coargui possem, hoc praesertim aetatis calore, quae improvida plerumque subito natis affectibus undarum more huc illuc impellitur, rerum inscitia, animorumque fervore deliberationem impediente. Verum barbaro regnis tuis incredibili immanitate incumbente, ditionemque tuam igne et ferro in dies atrocissime vastante, spoliis, rapinis, caedibus, lacrymisque tuorum perpulsus, operam ut meam te auctore, profitear, accessi, non quod alii, quos frequentissimos praestantissimosque habes, belli tibi duces desint, sed simul ut ipse primis hujus aetatis rudimentis in studiis belli, armorumque tractatione positis, dignus te parente, majoribusque tuis clarissimis imperatoribus inveniar; simulque praesentia ipsa mea popularium subditorumque tuorum erectas quotidie ad te palmas tendentium votis aliqua ex parte satisfaciam, et uti tibi quoque, cui vitae utpote hujus meae datori non reliquam tantum obsequentiam, sed labores, vigilias, vitam denique ipsam debeo, debitam pietatem praestem. Quare te peto, te obsecro, a te precibus quo majoribus possum contendo, jube me tandem una cum tuis copiis proficisci, unaque cum his rem, opesque christianas ac dignitatem tuam adversus hostem tueri. Decet quippe te regem non pietatis tantum opinione, sed majestatis quoque caesareae, nationes divinitus tibi non ad interitum, sed salutem iis praestandam subjectas, modis omnibus defendere; idque eo majori intentione, quod barbarus dies et noc-

tes nihil aliud aut agat, aut meditetur, quam quo pacto Pannonia subacta, viam sibi ad reliquam ditionem tuam invadendam aperiat; quoque citius, si Dii placet, insatiabili cupiditate potiatur, dolo pro virtute utatur, summamque non solum laudem, sed et pietatem reputet, si tibi aut fallacibus promissis, aut jurejurando imponere queat. Omitto provincias Pannonibus finitimas, Thraciam, utramque Moesiam, Serviam praecipuamque Illyrici partem, quae et illa unicum te libertatis assertorem incredibilibus votis exoptant, in te oculos fixos tenent. Pro Germania tibi, imprimisque celeberrima urbe Vienna, in qua sedes, sepulcra, Dii penates majorum tuorum sunt collata, ferro est decernendum. Nam Pannones diuturnitate multitudineque bellorum fracti in visceribus regni hostem jam alunt, amissuri propediem inviti regnum, ejusque possessionem, ni tu succurras, lapsisque rebus praesidium adferas. Quorum calamitas eo vehementius me perturbat, quod clypei instar reliquis christiani orbis partibus ab initio sunt habiti, multisque annis summa virtute impetum rabiemque turcicam sustinentes, insignem rerum gestarum gloriam ab omnibus christianis tulerunt; nunc numero viribusque exhausti, saepius ab ipsis fugato fusoque hosti miserandam cervicem submittere coguntur. Auget dolorem sangvinis propinquitas, quod maternum genus ab iis ducam, exindeque communem mihi cum iis omnem fortunam esse reputem. Quos ut me in bellum misso serves, iisque servatis totam Germaniam a metu liberes, te per pietatem orbi christiano, per benignitatem nationi ungaricae tibi affini, mihi sangvine junctae, per gemitus lacrimasque eorum, qui aut ipsi in tristissimam servitutem rapti, calamitosissimam vitam in luctu et squa-

lore trahunt, aut parentibus, natis, conjugibusque hostis immanitate spoliati, vix angustos agros in perpetuo moerore tuentur, debitam precor. Non abnego aetatem hanc imperitiorem consilio, rectoreque indigere : at nomen e contra regium, ducisque in bello praesentia, plurimum ad consequendam victoriam momenti habet, quo postquam tuo jussu fungar, tuos haud dubie incredibilis laetitia, ad ineundam pugnam promptitudo, hostem e diverso metus, trepidatioque invadet. Cetera, quae ad res procurandas pertinebunt, commodissime alii duces tui penes me adhibiti, aetate, ingenio, experientia, rerum gestarum gloria nobilissimi, praestabunt. Quorum monita secutus, reliqua quae viribus, vigilantia, industriaque perficienda erunt, et ipse sedulus obibo, Deique ope, subditis tuis, quoad ejus fieri poterit, otium, quietem, incolumitatemque, tibi vero posterisque tuis omnibus perennem apud cunctos mortales laudem comparare contendam. Ni vero feceris, quae est hostis calliditas, quae in rebus gerendis celeritas, laborumque et molestiarum bellicarum insuperabilis patientia, periculum erit, ne non solum Ungariam. quam potissima parte jam habet, sed Austriam nobilissimam gentis tuae hereditatem, dein reliquam Germaniam, brevi tempore nobis pulsis, suae dominationi subjiciat". His proloquutis adolescens postquam conticuisset, pater in hunc modum respondet: „Gratum nobis est, Ferdinande, quod ingenium majorum tuorum, qui pro re christiana subditisque suis, non vigilias, non labores, non sumptus, non discrimina ulla detrectaverunt, ex te in primo juventutis tuae flore, non obscura futurae virtutis argumenta elucere animadvertimus; praecipuum quippe summumque in principe viro est, ut sincerum

Dei cultum, pacemque divinitus sibi commissorum populorum, adversus omnes hostium impetus, tota corporis animique contentione tueatur, atque si res deposcat, vitam etiam in id suam vilem esse ducat; ob idque heroum nati a primo pueritiae tempore, pura primum pietate sanctisque moribus imbui, inde omnibus rei bellicae artibus, ceu progymnasmatis futurarum dimicationum exerceri consvevere, ne quid adultis deesset, quod gravium magnarumque rerum aggressus impedire, minusque providis consilium eripere possit. Quarum tirocinia cum tu quoque ab initio educationis tuae nostro judicio non infeliciter hauseris: macte virtute esto, indolemque istam majoribus in dies rerum fortiter praeclareque gerendarum incrementis auge. ac belli hujus, quam deposcis, curam sumito: aderit haud dubie conatibus tuis omnibus Deus, dum religionem sacrosanctam, orbem, plebemque christianam, satis superque afflictam vindicare contendis; nec deerunt secundum Deum milites ducesque belli, qui ut jussis tuis mandato nostro parebunt, ita ubi res tempusque postulaverint, maturo te consilio juvabunt; cetera post Dei militumque opem, vigilia, solertia, virtus denique perficiet tua". Juvenis facta a patre abeundi potestate, majori spe animoque, quam viribus in expeditionem proficiscitur. Nam equitum gravis armaturae non ultra tria, peditum totidem millia, et hos plerosque magnatum liberos tirones, studio principis regisque ac videndi regni voluntariam militiam secutos duxit, ceterum apparatus belli, sive machinarum, seu navalium pontium, scalarum, reliquorumque id genus instrumentorum numerum, quorum ea copia fuit, ut vel maximis exercitibus sufficiens esse potuerit. Certum est solos equos

rhedarios vecturae adhibitos, plures duobus millibus fuisse, praeter alios, qui militum sarcinam impedimentaque vexerunt. Quod eo consilio factum est, quod rex expeditionem hanc terrendi potius, quam invadendi hostis causa fecerit, summaque belli, ut Sigeto praesidium commeatusque imponerentur, fuerit; ideoque navalis apparatus copiosus adhibitus, ut si hostis impressionem facturus sit, transmittendorum retro amnium, Dravi, Murae, pro rerum necessitate copia foret.

Princeps superatis Austriae finibus, postquam limites Ungariae est ingressus, incredibilis tum miserum vulgus, tum nobilitatem, ob diuturnitatem aerumnarum ab hoste perpessarum laetitia invasit; nec quisquam fuit, qui non virtute principis hujus, qui ab infelici casu Ludovici regis primus sese hosti opponere sit ausus, tyrannidem hostilem numine propitio pulsum iri certo sibi statueret: eoque major omnium pectora spei hujus ardor invaserat, quo memoria diuturnae calamitatis mentionem pacis (ipsis solo nomine notam, re plane incognitam, ut sunt homines in fidem rerum amicarum incitatissimi) dulciorem faciebat. Augebant opinionem, superstitiosa veterum, inprimisque Methodii cujuspiam, monasticae professionis hominis vaticinia, annum hunc, qui est ab incarnato filio Dei sextus et quinquagesimus supra sesquimillesimum, Ungaris fatalem fore, regnique restitutionem coeptum iri. Quod ipsum quo fervidioribus animis sibi pollicerentur, non parvam et princeps dedit ansam. Nam amoenitatem soli, mirificamque fructuum, praesertim peponum, magnitudinem, praestantiamque admiratus, dixerat: degenerem esse eum hominem, qui pro tellure tam excellentes fructus tanta ubertate fundente, periculum vitae, si Deo sic placitum sit, refugiat. Passim itaque

inter se plebes gratulari, principem venientem faustis acclamationibus prosequi, ora vultusque sine satietate intueri, incolumitatem diuturnitatemque vitae ac prosperitatem precari, imperiumque regni occultis animorum suffragiis stulte ei jam tum destinare. Princeps continuato itinere paucis diebus Canisam ad reliquas copias pervenit, ubi cetera quidem satis sapienter providit, praeterquam quod nec reprehensione nec castigatione ulla domitus miles, nihil ad inceptam semel crudelitatem, miserumque vulgus excruciandum sibi reliqui fecit. Adventu principis ad hostem perlato, opinioneque populari sensim increbrescente copias immensas venisse: incredibile dictu est, quantus hostem tam potentem, tam multum, diuturnitate tot victoriarum, spoliorumque non nostrorum tantum, sed etiam totius propemodum orbis christiani tam superbum insolentemque per omnia regni confinia timor, quanta trepidatio invaserit; adeo ut vulgo spargeretur, Aly bassam suos passim de magnitudine copiarum principis edocuisse, potestatemque rebus quemque suis ex temporum ratione consulendi fecisse; nec dubium, secundum Deum nomen regium hujus terroris causam praebuisse. Nemo quippe regum a clade mohaciensi exercitum apud nos duxit, nemo princeps hosti se objecit; sine duce indigi principis militisque, aperta semper hostibus praeda fuimus.

Rumore hostilis trepidationis in dies gliscente, princeps, ubi de ratione continuandi belli aliquot dies consultasset, praecipuam peditatus partem cum duobus circiter equitum expeditiorum millibus, ad pertentandam Korothnam, duce Sforcia Pallavicino*) homine italo, misit (qui superioribus annis Georgio cardinali

*) Istvánfi jegyzete: Sforcia Pallavicinus parmensis.

nullas insidias metuenti, vitam cum sociis percussoribus eripuit, postea captus a bassa budensi per redemtionem paulo ante liberatus fuit), simul ut famae, qua ferebatur Turcas impetum belli non exspectaturos, veritatem experiretur, simul militum animos successu minus laboriosae rei delinitos, ad graviores oppugnationes ceterasque difficultates alacrius subeundas redderet audaciores. Certumque est, exercitum nostrum segnius aliquanto iter suscepisse, et Sfortiam desperavisse, neque rem ausum aggredi. Quod quidem rumori, qui de propinquo bassae budensis adventu circumferri coeperat, assignant. Ideo Nicolaus comes a Zrinio banus Illyrii, principe consentiente sese aggregavit, animumque illorum firmavit; neque exspectata murorum impetu bombardico dejectione, nullam invadendi moram fecerunt, nec ultra horae spatium fossam et sepes castello annexas in quis equi tenebantur, ex simplici cratium ordine superant; deinde muri lignei quassari coepti sunt. Ubi secundum Deum, plus fortuitus casus, quam aut disciplina, aut ducum providentia valuit; nam non tantum miles castrum eo die invadere jussus non fuit, sed et duces nihil eo minus cogitaverunt. Miles enim quispiam germanus ligna excitando foco necessaria quaerens, muro ligneo forte appropinquat, conspicatusque exteriorem ejus partem luto, quo illitus fuit, ob siccitatem delapso, nudam, virgulta, quibus contextus erat, secare orsus est, quod ceteri, qui non procul aberant, conspicati, ascensumque sibi, non ligna lari exstruendo illum quaerere arbitrati, continuo accurrunt: in primisque pedes ungarus, mox alii atque alii; nec mora, labore a pluribus concitato, murum, qua vir unus transire possit, perfodit: inde subla-

to clamore certatim ut quisque potest, transeunt. Quod ubi reliquus exercitus animadvertit, eques et pedes gladiis signisque arreptis eodem tumultuarie, ut quemque impetus tulit, effunduntur. Hostes inopina nostrorum irruptione cognita, postquam se in discrimen venisse animadverterunt, infestissime nostros invadunt, ut qui jam antea aut consistere, aut immori propugnationi decreverant, semelque et iterum usque ad muri apertionem repellunt. Sed aucto paulatim nostrorum continenter irrumpentium numero, fessi sese recipere coguntur. At nostris eorum vestigiis ubique imminentibus et subito admotis scalis supra muros evadentibus, Turcae postquam nec moenia tueri, nec ingressis amplius resistere se posse animadvertunt, abjectis armis, supplices inter arma manusque infensissimas fugitare, salutemque ab hostibus miserabiliter expetere, et postquam in Germanis nullam misericordiae spem relictam vident, Ungaris se insinuare, ab iisque vitam cum lacrymis et ejulatu necquicquam deposcere. Germanis cum naturali odio, tum memoria caedis suorum ad Babocham facta, eos passim in manibus complexibusque Ungarorum, sine ulla miseratione trucidantibus, mortis periculo consilium illis suppeditante, pileis ungaricis tecti, prout in excursionibus consveverant, fugae se mandarunt. Qui Babociam perpetuo cursu anheli, foedoque ex mortis terrore faciem pallore deturpati pertingentes, postquam Turcas de expugnata Korotna, Germanorum crudelitate, atcrocissimaque suorum caede edocuissent, addidissentque se audivisse principem Korotna potitum recta Babocham, inde reliqua ejus tractus loca, ut quaeque obvia fuerint, expugnaturum; eoque divisas copias esse, ut princeps quidem directa via, altera porro exercitus pars, flexo versus orienta-

lem plagam itinere, arces stagno Balathon adjacentes invadat, iisque occupatis principi obviam Zighetum versus contendat: tanto terrore consternati sunt, ut fuga dilapsi desertam et vacuam nostris reliquerint. Bassa vero copiis contractis Tolnam oppidum ad Danubium, nulla mora interjecta recta contendit, exspectatisque ibi per aliquot dies Cazon bassa cum bosnensibus copiis Quinqueecclesias versus nonnihil promovet; si quid interim dum beglerbegus veniat, aut suis animi facere, aut nostris metum incutere posset.

Fama interim adventus beglerbegi quotidie vulgo magis ac magis inclarescente, princeps coacto suorum concilio, quid porro agendum, quoque pacto certitudo rerum beglerbegi explorari queat, inquirens decernit, ut copiae bohemicae cum certa equitatus ungarici parte Zighetum expediantur, sermoneque populari spargatur, reliquum quoque exercitum subsecuturum Quinqueecclesias ceteraque ejus tractus castella expugnaturum, denique cum bassa, ni se recipiat, congressurum, re autem vera praesidium commeatusque Zigeto imponantur; quo obsidionem beglerbegi, si forte eam sit tentaturus, commodius sustinere possit, cujus adventus indicia ex conatibus bassae non obscura indicabantur. Copiae vero profectae triduum apud Ziget mansere, duoque fortalitia*) Turcis metu excedentibus in potestatem recepere; nec praeterea aut commeatus curam ullam habuere, aut quid aliud memorabile praestitere: sed otiosi saltem cum tempus frustra trivere, tum castra negligentius habuere. Quos ubi bassa praeter vulgatum rumorem ulterius progredi nolle animadvertit: missis continuo quatuor aut quinque millibus suorum lectissimis ad

*) Istvánfi jegyzete: Geresgal et S. Laurentius.

eos perterrendos, et si possibile sit, etiam plane disturbandos; postquam circa tertiam vigiliam non procul abfuissent, praegredi paucos suorum jussere, qui excubitores nostros per lingvae commercium societatisque nomen fallerent, detinerentque, donec robur exercitus adveniens, iis oppressis reliquas nostras copias inopinato recta invadat. Nec successus dolo defuit: quippe profecti sermonem inter se ex composito ad excubitores pervenientes miscent, ab quibus quaesiti respondent dolose, se pridie ad carpendum hostium agmen ex castris missos reverti. Dum loquuntur, interea copiae turcicae ex constituto supervenientes, impressionem in excubitores faciunt, aliquotque eorum captis, reliqui, quibus noctis obscuritas ad elabendum adjumento fuit, praecipiti cursu in castra volantes, Turcas magno numero adesse vociferando, non parvum totis castris metum concitavere; augebant trepidationem et tenebrae noctis et hostium circum castra alte sublatus ululatus; primumque castra ob subitam consternationem mota fuere, equitesque bohemi et germani non pauci inter hos seminudi (prout videlicet quilibet raptim aliquam usitati amictus partem corpori induere potuit) equis e vestigio conscensis, reliquum noctis insomnes traduxere, ungari corporibus equisque instructis quieti per summum silentium diluculum exspectarunt. Turcis eadem nocte ad bassam regressis, nostri metuentes, ne ex speculatoribus captis, statu rerum suarum cognito, quid gravioris periculi incurrerent, nullam sibi ad reliquas copias redeundi moram interponendam putavere. Post haec nunciari pro certo coepit beglerbegum superatis Serviae finibus, Dravo cum quadraginta hominum millibus circa Seklusium appropinquare, ejusque copiarum antesignanos jam ad Dra-

vi ripam obversari. Princeps eo audito castra profunda fossa undique communivit, militeque universo ex castris educto, aciebusque explorandarum universarum copiarum suarum causa ordinatis, postridie per tubicines totis castris denunciat, quo quisque paratus sit, se enim cum hoste pugnam habiturum.

Interim beglerbegus quoque transmisso Dravo cum bassa budensi congreditur, militeque biduum refecto, et consilio de ratione continuandi belli habito, ad oppidum Patham promovent, magis ut propinquiore accessu metum, aut si fieri posset, fugam nostris injicerent, quam quod decertandi cum principe propositum habuerint, rumore populari numerum copiarum Ferdinandi triplo et ultra amplificante; nec fefellit nostros opinio; novis quippe in dies profugis adeoque speculatoribus venientibus, immensae vires Turcarum esse vulgabantur, in tantumque voluntarium praesertim principis militem, qui rem bellicam antea minus perpendens, regionis potius perlustrandae, principisque, cui addictus erat, prosequendi, quam belli gerendi studio, domo splendide magis quam strenue profectus fuerat, pavorem conjecerat, ut jam tum non defuerint plerique, qui subitae fugae principi auctores essent, confictisque rumoribus hostem jamjam in propinquo adventare, copiasque tripartito dividere et postquam castra principis sine discrimine adiri non posse propter fossae altitudinem tormentorumque copiam intelligeret, tribus in locis adversa castra obtendere constituisse, ut militem nostrum armatura equisque gravem, et praeliis quotidianis fatiget, et commeatu prohibeat, et si forte moliatur retrocessionem, coërceat, denique ad extrema perductum ibidem conficiat. Quod ipsum alienum a vero fuisse, hostes

postridie demonstraverunt; nam Cazon bassa cum sex propemodum millibus expeditissimis equitibus Babocham usque praemisso, quo videlicet principi, quod et factum est, totas vires adventuras persvaderent, ipsi in pristino loco se continuerunt, quamvis non sine mediocri suorum jactura eo pervenerint. Zighetienses enim in agmen, quo supellex barbari omnisque fere bellica gaza equis inter confertissimos milites vehebatur, inopina eruptione facta, complures occidere, plerosque et inter eos praefectum aulae beglerbegi, qui postea Marco Horvat in auctione cessit, cepere; quodque majus est, viginti quinque circiter equos, veste pretiosa auroque et argento onustos ademere, praedam inter se divisere. Princeps audito Cazon bassae progressu, coacto a prandio seniorum consilio (tum enim speculator advenerat) quid facto opus sit, investigat: conclusumque est, ut postquam locus is cum natura sit infirmus, tum propter aquae pabulique inopiam ad sustinendum hostem infirmior, ultra Muram amnem castra locentur, ibi praeter securitatem, copiam quoque rerum omnium, exercitum affatim habiturum, et inde commode consiliis hostilibus ex re nata obviam iri posse. Edicit tamen princeps senioribus, ut secreto rem hanc foris habeant, quin dimicationem Deo volunte postridie futuram alacres spargant. Quod illi praecipiti jam sole senatu excedentes, ubi inter milites divulgavere: mirificus militum animos ad ineundam pugnam vigor incessit. At ubi postera die illucescente tentoria paulatim totis castris demi, sarcinam omnem jumentis imponi vident, adeo subito timore perculsi sunt, ut ipsi abitum sollicitarent, hostemque cervicibus imminere clamitarent, tantam inopinata rerum mutatio animis trepidationem indiderat. Motis itaque castris retro-

cesssum ultra amnem Muram est, strato ponte penes vadum, cui ex obscura villula Legrad est nomen. Ubi mirum quanta fuerit perturbatio carrorum, quibus impedimenta vehebantur, atque confusio, dum quivis ut potest tumultuarie praeire conatur, perventumque ad locum sera nocte est. Turca ut qui e nostris rebus consilium successumque captabat, ubi id animadvertit, resumtis animis pertinacior esse incipit, consultans, num exercitum principis persequi, an locum aliquem obsidione cingere sit e re magis futurum; tentassetque haud dubie aliquid, nisi annona, quae pervastatis agris et superiore et praesenti anno, gravis admodum esse coepisset, eum a proposito absterruisset.

Princeps quo et metus labem purgaret, et hostem, ambiguitate praelii perplexum redderet, copiasque ejus distraheret, postero die pontem Dravo insterni jubet, sparso jam ante rumore, partem exercitus Sclavoniam petituram, atque ibi ut quodque castellorum hostilium obvium fuerit, invasuram, oppugnaturam, flammaque et ferro omnia deleturam: partem in Ungariam Vesprimium versus, locaque ei vicina pari studio repetituram: principem ipsum cum robore exercitus, quo commodius e pari prope spatio utrique exercitui, si forte opus sit, succurrat, in loco permansurum; sin Turca penitiora regionis invaserit, tripartito circumveniant, apertoque cum eo marte depugnent. Imposito itaque ad Dravum ponte, tertio die comes Zrinius cum copiis provincialibus, quorum supra meminimus, levis gravisque armaturae ex composito in Sclavoniam trajicit. Palatinus e contra cum eo, quem sub Babocia secum habuit, milite ungaro, et germano Canisam versus transmittit. Turca principis reversione cognita, eodem die Cazon bassam, cui

provincia praegrediendi data fuit, speculatum cum sex mille equitibus lectissimis praemittit; qui ad locum castrorum principis perveniens, ubi vacua esse videt, castellum Chorgo tumultuarie aggressus, postquam spe ejus potiundi destituitur, direptis aliquot vicinis pagis ad beglerbegum revertitur. Palatinus itinere quotidie continuato, ubi copias germanicas Jaurinum perduxisset, milite expeditiore Papam praesidii causa misso: ipse principem Sopronium versus subsequitur, qui jam antea impedimenta et praetorianum militem Gracium Styriae praemiserat. Quocum in oppido Quismarton brevi consultatione habita, princeps quidem Viennam, palatinus Sarvarium arcem suam, banus cum Lenkovicio in suas quisque stationes concedunt; belloque ejus anni hunc finem imponunt. Turca audita nostrarum virium solutione, et ipse equis militeque pabuli et annonae inopia confectis, copias suas hibernatum contrahit.

In Transsilvania vero, Inferiorique et Superiori Ungaria sic se res habebant: simul enim atque mutatio coepit, in Superiori Ungaria ex arcibus Georgii Tarczay, Francisci Perenj, ac amborum Bebecorum, in quinque civitates earumque fines excursiones fieri coeptae sunt. Igitur Cibinium Simoni Forgach demandatur: Cassoviae autem praefectura Petro de Macedonia Ungaro. Hujus *) majores Macedones erant,

*) Istvánfi jegyzete: Is quoque erat ex sorore patris mei Anna Istvánfi conjuge Nicolai Macedoniay natus, vir bonus et Ferdinando imperatori charus, eique a cubiculo, demum in praefectura Cassoviensi apoplexia correptus obiit, relictis ex Felicitate Velsy Leonardi filia, unico filio Nicolao, et Anna filia, quae in gynaeceo Caroli archiducis virgo nondum nupta e vivis excessit; filius vero Patavii cum litteris operam daret, immatura morte ereptus est, et ea progenies defecit.

et temporibus felicium regum, qui ad Macedoniam fines imperii propagaverant, in Macedonia et ad Epirum amplas facultates habebant, postea in Inferiore Ungaria ac Servia contigua magnis ditionibus donati erant; quae tamen omnia et ante cladem temesiensem ab Turcis infesta erant, sed amisso tandem Temesvaro, neque in Servia ullum imperium nostrum, et Inferioris Ungariae reliquiae tantum permanserunt. Hic ergo gentis suae unicus in aula Ferdinandi educatus erat, lingva Germanica, moribusque Ferdinando commendatus, et ob id in cubiculariorum ac senatorum numerum receptus. Qui mense Aprili vixdum praefecturam inivit, en Cassovia hora noctis nona, tertiam decimam diem sequentis, fulgente horrendo cometa, ignis ex aedibus Mathiae Saiczlich notarii erupit; ventoque boreali vehementissimo spirante, intra quatuor horarum spatium una cum templo principali, et duobus monasteriis, curiaque senatoria conflagravit; vix triginta duabus domunculis vilioribus intactis remanentibus. Et quia Georgius Bebec, qui nocte illa Rosnoviae cum exercitu fuerat, statim mane ad arcem Nag-Idam vicinam Cassoviae non tantum cum militibus, sed etiam plurimis rusticis ad id coactis, Cassoviam occupaturus pervenerat: creditum est, ipsum tanti incendii auctorem fuisse. Paulo post Marcellus Dietrich et Volfgangus Pucham duces copiarum Ferdinandi adveniunt. Imprimis vero occurrebat arx Tarkeo ac vicinum castellum Ujvar ad Cibinium, quae ex consilio Simonis Forgach, ne inimicas arces post se relinquerent, admotis tantummodo castris, absente Georgio Tarczay et cum regina existente, in deditionem circa undecimam diem Julii acceperunt, et funditus demoliti sunt. Deinde Cassoviam usque de-

scendentes, evocato dataque fide Michaeli Pereny, cujus frater Franciscus Pereny ad reginam adducturus contra Germanos validum exercitum confugerat, arcem Nag-Ida oppugnant, deditamque vigesimo obsidionis die, regio mandato curant dirui, atque solo penitus aequari. In ditionem postea Bebecianam intrant, et ad arcem Crasnahorca oppugnandam castra promovent. Bebecus vero auxilia ab Aly bassa petiit, et ipse quas potuit copias contraxit; mille circiter equites bassa mittit, quibuscum exercitum regium obequitando carpat, et quantum possit a proposito distineat; quibus plus fortuna opinione speque sua favit, seu infelicitate quapiam id contigerit, ut sunt res humanae incertis fortunae eventibus obnoxiae, seu in poenam nimiae licentiae, qua miles in miseros agrestes passim petulantissime utebatur, divinitus haec calamitas sit immissa. Profecti quippe cum Bebeco nostros oppugnationi intentos offendunt; primoque levibus praeliis utrique vires periclitati sunt, vixque caesariani diem insequentem exspectabant, ignari maximas etiam quasque vires, ducum imperitiam facili momento in discrimen adducere solere; quo illucescente, instructo confestim agmine castris excedunt, praelium cum hoste inituri; eoque erat miles alacrior, quo hostis numerus minor apparebat*). Itaque equites ungari cum equitibus germanicis acerrime in primam Turcarum aciem invecti, eo processerant, ut hostis, viribus diffidens laxato sensim ordine fugam me-

---

*) Forgách S. jegyzete: Meg sem mozdultak az németek helyekből, hanem mint jámborok nézték az mit az kevés magyar mivelt, és mikor az magyarok az terekeket megüzték, ha az németek utánnok mentek volna, megverték volna őket. De soha az magyarok reá nem vehették, hogy utánnok menjenek.

ditaretur. Nostri e contra eo vehementius instare, quod peditatum quoque se subsequuturum esse arbitrarentur, spe tamen falluntur. Duces enim germani sive scelerum conscientia, seu rerum imperiti ad primum hostis conspectum animis consternati, tormenta ceteraque impedimenta retrorsum qua venerant vehi, peditatumque omnem ea subsequi jubent; equitibus autem, qui hostilem aciem egregie sustinebant, postremi ex gregariis per clamorem rem indicabant quod illi exaudientes primo dubitare, mox peditatum contra conventa abesse conspicati, remissius agere paulatimque pedem referre coeperunt. At hostis ex composito id fieri ratus, insidiasque tam alte sublato clamori, nostrorumque regressui subesse, fugere, quam persequi pronior erat; certumque est, postremam agminis eorum partem relicto ordine in fuga fuisse, nec prius conversos, quam praemissis aliquot suorum didicere copias regias abiisse: id vero gratissimum habens, resumtis subito animis consequitur, occupatoque colle tormentis majoribus nostros acerrime petit, et nisi nox interveniens impedivisset, in fugam eodem die versurus erat, neque contra pilas tormentorum tuti uspiam esse poterant. Ceterum caesariani, cujus ope tum se servatos agnovere, ejusdem beneficio reliquum quoque fortunae cursum committendum decrevere. Quapropter collectis impedimentis, de nocte ad oppidum Rosnobania cum tormentis pervenere; inde per saltus vicinos errabundi, postquam nec ambiguo itineris errore sese expedire sciunt, et hostem tergis imminere formidant, machinis in valle quapiam nemoribus undique contecta, cum impedimentis omnibus relictis, duces non tam accepta ignominia, quam ipso incessu, habitu-

10*

que oris miserandi, perturbatis, et raris ordinibus, signis etiam complicatis Leuchoviam perveniunt. Luce posterae diei appetente, hostis locum saltem castrorum superesse animadvertens, nondum rem, sicuti erat, credere; neque enim inducere in animum ullo pacto poterat, tantas copias apparatu rerum bellicarum omnium tam egregie instructas, tam exiguam suorum manum, praesertim levibus praeliis superiores fugituras; sed fucum inesse metuens abstinuit a persequendis nostris. Divinae id bonitati haud dubie tribuendum; nam si insecutus fuisset, peditatum certe omnem itineris ac aliarum molestiarum insolentia, inscitiaque lassum palantemque prorsus delere potuisset*). Tormenta octo integros dies in valle saltuosa cum ingenti curruum numero mansere, nec prius aut Turca id explorare, aut nostri sunt ausi avehere, dones agrestes invadentes supellectilem in illis repertam diriperent, aliquotque dies ea passim asportando insumsissent. Hac nostri clade accepta, passim sine imperio ducum sunt dilapsi. Turcae vero re comperta, viginti tormenta cum impedimentis sine periculo avexere, atque onusti omnimoda praeda revertere. Dum Simon Forgach cum illis fuit, feliciter res processit, sed post expugnationes dictarum arcium ad administrationem Inferioris Ungariae et Varadini, quae jam tertium mensem oppugnabatur, se invito praefectus erat; et quia id magnum silentium requirebat, ne ad hostes fama perveniret, aliquot dies ante cladem

*) Forgách S. jegyzete: Nem ugy volt, hanem hogy Rosnóbányára indultak, és az törek utánnok ment, hol egyet hol kettőt hattak el az ágyukba, mind addig, hogy végre mind oda maradtak. De az törek azontól elvitte őket, és menten mentek Budára. Sokat nyertek el az szekerekbe is, sokat az paraszt nép is felvert, sok épen haza ment

nocte e castris discesserat*); ideo miles, qui ducum inscitia victus erat, hunc solum clamabat ac quaerebat; nam ducibus primis in fugam conversis, miles ducem aliquem circumspiciebat, et maxime eum, quem lingvarum peritia, artis militaris scientia, auctoritate, humanitate, plurimum valere sciebat. Sed jam duarum Valachiarum principes in Ungariam pervenerant; qui ambo in castris quadraginta millia hominum habebant: nihil tamen hostile fecerunt, nisi quod oppidum et castellum Bathor, Andreae Batory conflagrarunt, et hominibus exceptis diripuerunt. Ita regina quoque Isabella cum filio in Transsilvaniam proficisci decrevit, copiis caesareanis foede dissipatis, tot exercitibus in promptu exsistentibus metu omni sublato, quod ejus amplius in regnum ingressus impedire posset. Itaque cum quingentis equitibus et peditibus quadringentis polonicis viam ingreditur; cui fines ingressae, proceres Ungariae obviam procedunt. Eorum Polonorum atque Ungarorum parte secum assumpta, reliquos bipartito dividit, partemque duce Andrea Batory de Somlio ad obsidionem Hust urgendam mittit, partem Waradinum acrius oppugnandum. Ipsa vero in Transsilvaniam summo omnium studio ac laetitia pervenit. Interim Dobo crebras ad Ferdinandum litteras dabat, ad quas ita respondebat, ut spem daret auxiliorum maximam, deinde mandaret, ut fortissime propugnarent: illinc scriptis, hinc spe, diu obsidio sustentata est, donec Isabella, quod ipsum jam autumni tempus erat, advenit. Tum vero spem quoque amiserunt. Scie-

---

*) Forgách S. jegyzete: De még az török is magyarul azt kiáltotta: nincs mast, mond, itt Forgách Simon.

bant enim auxilia nunquam affutura, et perseverantia obsidionis omnes arces posse capi.

Sed etiam Ferdinandus magis optabat, ut ab implicatione belli majoris, in aestatem insequentem liber fieret. Nam Franciscus Zay et Antonius Verancius oratores scripserant, pacem nullam, ne quidem inducias posse obtineri, nisi universa ditio Johannis reddatur. Igitur ad Dobonem litteras dat, ut aequis conditionibus judicio suo permissis arcem dedat. Ad Solymanum quoque rescribit, se fecisse in gratiam suam, quod de reddenda Transsilvania filio regis Johannis optarit, quo magis pax aut saltem induciae inter se mutuo constarent: ac jam commisisse praefectis, ut praesidia deducant. Attamen necessitas id exprimebat, dissipatis ac profligatis copiis. Dobo vero, qui neque veteranos milites retinuit, et ne pecuniam impenderet, remedia in tempore nulla prospexit, cum potuisset; nam diu neque secreto agebantur ea, quae postea acta sunt, et gnarus erat ipse omnium, et Ferdinandum certiorem faciebat; necesse fuit arcem cum deditione ac conditionibus tradere, ut ipse et omnes praesidiarii cum suis rebus omnibus salvi abire permitterentur; quae tamen nec sua essent, et ante obsidionem in arce fuissent, nulla omnino in parte attingere deberent; de quibus Petrus Petrovicius, et Melchior Balassa fide per diploma cavent. Sed regina id aegre tulit quae jam Colosvarini erat*); insuper Gabriel Pereny, Petri illius filius, et Franciscus Kendy reginam incendebant, et ne dimitteretur consulebant; ad haec a nonnul-

*) Istvánfi jegyzete: Nisi Isabellae partibus Melchior Balasy se conjunxisset, illa nunquam in Transsilvaniam ingredi potuisset; sed ille vir militaris ceteris se ducem et antesignanum obtulit et illam introduxit.

lis, qui una in obsidione fuerant, relatum erat, Dobonem conditionibus non stetisse, quod aliquot moschetas, et sclopeta majora, quas barbatas vocant, in currus imposuisset. Praesertim tamen unum suspectabatur, ne si abiret, Husti atque Varadini obsidionem impediturus esset. Franciscus Kendy in administratione regni collega Doboni fuit, sed a primo statim limine ambo in dissidia profecti. Siquidem ex communi officio, communia etiam habebant emolumenta, quae partim ex judiciis, partim ex multiplici genere quotidie proveniebant, qua de causa alteri alteros suspectabant; saepe etiam fiebat, ut sese insectarentur, et postremo ex unius equi nigri, quem eorum uterque habere volebat, occasione, quanquam conversio jam transsilvanica constaret, detectis simultatibus, quas aluerant, in apertas inimicitias eruperunt: ut non indecoro scommate vulgo notaretur, albo majores nostros quaesisse, nigro equo modernos regnum perdidisse. Gabriel vero Pereny maximas inimicitias cum eo gerebat; namque oppidum Sarospatacum, quod Petrus muro lapideo, propugnaculis ac aedificiis insignibus construxerat, atque ornaverat, maximarum amplissimarumque ditionum ac redituum, Dobo ita lite impetebat, ut se obtenturum speraret: vicissim ille dicam Doboni scripserat talem, ut de capite et bonis decertandum sibi esset. Ita retrahendi ex itinere negotium Pereny cum suis, et ex Polonis plerisque suscipit. Quod Dobo cum rescisset, dubitavit quid faceret. Erant qui consulerent, uxorem et familiam per notos quosdam tramites dimitteret; ipse vero pro salute, cum suis quos haberet dimicaret; victoriam esse communem, sed fortitudine tamen et virtute militum etiamsi pauciorum,

postridie demonstraverunt; nam Cazon bassa cum sex propemodum millibus expeditissimis equitibus Babocham usque praemisso, quo videlicet principi, quod et factum est, totas vires adventuras persvaderent, ipsi in pristino loco se continuerunt, quamvis non sine mediocri suorum jactura eo pervenerint. Zighetienses enim in agmen, quo supellex barbari omnisque fere bellica gaza equis inter confertissimos milites vehebatur, inopina eruptione facta, complures occidere, plerosque et inter eos praefectum aulae beglerbegi, qui postea Marco Horvat in auctione cessit, cepere; quodque majus est, viginti quinque circiter equos, veste pretiosa auroque et argento onustos ademere, praedam inter se divisere. Princeps audito Cazon bassae progressu, coacto a prandio seniorum consilio (tum enim speculator advenerat) quid facto opus sit, investigat: conclusumque est, ut postquam locus is cum natura sit infirmus, tum propter aquae pabulique inopiam ad sustinendum hostem infirmior, ultra Muram amnem castra locentur, ibi praeter securitatem, copiam quoque rerum omnium, exercitum affatim habiturum, et inde commode consiliis hostilibus ex re nata obviam iri posse. Edicit tamen princeps senioribus, ut secreto rem hanc foris habeant, quin dimicationem Deo volunte postridie futuram alacres spargant. Quod illi praecipiti jam sole senatu excedentes, ubi inter milites divulgavere: mirificus militum animos ad ineundam pugnam vigor incessit. At ubi postera die illucescente tentoria paulatim totis castris demi, sarcinam omnem jumentis imponi vident, adeo subito timore perculsi sunt, ut ipsi abitum sollicitarent, hostemque cervicibus imminere clamitarent, tantam inopinata rerum mutatio animis trepidationem indiderat. Motis itaque castris retro-

cesssum ultra amnem Muram est, strato ponte penes vadum, cui ex obscura villula Legrad est nomen. Ubi mirum quanta fuerit perturbatio carrorum, quibus impedimenta vehebantur, atque confusio, dum quivis ut potest tumultuarie praeire conatur, perventumque ad locum sera nocte est. Turca ut qui e nostris rebus consilium successumque captabat, ubi id animadvertit, resumtis animis pertinacior esse incipit, consultans, num exercitum principis persequi, an locum aliquem obsidione cingere sit e re magis futurum; tentassetque haud dubie aliquid, nisi annona, quae pervastatis agris et superiore et praesenti anno, gravis admodum esse coepisset, eum a proposito absterruisset.

Princeps quo et metus labem purgaret, et hostem, ambiguitate praelii perplexum redderet, copiasque ejus distraheret, postero die pontem Dravo insterni jubet, sparso jam ante rumore, partem exercitus Sclavoniam petituram, atque ibi ut quodque castellorum hostilium obvium fuerit, invasuram, oppugnaturam, flammaque et ferro omnia deleturam: partem in Ungariam Vesprimium versus, locaque ei vicina pari studio repetituram: principem ipsum cum robore exercitus, quo commodius e pari prope spatio utrique exercitui, si forte opus sit, succurrat, in loco permansurum; sin Turca penitiora regionis invaserit, tripartito circumveniant, apertoque cum eo marte depugnent. Imposito itaque ad Dravum ponte, tertio die comes Zrinius cum copiis provincialibus, quorum supra meminimus, levis gravisque armaturae ex composito in Sclavoniam trajicit. Palatinus e contra cum eo, quem sub Babocia secum habuit, milite ungaro, et germano Canisam versus transmittit. Turca principis reversione cognita, eodem die Cazon bassam, cui

provincia praegrediendi data fuit, speculatum cum sex mille equitibus lectissimis praemittit; qui ad locum castrorum principis perveniens, ubi vacua esse videt, castellum Chorgo tumultuarie aggressus, postquam spe ejus potiundi destituitur, direptis aliquot vicinis pagis ad beglerbegum revertitur. Palatinus itinere quotidie continuato, ubi copias germanicas Jaurinum perduxisset, milite expeditiore Papam praesidii causa misso: ipse principem Sopronium versus subsequitur, qui jam antea impedimenta et praetorianum militem Gracium Styriae praemiserat. Quocum in oppido Quismarton brevi consultatione habita, princeps quidem Viennam, palatinus Sarvarium arcem suam, banus cum Lenkovicio in suas quisque stationes concedunt; belloque ejus anni hunc finem imponunt. Turca audita nostrarum virium solutione, et ipse equis militeque pabuli et annonae inopia confectis, copias suas hibernatum contrahit.

In Transsilvania vero, Inferiorique et Superiori Ungaria sic se res habebant: simul enim atque mutatio coepit, in Superiori Ungaria ex arcibus Georgii Tarczay, Francisci Perenj, ac amborum Bebecorum, in quinque civitates earumque fines excursiones fieri coeptae sunt. Igitur Cibinium Simoni Forgach demandatur: Cassoviae autem praefectura Petro de Macedonia Ungaro. Hujus *) majores Macedones erant,

*) Istvánfi jegyzete: Is quoque erat ex sorore patris mei Anna Istvánfi conjuge Nicolai Macedoniay natus, vir bonus et Ferdinando imperatori charus, eique a cubiculo, demum in praefectura Cassoviensi apoplexia correptus obiit, relictis ex Felicitate Velsy Leonardi filia, unico filio Nicolao, et Anna filia, quae in gynaeceo Caroli archiducis virgo nondum nupta e vivis excessit; filius vero Patavii cum litteris operam daret, immatura morte ereptus est, et ea progenies defecit.

et temporibus felicium regum, qui ad Macedoniam fines imperii propagaverant, in Macedonia et ad Epirum amplas facultates habebant, postea in Inferiore Ungaria ac Servia contigua magnis ditionibus donati erant; quae tamen omnia et ante cladem temesiensem ab Turcis infesta erant, sed amisso tandem Temesvaro, neque in Servia ullum imperium nostrum, et Inferioris Ungariae reliquiae tantum permanserunt. Hic ergo gentis suae unicus in aula Ferdinandi educatus erat, lingva Germanica, moribusque Ferdinando commendatus, et ob id in cubiculariorum ac senatorum numerum receptus. Qui mense Aprili vixdum praefecturam inivit, en Cassovia hora noctis nona, tertiam decimam diem sequentis, fulgente horrendo cometa, ignis ex aedibus Mathiae Saiczlich notarii erupit; ventoque boreali vehementissimo spirante, intra quatuor horarum spatium una cum templo principali, et duobus monasteriis, curiaque senatoria conflagravit; vix triginta duabus domunculis vilioribus intactis remanentibus. Et quia Georgius Bebec, qui nocte illa Rosnoviae cum exercitu fuerat, statim mane ad arcem Nag-Idam vicinam Cassoviae non tantum cum militibus, sed etiam plurimis rusticis ad id coactis, Cassoviam occupaturus pervenerat: creditum est, ipsum tanti incendii auctorem fuisse. Paulo post Marcellus Dietrich et Volfgangus Pucham duces copiarum Ferdinandi adveniunt. Imprimis vero occurrebat arx Tarkeo ac vicinum castellum Ujvar ad Cibinium, quae ex consilio Simonis Forgach, ne inimicas arces post se relinquerent, admotis tantummodo castris, absente Georgio Tarczay et cum regina existente, in deditionem circa undecimam diem Julii acceperunt, et funditus demoliti sunt. Deinde Cassoviam usque de-

scendentes, evocato dataque fide Michaeli Pereny, cujus frater Franciscus Pereny ad reginam adducturus contra Germanos validum exercitum confugerat, arcem Nag-Ida oppugnant, deditamque vigesimo obsidionis die, regio mandato curant dirui, atque solo penitus aequari. In ditionem postea Bebecianam intrant, et ad arcem Crasnahorca oppugnandam castra promovent. Bebecus vero auxilia ab Aly bassa petiit, et ipse quas potuit copias contraxit; mille circiter equites bassa mittit, quibuscum exercitum regium obequitando carpat, et quantum possit a proposito distineat; quibus plus fortuna opinione speque sua favit, seu infelicitate quapiam id contigerit, ut sunt res humanae incertis fortunae eventibus obnoxiae, seu in poenam nimiae licentiae, qua miles in miseros agrestes passim petulantissime utebatur, divinitus haec calamitas sit immissa. Profecti quippe cum Bebeco nostros oppugnationi intentos offendunt; primoque levibus praeliis utrique vires periclitati sunt, vixque caesariani diem insequentem exspectabant, ignari maximas etiam quasque vires, ducum imperitiam facili momento in discrimen adducere solere; quo illucescente, instructo confestim agmine castris excedunt, praelium cum hoste inituri; eoque erat miles alacrior, quo hostis numerus minor apparebat*). Itaque equites ungari cum equitibus germanicis acerrime in primam Turcarum aciem invecti, eo processerant, ut hostis, viribus diffidens laxato sensim ordine fugam me-

*) Forgách S. jegyzete: Meg sem mozdultak az németek helyekből, hanem mint jámborok nézték az mit az kevés magyar mivelt, és mikor az magyarok az terekeket megüzték, ha az németek utánnok mentek volna, megverték volna őket. De soha az magyarok reá nem vehették, hogy utánnok menjenek.

ditaretur. Nostri e contra eo vehementius instare, quod peditatum quoque se subsequuturum esse arbitrarentur, spe tamen falluntur. Duces enim germani sive scelerum conscientia, seu rerum imperiti ad primum hostis conspectum animis consternati, tormenta ceteraque impedimenta retrorsum qua venerant vehi, peditatumque omnem ea subsequi jubent; equitibus autem, qui hostilem aciem egregie sustinebant, postremi ex gregariis per clamorem rem indicabant quod illi exaudientes primo dubitare, mox peditatum contra conventa abesse conspicati, remissius agere paulatimque pedem referre coeperunt. At hostis ex composito id fieri ratus, insidiasque tam alte sublato clamori, nostrorumque regressui subesse, fugere, quam persequi pronior erat; certumque est, postremam agminis eorum partem relicto ordine in fuga fuisse, nec prius conversos, quam praemissis aliquot suorum didicere copias regias abiisse: id vero gratissimum habens, resumtis subito animis consequitur, occupatoque colle tormentis majoribus nostros acerrime petit, et nisi nox interveniens impedivisset, in fugam eodem die versurus erat, neque contra pilas tormentorum tuti uspiam esse poterant. Ceterum caesariani, cujus ope tum se servatos agnovere, ejusdem beneficio reliquum quoque fortunae cursum committendum decrevere. Quapropter collectis impedimentis, de nocte ad oppidum Rosnobania cum tormentis pervenere; inde per saltus vicinos errabundi, postquam nec ambiguo itineris errore sese expedire sciunt, et hostem tergis imminere formidant, machinis in valle quapiam nemoribus undique contecta, cum impedimentis omnibus relictis, duces non tam accepta ignominia, quam ipso incessu, habitu-

10*

que oris miserandi, perturbatis, et raris ordinibus, signis etiam complicatis Leuchoviam perveniunt. Luce posterae diei appetente, hostis locum saltem castrorum superesse animadvertens, nondum rem, sicuti erat, credere; neque enim inducere in animum ullo pacto poterat, tantas copias apparatu rerum bellicarum omnium tam egregie instructas, tam exiguam suorum manum, praesertim levibus praeliis superiores fugituras; sed fucum inesse metuens abstinuit a persequendis nostris. Divinae id bonitati haud dubie tribuendum; nam si insecutus fuisset, peditatum certe omnem itineris ac aliarum molestiarum insolentia, inscitiaque lassum palantemque prorsus delere potuisset*). Tormenta octo integros dies in valle saltuosa cum ingenti curruum numero mansere, nec prius aut Turca id explorare, aut nostri sunt ausi avehere, dones agrestes invadentes supellectilem in illis repertam diriperent, aliquotque dies ea passim asportando insumsissent. Hac nostri clade accepta, passim sine imperio ducum sunt dilapsi. Turcae vero re comperta, viginti tormenta cum impedimentis sine periculo avexere, atque onusti omnimoda praeda revertere. Dum Simon Forgach cum illis fuit, feliciter res processit, sed post expugnationes dictarum arcium ad administrationem Inferioris Ungariae et Varadini, quae jam tertium mensem oppugnabatur, se invito praefectus erat; et quia id magnum silentium requirebat, ne ad hostes fama perveniret, aliquot dies ante cladem

*) Forgách S. jegyzete: Nem ugy volt, hanem hogy Rosnóbányára indultak, és az törek utánnok ment, hol egyet hol kettőt hattak el az ágyukba, mind addig, hogy végre mind oda maradtak. De az törek azontól elvitte őket, és menten mentek Budára. Sokat nyertek el az szekerekbe is, sokat az paraszt nép is felvert, sok épen haza ment

nocte e castris discesserat*); ideo miles, qui ducum inscitia victus erat, hunc solum clamabat ac quaerebat; nam ducibus primis in fugam conversis, miles ducem aliquem circumspiciebat, et maxime eum, quem lingvarum peritia, artis militaris scientia, auctoritate, humanitate, plurimum valere sciebat. Sed jam duarum Valachiarum principes in Ungariam pervenerant; qui ambo in castris quadraginta millia hominum habebant: nihil tamen hostile fecerunt, nisi quod oppidum et castellum Bathor, Andreae Batory conflagrarunt, et hominibus exceptis diripuerunt. Ita regina quoque Isabella cum filio in Transsilvaniam proficisci decrevit, copiis caesareanis foede dissipatis, tot exercitibus in promptu exsistentibus metu omni sublato, quod ejus amplius in regnum ingressus impedire posset. Itaque cum quingentis equitibus et peditibus quadringentis polonicis viam ingreditur; cui fines ingressae, proceres Ungariae obviam procedunt. Eorum Polonorum atque Ungarorum parte secum assumpta, reliquos bipartito dividit, partemque duce Andrea Batory de Somlio ad obsidionem Hust urgendam mittit, partem Waradinum acrius oppugnandum. Ipsa vero in Transsilvaniam summo omnium studio ac laetitia pervenit. Interim Dobo crebras ad Ferdinandum litteras dabat, ad quas ita respondebat, ut spem daret auxiliorum maximam, deinde mandaret, ut fortissime propugnarent: illinc scriptis, hinc spe, diu obsidio sustentata est, donec Isabella, quod ipsum jam autumni tempus erat, advenit. Tum vero spem quoque amiserunt. Scie-

---

*) Forgách S. jegyzete: De még az törek is magyarul azt kiáltotta: nincs mast, mond, itt Forgách Simon.

bant enim auxilia nunquam affutura, et perseverantia obsidionis omnes arces posse capi.

Sed etiam Ferdinandus magis optabat, ut ab implicatione belli majoris, in aestatem insequentem liber fieret. Nam Franciscus Zay et Antonius Verancius oratores scripserant, pacem nullam, ne quidem inducias posse obtineri, nisi universa ditio Johannis reddatur. Igitur ad Dobonem litteras dat, ut aequis conditionibus judicio suo permissis arcem dedat. Ad Solymanum quoque rescribit, se fecisse in gratiam suam, quod de reddenda Transsilvania filio regis Johannis optarit, quo magis pax aut saltem induciae inter se mutuo constarent: ac jam commisisse praefectis, ut praesidia deducant. Attamen necessitas id exprimebat, dissipatis ac profligatis copiis. Dobo vero, qui neque veteranos milites retinuit, et ne pecuniam impenderet, remedia in tempore nulla prospexit, cum potuisset; nam diu neque secreto agebantur ea, quae postea acta sunt, et gnarus erat ipse omnium, et Ferdinandum certiorem faciebat; necesse fuit arcem cum deditione ac conditionibus tradere, ut ipse et omnes praesidiarii cum suis rebus omnibus salvi abire permitterentur; quae tamen nec sua essent, et ante obsidionem in arce fuissent, nulla omnino in parte attingere deberent; de quibus Petrus Petrovicius, et Melchior Balassa fide per diploma cavent. Sed regina id aegre tulit quae jam Colosvarini erat*); insuper Gabriel Pereny, Petri illius filius, et Franciscus Kendy reginam incendebant, et ne dimitteretur consulebant; ad haec a nonnul-

*) Istvánfi jegyzete: Nisi Isabellae partibus Melchior Balasy se conjunxisset, illa nunquam in Transsilvaniam ingredi potuisset; sed ille vir militaris ceteris se ducem et antesignanum obtulit et illam introduxit.

lis, qui una in obsidione fuerant, relatum erat, Dobonem conditionibus non stetisse, quod aliquot moschetas, et sclopeta majora, quas barbatas vocant, in currus imposuisset. Praesertim tamen unum suspectabatur, ne si abiret, Husti atque Varadini obsidionem impediturus esset. Franciscus Kendy in administratione regni collega Doboni fuit, sed a primo statim limine ambo in dissidia profecti. Siquidem ex communi officio, communia etiam habebant emolumenta, quae partim ex judiciis, partim ex multiplici genere quotidie proveniebant, qua de causa alteri alteros suspectabant; saepe etiam fiebat, ut sese insectarentur, et postremo ex unius equi nigri, quem eorum uterque habere volebat, occasione, quanquam conversio jam transsilvanica constaret, detectis simultatibus, quas aluerant, in apertas inimicitias eruperunt: ut non indecoro scommate vulgo notaretur, albo majores nostros quaesisse, nigro equo modernos regnum perdidisse. Gabriel vero Pereny maximas inimicitias cum eo gerebat; namque oppidum Sarospatacum, quod Petrus muro lapideo, propugnaculis ac aedificiis insignibus construxerat, atque ornaverat, maximarum amplissimarumque ditionum ac redituum, Dobo ita lite impetebat, ut se obtenturum speraret: vicissim ille dicam Doboni scripserat talem, ut de capite et bonis decertandum sibi esset. Ita retrahendi ex itinere negotium Pereny cum suis, et ex Polonis plerisque suscipit. Quod Dobo cum rescisset, dubitavit quid faceret. Erant qui consulerent, uxorem et familiam per notos quosdam tramites dimitteret; ipse vero pro salute, cum suis quos haberet dimicaret; victoriam esse communem, sed fortitudine tamen et virtute militum etiamsi pauciorum,

sese praestare. At cum Pereny nuncium ad eum praemisisset, esse nimirum necesse, ut regina cum eo de rebus arduis ageret, et ad eam diverteret: statim paruit, et cum omnibus militibus, uxore, rebusque Colosvarum venit, deducente eum Perenio, ubi carri onerati in foro jussi consistere; militibus indicitur, qui ad stipendia, vel etiam alioquin in traditionem transsilvanicam manere velint, facultatem concedi; carris vero requisitis repertae sunt bombardae, quas Dobo imposuerat. Eapropter Dobo cum uxore in custodiam traditus est. Id tamen Petrovitio et Balassae indignum videri, et fidem suam labefieri: ad judicium ergo provocare, quod in comitiis generalibus paulo post magna contentione ab utrisque actum est. Pro Dobone Petrus Petrovitius et Balassa coram agebant, et Dobonem tanquam reum defendebant; e contra fiscalis accusabat, quod Dobo bombardas contra pacta abstulisset, et illa violasset; fidem illorum ita valuisse, si conditionibus ab illo satisfactum fuisset: ita judicio publico Dobo damnatur, et illi jurejurando absolvuntur. Attamen apud reginam magna diligentia pro eo intercesserunt. Ujvarum ergo cum uxore reducitur in captivitatem, res autem confiscantur; non quidem magni momenti, quod omnes praeter necessarias, diu ante motus domum praemiserat.

Hustum porro acerrime oppugnant, nec quicquam castrensibus otii ad quietem dant. Quapropter perpetuis vigiliis et laboribus atque adeo inedia fracti, postquam toties a rege ejusque ducibus promissum praesidium frustra exspectant, inducias quinquaginta dierum cum hoste paciscuntur: missis duobus suorum ad Ferdinandum, nisi intra hoc tempus suppetias ferat, necessitate suprema sese arcem deditu-

ros esse. Adeo quippe ex inedia, sed potissimum siti, tabes quaedam horrenda militum corpora invaserat, ut malo quotidie gliscente frequentiores in dies morerentur; plerique dentes inter loquendum cum sputo, alii animam inter edendum aut operandum, evomerent. Hustum enim in edito monte, et undique vicinis montibus situm est; duas ob res, alteram ob praesidium regni contra Poloniam, est enim inter montes Carpathios et brevis in Poloniam illinc trajectus; alteram ob mineras salis, ex quibus magnum vectigal provenire quotannis solet, quae ibi sunt ita copiosissimae, ut montes ipsi reperiantur saluginei: ob eamque causam in Hust aquae reddebantur salsae insipidaeque atque nocivae. Accedit quod ob densissimas silvas altissimosque montes non modo noctu, sed ad medium usque diei, caligine atra atque perniciosa quotidie obducitur: adeo ut priusquam bene quis assvetus fuerit illi aëri, et nisi diligentem custodiam sui habuerit, evadere periculum vix poterit. Ferdinandus in consilium legatione Hustensium adducta, omnium decreto subveniendum esse ei arci; quae maximi esset et ad praesidium Marmatiae (est enim caput ejus provinciae) et ad salium reditus momenti, decernit; Brandaisium primarium virum cum auctoritate ad dissipatos milites congregandos mittit, et ut Husto suppetias eant, jubet; ac alterum legatorum haec ad obsessos renunciare, alterum cum Brandaisio et auxilio proficisci; illinc vero ad solvendam obsidionem Varadinensium ut exercitum promoveant, quod item et Varadinensibus, quorum etiam legatus advenerat, Ferdinandus amplissimis verbis promittit. Nam Simon Forgach nunciarat, si Varadino se exire permitteret. per legatum se arcem bene defensurum, et cum militibus dispersis in unum collectis,

et novis etiam, quos posset, assumptis, utrique arci in tempore subventurum esse. Nicolaus comes a Zrinio ipse quoque suis impensis liberandi curam suscipiebat, si Hustum, donec de impensis in bellum factis sibi satisfieret, diplomate sibi Ferdinandus daret. Franciscus vero Forgach, frater Simonis, ut Ungarum aliquem summae rei praeficeret locorum atque hominum peritissimum, orabat; se illi comitem fore, et ex patrimonio proscipto pecuniis militibusque comparatis suppetias laturum. Tamen Brandaisio homini gentis teutonicae negotium datum est, qui paulo post per equos dispositos, quos postas vocant, celerrime revolavit, et topographiam depictam attulit, qua via, et per quae loca, per quas arces inimicas esset penetrandum, quam esset difficile, et res plena periculorum. Hic iisdem quibus ante mandatis dimittitur, et iterum intra paucos dies dispositis equis revertitur; iterumque dimissus nihil quicquam egit, nisi ut tempus tereret, auxilium obsessis necquicquam exspectantibus. Postquam dies termino induciarum dictus advenit, nec auxilii externi quid accessit: praefecti Michaël Corlath et Benedictus Zalay, excellentes ambo viri, rerum omnium libertatem ab hoste pacti, inviti castrum dedunt, cujus accessione regina viribus aucta, omnem propemodum regionem citra Tibiscum in ditionem suam recepit. Quare Varadinum eo majore impetu oppugnari coeptum; et qui in arce erant, saepe erumpere et praelia committere: neque aut viribus aut virtute ducum, aut oppugnatione unquam capi potuisset; sed diuturnitate obsidionis, taedio, postremum fame capere intenderunt: ita ab aestate in brumam, atque inde in aliam aestatem, praeliis tamen et hominum strage cuivis oppugnationi par obsidio est

producta. Unum praelium inter quotidiana in festo S. Martini est commissum, in quo ex adversariis plures CCCC sunt desiderati; Simon Forgach glande bombardae manualis ad caput ictus est: sed galea in capite, secundum Deum violentiam mortalem excepit. Excursionibus vero continuis magna hostibus damna inferebantur; nam et Georgium Capitanffy magnae auctoritatis virum in arcem captum induxerant una cum equis, militibus et rebus suis omnibus. Haec fere hoc anno acta sunt. Ferdinandus interim comitio Posonium convocato, nil fere, quam de usitato censu in medium consuluit. Cui etsi major nobilitatis pars intercederet, colonorum extremam pauperiem commemorando, militum insolentiam, nullum stipendii usum: postremo tamen sedato clamore de eo dando consensere. Deinde quia principes imperii sua auctoritate, contentioneque, ineunte vere, auxiliares in Ungariam missuri essent, certa ratio de praeparando commeatu per regiones, quas comitatus vocant, decreta fuit. Oratores insuper ad comitia imperii deligi jubet nomine publico, qui se profecturum statim subsequantur; ii nominati ab tribus ordinibus sunt tres: princeps legationis Franciscus Forgach tum primum in iis comitiis titulo episcopatus varadinensis ornatus, Petrus de Macedonia et Georgius Hoszutoty. Comitia Ratisbonam in brumam indicta antea fuerant, quo Ferdinandus statim discessit; oratores quoque brevi subsequuti sunt. Post comitium, ante tamen discessum Ferdinandi, oratores Franciscus Zay et Antonius Verancius Byzantio reversi sunt; anno quinto exacto postquam discesserant, relicto ibi Augerio Busbecio belga, qui agitationes induciarum vel pacis continuaret; qui ipsi nihil dignum tanta legatione, praeter contumelias hostiles retulerunt.

LIBER SEPTIMUS.

Oratoribus profectis Franciscus Forgach orationem in consessu principum atque omnium ordinum imperii, cum magna auditorum attentione habuit, propterea ,quod maximarum cladium, maximorum periculorum narratio cum rebus gestis Ferdinandi archiducis ad laudandum eum praesentem in tam celeberrimo et frequentissimo principum ac plurimarum nationum congressu, varie mixta et ex arte composita,interdum commiserationem, interdum laetitiam, indignationem quoque gravem,summa animorum inflammatione concitabat. Insuper privatim singulos adire, docere de communi periculo, postremo orare, atque obtestari. Tantum factum est, ut duplex subsidium romanum, quod illi vocant, ad octo menses promiserint; id peditum quadraginta millia, equitum octo constituit. Sed stipendiorum potius numerum, quam virorum apud eos numerare licet, cum unus frequenter atque adeo multi duorum triumve stipendia mereant. Tali responso ad mensem Martium reversi, spe bona omnium animos impleverunt. Dein aestate appetente expeditio imperialis urgeri coepta est; cujus rumor longe major, quam aut numerus, aut successus fuit: quippe universa expeditio in tres peditum cohortes, et totidem alas equitum ad de-

fendendam Superioris Ungariae oram missas resoluta est. Quod Turca animadvertens, cum retroactis aliquot annis militem in castris habuisset, a maximis itineribus et longissimis expeditionibus nondum refectum, atque anno superiori tarde domum per saevissimam hiemem reversum, nihil magnum praeter eas, quae in confiniis fieri solent, excursiones tentavit. Varadinum porro in deditionem venire coactum est; nam alimenta humana omnia defecerant, et stipendia miles per obsidionem nulla habuerat; quas ob causas supra alias obsidionis varias et maximas necessitates multi ex peditibus ad hostes transfugiebant; postremo tantam seditionem concitarunt, ut invitis equitibus, qui tamen summam fidem et constantiam praestiterunt, ac ipso duce desertionem aliquoties tentatam patraturi erant, nec amplius retineri poterant, quin per vim exirent, cum equites numero superarent; salvis ergo corporibus atque equis et singulorum armis, tum arx dedita est, cum modiorum farinae *) non amplius quam tres, ceterum alterius alimenti penitus nihil reliquum esset. Dein Ferdinandus exacta fere jam aestate ex Germania reversus est, neque aliud hac aestate potissimum gestum est ab caesarianis, quam praedam ab miseris agrestibus agere; neque ab hostico, quo ob praesidia firmissima excurrere tutum non erat, sed intra ditionem propriam; nam militi stipendia non dabantur **), et vicatim alimenta pro victu et suo et

---

*) Forgách S. jegyzete: De bizon egy ebédre való sem volt, hanem Ártándi Kelemen küldött va'a egy keveset.

**) Forgách S. jegyzete: Mert ugyan törvények ez, hogy mikor alábocsátják őket, akkor adnak csak egy hópénzt nekik, azután kóborlással élnek, a hol nincs mit kóborlani, ott éhel halnak; mert senki élést nem viszen utánnok, miért hogy nincsen mivel

jumentorum quaeritabat, aut rapiebat; quod in compendium fisci regii excogitatum erat; siquidem alimenta, quae ab miseris rapiebantur, ex stipendiis deducebantur: illi tamen sine ulla unquam recompensa ita calamitatibus affligebantur, ut vici integri et maximi penitus desolarentur, alibi pauci aliquot vix suspirarent. Regnantibus austriacis principibus ita se disciplina, cum politica, tum militaris habebat. Sed autumni tempore etiamsi nulla alia subesset causa, pro decimis frugum tamen atque vindemiae non poterant quiescere. Itaque caesareani pro more castellum ad Mucacium ad intercludendum omnem commeatum, intervertendasque decimas faciunt. Quod Melchior Balassa et Franciscus Bebecus oppugnant, et per deditionem receptum distrahunt. Franciscus Pereny liberati Mucacii fiducia in suo patrimonio, quod oppidum Zeoleos vocatur, claustrum monachorum cum donariis antiquis occupat, ac communit. Emericus autem Telekessy, dux copiarum caesarearum, comparatis auxiliis comitatuum, castellum in Zeoleos et Franciscum Perenium derepente obsidet; quod una cum illo et uxore liberisque capit magna copia rerum omnis generis lucrata; quarum au-

---

megvenniek, ha penig visznek is valami élést, nincsen mit adni érte; ha meg ér szegén betegedni, egy jó falatot, egy ital bort nincs mivel venni, soha fel nem táplálhatja magát, hanem meg kell halni; magok is annyira elunják egymást, hogy oztán az betegeknek feléjek sem mennek, hanem az mellikkel asszonyember vagyon, mig az egészséges, az a mint lehet bánik vele, ha az is meg betegszik, senki feléjek sem megyen oztán, hogy ki nem mehetnek helekből; az táborok elbüdösül, eldöglik, és nagy nyomoruságos halálokval halnak meg; mert sok meggyógyulna bennek, ha volna mit enniek és inniok, de az fizetetlenség miatt éhség leszen köztök, abból döghalál, oztán hamisan az magyar égnek tulajdoniják.

ctio praeter ducum portiones ac munera eis concessa, quadragies millia florenorum constituit. Postea Sacmarium obsidendum venit, quod Stephanus Batori de Somlio defendebat; sed etiam Melchior Balassa, et Franciscus Bebec suppetias cum exercitu advenerunt, et tormentis tantum utrisque certantibus caesariani succenso vico Nemetio, qui flumine Samusio ab Sacmario distingvitur, abscessere. Brumae tempus cum jam instaret, et exercitus per Samusium transmitti aliquamdiu non potuisset, trigesima tertia Decembris tandem glacie transitum praebente, Transsilvani ad Zeoleos recuperandum proficiscuntur. Antonius autem Zekel tamdiu oppugnationem sustinuit, donec Emericus Telekesius cum auxilio supervenit. Ibi Balassa etiamsi exercitu et rebus omnibus longe superior esset, tamen armis abstinuit, et datis acceptisque obsidibus per conditiones transegit, uti dimissis propugnatoribus, et salvis eorum rebus omnibus, castellum exscinderetur. Quae res Isabellam vehementer offendit. In ea oppugnatione Georgius Tarczay nobilissimae familiae, ex pilae sclopeti vulnere, et vitam, et genus, qui unus genti suae supererat, finivit. Per eandem hiemem conventus publicus ab Isabella regina est actus, in quo praeter cetera legatus ad Henricum II. Galliarum regem, Christophorus Batory de Somlio gallicae, italicae, hispanicae lingvarum gnarus, est ablegatus. Iter per Taurunum, Bossinam, ac Ragusam, hinc Venetias per mare fecit. Veneti intra Grisonum ditionem comitivam adjunxerant; postea per Helvetiam in Galliam venit. Cujus legationis causa, et origo haec fuit: Legatus Galliarum regis apud Solymanum nomine Monsur de Aramon aliquos primores admonuit de quaerenda

amicitia, atque affinitate apud Henricum regem; eum pro maxima sua auctoritate magno commodo, pro maxima opulentia ac potentia etiam auxilio adversus hostem futurum; quae cupide nimium et ardenti animo ab omnibus accepta sunt. Equidem Henricus, jam inde ab initio exemplo patris, aliorumque regum gallicorum, qui cum regibus Ungariae magnam conjunctionem habuerunt, res ungaricas diligenter curare susceperat; sed tamen et ipse non immerito amicitias circumspiciebat, qui a bello metensi nullam cum Carolo V. imperatore pacem habebat; cujus rei notitia cum ad Ferdinandum regem et Carolum V. imperatorem venisset, summo conatu atque studio turbare coeperunt; ejus rei ministrum nimium opportune Bonam reginam Poloniae, et matrem Isabellae inveniunt. Nam Bona regina in Apuliam, in ducatum barrensem, patrimonium utpote suum, e Polonia migraverat. Quare Carolus V. ostensa re, quid fieri vellet, nimirum si pacem gallicam turbatura esset, sese item optionem dare, utram duarum maximarum conditionem eligere malit, ducatus mediolanensis administrationum, an regni neapolitani : quorum alterius, illius quidem ducis mediolanensis, istius vero reginae regni neapolitani titulo, nomine, insignibus, summa denique auctoritate per omnem aetatem uteretur. Bona postremam conditionem eligit, et in certam atque firmissimam spem tantae rei quater centena millia numum aureum Carolo mutuum superaddit. Sed tamen Carolus V. partim senio, partim morbo articulari oppressus, nihil praestantius in reliqua vita ratus est, quam si vivens Philippo filio regnorum suorum imperium traderet. Quare vitae genus ex altissimo omnium gradu, in solitarium, atque omnium simplicissimum commutavit.

Itaque imperium electoribus Francofurti per legatos resignavit, atque eorum consilio in Ferdinandum fratrem transtulit. qui XVIII. Martii Francofurti caesar creatus est, traditis quoque omnium regnorum Philippo insignibus, exacto fere autumno e Brusellis civitate Brabantiae per oceanum in Hispaniam transfretavit; quem Maximilianus ante discessum una cum uxore, liberisque visitatum profectus fuit. Eandem et Maria regina soror ejus, Ludovici regis Ungariae uxor, vitam atque solitudinem monasticam imitata, ingravescente et morbo et aetate, una transmigravit.

LIBER OCTAVUS.*)

Initio anni sequentis Tata arx ad omnem amoenitatem et splendorem cultissima, deliciae priscorum regum, dum Buda staret, in manus hostiles sine ullo negotio devenit. Siquidem Joannes Nagy**) praefectus Comaromium ventitabat, rerum necessariarum causa, iter vero periculosum, et insidiarum plenum erat. Idcirco equites omnes secum venire jubet, et pedites solos pro praesidio relinquit, qui se vino diu noctuque ingurgitare, neque vigilias de more agere. Id Hamzabegum praefectum Strigonii ob propinquitatem latere non potuit, silentio ad muros accessit, scalas admovit; tandem in arcem nemine sentiente nec propugnante feliciter evadit; cum somnolentos caedere occeperunt; tum aliqui arma capere, et pugnare: sed hostes et numero superiores, et viribus, partim caesis, partim captis praesidiariis, arcis haud parvi momenti, ac latae ditionis potiuntur. Ferdinandus ad Solymanum summa expostulatione delata, quod cum

* Istvánfi jegyzete: Jacobus Cambraius orator gallus Byzantio ad reginam Isabellam venit salutatum nomine regis, in principio anni 1557.

**) Istvánfi jegyzete: Eszéki Nagy János

per oratores de induciis firmandis ageret, contra jus gentium illata injuria sit: neque sua voluntate factum respondit, neque jus gentium violatum esse, quando milites eam arcem occupaverint, quae sine praesidio relicta fuerit; id enim etiam ejus militibus eodem jure, eodem etiam modo licere debere. Joannes Nagy captus, et per quaestiones examinatus, nullius fraudis reus est inventus; damnatus tamen negligentiae 15-a Junii Comaromii obtruncatus capite poenam luit.

Eadem porro aestate maximum bellum maximis viribus, inter Henricum Galliarum, et Philippum Hispaniarum regem gestum est. Philippus San-Quintinum maximis copiis oppugnat, ac sexaginta maximis tormentis, pluribus simul ab partibus magna murorum strage quassare, et aditum ad expugnandum parare festinat; nam hoc bellum, quod erat primum, non solum ut viribus par hosti esset, ita susceperat, sed quantum omnino posset, ostenderet. Cui Henricus Momorantium connestablium regni, cum primoribus et flore Galliarum, suppetias misit: et ad ipsum oppidum prospectante ex moenibus populo, et suis acclamante felicitatem ac victoriam, praelium est commissum, summa ope, summis viribus, summa virtute utrisque certantibus; ad postremum tamen praelium ac victoria penes Hispanum stetit. Ex Gallis Momorantius una cum filio, et nobilissimi quique capti; secundo praelio oppidum quoque captum. At reliquum aestatis tuendis saltem suis finibus, non promovendo bello ab utrisque exactum est. Orator Isabellae ac regni ad Henricum initio anni cum pervenisset, gratias egit, quod reginam filiumque ejus per oratorem Jacobum Cambraium invisisset, et opem eis suam promisisset, apudque Solymanum de restituendo regno diligenter et serio egisset; eam

enim praeter ceteras justas causas, maxime hortatu potentissimi regis inductam fuisse, ut regnum fraude amissum repeteret. Itaque pertinere ad securitatem regni, et dignitatem regis, ut confinia Lippa, Temesvarum, Beche, Bechkereke, Orsova, et reliqua Inferioris Pannoniae, proditione Georgii monachi Ferdinando tradita, per eumque amissa, ab potentissimo Turcarum imperatore pro ea, qua apud illum auctoritate valet, recuperet: quod si impetraret, Superioris quoque Ungariae reliquias vel auctoritate, vel vi facile ab Ferdinandi praesidio liberaturas iri. Sed ad consequendum hoc et optato fine terminandum, quando praeclara principia felici successu arrisissent, duabus rebus opus esse: Solymani quippe gratia, quae tum omnibus constaret cum confinia restituisset, et pecuniario subsidio regiae majestatis in sumtus bellicos. Itaque ad Solymanum oratorem ponderosa et efficaci legatione ablegaret, et stipendiorum quinque millia in quinquennium contribueret. Magna laetitia rex et legationem accepit, et respondit; nam sine ulla longa dilatione optato responso oratorem dimisit, insuper filiam in connubium Johanni promisit, Ragusamque usque deducendam curaturum, illinc non longo itinere per pacatam Solymani provinciam in Ungariam posse perveniri, auxilia quinque peditum millium ad quinquennium; in foederibus vero suis non modo se comprehensurum, sed etiam obnixe omnibus opibus, omni studio curaturum, ac penitus effecturum, ut quacunque ratione, qualibuscunque conditionibus, quantumcunque ope, consilio, pecunia, auctoritate, potentia, possit, ac valeat, Lippam, Temesvarum, Inferioremque Pannoniam Johanni affini suo, filiaeque suae recuperet. Quodsi ergo tanta affinitas, tanta amicitia Isabellae atque regno cordi esset, per trimestre, ut respon-

sum habeat, efficiant. Ad haec oratorem suum, virum primarium, atque in litteris doctissimum Petrum Franciscum de Martinez cum amplissima legatione adjungit. Unum tamen in secreto mandato addidit, ut cum primoribus regni, ac ipsa regina ageret, ne Johannes filius inter muliebria, et vilium hominum ministeria educaretur, sed consiliis et curis regni promovendum, informandum atque assvescendum curarent. Christophorus Bathory eadem qua iverat via, cum hoc oratore gallico ante aestatem est reversus. Cujus legationis exitus ab oratore in conventu publico luculentissima oratione declaratus, maxima omnes laetitia perfudit. Quin principes viri et ordines utriusque regni ex decreto, ut Johannem regina Varadinum ire permittat, et insvescere negotiis publicis, hortantur.

Sed regina intra sese clam suspicionem ac metum concepit. Siquidem et Georgium cardinalem id unum semper flagitasse et contendisse meminerat, qui quidem cum id nulla ratione, nulloque consilio, quod tamen regno salutare erat, efficere potuisset, regnum Ferdinando, quamquam flagitiose ac perfidiose tradiderat. Ad haec Bonae reginae callidis consiliis occupata et persvasa jam ita erat, ut certissima esset, nullam amplius pacem inire, at verbis saltem quoquomodo leniter agere. Isabella ergo ob immoderatam regnandi cupiditatem, et vitae ad omnes muliebres illecebras dissolutae nimiam licentiam, tanti regis affinitatem amicitiamque, regni atque filii sui unum firmamentum, non neglexit modo, sed contempsit ac respuit; quin orator haud satis pro dignitate tractatus Byzantium tandem abivit. Primores quoque, qui instutionem filii, et administrationem regni diligentius curandam censuissent, odio atque ira prosequi coepit.

Sed interim perspiciens et filium succrescere, et propemodum maturum annis, belli item fastidia ac curas muliebri animo difficillime perferens, ad pacem viam ac rationem quaeritabat. Id quocum ageret, cum praeter fratrem Sigismundum Augustum regem Poloniae haberet neminem, coepit cum eo per litteras et nuncios secretos agere; quarum rerum exitum in sequentis anni tractatibus, ut temporum rationem, in quo nobis magna est cura, observemus, narraturi sumus. Exinde caesariani vicatim praedabundi totas villas et vicos suorum comsumebant; et cum praedarentur, pabulationes et frumentationes per risum vocabant. In ditionem autem transsilvanicam, et praesertim Gabrielis Pereny excursiones agitabant. Itaque Perenus collectis viribus arcem Palocz Stephani Dobonis oppugnat, et captam funditus exscindit. Hinc progressus ad copias Germanorum et Ungarorum, quarum legatus erat Johannes Garciacerus *) Germanus, quoniam Volfgangus Puchamarus male administrato bello provincia discesserat. Garciacerus castris vallum circumduxit. Perenus autem acerrime multis Germanorum occisis, nequicquam oppugnavit. Quem Ferdinandus ob defensionem castrorum Viennam profectum, equitem auratum creavit **). Arx Kisvarda in citeriore ripa Tibisci caesarianis opportunissima, ditioni transsilvanicae plurimum incommodabat. Igitur regina Franciscum Nemethium praefectum Tocaji et Stephanum Ba-

*) Forgách S. jegyzete : Az varanói udvarba szorította volt őket, de nem volt főhadnagy, hanem fizető és mustramester volt, pénzt viszen volt az hadnak és a kassai németek magyarok késérik volt. Az német had akkort Lelezt vitatta Priny Gabriel népére.

**) Istvánfi jegyzete : Tum quia olim Vesprimii hortante Johanne Paxy loci praefecto hastam cum Turca fregisset.

thoreum Somliensem expugnatum misit. Ferdinandus eo tempore Emericum Telecessium ungarum, virum antiquae disciplinae, provinciae praefecerat. Is Kisvardensibus auxilium laturus, conquisitis omnibus navigiis Tibiscum trajecit. Illi autem obsidionem relinquunt, firmato castello Olchva praesidio. At Telecesius, ne propinquum castellum hostibus relinqueret, expugnat, et inde trajecto Tibisco revertitur.

Exin Isabella nova consilia in pectore versare coepit, cum curis fatisceret, et deliciis totos dies se dederet, quas simul et sumtus bellicos annuis censibus aegre sustentabat, etiam illustrium virorum bona, si occasio se offerret, circumspectabat; atqui ad inflammandum ejus animum, non parvum momentum Franciscus Bebec addidit. Namque circa idem tempus vir et opum et clientelarum magnarum ad Solymanum ultro iter instituit; cujus ad se adventum Solymanus non ingratum fuisse multis humanitatis officiis testatus est, cum ad colloquium admiserit, et verborum honore exceperit, copiamque rerum omnium gratuito praeberi jusserit, et petitioni satisfecerit; nam gubernatoris potestatem ei concessit ut apud patrem Johannem Ludovicus Grittus fuit, atque moldavum et transalpinum, ambos principes ei parere jussit. Adjunxit etiam chausium cum mandatis ad reginam atque ordines regni. Qui postquam in Transsilvaniam venit, chausium cum mandatis ad reginam praemisit. At regina, ac si mandatis acquietura esset, homini post multas legationes additis muneribus atque promissis persvasit. Sed primos atque praecipuos, quorum ope in regnum venerat, in pectore notaverat: Franciscum et Antonium Kendy, Franciscum Bebek, Melchiorem Balassam, Michaëlem

Chaky cancellarium. Petrum Petrovitium in eorum numero fuisse certum est; nam et ille dominationis muliebris pertaesus, Johannem jam adultum ad res magnas insvescendum, et reformandum statum regni cupiebat. Hoc sane viro neque in fide constantior, neque patriae amantior esse potuit quisquam. Sed tarditate ac timiditate quadam insita, quam homines modestiam interpretabantur, saepe nocuit; pace enim et cum sunt res secundae sapiens esse quisque opinione hominum potest; sed ubi res adversae cadunt, tum omnis sapientiae, omnis virtutis usus atque gloria elucescit. Johannem regem ex materno genere cognatione attingebat; natione erat ex Bossinae regno*) ad Jaiczam, uti et Johannes rex; nam et Zapolia oppidum paternum, Jaicza haud procul aberat, ab quo familia Johannis cognomen accepit. Primus qui familiam illustravit Stephanus**) fuit, is qui apud Mathiam regem banum regni Bossinae egit; postea consiliarius et quaestor creatus, qui duas et septuaginta arces maximarum ditionum per Ungariam atque Illyricum ab Mathia, praeter summam opulentiam et honoris atque dignitatis inter primos locum amplissimum accepit; qui unus et ejusdem necis cum Stephano Bathoreo auctor veriori opinione creditur***); qui Viennam et Austriam sine praelio, sine vi, auro accepto hostibus tradidit. Hujus filius Johannes I. fuit, qui Johanni II. ex Isabella suscepto Georgium cum Petrovitio tutores testamento reliquit. Sed hic necem morte naturali paulo ante praevenit; Michaëlem vero Chaky

*) Istvánfi jegyzete: Posega.

**) Istvánfi jegyzete: Emericus.

***) Istvánfi jegyzete: Verior est opinio illum apoplexia subito correptum e vivis excessisse.

casus aliquis reservavit. Ista ergo erat una causa necis illorum virorum non reprehendenda, nisi infinita cupiditas et avaritia bonas quoque res majoribus flagitiis contaminasset. Bebeci illa erat privata, quod ab Solymano gubernatoris nomen impetrasset, qua re diminui imperium sibi vehementer regina aegre ferebat. Sed illa causa gravissima et intolerabilis fuit communis, quod quatuor viri inter se jurejurando sancitis foederibus conspirationem fecissent, quod formidolosum reginae videbatur, cum quatuor illi viri, potentia, gratia, opibus, clientelis, arcibus atque oppidis regnum pene possidere viderentur. Omnis autem conspiratio, quantumvis bono sub colore in regno illicita est; quando eandem ob causam Franciscus Kendy ab Johanne patre antea majestatis damnatus, bonisque privatus vitae periculum ejus morte tum effugit. Sed Isabellae consilium praeter unum Stanislaum Nisoczky polonum, quocum et mollissime utebatur, et cui secreta omnia committebat, mortalium sciebat nemo: plectendorum tamen modum non reperiebat, nisi Melchiorem Balassam impulisset. Nisoczky enim secreto cum Balassa egit, eum quoque unum inter eos esse ostendens, sed si rem perficiat, non modo veniam ipsi condonari, verum etiam praemium praestitae operae arcem Vech Francisci Kendy futuram. Accepit conditionem Balassa, vir ad omne flagitium natus. Eos ergo tamquam maximarum rerum agendarum causa regina Albam Juliam evocat; ibi stata die, quae fuit XXII. Septembris, simul et semel tres viros, singulorum capiti percussoribus destinatis, uno tempore intra parietes domesticos gladiis confecit; tum in cubiculo Francisci Bebec venenum, quod Byzantio attulerat, repertum est. Regina autem

ad Tordam conventu indicto, de trium virorum conjuratione retulit, et venenum in publicum protulit, citatis et productis testibus, qui veneni evecti et allati conscii erant, quorum unus Georgius Tarchy erat; quibus de causis majestatis damnatos jure occisos esse sancitum est, ditionesque illorum maximae cum omnibus fortunis ac opibus in fiscum redactae.

Sed Francisci Kendy opulentia immensa fuit; nam solius tritici supra mille acervos, quorum aliqui admirandae molis, nec quisquam infra centum flor. pretii, plerique mille quoque numerantur; auri, argenti signati, et non signati vis incredibilis. Sed et Transalpinae vajvodae Zokol dicti gazam tenuerat; quod ita actum est: Zokol primarius vir vajvodam Petrasko veneno sustulit, et regnum occupat. Solymanus autem in illum ira commotus, bello persequi et punire volebat; ille ergo aufugiens thesaurum apud Franciscum Kendy deposuit, obstringens eum, ut si ei humanitus quid contingeret, filiis redderet. Zokol autem tandem captus et Byzantium missus mortuusque est; cujus filiis et uxori Franciscus Kendy in maxima calamitate et miseria, ex paternis thesauris nihil restituit. Hinc ergo illi etiam magni thesauri creverunt; arcium, et clientelarum copia principatui pene par. In quibus tamen bonis omnibus nihil minus habuit, quam pietatem, quam fidem, quam virtutem, quam bonas artes. Etenim Johannem I. facta cum Mailato et Emerico Balassa conjuratione prodidit, a quo in publico conventu majestatis damnatus et bonis mulctatus est, vita tantum aerumnosa per mortem regis properam concessa, cui vix servulus relictus esset. At tandem regina Isabella nimia indulgentia bonis omnibus redditis, in priorem gratiae lo-

cum restituit. Hinc cum Georgius cardinalis regnum Ferdinando exclusis dominis sceleste tradidisset, et ipse ab Castaldo occisus esset, Ferdinandus praefecturam regni cum collega ei dedit. Sed non multo post prodito eo, reginam et Johannem II. revocandum curavit : apud quos summum dignitatis et honoris gradum obtinuit; iterumque conjurationem in eam et filium fecit. Franciscus Bebek praeter detestabilem proditionis notam, multis et enormibus vitiis totam vitam egit, unus inter praecipuos, qui miserum regnum Ungariae levitate sua, quum nulli partium unquam fidus fuisset, distraxit, debilitavit, perdidit, arcem autem Filecum per negligentiam et avaritiam amisit. Quodsi patrimonium modo amisisset, ea poena dignus videri potuisset: sed regnum prope unum cum illa arce, quae validissima et munitissima par exercitibus hostilibus censebatur, cum in hostium ditionem per summam avaritiam ejus venit, qua poena dignum fuisse censebimus? Antonius Kendy tametsi turbido ingenio non fuit, aut non potuit ob gravissimam corporis aegritudinem, levitate tamen eadem laboravit. Itaque Isabella regulos praesertim Ungariae vehementer ab sese abalienare coepit propter mores, propter vitam, propter libidinem dominandi, propter malam Johannis filii institutionem, propter polonorum hominum ignobilium (nam praestantem virtute vel consilio habebat nullum) in privatis et publicis usum; ipsi propemodum virtuti janua tam reginae quam Johannis veluti clausa omnibus videri; ad quem ignobilissimi atque profligatissimi sordium aulicarum homines poloni soli admittebantur, inter quos non virtutis studium, atque aemulatio, sed vini, inertiae, ac malarum artium omnium versabatur. Accedit, quod Varadino in potestatem redacto, et satis

magno imperio utcumque firmato, mille equites veteranos, praesidium fere ungaricarum ditionum, simul et semel exauctoravit. Sed initium a Georgio Bebec coeptum; hic enim paulo ante, ditionem paternam in suam redegerat excluso patre potestatem; quamquam patri transsilvanicum patrimonium superesset. Quamobrem cum et a Germanorum copiis continuo infestaretur ob contiguam vicinitatem, ac quia praesidia partim cessaverant, partim remota erant; tum vero quia ab Ferdinando praemiis sollicitaretur: acceptis aliquot oppidis et pactis in militem stipendiis in partes concessit. Ceterum regina perpetrata trium virorum nece, summum bellicarum expeditionum magistrum Balassam creat: oppidum Zathmar percommodum Stephani et Christophori Bathory somliensium, consentientibus ipsis, eidem pro residentia designat; addit praefecturam castri Thasnad, et decimas trium vicinorum comitatuum, immensam nempe copiam omnigenum frugum ad intertentionem militum, et oppidum opulentissimum, atque secturis metallorum, sed praesertim argenti nobilissimum, Rivulum Dominarum. Tria ergo haec maximi momenti loca in Ungaria obtinebat. In Transsilvania duas arces regina antea ei donaverat, quas per crimen majestatis Emericus Balassa, frater ejus, tempore Johannis I. amiserat; quem Johannes I. hominem mediocris conditionis in praefecturam Transsilvaniae cum Mailato collega evexerat; qui ambo pro immensis beneficiis immenso scelere regnum Ferdinando tradere conati, infelicissime et spectaculum meritorum suorum ad supremum usque diem conflictati atque mortui sunt, alter in ergastulis byzantinis, alter Posonii egentissimus rerum omnium. Sed Melchior universam in-

super provinciam ungaricarum ditionum, non ut officium, sed ut proprium impositis tributis et variis oneribus, cum maxima nobilitatis calamitate administrabat. Neque putabat ea sibi satis esse, verum majora sibi in animo destinabat. Cum autem oppidum Zathmar ipse teneret pro praesidio, castellum domini sibi parvo praesidio, uti in nullo metu retinebant; at semel atque iterum tanquam invisendi causa, ultro invitantibus praesidiariis admittitur; tandem occasionem nactus ejectis illis occupavit. Itaque Christophorus et Stephanus Batory eum ad reginam arcessebant; et advocatus ab illa, stipulata manu recipit se redditurum; reversus tamen nihil minus egit; nam Franciscus Turzo jam ex alia parte sevocabat, et maximas ei commoditates apud Ferdinandum ostentabat. Quam ob rem cum Turzone conditiones agitabat. Interim ne quid ad lucrum faciendum omitteret, Kisvardam oppugnare statuit, eo consilio, ut si eam obtineret, uti sperabat, ad tanta ab utrisque partim jam parta, partim promissa commoda, hoc sibi unum tamquam additamentum esset futurum: tametsi alias causas, quae per se verae erant, prae se ferebat; ita apud utrosque pariter impotentes, callidis consiliis, et obliquis artibus, pro ingenio vafro ad praesentis commodi casus colludebat. Ergo comparatis copiis non modo ex Ungaria, sed evocatis etiam ex Transsilvania ab regina auxiliis, in ipsa hieme obsidet. Ex adverso Emericus Telekesy, praefectus Ferdinandi, ex comitatibus cassovianis auxilia evocat, atque Tibiscum transmittit. Verum Balassa spe expugnationis frustratus, ab Turzone et Telekesio ad conditiones transeundi invitatus, maximorum praemiorum, quae ostendebantur, cupiditate facile exoratur. Itaque jam cum tum Telekesio clandestina consilia commu-

nicabat; ex cujus sententia Telekesy castra sua promovet, ita ut hostes per obliquum relinqueret, et a tergo commeatum illorum impediret. Igitur Melchior Balassa quasi coactus obsidionem solvit, et exercitum reducere coepit. Sed illi ex praescripto Balassae propius illos sequuntur, et castra castris haud procul ab invicem opponebant: atque sclopetis ac tormentis per biduum cum aliquali damno partis utriusque certatum est. Deinde sine praelio utrinque recesserunt. Fuit exercitus Balassae illustrium virorum praesentia, militum copia insignis, et praelii, praeter unum Balassam, cupidissimus, et victoriae prope securus : illius vero ex solis auxiliaribus collectitius, et viris et numero non comparandus. Sed Balassa simulandi et dissimulandi mirus artifex tempus exspectabat, quo commode transire posset. Reginae autem eum vocanti, aut mandanti, verba dabat.

Ejus belli occasione Turcae magnam depopulationem per ditionem cassovianam fecerunt. Fuere Turcarum sex millia duce Velichanbego *). Itaque Telekesy auxilia comparat, et Georgium Bebek evocat; atque Turcis onustis praeda redeuntibus cum tribus fere millibus obviam procedit, ad pagum Kazám in ortu lucis ac densa caligine praelium commissum est**).

*) Forgách S. jegyzete: Akkoron Telekesy Szerencset akarja vala megszállani, és Méránál az réteken vala az táborocska.

**) Forgách S. jegyzete: 1200 lóra oszlott a kótyavetye; maga az gyermekekre is adtak.

Nap enyészet előtt két órával kezdetett el szép tiszta időbe; de hogy egybe indolánk, akkor egy kis felhőből egy zápor esőcske indola reánk, ki ismeg hertelenséggel elmulék.

Találtuk Bebeket elől többvel két mértföldnél Kazához, és együtt mentönk az viadalra; még penig az utba elvégeztük, mint ütközzenek a seregek, és hogy senki elevén rabot ne fogjon, míg az viadal el nem válik, és hogy az nyereség köz legyen. Kire ugyan megeskütt vala Bebek, de meg nem állá. Mert az ő jobbágyi kezébe

Georgius Bebec tempore praelii superveniens, cum suis in latus hostium invectus est; quare opportunum auxilium tulit, et Turcarum aciem turbavit. Sed vehementer juvit nebula matutina; nam conspectum impediebat, ut Turci non potuerint numerum ac ordinem hostium perspicere; plerique quoque praeda impediebantur. Fusi ergo et fugati sunt, mortuis plerisque et captis; sed a pugna cum iter ignorarent, et caligo quoque maxime officeret, omnes ferme ad unum aut caesi sunt, aut capti; namque palantes per agros et sylvas etiam post multos dies, non modo ab militibus, sed ab agricolis quoque excepti sunt ac trucidati. Certum est vix centum ex omnibus domum revertisse. Insignis fuit haec victori a duce Emerico Telekesy, priscis ducibus comparando. Georgius Bebecus eo praelio sane bonam operam navavit. Simon vero Forgach et ducis et militis officiis merito inter praestantissimos duces commendandus.

---

sok rab, sok nyereség esett vala, kiktől mind elvette, és annyival több volt az ő nyeresége. De azért semmit elő nem ada az kótyavetyére, noha hitére választig emlékeztetének. De ha az szegény Telekesy meg nem hal vala, meg veszi vala rajta.

Ezek igazak, a mint irja ide alá.

Az elöljárót, kiben Zékel Antal volt és Zalay Ferencz fő, igen verék. Az Bebek ötven puskási is, kiket paraszt nép lovain hozott vala, ott voltak, és azok inkább mind ott maradának: sem lovok jó, sem fegyverek nem lévén, az puskájok is az esőtől megázván. Azután Bebek az ő hadával mene reájok, azt is igen verék, és Isten tudja mind magát mind az többit, hol kergették széllel. Azután Pető János, ki kassai kapitány vala, mene reájok, az is ugy jára mint Bebek. Vala másfél száz fegyveres is velönk, azok is reájok indolának; de csak hat puskát sem sütének hozzájok, azontul el futamának. Utolsó seregbe Telekesy és Forgách Simon volt az ő zászlójokval; azok oztán ugy menének rájok, és Isten segétségével megverék, megfutamtaták az töreket; az mi megverett első hadunk is ugy tértek viszha az ellenségre; kiket az Sajónak szoriténk, és hogy csak egy út vala az révhel, két felől nagy part, az partokon egymás nyakába ugráltak, és nagy része a Sajóba vesze, de az viadal elvégeződvén, azontul éjszaka lőn, és oly setétség, hogy

Hoc ipso anno uxor Solymani hebraea *) illa, quam unice adamavit, decessit; tanto quidem amore, ut deinceps omnem solitam et uberiorem hilaritatem reliquerit. Instrumenta enim musices, quae erant auro, ebore atque gemmis caelata mirae pulchritudinis et immensi valoris, jubet comportari in suum cubiculum, et omnia coram ad focum concremari. Ad haec vasa uten-

sohová nem láttuk űzni őket, hanem Putnokra térénk, és ott szálla meg az mi hadunk, ott lovainkat megitatván, abrakot adván, magunk is evén, ismeg Szennyesi Mátyással utánna indolánk, és csak az falu végén három törekre találánk, kiket kérdék én, ki szolgái? mondának, hogy Bebeké; mondám én, hogy a sisakot le vegyék az fejekbül, ha tarok e; azt hallván elfutamának, mi utánnok, és mind hármat megfogánk és beküldénk az faluba. Onnét tovább menvén Jánok felé, az éjszaka és más nap délig 29 töreket és 40 lovat fogánk; ha regvel köd nem leszen vala, százat is foghattunk volna, de az köd föltisztulván, hát az jánoki réteken egy sereg törek megyen igen szép tarka zászlóval; utánnok indolánk, hogy miért nekönk is nyert zászlónk vala, azt tudták, hogy törekek vagyunk, jó közel elvárának. De eszekben vevén az dolgot, egybe veré őket az agájok és Rimaszombat felé futamának; az rabokot elhányák; mi míg az Rimán révet kerésénk, addig Rimaszombathoz közel jutának. Immár penig megértettük vala, hogy ott az bég az kikkel lehetett öszvegyült: nem merénk tovább űzni őket, mert mind lovaink mind magunk elfáradtunk vala. A szegén rabok, kiket elszabaditánk, térden állva köszönék meg. Sokat az nemes asszonyokba és leányokba, apró gyermekekbe lovaink hátán vittönk Putnokig. Az az seregecske és az tarka zászló az budai Giumliaké volt, azok messzebb mentek volt rablani, nem érkeztek volt az viadalra; hogy eszekbe vették hogy meg vertük az hadat, ugy tartottak volt félre az nyereségvel. Hogy először az törek Kazánál az mi sereginket meglátá, le kezdte vala vágni az rabokat: félesztendős gyermekeket is láttam, kiket ketté vágtak, kinek kezét vagy lábát vágták el, szép leányokat, gyermekeket, kit mi látván, hogy le ne vághassák szegényeket, meg izenénk az első járóknak hogy siessenek reájok menni; abból egy kis vétek esék, mert távolban esének az seregek egymáshoz, hogynemmint idejekorán egyik az másik után az ellenségre reá öklelhetett volna, és egymásnak segétsígvel lehettek volna, másnap látta volna oztán az ember, mint mentek viszha az sok szegén rab barmostol, kikbe sok sebes volt.

*) Istvánfi jegyzete: Ruthena fuit, non hebraea.

silia ex auro, argento, gemmis, cum aeneis commutari. Sane sive amore, sive ad quandam animi altitudinem compositus, sive ex utroque, rem magnam praestitit; ad haec in reliqua vita ad summam ejus modestiam, pietatem, sanctimoniam, divinarum rerum speculationem nihil addi potest*). Itaque postremam expeditionem ad Sigetum, quamquam necessitate praesens suscepit, ut ipsam modo animam, quod apud eos religiosissimum est, in hostili solo lacessitus exspiraret. Eadem aestate **) Carolus V. imperator moritur. Nam cum primum in Hispaniam pervenit, monasterium Sancti Justi in Hispania Baetica ad reliquam vitam tranquille terminandam delegit; et ne unquam in reliqua vita ad eum quicquam referretur, interdixit; neque curatores corporis plures, quam qui privato sufficerent, reliquit. Victum insuper cultumque, vitam denique omnem, abjectis omnibus ornamentis ad necessitatem atque pietatem contraxit. Metensis oppugnationis labor infaustus, postea fuga Augusta Oenipontem, illinc Villacum, duce Mauritio insequente, tantum virum ad summum moerorem adegerunt. Certe summi imperatoris laudem reliqua vita, atque animi quaedam altitudo singularis non firmavit modo, sed etiam multis gradibus amplificavit. At non diu superstes fuit. Regina quoque Maria paulo post mortem obiit. Ex hinc reginae Bonae conditiones paternae per Philippum cum non observarentur, sese ludificatam vehementer dolebat, atque poenitebat, ut ultionem sumendam sibi proponeret. Cum rege ergo Galliarum et Isabella agere magno studio coepit; et consilium tale fuit, ut

*) Istvánfi jegyzete: Sunt nugae turcicae et transsilvanicae.

**) Istvánfi jegyzete: 1558.

Barri oppidum atque portum Henrico traderet: Solymanus vero ex Dalmatia atque Epiro, unde brevis est trajectus, classe sua naves gallicas ac oppidum tutaretur. Haec per quendam Nicolaum Angelum apulum, et Alexandrum Baldum florentinum missitando agitabat. Sed quae res inter mulieres, et per plures, atque a longe per internuncios agi debebat, secreta esse non potuit.

Erat apud Bonam Joannes Laurentius Papacoda nobilis neapolitanus in summa auctoritate, et qui omnia post reginam administrabat, in tanto amore, ut thorum etiam ei communicaret; neque id clam, sed manifestissime, in conspectu, in oculis omnium in Polonia, in Italia et postea Barri, atque ad extrema usque tempora. Patavium cum venisset, comoediam illa praesente repraesentaverunt tanto artificio ad tempus effictam, ut ad totam ejus vitam inspiciendam nihil praeter personam deesset. Postea Venetiis per triremes venetas domum usque est conducta. Philippus rex per vice-regem neapolitanum hunc aggreditur, ut venenum reginae propinet, et testamentum ex usu regis conscribendum curet; nec multo post, quod in eandem aestatem incidit, veneno exstingvitur. Testamentum vero erat scriptum, quo ducatum Barri Philippo regi legabat; trecentena millia nummum aureûm Sigismundo Augusto filio, centum millia Isabellae filiae; quae tota summa in portorio neapolitano ab Carolo V. imperatore erat assignata, et quadragies millia nummum aureum in lucrum annue pendebantur. Auream atque argenteam supellectilem, omnem, stragulam vestem, ac clenodia cuncta Papacodae; insuper eum marchionem fecit in Capors, in quo eum Philippus confirmavit, et praefecturam op-

pidi ac ducatus barrensis addidit. Sed Sigismundus Augustus diu multumque pro recuperando Barrio laboravit per oratores ad Philippum, Ferdinandum caesarem, ac pontifices maximos in ipso etiam judicio fori neapolitani: et agitata res est inter tot et tantos principes magna contentione. Bona regina filia Galeazzi Sfortiae ducis mediolanensis fuit; in flore quidem adhuc aetatis cum ab Italia in Poloniam ad Sigismundum regem ejus nominis primum duceretur, defloratam virginitatem, qua de re inter Polonos arguta scommata habentur, una apportavit. Post mortem Sigismundi nihilo pudicior vitam transegit. Liberi porro omnes secundum maternam institutionem imbuti et degeneres prorsus paternarum omnium imitationum, nulla virtute matrem superarunt; nam inter ceteras eximias artes, uti mater atque filia maritos, ita filius uxores pro satietate nunquam habuerunt. Haec qualia sint et quanta, omnes vident. Sed plura et majora dici possent, nisi recens quamquam absentium memoria vivos quoque afficeret. Tanta enim est magnitudo rerum pene incredibilium, ut nos quoque ipsos ab scribendo quodammodo deterreat: ne quidvis potius aliud, quam fidem historiae scribendae sequutos posteri arbitrentur. Certe exsecrabile malum in duo regna, Poloniam atque Ungariam, tum secum, cum in Poloniam venit, importavit. Quodsi ergo, cum regna christianorum ab his et similibus administrata sint, et modo quoque administrentur (quid enim de Gallis, de Hispanis, de Germanis, de Britannis melius dicere possumus?), Deus Optimus maximus imperium orbis terrarum hosti dederit, mirabimur? Quodsi casu et fortuna res mundanas geri impium atque flagitium est credere: certe pium et verissimum

numen divinum, divinam iram, divinam vindictam, in atrocissima delicta desaevire. Ergo vivi posteritati consulant suae, deosque immortales metuendo resipiscant: posteri vero majorum exemplo discant, atque sapiant.

LIBER NONUS.

Bellum sanquintinum, etiamsi appareret superiori anno renovatis causis, atque animorum offensionibus, omnium majus recrudescendum, pax subsequuta est. Siquidem ambo Hispanus atque Gallus ingentes copias praesertim ex equitatu germanico compararunt, qualem neutri prioribus bellis habuerunt. Reperti tamen sunt aliqui ex utraque parte, qui pacem svaderent. Ex gallicana Momorantius, regni connestabilis, ad San-Quintinum captus dimissionem petiit, jurejurando obstrictus intra certam diem sese rediturum. Altera iterum a parte ducis Lotharingiae uxor vidua, quae Gallum affinitate filii, qui sororem Henrici habebat, cognatione Hispanum attingebat. His potissimum duobus internunciis pax tandem confecta est, sed praecipue Momorantius magnum momentum attulit. Nam et dies et noctes cum Henrico versabatur, agebat, disputabat, monebat, ut etiam in eodem cubiculo aut tabernaculo dormitaret, et iterum ad Philippum rediret. Ita ad utrumque et consultor et auctor pacis exstitit. Conditionum capita praeter alia haec fuere: duci Sabaudiae Gallus ditionem restitueret, exceptis aliquot primariis praesidiorum locis, quae post triennium, si pax diuturnitate et affinitatibus coalesceret, itidem reddi deberent; ut quaecunque ab initio omnium bellorum jure belli alteri

alteris quocunque modo ademissent, legitimis dominis invicem reddantur; dux Sabaudiae sororem, Philippus rex filiam Henrici in certissimum amoris atque pacis firmamentum ducerent; hisce conditionibus, pax sancte atque illibate servaretur. Maxima laetitia apud omnes fuit, sed Henricus, ut nullum genus hilaritatis ac splendoris praetermitteret, ipso tempore nuptiarum filiae ludos equestres ac pedestres magnificos instruxit. Uxor regem vehementer orare, sibi ut parceret, neve hastis congrederetur, levi momento maximum periculum posse percipi; somnium etiam afferebat, quid mali sibi ea nocte portendisse; impetrari nihil potuit, quin saepe congressus, unius hastae adversae frusto per supernam galeae aperturam, quae visionis gratia fieri solet, in supercilium alterius oculi ictus est, ac paucos post dies e vivis excessit.

Postquam Carolus V. mortem obiit, Ferdinandus inauguratus est, et splendidissimas ac sumptuosissimas Augustae exsequias Carolo V. et Mariae reginae simul exsolvit. Funebrem orationem Modrucius cardinalis tridentinus pro Carolo, pro Maria Georgius Drascovicius episcopus quinqueecclesiensis recitavit. Per idem tempus Stephanus Dobo, qui in Ujvár una cum uxore asservabatur, captivitatem elabitur; quippe omnia secreta arcis norat, et nocte funibus ab muro delapsus, per equos ad conventam diem dispositos evasit; quod tamen fieri non potuisset, nisi polonus praefectus uxori id beneficium concessisset, quae etiam post dilapsum maritum diu asservata est, et tandem dimissa: verum jurejurando promittente marito, uti, quandocunque usus requireret, sese milites aut exercitum Johannis in suam arcem Zeredne ad Marmaciam recepturum: quod cum ab Ferdinando intellectum est, graviter ex-

candescens ejurare eum in consilio coëgit. Sed hoc posterius factum est. Is Augustam, Pragam, barba ac capillitio longissimo, et de industria in squalorem composito venit calamitatum suarum amplificatione omnes implet. Et erat sane homo ad fingendum cum natura tum studio mirus artifex. Forte tum negotiatores quam plurimos sales ex Marmatia efferebant, quos omnes cum rebus omnibus non modici valoris excipit, ex his trecentos boves Johanni Trauzen*) marescallo et primo consiliario dono dat, Georgio Drascovitio vicecancellario ungarico, natione tamen Croato magnum pondus argenti; commendat secreto ac singillatim sua negotia: ii, quia neque quae peteret, satis sciebant, neque merita, nec res transsilvanicas norant, et quia munera placebant, tales ac tantas res ab Ferdinando impetrarunt, quas neque si Transsilvaniam servasset, daturus fuisset: Levam et Vigles duas arces magnarum ditionum, duo oppida Göncz et Telkibanya: insuper millia duo et triginta florenorum numeratae pecuniae. Tantum ergo illi capilli et squalor valuit, quantum nulli unquam virtus, officium, fides, industria. In cassoviana ditione Johannes Petheo praesidium agitabat, sed usu venerat, ut nullam vindemiam intactam relinquerent: et est ibi apud Tokayum nobilissimi atque pretiosissimi vini uberrimus reditus, quod in septemtrionales regiones longissime negotiatores quotannis distrahere solent quode, sibi praefecti quaestum comparare assveverant. Johannes Petheö ergo Georgium Bebek in societatem asciscit, ac castellum Zerench Francisci Nemety in Tokay praesidentis oppugnant: castra porro negligenter curant, vino se ad multam

*) Trautsohn.

noctem pro more ingurgitare, de se nihil timere, tamquam per ludum bellum gerere. Quibus rebus Franciscus Nemethy cognitis lectissimos milites, equites atque pedites, quorum plerosque equis insidere jubet, assumit, ac simul cum ortu solis hostes, qui omnes adhuc cubabant, repente invadit, alios caedere, alios capere: omnes fere et Germani et Ungari fugere: pauci, qui equos conscendere potuerant, propugnare: denique machinas quoque aeneas abducebant, saucio Beko in fronte, ac ipsum Johannem Petheő captum, nisi auxiliares comitatus Saros duce Sigismundo Segnyey fortiter restitissent, et Johannem Petheő saucium in tergo liberassent. Sed neque machinas superventu militum propter earum moles auferre potuerunt.

At Isabella conditione gallica repudiata, bellicis curis afflicta, et praesertim quod omnes Johannis imperium expeterent, et esset aetate, qua regere, quam regi deberet, spe atque metu ad novas res animum adjecit. Sed et adversa valetudo accedebat, unde etiam fama mortis excitata Melchior Balassa ad duces equitum germanicorum quadringentorum Geradovscium et Jablonscium litteras dat: eos Ferdinandus orto bello conscripserat, sed finito bello sero venerant; monebat ut ad se statim venire festinarent, se Transsilvaniam Ferdinando recuperaturum, si auxilio esse velint; morte reginae magnam occasionem promittebat, sed vanitas famae atque hominis rem quoque disturbavit, ac iidem litteras Balassae ad scepusianorum oppidorum regis Poloniae prafectum miserunt. Ergo regina per fratrem Sigismundum Augustum pacem cum Ferdinando facere designavit, tanto silentio, ut nullus omnino praeter unum Stanislaum Nisovzky sciret, Sigismundus item per unum Martinum Cromerum oratorem

continuum cum Ferdinando ageret; quod ipsum ab Solymano ante fuit impetratum: ex quo animum atque amorem erga Johannem plane demonstravit. Namque non admisit modo, sed etiam hortatus est, pacem cum Germanis ut faceret, et insuper indulsit filiam Ferdinandi aut quam vellet ducere: id quoque ut nuberet procreandorum liberorum causa monuit. Hoc unum tamen minime committeret, ut oppidum, villamve, aut terram unius tantum digiti ex sua ditione diminueret. Procuraverat hoc in legatione Michaël Gyulay, fide, constantia, usu atque eruditione vir praestans. Tanta erat in Solymano altitudo quaedam et securitas ingens, ut neque dubitaret, neque metueret. Quae pax his omnino conditionibus convenerat: Filiam, quae per Castaldum et Thomam Nadasdinum ante fuerat promissa, Ferdinandus uxorem Johanni daret cum dote caesarea. Comitatu Abaujvar Johannes cederet, propterea quod Cassovia metropolis Superioris Ungariae in illo esset; indignum enim esset, quae in reliquam ditionem arx esset, ejusdem pene pomoeria ab aliis possideri. Bereg et Ugocia comitatus inter duo imperia, tributum, census, utrisque penderent, dimidium tamen singulis. Mucacium, Huztum, Marmatiam, Ungariam Inferiorem atque Transsilvaniam Johannes suis viribus, suis legibus libere, absolute ac perpetuo, et regia prorsus autoritate possideret. Titulo saltem regio abstineret, at quemcunque mallet, eligeret. Tanto ergo ejus potiundae et fruendae desiderio tenebatur, ut equos jugales, rhedas, ornamenta, et quae itineri erant necessaria, procuraret. Ipsa sibi jam Mucacium et Huztum cum Marmatia pro habitatione, quae Craccovia parvo intervallo distat, designarat, quae jam gravi morbo decumbebat, verum

lento, ut extra periculum mortis esse videretur. Nihilominus testamentum condendum statuit, et Melchiorem Balassam summum curatorem filii constituere voluit: cum ecce ex Polonia Balassae facinus detegitur: nam Jablonscius et Geradovscius in civitatibus scepusiensibus, quae ad Poloniam impignoratae sunt, stativa cum habuissent, Balassae tractatum atque ipsas litteras praefecto regis Poloniae ostenderant, ille vero ad regem Poloniae detulerat. Tandem Stanislaum Nisovzky cum litteris confirmatoriis, et suprema omnium negotiorum conclusione ad Sigismundum ablegat, ut simul atque ille revertisset, ipsa in Mucacium sese conferret, Johanni vero administrationem reipublicae permitteret: quartum post diem ingravescente morbo praeter omnium tamen opinionem e vivis excedit. Pro Nisovzky celerrime nuncius, qui eum ex itinere revocet, mittitur, ac primores convocantur, a quo tractatus pacis et conditiones primum cognoscuntur. Gravis super his disceptatio orta est, et videbatur regina auctoritatem filii atque regni imminuisse, insuper futurorum spem ademturam fuisse. Itaque alii ostentabant aetatem principis, vectigalia, exercitus, atque auxilia Solymani, sed maxime spem*) et florem adolescentiae, et magna illi in votis destinabant: alii ad conditiones maternas amplius adjiciendum ajebant, et Fatrae montes in comitatu liptoviensi, aut civitatem Cassoviam imperii terminum petendum; et ea conditione pacem terminandam. Tandem ex publico consilio legatio ampla ad Ferdinandum, oratores autem Michael Chaky et Christopho-

*) Istvánfi jegyzete: Sola et unica spes Transsilvanorum semper in Turca fuit. Sed hoc tempore, mortuo Solymano, et turcicis rebus inclinatis, longe spe sua falsi sunt, cum incredibili eorum damno.

rus Hagymas decernuntur. Ad Sigismundum alia legatio, ut unum magnae auctoritatis virum pro ineundis pacis negotiis adderet, quo medio ac pacificatore negotia tractarentur, et pro regia auctoritate, ac ad utrumque arcta necessitudine, quod maximum in rebus gerendis esset futurum momentum, intercederet, pacemque ex communi usu confirmaret. Isabella primogenita Sigismundi regis Poloniae ex Bona regina secunda uxore nata est: nam prior soror fuit Johannis Primi regis Ungariae, sed ab patre nihil praeter vitam, a matre mores, consvetudinem, naturam acceperat. Post triennium quam duxerat Johannes est mortuus. Praeter alios cum Ligenza polono tenerrime convixit. Choreis ac saltationibus unis suis deliciis mirum in modum se oblectabat, ut non vereretur cum quocumque aulicorum familiarium choreas ducere. Vino glaciato, quo aestate ac hyeme, quantum frigidius esse potuit, utebatur, interiora corrupit, et nondum agens annum omnino quadragesimum excessit. Sane magnorum et multorum malorum ansam praebuit. Sed et filium educatione, institutione sibi similem, a patre atque ab omnibus bonis principibus degenerem reliquit.

LIBER DECIMUS.

Eodem fere tempore oratores et Johannis et regis Poloniae Viennam advenerunt. Hic erat Nicolaus Preferambzky archiepiscopus gnesnensis, obscura nocte civitatem ad lumen funalium ingressus, propterea, quod brumae tempore glacies pontem danubianum disjecerat, et navigio inter glacies condensatas aegre potuerint trajicere. Exspectabat etiam qui ei obviam occurrerent ab caesare: sed caesar non prius ad invisendum eum misit, quam in hospitium venit. Etenim oratoribus suis idem ille fecerat, quos filiae suae causa, quam ille ab omni suo consortio diu separaverat ad eum miserat. Cum vero in hospitium venit, statim per Sigismundum Hermstainerum et Franciscum Forgach salutari jussit. Postea primo in legatorum congressu salutatio fuit nomine Johannis electi regis Ungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, ut de majestate regia legati nihil omnino demerent: ad quod Ferdinandus se quidem cum nullo alio rege Ungariae tractaturum fuisse, inquit; attamen spe concordiae paciscendae et dirimendae semel litis accerimae causa passurum esse. Agendi ordo constitutus est talis: ut Polonus et proposita et responsa ultro citroque offerret, cum ut ne audiret, quod nollet, caesar, tum ut pacificatorum auctoritatem nomine regio adderet. In primo, quod ab Polono scri-

ptum est oblatum, conditiones offerebantur ab legatis Johannis: eae fuerunt non longa verborum oratione conscriptae, sed breviter atque compendiosissime contractae: matrimonium, quod diu antea inchoatum fuit ad finem ut deduceretur: ut exstinctis haeredibus Ferdinandi regnum ad heredes Johannis veniret: ut Danubius imperium utriusque disterminaret. Caesar non esse respondit eas conditiones, de quibus agi posset, verum alias proponerent, quae aequiores essent: illi negarunt se habere aliud mandatum: tum caesar iterum eadem replicavit: illi tandem ut nuncium cum litteris ad Johannem liceat mittere, petunt, quod et concessit caesar, et nihilo ab primis mutatas conditiones reportavit. Legatio ergo universa his altercationibus consumpta, nullum finem obtinuit, atque legati ipsi domum reverterunt. Polonus sese excusavit, quod neque ipse, neque Poloniae rex legationis conditiones aut mentem Johannis sibi ante perspectam habuissent, nisi quantum ab legatis accepisset. At caesar non occulte indignationem prae se ferebat: etenim crediderat eas conditiones apud filium quoque valituras, quas mater vivens pepigerat. Ceterum hoc anno bellum in Ungaria gestum est nullum, praeter populationes, praedas et incursiones mutuas: quae ex usu quasi in disciplinam conversa, in ipsis quoque induciis utrinque, majori tamen nostro damno patrabantur. Sed in Africa quale fuerit, et quem finem quasque causas habuerit, cum sit memorabile et magnitudine et mutationibus fortunarum, necesse est memorare.

Postquam enim a bello sanquintino pax inter reges gallum atque hispanum constituta est: bella quidem cessaverant, sed mare infestum erat, non modo hispaniense, verum etiam quaecunque ab

africano Italiam versus, et inde in tyrrhenum, jonium atque adriaticum protenduntur. Cetera namque erant Turcarum ad orientem omnia, ut nullum usquam tutum naves et classes turcicae partim africanae, partim europaeae, partim etiam asiaticae relinquerent. Nam christianorum naves excipiebant, portus Italiae praedabantur, descensiones etiam aliquando populandi causa faciebant. Quae res Philippum excitarunt, ut expeditionem in Africam adversus Dragutum Teuthraniae, nunc Tripolis dictae proregem moliretur. Anno autem superiori coeptum est magno studio agi, et parari omnia, quae ad expeditionem accommodata viderentur: quibus in rebus aestatem, autumnum, et brumae tempus extraxerunt, ac mox initio anni nondum sat apto tempore navigandi Melitam difficulter conveniunt ex Sicilia, Neapoli, et aliis oris italicis: quarum omnium summa naves quatuor et quinquaginta rostratae, onerariae duodetriginta, galeones duodecim, minores tres et viginti erant, militum vero itali, hispani, germani, et galli voluntariam militiam sequentes, numero quatuor et decem millia. Siciliae proregem Johannes de Cerda dux Medinae Coeli, et curatorem rerum bellicarum summum agebat. Hunc unum Philippus bello atque summae rei praeposuit. Melitae ergo cum Johanne de Valetta equitum melitensium magistro consultando, ac milite reficiendo curandoque et supplementum in locum aegrotorum Messina adducendo, dies aliquot transegit; ita classe instructa, et editis domi quoque pro praesenti tempore mandatis solvit, ac circa Idus Februar. ad insulam Zerbum, quam vocant Aegimum*),

*) Istvánfi jegyzete: Gerbi insula, una ex Lotophagitis, Maeningis nomine vocata. Jovius.

qua parte dulcium aquarum fontes navigantibus aquationem praebent, appellunt. Ex eo loco duas onerarias intra castellum et turrim (Cantaram insulam vocant) conspicantur, solvendo portorio ad ancoram stantes: quarum altera alexandrinis mercibus, altera insulanis erat onusta, quae ambae hominibus modo dilapsis integrae capiuntur. Sed non procul ad quinque millium distantiam ad pontem, qui ab insula in continentem protendebatur, duae rostratae apparebant, quarum excipiendarum aut cremandarum negotium Johanni Andreae Auriae injungit: non enim naves armatas post se relinquere, quae christianorum a tergo infestari possent, consultum videbatur.

Verum illo valetudine adversa laborante, et re tardius, quam necessitas exigebat, exsequuta: habuerunt hostes tempus, ut subducere naves, et tormenta aenea in terra ita disponere potuerint, ut deinde nisi totius exercitus viribus, ac jactura hominum atque temporis capi debuerint. In sequentem vero diem aquatio omnibus edicitur: cui praesidiis opus erat, ne quid temere, sed ad tempus, et ex militari disciplina fieret. Quibus ordinatis, omnium navium scaphis simul et semel gravis armaturae milites exponunt, et hi statim corpus quoddam exercitus conflant: post hos generali et aliis ducibus militibusque eodem ordine in terra constitutis, exercitus ita sunt constituti: generalis ex hastatis aciem firmissimam ac statariam composuit, robur totius exercitus, in fronte duo subsidiaria praesidia, a latere item totidem, ita, ut singula singulis, et statarii omnibus auxilium ferre possent, et aquatio ab omni hostili insultu secura esset. In primis pauci quidam equites mauri ac turcae sese ostendunt, sed mox in ipso fere ortu solis tria signa equitum ad quadri genti

cum plerisque peditibus mauris atque turcis pro majori parte sclopetariis in conspectum veniunt, et cum velitibus christianorum extra ordinem constitutis velitare praelium incipiunt. Quo vero magis numerus hostium multiplicabatur, praelium magis incendebatur: namque praeter equites tria millia circiter peditum maurorum et turcarum erant, qui simul cum equitibus quando unum cornu, quando aliud, quando unum vel alterum latus invadebant, et iterum pari cum equitibus celeritate recurrebant, tanta quidem pedum pernicitate, ut per novem horas, quibus et aquationi deservierunt et cum hostibus pugnarunt, ne unum quidem vivum capere potuerunt Duas ante solis occasum horas in classem omnes revertuntur. Turcae tota nocte magnas custodias ad littora egerunt, ne ad classem christianoram nuncius aliquis perveniret. Etenim duae omnino erant partes insulae, altera Draguto valde adversa, altera in qua et castellum Draguto parens; qua de causa hi magnas custodias agebant, ne resciri posset inter insulalanos discordias esse, et Dragutum in insulam descendisse. Etenim elabi non potuisset, neque in terra, quod Arabibus *) se committere ausus non fuisset, tum quod pontem occupare potuissent; neque mari, nam duas rostratas, quas ad Cantaram stare superius diximus, si obtinuissent, praeter illas nulla alia, qua elabi potuissent, habebatur. Harum unam Dragut Byzantium cum Vluchaly pro auxilio misit: quae si exustae aut captae fuissent, et gemmas pretiosissimas, et auri argentique magnam vim, quae Solymano et purpuratis ferebantur, lucrari potuissent, et classis turcica serius suppetias advenisset. Profecta classe duos post dies ad eundem locum octo ro-

*) Istvánfi jegyzete: Mauris.

stratae, quae Melita rerum necessariarum causa una solvere non potuerant, appellunt: et cognito, quod classis aquatione facta solvisset, ipsi quoque vasa omnia implere statuunt. Quod quidem etiam sine damno peregerunt, egregieque praelium cum Mauris concursantibus inierunt; potuissentque omnes ad unum usque salvari, nisi lente naves conscendissent. Nam christiani etiam humanitatis officium invicem deferentes moram trahebant; quod Mauri conspicati, et paucitatem quoque despectantes, statim confertim equites et pedites impetum faciunt, et qui in terra reperti sunt, ad centum et quinquaginta, partim caesi, partim sunt capti. Universa classis centum viginti millibus Tripoli distabat ad insulam arenosam ac sterilem, nisi quod aquae dulcis effossas venas reperire poterant, verum malas ac nocivas: in continenti vero in viginti millium spatio Mauri, quos Maauridos vocant, considebant, qui explorata classe confestim in colloquium venerunt, retuleruntque Dragutum cum octingentis Turcis et plerisque ex Arabibus in insula fuisse. Post quintum autem diem celox Melitensium cum terram legeret, conspexit equitatum turcicum, quem duo profugi accedentes, atque mirantes, cur duas illas rostratas ad Cantaram neglexissent, retulerunt esse Dragutum et Vluchalium una illarum rostratarum Constantinopolim pro evocanda classe profectum. At per quindecim dies continuos, quos ibi fuerunt, contrarios ventos experti sunt; quare tam taedio navigandi, quam aquarum et rerum necessariarum defectu plerique moriebantur et infirmabantur, navis etiam oneraria, quae vocabatur Imperialis, in terram elisa naufragium, salvis tamen militibus ac hominibus, armamentis, et fere rebus omnibus, fecit.

Consultatum ergo est, an adhuc exspectarent ventum prosperum, quo insistendo priori deliberationi Teuthraniam, nunc Tripolim dictam, peterent, an quia multis difficultatibus laborarent, in christianitatem reverterentur: an vero Aeginum sive Zerbum insulam tenerent. Dissentientibus consiliis tum determinari nihil potuit: at insequenti die congregatis in consilium placuit, si ventum nacti sint secundum, Tripolim peti, sin minus, Aeginum: sed ventis ab Teuthrania reluctantibus Aeginum tenuerunt. Joannes de Cerda dux universae classis cum Xecho illius insulae herede, sed tamen exsule, perfecit, ut ad Zerbum proficisceretur cum Arabibus, ac pontem in continente, ne Turcae insulam intrarent, custodiret, ibi stipendium, si prius obsides ad se attulisset, sibi daturum. Classis ergo secundo Martii insulam attigit, et subito speculatores, qui ad descensiones commodiora loca inspicerent, misit; nam ex captivis Turcis intelligebatur, ad spatium duum millium ab castello sacellum turcicum et ibidem undecim puteos aquae dulcis esse: idem quoque christiani olim captivi et periti locorum, sed etiam speculatores, quos generalis ad recognoscendum situm miserat, quanquam aqua non esset valde bona, confirmarunt. Ergo loco ad descensiones et acies componendas occupato, jussit milites exponi, et cum egrederentur, statim in aciem coire, ut antea fecerat; verum majori temporis parte in deponendis militibus et tormentis aeneis ac rebus necessariis consumpta, ad locum castrorum sex millium spatio distantem eo die perveniri non poterat; placuit eodem in loco ea nocte castra habere, et acies instruere. Earum in una melitenses milites, cum Germanorum quatuor vexillis, Gallorum duobus, in altera

peditatus omnis italici nominis, in tertia omnes Hispani locati sunt. Compositis aciebus, loca castrorum singulis designata, et custodiae dispositae. Omnibus ex militari arte rebus peractis, ad noctem duo Mauri nuncii ab Xeche *) affuere: referebant Xechem ab suis subditis receptum, idque se eorum beneficio tribuere, et vicissim velle regem Hispaniarum agnoscere: petere idcirco generalem, ut exercitum in naves imponeret, et ad castellum appelleret, ubi emendarum rerum necessariarum copiam praeberet, ac de profectione in Tripolim tractari coram posset; nisi enim exercitum reducat, Mauros omnes in armis esse, qui si impetum velint facere, non se eos posse coërcere et vereri, ne damnum aut periculum faciant. Jussit generalis eos lucem exspectare, et mane facto ex consilii sententia tali responso dimisit: Quod si venti adversissimi non fuissent, iturum se fuisse Tripolim; nunc repellentibus ventis atque fortuna pacatum et amicum, ut eum videlicet in pristinum regnum restitueret, in Zerbum venisse, quod ipsum olim Alphonsus de Cutna praefectus Golettae promisisset; voluisse ergo id in fine expeditionis praestare, tamen occasionem ita oblatam negligere noluisse. Quam ob rem si jam regnum recuperasset, ut quidem nunciavit, reducturum se milites in naves, si prius aquam comportarent, et carnes emerent; et dum haec ab suis expedirentur, Xeche cum insulanis sacramentum in fidem regis Hispaniarum praestarent, se aquationis causa ad puteos castra promoturum, postquam etiam exercitus in terra esset. Haec si certo constiterint, se quoque milites inposituram in naves. Simul dimissis nunciis ad colligenda etiam vasa, signo dato exercitum monent. Alvarum autem generalis cum extraordinariis militibus

ad perlustrandum locum castrorum praemittit, cui obviam quatuor Mauri facti, nuncii ad generalem venientes; comitari ad eum curavit, nunciando, videri sibi ad explorandum venire, et idcirco ne antequam in castra perveniretur eos dimitteret. Perlustratis castris ac puteis renunciat, situm esse non incommodum, puteos autem lapidibus et arena, uno tamen excepto, repletos esse, verum missis instrumentis et hominibus posse ante adventum exercitus repurgari. Dictorum Maurorum alter erat Mezwar dux copiarum Xeche, missus ut Xechem excusaret; voluisse ergo inquit ad generalem venire, et officii causa visitare eum, si tutum fuisset ab suis, cum quibus ipse diversis consiliis ac voluntatibus discreparet; sed cum in castris consedisset, tum se venturum ad colloquium. Hic missionem vehementer postulans retentus est; unum tamen ex suis remitti permisit; nec multo post castris appropinquatum est, et sonus etiam tympanorum barbaricorum duobus millibus (passuum) distantium exaudiebatur: cum duo nuncii iterum veniunt, et referunt nomine Xeche, totam insulam gratulari adventu generalis, et se velle in colloquium cum solis quatuor equitibus ad medium inter duos exercitus spatium venire, ut idem et generalis faceret orare, se quidem propius fore venturum, sed suos voluntatis suae facultatem sibi non amplius permittere. Ex quibus cum generalis facile conjiceret Xechem male animatum, et nihil ab eo amicum exspectandum esse: remissis nunciis respondit: Quandoquidem Mauri nequaquam permitterent, ut ipse ad se veniret, non esse opus ut extra sua castra progrediendi curam atque laborem susciperet; se enim pro praesenti castrorum quidem loca cum militibus occupavisse, crastina vero

die venturum ultro usque ad domum suam. Ergo miles in ordinem redigitur; et acies Melitensium, Germanorum, et Gallorum, in qua erant duo millia peditum, medium locum obtinuit, acies Hispanorum trium millium et quingentorum dextrum latus, Italorum trium millium sinistrum ad partem maritimam. Huic aciei cohortem unam trecentorum Hispanorum extraordinariorum adjungit, quadringentis passibus ab acie distantem, ita ut in frontem praecedere aciem videretur: nam latus sinistrum tam aciei quam castrorum mare satis defendebat; dextrae aciei ad latus dextrum intra palmarum arbores alteram cohortem Hispanorum totidem militum disponunt. Ita acies per se integrae consistebant, et qui hostium velitationes exciperent, in promptu erant. Hoc ordine neque ab castris procul et hostem propius modicum spatium processerunt duabus de causis: ut puteis purgandis major praeberetur commoditas, atque hospitia interim disponerentur: tum vero quia miles priori nocte atque tota die aquae inopia laborans, ne ordinibus desertis, quae res hostibus maximam occasionem in suum detrimentum potuisset praebere, acies turbaret.

Mauri nihil hactenus hostile ostenderant, quia acies crebris ordinibus et militariter instructas cernebant. Sed in ipsa castrorum metatione ad diversa munia dispersas adoriri crediderant. Itaque cum ad manum venissent, confertos hostes invenerunt; atque primum velitari praelio certatum; deinde modo in unum latus, modo in alterum, modo in frontem, modo in terga pugnare; in fugam conversi iterum cum majori clamore atque impetu redire; ut tandem etiam promotis aliquantis per aciebus terga dare, et quanquam eorum pedites pernicitate cum equis certarent, male mulctati refugere coacti sint, et ad praelium amplius non reverterunt. Sed ta-

men ut tutiores ab insultationibus eorum manerent, mandat generalis Antonio comiti architecto, castra ex usu militari designari, ac vallo communiri. Per hoc biduum, quod datum est quieti, Mauri vexilla alba minuta manibus portantes cursim accedebant, ac litteras alligatas relinquebant, quibus pacem poscebant, et promittebant se in fidelitatem et subjectionem regis Hispaniarum daturos, tributum quoque annuum pensuros. Generalis nullum eis responsum dabat, nam decreverat eos armis ad deditionem cogere. Cum ergo instructis aciebus versus se exercitum proficisci cernerent, congregati ex communi consensu quendam Hamet Bajese ex Apulia oriundum et ideo lingvae italicae peritum mittunt, qui nomine Xeche et omnium insulanorum referret ad generalem, ne ultra procederet, non enim se velle pugnare, sed deditionem facere cum personis ac rebus suis, et quoad formula deditionis conficeretur, jam statim se duos obsides daturos, et castellum tradituros. Qua de re eodem in loco consultatum, atque deliberatum est, praestare in voluntariam ac spontaneam subjectionem recipere, quam coactam, atque ipsam quoque insulam vastari. Quo responso accepto duos obsides, quos nominatim generalis tanquam praecipuos evocavit, miserunt, et missis qui reciperent, castellum quoque tradiderunt. Generalis cum exercitu ad castellum profectus, necessarium judicavit novas munitiones erigere, quae vetus castellum cingerent, et praesidium continuo ibi tenere: tum quod situs totius insulae commodissimus ibi esset: tum vero quod insula in perpetuo officio contineretur, et piratae, quorum erat receptaculum, arcerentur, atque in Africam trajectus esset opportunus, quarum rerum causa et prisci romani castellum condiderant; ma-

teria etiam in promtu erat, videlicet palmae, olivae, terra; et si diutius perseverare potuissent, statuerant in hiemem proximam ad Cantaram, qua propinquissimus est ad continentem trajectus, munitiones perducere, ut portum securum redderent, et insula ab continente defenderetur.

Ergo munitionum designandarum negotium Antonio comiti architecto, et certis quibusdam ducibus demandatur; ducibus ac militibus singulis singulae munitionum partes distribuuntur; qui tanta celeritate et certatim laborabant, ut opus validum et ad defendendum sufficiens brevi exsurgeret. Plerisque autem ob aestum et laborem infirmantibus, hospitale ex domunculis quibusdam proximis constitutum est, in quo infirmi pro copia rerum diligenter curabantur. Ipse vero generalis cum Mauris tractare, eos in sacramentum recipere, in castello pinnas veteres demoliri, et aggeres ad muros facere, ac majoribus tormentis aggerationes ex arte construere, ac necessaria importare, quaecunque sive ad victum, sive ad propugnandum usui essent futura, sollicite curare. Dum haec fiunt, magister equitum melitensium exploratum habens Byzantio classem turcicam jam instructam ad solvendum modo cogitare, generalem monet, uti non solum expeditionis sed etiam Melitae et italicae omnis orae, ne quis subitus et improvisus casus emergeret, cogitationem susciperet. Quare summo studio ac celeritate omnia curare, Xechem una cum insulanis ad sacramentum fidelitatis, dato illi vexillo et vicissim recepto Draguti, ac confirmatis conditionibus coëgit; jussit ex Sicilia panem nauticum, pecuniam, et supplementum adduci; et eodem tempore publice edicit, ut milites naves conscendant, et quam citissime se expediant, ut sine mora portu exire pos-

sint cum signum datum fuerit; praesidium insuper, quantum satis putabat, imponit. Jam etiam prorex Neapolitanus significarat classem brevi conspiciendam in illo mari, et petere, ut triremes suas, quo urbibus maritimis prospicere posset, quamprimum remitteret. Sed tamen nulla quantumvis maxima adhibita diligentia, et quamvis sat temporis habuissent, milites conscenderant, praeter Italos et partem Hispanorum, quod erat septimo die Maji, reliqui omnes ad decimum diem conscendere statuerant; cum paulo ante occasum solis celox ab magistro melitensi missa cum litteris affuit, quibus significabat, eadem die classem turcicam ab sacro Junonis, vicina Melitae insula solvisse, ac Piali bassam ex captae naviculae gubernatore numerum navium, et rerum omnium statum diligenter et exacte exploravisse; quae ad se transfuga quidam certo retulisset. Generalis nihil cunctanter faciendum ratus, Germanorum legato ut milites ad littus celerrime produceret, Alvaro de Sande ut curam haberet omnium conscendendi mandat, et quae ad praesidium castelli forent necessaria, cuncta diligenter disponit, atque omnibus mandata dat. In re inopinata multa simul atque semel erant munia praestanda tam ducibus, quam militibus; videre erat alteros tabernacula detrahere, alteros vasa colligere, alios portare, alios currere et intrare in ipsum mare pectore tenus, ut scapham aliquam vel celocem arripere, et ad naves pervenire possent. Duces vero interea consultare; ac unum videbatur in tam praecipiti re consultum, ut statim solverent, et ad ortum lucis siccitates marini aestus in altum evaderent: sic enim etiamsi classis hostilis eos persequi vellet, extra omne periculum fore, et tamen si hostis

nondum compareret, ad lucem posse se redire reliquos milites ad recipiendum; navibus onerariis, ut statim proficiscantur, est commissum. Triremes non exiverant, ut erat conclusum, quod ventum contrarium habuissent, et credidissent cito casurum, ne remiges per tempestatem conflictati in opere, si usus esset, deficerent. Reliquum omne tempus in mandatis sine quiete consumptum est. Ac post celocem ingreditur ipse et cum eo Alvarus de Sande, et ultra unam horam Guimaranum trierarchum triremis praetoriae exspectantes, cum non compareret, revertuntur ad triremem conscensuri; quos Guimaranus ut procul prospexit, et clamore, et nutu, ut reverterentur, et festinarent, significare coepit; siquidem classis turcica jam conspiciebatur in ipso omnino crepusculi tempore. Pialius enim superiori die, quindecim millium spatio ab christiana classe distans, Mustafam praefectum mitilenensem et Vluchalium apulum transfugam peritissimos ejus maris in una celoce ad speculandum miserat, et omnia explorata retulerant, decreverantque simul cum exortu lucis hostes adoriri. Forte ejus noctis custodias Scipio Auria agitabat, quae tam propinquae fuerant, ut cum Scipio hostem ipse vidisset, ab universis quoque conspiceretur, et eodem tempore fugae se mandaret, tanta perturbatione, ut pleraeque naves etiam ob fugae meditandae ac capiundae ignorationem perierint, pleraeque in salum illisae sint, ex quibus homines in mare se demittentes vicinam quisque terram capiebat, credentes apud Mauros in societatem ac religionem nuper asumptos salutem reperiri. Sed naturali inimicitia et avaritia omnis humanitatis atque officii memoriam exuerant, ut alteri capti, alteri trucidati fuerint. Alvarus cum expeditis militibus per oram mariti-

mam excurrens, qui natando evaserant, recolligit. Generalis vero vestes eis dari jussit, ac partim liberalitate generalis, partim amicorum refecti sunt, non tamen ita, ut timorem deponere potuissent, nam ii quoque, qui in terra erant, uno momento tantae et tam incredibilis rei spectaculum intuentes, non modo in timorem, sed quendam stuporem altissimum velut immergebantur. Johannes Auria considerans inter aciem hostium se cum sua triremc effugere non posse, erat enim gravis et vetus, impegit sponte in arenas aestus mille passus ab castello, et scapha in terram venit: quem officiales ac milites conspicati, triremem vacuam remigibus reliquerunt. Eodem mane sunt novem et decem triremes captae, septem quae canalim tenuerant, ad castellum appulerunt, reliquae Antonii Maldonati triremium melitensium ducis singulari fortitudine in tutum evaserunt. Trierarcho enim posse se per canalem ad castellum navem adigere svadenti, Nolim, inquit trierarchae, etiam vivere amissa nave: ac simul vela expandit, remos intendere jussit, et ad vexillum conversus, Dii prohibeant, inquit, ut unquam meo tempore haec navis potestati hostium subjiciatur; aut certe si necesse sit, vendam immenso pretio ad aeternam mei memoriam. Nonnullae navigandi summam melitensium peritiam pro comperto habentes, Maldonatum secutae omnes in christianitatem salvae se receperunt. Generalis ut vidit horrendum spectaculum, jubet ad propinquas hostiles triremes colubrinam unam emitti; illa autem simul atque displosa est, frustatim disrupta decem viros necavit, inter quos cum ipse quoque unus affuisset, et tres ex familiaribus tacti extinctique essent, immunis a periculo evasit. De praesentibus

ergo, quantum pro tempore et necessitate potuit, prospexit, et tabernaculum quoddam ingressus cum Johanne Auria, Alvero de Sande et Guimarano consultavit. Johannes Auria se unica celoce profecturum, et dispersas triremes, quae evasissent, collecturum affirmavit; duas suas, quarum una Melitae, altera Messinae remansisset, armaturum; Andream Auriam patruum informaturum de successu cladis, et duas tresve ab eo petiturum; videri sibi ac consulere ipsum quoque idem facere, quanto praesentia sua in Sicilia magis, hic vero jam parum aut nihil proficeret. Alvarus rogatus sententiam multis verbis disseruit cum de casibus belli, tum de necessaria profectione suscipienda. Nonne, inquit, nosti belli finem fortunae subjectum esse, o generalis! quam invitam tenere non possis; non decet virum fortem, sed ducem atque imperatorem multo minus rebus adversis frangi. Quodsi perspicerem, aut pericula maris, aut hostes tibi timorem inflixisse: multa habeo, quae dicerem, et exponerem, utrum sit periculosius manere hic, et expectare omnes insultus hostium omnesque humanarum rerum calamitates, an vero per medios hostes intrepido animo in christianorum terram penetrare; exponerem, quid honor tuus, quid genus, quid dignitas, quid officium et provincia in tuam fidem et administrationem tradita flagitarent; denique hortarer te, atque omnibus viribus impellerem. Sed et haec nemo te novit melius, nemo te teipso fortius praestitit. Pudor fortasse te afficit, quod nuper imperator multarum classium, multarum gentium, multorum hominum, nunc neque unius naviculae potestatem, neque tui ipsius habeas, nisi quam vel fortuna propitia, vel hostis ignorantia concesserit. At hoc condolendum est, excusandum certe non est, propterea,

quod jam inde ab initio tanto consilio, tanta prudentia omnia instituisti, atque parasti, deinde gessisti, ut nihil ad summum imperatoris officium addi debuerit. Haec qui expertus in Marte non est, imperator est nullus; et si omnes alios omnium aetatum imperatores praetereamus, Jovis ille olympii filius, victor terrarum orbis, vidit tamen suas acies victas, vidit fugatas, postremo se quoque ab fortuna victum et vidit et sensit. Tu ergo celocem conscende, et jube qui te comitentur. Ego mihi hoc castellum propugnandum provinciam jam nunc ultro suscipio: quod et ducem magnae auctoritatis, ut si omnia misimus, ne quid committatur indecore, quod vel nomen vel famam tanti regis nostramque macularet, requirit; et quod fortissimorum militum, qui sive voluntarie, sive stipendio me sequuti sunt, desertor esse nolo. Supersunt multae triremes, evoca Johannem Mendozam cum classe hispaniensi; enitere, quod facere possis, ut hostibus brevem laetitiam concedas, tibi vero sempiternam gloriam recuperes. Consilium generali placuit, et Alvaro, quem secum una proficisci statuerat, multis rationibus ac precibus adductus, liberam electionem permisit. Deinde praestituto tempore cum Johanne Auria et plerisque praecipuis, cum solis novem celocibus mari se commisit. Sed timore quodam, ne ab hoste quovis modo conspicerentur, vel sentirentur, correpti ante lucem revertere; et iterum ad vesperam eadem hora, qua ante, naves solvunt, et sine periculo Melitam perveniunt. Eadem hora magnus magister celocem ad Alvarum dimisit, et certiorem fecit, Johannem Cerda super triremes melitenses eadem die in Siciliam transivisse, et se ad regem Hispaniarum Guimaranum expedire, ut Johan-

nem Mendozam cum classe hispaniensi accersat; mandaturum etiam proregem, qui auxilia sollicitaret. Quae res magnam omnibus recreationem incendebat, quia intelligebant, quam facile succurri potuisset vel a mediocri numero triremium, si hostis in classem, quae vacua erat ab hominibus relicta, militem revocasset; quod omnino faciendum illi fuisset: non enim copias ita dividere, ut partem in castris relinqueret, ausus fuisset, ut et illi ab castrensibus, qui ad quinque millia virorum conficiebant, profligari possent, et simul triremes quoque infirmiores redderet. Simul atque prorex discessit, Alvarus omnia, quae ad defendendum ac propugnandum conducere videbantur, magna sollicitudine die noctuque curavit, et inter alia egregia opera vallum unum circum arcem, cui praesidium mille trecentorum militum attribuit, huic item vicinum vallum addidit, quod puteos quosdam circuli modo circumdabat, ut eorum usum, quam diutissime posset, conservaret. Dragut Teuthraniae prorex cum quatuor triremibus et totidem onerariis plenis tormentorum aeneorum et omnium rerum necessariarum, quod erat sexto post cladem acceptam die, advenit. Auxilia pedestrium et equestrium copiarum, in queis et Xeche aderat, per continentem venire jussit. Pialius ad puteos, quo loci christiani primam descensionem fecerant, castra, in queis duodecim habebat Turcarum millia, facit, et collectis omnis Africanae orae auxiliis propius arcem castra movit. Erat depressus quidam clivus, sive profunda via atque fossa intra jactum teli, quam Alvarus ante oppugnationem aequare inceperat, non tamen potuerat, oppugnantibus quidem commoda, tanquam vallum, propugnantibus vero valde incommoda, pro qua cer-

tatum est magnis viribus et magna amborum caede. Eodem quoque die vallum christianorum utrumque oppugnatum est. Verum tamen incumbente hostili exercitu jubet Alvarus milites sensim retrocedere; quare vallum illud rotundum, quod puteos defendebat, et fossa, quam diximus, simul hostibus cessit. Ita aquatione jam perdita ad cisternas, magnis custodiis adhibitis, est ventum. Germanicae quidam nationis, dulces aquas sese reperturos receperunt, nec magno labore aperuerunt venas aquae verum salsae. Parcius ergo aqua certa mensura in capita distribuebatur, ut uno die sirocho ardentissimo flante, spiritu tabifico et siti corpora resolverentur, mortuique supra sexaginta fuerint. Quam ob rem trierarchae quatuor triremium, quae in portum ingressae se salvaverant, priusquam aqua et pane nautico destituerentur, per mediam classem evadere statuerunt, qui in secunda vigilia Neptuno se committentes in tutum, antequam persentirentur, pervaserunt; quarum tamen una ab ceteris aquatum proficisci coacta in ipsa aquatione capta est, redierunt reliquae in christianitatem. Turcis vero ex Africa affatim suppetebat annona, sed praesertim subministrante rege tunetano, et promittente quantum usque ad exitum belli sat foret. Jam multa erant facta praelia, et tormentis per omnia loca feriebantur, muri etiam undiquaque validissime quassabantur, sed omnia pericula superabat aquae inopia, quae ut diutius duraret, Alvarus sollicite curabat. Forte intellectum est ab eo quendam siculum, nomen erat Sebastiano de Pollere, promittere facturum se ex aqua marina dulcem, et nihilo deteriorem quam fuit puteorum amissorum. Alvarus accersito homine, si tantum aquae praebere posset, quantum suppeteret,

ut quidem ipse pollicetur, dimidium omnium bonorum suorum donaturum offert, et ab rege maximam recompensam accepturum. Inventi quoque sunt Alemani, qui alembicos conficere scirent; et conquisitis lebetibus aheneis confecti sunt octodecim, quibus extrahebatur aqua ad bibendum commoda et puteali sapidior; non poterat tamen praestari tanta vis, quantam promiserat. Etenim uno die, quando plurimum faceret, quinque et triginta vasa nautica adimplebat, ordinarie vero quinque et viginti, non amplius. Nihilominus magno fuit auxilio; namque singulorum dierum aqua purificata, item quinquaginta vasa aquae salsae puteorum in arce excavatorum, ac centum ex cisterna miscebantur inter se, quae mixta potui utcunque tolerabilis pro illa necessitate videbatur. Etenim, quod nulli unquam mortalium defuit, id tum carissimum fuit. Nobilis quidam fuit lombardus, qui patrimonium totum multorum millium donasset, qui sibi tantum soli aquam ad saturitatem obsidione durante praebuisset. Una mensura aquae mixtae, quod erat tantum, quantum uno potu exhauriri poterat, lixis ac calonibus viritim dabatur, militibus duplum. Tempus in canicula ardentissimum, et erat noctu laborandum, interdiu in sole ferventissimo pugnandum; panis aqua salsa coctus; alimenta omnia salsa, utpote carnes, pisces, caseus ac legumina, quae elixari nullo modo poterant. Non modo ergo siti, sed etiam fame laborabant; et tamen ne sitim augerent ex edulio rerum salitarum, potius famem patiebantur; multique quotidie moriebantur, et aliqui ambulando in terram ruebant, ac potu aquae reficiebantur; plerique tamen extinguebantur. Ad haec omnes duces ac praefectos sacramento obstrinxit, sese justas portiones pro numero militum accepturos; attamen urgentissi-

mae necessitatis durissimum telum in fraudem homines adigebat: aliqui inter custodias, quae erant summae atque arctae, inter dividundum penetrabant, ac spongiam longo filo alligatam derepente projiciebant, et extractam sugebant; aliqui caput immergebant, neque plagis, neque vulneribus, nisi se satiassent, abstrahi poterant, quoniam mori minus prae siti aestimabant. Interim praelia ad munitiones hostium magna et saepe faciebant. Sed jam puteos et vallum exterius amiserant; nam milites ab initio profugere ad hostes coeperant, deinde vero frequentiores, ut ex praeliis, ex vallo, ex arce nulla custodia retineri possent. Ideo ex vallo revocati in arcem erant. Turcae autem multas munitiones erexerant, unam tamen propinquam et eminentiorem in speciem turris, quam essent propugnacula arcis, ex qua omnia christianorum propugnacula ab extra et intra, et aream quoque infestam die noctuque reddebant. Itaque in media area vallum, ad singula item propugnacula singulum nocturnis laboribus erexerunt. Sed jam etiam hostes cum ligonibus et fossoriis instrumentis succedebant, et propugnacula ex materia constructa distrahebant, nec poterant vitare, tantumque et tormentis et operis egerunt, ut vel curru per omnia quatuor propugnacula ascendere possent. Triremes, quarum septem in portu remanserant, magnum beneficium praestabant, quarum latera oppugnantibus objecerant, et tabulatis ita constraverant, ut tanquam ex arce depugnarent. Saepe ergo et terra et mari scaphis, lintribus, celocibus, lembis, et idgenus minoribus navigiis ad oppugnandum redibant, ingenti clamore atque impetu, sed egregie fortissimi milites tutati sunt. Qua in re illud multum profuit, quod catenam ex malis atque

antennis ferreis, clavis atque compagibus firmissimam ad defendendum portum fabrefecerant, quam neque securibus, neque aliis instrumentis perfringere quiverant, et naves maximo remorum impetu ad disrumpendum incitabant, quae cum ibi haererent, deprimebantur, et omnes trucidabantur: pro ea ergo utrinque maximis viribus certatum est, persuadentibus sibi Turcis, quod navibus expugnatis statim arce quoque potirentur. Vigesimo octavo Junii intellectum est ab Alvaro, ligna pro alembicorum usu omnia esse consumpta; pro pane coquendo, si munitiones vastentur, sex diebus suppetere, alioqui duobus omnia ligna finituros. Cisternas, quarum altera erat exsiccata, jubet clam lustrari, et refertur quatuor palmarum aquam superesse, duorum scilicet, vel trium dierum portionem. Jubet ergo singulos duces numerum militum scripto edere; et ex omnibus nationibus sunt reperti octingenti, praeter convulneratos et infirmos; in triremibus vero ducenti ac triginta. Omnibus in eam diem duplum dari jubens et aliquantum vini, sic ait: Omnia praestitimus milites, quaecunque humanis viribus, humana ratione praestari possunt; sed et calamitatum fortunarumque summa et extrema omnia perpessi sumus. Nam fames, sitis, aestus, labor diurnus nocturnusque minora prae caeteris forte sunt, virtute vestra milites omnia ardua superavimus. Nunc cuncta, humani victus, elementa quoque ac fortuna ipsa nos deficiunt. Panem ad tridui sustentationem aegre habemus: aquam nihilo amplius; tum vero terra quae nos protegat, ubi est? tum igne, nisi munitiones nostras vastassemus, atque latera nostra nudassemus, jam diu caruissemus. Quid de aëre dicam, quem semper contrarium experti sumus, aestus, ventos nocivos,

denique mortuorum cadaveribus infectum? quo uno et mortui sunt, et ad hostes plerique profugerunt. Jam munitiones quoque nostrae solo aequatae; tormentorum neque locus, neque usus ullus, omnibus aut per hostium tormenta, aut a sese fractis disruptisque, bombardariis demortuis aut dilapsis. Ab quibus nos auxilium exspectabamus, et hi deseruerunt; cum exploratum habeamus, cum triginta modo triremibus succurri potuisse. Namque necesse fuit aut milites revocare, aut naves vacuas in praedam convertendas hostibus concedere. Neque haec satis forte viderentur, nisi quoque ab illis nostris militibus deserti essemus, qui primum clade navali timore immenso perciti nunquam virilem animum recuperarunt, deinde ad hostes turpissime profugerunt, qui consilia nostra prodiderunt, inimicos ad perniciem nostram instruxerunt, ut errare vel hac sola re non potuerint, nobis vero nullae pro voto successerint. Haec omnia milites, et his multo plura perpessi sumus, attamen hactenus vicimus non hostes modo, neque nostros fugitivos, sed fortunam ipsam: nunc unius noctis labor superest, quo aut gloriose vincendo, aut fortiter moriendo, pro mortali vita immortalem consequemur. Media nocte eruptionem faciemus, quod tempus pugnam horribilem facit. Sex legati in prima acie erunt cum trecentis militibus, secundam ipse mihi attribuo, tertiam pono in postremis, et statuo, ut hi quoscunque fugientes conspexerint, neque mea persona excepta, statim morte mulctent. Prima acies proficiscatur ad tabernacula Piali bassae et Draguti. Ego ad tabernaculum magnum mare versus, ad quod custodiae stationem habent, pergam, et profligatis illis me cum prima acie conjungam, sequentesque victoriam nulli hostium parcemus. Quodsi quamplurimos inter-

ficiemus, et alterutrum forte ducum, certum est, necesse ipsis futurum aut milites revocare in naves, aut relictis plerisque munitionibus in unum locum inque una castra contrahere, propterea quod acies propter raritatem ordinum imminutae singillatim consistere nequeant. Itaque et aquationem nobis relinquent, et lignis utemur, quae triremes dissolutae nobis abunde suppeditabunt. Curate ergo corpora, et in tempore parati adeste.

Alvarus per portam maritimam milites educit, et vix acies composuerat, cum hostes persentiscere coeperunt; nihilominus prima acies fortissime invecta est, et omnes munitiones Turcis profligatis usque ad tabernacula ducum ceperunt; ipse vero custodias, quae pro statione vigilabant, fudit, festinabatque cum prima acie totis viribus conjungi, et apud duces, ubi confertissimi erant hostes, continuando victoriam, et stragem hostium edendo, depugnare. Quodsi postrema acies quoque eundem sequuta impetum fuisset, potuisset illo momento de victoria decerni. Interim globus hostium occurrit, quorum unus Alvarum, quem ipse transfodit, cuspide feriit, sed nullum vulnus, defendente thorace, accepit. Jam postremi in fugam conversi erant, quod ex strepitu et clamore milites animadvertentes, ipsi quoque fugae se mandarunt, neque plures ex omnibus, quam duo cum eo permanserunt, cum Alvarus victoriam esse pro se clamaret, et frustra singulos retentaret. Itaque Alvarus videns etiam reditum interclusum obsidentibus Turcis omnia loca ac vias, dubitaretque, Pervicio Niciardo ad triremes se eum perducturum affirmante, per obscuritatem noctis adjuti, salvi, quibusdam Turcis tamen insequentibus, ambo pervenerunt. Marottum tum prius

convulneratum captum amiserunt. Simul atque ad triremes pervenit, ad ortum lucis litteras ad Johannem de Alarcone quaestorio officio fungentem mittit, jubet praefectis loqui et dicere, se in triremibus salvatum esse, quod intrare post praelium non potuerit, sed ad noctem sese crescente aestu marino venturum, interim sese arcemque magno animo sustentarent, et amissa superiori die scapha, quae duorum dierum portionem afferebat, cum nihil in navibus ad vescendum reperiretur, mitteret victum et stragulam vestem. At maxima est orta inter milites ex timore confusio, praesertim cum intellexissent Alvarum non adesse, quem per omnia propugnacula quaerentes, si qua parte ingressus foret, nuncius cum litteris supervenit, sed tamen nihilo sedatiores sunt redditi, quin multi statim profugerunt, alii singuli, et alii quadraginta simul et semel, ex quibus Piali intellexit Alvarum in navibus esse. Johannes Alarconius, et quidam ex praefectis cum eo navicula quadam ad Alvarum venerunt, quos ille verbis castigavit, et volens statim in castellum reverti, quinque majoribus tormentis triremes oppugnari coeptae sunt, ac remanere coactus est. At illi, qui in castello et veteri arce permanserant, consultare, timere, omnia extrema exspectare, et primum quidem Roderigum Zapatam in ducem cum potestate eligere : sed mox singulis dilabentibus, quidam elevato vexillo, quod est signum induciarum, et ab Turcis vicissim eodem modo responso dato, Johannes de Funes, Johannes di Zaias, Johannes de Aquila, et Sebastianus Neapolitanus exiverunt. Postquam Piali ex profugis intellexit Alvarum in triremibus esse, in spem adductus eodem quoque die et navium et castelli potiundi, oppugnationem omnibus edicit. Universi ergo

pedites et equites, item classiarii uno tempore succedunt. Alvarus milites hortabatur, et primum alacriter praelium capessebant; hostes vero, quia ex vexillo praefixo inducias intelligebant esse, ad castellum prope accedebant et equites et pedites, ac cum scaphis lintribusque descendentes sine impedimento ad naves oppugnandas proficiscebantur; qua ex re Alvarus et milites animadvertunt praesidiarios castelli ad deditionem venisse. Tum milites animum despondere, et in mare sese praecipitare, ad triginta modo cum Alvaro persistentibus. Itaque praecipui aliqui hostium vetare coeperunt multitudinem promiscuam accedere ad naves, ne in direptionem cederent. Quorum unus Dramux Arrais patria genuensis cum lintre prope accedens, ut sibi se dedere mallet quam desertus et solus supremam fortunam exspectare, et per vilia mancipia exitium habere, peteret, se dedere negavit, verum ad bassam secum venturum, si id bona fide polliceretur; quo confirmante, ad bassam una ivit, quem ille sedere jussum honorifice tractavit, et vestibus donavit. Legati, qui ad paciscendum exiverant, de suis tantum personis pacti sunt, et eis servata est fides; verum in commune retulerant omnibus salutem esse pactam. Piali bassa castellum depraedandum militibus dedit, et omnes in eo reperti occisi sunt; postero vero die, qui se in arcem veterem incluserant, ut erat commissum, vivi in servitutem mancipati. Piali recepta insula in Africam trajecit, et quosdam Mauros de Tagiora inobedientes in potestatem redegit. Arabes autem in deditionem coëgit. Hinc reversus per Melitam, intra jactum majoris tormenti abscedens oram Siciliae et Calabriae le-

gens, praedabundus Praevesam, et postea Constantinopolim venit; milites et duces armati, tympanis personantibus, signa militaria praeeferentibus primariis Turcis, velut in triumphum per civitatem traducti.

LIBER UNDECIMUS.

Quemadmodum Solymanus expeditionem in Persas moverit, et pacem fecerit, Mustapham filium sustulerit, Giehanger vitam finierit, tandem Bajazeto atque Selimo provincias distribuerit, illi remotam, huic vero propinquam, superius narravimus. Ideo simul etiam apertas inimicitias cum Selimo suscepit. Ad eum Solymanus legationem misit; quodsi nimirum in se stetisset, Mehemeto filiorum natu majori traditurum fuisse imperium; at hunc fato suo pridem functum; Mustapham pro salute imperii sublatum, Giehengerum mortuum, duos tantum ipsos in vivis esse. Se ergo petere, et auctoritate paterna injungere, ut pacem colat; ceterum imperium, divinum munus, a Deo maximo exspectet. Sed non valuit paterna auctoritas ad sedandam in eo cupiditatem imperii; quippe unum Selimum si sustulisset, quem imbellem prae se ducebat, sibi uni superstiti cessurum quoque ultro fore imperium. Certatum est inter eos his odiis et irarum fomitibus; postremo bellum indicit Bajazetes et Selimum ultro provocat, missis donis muliebribus, fuso atque penso; simul exercitum in provinciam ejus ducit. Ille vicissim occurrit, et fit

praelium ingens. Superatus autem tum Selimus in arcem Conha fuga pervasit, quem Bajazet oppugnaturus prosequitur. Solymanus interea anxius esse, sed ubi etiam quae agerentur ab Selimo accepisset, non se continuit Constantinopoli. In Asiam enim trans Bosporum trajiciens. castris positis, Amhat begum magistrum equitum (beglerbegum vocant) Anatoliae, suppetias praemittit; unum ex veziris Mehemetum subsequi jubet. Horum exercitus Bajazetes exspectare non est ausus; in Persidem contendit, illius iis vestigiis insequentibus. Neque prius constitit, quam in Esdrom ab Ajas bassa, cujus poenam in se convertit, ob miserationem refectus est. Inde profectus in arenis Arabiae, duos filios in tenera aetate existentes, neque molestissimae ac velocissimae agitationis patientes ultro vita privat. Persa tandem profugum honeste excipit, et honorifico in loco habuit. Deinde Solymanus crebras et magnas legationes ad Persam cum amplis muneribus necquicquam mittere; postremo tamen patriae potestati se traditurum se recepit, si prius de impensis satisfactum foret. Haec quidem prioribus annis acta sunt. Nos in hunc annum omnia consulto reservavimus, ut integram simul historiam semel repraesentaremus.

Igitur a partu Virginis anno primo et sexagesimo supra quingentesimum atque millesimum, unum purpuratorum *) eo ablegat, qui muneribus et pecunia pacta tradita, potestatem nactus Bajazetem primum et postea sex liberos strangulavit. At cetera christianitas haec tantum intueri ac videre; Ferdinandus

*) Istvánfi jegyzete: Pertaff bassa fuit, sorore Solymani natus, Luffti bassae filius.

vero tum se bene habere, et imperatorem esse, quando bellum non sustineret, putans, ad alia animum adjecerat, ut videlicet imperium mature ad posteros transferret. Quod ut magis ex autoritate et ex usu faceret, in conventum bohemicum Pragam XII. Calend. Octobres venit, et ibi ex publico regni decreto inaugurationem Maximiliani filii in sequentem annum decernit; neque aliud deinde prius egit, quam successorem paternorum regnorum atque imperii videret. Etenim in Germania magno nisu apud Electores rem sollicitabat. Quiescenti in Transsilvania Johanni per induciarum conditiones, majores difficultates atque damna, quam bello objecta sunt, ut sequetur. Prima proditio in caput fuit, Lactantio italo indicium deferente. Heronymus italicus homo citharoedus, ab Gabriele juvene morum corruptissimo, illius Stephani Mailath filio, in cujus proditione vindicanda pater mortuus fuerat, Vienna ad caedem perpetrandam conductus fuit, et arte citharae Johanni insinuatus, qui in citharam sclopetum absconditum industriose paraverat. Per testimonia ergo et indicia certissima, cum etiam sclopetum deprehensum esset, majestatis damnatus est (nono die mensis Junii, et captus sexto die). Gabriel Mailath celeriter in Poloniam relicta uxore et bonis profugit, veritus, ne obsessus in arce Fogaras, ut ipse pater ante fuit, eandem quam et pater poenam lueret. Eidem tamen profuit, quod soror ejus apud Andream Batorem de Somlio in matrimonio fuit; ille enim cubiculi regii praefectus, et tum summae autoritatis, gratiam ei impetravit. Hieronymus etiam atrocis sceleris auctore detecto, postquam ei immunitas promissa esset, regno tantum exire jussus est. Eodem autumno Jacobus Basilicus Heraclides dic-

tus Moldaviam invasit, de cuius rebus gestis non erit abs re pauca dicere, si prius originem et initia ejus indicaverimus. Ex Creta insula oriundus fuit, patre ignobili, et qui naves onerarias pro mercede gubernare solebat. Proprium nomen erat Johannes, cognomen vero Basilicus; hunc pater cuidam Jacobo Heraclidi graeco, ex sanguine principum, ut ajebat Sami, Paridos, ac nonnullarum insularum in mari Aegaeo, commendavit, qui apud Carolum V. imperatorem graecanicos aliquot equites mercede ductabat. Itaque is hunc Johannem Basilicum ad litteras atque artes liberales instituendum curavit. Cum vero moreretur, hunc tanquam filium familiaribus commendavit; res inter familiares distrahuntur, diplomata vero nonnulla ab Carolo V. concessa in futuram sibi fraudem retinet, et exinde nomen heri sui sibi usurpare apud ignotos coepit. Ea erant insularum, quas ne sperare quidem posset, vanae donationes domini; item facultates attributae potestate caesarea doctores creandi, laureatos poëtas, ac protonotariatus. Exinde inter graecanicos equites pro gregario stipendium aliquamdiu meruit; inde apud Mariam reginam in Belgico, illinc in Galliam, Germaniam, ac tandem Poloniam venit. Cum ergo nomen atque familiam Jacobi Heraclidis assumpsisset, genusque ad principes Moldaviae astute deduceret, ut ab Jacobo didicerat, (quamquam quid homini graeco in extremis Europae undis nato cum Valachis commune?): uxor Alexandri vajvodae, muliebri pietate, tanquam consangvineum accersiit, habitusque est pro Jacobo Heraclide, qui pridem defunctus fuerat. Ubi brevi se primoribus illius gentis insinuavit; cum Alexander homo tyrannicus, omnibus invisus esset;

nam is ex obscuro genere ortus, ducta uxore ex sanguine principum valachorum, principatum invaserat; apud quos stabile imperium fuit nunquam. Nam subditorum in principem, et principis in subditos saeviendo et caedendo mutuo par est audacia. Etenim ut quisque imperium obtinuerit, mos est praedecessoris omnes familiares, magistratus ac propinquos trucidare; contra illorum studia et voluntates semper pari metu erectae exsistunt. Igitur cum Alexandrum jam suspectus esse inciperet, sibique metueret, in Transalpinam, inde mox in Transsilvaniam ad Isabellam reginam venit; inde paulo post in Superiorem Ungariam ad Albertum Lascy. Hujus patri Hieronymo, Johannes rex oppidum Cesmarcum et in arcem Dunavecz in finibus Poloniae et Rutheniae dona dederat; et commodum viduam Georgii Seredy tum in uxorem duxerat, quae a marito orbo liberis, pro dimidia parte bonorum mobilium in testamento scripta ad centum millia nummum aureum habuerat. Nam Gaspar et Georgius Seredy inter duos reges, civilibus bellis, per praedas atque rapinas, immensas opes cumulaverant, quae mox iterum simul cum omni eorum posteritate extinctae sunt. Porro Albertus Lasky, suarum prodigus, et alienarum appetens, rerum novarum cupidus, Jacobum facile amplectitur; et mox expeditionem in Moldaviam communi consilio, opibus autem Alberti Lasky suscipiunt. Novem tormenta minora, et aliquantum militum polonorum ac ungarorum conscribunt; cum quibus brevi per montes ruthenicos viam ingressi, ab praefecto Rutheniae prohibiti, aegre sibi fuga consuluerunt, amissis omnibus impedimentis ac tormentis. Jacobus vero post infelicem expeditionem Cassoviam

ad Franciscum Zay, praefectum Superioris Ungariae confugit; apud quem iisdem artibus utens, simul facilitatem adipiscendi regni ostentans, et quos ac quot conscios consilii haberet, certis conditionibus pactis inter sese communi consilio ad Ferdinandum litteras dant. Eae in consilio recitantur, in quo soli hi aderant: Georgius Drascovicius episcopus zagrabiensis, Franciscus Forgach varadinensis, Nicolaus Olahus archiepiscopus strigoniensis, ac Thomas Nadasdinus palatinus; nam res valde secreta esse debebat, praesertim ob hoc, quod Alexander ad Nicolaum comitem a Zrinio, quem affinitate quadam ex uxoris genere agnoscebat, nuncium ac litteras miserat, quibus petebat, ageret apud caesarem, ne Jacobus ulla ope juvaretur, imo etiam ne in sua ditione receptaculum ullum haberet. Ad quod Ferdinandus responderat, se ex instituto veteri regum Ungariae facere, qui liberos ac consangvineos vajvodarum ambarum Valachiarum semper fovere soliti fuissent; se tamen non esse in eum hostili animo. Lubet paucis de antiquo more patriae disserere.

Duae Valachiae provinciae fuerunt regum Ungariae; quae cum ferae atque barbarae essent, tum etiam, quod longe distarent, ut eas semper in metu atque obedientia retinerent, filios et consangvineos principum, quos vajvodas vocant, plures in aula alebant, ex hisque successores mittebant defunctis, si ita videbatur consultum; nonnunquam etiam vivis imperium abrogabatur. Est autem in consvetudine gentis, ut princeps libere coëat cum filiabus nobilium, quae cum filios pepererint, nota quadam veluti signo inurunt. Verum cum tales novi principes facti fuerint, diligenter conquisitos prius truci-

dandos curant, aut mutilandos si reperiuntur. Ideo in aulam regum confugiebant, alebanturque ab regibus, et mittebantur in praefecturas illarum provinciarum. Hinc fiebat, ut illi parere cogerentur, et provinciae sui sangvinis praefectos lubenter acciperent. In litteris ergo Jacobus auxilium poscebat, pecuniam atque militem, promittens fidem atque obedientiam erga caesarem et reges Ungariae; ostendebatque commoditatem ex illa provincia, si bellum adversus Turcam aliquando esset suscipiendum. Igitur re in consilio disceptata, nemo fuit qui assentiretur; nam omnia partim difficilia, partim vana videbantur, quod conditio atque genus hominis perspecta essent; et metuebatur etiam ne Solymanus, cui ab devicto rege Ludovico tributariae erant illae provinciae, quocum id temporis induciae intercedebant, specie illati belli offenderetur. Unus Franciscus Forgacius disseruit, rem neque esse difficilem factu, neque esse magni aeris jacturam, si aliquanta pecunia juvetur; saepe ad ludos multo plura impendi solere; e contra si res effectum sortiretur, posse id aliquando rebus christianorum prodesse; bellum nullum inferri, sed neque posse caveri, quin ex confinibus excursiones aliquando fiant in vicinas provincias, ut Solymani milites quoque solerent facere; neque omittendum esse penitus jus antiquum illarum provinciarum, quantum pro ratione temporis fieri posset. Huic sententiae caesar subscripsit; octo millia florenorum auxilii nomine dari jubet, atque potestatem, ubi et quando vellet, conscribendi militem.

Jacobus postquam potestatem nactus est militem parandi, et aliquanta pecunia adjutus fuit; Franciscus quoque Zay spe atque promissis Jacobi

incitatus, negotium promovendum omnibus viribus suscepisset, qui plurimum poterat: quam occultissime potuit, omnia necessaria comparat; quoque res sit occultior, in publicum spargitur fama mortis, atque in oppido Cesmarco Albertus Lascus publice funus deducit. Per summam ergo taciturnitatem summe Lascus, et despotes laborabant. At Franciscus Zay Antonium Zekel ad suscipiendam expeditionem hortatur, atque tandem inducit, quem in omnibus bellis fortissimum atque accerimum cognoverat. Erat autem dux CC equitum, et summae rei praeficitur. Ceteris omnibus, qui vellent, potestatem facit proficiscendi. Ideo Johannes Villey*), natione gallus, sed in pannonicis bellis diu exercitus, et tum C equitum dux, ac Johannes Petrus Ruscellius burgundus cum quinquaginta circiter equitibus burgundionibus sclopetariis et galeatis una proficiscuntur. In Silesia centum et quinquaginta equites gravioris armaturae duce Petro Sedliza Rucovscio conscribuntur. Ceteri equites atque pedites plerique ex exercitu caesaris constabant. Summa tamen omnium MDC non amplius efficiebat; tormenta vero octo. His copiis atque his ducibus Jacobus Ongvaro Mucacium versus ac tandem ad montes ruthenicos pergit. Et quamquam Ruthenos atque Polonos impedituros viam, quantum possent, sciebant: tamen dum praefectus Rutheniae, qui jam exercitum conscribebat, majores copias admoveret, evadendos saltus et impedimenta viarum summa celeritate censebant; duobusque in locis disjectis qui impedire conabantur, et aliquibus eorum interfectis, ad oppidum Estepnicz in confinibus Moldaviae perveniunt. At Jacobus neminem ad se deficere ac venire, contra quam speraverat, angebatur; consilium-

*) Istvánfi jegyzete: Burgundus.

que vocat de summa rei consulturus; quippe cum Alexandri exercitu longe maximo confligere, non solum temerarium, sed insanum videbatur, redire aeque periculosum. Nam praefectus Rutheniae in castris jam magnum exercitum habebat. Igitur unanimi voto deliberant, belli fortunam tentare, et fortiter dimicare, quando spes omnis salutis esset in victoria. Alexander partem copiarum duce quodam Moczok, ut novos milites ex finitimis undique accerseret colligeretque, atque exercitum Jacobi cognosceret, praemisit; impediendum id videbatur, neque poterat caveri volentibus ulterius procedere.

Igitur Antonius Zekel profectus cum Alberto Lascio et ceteris ducibus, relicto Jacobo cum lassis ad tormenta et impedimenta, sine magno praelio fugat, et palantes in silvis plerosque trucidat ac capit. A Moczok Alexander quantitatem hostium percontatur; sed quidam Valachus, quem Jacobus inter familiares habuerat, cum profugisset, omnia certiora retulit. Quem cum transfugisse Jacobus sciret, intelligeretque magnas habere copias Alexandrum, in Poloniam redire statuerat, nisi Antonius omnia consilia vana esse praeter unam belli fortunam ostenderet, cum retro praefectus Rutheniae hostili exercitu omnes saltus atque exitus circumsepsisset, et si maxime in Poloniam reverti possent, nullae majores copiae sperandae essent, cum ne viaticum quoque quotidianum eis jam suppeteret. Jacobus ergo cum flumen Nester transmisisset, in uno praelio jam cum fortunam verti intelligeret, magnis itineribus festinabat hostium consilia atque majora auxilia praevertere, quae in dies confluebant, simul praeoccupare pontem in flumine Susa, quod vado transiri non poterat. At

Alexander Bodnaro suarum copiarum duci mandaverat, uti partem militum secum acciperet, et noctu Jacobum adoriretur, vivumque ad se duceret; qui Jacobum, quem jam consedisse crediderat, circiter horam primam noctis in itinere reperit, neque diu tulit vim sclopetorum tormentorumque; fusus fugatusque, multis suorum aut captis aut caesis. Magnis ergo itineribus ad Susam (Suchva) amnem contendens Jacobus, reliquias fugatorum hostium antevertit, hostemque haud procul ponte conspicatur, qui nondum Jacobum affuturum speraverat. Pons atque fluvius in medio erant, quae sola praelium differebant; nam et Alexander jam exercitum propius pontem admoverat, ac sclopeta ac tormenta invicem displodebantur. Postridie ubi semel pugnare placuit, ex peditibus aliquot praemittunt, ut tantisper hostem arceant ab accessu pontis, dum omnes milites transeant. Igitur vado quidem transire, sed nequicquam tentantes, pontem superare decernunt; impedimenta ac tormenta in edito colle relinqunt cum Petro Dely; iis Antonius mandatum dat, uti tormenta in confertissimos hostes, attamen postremos certis et alternis ictibus emittant, tum ut ne inter praeliandum ex ictu tormentorum ipsi detrimentum acciperent, tum ne simul et semel displosis ab hostibus occuparentur, aut si postrema acies vi tormentorum dissolveretur, ceteri facilius pellerentur. Omnibus hoc unum praefatus, in armis atque victoria spem salutis esse, et ut sese sequantur imperans, primus pontem raptim trajicit; post Burgundiones levioris armaturae, deinde gravis armatura, ceterique. Jam primi, qui pontis defendendi causa transierant, ab multitudine sagittariorum ac sclopetariorum confecti prope omnes erant; milites vero

transgressi, uti pro augustia temporis et hostium vi potuit, ut antea docuerat, in duas acies coëunt. In prima acie Antonius cum Burgundionibus et gravi armatura, ac parte peditatus duce Stephano Balog in peditatum hostium invectus, per medios transit, ac dissipat: dissipatosque secunda acies, quae parvo spacio sequebatur, in qua erat Jacobus et Albertus Lascius, facile contrucidant. In Alexandrum eodem impetu inde recta impressionem facit; sed is amisso peditatu, et primo impetu irrito, nusquam confertum praelium dare, sed modo pugnare, modo cedere; ex quibus multo plures cedendo cadebant, quorum terga Antonius cum suis feriebat, quam pugnando: tandem fusi atque fugati sunt; quos Antonius diu insectatus est, multis aut captis aut caesis; capta sunt signa militaria pleraque, et tormenta omnia. Hostium duo millia in loco praelii cecidere, in fuga quoque nequaquam pauciores; ex militibus Jacobi centum; captivos vero omnes Jacobus liberos dimisit. Secundum praelium ad oppidum atque arcem Zuchva (quae sedes est principum Valachiae) contendit, quam tamen obviam venientes ei dedidere. Episcopi vero et clerus cum processione solenni in arcem introducunt, et in principem (ritu christiano haud multo dissimili ab ecclesia romana) inauguratur. Nondum tamen in regno securum se esse putabat, dum Alexandro vires opesque superessent, qui ad flumen Prud exercitum longe majorem comparabat, evocatis etiam in auxilium Turcis et Tartaris, ac transalpino vajvoda, cujus fama parva atque modica ab barbaris studio edebatur, consulentibus partem militum mittendam ad conficiendum bellum. Nunquam tamen Antonius dividendas vires, quin potius consuluit, ut missis mandatis omnes

quos posset, evocaret; ediceretque publice, qui ad se veniret, gratiam se ei facturum, eodemque loco habiturum, quo apud Alexandrum fuerant; qui secus facerent, in numero se hostium habiturum; nec timendum, quamquam ipsi pauci, Valachi autem multi essent futuri; nam se ita capita et praecipuos quosque inter Ungaros divisurum, ut nullam seditionem fraudemve movere possint. Ita brevi XVI millia hominum in castra contrahit. quibus Jacobus ad conficiendum bel lum profectus est. Alexander vero XXVIII millia jam undecunque conscripserat, ex queis V millia Turcarum et plerique janiciari erant. Castra autem ad flumen Prud habebat, quem ponte conjunxerat penes oppidum Huzt; sed eum, ubi Jacobi exercitum ad pontem festinato venire videret, disjiciendum mandavit. Erat villa modica ad pontem, ubi castra ponuntur. Antonius tormenta, quae duo et triginta ex Zuchva adducta erant, inter domorum intervalla collocat, sclopetarios subtus ripam fluminis abscondit, edicto, ne injussu suo ullum tormentum vel sclopetum displodant Moczok ex altera parte fluminis cum duobus millibus equitum pro custodiis stans, ab Antonio ad colloquium invitatus, interposita fide in ipsis ripis amne medio pauca colloquuntur; ab iis Turcae percontati, an tormenta Jacobi vidissent, se nullum vidisse respondentes, ad ripam turmatim accedunt, in quos simul omnibus tormentis ac sclopetis emissis, plurimi maximo Alexandri dolore simul et timore cecidere. Antonius summo studio pontem reparare accelerabat, quod transalpinum quoque vajvodam in auxilium venire Alexandro intelligebat. Vasa vinacea undique conquisita ordine componebantur, inde crates et desuper stramenta injiciebantur. Cum ergo ad tertium diem

pons fere confectus foret, Alexander in desperationem veniens, de prima vigilia cum Turcis castris excessit, ac Kiliam*) et Nesteralbam festinato petebat. Quod luce orta Valachi Jacobo denunciantes gratia impetrata, in fidem jurare coacti sese dedidere. Ex queis pro insequendo Alexandro et Turcis missi, novissimos assequuti plerosque trucidarunt, et capita ad Jacobum retulere, cum aliquibus signis militaribus, gratiam apud novum principem quaesituri. Exin Transalpinus intellecta re, domum revertitur. Tartari vero cum victum Alexandrum audivissent, tum quod Jacobus prius ad pontem venerat, nec se conjungi posse sperarent cum Alexandro, redierunt. Jacobus jam quinquaginta millia hominum in castris habebat, et bello ad praesens defunctus erat. At Alexander ubi Constantinopolim venit, multum conquerendo, sollicitando et largiendo, primum id effecit, ut Turca beglerbegum Graeciae in expeditionem mitteret, deinde cum rege Poloniae expostularet, passum contra foedera hostibus concessisse. Jacobus autem subjecta ac pacata jam omni provincia legatos ad Solymanum et circa purpuratos cum muneribus mittit: se jus suum, cum aliter non posset, armis vindicasse docet; Alexandrum per fraudem irrepsisse, jus autem legitimum sese concernere asserens. Ceterum se obedientiam praestiturum, et censum decem millibus nummum aureum in primum annum aucturum. Quare Turca dissimulata ad tempus animi aegritudine, valere jusso Alexandro, ab expeditione beglerbegum revocat, ac Jacobo vexillum in mag n praefecturis dari solitum mittit.

---

*) Istvánfi jegyzete: Olim Achilleam.

Dum haec in Moldavia geruntur, Andreas Batoreus, Nicolaum Batoreum fratrem, ac Melchiorem Balassam, qui primus ac praecipuus in rebellando fuerat, ad defectionem sollicitat, communicato cum tribus illis viris, quos trucidaverat, consilio; venenum reginae et filio paulo ante affectato regno frustra intentaverat. Defectionis pacta haec fuerunt: Videlicet ut omnis noxa sibi et suis condonaretur. Sacmario ac Rivulo Dominarum tamdiu potiretur, donec castrum Mukach, quod in ditione Johannis erat, sibi assignaretur. Est autem id oppidum mineris nobilissimum, cujus reditus etiamsi diminutus, tamen centum millia nummum aureum constitueret. Additur insuper et castellum Tasnad cum pertinentiis, ac trium comitatuum episcopatus transsilvaniensis decimis, quorum proventus excedebat, decem millia nummum. Ad haec castrum Detrekeo Tyrnaviam prope, magnae ditionis et reditus, ab Fuggerianis negotiatoribus augustanis duobus ac triginta millibus ex hypotheca liberatum. atque perpetuo datum. Magni pretii proditio ab homine per omnem vitam sceleratissimo empta, mox in bellum civile, ac funestum patriae exarsit; ita genus Batoreorum fatale quodammodo instrumentum in perditionem fuit patriae. Nam et geminorum regum, et belli perpetui hinc nati, quo Ungaria tandem pene interiit, idem exstitit autor. Balassa nihilo secius omnia dissimulare: quin stipendia militum vehementer sollicitare; ac missis muneribus Michaëli Csakio. scriniorum magistro, quem omnia posse sciebat, nihil sua opinione fallebatur; illo quippe minora omnia faciente, et partim excusante, partim negante. Missis ergo decem millibus in stipendia per Adamum Tordensem, cum

primum is Sacmarium appulit, nihil exspectans, ab quaestore argentum ex oppido ad se deferri, illum vero e vestigio excedere jubet. Tum res intellecta est. Tantisper enim dissimulandum ratus, quo copiosiorem omnibus numeris proditionis fructum cumularet. Solymanus autem per chausium Pragam missum et litteris per eum datis expostulavit: bellum sibi illatum in Moldavia, et suae ditionis vajvodam armis ipsius expulsum; insuper Nicolaum Batorem et Melchiorem Balassam cum magna parte provinciae transsilvanicae proditione facta, ab Johanne foederibus incluso descivisse. Ad moldavicum negotium respondetur, invito se despotam, hominem egenum fecisse; et id sibi aegre esse. Ceterum praedatorias manus ne in ipsa byzantina quidem ditione caveri posse. Ad alterum autem responsum, non bello, sed eodem modo injuriam sibi factam, et foedere induciarum violato, eodem modo amissam fuisse, quemadmodum et recuperatam esse ditionem: bellum vero nec sibi nec Johanni illatum. In hanc sententiam et nuncio Johannis respondetur. His coeptis iterum bellum ortum est.

LIBER DUODECIMUS.

Vere primo in oppidum Bathor Franciscus Zay, Melchior Balassa, et Nicolaus Batory*) statim a defectione convenere, et conjunctis viribus occupant primi bellum inferre; arcem Kovazo oppugnant; et paucos intra dies dominus loci Petrus Matuznay, salvis corporibus et singulis vestimentis tradidit. Unde Johannes exercitum conscribit, budensi et temesiensi bassis Turca committit, ut viribus conjunctis bello vindicent injuriam. Paulo ante Isabella regina matre defuncta, Johannes Stephano Batoreo Somliensi, et Francisco Nemety summam rei committit. Hi arcem Hadad familiae Jakchy primum oppugnant. Nam Georgius Suliok, nobilium adolescentium matre ducta, ut ejus ditionem retineret, cum Balassa consociaverat animos et consilia; ac paucos intra dies capiunt. Ubi bellum inchoatum in majus crescere Ferdinandus cognoscit, circa comitatus mandata, ut auxilia sua conferant, dimittere. Stephanus Batory, et Franciscus Nemety octo millia instructorum in castris habebant. Johannes vero in Colosmo-

*) Istvánfi jegyzete: Non aderat Nicolaus Batory, sed copias tantum miserat duce Ladislao Zekel.

nostra ad Colosvarum adversa valetudine detinebatur; sed tamen copias undecunque conscribebat. Mandatum ducibus addiderat, ut praelium omne, quod sibi reservari vellet cum majores copias secum attulisset, vitarent. At gnari hujus consilii duces hostium, eo sibi magis properandum rati sunt. Ergo ubi quanta potuerunt, ex comitatibus auxilia compararunt: cum quatuor millibus non amplius, quarto Nonas Martias ad Hadad perveniunt. Duces Johannis statuerant intra castra paratos se continere, et levibus certaminibus hostem distinere. Castellum, cui castra conjunxerant, plurimum eos defendebat. Militum quoque duplum habebant. At Franciscus Nemety non stetit communi consilio, et ad hostium adventum signum occinere militibus jubet, statimque peditatum et equitatum omnem educit. Ibi pro castris milites consistentes, nihil prius admoniti, tantum ignari exspectabant. Illi vero jam ante certi conserere manus, ubi propius ventum, Balassa ante alios raptim equitum globum in hostem ducit; et pulsis primis, peditatus transsilvanicus, quorum pars major erat Saxonum, in fugam se vertit, inde Franciscus Nemety, postea omnes. Unus Stephanus Batory restitit, et pugnam adversis vulneribus in pectus et brachia acceptis*) sustinuit; donec se desertum ab omnibus animadvertit. Sed beneficio saltuum cognitorum, inter ipsos confertos hostes, et circumvolantes, alios praecurrentes, cum paucis vix in tutum evasit; palantes vero passim multi trucidati sunt, praesertim a Balassianis, ut fidem novo facinore et insigni probarent; multi capti, et inter eos primarii

---

*) Istvánfi jegyzete: Non fuit saucius, sed aegre evasit, comite solo Christophoro Kereztury.

opibus ac clientelis Nicolaus Telegdy, Paulus Chaky, ac Benedictus Bornemizza; qui magna pecuniarum taxa libertatem postea redemerunt. Secundum praelium castra quoque in potestatem redacta, et Hadad castellum, cum retineri non posset, ultro deditum. Tantus terror Johannem tum invaserat, ut Polonis ac Michaële Chakio auctoribus in Poloniam diffugere cogitaverit, jam rebus et nobiliori gaza ad asportandum collecta, junctis etiam equis; nisi duo fratres Stephanus et Christophorus Batory fugam improperassent, et consilio suo retinuissent, superesse adhuc copias ostentantes, praesidia, urbes munitas, insuper auxilia Solymani in propinquo. Et sane si propius caesariani accessissent, retineri tamen non potuisset. Vulgo id quod erat, homines suspectantes loquebantur, sese non passuros tantam gazam, atque vim auri agentique e regno efferri. Et erant duo ex consiliariis, qui omnem occasionem, ut mox dicemus, ultro et quaerebant, et attendebant.

Initio belli Ferdinandus, videns magnum bellum concitatum iri, praefectis et capitaneis in omnes partes mandaverat, ut quam maxime possent, Turcas distinerent ad omnia confinia. Itaque inter alios Johannes Balassa, praefectus Veteris Zolii, ac supremus citra Danubium capitaneus, arcem Zeecheen oppugnat cum quatuor millibus, quos partim ex vicinis praesidiis, partim ex civitatibus minerae fodinarum, homines montanos, et rudes ex comitatibus conflaverat. Contra quos Budensis Hazanbegum fileciensem sanciacum cum duobus millibus selectorum militum suppetias mittit. qui celeritate incredibili famam sui

adventus prope praevenit *). Sexto igitur Calend. Apriles illucescente die in conspectum caesarianorum venit. equitesque ac pedites ex praesidiis evocati egregie pugnam commiserunt : sed plebs oppidanorum montanorum, paganorumque, quibus neque in victoria decus, neque in fuga flagitium, in primis dilabi; mox universi terga dederunt. Cum paucis ex clade Johannes Balassa evasit, omnibus fere ad internecionem aut captis aut trucidatis. Johannes Crusicius praefectus corponensis, et Thomas Palffy centurio equitum vivi in potestatem hostium venere. Aliquanto felicius trans Danubium res gesta est. Thomae Nadasdino palatino Ferdinandus commiserat negotium ultra Danubium hostes distinendi. Verum cum militibus collecticiis et paucis, atque agrestium ex comitatibus collectorum copiis, vir magnus et prudens, tentandum aliquid sibi non putavit **). Attamen Ladislaum Giulaffy et Franciscum Teorek impellit; et castellum Hegiesd, haud magni momenti in comitatu zaladiensi, paucos intra dies expugnarat; neque tamen ausi aut consistere aut aliud aggredi, dilabentibus agrestibus domum redeunt ***). Budensis interea conflato

*) Istvánfi jegyzete: Non Budensis misit, sed sponte ivit cum 800 tantum equitibus.

**) Forgách S. jegyzete: Gróf Eck volt ott azoknál felebb; ő vitatta is Hegyesdet, de ezek is vele voltak. Annak felette az győri had, Corlatovich, Jaksich, Gregory Vincze, Zarkandi Pál, Zekel Miklós etc.

***) Forgách S. jegyzete: Nem úgy volt, hanem az két bassa budai és temesvári reánk jöve, mi Zakmár felé indolánk előttök, és látván, hogy reánk jönnek, Óváriból Zakmárra menénk előttök. És harmad napra reánk érkezének, és reánk szállák Zakmárt. És mikor immár sok napokon voltak volna alattunk, onnét az táborból kildenek az két bassa Rosal alá; mert valahol valami nemes ember gyermekei voltak ott Zakmár kerül, mind oda szorultak volt feleségestől gyermekes-

exercitu adversus caesarianos, ubi bellum erat, contendit; ex itinere castellum Cunorum nobilium Rosal acriter oppugnavit. Sed Agria missi praesidiarii egregie propugnarunt. Caesariani vero adventu Budensis intellecto, Sacmarium se recipiunt, et oppidum fossa atque vallo muniunt. Ibi duo flumina Zamos et Bodrog coëuntia peninsulam faciunt, ac inter confluentes oppidum dives pariter et amoenum erat*), et in eo arx; in altera ripa ad Samosium aliud oppidum, Nemety vocatum. Budensis igitur Sacmarium venit, conjunctisque copiis cum Temesiensi et finitimis Rascianis, Bulgarisque, supra viginti militum millia habebat; ac qua commodum videbatur, ponte facto caesarianos acerrime oppugnat. Et jam inopia commeatus laborabant; et si qui supererant, militibus servabantur; jumenta frondibus arborum, cum ne herbae quidem suppeterent, victitabant. Nam Nemetio per Turcas succenso, ignem validissimus ventus in adversum oppidum transportavit, magnaque pars Sacmarii, commeatus, vasa castrensia, ac pecunia ex auctione praedae ad Hadad obtentae, et plerique

---

től, és parasztság is sok, és temérdeki aran ezüst, de az előtt való napon érkeztek volt oda Rosalba Egről Ghemes Ferencz, Kátay Ferencz, valami 150 lóval, hogy onnét csatázzanak és töreket kapdossanak; azok is oda beszorultak volt. Azok biztatták az benne valókat, azok eressen víttak az ostromon; végre, hogy látták, hogy megnyomná őket az sokaság, Baxay Tamást választják 50 legénynyel, és az kis kapun kibocsátják, ki azokval reájok üt az ostromlókra, és az hirtelen való kiütéssel anni rémülés leszen rajtok, hogy megfutamnak. Ahoz képest belől is eressen kezdik lőni őket. Sok elhull bennek, sok sebesedik, sok fejet vesznek, kiket mindjárt az fokra felraknak. Ezen megrémülvén többé nem ostromoltak, hanem visszajövének az táborba. Ha az egrieket az szerencse oda nem vitte volna, oda lett volna Rosal.

*) Istvánfi jegyzete: Sakmarii non conveniunt duo flumina, sed flumen Zamos in duos ramos dividitur, inter quos arx sita est.

homines ambusti; neque ad restingvendum ullum auxilium esse poterat, quippe omnibus ad propugnationem occupatis. Turcae enim in spem adducti expugnandi oppidi simul vehementer oppugnabant; nec multum abfuit quin caperetur. Summis difficultatibus laborabant caesariani, et interim per colloquia conditiones tentare*); tandem concilio convocato statuunt Balassam auxilii undecunque comparandi maturandique causa emittendum; ita navicula piscatoria transvectus clam hostibus elabitur**). Sed ego ex iisdem ducibus saepe audivi, quod cum virum illinc emiserint, hanc fuisse causam: nimirum conscientia motos, homine novem proditionibus, perjuriis, caedibus, rapinis, haeresi ariana, denique omnium scelerum ac flagitiorum generibus, si alio unquam mortalium contaminatissimo, e castris tanquam sentina expurgato, ut ab immortali Deo quoque hominibus auxilium impetrarent. Inter haec commodum Antonius Zekelus ab expeditione moldaviensi reversus, novos etiam milites conscribebat, et auxilia ab comitatibus ac primoribus colligebat. Ferdinandus quoque paulo post datis ad eum litteris et ad comitatus severe mandat, omnes nobilis viritim, paganorum autem quintus quisque ut in expeditionem proficiscantur; et ad quinque millia jam Antonius in castris habebat; interim equites quadringenti et quindecim scripti per Silesiam ad Echetum pervenerant***). Sed haud

---

*) Forgách S. jegyzete: Az tractatiót vagy colloquiumot Hamza beg kivánta vala, és mindnyájunk tanácsa ellen lett vala szembe Zai Ferencz vele. Amaz Zakmárt kivánta, imez az frigyet objiciálta nekik.

**) Forgách S. jegyzete: Nem volt ebbe semmi, hanem ugyan bizonyába segétségének okaért kiltök vala ki.

***) Forgách S. jegyzete: Az Gyulaiak is oda érkeztek volt 500 ló-

multo post Turcae oppugnationem solvunt post sextum et decimum diem, commeatus inopia et ipsi laborantes; nam fruges nondum maturescebant, ac veteres consumebantur, caesariani quoque infestam reddebant sub-

---

val. Megértvén Zay Ferencz, hogy immár gyültek volna valamenyien Ecsednél öszve, közönséges tanácsból kilde hajócskán egy főlegényt ki, kitől irá Zekel Antalnak, hogy 300 gyalogot válaszszon, és mindenikre egy-egy bőrzsák puskaport kötöztessen, és azokat mennél közelb hozhatja, elhozza, és mi is kiütvén, azokat behozzuk. Ennek napot és órát hagya; azért eljövén az az idő, nagy csendességgel az egész had felüle, és által költözék az Szamoson Németi felé, étszaka igen setétbe. Az előtt való napon penig Zai Ferencz az Szamos szakadékján, mely az várost körül folyja, az hidat megcsináltatta vala, az több hadnagyok akaratja ellen, mi végre, én nem tudom. Ő azt mondta, hogy harczolókat akar kibocsátani. Azt az hid megcsinálását látván az törek, nekik is az volt szándékok, hogy az várost azon éjjel megostromolják, kit ha meg nem csináltak volna, meg nem késértett volna. Azért, hogy immár mind kitakarodtunk volna Németibe, nagy Alla és Jézus kiáltást, nagy sok lövéseket kezdénk hallani, eszönkbe vevénk, hogy az hidon jöttek által, és az várost ostromolják, először is én az én seregemvel szagudva menék be az kiáltásra, és azonnal gyalog ugordván, az lovat elbocsátván, és az bástyára felfutamám, azont mivelék az velem valók is; az a bástya alatt volt az hid; ott jő ki az derék Szamosból az szakadék, az ki körülfolyja az várost; az bástyán túl egy csöpp palánk sem volt, hanem valami felállatott fákkal általrekesztettük vala az Szamosig az üres spatiumot, hogy hertelenségvel az rekesztés miá ne futhasson az ellenség az várasnak az nyitva való részére, kin azontúl bejöhetett volna. No mikor oda jutánk, hát imár egy zászló vagyon fenn az fokon és sok törek. Hát Dobó Damonkos is ott vagyon, és biztatja az miénket; mi is oztán jobbadon kezdénk hozzájok nyulni, és a zászlót elnyerénk, az többit leverénk. És az én vártámról az lanczkenetekbe 50 hozaték, kikvel lőtetni kezdém őköt erősen, és hullni kezdvén, általfutának az hidon, és az ustromot eltágiták. Dobó Domonkos köszvén miá maradott vala el tőlünk, de az sialkodást hallván, paripára ragadott volt, ugy szagúdott volt oda az bástyára, hanem kit hegyes tervel, kit szép intésekvel téritett az ellenségre. De ha ő oda nem érkezett volna, mig mi Németi felől oda jutottunk volna, megvették volna. Mindazonáltal ha megvárták volna, hogy mi Németiből kiljebb menjönk, és ugy jöttek volna ostromnak, akkor megvették volna. Az hagyott helre és órára az gyalogokat ugyan nem hozta vala el Zekel Antal. Az több dolgok ugy lettek, a mint meg vagyon irva.

vectionem. Stephanus Batory quoque profuit, ne tot christianorum nationis suae millia internecione perirent, et locus Transsilvaniae ac reliquiis Ungariae opportunus.

Certe Dei immortalis beneficio tum exercitus ille, Sacmarium, et reliquae ditiones utcunque permanserunt. Nam in consilio deliberatum jam fuit, uti erumperent, et qua ratione possent, sibi consulerent. Verum Budensis triduo ante diem statutam discessit, et primis castris Echetum venit*); ibi levi utrinque certamine habito pauci utrinque desiderati sunt. Hinc Budensis atque Temesiensis bipartito exercitu domos redierunt; hic praeter Giulam exercitu ducto, praelio exceptus est haud memorabili. Nondum adhuc bene finito uno bello, statim aliud bellum erupit in Transsilvania. Siquidem Balassa ab initio Siculos in societatem defectionis sollicitaverat. Antonius quoque Zekel ex ea gente oriundus, ex Moldavia Jacobo adjuvante per secretos nuncios eos vehementer incitaverat. Quae eo consilio agitabantur, ut Johannem interno simul et externo bello ad desperationem aliqualem adducerent, circumvenirentque, et sibi magis prospicere, quam bellum inferre conaretur. Verum neque proditio tam concors, et tam prompta ubique apud omnes esse potuit, et turcici exercitus metus homines retinebat. Caesariani quoque per tot clades acceptas, et a Budensi repressi, amissis quamplurimis militibus atque jumentis, rebusque fracti, satis habebant sese defendere, cum tamen illi semel jam ante incitati, explicareque sese nescientes, in perniciem suam ruere. Nam con-

*) Forgách S. jegyzete: Mi is oda Ecsed alá menénk, ki nyergetlen lovon, ki fék nélkül valón, ki egyéb szerszám nélkül, ki penig gyalog, mert megégtek vala affélék.

cepto prius bello in animo, et post evulgato, omnes festinare, et mutuo sese alius alium impellere, nulla neque causa justa, aut certa, ut fit in populari tumultu, neque certo duce. Si simul hoc quoque bellum intervenisset cum bello ad Hadad, certe Johannes consistere non potuisset. Quippe duo ex consiliariis Johannis, Nicolaus Valcay et Nicolaus Forro ab Balassa in factiones diducti erant; sed jam ex interceptis litteris ac nuncio proditio detecta erat. Fuit conventio, ut si exercitus paulum ab Hadad processisset, aut vivum, aut mortuum Johannem traderent. Gabriel vero Mailat illius Stephani filius, qui Johannem regem prodiderat, Transsilvaniam Ferdinando tradere volens, qui Byzantii misere vitam finiit, sui prodigus, et luxu diffluens, rerumque novarum cupidus. unus ex conjuratis et concitator factionis, ut diluere tamen scelus, immo magis operam quoque ultro promittere videretur, ad Johannem venit in Gialu, et aliquot villas petebat, promittens se Siculos ad obedientiam adducturum. Ex quo cum in suspicionem se incidisse videret, neque villas obtinuisset, discessit.

Sed quod caesarianos adversa fortuna afflictatos intelligeret, ubi illos impulerat, dux futurus, iterum deseruit; utque crimine se purgaret, contra eos pugnavit. Igitur brevi ad octo millia confluxerant, et jam praedas agebant, atque nobilium domos conflagrabant; poteratque in non contemnendum bellum exardescere. Nam tertiam Transsilvaniae partem Siculi occupant; ita ut quadraginta millia in armis esse potuerint, nisi statim oppressum esset. At Johannes inopinata re nonnihil commotus, statim exercitum conscribere, atque obviam procedere. Ut tamen eos aut ad sanitatem quoquo modo reduceret, aut distineret,

et ab auxiliis excluderet: Ladislaum Radac cum duobus circiter millibus equitum atque peditum praemisit; ipsemet cum aliis copiis subsequebatur. Illi tamen tantum abfuit, ut in gratiam invitati redirent, ut etiam in praelium descendere sint ausi. Neque hi detrectaverunt, quod equitum ac sclopetariorum robore plus valerent, illi vero numero, veluti turba inconditorum agrestium. Quo commisso ad oppidum Vasarhel, post primum statim impetum, utpote nullo certo duce, nullo ordine, fusi atque fugati sunt. Quorum maxima parte capta et Tordam adducta, paucis quibusdam capitibus factionis supplicio affectis, Stephanus Lazar et Michaël Kornis viri primarii in captivitate aliquamdiu tenti sunt, ceteri vero omnes dimissi. Inde Johannes ad Segesvarum concilio regni congregato, ex publico decreto in sempiternam poenam libertatem Siculis abrogavit, cum ante hoc tempus liberi populi exstitissent; fabricatis inter eos duabus arcibus, ex quibus tamquam freno coërcerentur; ex una sede Aranias, nam hi omnes in septem sedes dividuntur, nulli in praelio aderant, aut pervenire non potuerant; ideoque in pristino statu soli conservati. Ibi Nicolaus Valcay et Nicolaus Forro lege majestatis citati, et publico totius regni consilio damnati, ac carnificibus ad poenam dati, et ad gemonias ligatis manibus tracti sunt; jamque carnifex obnubere capita sontium paratus erat, cum celeriter gratia ab Johanne renunciatur; in eodem loco junctis manibus carnificum, circumsistentibus universi regni omnium ordinum frequentissimis hominibus, Stephanus Bathorius verba fecit, denique gratiam pronunciavit, et solvi abireque liberos jussit.

Sub idem tempus iterum caesariani Georgius Be-

bec, Michael Sarkezy, ac Gaspar Magochy cladem accepere. Operae pretium videtur disserere paucis horum mores vitamque, ut ex his et similibus, ea tempestate quis modus militiae, quis imperii fuerit, conferatur. Georgius Francisco Bebec natus fuit, proditione, latrociniis et ceteris flagitiis satis notus, alioquin illustri familia, oppidis, arcibus atque clientelis locuplete. Hic unus in defectione transsylvanica conjuratorum fuit, ad ultimum ab Isabella regina, una cum Francisco et Antonio Kendy sociis, reus majestatis capite mulctatus, autor flagitii fuit. ; Georgius Franciscum, filius patrem, aut superaverat. aut certe aequaverat; quin et patrem bonis omnibus excluserat, tandemque partium caesarianarum cum paterna ditione factus, pretio proditionis accepto, oppidis aliquot episcopi varadinensis. Michael Sarkeozy ab Eustachio Feledio arci Ajnachkeo praefectus, filium pupillum patrimonio exuerat; necquicquam illo lamentante, ac caesarem implorante; nam in legibus nullum erat auxilium, et imperium aspernabatur. Gaspar Magochy suspectae fidei fautores ac favores pecunia mercabatur. Tales fuere viri; nunc res acta est ita. Transfuga quondam Georgii Bebek famulus*), litteris nunciisque persvadet. Hazanbegum sese in manus ipsius traditurum; et quo magis fides habeatur proditioni, aliquas reculas vilis pretii ad eum, impunitatem ab eo petens, mittit; deinde diem et locum patrandae rei docet. Igitur ubi in sylvas Filecum versus versus ventum (octingenti erant equites), a tergo patuerunt insidiae, mox

*) Forgách S. jegyzete: Az Bebek szolgájának Török Ferencz volt neve, kit Bebek solicitált, nem ő Bebeket, miért immár Hazanbeg szabadkai vajdává tette volt.

ante et a lateribus; et erat locus silvosus, ideo explicare aciem nequibant, sed prout quisque constiterat, resistebant; tamen neque id praelium fuit. Bebecus, Magochy, Sarkeozy, et pene omnes capti, multi caesi pauci quos fortuna servavit. Bebecus et Sarkeozy Byzantium delati; Magochy octo millibus nummum aureum redemit libertatem. Per idem tempus Thomas Nadasdinus*) palatinus quarto nonas Junii mortem obiit pestifera tabe, quae triennio grassata, totam prope Europam pervagata est. Ex nobili sed mediocri familia ortus, summo fastigio inter odia externa et interna prudenter usus est; pace militiaque praestans, cultor bonarum litterarum. Siquidem in Italia diu litteris operam dederat, ac ingenio callidus, simulandi, et dissimulandi mirus artifex, ad acquirendam aliquam dignitatem animum ab initio intendit. Quod sic se habet: Jam in numerum secretariorum Ludovici regis adoptatus erat, cum Ludovicus rex clade misera occubuit, inde in familiam Johannis Bornemizzae se addixit. Is castellanum Budae, quae dignitas insignis erat, agebat, omnibus virtutibus excultus, et Ludovici nutricius; idem quoque comes posoniensis, sed senex et afflictae valetudinis, post mortem regis gazam in arcem posoniensem per naves Danubio transportavit, uxore Maria regina frustra ab eo petente, quae jam Buda Posonium in oppidum venerat; ac paulo post relicta custodia arcis atque gazae regiae Johanni Zalay et Johanni Ivanczy, obiit, addito mandato, ut successori, qui legitime in regem eligeretur, conservarentur. Thomas omnem occasionem suam commodum

*) Istvánfi jegyzete: Palatinus Nádasdy moritur in Egervár, 2-a Junii. 1562.

ratus, Johannem Zalay et ipsum cupidum novarum rerum facile ad suam sententiam inducit: ita ambo sibi asciscunt Stephanum Mailatum, ex obscuro genere ortum, patre valacho, ditionis Fogaras, et eodem, ut sunt illi, pecoris pastore, sed Ludovici magistrum coquinae, haud pigrum hominem neque stupidum. Tres viri data fide invicem sese jurejurando obstringunt, quidquid lucri factum esset, id totum in commune venturum. Igitur primo mortem Bornemizzae quam diutissime celavere, et tamen ipsi pro vivo omnia agere, atque administrare; in primis arces Berzencze in comitatu Simigiensi, Fogaras in Transsilvania, quae ambae Bornemizzae erant, litteris signo Bornemizzae, ac si viveret, signatis, quod in manu eorum erat, in potestatem suam redigunt. Sed cum Johannem Ivanczy virum integrum esse nossent, et ad Johannem et electum et jam coronatum inclinare, isti e contra ad Ferdinandum, quod inde majora, et facile ob vicinitatem sibi obventura sperarent, Johannem Ivanczy nefario scelere excludunt; nam specie legationis et conquirendorum bombardariorum causa Venetias amandant; simul vero Ferdinandum edocent, quid fieri velint. Ergo Ferdinandus omnibus bonis spoliatum cepit. Ea res tandem Ferdinando ad adipiscendum regnum magno adjumento fuit; nam Posonium quod erat claustrum regni, et sine quo regnum nec Danubio, nec terra tuto intrari potuit, una cum thesauris obtinuit, traditum a tribus viris*), ex queis, qui inaestimabilis pretii erant, egens adhuc atque inops,

*) Istvánfi jegyzete : Certe nihil Ferdinando datum est, omnia in suos usus dissipata, ut saepe ab Emerico Sagy Johannis Bornemizzae cubiculario accepi.

facile exercitum conscribere et alere potuit. Hujus vero facinoris pretium tandem ab Ferdinando accepere, Thomas Nádasdy castellanatum budensem, Johannes Zalay comitatum posoniensem, et arcem Berzencze, Stephanus Mailath arcem Fogaras in Transsilvania, quae in ditione Johannis erat, sed ut ejus possessionem retineret ab Ferdinando ad Johannem tamen transiit. Johannes vero eum cum Emerico Balassa Transsilvaniae praefectum creavit. Verum prodere Ferdinando Transsilvaniam contra volentem Johannes expeditionem movit, in qua etiam mortuus est; at paulo post captus (Mailat) in byzantinis carceribus scelerum poenas luit.

Haud absimili arte et uxorem Thomas duxit; nam gentis Canisiae unica filia sub tutoribus a patre relictis superstes erat, illustris familiae, magnarumque opum atque bonorum ad Noricum sitorum. Quam cum neque genere, neque dignitate mereretur, ad artes animum intendit. Itaque unum ex tutoribus*) sustulit; alios pretio emercatus est, ducta in uxorem cum undecimum aetatis annum vix attigisset. In budensi castellanatu, cum Solymannus oppugnaret, feretrum nigrum e pinnis ostentavit. At seu vi, seu fraude, secus evenit. Nam per seditionem captus a germanis militibus, et ipsum captum, et Budam in potestatem hostium simul tradidere, quem Solymanus ad Johannem dono misit; ipseque tandem eum, ut apud se maneret, liberum dimisit. Stephanum Esthvanffy**) ex nobilissima familia, et virum militia praestantem, quamquam praedarum, ut tum bellis civilibus mos erat, studiosum, inauditum tamen atque indefensum

*) Istvánfi jegyzete : Dionysium Hassady.

**) Istvánfi jegyzete : Stephanus Isthvanffy.

ira praecipiti vivum in profluentem aquam submergi, atque suffocari fecit, eo quod aliquando in quadam verborum contentione ad sepulcrum nigrum alludens evangelicum illud : Surrexit, non est hic, protulisset; pro quo facinore diu tamen conflictatus a propinquis est. In cetera vita deinde modestiam atque morum elegantiam sectatus est. Johannes Zalay arce posoniensi postmodum per Ferdinandum exclusus est, miser, aliis vero ludibrium et exemplum sceleris exstinctus. Ratum uti certum est, qui semel fidem ac virtutem prodiderint, apud illos nihil fidum, nihil sanctum esse. Caesar ab initio jam inde cum Pragam venisset, in animo destinaverat Maximilianum filium consortem imperii facere, sed prius inaugurationem regni bohemici praemittere. Quare cum diu multumque apud septemviros laborasset : effecerat, ut ad mensem Octobrem Francofurtum convenirent, ideoque conventum Bohemorum in mensem Septembrem indixit. Igitur Maximilianus Pragam venit; introitus pro dignitate regia magnificus fuit; sed non parum decoris addidere proceres ungari, qui equitibus quadringentis Maximilianum sequuti sunt, torquibus, monilibus, phaleris, queis multum auri argentique inerat, exornatis. Bohemicus equitatus ex proceribus ac cuncta nobilitate ad duo circiter millia splendide item instructus obviam prodit; et dum per urbem in arcem ventum est, effusis populis per omnes vicos ac plateas, serum factum est, ac tantum consalutato patre, una in aedem sacram profectis, laudes magna celebritate, magnaque laetitia decantatae; iis finitis, statim displosiones tormentorum admirandae multitudinis circa arcem undique dispositorum ingentes, et ob noctis obscuritatem horribiles con-

sequutae. Inde Maximilianus XII. Calend. Octobres, regina postera die, per archiepiscopum pragensem diademate insigniuntur. Advenerant legati trium comitatuum, sacmariensis, sabolciensis et ugociensis, cumulum querimoniarum adversus Balassam ingentem deferentes. Quae, quamquam verae atque probatae, ad cognitionem tamen commissariorum, Johannis Peteo magistri cubiculariorum et consiliarii eo ablegati, ac Francisci Zay praefecti cassoviensis, rejiciuntur, quos omnes ille vanis verbis et factis acrioribus elusit.

Peracta inauguratione bohemica sub finem Octobris Francofurtum ad Moenum perventum est. Coloniensis affectus valetudine legatum miserat, ac postmodum defuncto, recens electus advenit. Ita Maximilianus in regem Romanorum eligitur; additur etiam, ut decedente patre in nomen caesaris succederet. Mox pridie Calend. Decembr. per Moguntinum coronatur aurea quidem et vetere corona, verum simplice, gemmis obsoletis, ac sola vetustate commendata. Sub comitio Turcarum imperatoris orator, primarius ejus interpres*), Francofurtum quinquaginta equitum comitiva venit; at ipsa electionis die ad portas urbis ingruentibus nivibus cum diu stetisset (quippe eadem die electionis clausis omnibus portis intrare aut exire lege cavebatur), tandem multa nocte dolens et querens intromissus, ad lucem funalium circumductus ita est, ut ab electoribus spectari posset. Ad caesarem introductus Maximiliano, electoribus ac principibus considentibus, verba per interpretem, quamvis Germanici sermonis gnarus, in hanc sententiam pauca fecit: Impe-

*) Istvánfi jegyzete: Ibraimus, dragomanus natione Polonus.

ratorem Turcarum potentissimum, felicitatem precari, pacem petitam non abnuisse, verum a praefectis et militibus ejus non observatam, neque nunc abnuere, quoad bona fide ab ipso quoque colatur. Tum diploma exhibet, aureo panno, et bulla aurea desuper (ut most est) obsignatum. Caesar ad haec breviter respondit. Ultimo loco vasculum balsami Aly bassae primarii vezirii nomine, suo autem camelos quatuor, equum, tapetem sericeum, duos stapedes argento obductos, ac duas patellas ex agate dono dat. Maximilianum privatim invisit duobus camelis dono datis. Cum hoc oratore Augerius Busbecius belga, qui pacem sollicitaverat, septennii legatione functus tum rediit, remisitque Alvarum hispanum in clade ad Zerbum insulam captum, magna caesaris contentione, purpuratis tamen quadraginta millia*) exsolvere coactus est. Diplomatis autem capita fuere: Tributum trium annorum praeteritorum, tricena nummum aureorum millia intra certam diem Byzantium apportentur. Johannes iisdem foederibus includatur. Melchiori Balassa, et Nicolao Batoreo defectionis auctoribus armis abstineatur. Populi utrique parti subjecti gravaminibus et exactionibus, nisi ordinariis, non opprimantur aut desolentur. His conditionibus foedus octennale ictum, ac jurejurando per diplomata utrinque confirmatum.

---

*) Istvánfi jegyzete: Non tantum.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

Caesar his rebus peractis, per rhenanos populos tractumque Rheni Alsatiam, Constantiam, Sveviam, tandem Oenipontum quarto Calendas Februarias pervenit. Eodem tempore in Galliis magni tumultus exstitere. Jam inde ab rege Francisco gliscens secta calviniana hac tempestate in factiones et bella erupit. Henricus enim pace facta cum Philippo Hispanorum rege, non diu supervixit; nam tradita ei sorore, in iisdem nuptiis, ludi equestris concursatione fragmento hastae tempora perforatus, paulo post moritur. Succedit Franciscus Secundus filius, a quo Dux Condensis suspicione haeresis capitur. Sed hic admodum adolescens, praematura morte, ex lepra (ut dicitur), mense Novembri praeterito fatis cedit, suffecto Carolo Nono fratre aetatis suae anno decimo. Condensis etiam ope fratris regis Navarrae et gubernatoris liberatur; mox adversae partis dux, quos ugonotos vocant, Gallorum Germanorumque magnum exercitum comparavit. E contra Franciscus Lotharingus Guisiae dux, regis et reginae partium copias contraxit. Fit praelium ingens,

XIX. Kalend. Januarias. Victoria penes Guisium stetit, capto Condensi. Momorancius connestabilis magister equitum vivus cessit in potestatem ugonotorum, XII millia hominum, inter quos plerique proceres Galliae, ex utrisque partibus caesa esse dicuntur. Secundum praelium Guisius Aurelianum circumsedit. At transfuga quondam in servitio Guisii exsistens, et ob id ab eo fidus habitus, attamen dolo in mortem ejus pretio emtus, emissusque sclopeto inopinatum trajicit. Caedem Guisii pax subsequuta est his conditionibus: uti Condensis ac connestabilis ab utrisqué dimittantur; religionem quisque pro conscientia amplectatur; equites germani ab ugonotis accersiti, solutis regia pecunia stipendiis exauctorentur. Haec ante mensem Majum ita acta sunt. Porro eodem mense Pius IV. pontifex maximus cardinalem Moronum legatum ab latere ad caesarem et ad concilium tridentinum miserat. Caesar extra oppidum ad trecentos passus obviam ivit, et eques uterque dextras miscuere. Sed de concilio ut pauca dicam, res exigit, ut ea, quae inter duos christianitatis monarchas acta sint, paucis forte comperta, me quidem interveniente bono publico patescant.

Ferdinandus intermissum concilium denuo congregandum curaverat, ejusque promovendi causa Oenipontem concesserat. Legati caesaris erant Antonius Muglicius pragensis archiepiscopus, ac Georgius Drascovicius episcopus quinqueecclesiensis. Duo erant a clero ungarico, Johannes chanadiensis et Andreas Dudicius episcopus tininiensis. Caesar reformandum statum ecclesiae ad formam primitivae urgebat. Galli idem flagitabant. Moronus ut caesarem a sententia abstraheret, missus erat; vel quam

maxime posset, dignitati pontificiae consuleret. Disceptati sunt inter caesarem et pontificem, Morono annitente praecipui articuli controversi, ac usque eo ventum est, ut jurisperitis, quorum opera caesar uteretur, pontificiae largitiones obtenderentur. Ejus disceptationis is finis fuit, quod pauca, quae ad libertatem et formam concilii pertinerent, reformarentur. Ceterum cum perspiceret caesar, dogmatum praecipua, reformationemque enixe caveri, Italos plerosque titulares, quorum multo major pars esset concilii, intentos pontifici, Germanorum nisi unum suffraganeum, nullum adesse, destitit instituto. Necessarium duximus praecipuos ex formula caesaris articulos annotare: Ut integra coena Domini ad evangelicam traditionem revocaretur; sacerdotibus conjugium restitueretur; pontifici auctoritas certis legibus et finibus statueretur; concilii et pontificis primatus determinaretur; dispensationes ad aedificationem concederentur; curiae romanae abusus reformarentur: certa formula electionis praescriberetur; jus divinum de residentia episcoporum declararetur; cardinales ex omnibus nationibus creandos, ac definito numero priorum conciliorum decreta sancirentur. Ex omnibus vix primum extortum, sed ut ejus dispensandi penes pontificem facultas esset, per eum effectum. De conjugio clericorum etiam finito concilio multum laboratum est, et per Ferdinandum, et deinde Maximilianum. Siquidem cum per pontificem obtineri vix posse sperarent, concilium per Germaniam nationale cogendum statuerant; ita aut permittendum pontifici fuisset, aut decreto concilii statutum foret: quippe leges, quas vocant decretales, docere jurisperiti affirmant: cessante pontifice, imperatorem romanum, tanquam pri-

mum advocatum ecclesiae, functionis pontificiae vices in curandis ecclesiae negotiis supplere atque curare debere. Et ne ad finem deduceretur, bellum transsilvanicum fecit. Nam mortuo Ferdinando, et bello in Superiori Ungaria renato, ut paulo post dicetur, egenus auxilii princeps, veluti stipem emendicando necessitate victus, cedere est coactus.

Sub hoc idem tempus Sigismundus Forgach, vir priscae fidei, priscorum morum, e vivis excessit*), Ladislao et Ludovico regibus probatus. Johannem modo attigit, et in ejus electione omnibus ordinibus consentientibus interfuit. Paulo post per Stephanum Batory palatinum et alios paucos Ferdinandus inductus est, et regnum diductum, partibus danubianis Ferdinando relictis. Ita in ditionem Ferdinandi cedentibus bonis, privatam atque innoxiam, unoque tenore laudatam vitam ad longam aetatem, ab omnibus bonis desideratus, perduxit; reliquit liberos quatuor, filias tres; vidit filiorum virtutes et honores; vidit et seros nepotes. Pragensi coronatione et francofurtana electione finitis, in regno quoque Ungariae vivus electionem fieri volebat, et mandata Oeniponte dederat, pro comitio ad vigesimam Augusti diem Posonii celebrando. Igitur per Oenum Danubium invectus Calend. Julii Viennam appulit. Paulo ante profectionem pragensem patefecerat id primoribus regni, vivo tum adhuc Thoma Nadasdino palatino, ac formula mandati perscripta, injecta fuit etiam quaestio de electione, caesare successionem, primoribus electionem tuentibus. Caesar electionem fieri, ubi liberi non essent regii, arguebat; tum adducebat

*) Istvánfi jegyzete: Sigism. Forgach, pater auctoris.

Sigismundi exemplum, Ladislai pacta. Contra Ungari jus gentis per manus traditum allegabant; pacta vero vi vel favore expressa, inter paucos facta, publice damnata; neque recte a paucis dari, neque accipi, quod universorum esset; si plures fuissent ex stirpe regia, primogenitum elegisse; nam populus in campum Rakos confluebat, et regem salutabat, injussu populi neminem unquam rite rerum potitum. Id testari et idioma non coronare sed eligere regem dicentium. Hinc Ludovico regi infanti et in sinu gestato electionem et coronam ante tempus acceleranda curavisse patrem. Cur enim maturasset ante legitimam aetatem, nisi dubitasset de jure regni? Sed haec quaestio in medio mansit. Dubitatum etiam fuit, an Transsilvaniae populi et comitatus extra Transsilvaniam, qui in ditionem Johannis cesserant, ad electionem accirentur; occurrebat enim difficultas, quodsi non vocentur, non videri comitia generalia, electionemque legitimam; si vero vocentur ne contradicturi et Johannem praelaturi essent. Quare tutius consilium visum est ut omitterentur. Jam paucis ante diebus, quam caesar rediisset, Stephanus Batoreus Somliensis orator Johannis advenerat; ostendebat Johannem sincere et ex animo pacem cupere; illud saluti Ungariae conducere, illud christianitati; haec bella christianis funesta, communibus hostibus laeta esse, quando discordia christianorum satis superque aucti sint. Jam vero si debellaretur Johannes, an ideo bellum desiturum? Verendum potius, ne Turca intempestivum bellum moveret; vel ad amicitiam turcicam, vel ad bellum propugnandum, pacem mutuam salubriorem esse; agnoscere se socerum, agnoscere majestatem imperatoriam, quam semper parentis loco habere desideraverit; conjux charissima reddatur, sit

hoc vinculum charitatis, et stabilimentum pacis perpetuae. Titulo regio, quoad vixerit, se abdicare non posse, quod honorem quam omnia cetera retinere mallet; verum liberi si qui forent, eum titulum haberent, quem ipse aut Maximilianus concedere vellent. Ad haec praesentibus terminis contentum fore; utque firma haec fore credantur, non recusare alias quoque honestas et aequas conditiones. Ad Maximilianum privata dederat mandata, ac mediatorem pacificatoremque eum acceperat. Ex proceribus ungaris plerique advocati pacem atque affinitatem consulebant. Nam cum regina Isabella Transsilvaniam et diadema regiaque insignia tradidisset: Johanna minima nata erat in foederibus filio pacta. Legati caesaris erant Thomas Nadasdinus et Castaldus, jussi qui nomine caesaris et sponsae sacramentum darent. Fuit hoc in oppido Colosvar ad altare solenniter celebratum, exceptumque in speciem laetitiae tormentorum aeneorum displosionibus, et concentu tubarum. Negotium tamen legationis in proximum comitiorum diem dilatum. Ad eum Maximilianus, quod quadriga propter palatium inversa pedem illisus advenire nequivisset, pridie Calend. Septembr. est invectus. Danubio duplici ponte strato, proceres populusque, equitesque trans pontem ad DC passus obvii fuere ac per archiepiscopum strigoniensem Nicolaum Olahum oratione exceptus; longo deinde agmine equitatus praecedebat; omnes enim praecipui ex Bohemia, et aliis provinciis evocati erant. Ungari hos sequebantur, quorum erant quatuor millia splendidissime auro, argento, pennisque exornata. Legio una germanorum una cum duodecem falconetis a latere Danubium versus processit. Hoc ordine ingressum domus archi-

episcopi hospitio excepit. Bohemi ultra Danubium ad ripam stativa sibi fecerunt : pedites hinc ad pomoeria ferre civitatis. Ungari vero in agro suburbano Ungariam versus in castris manserunt. Caesar postridie navigio vectus Ungaros lustravit. Subibat considerare tantum splendorem ornatuum, tantam multitudinem intuentibus in majestatem gentis rebus integris, comparatione moestissima, ad praesens tamen jucunda. Etenim supra octoginta millia bellatorum in campo Rakos comitii loco multi sese vidisse memorabant. Propositionem habuit caesar Maximilianum inaugurandi, sed regnum internis externisque malis concussum diversa sentiebat; neque omnium erant concordes sententiae. Pars, universa nimirum nobilitas et ceteri ordines inprimis remedia flagitabant, nunc esse tempus libertatis, ac salutis statuendae; de comitio in comitium hactenus verba data; quando autem finem futurum? quin neque rite electionem aut coronationem fieri, nisi prius palatinus creetur, cujus praecipua vox ac dignitas in eligendo esset; nam more majorum, si palatinus decessisset, in conventu generali alius eligebatur; neque sine palatino ulla electio rite est peracta; cupere ergo se comitium ex instituto majorum prius peragi, palatinum nominari, tum regem, qui publicae libertatis, justitiae, salutisque tutor sit, eligi debere; denique jusjurandum caesari objicere, quo ipse regno constrictus fuisset. Praelati ac barones, exceptis tamen aliquibus, caesari, ac necessitati quod aliter fieri non posse intelligebant, parebant, ac praemittendam inaugurationem, postea publica negotia tractanda censebant; ita juramenti, et officii regii validiorem fore admonitionem;

sed hi variis ex causis, metum, favorem, aut spem futurorum honestis argumentis obtegebant; pauci quibus libertas et salus publica potior, majori ex parte in qua erat nobilitas, et plurima multitudo ceterorum statuum assentiebat. Non defuere, qui Ferdinandum praeoptarent, notum militiae, et in bello ante paucos annos, tum clementia, liberalitate atque virtutibus.

Absumpti sunt altercando multi dies, potentia vincente aequam sententiam; frendente tamen multitudine. Archiepiscopus strigoniensis, Nicolaus Zrinius, Franciscus Batthiany, secretis principem sermonibus hortati, fama erat, Coronam, regaliaque insignia in manibus esse; ne inauguratio statim fiat, quem contra ausurum? Archiepiscopus ex sordidissimo loco, et valacho patre natus, ad summum locum aliorum odio evectus, locumtenentiam et regium sigillum retinere studebat. Haec enim omnia summa officia tenebat cum gravi omnium offensione, quod multorum dignitates, et loca indigne occuparet. Zrinius ad palatinalem dignitatem, Batthiany ab Matthaeo et Ladislao Sibrik bonorum causa postulatus, favorem regium ambiebant. Hic vero quo lex perferretur, ne antiquae causae ante obitum regis Ludovici motae, aut movendae in judicium venirent. Perlata tamen est lex certatim omnibus annitentibus, ut omnes causae judicarentur, nulla habita ratione aut differentia; quod diu ante exoptatum, praevalente contraria factione, eamque principe fovente, impetrari non potuit, Andrea Batoreo, cujus summa erat auctoritas ex dignitate judicis curiae, ob illatam nuper injuriam, et metum brevi assensu omnia permittente. Metuebat enim ne arces atque amplissima bona, quae ultra et citra Danubium habebat, ad posteros pervenirent,

cum ipse et Nicolaus infecundus esset, et Georgius Johannem sequeretur, cum tamen injuria mirum in modum angeretur. Habebat is uxorem Annam Thurzonem, filiam Alexii paulo ante defunctam cum dote XL millium florenorum et Sentavia arce, cujus soror Elisabetha apud Hieroslaum Perenstainerum bohemum in matrimonio fuit, sed luxu usque adeo corruptum, ut cum aequalem dotem et patrimonium insuper abligurivisset, Romam tandem ob inexolubile aes alienum confugere coactus sit, omnibus bonis pro creditoribus adjudicatis. Sed cum iterum omni ope destitutus ad uxorem rediisset, mortis consilio capto, nimio vini potu paulo post semet confecit. Elisabetha impudica habebatur, quamquam nec alia multo pudicior crederetur, denupseratque in Adamum Ungnodum bohemum. Itaque cum Viennam vocatus esset Batoreus, et nonnulli consiliarii ab Maximiliano de tractanda futura diaeta paulo ante reditum Ferdinandi, et Ungnodus dotem Annae jam uxori suae cedentem reposceret, et ille tardius, et nolens redderet, promisit partem Maximiliano, si rationem recuperandae dotis brevem, et extra longiores litis processus iniret. Batoreus ergo commeatu accepto cum domum redire vellet, in porta civitatis detentus et reverti coactus est; cum contumeliosissime ad multam diem ibi persedendo et frustra missitando ludibrium sui praebuisset; neque prius abire permissus, quam dotem et omnia bona integre se redditurum sub cautione promisisset; ad portas quoque civitatis custodiis locatis aliquot carpenta matronarum nobilium perlustrata sunt, veriti ne clam discederet, quamquam detentionis obtenderetur alia causa, quae talis erat: Hospiti Viennensi DC aureos mutuo dederat, ut quoties Viennam

veniret, hospitium daret. Sed procedente tempore, cum ille repetenti reddere nollet, quamvis ad praetorem per familiares retulisset, nihilque aliud, quam verba contumeliosa accepisset, Sentaviae, quae mercatu animalium celebris est, cujusdam lanii viennensis certas oves, quo creditorem suum ad satisfaciundum cogeret, retinuit. Maximilianus ergo respondebat: Praetorem jure civitatis usum, tamen cum ad dotem uxoris restituendam valide constringeretur, nec se dimissum iri sciret, antequam sponderet, illam causam in speciem obduci intelligebat. Id exemplum nunquam antea in principe viro commissum, ita tum hominem exacerbarat, ut juraret nunquam se amplius in Austriam venturum, quamquam levitate ingenii non servavit; nec crebrior toto regno sermo per multos menses fuit, ut majoris alicujus rei causa vulgo crederetur. Electionem regiam a Lacedaemoniis, qui ex Heraclidarum familiis reges eligebant, vel more Romanorum sumtam a majoribus accepimus. Ita Maximilianus Idibus Septembribus in aede divi Martini per Strigoniensem coronatur. Ad coronationem neque legatos comitatuum, neque nobilitatem introisse constat; et aliquos a vestibulo templi vocatos abnuisse; in aedem Franciscanorum hinc pedibus itum, et sacros milites de tribunali dixit; inde conscensis equis extra portam, ibi tribunali circumfusa multitudine jurisjurandi verba clara voce praeeunte Srigoniense recitavit. Danubium versus postea ventum, ac ex tumulo de industria facto ad plagas in equo strictum vibravit ensem.

Proxima die Maria uxor, eademque soror patruelis per besprimiensem pontificem, antiqua praerogativa coronata est propria corona et pretiosissima; altera, quae regum est, humerum saltem leniter tacta;

argumentum feminei sexus nullum in regno jus obtinentis. De imponenda capiti regis corona inter palatinum et Strigoniensem in ea consultatione, de qua supra diximus, quaestionem obortam et ad cognitionem comitii dilatam mors palatini intempestive sustulit. Post haec aliquot dies epulis, spectaculis, ludisque equestribus consumpti. Inter quae simulacro Trojae praebito, cum magister ignis artificialis ex pulvere tormentario parati, nihil prius significans succendisset, momentoque omnia corripuisset, neque confertissima multitudo uno saltem eoque augusto aditu elabi posset: multi igne periere; plerique sese praecipitarunt; et cum alii alios praevertere conantur, inter flammam et casum miserandum spectaculum de se praebuere. Erant qui id incendium inter mala auspicia numerarent. Melchior autem Robles hispanus atrox facinus ausus, Johannem Peteo cubiculariorum magistrum fuste percussit, excito sangvine, cum altero socio sceleris, qui sclopetum intentavit, sed displosum non est, ac admisso equo dilapsus est; postea lege majestatis damnatus poenas dedit. Non aliud comitium fuit magis turbidum propter communes et maximas conquestiones. Nam disciplina militari pridem dissoluta, miles villatim vagari, rapere, praedari, dicto inobediens esse; et eo magis quo quis potentior, latrocinium pro militia haberi; raro stipendia pendebantur, supra quadraginta plerisque debebantur. Accesserat quod nulli bono magistratus, dignitates, praefecturae, ac praemia dabantur; sceleratissimum quemque non poena, verum largitione retinere industriae erat; causae cunctarum malarum artium; impune omnia facere ac pati; judicium nunquam, jus nullum fieri consuetudo esse. Denique metu, favore, vel pretio omnia, pleraque fortuito

fieri. Dolor in miserationem versus est, quodam nobile manus amputatas, et e collo pendentes ostentante (a quodam Balassianorum per omne flagitiorum genus impune vagantium patratum). Consurgebant alii, alia calamitatum genera lacrimis et gemitibus referentes; universorum animos vehementer accendit, quod Antonium Zekelium CC equitum capitaneum, hominem seditiosum, sceleratum ac virulentum, quinque comitatuum nomine publica querela in judicium vocatum, fisci regii procurator mandato principum defenderet. Vardenses, qui fidelissimam et optimam in omnibus bellis operam ab initio navavissent, Balassam arcessebant, justitiam frustra implorantes; nam paulo ante arcem eorum Zinier, communem tamen Batoreis, fraude interceperat. Adolescens quippe erat ex Batoreis nobilibus (tres enim familiae ejusdem nominis sunt, origine et opibus diversae); in ejus arcem; res pretiosas salvandi causa missurum se fingit; et juvenem in suum servitium induxerat; impetrat; mittit currus saxorum plenos; ubi ad portas ventum, perturbat praesidium, arcisque potitur. Contentio erat longe maxima, quod universi palatinum in locum defuncti suffici vellent; ac omnibus modis conari, principes vero tanto majori studio contra niti; cujus electio regni, confirmatio regis est. Quod apud Lacedaemonios ephori, apud romanos tribuni plebis, idem Ungaris est palatinus, penes quem pace belloque secundum regem summa potestas; populi inventum, ac proprius magistratus; causarum inter regem populumque judex, quin et regni arbiter. Non latebant Ungaros arcana, sed in speciem modo ad proximum comitium res dilata. Eodem spectabat, quod multos Germanorum ex intimis commendarent; passi

sunt novem regni jure donari, gnaris omnibus frustra adversus potentiam niti. Constabat nonnullos bona vivorum impetrasse, aliorum circumspectare. Summis studiis, ut praefecturae Ungaris darentur, quarum potiores Germani haberent, injuriique et intolerabiles essent, nec jure communi, neque principum auctoritate tenerentur, elaboratum et obtentum non est. Sub comitiorum tempore, despotes cum vita regnum amisit. Quod ita actum est. Moldaviae princeps arces duas ex donatione Mathiae regis in Transsilvania habebat, quarum possessionem, postquam turcica potentia in Moldavia praevaluisset, amiserat. Despotes antiquo jure a Johanne primum repetere; mox ubi non succedit sententia, bellum parare; accendebatque caesar litteris, tamquam stimulis, per se inflatum instigando. At Johannes uti amicitiam quam belli fortunam malit tentare, per legatos petere. Sed responsum adeo insolens atque superbum rescripsit, ut nullo omnino honore regio tanquam gregarium aliquem per summum contemptum Johannem affecerit, et scribere ausus sit, sese etiamsi in pectore haberet, erepturum propediem. Accedebat, quod quidam Volfgangus quinqueecclesiensis ab caesare ad eum missus cum litteris et mandatis in Transsilvaniam venerat, quem Johannes honore exceptum ad Jacobum libere proficisci permiserat. Jacobus tamen ex hoc occasionem calumniandi captans, apud Solymanum Johannem graviter defert, quod cum Ferdinando foedus adversus eum iniisset, et hunc Volfgangum tam ad Johannem, quam ad se sollicitandum ideo misisset: se tamen pro sua erga eum fide captivum ad se misisse; quare Volfgangum, quo magis Johannem criminaretur, Byzantium misit. Ceterum Moldavienses, comper-

to jam vana esse, quae de genere dictaverat, tanquam advenam et externum hominem ex insita levitate aegre tolerabant; aegrius etiam id ferebant, quod Martini Sborovscy poloni filiam, hominis externi sibi uxorem desponderat, quam propediem affuturam sciebant; atque qualemcumque occasionem accepturi videbantur, quaerebantque etiam ipsi; neque enim jam cunctandum sibi arbitrabantur, cum adventu Polonorum qui cum uxore forent, vanos atque irritos omnes eorum conatus fore intelligerent. Igitur Demetrium ducem de Visnovecz in Ruthenia ditionis polonicae sollicitare; eum enim et cognatione nonnullos ex se contingere, et ejusdem religionis esse; veniat saltem, sese illi statim cum exercitu occursuros, et in principem eum accepturos. Quare persvasus cum tribus millibus Polonorum et totidem Ruthenorum jam in procinctu erat. Cujus conatus cum ad Jacobum deferretur, quamquam de proditione nihildum intelligeret, placeretque armata manu illi occurrere: negarunt se Valachi solos velle proficisci sine tormentis, sclopetariis, equitibusque praetorianis; se enim absque his nihil posse proficere. Et quamvis Jacobus dubitabat an copias suas, quae alioqui exiguae essent, divideret: tamen ab iis petitione juramentisque tanquam praestigiis quibusdam se persvadere passus est; nullum enim dolum subesse rebatur. Ideoque CCL equites et pedites, omnes Ungaros, ad unum praestantissimos milites, praeter XXX Rascianos misit, adjunctis Dormano et Tomsa Valachis, cum Valachorum exercitu, qui Valachorum exercitum non erant formidaturi, si aequo marte fuisset pugnandum. Sed dum incauti et nihil tale metuentes in quadam villa consedissent ultra fluvium Nester, Rasciani item in alia haud procul, dispersos alios

ad ministeria, alios ad quietem, alios qui ad Valachos tanquam amicos confugiebant, dato signo unius incendio domus, ad unum omnes miserabiliter trucidant. Pauci qui sepimentum horti cujusdam diu frustra defendissent, tormentis tandem, quae in potestatem eorum venerant, confecti sunt. Rasciani vero serius adventantes, insectati ab Valachis usque ad Nezter flumen, aliquot eorum in gurgite haustis, et enecatis, reliqui tranantes evasere. Valachi hac re perpetrata Tomsam in vajvodam eligunt, qui dimissis undiquaque militibus et nunciis exercitum colligebat; nonnulli ergo ex Jacobi militibus, qui in villis ignari omnium rerum agebant, trucidati fuerunt. Quibus rebus ad eos, qui Zuchvae apud Jacobum Valachi remanserant, per occultum indicium perlatis, omnes diffugerunt, ita ut vacua et deserta propemodum aula viseretur; ad persequendos tamen missi, multos trucidaverant, et aliquantam praedam retulerant. Jam Jacobus cum ab Valachis desertum se intelligeret, et Tomsam cum Valachorum exercitu Zuchvam brevi oppugnaturum: amissis praestantissimis quibusque militibus, cumque aperto marte decertare non valeret; ad obsidionem, quod unum supererat, emisso majori tormento, ut ad illius fragorem reverterentur etiam ii, qui in villis aberant, omnia enim jam plena erant tumultu, se parat. Sperabat enim ab Alberto Lascio, Martino Sborovscio socero, et Ferdinando se suppetias consequuturum; supererantque adhuc tantae vires, quibus obsidionem tamdiu sufferre se confidebat, donec auxilia venirent. Nam DCLVI milites in arce lustraverat, ex queis ad CCCC Ungari. Equitum dux Martinus Farcas, peditum vero Petrus Devay erant; praeterea Thomas Slaboniay, Stephanus Horvat, et Gregorius

Giroty : ceteri numero fere CCC, Graeci, Poloni, Ruthe-ni, Turcae, Germani, Itali, et aliquot Valachi. Paucos post dies Tomsa numeroso et magno exercitu ad arcem obsidendam venit. Quibus Jacobus et tormentis, et praeliis quotidianis maxima detrimenta cum multo majore eorum caede inferebat: ignaris barbaris vallum facere, aggerem excitare, cuniculos agere, et quae ad occupandas arces sunt necessaria; illis e contra quae ad rem militarem usui sunt, omnibus expertissimis et peritissimis. Ideo cum barbari quatuor tormenta ita disposuissent, ut portam arcis nonnihil infestarent, crederentque illos ea ratione a praeliis prohibituros, et intra arcem arctaturos : illi per eruptionem magnam hostium stragem edidere, et tria tormenta, etiamsi hostes defendere satis conarentur, in arcem abstraxere; quo praelio sex tantum ex Ungaris desiderati sunt.

Demetrius vero jam ante ab Valachis ad principatum evocatus prope aderat; quare Tomsa relicta arcis obsidione, et per pontem transmisso Sereto amne, haud longe castra ponit. Jacobus autem et qui in arce erant, non aliter credebant, ac si auxilia venirent. Itaque Demetrius eo loco, ex quo Tomsa discesserat, consedit. Eodemque die Pisoccium interposita fide ad Jacobum mittit, conditionesque has per eum Jacobo denunciari jubet, ut quinque et viginti millia florenorum impensarum nomine, quas in bellum fecisset, Jacobus si penderet, deinceps vero in singulos annos XII millia, sese ex praesenti periculo erepturum, et in integrum eum repositurum. Ab quibus Jacobus non erat alienus. Sed interea Valachi ullam tractationem cum Jacobo fieri dissvadentes, simul promittentes, si quingentos delectos ex toto exercitu

te praestantissimos auxilio sibi daret, fore, ut caput Tomsae ei adducerent. Demetrius et spe sua, et illorum polliciti persvasus, omnem conditionem deinceps renuit; quin etiam cum aliqui ex arce pro necessariis in oppidum exiissent, unum ex eis trucidarunt, et alios in unis aedibus obsidebant, quos ex arce misso auxilio, et fugatis Polonis conservarunt. Quingentos vero quos habebat prestantissimos milites, Valachis auxilio dedit. Qui cum pontem transiissent, circumventi a Valachis ad unum omnes trucidantur. Et statim contra Demetrium adveniunt, qui pro castris circumpositis carris, munitionum loco propugnabat. Sed quantum virtus ipsa multitudini praestet, hinc est cognoscere, quod Jacobus cum tertia parte, quam Demetrius habebat, eosdem hostes, et multo plures non tantum superavit, sed etiam debellavit*). Demetrius autem, qui longe numerosiorem exercitum habebat, ab illis est victus; et cum profligatos suos videret, velletque in arcem ad eos, quos ipse sibi hostes ultro paraverat, profugere: ab hostibus tamen undiquaque circumventus et prohibitus, in silva quadam profugus et latitans, ab rusticis ad Tomsam retractus, statim ad Solymanum missus est, una cum Piscocio, quos Solymanus ad patibulum unco ferreo suspensos misere necari mandavit. Quodsi immoderatam spem, rerum ambiguarum eventum, moderatis consiliis veluti mensura ponderare voluisset se atque Jacobum servare poterat. At nihil unquam perniciosius fuit in imperiis, quam vasti animi infinita cupiditas. Ita se prius, quam hostem vincere decet.

* Istvánfi jegyzete: Hoc non Jacobo, sed Antonio Siculo acceptum ferri debet.

Sed ambo non immerito poenam dementiae luere; hic enim honestas conditiones inter saevos hostes admittere noluit: ille Codro atque Iro, ut dicitur, pauperior, et mox princeps, non contentus uno regno, neque dum firmato, jam Transsilvaniam, Transalpinam, et Byzantium ipsum verbis atque animo invaserat, aliis vero regna dividebat, ut cuidam Bessarabae Transalpinam. Transsilvaniam sane propediem invasisset. Sed et coronas duas in Polonia fieri fecerat, quas in secretiore parte domus intra parietes abdiderat. Quodam ergo die in frequenti convivio in silentium, moestitiam atque altitudinem quandam animi se composuit, et tandem veluti ex somno experrectus, divinitus sibi angelum inquit apparuisse, et maximum nuncium apportasse; ex quo in supremas partes aedium ascendebat, ibi speculabundus ac meditabundus aut ambulabat, aut abdita loca, si qua videbat, lustrabat. Quod cum per aliquot dies agitasset, Mociocum cum aliquot primoribus Valachis arcessit, et jubet illos proficisci in habitationem, in qua coronae erant absconditae, atque ut cumprimum intrarent, in genua prostrati ad Deum preces funderent, tum omnes partes habitationis diligentissime quaererent: sibi enim per angelum esse revelatum, fore, ut maxima ac divina dona reperirent. Illi, quae mandata sunt, exsequuntur, et cum difficile esse inventu, renunciat, atque aliquando remotissimum, aliquando propinquum locum significabat. Tandem aperta est in pariete abstrusa quaedam fenestella, et in ea duae coronae; tum sacerdotes convocati, ac cum ceremoniis atque divinis hymnis in ecclesiam deportatae, ac solenniter Deo gratiae actae. Post haec iterum quinque alias coronas conficiendas curabat. Nam totidem et regna sibimet desti-

nabat. Sed Mocioc ad primores, quos bojarones vocant, dixerat, nunquam angelos plures coronas allaturos. Tomsa ergo profligato Demetrio ad obsidionem revertit, discurrebantque omnia loca Valachi; nullum tamen sclopetum vel tormentum ex arce emittere; nullum sonum, nullum fremitum hostilem edere, quasi omnes dilapsi essent, ut barbari rebantur. Sed cum pauci prius accederent, mox conferti ad fossas, ad portas, et ad omnia loca, neque quidquam audirent, repente displosis omnibus sclopetis tormentisque, simul eruptione facta, vulnerari, caedi, ac tandem praecipiti fuga in castra profugere. His ergo et proximis praeliis, quae in dies ex arce committebantur, cum Valachi nunquam impetum hostium sustinerent, ubi ad manum venirent, neque muros subruere possent ex minoribus tormentis, majora enim non habebant: Tomsa ad desperationem fere adductus, auxilia alicunde circumspiciens, ad Johannem misit. Johannes vero Ladislaum Radac cum duobus millibus equitum et peditum in auxilium ablegavit. Quos ubi primum Jacobus inspexit, facile intellexit quantum probris profecisset; nihil tamen ex priori animo remisit, quamquam nova auxilia vallis, aggeribus, cuniculis, custodiisque vim represserant, et milites ex stationibus ad deditionem sollicitabant. Quod Jacobo multo plus nocuit. Nam milites pertaesi longae obsidionis, atque desperata spe auxilii, insuper a popularibus Ungaris continue sollicitati, ad deditionem inclinabant. Unde cum ad praelium Jacobus milites emisisset, et Petrus Devay ad subsidia stare jussus esset: his qui praelium committebant, laborantibus subvenire noluit, hactenus semper fidelissimus, atque militari laude longe praestantissimus; Jacobus tamen illum precibus, atque donis ad praesens

placandum statuit; verum paulo post inclinatis fere omnium animis, occasionem quaerere, et ideo stipendium petere, quod Jacobus etiamsi pecuniae inopia laboraret, vasis argenteis exsolvebat. Gliscente tamen malo seditionis, cujus auctorem Petrum Devay omnes incusabant, Jacobus intra paucos familiares vulneribus affectum necari fecit. Quod etsi meritus videbatur, sed jam paratis ad seditionem animis, non privatim, verum recto militum judicio facere debebat. Quare indignati militum tanquam justam occasionem in desertionem vertere, orto initio a peditibus. Equites vero etiamsi constantes in fide, longe tamen inferiores erant numero, qui eis resistere potuissent. Ita Jacobus a suis desertus captusque ad Tomsam perlatus est, qui primus clavam ferream capiti barbarica feritate inflixit, et eum mox trucidari fecit. At Ladislaus Radaac milites illaesos conservavit, et in Transsilvaniam cum suis reduxit, quorum aliqui ad stipendia sunt assumpti. Jacobus jam ab initio dimissis nunciis ad Sborovscium socerum et Ferdinandum, quod omnino in ipsum coronationis tempus inciderat, auxilia flagitabat; id quod caesar ac Maximilianus faciundum decreverant*); sed prius occupatis omnium animis ad pompas atque ludos, deinde dum consultatur, dum pecunia paratur exhausto aerario, dum miles, omnibus rebus lente procedentibus more solito, nihil effectum est. Cum vero Jacobus jam ante et probris et minis Johannem exagitasset, Solymanum petierat, ut regnum Alexandro restitueret; nam et Alexander per nuncios Johanni obedientiam atque officia denun-

*) Istvánfi jegyzete: Ad Ferdinandum venerat ab eo nuncius Valentinus Prepostvary, sed dum is responsum expectat, interin despotes periit.

ciarat, si sua ope aliquando regnum recuperaret. Ideo Solymanus Alexandro regnum restituit; ad cujus adventum Tomsa cum Mociocco et tribus aliis in Poloniam aufugit. Solymanus autem per nuncium, aut vivos sibi tradi postulavit, aut trucidandos. Quamobrem rex Poloniae cum ob hoc, tum vero quod Demetrium Byzantium misisset, morte affecit.

Despota duos habuit fratres : alter in Cypro insula ludum instituit, alter Venetias venit. Hic mira quadam facilitate atque assiduitate in numerum eorum se insinuavit, qui ad aerarium deserviunt; tandem sibi artem comparavit, ut omnes seras quantumvis difficillimas certis instrumentis reseraret, atque iterum clauderet Diu artem exercuit, et scrinia compilavit, donec postea deprehensus est et laqueo suspensus. Ille cum nobilium liberos institueret, cum parentibus illorum conversabatur, cumque de institutione rerum publicarum saepe conferret, coepit insulam ostentare, copias, naves, viros, nihil denique deesse ad occupandum regnum et defendendum, si viri et majoribus similes esse vellent. Tandem induxit praecipuos quosque, et legatum ad Solymanum mittunt, per quem defensionem petebant adversus Venetos, et ut se suis legibus vivere permitteret; tributum vero annuum se depensuros. Solymanus concessurus erat; sed ille cuidam amico suo, quem fidissimum sibi putabat, gloriabundus familiariter significaverat, fore ut ipse brevi in magnum dominum evaderet, et quod Cyprus novum statum haberet; qua re ille pensitata ad oratorem venetum profectus, si se praemio afficerent Veneti, magna secreta, et ad statum publicum pertinentia revelaturum dicit. Orator promittit; et ille statim rem aperit; fitque conventio, ut illum hominem in domum, quacumque arte possit

adducat. Quod cum praestitisset, in cellam vinariam orator hominem clam abduci, et tormentis ad fatendam cogi veritatem curat, eundemque ibi trucidandum; illum vero, qui indicium detulerat, cum litteris Venetias mittit, qui praemium obtinuit: missoque nuncio Cyprum, ille morte mulctatus est. Tres fratres et singuli maximis facinoribus notabiles similem exitum habuere; et quod magis mirandum est, eodem anno. Calabri quoque seditionem movere, ac multos Hispanorum trucidavere, vocatis in auxilium piratis.

Per hosce dies Stephanus Bathory legatus Johannis Posonii mansit; et erat spes pacis constituendae. Etenim Georgium Blandratam medicum, et ex intimis consiliis Posonium miserat, tali mandato, sed tamen secretissimo, ut etiam Transsilvaniam atque Ungariam, si alias sibi Ferdinandus provincias daret, commutaturus esset. Quae tamen tandem post varias et multas disceptationes conclusa est, uti Johannes quemcunque vellet titulum, praeter regium, sibi ipse eligeret; cujus una sublata controversia, sese filiam suam Johannam, jam ipsi antea desponsatam, et non aliam in uxorem daturum. Transsilvaniam totam, Ungariam vero usque Tibiscum amnem haberet, in perpetuam haereditatem summo jure, summaque prorsus atque regia auctoritate. Muncacium et Hustum cum Maramarusio erant in controversia, quod illae arces ultra Tibiscum essent; orator allegavit, nihil se petere aliud, nisi quod Johannis esset, et jam possideret; indignum quippe id posset videri, poscere quod non possideret, et iterum cedere iis quae jam prae manibus haberet, in pacato praesertim dominio, et extra belli pericula. Etenim illis ditionibus, quae inter duo imperia in medio erant, et ad utrumque servitia,

onera ac tributa praestabant, Johannes vicissim manus excepisset, et in liberam Ferdinandi potestatem concessisset; quae erant comitatus Bereg, Ugocha, et appendices comitatus Abauyvar. Et si id fieret: tamen futurum in commune periculum esset. Nam Solymanus pro hostili esset habiturus; quamquam matrimonium singulari amore et generositate non negasset. Quae res cum difficilis videretur, interjecta est ab oratore ista conditio, uti in sortem modo dotis darentur; ita ut si prolem ex filia susciperet, illas arces et ditiones adjunctas Johannes cum heredibus perpetuo teneret; sin nullam ex ea susciperet, aut suscepta deficeret, ad Ferdinandum et ejus heredes reverterentur. Alia difficultas non minor videbatur, quod in ditionem Johannis veniebant, praeter multas nobilissimas atque illustres familias, Nicolaus et Georgius Bathory, fratres Andreae, cum amplissimis patrimoniis; quod Andreas non obscure, occulto quodam livore aegre ferebat; nam ex omnibus nulla proles restare ad posteritatem videbatur, praeter unum filium Georgii*) in tenera adhuc aetate, et pessime a moribus et vita institutum; ne familia exstincta bona quoque ad Johannem venirent; tum etiam quod homo avaritia atque ambitione profligatissimus, personas quoque suas ad bona ita obstringi metuebat, ut soli Johanni addicerentur, et Ferdinando heredibusque suis operas suas qui volent, praestare non possent. Orator ejus rei quoque difficultatem discussit; nempe personas utriusque imperii liberas esse debere; quoad operas tantum, ut cui potissimum libuerit parti, sine nota ac re-

*) Istvánfi jegyzete: Stephanum, sed is quoque 25. Julii 1605 in Eched nullis relictis liberis mortuus est.

prehensione offensioneque operam navare atque inservire possint. Quibus in difficultatibus cum moram atque tempus traxissent, Johannes oratorem revocavit. Attamen orator constituit, ut si caesar de his ante reditum suum decerneret, et in itinere cum responso consequutus esset, se pro facto et concluso habiturum. Quare caesar conditiones admisit, et antequam orator Cassoviam pervenisset, per equos veredarios litteras caesaris super eo et amicorum recepit. Cum ad Johannem venisset, magna laetitia legetionem pro voto gestam excepit, et senatusconsultum decernitur, ut Stephanus ad ratificandas conditiones statim revertatur. Unde Stephano petenti, ut tantisper domesticam rem invisat, aliquot dierum spatium concedit. Interim dum ille abest, fit mutatio omnium consiliorum, omissa atque obliterata pacis mentione, quasi ne coepta quidem fuisset unquam; praetensa tamen hac excusatione, majori aliqua autoritate concludendam et stabiliendam esse pacem, id autem per neminem, quam per regem Poloniae posse perfici. Hasce enim conditiones: quas enumeravimus, sese jam pro effectis et conclusis habere (quasi Ferdinandus quoque mutare aliquando non potuisset), sed per regem Poloniae ad haec plura et majora impetrari posse. Summam rerum omnium potestatem qui habuerunt, et qui suo arbitratu Johannem regebant, erant Michaël Chaky a scriniis, Johannes Zalancy, Stanislaus Nisovsky polonus, et Georgius Blandrata *) pedemontanus. Praeterea inter conditiones Stephanus confirmationem induciarum biennii retulerat; in quas Solymanus ex novis pactis

*) Istvánfi jegyzete: Arianus nebulo omnium mortalium flagitiosissimus.

Ferdinando consessis Johannem quoque comprehendi ad legatorum ejus postulationem admiserat. Ceterum commissarii ad certam diem ab utrisque delecti sunt componendis rebus, quae tempore induciarum violenter patratae forent. Nam Johannes multum questus adversus militarem licentiam, et praecipue Balassam, petiverat hominem turbidum et impatientem illinc amoveri, aut saltem coërceri. Sub finem Novembris exivit comitium, et caesar Viennam rediit.

LIBER DECIMUS QUARTUS.

Insequens annus millesimus quingentesimus sexagesimus quartus morte caesaris ac bellorum initiis memorabilis fuit. Initio anni caesar aegrotare coepit; sensimque labantibus viribus, et vi morbi gravescente diu decubuit, coenae tempore ad multam usque noctem sacrorum versuum harmoniae concentu, quo plurimum delectabatur, sese recreabat; ne tum quidem parcens laboribus; sed graviora negotia ipse expediebat, litteras etiam in lectulo signabat. Diutino tandem morbo confectus, non violenta quidem et lenta morte, expiatis ante peccatis, nono Calend. Augusti vita decessit. Ceteris virtutibus merito laudandus, militiam nec exercuit praesens, unicum decus regum, neque prospera fortuna bello usus. Consiliis validus, sed consiliariorum monitis plus aequo inligatus, ad quos etiam male consulta referebantur. Paulo ante mortem svadente Francisco Batthiany, parceret laboribus, Non, inquit, labores me conficiunt, ad quos natus sum, sed mea mala fortuna, Maximiliani Lutheranismus, et illa mala mulier *) Ferdinandi filii. Idem petente Maxi-

*) Istvánfi jegyzete: Philippina.

miliano per Scipionem comitem ab Archo supremum cubiculariorum varie interpretatum, ad pietatem aut dominandi cupiditatem. Maximilianus decedente patre imperii excipit insignia; nam in francofurtanis comitiis, ut supra memoravi, ita conventum erat. Eodem mense commissarii ad oppidum Zeoleos conveniunt; ex nostris erant Gregorius Bornemiza episcopus chanadiensis, Johannes Alaghy, et Georgius Rakovsky. Dum commissarii in Zeoleos sunt, Balassa castellum in oppido Halmi molitur, Mucachio, quae arx Johannis erat, milliario distante. Ea re adversarii plurimum commoti, quod non tantum tempore octennalis pacis, sed denuo per legatum quoque confirmatae, in praesentia commissariorum, munitio nova erigeretur, cum foederibus prohibitum foret; protestari, petere, ut distraheretur; ante non se commissuros in causam. Contra Balassa obsistere, negare, denique vi, armis, tumultu omnia confundere. Tum Christophorus Hagimassy praefectus praesidii in Huzt ex improviso nocte aggreditur, illoque fuga elapso, castellum vi expugnat, exscinditque, ubi Georgius Sulioc, nobili et vetere familia, cecidit. Ita commissarii rebus infectis discedunt, auctis odiis potius, quam ad pacem ulla re acta. Post haec Balassa et Franciscus Zay novam expeditionem suscipiunt. Est monasterium in Moldavia, principum donariis aureis atque argenteis opulentissimum, in quod bellis praeteritis, plerique cariores res comportaverant. Proponunt diripiendum, et celeritatem cumprimis necessariam rati, quam maxime occulte dies noctesque iter faciunt. Ardua et inculta erat per alpes ruthenicas via, eoque ac tempestatibus sunt prohibiti. Postquam caesar concessit vita, et Maximilianus rerum potitus est, in consultationem vocat, an trium annorum

tributum, cujus mittendi tempus ex paternis foederibus, ac postea recentibus promissis instabat, remittendum sit; tum quomodo rerum turcicarum negocium agendum: statuit ex consilii decreto, supradictum tributum per delectos oratores mittendum, et per eosdem tractandum de renovandis foederibus.

Interim placuit per veredarium litteras ad Turcam dari, quibus de morte caesaris ac missione tributi certior fieret, simul confirmatio pacis paternae dato etiam mandato ad oratorem Albertum de Vis belgam insinuaretur. Dimisso igitur nuncio per equos celeres paucis post diebus turcicus affuit, quem Solymanus audita morte caesaris cum litteris ablegaverat, primum honesta in officium praefactione, deinde pacem cum patre ictam, si tributum remitteretur, sponte ostentans. Acceptumque est ad omnia alia quam officium aut humanitatem, poenitebatque missionis. Haec usque Septembrem acta sunt. Tum quoque Balassius Sacmario exiverat, ac una cum Zay villatim vagando vasa conquirebant, magnumque numerum paraverant, destinantes animo Tokajensibus aliisque adversae partis vindemiam praeripere; nam his nihil unquam pensi nec sancti fuit; bellum, pacem, foedera, jura divina humanaque omnia lucro metiri. Et militia quoque tum talis erat, ut etiam in foederibus praedari, et latrocinari sibi licere putaret. Stephano Bathoreo Somliensi praesidium cum Balassa egressum significatur paucis ad custodiam Sacmarii relictis. Erat Sacmarium Christophori ac Stephani Somliensium fratrum*), locus et

*) Istvánfi jegyzete : Antiquitus Sakmar erat reginae Ungariae peculium. Postea Rex Mathias dederat Stephano Zapoliai palatino. Rex autem Johannes patri istius Stephani Somliay.

Transsilvaniae et Ungariae opportunus; ibi hinc Samusius, illinc Marus profundis alveis flumina concurrunt *); quae causa fuit, ut Johannes magnum praesidium imponeret, duce Balassa, aeneaque tormenta in usus belli, velut in armamentarium, comportaret, ac sedem belli, manente dominis proprietate et fructibus, faceret. Uti autem in potestatem caesaris per proditionem Balassae venit, superius dictum est. Somliensis ubi foedera videt non observari, simul hereditatis potiundae accensus cupiditate, quam maximo silentio sub occasum solis Varadino, cujus tum praefectus erat, egressus cum expeditissimis militibus; disponit qui portam invaderent, qui scalis muros scanderent, ac singulis munia Martis atque loca distribuit. Ante lucem omnibus ex partibus castellum invadunt simul; pars scalas admovent, et ad coronam evadunt, pars ligneum murum securibus conscindunt, pars ignem et materiam admovent, et imprimis per aversam portam, quae tuta ab impetu videbatur, miles irrupit, moxque aliis quoque ex partibus; et fit praelium ingens, tandemque uno et eodem impetu castellum expugnatur, in quo thesauri, uxor quoque et liberi in praedam cesserunt; praedam tamen omnem militibus concessit, quemadmodum se facturum ante receperat, praeter uxorem et liberos, quos in Transsilvaniam Johanni misit; milites germanos ad CC et totidem fere ungaros, qui ex praelio superfuere, dimisit. Decem millia **) pondo argenti infecti reperta dicuntur;

*) Istvánfi jegyzete: Non concurrunt ibi Marus et Samus. Marus enim ad occidentem, Varadinum versus fluit, Samus vero non longe a Colosvár ortus ad meridiem. Sed prope Sakmár Samus in duo cornua dividitur, inter quae aedificata est arx ex materia et argilla.

**) Istvánfi jegyzete: Non tantum.

auri signati et non signati vis magna; ad haec vasa argentea aureaque, mundus muliebris, et copiosa supellex, quae per omne genus flagitiorum cumulaverat. Rivulus minerarum secundo*) milliario distabat, dives oppidum, et secturis auri argentique longe opulentissimum, sine praelio traditur ab oppidanis, arcem vero post paucorum dierum oppugnationem**) per deditionem capit. Secundis initiis nec Johannes se continuit, sed de his certior factus militem conscribit, duodecim hominum millia brevi comparat; et primum Hadad occurrebat, infamis proxima clade. Sed tum per duces bellum duxerat, nunc coram et imperatoris, et militis munia obibat. Mathias Szenniesy vir acer et militiae exercitus praeerat, et egregie tuebatur. At ubi tormentorum muralium potentia dirutis muris militi patebat via: Johannes paululum militibus cohortatis, muros scandere jubet; hinc et illinc multi cadunt, multi sauciantur, tandem deficientibus propugnatoribus Johannitae interiora arcis pervadunt, omnibus praesidiariis aut interfectis aut captis. Mathias Zenniesy vivus in potestatem venit; quem in praesentia multis vulneribus affectum benigne fovendum mandavit, postea bello confecto honoratum et muneribus auctum liberum dimisit. Eadem virtute et celeritate castellis Bathor et Sancto Martino expugnatis, Cisvardam oppugnat. Sed ne oppugnatione munitae arcis attineretur, majora enim animo destinaverat, et hiems timebatur, his conditionibus datis acceptisque: ad octavum Idus Januar. venturam ad deditionem, si auxilia caesariana in tempore non adforent, ad ulteriora processit. Inde Tibiscum

*) Istvánfi jegyzete : quinto.
**) Istvánfi jegyzete : Imo eadem nocte.

ponte navibus juncto trajicit, et arcem Athia, validam praesidio atque munitionibus in deditionem recepit. Primum tormentis admotis dejecti muri pluribus in locis, tanta mole et multitudine ferrearum pilarum, ut arguentibus profusionem, nihil sibi respondit ad gloriam remissum esse debere, neque nimium intensum quicquam videri. Post corona circumdat, et militibus loca impertit, qua quisque simul ingrediantur, tum hortari singulos. Eo die non tironis, ut putabatur, sed imperatoriis et senilibus artibus spectandus videbatur. At caesariani gnari praesentis exitii, incerti et effugii et praesidii, deditionem occlamant. Igitur Johannes, ne ulterius saeviretur, milites revocavit, vitaque saltem impetrata ac singulis ensibus statim abire jussi. Exin arce Covazo minore vi expugnata, utramque funditus ob propinquitatem arcibus suis Hustio Mucacioque exscindit. His rebus pari virtute et fortuna gestis, sequuti imbres, auctus fluminum, et praematura hiems prohibuere, ne Cassoviam, Eperjesium et ceteras civitates liberas occuparet. Ita reversus Echetum, arcem natura et arte munitissimam, uno aditu, eoque angusto, cetera profundis lacubus late circumfundentibus, et validissimo caesaris praesidio firmatam oppugnandam statuit. Sed Nicolaus Bathoreus conditiones easdem, quas vardenses, paciscitur. Haec usque ad Nonas Decembres acta. Ceterum paulo ante Maximilianus tributum trium annorum per Georgium Albanum de Chirke, et A'catium Chaby Byzantium miserat, adjuncto Michaële Cernovith nuper profugo Byzantio, datis mandatis confirmandae paternae pacis.

Inter haec Sigismundi Augusti Poloniae regis datae ad caesarem litterae redduntur, nam ex Lithvania lon-

ginquitate itineris serius advenerant, quarum sententia in hunc modum fuit: Johannem II. nepotem suum, et electum regem Ungariae, Dalmatiae, Sclavoniae, Croatiae, insigniter datis ad eum litteris conqueri. Damna enim et injurias atque hostilia vix toleranda in dies ingeri a praefectis et Balassa, pacem, foedera pro nullis haberi. Arbitros delectos, ut vetera noscerentur: sed tum Balassam castellum in oppido Halmy exstruxisse loco agriculturae suae, nimirum ut commeatum Hustio Mucacioque intercluderet; vindemiam quoque omnem eripere conatos; jam alia propemodum infinita non recensere, quibus omnia turbare, praedas agere, nihil hostilitatis reliquum facere, per nimiam licentiam in usum venisset. Saepenumero petitum a se caesarem, amoveret illinc Balassam, vel in sua statione teneret; nihil unquam effectum tamen. Denique protestari, ubi pacem, amicitiam, affinitatem tot legationibus suis et ipsius impetrare nequiverit, se suosque contra hosce homines divino humanoque jure ad tuendum defendendumque obstrictum. Ceterum utut sint incomperta sibi, indolere tamen acriter causas bello inter nepotem affinemque; et petere caesarem, ne pacis consilia abjiciat, neve se ad turbida rapi sinat; meminerit etiam in quo christianorum fastigio sit, ne civile necessario bello praeponat; pacem potius fovendam, altricem et generis humani, et nunc maxime christianitatis; hoc cumprimis honestum tanti nominis principi, necessarium vero et Ungariae et christianorum rebus; daturumque se operam, ut Johannes, alioqui non inturbidus, aequis conditionibus contentus reddatur. Adjunxerat autographum Johannis, quo integer haberetur; sed Johannes paulo acrius perstrinxit, Maximilianum a se mediatorem et

pacificatorem apud patrem assumptum speciosa ostentasse, nunc occulta odia promere. At caesar in animo destinarat, quomodocunque vindictam sumere; et erant, qui libellos spargerent, queis facta Johannis praedicarent, e contra caesarem carperent, repertique etiam sub aulaeis, ubi accumbere consvesset; quo magis accendebatur, ita ut raro in publicum prodiret. Nihilominus consiliarios ungaros Posonium convenire jubet, et eorum perquirit opinionem. Difficilis erat responsio; nam ex actis commissariorum eadem convincebantur; postremo tamen ita responsum: Pro affinis officio se gratias agere; ceterum coram commissariis quaestiones disceptari debuisse; conventum ab adversariis solutum, et castellum jure exstructum, ut excursiones Mucacio et Husthio arcerentur, nullius injuriandi causa; bellum prius a Johanne illatum se propulsaturum. Ad tollendum etiam veneno animum adjecit, datique sunt bis mille quadringenti numi aurei Josepho Macario, Melchioris Balassae secretario, quod isti exequendum susceperant. Eadem aestate Hispani Pignonum, arcem adverso littore freti gaditani situm loco edito, expugnant.

LIBER DECIMUS QUINTUS.

Initio anni caesar bellum parat, cum legationes praemisisset ad omnes christianitatis potentatus; et dedere auxilia: Pius IV. pontifex maximus L millia nummum aureum, Ferrariensis totidem, Florentinus CC millia mutui nomine absque usura, genuenses studia imperatoris adversus comitem Falisci captantes, exulem et Galliarum regis litteris commendatum, XL millia; cum paulo ante mortem Ferdinandi marchionis Finarii causa composita esset, ob tyrannidem per genuenses statu dejecti. Dux et circulus Bavariae XL millia nummum ut vocant joachimicorum. Insuper ab quaestoribus ad magnas usuras aes mutuum contrahitur. Duae quoque arces in Ungaria, Trincinium Margaretae Zeechy pro LX millibus, Dios-gieorum pro totidem Gabrieli Pereny pignori traduntur. Ergo jam pecuniis undecunque conquisitis, magno studio conscribuntur duo millia equitum germanorum, peditum quinque. Comitatuum supra et infra Cassoviam nobiles viritim, pagani decimus quisque in expeditionem iere. Praeficiuntur bello Andreas Bathoreus, et Lazarus Svendius evocatus Alsatia. Hieme asperrima Cassoviam miles, duces, impedimenta convenere. Hic locus, sedes bellorum, et inchoando consilia inita. Bathoreus Tocajo censet, constrictis gelu Tibisco et Bodrogio fluminibus nunc facili aditu, postea

vero inexpugnabili; oppidum pediti receptaculum, prima fronte capiendum; aperto saeva hieme peditem non consistere. Svendius ab minoribus experimentum capi. Valuit Bathorei sententia. Ita Nonis Februarii Tocajum perventum. Ea arx in peninsula sita, concursu amnium Tibisci ac Bodrogi, uno ab latere fossa ingens, propugnaculis, aggeribus, aliisque rebus in longum obsidium munita, si fortuna aequa fuisset. Oppidum praeter fossam et crates muri specie minime validum. Franciscus Nemethy mille quingentorum selectissimorum militum praesidio tuebatur. Svendius cum CCCC Germanis, et ungaris equitibus totidem, explorandi situs causa praecedit; quos Nemethy acri praelio excipit, ac terga vertere cogit: sed aliis super alios auxilio venientibus, recedit sine damno, ex nostris caesis aliquot. Post praelium secunda oppugnationis die oppidum receptum, magno usui germanis peditibus. Gabriel Perenius illustri loco natus, sumptibus suis quadringentis equitibus, peditibus DCCC, canonibus aeneis ingentibus quatuor advectis, in tempore adfuit. Nicolaus Bathoreus Echetio equites CC, canones duos misit. Cassovia duo canones et colubrinae tres assumptae, Vienna XII minora tormenta subvecta erant. Bathoreus cum Svendio oppugnationem hoc modo instituunt: Melchiorem Balassam cum parte copiarum ungaricarum duobusque canonibus et aliquot tormentis minoribus Tibiscum glacie transmittere, et illinc urgere jubent; quatuor canones ex parte Bodrogi, duos a continenti, colubrinas tres in collem quadringentos passus distantem, queis interiora peterentur, locant. Quarta die postquam muri dejecti, educunt militem, miscent praelium; hi superare muros, niti, hostemque dejicere: illi e contra sese tueri, hostem

ferire, tela missilia, sulphuream materiem certatim ingerere. Irrita oppugnatione milites revocati. Cecidere ex caesarianis DC, plures saucii. Erat propugnaculum validum materia exstructum, eo fossores submittuntur, terraque egesta, funibus et catenis robora vinciuntur; quae ubi magna vi evulsa sunt, moles corruit; inde coepta medio diei secunda oppugnatio. Caesarianis glacies magno commodo fuit, quod sine periculo transirent, et subinde novi in praelium succederent; perfracta tamen uno in loco multos militum hausit. Illis quae maxima praesidia erant, duo ingentia flumina, temporis injuria in contrarium versa; ad haec vi atque multitudine superabantur; neque sustinuerunt diutius, sed interiorem in arcem obscuro jam diei sese recipiunt, fossa et muro etiamsi validam, minime tamen duraturam adversus tormenta praevalida, et aquis iniquo coelo gelatis. Adsultatum est aliquot dies, propugnatumque haud minus, dum Nemethy superfuit. Postquam pila tormenti cecidit, induciae petitae, et diei saltem datis, arx pacto traditur. Nam auxilia tarda erant, et retinere, duce amisso, desperabant. Caesariani quoque moram omnem periculosam rebantur. Conditiones fuere: ut ipsis salvis, armisque propriis, ac vestibus abire liceat, et corpus Nemethy asportare una; utque in tutum, adjuncta comitiva, deducantur. Quadringenti omnes, major pars saucii, corpus Nemethii mediis tapetibus gestantes, funebris pompae in morem exivere, truci ac minitanti vultu potius, quam moesto; ibi reperta $\overline{\text{IIII}}\infty$ vasa vini nobilissimi, pecuniae X millia nummum. Capto Tokajo sua et aliorum opinione citius, arx Serench a tergo non erat relinquenda, Nemethii praesidio tenta. Missus ergo Balassa cum expedita manu. Illi etiam comperta morte

ducis deditionem obsidio praetulere, probrosa deterrimaque comparatione.

Sub his oratores caesaris Byzantii instanter laborabant de reddendis Sacmario et Rivulo Minerarum, eoque jam Turca devenerat, ut Sacmarium reddendum Johanni significaret, Rivulo Minerarum retento. Quod ubi Johannes accepit, arcem oppidumque funditus solo aequari jubet. Svendius autem comperta re, cum omnibus copiis Tibiscum trajicit, Sacmariumque vacuum muniendum statuit; nam jam fama gliscebat beglerbegum cum magnis copiis affuturum. Quare multitudine paganorum undique evocata, simul militibus operis distributis, dies ac noctes festinare. Intra hoc tempus Rivulum Minerarum in quarto milliario, recipientibus oppidanis, occupat. Dum caesariani muniendo Sacmario insistunt, Johannes Stephanum Batoreum Somliensem et Stanislaum Nisovscium polonum ad Andream Batoreum et Svendium cum mandatis ablegat, tractataque pax et icta ex praesenti necessitate magis quam sincere, his repellendo bello nondum paratis, illis beglerbegum suspectantibus. Conditiones fuere, ut Johannes Transsilvaniam perpetuo jure possideret; si tamen sine heredibus e vita decederet, jus succedendi Maximiliano et suis heredibus integrum maneret. Comitatum Bihoriensem, durante vita, Marmatia cum Huzt et Mucach ac fodinis salium statim decederet atque insignibus regalibus. Maximilianus item sororem suam Johannam in matrimonium Johanni redderet, ex antiquis foederibus; legatosque pacis confirmandae Johannes ad caesarem mitteret.

Ita legationes sequutae Idibus Aprilis, et legatus turcicus Hidait aga, vir primarius, insigni comitiva Viennam venit; tertio post die ad caesa-

rem introductus, salutatione praemissa, litteras pacem firmantes exhibet, remissique simul Volfgangus Quinqueecclesiensis, et Johannes Crusitius: ille a despota tamquam explorator in Moldaviam profectus, Byzantium missus; hic ad Zechenum captus, obscuri et imbelles, sed peritia lingvae germanicae, et apud legatos Ferdinandi adulatione, muneribusque gratiam antea emercati, Crusitius praefecturam quoque corponensem; pro quibus flagrantissimo studio Ferdinandus intercesserat; pro Georgio Bebec metu, praepostero judicio, ne uxor cum arcibus permunitis ad Transsilvanum descisceret; de quo responsum, id potius optandum, ut ille et similes, cujus pater et ipse acerrimi Ferdinandi hostes fuissent, iisdem vinculis attinerentur; eodemque tempore Transsilvano donavit. Conditiones autem hae fuere: Ut Tokajum, Zerench, et alia quae Johannis fuerunt, restituantur; contra damna illata ab Johanne rependantur. Sacmarium tamen caesari attribuendum, quia ante hoc bellum in ditione ejus fuisset; quemadmodum Rivulum Dominarum Johanni reddendum eadem ratione aequum esse. Executorem fore eundem legatum, qui perlaturus esset mandata ad Johannem. Ad haec tributum praesentis anni Byzantium apportetur. Michaël Cernovith cum hoc legato redierat, qui beglerbegum assequuti in itinere, mandato principis Turcarum revocaverant. Nam oratores acerrime instituerant, ne bellum moveretur, et ne semel placita irritarentur; adjecerantque fore, ut caesar redderet bello ablata, satisfactis per Johannem damnis. Quae conditiones cum admodum graves viderentur, cursor Byzantium celerrime ablegatur ad oratores hisce mandatis, ut Turcam ad aequiores conditiones adducant. Nam Tokajum et Zerench resti-

tuere fama et conscientia teneretur; siquidem capti Tokaji fama praedicabatur summa laude, ac forma expugnationis impressa divulgabatur tanta laetitia, ut nihil addi posset; tum quod ante rebellionem transsilvanicam in sua ditione fuerint. Rivulum Minerarum tum etiam et Sacmarum, si satisfactum fuerit de damnis redditurum; munus honorarium brevi remissurum spondeant, et purpuratos largitione corrumpant. Septimo Cal. Maji orator Johannis Stephanus Batoreus Somliensis, et Septimo Idus Maji regis Poloniae Franciscus Crazinzcy praepositus plocensis adveniunt. Sed Stephanum cursor Johannis in itinere cum novis mandatis assequutus fuerat. Siquidem Gaspar Bekes ad Solymanum initio belli missus redierat, qui ingentia auxilia ab Solymano impetrarat; insuper idem omnem pacem dissvadebat, jactitans se coronam regiam eodem die Johanni imposuisse. Georgius quoque Bebec tum reversus ex captivitate byzantina, quem Solymanus Johanni dono dederat, cujus arces uxor in ditione cassoviana adhuc possidebat, fines regni Posonio atque Danubio se eo bello terminaturum promittebat. Ita duobus levissimis mortalium impulsoribus, conditiones priores irritae factae sunt, et novae ad Stephanum mittuntur. Tractatus postea cum Somliensi per Polonum inchoatur; nam rex Poloniae jam inde ab initio pacificatoris officio omnibus tractatibus intervenerat. Summa legationis fuit: Johannem pacem semper optasse, eoque non semel et Isabellam matrem, post se, legationibus, litteris, interventu etiam regis Poloniae attentasse; petere autem cistibiscanam ditionem cum omnibus iis, quae amisisset praesenti bello, sibi reddi, utque finis utriusque imperii Tibiscus amnis esset. Recordari caesarem, cum Isabella Trans-

silvaniam, Temesvarum, Lippam, et amplissimam regni partem Ferdinando tradidisset, mox Temesvarum et quiquid extra Transsilvaniam fuit, ingenti non solum Ungariae, sed christianitatis jactura, quippe nobilissima et antiquissima Ungariae claustra amisisse. Ita timendum, ne Tocajum, et alia Turca vi eripiat, cum pro Transsilvania habeat, quidquid sit cis Tibiscum. Eam paterno jure sibi traditam; et praestare christianum atque amicum, siquidem pax coalescat, habere. Caesar scripto breviter respondet, nam mos erat omnia scriptis agere, se nihil innovaturum ex conditionibus; quae jam ante ictae essent, easdem se confirmaturum. Ad hoc legatus multo aliud responsum desiderasse, et agnoscere Johannem in nullo respectu haberi. Post ubi iterum caesarem priori sententiae inhaerere videt, petit, cursorem ad Johannem mitti liceat, qui intra decimum septimum diem reverteretur; reversusque eadem omnino mandata attulit, quae legatus. Ita spe pacis haud dubie abrupta, polonus hujusmodi verba fecit: Regem suum summo studio, crebris legationibus laborasse, ut tandem pax firma stabiliretur, nihil tamen effectum est; quin magis animos irritatos; vererique ne alterutri partium suspectus fiat. Ob id pacificatoris officium nunc ipsum deponere, et super eo solenniter protestari, moxque discedit. Sed Somliensis sub arcta custodia detentus est. Svendius gnarus horum, bellum occipit, ac Erdeodum oppugnare statuit; de quo paulo altius dicendum est.

Gaspar Dragffy illustris familiae plures ante annos decesserat, unico relicto herede admodum adolescente, et uxore. Ea ducta ab Georgio Batoreo, bona Dragfiana, arces complures, oppida et latissimam ditionem tenebat; neque diu herede exstincto, bona ad coronam

veniebant, sed tum motu transsilvanico et tractus tibiscani orto ad Isabellam descivit, ab qua aere jus hereditatis emit. Aberat Sacmario Erdeodum quatuor milliaria, et Georgius pacem firmatam iri credens ibi agitabat. Igitur Svendius in spem adductus simul potiundae arcis, Georgii et thesauri, quem constabat ibi esse, licet minima ibi pars erat thesaurorum, praemittit Balassam, ut commeatus intercludat; se quoque cum copiis superventurum. Sed ille otio, somno, inertia omnium corruptissimus, nihil nisi nomen clarissimae quondam familiae retinebat, ac in summa opulentia animi etiam vecors turpissimam deditionem fecit, nulla defensione adhibita, tot arces, magnorum etiam exercituum vim atque obsidium diu toleraturas, uno eodemque tempore, nec virtutem, neque propinqua auxilia spectans, tradendo. Viginti millia florenorum in Erdeod nacta, praeter aureorum, argenteorum vasorum, vestiumque pretiosarum et pellium zebellinarum copiam. Sub idem tempus bosnensis bassa in Croatia castrum Cruppam Nicolai Zrinii oppugnavit, Unnam amnem ultra ad ripam, qua longissime hac tempestate confinium Illyrii protendebatur, et prodente uno inopiam annonae, multos post dies ingruente vi expugnata. At Carni auxilio missi ab Carolo, cum bano Petro Erdeody, pontem arci connexum ingredi non ausi, medio amni arma ostentavere. Nec Johannes segnior erat, sed eodem tempore arma huc illuc circumferens, arcium Jeneo, Dezny et Vilagoswar praesidia in suum nomen jurare coëgit. Temesiensis bassa Pancotam expugnavit, caesis aut captis omnibus. Budensis Hazanbegum valido cum exercitu, beglerbegus Graeciae, quamquam revocatus, sex millia miserat. Debrecenii copias conjungunt, et ad hostem pergunt. Oppugnarunt

exercitum caesarianum Sacmarii aliquot dies. Erat collis quidam, quem caesariani occupandum praeverterant; itaque illis tuentibus, his vero oppugnantibus, ferocissimi quique amborum exercituum cecidere; tamen irrito conatu Erdeodum oppugnare statuunt, castra ante caesarianorum. Interea parum abfuit, quin semel Svendius supremum periculum adiret, cum prope Sacmarium cum Vilhelmo Grasbain praefecto munitionum, et paucis familiaribus obequitans*), improviso a turcis excursoribus adortus, et Grasbain confossus est, Svendius autem beneficio equi periculo ereptus. Quadragesimo quarto die Erdeodum captum Germanis dedentibus, cum interea acerrime oppugnassent, Ungaris quidem diversa svadentibus, ita ut armis etiam prohibituri erant Germanos seditionem coeptantes, ni multitudine et fato vincerentur, memorantes frustra fidem implorari, cum multis exemplis Turcae nullam in simili casu observarent. Praefectus arcis erat Lamberger, Georgius vero Beller peditum germanorum dux. Ungari Franciscus Bay, Johannes Giony, Nicolaus Zelemery, primarii erant, viri nobiles et militiae experti; neque tacuerim, quod CL pedites ungari elusis custodiis hostium, etiamsi arctis, duce Johanne Maly introierint.

Huc incidit funus Ferdinandi, annum post, dies III ac X, capti vero Erdeodii die tertia; cum hacte-

*) Forgách S. jegyzete: Én ugy értettem, hogy madarászni ment vala Grasbain, Svendi ott sem volt, és valami csata törek lesbe volt ott nem messze, azok reá ütvén, ugy öklelték, hogy távol kiesett az lórol, mely öklelésbe sokáig, majd másfél esztendeig vajuván, megholt. Az bizon dolog, hogy Svendi ott nem volt. Erdőd alatt volt akkoron az királ fia, és az csata onnat jött volt. És ha Erdőhegyi Bódizsár, egri fő legén, szerencsére oda nem találkozott volna, és meg nem segétette volna, ugyanott fejét vették volna Grasbainnak.

nus in sacello arcis jacuisset. Celeberrimus fuit concursus legationum ac procerum ex regnis et provinciis evocatorum, principum externorum nisi ferrariensi praesente. Octavo Idus Augusti funus celebratum post meridiem hora tertia. Antelatae aquilae imperii, imagines regnorum provinciarumque in vexillis pictae, equi atrati totidem, caput, oculos, calcem usque nigra purpura, ac ex lateribus acu pictis iisdem imaginibus tecti. Sequebatur ordo pontificum, dein feretrum augusti, postremo Maximilianus cum fratribus, cumque primoribus atque legatis. Feretrum illatum lecto in aede divi Stephani, tum inferiae per Strigoniensem peractae. Postera die mane eadem omnia repetita. Lauinter solennia pro suggestu a Francisco Forgach elecdatus estto episcopo varadinensi oratione quae exstat.

Inter alia maxime spectandus erat, lectus fastigiatus in altitudinem concamerationis templi, luminibus vitreis miro modo, colorumque varietatibus distinctis. Sed miserationem et ploratus omnibus eliciebant, silentium vastum, conlucentes faces, populus, templum, et quoquoversum aspiceres atrata, dein oratio ad luctum versa; quae cuncta superabat popularitas illa et clementia boni principis, tacitis animis desiderata. Subiere post feretrum viri illustres, delatumque extra portam Danubium versus, mox carro impositum Pragam avectum, Annae conjugi apponendum Ladislai filiae regis Ungariae. Nunc ad incepta redeo.

Amisso Erdcodio Svendius ne obsidionis periculum subiret, per silentium collectis tabernaculis ac vasis. Sacmario castra movit, ac per noctem continuo itinere quatuor magna milliaria emensus ad pagum Quis ar Tibiscum juxta venit, castraque vallo atque fossa munit; nec mora Temensiensis affuit, castraque me-

dio milliario opposuit. Johannes vero Rivulum Minerarum primo expugnat. Keovarum ubi frustra attentavit, redit ad oppugnationem caesarianorum; praelia obscura saepius facta; semel tamen vallo adsultatum, semel totis copiis praeter castra caesarianorum vecti praelium ostentavere. Inter haec cursor noster undecimo die quam exiverat Byzantio, continuatis etiam noctibus revertit. Rescripti summa erat: Tokay, Zerench, et quae Johanni adempta, restituerentur, et Transsilvania deinceps abstineretur (uam quicquid Tibiscum ultra est, Transsilvaniam vocat), armis utrinque recederetur, ac si exercitus caesarianus cis Tibiscum revocaretur, idem facere suos in commissis habere. Quatuor ergo nuncii celerrime expediuntur. Unus Byzantium cum responso istius sententiae: Johannem non provocatum bellum ultro movisse, ac plurimas arces vel expugnasse, vel excidisse, ditionemque occupasse, ne latius serperet, milites sese misisse; Tocajum et Zerench ob id expugnata, quod transitum Tibisci impedirent; Johannem turbidum majora commeritum, damnaque per eum illata merito rependenda; ceterum milites se revocaturum, si itidem a suis factum fuerit. Secundus ad Budensem; nam cum V millibus in campo Racos ad Pestum civitatem per omne hoc tempus mansit. Tertius ad Temesiensem, quartus ad Svendium, cum iisdem fere mandatis. Tum inter Svendium et Temesiensem induciae fiunt, datis utrinque obsidibus; et orta disceptatio, utrisque petentibus, ut alter prior abiret, utrisque de alterius fraude suspectantibus; datisque obsidibus invicem medio tempore factae induciae. Sub his caesariani atque hostes libere pabulabantur, donec Turcae carros Germanorum liberius vagantes excipiunt. Unde Germani insequentes, praelium incipiunt non procul castris turcicis, sed medio

ponte super coenosam Tibisci exundationem; quibus in extremo laborantibus Melchior Balassa, et Ladislaus Querecheny opportune superveniunt cum expedita manu Ungarorum; tum atrox praelium miscetur, ac begus lippensis occiditur*); cujus morte simul appetente nocte praelium remissum. Desiderati ex nostris CCC, inter quos Rechboc ab electore Saxoniae missus, M equitum ductor, qui paulo ante ab electore Saxoniae missi advenerant, et plerique nobiles germani; ex turcis totidem fere. Johannes Rueber alae unius **) germanicorum equitum ductor optimam laudem meruit eo praelio. Quinta post die, III. Nonas Octobres Turcae discedunt, nostri quoque Tibiscum trajiciunt. Sed discessu Turcarum Svendius missa parte copiarum Rivulum Minerarum per deditionem recuperat. In castris Turcarum fuere duo et XXX millia, praeter copias Johannis; caesariani ad XV. At caesarem omnesque magna exercitus sollicitudo tenebat. Nam si aut Sacmarii obsidium duravisset, aut ad Quisarum a tergo circumventus foret, supremum periculum evitavisse incredibile erat, hostibus numero, annona, corporum robore praepollentibus; contra nostris haec omnia infra; nam Germanorum maxima pars aut absumpta morbis, aut af-

*) Forgách S. jegyzete: Bairambeg volt neve, de úgy tetszik, hogy nikápoli bég volt, ki akkor holt meg, mikor Szakmártt az halmot ostromlották; mert az volt az törekek előtt, mikor azt ostromlották, maga kérte volt penig az ostromot magának, hogy ő azt az halmot megveszi, és arról Szakmárból ki lövődezi az magyarokat.

Istvánfi jegyzete: Az kit az harczon megöltek, mikor Kerecseny László is ott volt, az lippai bég volt, és Baghibég volt neve; de Bairambeg Szakmártt az halom ostromán veszett volt még az előtt, az nikápoli bég volt; az előtt posgai bég is vala.

**) Forgách S. jegyzete: Három lovat lőttek meg Rueber alatt akkor egymás után az hidon.

flicta erat, queis copia aut inopia pariter insolentia calidi laborisque semper exitiosa; certum est omnes fere extinctos, et vix postremo superfuisse, qui vigilias pro vallo agerent. Hoc quoque Johanni datum, quippe ne tanta clades christianorum fieret, alieno bellis civilibus, defensationeque suorum et qualicunque vindicta pro generositate animi contento; nam et captivos omnes gratis dimisit, et plerosque a Turcis liberavit. Sed anxius tanti periculi caesar novum exercitum conscribebat: quatuor millia peditum germanorum, equitum DC, ungarorum equitum CC quorum dux Emericus Forgach, trimestre Posonii in castris ad incertos casus delituere. Comitatus etiam omnes Superioris Ungariae a Posonio Scepusium usque, nobiles et magnates viritim, paganorum decimus quisque, Nitriae in castris fuere. Exin laetiore fama auditum, Petrum Erdeody banum Illyrici, bosnensem bassam *) profligasse. Cum XVIII millibus equitum apud fluvium Stupcheniciam congressus fudit sola clientelarum ac popularium manu, equitum M, peditum IV millibus, adjutus loco montoso et arboribus denso, ob id peditatui sclopetario aequiori; majore tamen gloria, quam hostium caede. Carnos haud dubie vastatione ac populatione liberavit. Capta mancipiorum aliquot, equi plures, muli atque impedimenta. Hidaiet aga hactenus Viennae detentus, quamquam saepe missionem petivisset; postremo per scriptum diutius invitum detineri et contra jus gentium asseveravit. Igitur addito nuncio, qui litteras ad Solymanum perferret, dimissus. Bellum litterae continebant non intulisse caesarem, sed propulsasse; contra Johannem

*) **Istvánfi jegyzete: Mustapha Zokolovith.**

ac Temesiensem, quomodo periculosum bellum gesserint, magna erat invectio. Bosnensis item Cruppae expugnatae arguebatur. Postremo brevi oratorem cum mandatis missurum Byzantium. Fine belli princeps Florentiae Viennam venit, cum antea Hippolytus dux Ferrariae adfuisset; dataeque conjuges, huic Barbara, iili Johanna, illigata, ut memoravi, Johanni. Eadem tempestate, qua haec in Ungaria, in Melita quoque insula atrox bellum gerebatur. Rhodo amissa, Carolus V. Melitam rhodiensibus militibus dederat, qui mare Turcis infestum reddebant, et proximo anno Nauplium in Mari Jonico capere proditione frustra attentaverant. Igitur Solymanus his, et Hispanorum in Africae ora insultibus irritatus, ingentem classem mittit, in qua fuere CXXXVII triremes, praeter alias onerarias, et majora minoraque navigia, Pertan bassa duce; Dragutus Africae praefectus triremes duodecim, biremes majoresque naves multas adduxit. In ingressu primum portus una insignis oneraria submersa Calend. Junii classis appulit, expugnatumque castrum Sancti Ermi, in quo octingenti occubuere. Castrum Sancti Michaëlis et oppidum terra marique tanta vi, tantaque perseverantia oppugnata, ut jam in extremo fuerint. Nam superiores ob clades cunctationem quam praelium Hispani malebant, et classis multum infra turcicam, utpote regis Hispaniae triremes nonaginta, Melitensium sex, Lusitaniae regis galiones duo; dux universae classis Don Garsias erat, amissamque facilius recuperari, sterilem insulam ac jam vastatam. Italis anceps consilium displicebat, nam jugum Italiae metuebatur, sed in eo discrimen verti, si in alto, quod periculosum, an terra subveniretur? Ascanii Corviensis romani sententia praevaluit, qui censuit avido de

certandum. Ita tertio Idus Septembr. cum occasu solis classem solvunt, ac secundo vento per vadosa maris militem exponunt. At Turcae explorato consilio, impedimenta ac tormenta navibus exponunt, mox visa nostra classe altum petunt. Postremo ne quaestura quidem intacta mansit, nam hoc anno Germani pari numero Ungaris adjuncti.

LIBER DECIMUS SEXTUS.

Insequens annus sexagesimus sextus odia catervatim bellaque profudit. At germanorum caesarum mos est, annum intra a suscepto regimine comitium celebrare; principes identidem praesentes esse, nam alias legatis suas vices demandant. Caesar ob hoc, sed maxime petendum sumptus belli, in aestatem indictum, bellisque intermissum in mensem Januarium promulgat. Novae dignitatis auspicium, frequentia principum, majorem solito requirebant splendorem. Igitur primores austrii ac bohemi in comitatum non sine eorum molestia, quippe sua impensa deliguntur. Quadringentos equites ungaros procerum liberos adornari placuit, editis singillatim per principem nominibus. At Nicolao Zrinio filium, Francisco Batthiany nepotem, mox Simone Forgach pro duce assumpto, sese excusantibus, ita indoluit, ut simulationem, propriam virtutem, palam perrumperet, coeptoque desisteret; ita ut neque a consiliis, neque a libellis quemquam secum habere vellet; neque Nicolaus Olahus praefectus regii sigilli, et archiepiscopus strigoniensis atque lo-

cumtenens per Ungariam sequi posset. Eodem tempore Zrinio praefecturam zighetiensem, quod tempus officii exivisset, simul tavernicalem ac senatoriam dignitatem per nuncios resignante, non audivit, rejectis precibus in proximum reditum; quin etiam in senatu acerrimis verbis increpans et adjectis minis insectatus est. Petiverat ante domum in oppido sigetiensi per se structam nobilitari; postea vetera debita stipendiaque exsolvi; queis denegatis, simul magnitudinis impensarum pertaesus, domesticam ac privatam vitam meditabatur. Praepositus scepusiensis Lizcam oppidum repetebat, quod belli etiam temporibus, quamquam non integros, fructus tamen percepisset. Leleziensis praepositus Augustinus Bollusicius ejectus et exclusus praepositura, vir non indoctus, et senio affectus, nullum ob crimen, sed ubertate agrorum, clientelarum et opum magnitudine, ac opportunitate munitae arcis monstratus, et pecunia per captivitatem vi extorta, supplex et lacrimans, sine misericordia principis frustra divina humanaque imploravit, et mox angore vitam finivit. Alii patrimonia reposcebant, quae expugnatis nuper arcibus recuperata erant; inter alios Franciscus Teorek Debrecenium tanquam patrimonium et semper possessum, sed modo per Svendium occupatum. Omnibus idem responsum, jure belli capta; perinde, ac si contra cives, et non pro civibus bellum gestum foret. Et quamquam virtute Ungarorum impensis suis militantium cuncta bona patrata essent: pari loco amicos et inimicos, cives et hostes habens. Ante discessum in Ungaria quoque comitia indicit in mensem Februarium, queis Carolum fratrem praeficit. Sed postquam dilapso tempore, comitiorum dies adventabat, XVI. Calend. Januarias Augustam decessit; neque ad-

huc principes aderant, ac multo post advenere. At in concilio principum concione ex scripto recitata per secretarium (ita enim mos Germaniae est principibus) in Transsilvanum et Turcam acriter invectus est, arma in Transsilvanum, arma in Turcam poscens. An putatis quieturum unquam Turcam, et non potius vicina quaeque simili clade correpturum? Ea potentiae est natura, ut non aliter tuta sit, quam armorum exercitatione. An exspectamus, ut novus, juvenis, eoque ferox, cupidus gloriae, tantas opes, tantum imperium capessat? At mehercule, hunc senio morboque gravem, metu filii, nota jam inter patrem et filium discordia, nec sedem vacuam relicturum, nec vires imperii externum ad bellum ausurum mittere. Transsilvanum per se invalidum debellatum iri. At enim putatis vos distantiae terrarum, montes, flumina, munitiones urbium, paratus armorum, copia hominum tutabuntur? Et non cogitatis ex intimis terrarum orbis finibus, perruptis ac superatis claustris Ripheis, Asiam primum occupasse, inde in omnes mundi partes serpsisse, et jus suum extendisse, denique Africam ac magnam Europae partem, tot urbes, tot nationes, tot duces, tot reges potentissimos, ipsum etiam imperatorem romanum debellasse? Deum opt. max. precor, hos penates, hanc patriam, conjuges, liberos, carissima pignora defendat. Capessite ergo rempublicam, et imperatorem vestrum, ac mox ducem votis ardentibus diis propitiis sequimini. Decreta auxilia ingentia, peditum millia XL, equitum VIII, ad menses octo praesenti anno; in biennium autem sequens, si ita necesse sit, dimidium ejus auxilii ad senos menses.

Nec minus Carolus Posonii comitia agitabat. Sed principio paucis consiliariorum praesentibus, omnibus autem cunctantibus, quod auspicia praesentem

regem inchoare placebat, simul meminissent creationem palatini huc dilatam, consulti sunt an veniret responsum ambigue ad ejus arbitrium remittendo, addito saltem, seditionem timendam, et tanti principis irritos conatus pudori futurum. Meminerant Germani priori comitio, quamvis Ferdinando coram, proxime seditionem ventum; et alii omittendum, alii praesidium militum adducendum consulebant. Venit tamen consveta ac modesta comitativa. Tum pauca de caesaris absentia praefatus, petitiones scripto tradidit istiusmodi: Duobus annis terni floreni ut penderentur, sed novo modo fumatim, hoc est, etiamsi in unis aedibus plures liberarum familiarum essent, aut unam per sessionem plura domicilia, nulla distinctione in tegrae, semis, aut quadrantis. Privilegia, donationes priscorum regum in fiscum deferrentur, quorum vigor quaestorum judicio staret. Defunctorum bona tam baronum, quam nobilium, extraordinario quodam jure, in favorem fisci judicarentur. Omitto cetera in speciem saltem addita. At ubi haec in comitio recitantur, incredibile dictu, quanta hominum consternatio sequuta; acclamare omnes, his servitutem minari, conceptum odium sensim prodi; Turcicam an germanicam saevitiam praecellere incertum, denique autores exsecrari. Ad haec alia innumerabilia commemorare, quae universum per regnum hostilem in modum fierent. Post sedatis animis, ac sententiis dictis ita decernunt: Regem primis comitiis adesse debuisse; contributio ac cetera omnia negata; petere nova ad reditum et praesentiam principis indici; postremo in unum volumen omnia redigi placuit, responsionem imprimis, deinde cuncta calamitatum, miseriarum et oppressionum genera, quae non ab hostibus turcis, sed ipsomet rege et suis pateren-

tur, ac Augustam transmitti. Quod ad contributionem attinet, Carolus multis vicibus hortando, monendo, ac necessitatem ostendendo effecit, ut duo floreni in praesentem annum offerrentur; exemptis tamen, quos exercitus caesarianus, sive hostes vastassent. Quamquam prudentiores animadvertebant frustra et peti et promitti, quod praestari nequiret, cum mox flagranti bello omnia velut incendio corriperentur; etiam comitia intempestiva; nam regnum ab amicis et hostibus juxta afflictum beneficio aliquo redimere, quam urgere fuisse consultius.

Volumen ingens missum caesari (ex quo saltem pauca annotare lubet), initio inde coepto, quod caesar oblique perstrinxerat, quasi minus necessitate praestarent; constare caesari jam inde abinitio, centum et amplius annos, postquam hic hostis in Europam transiit, quamdiu, quantis periculis, quantoque totius christianitatis commodo decertarint, quanta bella ultro intulerint, ut et eorundem et reliquorum christianorum confessione, scutum veluti ac propugnaculum omnium nationum ac regnorum fuerint: nec se desidia, sed fato cessisse, quo cuncta orta auctaque finem sortiuntur. Quotam temporis partem nedum anni, quin pugnent, vincantque et vincantur, incursenturque et incursent? et his ipsis reliquiis, uti claustris potentiam Asiae, Africae partisque Europae adhuc sustentari; tum etiam, quanto ardore coluerint et patrem et ipsum, quos in reges ultro depoposcerint; quae item auxilia Ungarorum in Inferiori Ungaria, quae Danubium ultra citraque, quae in Illyrico? Jam auctus tributorum ac tricesimarum et metalli memorare; saepe suppliciter precatos, ut paucorum potentiam pater primum et nunc ipse princeps prohiberet, animadverterentque

in perversos. Sed fato an arcano aliquo consilio, incertum, potentiam talium auxisse, flagitiosorum hominum scelera impunitate aluisse. Hinc ortas cunctorum malorum causas, perfugii, factionum, hinc et Transsilvaniam amissam; novissime hoc bellum exarsum unius Balassae insolentia, cujus initium sese et multos principum contributione sensisse, finem vero horrescere; qui eo potentiae evaserat, ut transsilvanicae ditionis sese haud obscure regem profiteretur. Jam Turcas hoc differre, quod vitam cum fortunis adimant, hi vero praeter vitam nihil reliqui miseris faciant. Ad haec sceleratissimos hos homines, et lubricae fidei, universae gentis decus, honorem, conatus et fortunam pervertere, polluere ac vastare omnia, nihil pensi atque sancti habere; denique orare et obtestari caesarem per viscera Christi, misereri tandem et his malis succurrere velit. Commemorant post haec, quae scelera Balassa, ac Germani, injurias, damna, atque aerumnas patrarent; nam eo etiam tempore, ut antea semper, miles villatim vagari; quo perveniebat, jumenta, victualium omnia genera rapere, hospites et matronas vestibus spoliare, opificibus vestes imponere, quamplurimos hominum crudeliter necare, plerosque pagos ac villas incendere, magnatum, nobilium, vel aliorum essent, nullam differentiam facere; nec eorum domus iisdem malis immunes esse. Prisca consvetudine usque huc mos habebatur, vectigal (quod tricesimas vocant) de his, quae regno inferrentur efferrenturque, nec de minimis, sed quae floreni valorem excederent, in finibus tantum pendere: at nunc omnibus in oppidis, in omni mercatu, neque nobilium aut ignobilium habita ratione (erant enim nobiles liberi et immunes omnium vectigalium, eoque

gratuito militare assveti) gravissime exerceri. Hereditates, quorum essent, ab hostibus recuperatas, nemini reddi; quin pleraeque a dominis possessae, ita ut sibique et hostibus usui forent (prout nunc reliquiae Ungariae se habent) postquam liberatae sunt, penitus ablatas pro regio fisco. Ubi quis cujusvis rei causa ad praefectos germanos accessisset, ut in Scythiam redirent, responsa dare.

At maxime omnium animos exasperavit, cum Maximilianum in meliorem statum reformaturum omnia confiderent, spe frustrati, et in ipso fere limine regni omnes acerbitates crescere viderent. Nam cum a morte patris nulli omnino Ungarorum quicquam beneficii fecisset, eo gravius visum est, quod primum et incredibile factu, in extraneum transtulisset, donavissetque episcopatum jauriensem, paulo ante defuncto episcopo, qui unus in tota ditione regis adhuc ab hostibus magis integer esset, cuidam Zachariae Delphino, homini veneto Pii IV. pontificis max. nuncio, cum id legibus Andreae regis ceterorumque omnium cautum, sed etiam usu perpetuo jam inde ab initio sancte hactenus observatum fuisset; insuper cum detestarentur hominem detestandis flagitiis, stupris, adulteriis, sodomia, sacrilegiis, postremum proditionibus, et ob id exsulem patria; quare omnes admirari, ac summo piaculo habere. Hic ab Paulo IV. ob easdem causas nuncii officio dejectus, post ope Maximiliani ab Pio IV. restitutus, venalem ad omnia habuit operam: in electione Maximiliani in regem Romanorum magnum suum studium attulit; electorum ecclesiasticorum erga Maximilianum religionemque ejus (quae suspecta erat pontifici) rursus pontificis illis commendaverat; ita omnibus utrisque iisdem ignaris illuserat. Eundem

contra episcopos ungaricos impulit; nam senatus ungarici auctoritatem, jam prius fractam, penitus dissolvere, inter alias artes erat. Inter alios Nicolaus Olahus invisior, ut regium sigillum deponeret, ac aliis per alias causas e senatu ablegatis, vacui et amissi senatus fama penes Ungaros maneret. Ita senatorum praecipue numero imminuto, statuit nullos in senatum legere, quo contemtior paucitate ipsa ordo esset. Hic Delphinus ab Venetis capitis damnatus, et aqua atque igne interdictus exsul factus fuit. Sed Maximilianus odio Ungarorum atque adeo Venetorum, invito Pio IV. cardinalatum extorsit, et ejus insignia Maximiliano, ut cui potissimum placeret, traderet; quem ille Delphino ex omnibus magno omnium dolore attribuit. At mox Pius V. eundem privavit; ac unum intra annum factus et depositus infamem vitam egit; quamquam rursus Maximiliani flagitatione in ordinem restitutus fuerit. Erant plerique episcoporum ungarorum, viri integerrimi ac doctissimi, qui sedibus ejecti nihil nisi titulos haberent, diu multumque in servitiis patris ipsiusque insudassent, sua, spe futuri, profudissent, ita sese ludificari dolere. Jam sapientes inauspicatum regnum per seditiones notare; tum novum exemplum ruptis legibus hactenus intemeratis. Non erat postremum, episcopis ac ordini ecclesiastico taxam nunc primum excogitatam atque intolerabilem impositam, qui jure gentis communi cum nobilitate libertate fruebatur. Sed duobus tribusque episcopis ac minoribus aliquot antistitibus demptis, ceteros adversus servitutem libertatis constans defensio, alios inopia, mox bellum defendit; quamquam crebris mandatis principis urgerentur, et quaestores odio etiam religionis sollicitarent.

Haec atque talia innumera in scriptis; sed si de omnibus querimoniis, dolore, moestitia, animorum perturbatione velim dicere, tempus quam res maturius me deficeret. Quamobrem, ut cursum historiae sequar, ad narrandum maximum bellum memet accingam, quod priusquam incepero, ea quae praecesserunt, ut quodque ordine factum est, commemorabo. Itaque Ajnackeo arcem in ditione cassoviana, validam ad magnam etiam vim sustinendam, foede statim amisimus. Eam Michaël Sarkeozi praefectus habebat, et ex ea Eustachii Feledii, domini sui, heredes excluserat; illo autem capto, ut memoravimus, uxor tenuit; neque id virium imperatori fuit, quamvis enitenti, ut heredibus redderetur, donec muliebri negligentia perdita est*). Vere jam adulto vulgantur prodigia imminentium malorum nuncia, quae aliis observata, congruum fuit nec nos omittere. In admissariis caesareis apud Ovarum hinnulus capite pedibusque cervinis, claris oculis, at lumine privatis generatus; Viennae in xenodochio civitatis biformem foetum mulier enixa; Sabariae oppido lacte pluit. Unde etiam in religionem versa diluvia non alias tam crebra, tamque magna, et miserandis casibus aut absumpti aut concussi paucorum spatio mensium ferme omnes consiliariorum intimorum. Nam paucis ante diebus, quam caesar Augustam proficisceretur, cancellarius bohemicus, Joachimus de Nova, domo revisurus suos, constitutis jam ad iter augustanum cunctis, jamprimum in ipso ingressu itineris, equis

*) Forgách S. jegyzete; Az pórokval szerrel virasztattak, amazok azt elunván, megmondták az töreknek; az törek megszerződik velek, az kiken az szer volt, azok felmenvén virasztani, egyönként kosárba vonták fel őket, hogy az virrasztásnak munkájától megmenekedjenek. Szintu Szent György napra virradólan hágták meg.

jugum et flagellum recusantibus, vix aliquot a Vienna passibus infeliciter, ponte sublicibus laxo, ante et post ipsum aliis ultro citroque commeantibus ac salvis, curru suo transiturus, cum familiarissimis praeceps medio alveo hauritur, inundationeque suffocatur. Illud magis mirandum, omnes evasisse, solum periisse. Eodem tempore Pulherus a consiliis, coeptorum theologiae studiorum avidissimus, usque ad insaniam redactus miserabili mentisque et corporis agitatione, non sine desperationis nota interiit. Doctor Seldius et doctor Zasius, ambo ab intimis consiliis, Eberstorphio, quo animi causa caesar secesserat, a consilio Viennam versus una vecti, equis ferocientibus ac modice laxis, ille cervicem fregit, curru prosiliens, hic mortem saltem effugit, caput et omnes artus contusus. Quin et caesari Augustam proficiscenti Lincii equus admotus jam conscensuro, nulla palam causa, illico corruit, statimque exanimatus est.

Sequitur bellum ingens atque formidolosum, Ungariae prope supremum, ni Dii modum statuissent. In quo molliter aestimantium virtutes consilium patuit, Solymano imperatore Turcarum bellum gerente, quod illis incredibile videbatur; adeo virtus ubique in quocunque homine et tempore eadem est; et qui se prius, quam hostes vincit, duplici gloria dignus est habendus. Ceterum antequam destinata persequar, repetendum videtur, qualis status Ungariae, quis habitus provinciarum, qui fines fuerint. Utile erit et alia regna componere ac principatus, ut qui aliorum pericula suam securitatem putavere, similia metuant. In Inferiori Ungaria Giula erat remotissimum confinium caesaris ad Crisum amnem, quamquam Vilagosvarum usque porrigeretur, montem Macra ver-

sus, sed minime validum, in octavo ab Giula milliario. Praesidium agitabat Ladislaus Querecheny de comitatu saladiensi familia modica, ingenio, vultu, ac corpore juxta mobilis; at superbia, ambitio, splendor in victu cultuque; ex uxoris facultatibus magnificentia apud Germanos videri; ita emercatus praefecturam giulensem. Ob ingens aes alienum, quod in emenda arce apud Marcomannos Niclospurgo contraxerat, LX usque florenorum millia, avare nimium praefecturam tam inter milites, quam populos exercebat, intimorum consiliariorum amicitias crebris muneribus sectatus, maximarum familiarum viros, solis virtutibus innixos antevertit, militiae nullum exemplum, nec bonum, nec malum. Quicquid terrarum Cusum Marumque inter amnes, quin pleraque etiam Marum ultra, huic parere coactum, videlicet comitatus Beekees. Zolnoc exterior et interior, Chongrad, Arad, Chanad. At comitatus bihoriensem, ungensem, bereghiensem, ugochiensem, Marmatiam totam (Maramarusam vulgo dicunt) cum Transsilvania Johannes II. filius Johannis regis tenebat. Jam redeundo in occidentem primum occurrit Agria; hinc comitatus hevesiensis, borsodiensis, ac pesthiensis armis nostris in obsequio retinebantur. Dehinc Carpathios ad montes Scepusium, perque juga zoliensium ac arvensium montium in barsiensem ac nitriensem comitatum ventitatur, ubi Leva, Ujvar, et Comiathy confinia nostra erant*). Sequitur posoniensis, jauriensis ac comarensis. Ex quibus Jaurinum ac Comarum confinia sua tantum moenia tutantur. Hinc iterum

*) Forgách S. jegyzete: Az bányák közül Bakabánya, egy rosz félszer palánk, Szitnya, Korpona, Bosók, Csábrág, Zólyom, Végles.

longinquissimum confinium Sigetum erat, ad Dravam amnem, in comitatu baroniensi, cujus vi ac militari virtute Dravam Danubiumque intra magna terrarum spatia mandata exsequebantur, comitatus scilicet simigiensis, baroniensis, tolnensis, Valco. Et haec quidem Ungariae confinia; intra quae appendices tantum supererant, ita ut Sigeto Giulam ituro Sclavoniae, Styriae, Austriae, Moraviae, Silesiae, Poloniae propinquandum erat. Medio hostes erant, ad usque mare ponticum atque adriaticum, quo imperium Ungarum olim longe lateque porrigebatur. Ceterum, quae ex confiniis possidebantur, tanquam media inter duo imperia, tributa ac servitia his atque illis pendebant. Ex provinciis ungarico subjectis imperio haec supererant: ubi proximus ab Sigeto erat Dravae trajectus, in Sclavonia Caproncia, et Zagrabia, oppida metu hostili pene deserta, restabant; in Croatia Stenisniak, Modrusia et Segnia oppidula vix sese tutabantur; jam Styriae, Carinthiae, Carnioliae confinia atque propugnacula. Robur legionum nullum, et si bellum ingrueret, miles subitarius conscribebatur, saepe aut jam confecto bello, aut nullo usu; rursus eadem levitate exauctorabatur. In confiniis praesidia Ungari, sed tutas ac utiles praefecturas Germani agitabant. Id quoque Solymanus biennio ante per litteras petierat, ut Germanis confinia firmarentur, tanquam ad pacem et inducias paratioribus. Id Germanis persvaderi non potuit. Jam in reliqua christianitate, Sigismundus Poloniae, ac Philippus Hispaniarum reges, diversis terrarum partibus, incertum an hic fortior, quam ille mollior, rerum potiebantur. Galliarum vix pubertatem ingressus. In Britannia Angli mulieri parebant, quae pudicitia Henrici patris

continentiam non superavit. In Scotia etiam diu muliebre imperium fuit, post per matrimonium in subjecti familiam regia dignitas illata; sed deinde jugulato marito, et profuga apud reginam Angliae sub custodiis miseram vitam egit. Italia divisa parvum in commune afferebat emolumentum. In Germaniis ut imperium, ita auxilium precarium et fluxum.

Hic fuit rerum christianarum status, cum sequuturum ingens ac formidabile bellum Arslanus budensis bassa improsperum sibi coepit, atque exitiosum. Nam proximis bellis animi erant exulcerati, Germanis indignantibus, quod transsilvanico bello nunquam desituro, gravi cum periculo, et consiliorum suorum perturbata ratione frustra desudare cogerentur, Solymano, quod, et in Melite et in Ungaria parum, contra quam sperarant, praeterito esset promotum bello; eoque bassam temesiensem dignitate privatum perpetua infamia notavit, quod imperitius, quam pro bellica laude debuisset, re administrata Germanorum copias non delevisset; tum vero pacem peti, simulque bellum in Germania parari, nequaquam sibi contemnendum ex antiquae laudis gloria rebatur. Nam caesar Georgium Hozutotium camerae ungaricae consiliarium cum his mandatis ad eum ablegarat, ut Transsilvanus foederibus excluderetur, neque ulla ope juvaretur; Mucacium ac Hustum, ex pactis bello proximo ad Sacmarum per legatos Transsilvani transactis, restituerentur; at nullam mentionem Tokaji, et quae superiori bello ablata, legati ejus Byzantii reddenda receperant, facerent, neque tributi; verum si Transsilvanus excluderetur, biennii transacti simul propediem remissurum promitteret. Addita sunt mancipia obscura pro Solymano viginti; purpuratis

autem non parva munera. Georgius cum Byzantium appulisset, non auditus, in hospitium oratoris caesariani, inclusis portis, atque omni aditu exclusus, cum castris venire jussus est, ac posta Belgradi usque ad belli exitum relictus. Solymanus enim, quamquam senio et imbecillitate corporis oppressus, in hoc postremo laudis tempore nihil sibi parcendum putabat nullum impedimentum satis ad gloriam arbitratus. Memoratur in concilio purpuratorum dissvadentium talia verba prodidisse : non sibi honoris ac praeclarae laudis gloriam eos paravisse; unum illud, inquit, meum est, non modo mihi vivo, sed etiam ex hac mortali vita decessuro ad aliam et immortalem vitam ex omnibus bonis remansurum; quod precor Deum maximum, ut cum supremo meae vitae exitu, quam pro religione Deo consecravi, in hostili solo atque ipsa in hostis patria, ad ipsius urbis Viennensis moenia, felici victoria velit confirmare. Praeclara vox tanto imperatore digna, ut qui hostes vincere solitus esset, naturam ipsam, si quo modo posset, se quoque ipso major superare vellet, et quam boni christiani non ad aures modo, sed ad animum quoque tandem admitterent Nam cum tria sint omnino hominum genera, quam multi principes, per Deum immortalem, ne in tertio quidem possunt consistere, ut ne nomen quidem mereantur.

Arslan bassa ergo Nonis Junii Palotam obsedit; namque Georgius Turi praefectus praesidii iisdem diebus Albae Regalis Turcas clade affecerat. Auxilium externum longinquum erat, et princeps absens; at periculum et metus cunctationem demserat. Igitur proceres, quorum res agebatur, Franciscus Batthiány equites centum, pedites trecentos, Ursula de Canisa

conjux quondam Thomae Nadasdini palatini equites CC, pedites DC expedivere, et comitatum Castriferrei in arma concivere, nobiles viritim, paganos secundum numerum census regii; horum exemplum sequuti et alii comitatus alter alterum hortantes, et certatim impellentes. Ad haec Ladislaus Giulaffy cum praesidio tichoniensi, Franciscus Teorek cum papensi, ac Christophorus Nadasdinus aggregantur, gloria militari insignes, et belli duces, ad decem millia hominum Papam confluxerant. Interea Arslanus murum quamvis validissimum ac latissimum tormentis uno in loco patefecerat, fossam materia oppleverat, et acriter oppugnabat*). Nec Georgius Tury par animo segnius propugnabat, nisi quod adversum vulnus accepisset. At Arslanus, ubi auxilia in promptu intellexit, quod nuncium speraverat, et castra quoque ab Papa oppido mota esse, duodecimo die coeptae oppugnationis praeceps discessit, ut Georgio Turi novissimos carpenti, aliquot minora tormenta reliquerit. Pulso hoste legio Germanorum supervenit duce Georgio

---

*) Forgách S. jegyzete: Ott volt s fő volt abba az hadba gróf Eck, gróf Helfestain is, és Claus von Haldstat, 12 ezer német gyaloggal, azaz két regimenttel, és ugy indultak Palota segétségére. Tury György nem volt sebes. De az törek immár, azaz Arszlán bassa elment volt alóla; mely elmenése igy történt, hogy kildte volt Palota alól az táborból Arszlán bassa csatára az tatai kalauzt, Deli Lufftit, Győr felé nyelvet fogni. És hajtatott volt gróf Eck Csallóközből közel 200 vagy 300 kocsit, hogy kik vesszőt, karót hordanának, miért hogy még nem volt kész az győri épület. És hogy az kocsik az Bakonra mentek, német és magyar gyalogok Győrről mentek velek őrizet okáért. Deli Luffti ütött reájok, de azok lövéssel oltalmazták magokat, és elment, nyelvet nem fogván. Éjjel az passához jutott palotai táborba, és azt mondta, hogy széle, hossza, száma nincs, mennyi kocsira ütött volt, kik az vár segétségére mennek. Az passa éjtszaka elszaladott, futva ment, sátorokat, élést, szerszámot ott hagyván, még taraszkot is egyet.

comite ab Helfestain, simul exploratores referunt Besprimio CCCC Turcas digressos insidiarum et explorationum causa, posse illos excludi et arce potiri, si recentem victoriam et famam aucti exercitus statim sequerentur; nec spes fefellit. Praeivere ungari equites et pedites, sequuta Germanorum legio; et forte pars muri tum casu corruit, ideo non fuit necesse magnam vim tormentorum adhibere. Postera die miles oppugnationi paratur, et qua murus patebat, Germanus sibi deposcit. Ungarus portam securibus subruit, pars scalis adnituntur, et Ladislaus Giulaffy primus cum suis portas perrumpit, ignemque tectis subjicit; mox Germani penetravere; eodemque tempore pulvis tormentarius forte incenditur. Caedibus atque igne omnia miscentur. Turcae plerique trucidati. Sed miles spolia raptat; ab Germanis multi Ungarorum, eripere volentibus praedam, his defendentibus trucidati sunt. Arx quanta maximo et opulentissimo episcopatui par erat, unam intra diem ignis voragine funditus deleta.

Interea germanorum auxilia Viennam ventitare, et tandem castra ad Comarum posita. Jam cura exercitus Ecchio comiti a Salmis capitaneo jauriensi, ac Helfestanio commissa erat. Aberat Tata tria milliaria Comaro, amoenitate ac principum deliciis olim celebrata, nec invalida, et magno praesidio firmata. Propinquitate, et continua comarensium ac jauriensium incursatione obnoxiam oppugnare placuit. Biduo tormentis petita, et pluribus in locis patefacta; tertia die acerrime oppugnata; vicit pertinacia militum ac multitudo, omnibus trucidatis, non tamen sine nostro sangvine. Exin Geztes et Vitan non ausa exspectare vim legionum equitumque, recepta sine oppugnatione. Nam

jam tres legiones in castris erant, sex equitum germanorum millia. Haec usque Idus Julias acta. Ceterum percrebuerat jam fama turcici exercitus, nec tamen quisquam adhuc sciebat, an imperator personaliter bello adesset; nec referentibus exploratoribus fides habebatur; ita occupavaret animos prior persvasio; donec Dravam totis copiis paulo infra Ezecum ponte navibus confecto trajecisset, ac Sigetum peteret. Insolita per eos dies Dravae et Savae inundatio profusis late undis moram illi fecit, quo tardius Sigetum perveniret, cum in Inferiori Ungaria Pertaff bassa jam Giulam oppugnabat. Solymanus enim bipartito in principio bellum gerendum statuit Siquidem ingentem et supremam suorum gestorum expeditionem tanto consilio tantisque viribus susceperat, ut Giulam unam alicujus momenti inimicam arcem a tergo non relinqueret, eaque expugnata, conjunctis amborum exercituum viribus, perfracto etiam uno Ungariae claustro Sigeto, in austrianam expeditionem attenderet. Itaque prior Pertaff bassa ad Giulam exercitum adduxit. Ipse ad Sigetum praecipuum exercitus robur promovit. In Danubio item innumerarum navium omnis generis classem adduxerat; sed ex omnibus bellicae naves (quas nasadas vocant) ternis et tricenis militibus et tormentis aeneis bene instructae numero ducentae; majores erant omnino septem, et earum una insignis quadriremis praetoria, altera triremis, reliquae paulo minores justis triremibus. Pertaff bassa septuaginta armatorum millia, et in his janizarorum quatuor habebat. Addidere his Temesiensis decem, Transalpinus duodecim, et finitimi Bulgari tria. Et parere illi jussa Tartarorum quadraginta millia; ingens numerus saevissimae gentis, quae per omnia genera cruciatu-

um morte ipsa duriora, necesque crudeles populabunda impune vagabatur. Itaque Pertaff bassa sexto Nonas Julias Giulam ubi pervenit, primum in oppugnatione fuit. Tormentis ab quatuor simul diversis partibus propugnacula dejicere, et moenium coronam, ne propugnatores consistere possent, detergere; ac uno et eodem tempore sex moles excitare : duas in modum montis, quae ita fiebant: terram ante se agebant, ut ea velut incedere videretur, nec laboratores impediri possent, et tantum terra in altitudinem semper cresceret, quantum propius accederet; duas ex materia superposito tabulato ex roboribus in speciem turrium, quas crudis aut recentibus coriis contra missilium vim ignium contegebant. Idemtidem ex saccis manticisque terra plenis, duas ingentium propugnaculorum specie; simul pars fossam materia et terra complebant Concussis propugnaculis subiere milites instrumentis fossoriis; et primum extracta terra, materiam concipiendo igni subjiciunt; ita robora, quibus moles terrea continebatur, comburuntur. Jam statim ab initio propugnatoribus duo maxima incommoda evenerant : alterum quod tres majores machinae aeneae simul prima displosione fractae sunt, et praestantissimos bombardarios miserabiliter confecerunt; alterum quod loca defensionum omnia concussa ademptaque fuerunt. Igitur cum tanta et tot opera simul usque XIIJI. Calend. Augusti superante militum multitudine effecisset, et multis praeliis hostem lacessisset: ad supremum valida oppugnatione aggredi statuit. Postero igitur die vixdum orto sole, pleni viris, armis equisque campi, exercitusque optimo instructi muros subiere; pugnatum est uno simul tempore quatuor locis ultra medium diei. Turcis recentia atque

integra agmina sic per vices iu pugna sncccedebant, ut propugnatoribus etiam superiorum dierum labore defatigatis, nihil spatii ad recipiendas vires relinqueretur. Verum Ungari tot bellorum usu periti, subeuntium mpetum mu ltis illatis vulneribus egregie sustinebant; et qua in parte maxime laborabatur, subsidia aderant, actumque est utrinque audacter non lanceis et gladiis tantum, sed testacea vasa sulphure et resina repleta, et globos noto artificio confectos, lethiferum atque terribilem vomentes ignem, propugnatores superne jaculabantur; ita multis trucidatis, pluribus consauciatis ac igne ambustis, Turcae se receperunt, supra mille suorum amissis.

Irritis primis conatibus aliam oppugnandi rationem iniit; non eadem constantia nostri ducis, quamvis et alias haud quicquam dignum duce unquam ostendisset. Tormentis ex obliquo emissis ab muro lutum detersit; deinde humus ab intro extrahebatur, ignisque roboribus subjicitur. Jam interiori tantum ordine cratium superstante, tum Querecinius non ab virtute, non ab militari arte praesidium mutuatus, non aggerem, non fossam moliri, sed in solitudinem versus, atque animo prostratus, moestus, postremum inconsultis aliis litteras sagitta emittit; nec diu admisso nuncio ad petitum colloquium postulat Christophorum Bathoreum Somlieusem conditionibus paciscendis accersiri; qui propere ex Transsilvania evocatus in colloquium. Is sibi neque pactionem ullam, neque, si fiat, ratam videri, clam Turcis significavit; utque hominem desperatum agnovit, interrupto colloquio discessit*). Tandem bego

*) Forgách S. jegyzete: Hogy kezét fogta Kerecseninek Bátory Kristóf, egy czédulát hagyott kezébe, melybe az volt irva, hogy meg ne adja, mert le vágják őköt; ha tovább tartja, elmennek alóla; de az

aradiensi commeante, his conditionibus conventum: ut cum armis, equis, et rebus incolumes abire liceat, tres begi, ac tres alii primores obsides dentur, ac carri quadringenti asportandis aegrotis, sauciis, rebusque. Litterae in hanc formam signatae per Querecinium, persvadente uno croata Georgio Melith semiturca, cui ob commercium sermonis et ingenii similitudinem, quam aliis, quod se tractandis Turcarum ingeniis peritissimum profiteretur, et non esse fraudem timendam confirmaret, plus tribuit; quum ne gregarius quidem reperiretur, cum etiam praeter unum et alterum omnes ignorarent, qui levem assensum modo, aut turpissimae deditionis significationem praebuisset; dieque pacto, tertio die Septembris adfuere obsides currūsque. Verum cum medium milliare processissent, equitatus a fronte se ostendit; ibi Querecinius pavens et incertus animi, dicentibus per fraudem obsidibus fieri id sine Pertaff bassae mandato, sed si ad eum rediret, fore, ut castigata militum temeritate, salvi abirent, ad eum cum obsidibus in castra revertit, ubi ille in custodiam traditus est; reliqui circumventi sunt, et in praedam conversi. Iverant praesidiarii ungari MD plerique recens conscripti; nam multi veteranorum ac primorum, avaritiae ducis et contumeliarum insolentes, multo ante obsidionem ad Transsilvanum abiverant; Germanorum duo vexilla; agrestium mulierum ac puerorum numerus ad duum millium; vix tamen quingenti ex

---

megijedt ember ugyan reá ment az megadásra. Azt mondja vala Giczy János, hogy mind az ifju feleségét Tersáczky Klárát emlegette; ha aznem volt volna, talán nem kivánkozott volna ki. — Kerecseni visszahivatta az bassa azontól, hogy szembe legyen vele, és ot mindjárást megfogták, az többit azontól vágni, fogdosni kezdték kikbe sok az nádon maradott meg.

militibus remanserant; quorum plures tabe quam gladio perierunt. Animadversum est, cum in loco alioqui stagnanti intra quatuor aut quinque cubitorum subfossionem aqua abundaret, tum ad immensam altitudinem vix modica et ea perniciosa reperiretur; deinde in prima statim tormentorum explosione tres praestantiores bombardarios adverso maximarum pilarum ictu laniatos esse; quorum unum Baldegaram italum*) insignem architectum, et ob id eo fabricandae arci missum, maximum et praecipuum tormentum cum inflammasset, continuo in frusta disruptum, miseranda nece discerptum. Illud quoque maximo incommodo nostris fuit, quod sagittariae fenestellae, quae ad latera defendenda paratae fuissent. ad primos ictus, cum ex materia constructae essent, corruerint, inutiles prorsus redditae. Querecinius ex Sclavonia illyrica oriundus eadem hieme Viennam profectus ad caesarem, missionem flagitaverat, sed retentus est, et texente mox varias moras, vi impulsus, odio in omnes, et ad perdendum fato; qui ubi in potestatem venit, Belgradum missus est, et se liberatum iri per redemtionem captivorum sperabat. Sed cum captivos foedis tormentis discruciari, et aliquos excarnificari usque ad immanem crudelitatem consvesset: ii ad Selimum suos cruciatus deferentes facile impetrarunt, ut pari cruciatu enecaretur. Tantopere in omnes saeviebat, ut quos in oppidis et pagis paulo ditiores, quorum nomina diligenter investigare solebat, intelligeret, captos miris modis discruciaret, et argentum, si haberent, aut aliunde mutuatum, cum immensos cruciatus redimere cogerentur, extorqueret; ut in praefectura

*) Forgách S. jegyzete: Nem Baldegara volt, hanem más valaki; mert Baldegara Octavio egri architectus most is él.

vix biennii tempore, sexagies millia nummum pro Arce Niclospurg in Moravia coëmpta dependeret. Sed non diu duravit res male parta, quandoquidem filius paulo longiori, vix quadriennii tempore foede decocta arce et bonis omnibus, primus et supremus heres, nullo post se herede relicto, ad creditores delabentibus bonis omnibus, ut vix etiam sufficerent, decessit *).

Ceterum Solymanus cum Belgradum pervenisset, plures dies transmittendo exercitu est remoratus; quandoquidem exundationes Savi atque Danubii eotum tempore magnae fuerant. Dum ibi stativa haberet, Johannes II. invisendum statuit, id quod ei Mehemetus antea denunciarat, et scripserat, se tanquam filio, ex paterna charitate, quando in patrem se suscepisset, significare, quatenus se et regnum salvum esse vellet, ut imperatorem salutare ex propinquo nulla ratione omitteret; tamen aegre persvasum est, dissuadentibus fere omnibus, et ipso maxime Augusto Sigismundo rege Poloniae, qui cum sordidam pincipum peregrinationem in litteris appellaret, vehementer improbabat; attamen ab quibusdam, qui Solymani virtutes verius pensabant, et ingrate eum facturum, si patrono tutelari, gloriam ex officio pupillari et propemodum filiali, non lucrum quaerenti ad tempus defuisset, persvaderi sibi passus est. Fuere igitur ex toto regno splendidissimi quique in comitatum conscripti.

---

*) Forgách S. jegyzete: Gyulát megvevén, Jenö alá ment Pertaff bassa. Abba egy kerékjártó német hadnagy volt fö; az magyarok előtt Segnyey Zsigmond. Azt is ennehán napig lőtette. Az németek megrettenvén, meg akarták adni. Segnyey Zsigmond alig birta reá őköt, hogy csak estvét várjanak, ha immár emberöl nem akarnak lenne meghalni. Estve oztán kiütötték, az ki hol el látott jönni· Segnyey eljött volt. Az német hadnagy ott maradt volt, de azután Hatvanból változék ki.

Neminem unquam majori comitate honoreque excepit Solymanus; itaque inter navigia, quae in promptu ad adventum stabant, biremem propriam auratam atque pulcherrimam, qua transveheretur, misit; tum splendidissimi quique, et quicquid militum fuit ornatissime instructorum, qua transibat hinc et inde adstabant; ornatus equestris omnis purpuratorum atque imperatoris incredibilis valoris, et ad speciem admirabilis visebatur. Inter quos ad tabernaculum praeparatum haud procul ab ipsius Solymani est deductus. Jam ibi multa alia tabernacula pro universa comitiva erant parata, et ad victum omnia necessaria. Deinde ad congressum venturo, serico et auro contextas vestes dono misit, et centum janiciari praesto fuere, quorum unusquisque partem aliquam muneris ferebat, quod erat amplissimum ex totidem vasibus aureis et argenteis, et rubinus auro inclusus mirae pulchritudinis L millium nummum aureum aestimatus; istos delecti praecipui ex comitatu sequebantur, sericeis vestibus, quas Solymanus ad tabernaculum praemiserat, superinduti, atque turcicis calceis et calcaribus; unus tamen ipse equo vectus. Tum ubi propius accessit, munera et alii pro tabernaculo, quod aureo panno universum constratum erat, in conspicuo loco constiterunt. Johanni autem ingredienti duo ex purpuratis in limine praesto fuerunt; et Solymanus per capitis inclinationem, quasi paululum sese elevans, dexteram praebuit, ac XX viros ex toto comitatu selectos, ordineque accersitos ad oscula pedum admisit, cum familiariter eorum nomina et dignitates et aliquas honoris notas adderet. Tandem omnibus praeter purpuratos et interpretem semotis, sellam ibi ante praeparatam admoveri jussit, et Johannem non semel sedere jus-

sum tamen recusantem tenerrime est collocutus, quaesivitque an suus exercitus satis validus videretur, et Germani an exspectaturi essent, ut cum eo manus consererent. Deinde collaudavit, quod ad se invisendum venisset, bonoque eum consilio usum; se quippe eo consilio Byzantio solvisse, ut Viennam expugnaret; nam statuisse, sub tabernaculo vitam finire, et ipsum ab inimicis suis vindicare. Tandem ad purpuratos ait, eum patri, physiognomiae indicio, probitate et ingenii bonitate respondere. Finito colloquio Johannes libellum ei porrexit, qui finium consignandorum petitionem continebat; quem Mehemeto summo vezirio tradidit, et coram illico commisit, quaecunque libello continerentur, diplomate dari ac con firmari. Exinde dono misit Johanni baltheum latum unam palmam, pugionem, et machaeram, omnia haec ex solido auro, rubinis et adamantibus admirandis unionibusque ita referta, ut sese fere contingerent, utque modum aestimationis excedant. His ego nihil unquam vidi pretiosius. Item quatuor nobilissimos equos ex solido pariter auro gemmisque ornatos. Dein Mehemetus significavit ei, cupere se colloquium ejus, et facturum se fuisse apud eum id, nisi legibus et religione attineretur; ne ergo uti filius ad patrem honoris causa ad se venire recusaret; facturum enim se vicissim, ut nunquam officii praestiti eum poeniteret. Quod cum ultro eum facturum fuisse crederet, Solymano coram nunciis viris primariis ab Johanne ad eum missis, qui munera ei pretiosa detulerant, hilari vultu renunciat, et universam aulam, quod apud eos in solennibus et magnis rebus fieri consvevit, exornari jubet. Omnibus id vehementer placebat, praeter unum Becesium, a cujus voluntate ne latum quidem rex

ungvem discedebat. Secundum ergo Becesii consilium, remissis iisdem nunciis, colloqui sibi placere respondit, petere tamen, ut eques in campum venire velit. Quod cum intelligeret vir acutus, non sibi vacare, hoc tantum respondit. Sed altissimo dolore concepto, Johanni ea res incomparabili damno stetit, et tum, et deinde. Et si diutius vixisset, omnes in eum vindictae nervos intendisset. Nam Solymanus ne quid omitteret ad summam benevolentiae significationem, ad convivium concepto in animo decreto et denunciato, quod apud Ottomanos, praeter charissimos, et in tota vita tres aut quatuor, non contigit, adhibiturus erat. Id Mehemetus ea ratione disvasit, quod Johannes dubiae valetudinis esset, et si quid humanitus ei contingeret, maleficii suspicionem non se evasurum. De finibus autem, quos Solymanus coram assignandos mandaverat, a Mahomete spem tantummodo recepit; cum petiisset fines ditionis intra Tibiscum et Cusum*) amnes statui. Ita pulcherrime suscepta res, turpissime unius consilio corrupta est. Tantus Solymani eum perpetuus in eum amor fuit, ut nisi semper insana consilia avertissent, nihil petenti denegaturus fuerit; quando reversa Isabella ex Polonia, Rustemus gener Solymani obtulerit, si ei decem millia nummum aureum numerarentur, Lippam, et quidquid intra Tibiscum et Cusum esset, quod longe majus erat praesenti postulatione, reddi curaturum; optima occasione ab homine amicissimo, qui sensa Solymani nosset, ultro oblata, per Isabellam muliebri negligentia et avaritia non curata, cum ab multis animadversa, frustra clamaretur. Sed in castris magna omnium rerum copia gratuito praebita est, in quo cum omnis humanitatis et opulentiae decus viseretur, illud certe etiam jucundum erat, quod praeter

*) Istvánfi jegyzete : Crisium.

tabernacula amplissima, et libertatem mirificam, cum ne verbum quidem unum minus gratum a quoquam auditum sit, certis ac debitis horis miro ordine et silentio, ligna, aquam, ovium greges, ac ad ipsas quoque delicias omnis generis lenocinia, insuper pecuniam non ad praesentem modo usum, sed ad superfluitatem usque, ut domum quoque pleraque attulissent, praebuerint. Et Solymanus condimenta ex saccharo, musco, et diversis aromatibus pretiosissima simul et delicatissima inter epulas magnis fictilibus vasis miserit. Inter magnam ejus imperatoris opulentiam non est ommittendum id, quod sella, qua insidebat Solymanus, admiranda dicitur. Nam solido ex auro caelata fuit, longa hominis unius longitudine; posterior pars, qua tergo inclinabat, supra caput in modum solii vel throni elevata, omnibus ex partibus et a summo ad imum admirandae magnitudinis et radiantibus unionibus ita exornata, ut nihil unquam pretiosius atque splendidius videri ac dici possit. Transmittendo itaque exercitui intentus, asiatici equitatus magistrum cum quatuor et decem millibus Albam Regalem, Mustapham begum bosnensem in praefecturam budensem, classem universam Strigonium praemisit; qui ubi Budam venit, Arslani secretarium strangulavit, quod idem ad caesarem fugiendo tum vitavit, sed ibi ob amissam Tatam et Besprimium, ac quod praelium diffugisset, evitare non potuit. Cujus tandem res ex more, quando imperator aliquos plectere consvevit, confiscatae ad castra transmissae, ab Ungaris excursantibus, pecuniae, vestes, equi, et mancipia capta in castris pro auctione veniere. Tandem Solymanus Calendis Augusti Sigetum pervenit. Arx atque oppidum erant fossa tantum discreta; rivus enim e proxi-

ma valle incerto alveo per plana decurrens, sparsas faciebat lacunas, et coecas fossas; unde effossa quae circumerat terra, immensa latitudine paludi simillimam fossam reddebat. Moenia atque propugnacula ex arte non saxo aut cocto latere, sed triplice ordine cratium ferreis clavis vinclisque inter se junctorum duos et viginti pedes lata, ac media humo solida, quamvis fortissimi muri vim habebant. Inerant peditum mille et octingenti, equites CC, civium CL, qui ultro remanserant, omnes ungarici atque illyrici nominis, mulieres ac pueri ad duo millia; currulia tormenta sexaginta, pulveris tormentarii, et reliqui apparatus ingens copia; nec aliud magis desideratum est, quam militum copia, quo sero animadverso, missa duo vexilla Germanorum remeavere, exclusa arcta obsidione; expertum est nullam munitionem humanorum corporum robore praestantiorem. Eadem hieme lustrato per consiliarios bellicos milite, ducenti equites ut superflui milites dimissi, itidem plerisque in locis praesidia imminuta, mox tamen crebrescente rumore hostili, mille pedites ungaros conscripturi, quamquam multa conquisitione, vix aliquot invenerunt. Haud obscurum est Gebhardum Belczerum consilii bellici vetustissimum (novum officii genus recens inventum, non multo ante mortem Ferdinandus auctore Maximiliano legit) gloriatum suo consilio annuis quadraginta millibus sumtus fisci levasse. Sed haec sapientia clade Ungariae constitit. Litterarum et lingvarum, nisi vernaculae, ignarus, in clade ad Essecum infelicem paucorum mensium et stipendiorum orsus militiam, captusque ac tandem redemptus est, neque antea neque post unquam attigit. Avaritia usque adeo foedus, ut Johanne Peteo classis et Comari praefecto, de explorationibus se-

cum agente, censuerit decem pacios exploratori pretium.

At initium potiundi Sigeti ab oppido captum, quassatumque omnibus partibus vi tormentorum, simul fossae materia ac terra complentur; jam Turcae ad oppugnationem succedunt, pugnant, instant, pellunt ac pelluntur, trucidant atque trucidantur, cum sustentatis aliquot arduis oppugnationibus adferuntur caesari litterae Zrinii, castris ad Ovarum fixis, hostium immensas vires, et suorum plurimis jam amissis, paucitatem docentis: consilium se ab necessitate velle capere, ut oppido conflagrato, in arce supremam fortunae aleam experiatur. Sed dissvasus ab veteranorum primoribus, qui priori quoque obsidioni praesentes, meminerant, etiam oppidum, quamquam minus tum validum conservatum, tractu belli multa evanescere, quae obsessis salutem, hostibus perniciem adferre possent; etiam caesaris vires et christianorum auxilia sibi ipsi ostentabant. XV. Calend. Sept. visus universus hostilis exercitus per ingentia agmina discretus, quo etiam innumerae multitudinis ostentatio metum propugnantium augeret. Subeunt muros, et tamquam stataria pugna ac patenti campo, per immensas murorum ruinas, et late fossarum oppleturas fit praelium ingens, et hinc atque illinc strages. Sed aliis ac aliis non militibus sed exercitibus succedentibus nostri impares numero, omnes simul pugnare cogebantur, et non unum, sed multa praelia capessere; donec ad extremum corporibus, viribus, spiritu deficientes, tantorum exercituum, tot praeliorum impetu, diei labore perpesso ac sustentato, inumbrante jam vespera in arcem se recipiunt. Constat DCCC superfuisse, cum rursus nova

oppugnatio, nova laborum facies, nova moles periculi, instaret. Ab tribus simul partibus tormentis dies et noctes propugnacula moeniaque petita, tres moles ingentium castellorum similitudine saccis terra et lana oppletis, cujus multo maximam copiam ex universa provincia congesserant, altitudinem moenium egredientes easdem ad partes mira celeritate constructae; super his delectae janiciarorum manus cum tormentis impositae, nullum momentum, fossam, vallum, aggerem, aut munimenta introrsus moliendi relinquebant, donec uno eodemque tempore averso etiam rivo, scissa repagine aquarum, fossis materia, terraque repletis, ac cratibus desuper impositis ad muros subirent, acerrime oppugnarent, diem ac noctem juxta infestam reddendo, ut perpetuo labore ac vigiliis conficerentur. Sed periculosissimum certamen quarto Calend. Sept. (decollatio S. Johannis Baptistae infausta Ungaris, fausta illis dies erat) initum, cum universus exercitus ad oppugnandum incubuisset*). Nam Solymanus morae impatiens, et irritarum oppugnationum accensus, simul recordatione illius diei, felix ac faustum omen precatus, increpatisque visiris expugnare jubet. Quin et ipse senili corpore langvens, prisci tamen decoris avidus, equo impositus, conspicuusque suis accendebat animos. Janiciaris primo loco subeuntibus, miscetur praelium; fit atrox pugna jam missilibus, jam corpora corporibus, arma armis, vires viribus opponendo; ad extremum capto janiciarorum aga et multa clade affectis, praelium excepere integri ac recentes; tum praelium

*) Istvánfi jegyzete: Eo die Turcae se in castris silentio continuerunt, uti ii, qui interfuerunt obsidioni, referunt.

redintegratum, iterumque aliis atque aliis succedentibus agminibus, noctem totam, et posterum diem oppugnando continuarunt. Nec ideo nostri remissius agere. Pridie Nonas Sept. eductis in conspectum totis copiis, et dispositis per turmas ac cohortes, parant praelium; materiam, ignem, faces, egesta antea terra, aut vi tormentorum disjecta arboribus subjiciunt; inde materia in propinquo pro munimentis comportata ignem corripuit, inde militum casae. Itaque simul pro ruinis pugnando, caedendo, Turcis invicem succedentibus, nostris vix ad suspirandum spatio, denique vi atque flammà in interiorem arcem compelluntur; in angulo sita propugnaculi vicem habebat, intermedioque ponte multi obtriti, multi caesi, ac praecipitati hostium saevitiam perpessi sunt. Jam perventum erat ad summas rerum difficultates, jam cuncta obsessos praeter unam animi virtutem constantiamque, nam spes quoque sera, defecerant. Hostis crebro insultare, urgere, oppugnare, tandemque VII. Idus Septembr. paratis omnibus missilia tela ignem vomentia propinquis tectis ingerere, scandere muros, omnibusque locis pugnare; postremo ferro et flamma nostri eo angustiae redacti, ut patefactis portis erumpendum in arcem exteriorem putarent, ibique in orbem pugnando, pulcherrimi certaminis finem cum honestissima morte facere. Irruere hostes et glomerari circum; tum ponte et area confertissima hostium multitudine plena, subito tormentorum maxima ante ibi condita collibrata ac inflammata in oppositos emisere; incredibilisque hostium strages puncto temporis edita est; nam non pilis tantum tormenta, quibus constipata acies certa ac miserabili clade lacerabatur, sed etiam taxillis ferreis, variisque metallorum frustulis, usque ad

summa ora compleverant, quae flammarum et pilae impetu expulsa, grandinis modo in omnes p artes lethali violentia dispergebantur. Erupturus tandem Zrinius cum suis, ac terribile sui spectaculum pugnando edens, intra pontem geminato ictu pilae ex sclopeto trajicitur; caede, ferro, flammis tota arce vagantibus. At maxima et incredibili hominum clade victoria constitit; nec enim vivi modo, etiam mortui ab hostibus velut paenas exposcebant, cum in turrim quandam saxeam, pulvere sulphureo et missilibus ignibus completam, desperatis jam rebus, funiculos igne succensos arte collocassent. Igitur capta arce, cum innumera multitudo irrupisset, nec arcem modo ac oppidum opplesset, mixtis primoribus ex totis castris, sed circum patentem campum: tum repente inflammatis pulveribus, disjecta per omnes partes missilia tela et saxa, quoquoversum inciderant, confertissimos hostes abstergebant; nec cominus tantum, sed eminus etiam eadem periclitantium sors, dum saxa per aërem volitantia, ignesque missiles passim corriperent, obruerentque mortales, velocitate mali omne effugium praeveniente, saucii, semineces, exspirantes, ambusti, artusque discerptorum militum cum ingenti strage caesorum, horrendum spectaculum, visebantur.

Hos exitus duo claustra christianitatis habuere; nam Ungariae appendices tantum supererant, si priscum imperium spectes; munitionibus, armis paria. Giula viris potentior, duce dempto. Duces superbia, saevitia, avaritia, haud discreverim, nisi quod hic maculosa vita, egregio fine, tantundem meruit bonae famae, quantum ille malae. In Croatia vetusta comitum familia ortus, prima juventa Turcis permixtus Petri Keglevicii insignis ducis, bani Illyrici consiliis ac ope ad-

jutus, et in gratiam principis adscitus; eodem tamen post per fraudem capto, arce quoque Chactornia exuit. Cocianerum suomet pugione specie visendi evaginato, ob argentum, quod ingens secum habebat, sacris mensae, diisque hospitalibus temeratis interfecit. Quod facinus ei plane congruit, cui ingenium esset ob crudelitatem et avaritiam, et maxime principe infirmo, apud quem sine metu peccaretur, cuicunque flagitio promptum. Filiae Petri Erdeody bani Illyrici desponsatae repudium dedit, obtenta prius arce Moniaroquerec, quam in dotem ille filiae arctis conditionibus dederat; nec tamen postea recuperare potuit. At ille in spem aliarum nuptiarum non minus opulentarum, unis nuptiis geminato lucro adducebatur. Nam Margaretae Zeechy Thomae filiae a secundo marito viduae opulentae, neque alia re commendandae nuptias pactus, dum filiam quoque illigavit filio; qua re perfecta, ipse viduam aspernatus ad alias potentiae augendae causa transgressus est. Quippe sororem uxoris cancellarii bohemici de Nova domo, ac Vilhelmi Rosembergii, exoletam virginem affectando nimiis studiis superinduxit. Francisci Tahy magistri agazonum ac viri senatorii, et per affinitatem innexi curiam nobilitarem, clientelarum agmine et eductis Sigeto militibus solo aequavit; etiam arboribus concisis, ad amoenitatem fructumque insitis, quaesito ultro colore. Vocatum enim ad sese, et in convivio ad ebrietatem redigere volens, illo non posse sibi venenum sumere proferente, simpliciter dictum infenso animo in atrocis causam facti diu meditati arripuit, frustra in comitiis et consiliis toties lamentante. Familiari quodam Stephano Gerdaac ad occupandum castellum nobilium tenuis fortunae, contra jus fasque impulso, inva-

lidis edictis principis, ausus est expectare arma, donec mutuis caedibus expugnaretur. Praefecturam Sigeti ambivit inexplebilis avaritiae atque potentiae studio, dataque vicissim ut clientelis et opibus stipendiorum difficultati subveniret, quae raro nec unquam integra exsolvebantur. Haec scilicet praecipua erat ars legendis ducibus; sive enim suo, sive rapina militem expleret, nihil erat pensi. Sane ab imperio Ferdinandi hoc quale quale est, vel ars vel aliud, omni disciplina, omnibusque legibus divinis et humanis sublatis ad ultimum excidium usque sine remedio perduravit. Mox crebrescente fama belli, cum praefecturam resignare vellet, odio et vi principis invitus retentus.

Caesar interim equitum peditumque copias per Posonium praemittendo pridie Idus Augusti Viennam egressus cum equitatu aulicorum et octo vexillis peditum, comitatus Ferdinando fratre et Gunthero comite a Svarcenburg, quintis castris Ovarum pervenit. Eodem die et Bohemorum, Moravorum, Slesitarumque equitatus. Ex Ungaris Nic. Olahus archiepiscopus strigoniensis, Franciscus Forgach electus episcopus varadinensis, Andreas Batoreus judex curiae, Michael de Mere locumtenens cum potestate palatinali, Franciscus Tahy magister agazonum. Paulo post tria millia peditum italorum, ducis Florentiae auxilium. Ibi caesar consultavit, an progredi placeret? Franciscus Batthiany aeger valetudine ac senio, eoque absens per litteras disseruit principem consistere Ovari praestare, ut ad summam rei auctoritatem et auxilium in tempore ex propinquo adferret, ubi opus esset; sin iret, et intentato pedem referret, fugam videri: utque initia belli provenissent, famam in

cetera fore. Franciscus Forgach Strigonium petendum continuis itineribus, et oppugnandum; fore enim ut Sigetum et Giula vel alterum obsidione liberaretur; et si praelium displiceret, tutum reditum, longiori illi in duplo, quam nobis itinere; ita trahi bellum, et eludi hostem posse. Sin hostis persisteret, haud dubie Strigonio recuperato parem victoriam, parem gloriam. Tahi bellorum peritus subscripsit. Ceteri, quod inter ancipitia teterrimum est, medium sequuti, ire Jaurinum, et ibi consilium ex eventu capere. Sexto hinc die promota castra usque Jaurinum. Caesar ad villam Abda consedit. Ungari in proximis urbi campis, interfluente Rabcza conjunxere castra cum his, qui citra Danubium barones ac comitatus caesarem opperiebantur. Huc advenere Antonius Verancius episcopus agriensis, Paulus Bornemiza nitriensis, ac Stephanus Dobo. Censa sunt equitum duo millia et quingenti, peditum mille. His stativis Turcas villam Cajar in propinquo populatos Ungari frustra insequuti sunt. Per eosdem dies incursavere et levenses, et post aliquot praelia dolum paravere. Praemissi, qui provocarent praesidium ad certamen, et interim plures sese abdiderunt. Illi simulata fuga nostros in insidias traxere; tum pugna exoritur, sed nostri, ut victos intrepide sequuti, non in aciem pugnabant, dispersi a confertis profligati. Bartolomaeus Horvat praefectus multis vulneribus acceptis illatisque captus, missusque imperatori, cum quo familiariter colloquutus Solymanus dicitur, paulo post in carcere mortem obiit. Nec Andreas Balassa prosperiore fortuna usus, nisi quod solus periculum effugit. Ipse ac Emericus Czobor apud Carolum a pueris educti, ne equitibus ungaricis careret, cum CC ambo in militiam

scripti sunt. Andreas Balassa (cum) his Sigetum versus profectus, cum exploratoribus similiter turcis concurrit, meliore primum fortuna; unde quibusdam suorum praeda occupatis, in contrarium versa, fusus fugatusque aegre evasit, amissis militibus, inter eos Francisco Docio nobili adolescente. In partibus Cassoviae senescentes res adventu Simonis Forgach excitatae sunt, neque enim ea tempestate militaris rei fama alius peritior habebatur. Frustratum antea ac spe ductum, tum sua tantum defendentem caesar promissis et crebris litteris evocat, ac Svendio socium ac consiliarium belli addidit*). Georgium Bebecum ab Solymano Johanni II. donatum, supra retulimus. In cassoviano tractu arces, castella atque oppida habebat, et commodum erat in partes trahere. Sed angebatur amissa Senderovia, ut diximus a nostris occupata. Ergo modo agere per nuncios ultro citroque commeantes, modo bellum intentare. Postremum irrita spe ad auxilium turcicum confugit. Fileciensis, nogradiensis et seceniensis begi ad castellum Zabatcam cum duobus millibus et quingentis equitibus in castris erant. Svenda dubitante et ad praelia cauto, Simon Forgach disseruit celeritatem ipsis utilem, et cum parte fortunam experiri, antequam copiae turcicae confluant, ac Tartari bello accedant; futurum enim, ut paulo post pares non sint, et paucitate suorum cedendum sit, et tot simul bella ex moenibus Cassoviae spectet, vix sedem belli propugnaturus. Ita concubia nocte Senderovia (ibi sta-

*) Forgách S. jegyzete: Nem úgy mint sociust, hanem, hogy segétője és tanácsa legyen.

tiva erant) movere, equitum ac peditum tria millia *); nocte obscura et silvarum opacitate multis aberrantibus, Svenda ac Simon Forgach postero ad Tornalliam vicum operiundo militi constitere. XIII. Calend. Septembr. fuit. Interim ex adverso pauci equitum se ostendere. Tum Svenda irasci, turbari, ac consilia ungarica appellare; donec Simon opportuna loquutus, simul missi ab eo speculatores adtulere populares esse. Mox ceteri quoque affuere. Ventum deinde ad hostem instructum jam et paratum. Terga castellum, latus Rima fluvius defendebat. Rursus Svenda improbare consilium, et mutato pugnandi consilio tormentis appetere parabat: cum Simon ex oppido Rima-Zombat praetore et quibusdam civibus accitis, vadum ad molas frumentarias commonstrant. Transeuntibus nostris Turcae digressi castello, ad ima montis in aciem compositi exspectavere. Melchior Balassa sinistrum, Simon Forgach dextrum cornu curabant, mediam aciem Svenda. Johannes Fighedy cum delectis equitibus ungaris in frontem irrumpere jussus; neque primum nostri exercitus impetum hostis sustinuit; sed palantes insequi silvae densae et noctis tenebrae prohibuere. Ducenti tantum aut caesi, aut capti, inter quos begus seceniensis, ac castra, carri, et cetera ingens praeda capta; ex nostris quatuor desiderati sunt, in queis Nicolaus Soliom. Interim Sabatcam quoque desertam dilapsis praesidariis

*) Forgach S. jegyzete: Másfélezer ha volt; az tábor Tokajnál volt; avval az kevéssel az tatárok után indoltonk vala, kik akkor jőnek vala fel Tokaj felé, és valami ennehán száz lovag Szerencsig szágúdott vala, kiket nem eresztének, mert nehéz az németnek tatárt kergetni. Én az huszárokkal kéredzém vala utánnok, hogy a hol meg hálnak, éjjel üssek reájok; de Svendi nem bocsáta. Ugy térénk oztán Szendröbe; az többi úgy volt, a mint írta.

nostri conflagravere. Eadem nocte in oppido Rima-Zombat pernoctatum, et scrutantibus repertae litterae Bebeci, queis Turcas et Tartaros conciverat, ad circumveniendos et delendos nostros. Inde ira majore concepta, castella Georgii Bebec Pelseocz, Gombazeg, et Gagy, tentata tantum oppugnatione, in deditionem venere. Comperto deinde Turcarum et Tartarorum consilio excludendi nostros Cassovia, ad oppidum Zina promota castra; illinc Svenda Cassoviam profectus, Simon Forgach Craznahorcam arcem validam et magno praesidio firmatam oppugnandam. Temerarium videbatur consilium, Bebeco Turcas Tartarosque paratos jam ac procinctos sollicitante: sed in celeritate, tormentorum vi, ac militum virtute spes erat. Ergo ubi eo venit, per noctem tormenta aenea disposuit, et postera die unum propugnaculum valide conquassavit. Ubi praesidiarii aliud quoque quassari et oppugnationem jam parari conspexere, deditionis signum fecere, atque recepta arce incolumes dimissi sunt. Nec ultra ibi moratum, quam praesidium impositum est. Nam exercitum Turcarum, Tartarorumque adventare, Johannem II. egressum cum copiis Transsilvania, incertum adhuc quo consilio, Debrecenium post se reliquisse nunciabatur.

Octavo die postquam caesar Jaurinum venit, castris motis milliare confectum, sequenti duo; et tum primum exercitus et castra, monitu Ungarorum, militariter instructa. Ungari tribus agminibus per frontem et levioris armaturae equites incessere; mox tormenta aenea, impedimenta et carri, et post peditum ordines, et deinde eques gravis armaturae. Castra apud villam Genieo fixa III. Calend. Septembris quadrangulari forma; pro munimentis carri atque impedimenta disposita; unum latus Danubius defendebat;

portae, et qua maxime usus erat, tormentis firmantur, primis, postremisque militum, quoad castra considerent, in armis persistentibus. Nec multo post Ferrariensis adfuit cum DCCC equitibus. Nonis Septembribus Mahmut begus Albae-Regalis cum expeditis DCC Turcis, mane in ipsa mutatione vigiliarum, pabulatorum quosdam abripuit, alios trucidavit, haud longe a castris. Postquam rumor trepidis nunciis castra pervasit, miles arma rapere, et se parare; sed nihil dum informatus erat. Ungari tamen gnari hostium citi evolavere. Et Georgius Tury cum paucis ante omnes adgressus est, mox alii super alios, dein reliquus equitatus ungaricus cursum intendit; neque sustinuit hostis conspectum vexillorum, cursim pugnare, modo sistere, modo cedere. Sed ubi in silvam Vertes*) ventum, mirabili pernicitate equorum, et ad explicandam equitum aciem praepedientibus arboribus fusi et fugati sunt. Mahmut begus, et plerique capti, plures obtruncati. Ille caesari, et Ferdinando duo mancipia dono data. Georgius Tury insigni torque aureo accepto, iterum eques auratus (quod virtutis praemium est) a caesare creatus. A Mamhuto exceptam vocem, Giulam captam, dein fama firmavit; nec de Sigeto laetiora exspectabantur, quippe cunctatio spem ademerat. Mox ambigue auditum; post Stephanus Pernezy praefectus babochiensis rescripsit; sed quidam gregarius miles ex Sigetiensibus Babocham missus, velut testis cladis, illinc ad castra certiora attulit. Iverant Babolciam duo vexilla Germanorum, quibus per noctis obscurum dilapsis, neque Stephanus Pernezy cum reliquo praesidio permansit. Hinc pavor in omnes, et exemplum secuti praesidiarii, ca-

*) Istvánfi jegyzete : Bacon.

stella ac arces passim deseruere, etiam quae remotiora fuerant. Berzence, Chorgo, Zakan, Lac, Vizvar, Belavar, Segesd, Zeniec; haec in comitatu simigiensi, quae ab hostibus sine praelio occupata sunt. In comitatu quoque Castriferrei, quamquam pleraque deserta fuerint, sed hostibus partim ignaris locorum, partim ob distantiam serius ventitantibus, iterum recuperata sunt. Nam ut fit in tanta trepidatione, aliis cum liberis, et uxoribus rebusque fugientibus, aliis vero praedam sequentibus et militibus et paganis, ut quaeque castella deserta reperiebantur, ab obviis occupabantur; nonnulla item domini proprii repetebant. Tum caesar de summa rerum consultavit: ungaris consiliariis per secretarium proposuit, exploratores pluribus locis conformiter referre, Turcarum imperatorem expugnato jam Sigeto contra se venire; idem asseverare transfugas (sive ante obitum id mentis fuit imperatori, sive dolo hostis fabricatum vulgatumque fuit; namque nonnullos transfugarum revertisse certum est); Germanis unam sententiam placere Jaurinum redire, castra vallo et fossa cingere; ab Ungaris consilia sese requirere, tamquam peritissimis hostium; quorum nemo fuit, qui non in eodem loco castra firmanda censeret. Evulgata enim hostium victoria, et iterum adventu, quis non fugam et metum interpretaretur? quantum animi nostris decessurum, tantum hostibus accessurum. Quin accerseret quam celerrime, quicquid usquam auxiliorum esset. Carolum fratrem, qui unam legionem, equitum germanorum mille quingentos circa confluentes Dravae et Murae (olim Savarbae) in castris cum auxiliis illyricis per Petrum Erdeody banum Illyrici adductis habebat. Ex Inferiore Ungaria delectos ac veteranos milites, equites pedites-

que: Stephanum Dersffy apud Nitriam castra habentem cum tribus millibus ungarorum equitum peditumque totidem, transdanubianorum baronum ac comitatuum. Jam neque Jaurini praeter muros, leve ad summam rei momentum commodius, Danubium eundem esse. Et si dubia praeliorum evitari placeret, esse insulam Danubio tantum discretam, foecundam copiarum, ulteriorem Ungariam non procul, quae commeatus suppeditaret, navium multitudinem fabricando ponti. Italorum, nam et hi consulti, eadem sententia, nisi quod imperator Jaurinum, Ferdinando cura belli commissa, extra pericula belli concederet. Sed Germanis, etiam egregium consilium, quod illi non attulissent, displicere. Appetente ergo vespera tubae cecinere, et XVIII. Calend. Octobr. uno die reditum, quod duobus ante confectum fuerat. Castra urbi, et castris vallum fossaque circumjecta. Duo autem latera Danubius et Raba (Arrabo olim) protegebat.

Hactenus prior exercitus, quem Besprimum et Tatam expugnasse diximus, in stativis habitus, Jaurinum revocatus est, quatuor vexillis Germanorum praeter veteranos pro praesidio relictis. Andreae Quilmano praefecto mandata data, si hostis Comarum oppugnatum veniret, ut oppidum incenderet, et arcem omnibus viribus defenderet. Oppidani lacrimantes exercitum revertentem inspexere: qui se a metu prius liberatum iri crediderant, nunc hostibus exponerentur. Per sex et quadraginta dies quos illi frustra trivere, morbo atque ab hoste plerique absumpti. Nam in vineas paulo remotiores commeantes, gregarius et lixae mixti, nulla erat dies, quin multi exciperentur; neque se armis defendere, ut mos militum, sed fugere ubi hostem conspexissent, aut abjectis armis preces va-

nas fundere; neque tamen prohiberi incerto imperio poterant; ita insveti fructus copia ac aestus infirmaverant exercitum. Castris nulla erant munimenta; ut cui libitum, passim dispersi in magna securitate agere; cum Strigonium et Budam recentia et magna praesidia classisque advenissent, et Albae Regali quatuor ac viginti millia Turcarum in castris essent. Paulo post caput Zrinii bassa budensis, a Mehemeto primario viziro acceptum, ad Ecchium comitem a Salmis, imperatori dono misit: sed pavori ad exercitum atque ostentui; quod publico funere uxori et liberis remissum. Jam summa ignoratio rerum omnium erat; nam exploratores praeter unum aut alterum in civitate strigoniensi, gregarios vilesque, nulli; perfugae pauci et obscuri ambigua referebant. Petivere Ungari delectis ex toto exercitu idoneis, albenses adoriri: non indecorum facinus, si votis virtus adfuisset; ostendunt iter noctis unius; periculum nullum; pertinere ad famam principis et tanti exercitus, propinquo hoste ac milite asiatico imbelli, dignum gloria audere. Igitur equitum germanorum cataphractorum septem millia, ferrariensium cum voluntariis mille, ungarorum equitum mille et peditum totidem, italorum peditum quatuor millia, plerique equis carrisque impositi, quatuor et decem millia species justi exercitus, VIII. Calend. Octob. imperatore coram profecti, duobus ac viginti tormentis currulibus conductis. Ungari et itali expediti. Germani carros, et tabernacula, impedimenta, et commeatus tanquam ad longam expeditionem vehere. Jam primum mane tubis itineri signum datum, mox jussi in castra redire; ac iterum sono tubarum exciti medio diei abivere. Quatuor milliaribus confectis in silva Bacon conse-

dere. Germani tendere, coenas parare, nihil ex solito remittere. Temulentia ac somno dux milesque nocte protracta, multa luce paulum progressi. Non dux militem alloquio firmare, non miles ducem noscere, vagi, et inconditi sine imperio in valle trium millium spatio Alba-Regali sese abdidere; praemisso Georgio Tury cum equitibus ungaris centum. Ille ratus secuturum exercitum, haud procul castris hostium adequitans, neminem hostium adversum habuit. Nam majore parte ad populandum profecta, satis habebant castra defendere. Dux erat expeditionis Ecchius comes a Salmis, apud egentissimum principem prodigentia clarus, bellorum nisi in conviviis ignarus, sermonis nimius; quod apud indoctos scientia videri, et praefectura jauriensi aderat auctoritas. Amissa tam foede praeclara occasione, cumulatim infinita mala aggregabantur, audiebanturque, frendentibus omnibus, quod in tali occasione et in tanti nominis exercitu, nunquam unicum hostem adversum vel cernere licuisset. Nam expugnato Sigeto et occupatis Babocia aliisque castellis atque arcibus, ingens populatio sequuta est: supra XX millia humanorum capitum in comitatibus simigiensi, zaladiensi, et Castriferrei, in servitutem abducta, et praeda ingens. Vagabantur enim hostes longe lateque sine metu ob multitudinem et nostrorum metum. Tandem ex castris serius digressi Georgius Tury, Franciscus Teorek, et Ladislaus Giulaffy, duobus locis duobusque praeliis ad mille caecidere, aut cepere. Inter quae conflagratio civitatis jauriensis, forte an astu hostis incertum, nam utrumque affirmant, tanquam prodigium atque divina ira, incertos consilii amentesque omnes effecerat. Universa siquidem civitas puncto temporis in nihilum

est redacta. Initium haud procul ortum a porta, quae ad Rabum vergit, atque impellente vento saevissimo, simul coeptus ignis et statim validus proxima quaeque corripuit. Cum ergo urbs alioquin obnoxia esset incendio, arctis itineribus, ac materia multiplici, pervagatum est incendium pomoeria usque; hinc rursus in adversa aedificia mutato vento, quasi ad delendam urbem fato quodam agitato illabitur, et eo unde coeperat revertens, continua quaeque populando, nihil reliqui fecit. Ungarorum castra proxima erant moenibus ad fossam; dum ergo spectatur, dum timetur, ne castris involet ignis, ex coquina Nicolai Olahi archiepiscopi strigoniensis erupit. Copia erat pabuli, et materiae in castris: ideo puncto temporis urbs castraque flagrabant; alii ergo ad colligenda vasa cursitare, alii incerto rumore vulgato esse propinquum hostem, arma capere; fumus ater et pulveres, ut autumno aridissimo, in aërem vento levati ac mixti, coelum, castra, et conspectum obscuraverant; flamma item pabuli, aliorumque aridorum defensores longe arcebat. Horrendum atque miserandum erat spectaculum. Simul enim erat videre lamenta hominum cursitantium, paventium feminarum, puerorum, atque aegrotorum ex castris in urbem traductorum; item alios sese praecipitare in fossam, cum ne in moenibus quidem consistendi locus esset, partim integros, partim semiambustos, ac ita deformatos lacerosque totum corpus, ut non dignoscerentur; lateque vagabatur etiam in castris, ni Franciscus Forgach labore ac diligentia cum suis propinquo ex Danubio hausta aqua spargendo, remotiora vero amoliendo restinxisset; ceteris omnibus, etiam ipsis ducibus, ad propria intentis. Ita flamma intra castra Hungarorum stetit. At in ci-

vitate vi, vento, velocitate omnia remedia anteiit. Jam ceteris absumptis pulveris sulphurei copia et ignium missilium in aede primaria, et quadam turri reposita timebatur; nam si correpta ea igne fuissent, non solum in civitate, verum etiam in castris miserabilem stragem edidissent. Quae tamen Aurelii Fregosy, florentini auxilii ducis opera laboreque, qui ad subsidium cum suis accurrerat, defensa sunt; quorum temere cursitantium, aut praedas circumspectantium plerique ab furibunda multitudine interfecti. Multi ergo mortales interiere; ambusti commeatus publici et privati, mercimoniorum immensa copia, ut in tot gentium concursu; nihilque relictum praeter aedem sacram turrimque, et domum praefecti, in loco veteris arcis sitam, et discretam omnibus aliis aedificiis.

In Inferiore Ungaria eodem tempore haec acta sunt. Pertan bassa post captam Giulam propinquas arces et castella exscindebat. Vilagosvarum, quod amisso Temesvaro longissimum erat confinium, arx quidem satis valida, sed non quae adversus tantum hostem resistere posset, (ea erat familiae Batoreae) desertum ab propugnatoribus, sine oppugnatione in manus hostium devenit. Jeneo arx Stephani Losoncii illius, qui in Temesvaro occubuit, haud multo meliorem aleam lusit. Jeneoum tribus et viginti diebus oppugnavit, et per hosce dies quinque acerrimas oppugnationes frustra fecerat. Tandem cum tota tormentis strata esset, nec ulla omnino spes reliqua propugnatoribus, consilium erumpendi capiunt, qua flumen Cusus arci conjungebatur, quod illinc custodiae remissius agerentur. Cum ergo per noctis silentium parvo quodam navigio transmittendum esset, et alii ante alios trajicere festinarent, neque de navigio

convenirent: Germani repente tympana sonuere, quo tumultu hostes excitati ad unum omnes oppressere, atque trucidavere, praeter Sigismundum Segniey praefectum, et paucos quosdam, qui nando flumen trajecerunt, et elapsi nudis atque convulneratis plantis in castellum Bely Johannis Reguli pervenerunt. Sigismundus Segniey vir impiger et manu promptus cum CCCC Ungaris praefectus inerat. Germanorum autem duo vexilla. Superioris anni bello coacti fuerant praefecti harum arcium praesidium Johannis recipere. Johannes vero singulos viros nobiles cum paucis quibusdam imposuerat. Proventus autem ditionemque omnem prioribus dominis, quamvis caesarianis integram reliquerat; contentus eo, ne in manus Turcarum devenirent, quod alioqui futurum videbat. Quos illi simul atque pepulere, in Turcarum potestatem devenere. Johannes etsi alioquin inter tanta incendia cunctandum sibi censebat, et ideo tardius aliquanto castra movisset, tamen unius Tokay recuperandi studio movebatur; tum quia ut patrimonium et jus proprium sibi competebat, tum quod ad tutandas Inferioris Ungariae reliquias commodissimum esset. Igitur in itinere castellum Saca non ignobile obsidendum erat. Illud castellum Andreae Sacay hereditarium erat, vetusta familia atque opulenta oriundi, natura loci munitum. Quia autem Transsilvani ditioni proximum erat, paulo ante Svendius praesidio Germanorum et Ungarorum firmaverat. Praefectum Andream Bey constituit. Non diu oppugnatum fuit, cum deditione Germanorum capitur. Ii enim Andream, quod diutius obsidionem tolerare voluerat, arctissime vinctum pedibus conculcarunt, plagisque affectum demum hostibus de muro ostentarunt, exclamantes: Hunc esse so-

lum, qui deditionem recusasset, nec multo post lintri impositum in castra Transsilvani miserunt; iidemque portis apertis castellum dedunt, et sese ad militiae sacramentum obstringentes, una illico ad oppugnationem Tokaji impigre profecti sunt. In deditionem accepta Saca, recta ad Tocajum obsidendum IV. die Octobris venit; ponte Tibiscum stravit, obsessam ex tribus locis ingenti tormentorum vi, septem et decem dies oppugnavit, Jacobo Ramingero ejus loci capitaneo, expugnassetque, ni morte Solymani audita, inter immensos exercitus tot ferarum barbararumque nationum, Tartarorum et Turcarum, cautius sibi agendum censuisset. Itaque transmisso Tibisco et dissoluto ponte ad sua rediit. Nos quidem Tokayum amissum credebamus; nam de morte Solymani nec tum, nec postea diu, quicquam certi audivimus; quin potius illud ob oculos obversabatur, quod Budae Danubius ponte stratus erat, et quod stabula atque habitationes pro Solymano reficiebantur, diceretur que Budae hibernaturus. Sub idem tempus Tartari effusi magna multitudine, ingentes populationes fecere. Pars enim transmisso apud Szolnocum Tibisco in Superiori Ungaria, quaecunque sunt ditiones inter Tibiscum Agriam, Cassoviam, Ungvarum. et Muranum usque, incendiis, praeda, rapinis vastarunt *). Svendius toto hoc tempore belli Cassoviae agitavit, ad quinque millia equitum et peditum habebat. Videre erat innumerabiles ignes flagrantium oppidorum,

*) Forgách S. jegyzete: Én Patakra kéredzettem vala 400 lóval, hogy onnét lássam, mit mielhetek rajtok; hogy oda juték, igen örülének az ott valók, mondák, hogy mindennap rajtok vannak, de azután egy sem jöve affelé is; magam voltam egy hétig ott; mindaddig, mig Tokaj alól az király fia elmene.

villarum, tectorumque, atque hostium cursitationem, cum ad suburbia et moenia usque Cassoviae excurrerent. Praeter unum tamen aut alterum ex omni numero hostium non est interceptus. Pars tibiscanam regionem et Marmatiam miserandum in modum est depopulata. Initio belli plerique nobiles viri atque matronae in Marmatiam profugerant*) cum liberis rebusque carioribus; nam se ibi securiores fore crediderant, tum quod longius abessent a bello, tum vero, quod ea ditio Johannis esset. Sed ob decessum Solymani, aucta ferarum gentium militari licentia, neutris parcebant. XC millia**) humanarum animarum in servitutem abegisse dicuntur.

Eorum, qui tibiscanam regionem et Marmatiam depopulati fuerant, in novissimum agmen Johannes eos insecutus inciderat, inter oppida Ujvarosum et Debrecenium. Cum illis postquam diu verbis contendisset, cupiens mancipia ab eis eripere, quae in sua ditione rapuissent, nec id ut voluerat, ab eis consequi potuisset, agmen tandem postremum carpere coepit, initoque praelio, pleraque mancipia liberavit, et ex Tartaris caesi haud pauci. Inter haec Stephanus Dersffy supremus Ulterioris Ungariae capitaneus cum parte copiarum accitus equitum mille, peditumque totidem in castra adduxit. Nam Ungari, qui in castris erant, ob paucitatem et continuas diurnas nocturnasque custodias nimium fatigabantur et praesertim equi debilitabantur. Jam etiam imbres autumnales morbos atque taedia auxerant. Unde Itali paulatim dilabi, et

*) Forgách S. jegyzete: Nem in Marmatiam, hanem az Szamosközbe. Marmatia felé csak Beregszászig volt.

**) Forgách S. jegyzete: Fele vagy harmada sem volt, az mint én hallottam.

cum retineri aegre possent, sunt dimissi. Ita Bohemi, Moravi, Slesitae, Lusacii, expleto tempore militiae; dein Ferdinandus Idibus Octobr. Pragam concessit. In his ergo difficultatibus, quando etiam castra ob infrequentiam haud sat tuta videbantur, consultavit caesar, restringere castra, an transferre in insulam placeret? Namque majorem militum provincialium partem digressam, et alios vix hactenus retentos abitum parare. Ad haec augescente in dies aegrotantium morientiumque numero, dubium an contra adsultus hostiles adhuc incertos defendi possent. Ungari scripto respondere: si adhuc illae vires supersint, quibus vallum retineri queat, iisdem in castris perseverandum, nec permittendum, ut metus et fuga hostibus prodantur. Sin secus, sibi in primis et exercitui consuleret. Qui enim numerus militum, quae vires, qui animus, qui duces, ipsis ignota essent; nec multo post fama venit, tormenta praemissa cum beglerbego Graeciae non procul castris albensibus abesse; dubitabatur tamen an castra vel Besprimium appeterent aut Comarum. Quae fallendi artes astutissimis barbaris simulabantur, ut patuit paulo post. Unde caesar XII. Calend. Novembr. concilium convocat Germanis ac Ungaris simul tum primum coeuntibus. Nam decrescente in dies numero militum metus augebatur, et rursus pudor obversabatur. Quorum sententias ac nomina haud absurdum posteris tradere, ut quibus viris, armis, consiliis acta sit respublica, noscatur. Henricus et Georgius duces lignicenses inter Germanos principem locum occupavere. Post hos Rosembergus litterarum expertes nullo usu militiae et struendi convivii studio majore; Johannes Trautsen, Leonardus Harrach, intimi consiliarii (ita vocant so-

litos principi assistere) belli et turbidorum inexperti, ac tum invitam militiam agentes, pace non inepti; Perztenzky luxu libidine ac prodigentia ad extremum redactus, et fratris obitu sublevatus, per easdem artes, ea tempestate potiores, cancellario bohemico de Nova Domo, paulo ante, ut diximus, mortuo suffectus. Marescalco Moraviae, Raifenbergo, Sebastiano Senach ingenium virtusque minime infra gregarium, nec indigni hoc bello. At Georgius Taiffel vetus quaestura ac aetate, bello novus, consilii bellici praesidem agebat. Nicolaus comes a Salmis nuper e studiis patavinis reversus, consiliariis bellicis ascitus, ex queis Ausperger apud Carolum V. stipendia meruit, nulla militiae notabili dignitate. Ex Ungaris fuere : Nicolaus natione valachus, ceterorum odio ac sola obscuritate archiepiscopatum adeptus, Antonius Verancius episcopus agriensis, Paulus Bornemiza transsilvaniensis ac nitriensis episcopatus administrator, Franciscus Forgach varadinensis; Andreas Batoreus discesserat ob aegritudinem, Franciscus Tahy magister agazonum, Stephanus Banffy magister dapiferorum, Ladislaus Banffy janitorum, Ecchius comes a Salmis, ac comes posoniensis Stephanus Dobo olim Transsilvaniae praefectus, Johannes Peteo magister cubiculariorum, ac nazadarum praefectus, Michaël Merey locumtenens cum potestate palatinali, vir prisci moris virtutisque, et alio principe, alio tempore dignus, Primum caesar scriptum Ungarorum, ut diximus, recitari jubet; deinde sententiam Ferrariae ducis a se exploratam profert. Consideranti nimirum sibi, qui abiissent, et qui in castris essent, numerumque morientium tam militum, quam equorum, amplius in castris perseverare peri-

culosum videri. Ad haec in Ungariam Inferiorem flagrante adhuc bello submittenda auxilia, et hic beglerbego Graeciae circumferente arma, Natoliae bassa Albae Regali sedente, Besprimium, Palota, Tata, Papa, Canisa, et quod confiniorum milite firmandum. Unde, quotam exercitus partem superfuturam castris? Id consultissimum ad praesens auxilia, praesidiaque dividere, caesarem Ovarum concedere; nam Viennam dicere verecundia tenebatur, quamvis in secreto consilio firmum haberet. Et rogati sententias primum consiliarii bellici, non auctoritate, sed conscientia principis et praesentium notitia potiores. Georgius Taiffel prompsit sententiam conformem, nisi quod addidit abeuntium nomina, vexilla aut nationes, atque remanentium, suppresso tamen numero; item centenos, ducenosque unam intra noctem exstingvi: tum quae praesidia, et in quae loca mittenda; reliquum exercitum in insulam transmittendum, et in villas vicosque dispergendum. Germani omnes alii aliis verbis confirmavere. Et Ungari usque ad Franciscum Forgach. Nam frustra exercitum fore, si per omnes villas et municipia distribuantur, nec hostibus metum, nec nobis usum. Franciscus Tahy tractandis Germanorum ingeniis callidus, leniter assensus in adulationem divertens, orditur magnifica de exercitu, de caesare: Non Ferdinandum tantum habuisse, equitatum vero non alium principem nostro aevo majorem, validioremque; et si Solymanus certare ausus fuisset, victoriam ambiguam futuram fuisse. Sed qualiscunque, inquit, victoria habenda est, ubi ferociam ac immensas cupiditates hostis potentissimi refrenaris. Nam qui Viennam, qui Austriam ac Germaniam sibi destinarat, intra certos limites ac terminos velut

circumscriptum esse. At qui usus sit etiam levis armaturae militum ungarorum, caesarem jam coram vidisse, nec sine illis prospere bellum geri; conquirendos igitur, alendos atque fovendos; tum amissis Sigeto et Giúla, circumspiciendum quae loca maxime opportuna sint, ut novi obices, nova claustra opponantur. Sequentes eadem modeste et paucis. Caesar Germanos sequutus, quae de novis munimentis deque levi armatura dicta, laudavit. Postero ergo die transmisso ponte, ac paucis familiarium ex praecipuis, una cum ortu solis Comarum abscessit. Et proxima, quae insecuta est, quod aulicorum ac Italorum, ac octo cohortes, duce Remero, Ovarum. Eodem caesar quoque per insulam, et illinc Viennam rediit. Andreas Taiffel et Sullenburg cum reliquiis suorum equitum missi in comitatum Castriferrei et Sopronium. Duo vexilla peditum Svendae missa. Besprimium distrahere placebat caesari; nam ob conflagrationem praeteritam invalida erat prorsus; tum etiam propter loci situm, cum in monte situm ita esset, ut nec fossam alicujus momenti, quae hostiles insultus retardaret, haberet, nec aliam munitionem. Ungari tamen retinendum censuerunt in belli fortunam, et praesidio firmandum; nam ex eo magnae ditiones regebantur; quae statim sine praelio in hostium potestatem devenire nimis miserum videbatur. Ideo missa sunt eo duo vexilla Germanorum. Reliquus exercitus et aegrotorum ingens numerus trajecit ponte in insulam. At caesar alicujus famae vulgandae causa, Sechenum arcem in Ulteriori Ungaria, ubi Johannes Balassa profligatus fuit, ad montana minerarum expugnari statuerat. Sed Germanis stipendia flagitantibus, interea Ungaris quoque ad sua reversis, sine quibus nihil tentandum pu-

tabat, irritus fuit conatus. Effusi per insulam, absumptis per omnem lasciviam ac luxum vicis, oppidis, villisque, mutabant stativa; nec enim satis erat, uti, etiam equorum lectos ac vias coenosas, ut autumnali tempore, in magna stramentorum copia, frumento consternebant. Ex castellis ac domibus nobiles viri, ac matronae cum familiis expellebantur. Haec in absentia caesaris, nec minus insolenter in praesentia; prius per licentiam militum victi, quam per hostem. In itinere enim ex agris, ex vicis frumentum inspectante caesare distrahebatur; in castris quisque sibi acervos, et cumulos parabant, verso etiam in stramentorum usum. Pecora, res vi adimere, tecta, domus, villas, vicosque integros detrahere; postremo hostiliter saevire, manipulatim ac gregatim vagari, nec agrestes modo, sed obvios quoque spoliare, ac repugnantes trucidare. Tamquam hostile solum urere, vastare, rapere; ita quam longissime evagari potuere, quicquid villarum, vicorumque fuit, distractum ambustumque. Unde metu etiam in remotiores propagato, deserebantur. In tanta hominum multitudine, et tanta licentia, per omne tempus belli punitus quisquam nec visus nec auditus est. Disciplinam et severitatem, laudata olim et celebrata priscis ducibus, interiisse crederes. Paulo post equites omnes exauctorati; trium legionum reliquiae retentae sine ulla stipendiorum solutione. Tandem alii inopia, alii copia, ventre, gula sibi ipsi hostes, ac tabe mutuo inficientes, omnes prope interiere; effossis scrobibus viceni triceni-que, mirum dictu, injiciebantur. Erant scrobes, in queis duceni, treceni, et quingeni aggregarentur; cum nedum singulis, sed nec pluribus quidem in tam foeda mortalitate sufficerent busta. IV. Calend.

Novembr. ingressuro Viennam imperatori simul excessisse Solymanum, et rerum potiri Selimum fama eadem Venetiis per regis Poloniae postarum magistrum (nam et is postas Venetias usque alebat) renunciatum, sexta et quinquagesima die, quam obiit. Mortem ejus paucis expediam, (si prius dixero eodem die et Geztes et Vitan ab budensi bassa tormentorum vi expugnata). In triennium expeditionem susceperat, ut expugnato Sigeto, Viennam Austriae caput, et totius Germaniae columen, in suam potestatem redigeret, bello transsilvanico exstimulatus, et tributi promissi omissione, mox adparatu belli germanici. Solennibus votis e more prius nuncupatis, equo per Constantinopolim vectus, quamvis senectute gravis, et ingentibus victoriis ac triumphis per summam felicitatem cumulatus, duos imperatores romanos vectigales habuisset, gloriae duces satis haberet. Pridie Non. Sept. concessit vita, tribus diebus ante arcem interiorem Sigeti captam, aetatis sexto et septuagesimo anno, vir inter antiquos imperatores facile constituendus. Tanta tamen prudentia Mehemet bassa primarius vizir usus, ut non solum celaverit obitum, sed bellum quoque continuarit: donec Selimus secretissimis nunciis de obitu Solymani certior factus, sedem imperii occupavit. Nam ex Asia, quod iter decem dierum spatio alioqui vix confici potuisset, tribus diebus mutatis equis, Constaninopolim advolavit. Ferhat bassa*) urbis praefectus interea legionarios tirones (agiamoglanos vocant) specie delectus

---

*) Istvánfi S. jegyzete: Skender passa hortorum custos fuit absente Solymano urbis praefectus, non Ferhat.

in supplementum janiciarorum, qui in bello occubuissent, extra urbem amandaverat. Ii enim in morte imperatorum judaeos ac christianos, eorumque domos, quadam usitata licentia in praedam convertere solent. Igitur pronunciata morte Solymani, statim imperator salutatus, et conclamatus est, sine ullo militari tumultu. At Mehemetintentis custodiis vetuerat, ne quis occultus nuncius Byzantio in castra ante adventum Selimi veniret: quippe simulata morte, Pertan bassa, corpus imperatoris navigio per Danubium Constantinopolim demiserat, thesaurum in belli sumptus allatum (xxx milliones dicunt) variis modis Belgradum misit. Interea exercitum detinebat laboribus in repurgatione fossarum et restauratione munitionum Sigeti, populationibusque, tabernaculo in edito collocato, tanquam imperator mandaret, inspectaretque; ne otio materiam sermonibus ac novis rebus praebente curiosi agerent. Dein Selimus post quartam et quadragesimam diem a morte Solymani Belgradum pervenit, ibique donativum militibus viritim distribuit, et cum exercitu victore Constantinopolim est reversus.

Congruens crediderim numerum quoque exercituum prodere, ne posteri ambigant, cum etiam apud modernos homines vario rumore jactentur. Germaniarum auxilia fuere tres legiones, cohortes octo; quaterna millia in legione, quadringeni pro cohorte. Florentiae ducis peditum tria millia, quorum dux Aurelius Fregosus. Joh. Alphonsus Castaldus, et comes Camerani italorum peditum duo millia et ducentos pontificis stipendiis adduxere. Pedites tot. Equitum auxiliariorum germanicorum sex millia, ducibus Gunthero comite de Svarcenburg, marchione badense, comite Barbi, Sullenburgo, Ludovico Ungnodo et Andrea Taiffel.

Aulicorum caesaris mille, Ferdinandi quingenti, Ferrariae ducis octingenti, Guisiae ducis centum, praesens et ipse; pueritiam vix egressus, seditionibus gallicis semotus. Volfgangus palatinus Rheni et Richardus marchio brandenburgensis ducentos habuere. Dux Sabaudiae equites pixidarios et galeatos ducentos, totidem hastatos gravis armaturae misit. Provinciales Bohemiae tria millia, Moraviae mille quingentos; Silesiae cum duobus ducibus lignicensibus Henrico et Georgio, ac duobus de Munsterberg, ac juniore tessiniensi mille quingentos. Ex Austria MD; Superioris Austriae CCCC. Burgundiones equites sclopetarii et galeati centum, duce Brederoto hollando, ex Belgio, proprio imperatoris stipendio evocati. Cum Christophoro Iffiu, ungari equites XXVIII mixti Burgundionibus ob armorum similitudinem. Caesar ducentorum ordinem dederat, sed gregarium et infamem, ut vilem omnes abhorruere, nec quisquam Ungarus praeter hos ad stipendia caesaris conscriptus. Ungari auxiliares non uno in loco erant; nam hi tantum in imperatoris castris erant, qui comitatus a Danubio Sigetum usque protenduntur; qui cum proceribus nonnullis atque episcopis, quorum nomina supra tradidimus, equitum duo millia et quingentos, peditum mille conficiebant. Alia castra ad Nitriam erant sita, comitatuum atque procerum a Danubio item, Cassoviam usque, duce Stephano Dersffy pro praesidio illius ditionis; hi peditum equitumque terna millia erant; comitatus vero ac proceres in ditione cassoviana sub ductu Svendii militabant. Ladislaus Giulaffi spe stipendiorum CC conduxerat equites, sed iis denegatis, suo sumptu ad finem usque belli aluit. Ex jauriensi, et papensi praesidio cum Fran-

cisco Teorec et Georgio Tury CCC. voluntarii equites C italici generis, nobiles viri, qui sibi ducem legere Adrianum Baleonum. Poloni II et XXX, quos fama exciverat. Sed Germanis multis per morbos absumptis ad infrequentiam redierant. Turcici exercitus summam, qui minimum CXX millia bellatorum, qui summum CCC millia dixere. Classis nostra XI navigia majora, simplici tamen ordine remorum, et in his italos, nasadas III et LXX, duce Johanne Peteo habebat. Sed classiarii tarde, et ex paganis conscripti, plerique vi, insolentia nautici laboris, et stipendii tenuitate (bini pendebantur, veteranis terni flor.) diffugere, turcicis Comarum usque ventitantibus, nam dum classis turcica Strigonii agebat, Comarum ventitabat, ac crebra praelia faciebat*).

Eadem aestate, qua haec in Ungaria gesta sunt, Hispani CCC tormenta aenea, pulveris sulphurei, pilarum et bellicorum paratuum magnam copiam amisere; quae Goletam deportanda apud fretum gaditanum, Africae triremes, expugnatis navibus excepere. Classis turcica eadem aestate adriaticum mare tenuit, circumferendo saltem vires sine notabili ullo facinore. Fine belli duo illustres viri decesserunt, Franciscus Batthiany et Andreas Batory, ille ab Ludovico rege Nemet-Ujvaro et Salonoco amplissimis arcibus ditatus; nam ex gynaeceo uxorem duxerat germanam,

*) Forgách S. jegyzete: Az török hadat fő törekektől, és azoktul, kik az János király fiával ott voltak, úgy értettem, hogy ott Sziget alatt, Gyula alatt, Fejérvárnál az táborba, és Tokaj alatt és Budán az Rákoson, hogy ezek öszve vetvén hétszer száz ezeren voltak. (Istvánfi jegyzete : eb higyje !) Az keresztyén had is Győrnél, Komáromnál, Svendivel, Dersffivel, Károly herczegvel, több volt száz ezernél.

ex obscura familia, equestribus ludis celebris in aula habebatur, quum et statura magnus et viribus corporis praepolleret. In praefectura Illyrici, quam paulo ante mortem Ludovici ab eo acceperat, nihil memorabile gessit; avaritia notabilis, et vicinorum, quoscunque habuisset, exagitatione; nihil unquam aliud magis curans, quam ut propria augeret. Andreas Batory ex antiqua eademque illustri familia ortus, in ipsa statim prima iuventa omnem usum pedum manuumque morbo articulari amiserat: gessit tamen Transsilvaniae praefecturam, cum Temesvarum est amissum; in quo Stephanum Losoncium milite et bellico apparatu juvare cum posset, nulla ope juvit ob privatas injurias*). Demum ingruentibus bellis eam praefecturam ultro abdicavit, et dignitatem judicis curiae (ut vocant) ad obitum usque tenuit, quae summa est secundum palatinum. In hoc bello generalem capitaneum egit Ungarorum, ambitione magis, quam ulla alia re. Cum vero Babociam amisisset, mirum in modum abjecit animum, ut mori appetierit; nam alioquin nulla prorsus corporis parte validus, melonum, aliorumque fructuum, supra humanam, suamque naturam comestione in dysenteriam lapsus, et ex castris digressus, vitam finivit. Mortua uxore Anna Turzone, nobilissima atque lectissima femina, pedissequam virginem obscuri generis uxorem duxit. Horum neuter prolem reliquit. Sigetiensium uxores, nobiles matronae, cum ad caesarem venissent, supplicarunt, ut sedes aliqua sibi, atque liberis omni ope humana desertis alicubi daretur. Et si nulla esset alia ratio juvandi, agri quidam deserti et prorsus inculti ad Ovarum, quae arx caesa-

*) Forgách S jegyzete: De bizon ob metum.

ris est, sita ad Danubium inter Posonium et Jaurinum, ipsis dividerentur; facturas se ibi nova domicilia. Tamen miserabili in posterum exemplo, nulla re, nullaque ope sublevatae sunt. Erant, quae expensas etiam ab aliis mendicare cogerentur, quamvis et ipsae, et earum majores felices aliquando fuissent, et mariti nobilissimi praestantissimique milites occubuissent, non pro eorum tantum patria, sed etiam pro Austria et Germania. Georgius Zriny, filius Nicolai, testamentum patris cum confirmari postularet, pater quoque in testamento caesarem obnixe peteret, quo contractum confirmaret inter se et avunculum Stephanum de Frangepanibus Segniae, Vegliae, Modrusiaeque comitem, qui orbus liberis erat, ut nimirum bona illius, quae in Croatia non magni momenti superessent, eo decedente in liberos suos devolverentur, nihil egit. Tanta fuit in eum vivum ira atque odio, ut ne mortuo quidem, quamquam egregie, et summa laude digno, reconciliatus videretur.

LIBER DECIMUS SEPTIMUS.

Quemadmodum Georgius Bebecus captus fuerit, superius diximus. Pro eo caesar apud Solymanum atque purpuratos diu multumque egerat per oratores, non quidem amore, cum ejus exercitum nuper tormentis et impedimentis captis profligasset; quamquam postea in gratiam rediisset; sed metu, quod Johannem pro eo magno studio contendere sciret. Dum vero in byzantina captivitate ageret, quamquam uxor cum ditione mariti in fide caesaris permaneret, nihilque tale metueret: Senderoviam tamen arcem atque oppidum caesariani per fraudem eripuerant. Porro Bebecum Solymanus Johanni paulo ante bellum donaverat, sed ne et caesaris preces omnino vanae essent, Johannem Crusicium, pro quo simul cum Bebeco laboraverat, liberum dimisit. Bebecus ergo amissa Senderovia angebatur, quae suae ditionis praecipua esset; utque recuperaret, cum Svendio per Sigismundum Geloum tractatum instituerat, promittens fidem atque officium erga caesarem, si Senderovia restitueretur. At quod ea opportuna esset ditioni cassovianae, et ex ea multas injurias illatas esse meminisset: caesar certus erat eam nequaquam e manibus dimittere. Ita Bebecus cum nihil obtineret, Sigismundum Geloum, fisci consiliarium, quem Svendius sub fide ad eum miserat,

detinuit*), et vim atque bellum admoturus aliquando videbatur. At Svendius maturandum et praevertendum esse bellum sibi ratus**); si enim arcem Zaardvara Bebeco eriperet, nullam vim inferendi deinceps facultatem habere cernens, quamprimum obsidendum censuit; quamquam difficillimo anni tempore, sed quod accire atque comparare auxilia eo tempore Bebeco impossibile aut difficile existimabat, differre autem nimis periculosum. Primum ergo duo castella, alterum in Jabloncza, alterum in Sigliget, pagis propinquioribus Svendius erigi jubet; et alterius custodia praefecto Senderoviae***), alterius vero Johanni Bornemizae, qui id temporis non procul ab Jabloncza in oppido quodam obscuro Georgeo suas copias in hibernis habebat, demandatur. Ita enim penè obsessam undique Bebeci uxorem cum liberis, destitutamque tandem auxilio et commeatu, facile ad deditionem coactum iri, aut Bebecum ad suas partes adducturum sperabat. Bebecus ab uxore de omnibus certior factus, et quo in loco res suae essent ostendens auxilium poscebat. Ceterum auxilium serum videbatur ob temporis atque itineris difficultatem. Misso itaque ad Svendium nobile suo Colomanno Balaio, orat se in gratiam caesaris recipi, et conditiones quibus agat,

---

*) Forgách S. jegyzete: Nagy erős hitlevelére hítta vala oda hozzája.

**) Forgách S. jegyzete: Vala az is az hire, hogy az töreknek cseréli Filekenn, és immár tractatusba volna velek; és Svendi az törek szomszédságát veszedelmesnek véli vala ilyen közel Kassához.

***) Forgách S. jegyzete: Panka Pétert vetette vala Zegligetbe; az másikba, nem jut eszembe, ki vala, Panka Péter az szendrei hadba 50 lovag hadnagya vala. Bornemiza János ugy vagyon, hogy Görgőbe volt azkor az magyar had előtt, kit én hattam vala mind azok előtt.

in mandatis dat : ut caesar XL millia nummum aureum, quos Transsilvanus purpuratis nomine donativi pro eo numerasset, dependeret: Senderoviam restitueret, et Szakolciam oppidum Moraviae finitimum, in quod belli tempore uxorem cum liberis collocaret, dono ei daret. Svendius negavit tractationem ullam cum eo initurum, nisi prius Sigismundum Geloum e custodia dimitteret. Id ubi ad Bebecum relatum fuisset, ex Transsilvania uxori per litteras injungit, ut Geloum, tabulis confectis, quibus obligata fide reditum suum polliceatur, retenta supellectile et familiaribus dimittat. Is atque dimissus est, ad Svendium se confert, cum eo de negocio Bebeci acturus. Verum Svendius ante cum eo agere ulla de re noluit, quam soluta apud Bebecum fide in integrum foret restitutus; neque redire volentem dimisit, quin imo ut suae consuleret fidei, abitum molientem adhibitis custodibus apud Forgacium observari jussit; et ne videretur ulla injuria afficere, denuo ad Bebecum scribit, ut Geloum plane liberum esse jubeat, fideque, qua illi obstrictus esset, absolvat. Quocirca Bebecus, ne Svendium magis commoveret, videns etiam uxorem cum liberis in Zadvara periclitari, jubet ei fidem, supellectilem, et famulos remitti. Hac ratione Geloo prorsus liberato, Bebecus ex Transsilvania ad Baion castellum suum, locum viciniorem et ad transigendum cum Svendio aptiorem proficiscitur; indeque alterum nobilem Ladislaum Lorandffium ad Svendium cum mandatis hujusmodi mittit : se petere imprimis majorem in modum, quandoquidem jam ejus sit animi, ut caesari se addicat, castella illa duo sub arce Zadvara demolienda jubeat. Deinde salvum conductum det, quo ei liceat Cassoviae praesenti de

omnibus rebus tuto tractare et concludere; vel si commodo suo esset, ut uterque Tocajum veniat; et se eodem tempore, quo ad eum expedivisset, Budam ad bassam celeriter abivisse, a Transsilvano invitum, vel adversa valetudine se excusantem in legationem missum. Svendius respondit, absurdum esse ei salvum conductum dari, qui ab alia parte ad Turcas proficiscatur contra se adducendos; sed si id consequi velit, ad Baion revertatur. Hoc responso Lorantffius Zadvarum ad uxorem Bebeci profectus, responsum Svendii Budam Bebeco misit. Interea Svendius re cum Simone Forgach disceptata, atque deliberata, Forgacius se ipsum ad obsidendum Zadvarum profecturum promittit, etiamsi temporis incommoditate valde prohiberetur. Sed nihil non tentandum ratus dum auxilia praeveniret, quod in una celeritate constitutum esse sciebat. Ita Forgacius cum vexillatione suorum equitum ad occasum solis Cassovia egressus, nocte iter faciens ad Gergen oppidum Zadvaro proximum, in quo Johannes Bornemiza hibernabat, sub auroram venit; ubi paulum moratus Bornemizae mandat, ut cum suis militibus omnes aditus praecludat, duoque illa castella, quantum fieri possit, recte muniat praesidio. JohannemRuberum praefectum alae equitum germanicorum ex hibernis, quae Varanoviae habebat, cum suis evocavit, et ne in itinere uspiam immoretur, jubet. Ex Senderovia Harderum cum CC peditibus educit, eodemque tempore et Ruberus ad Zadvaram cum suis cataphractis praesto fuit. At haec Forgacius commeatum expediri jubet, et speculatores ad cognoscendos hostium conatus constituit. His ita probe curatis Andreas Balogh ex arce Baloghvara significat Bebecum

Fileci cum CCC peditibus esse, et in hoc incumbere, ut illos in arcem Zadvaram clam introducat. Quo factum est, ut Forgacius majore cum diligentia omnes aditus obsideret, hostiumque consilia sua vigilantia praeverteret. Atque hic labor multum illi ad rem gerendam opis attulit. Accidit enim, ut tres nobiles Bebeci, quos pro ductoribus itineris adjunxerat, in manus speculatorum venirent, ex quibus intellectum est, Bebecum subsequi. Verum Bebecus, cum de interceptis tribus illis, tum etiam Forgacium tribus agminibus insedisse vias accepisset, ex itinere pedem Filecum retulit. Uxor, quod maritum cum auxiliis brevi venturum putabat, nihil de animo suo remisit; nam ad litteras deditionem petentium atque consulentium respondit: Se non ita muliebri animo esse, ut litteris perterrefacta illico ad deditionem adduci posset, Tandem Forgacius per litteras Svendium docet, et monet, ut quoniam ad oppugnationem omnia sint praeparata, acceleret profectionem, ne ulla intercapedine temporis interjecta, rei bene gerendae commoditas praeripiatur. Svendius ergo Cassovia cum reliquo exercitu VI. die Januar. anni sexagesimi septimi supra millesimum et quingentesimum a partu deiparae Virginis Zadvaram pervenit, quo tormenta tertio post die advecta sunt. Neque interea tamen, dum tormenta adducuntur, feriatum est; siquidem perspecto diligenter arcis situ, Svendius vallum pro evibrandis tormentis erexit. Quod in eo loco infelix fuit; nam vix semel aut iterum globi missi sunt in arcem, cum ex arce rursus librato velut ad amussim tormento, adeo caesareanos turbarunt, ut ne consistendi quidem copia eis daretur. Unde Rudolphus de Salis e Rhaetia praefectus tormentorum ex ictu

globi fracto coxendico in castra relatus, perpetuo claudicavit, cui Jacobus Ramingerus sufficitur *).

Hac clade Svendius nonnihil movebatur, animique pendebat, utrum hoc in loco perseverandum esset; tamen denuo strages illas editas reficiendas placuit. Refecto vallo secundo item pulsi: tertio quoque in eo reparando, quin periculum faceret non praetermisit; nam collatis cum Forgacio opinionibus, Svendius adjuncto sibi Rubero idem sibi reparandum sumit; Forgacius alterum cum Ungaris; quo factum est, ut pertinaci studio et militari quadam aemulatione duces militesqne operi per totam noctem insisterent. Sequenti die summo mane coorta nebula, quae totum montem occupaverat, Svendius cum Forgacio ad arcem, pene speculandi causa processerunt, existimantes se adhuc ab ea longius abesse; neque illic sine periculo fuere. Citissime enim dissipata nebula ab excubitoribus arcis visi, multis bombardis in eos explosis submoti sunt; ac nisi inter arbores nuceas, quae eo loci magna in copia visebantur, ipsis locus tutus objectus fuisset, vix evadere quisquam eorum illaesus potuisset. Alio quoque in loco non minus periclitabantur; dum enim stantes innixi bacillis adversis frontibus colloquuntur, ex arce globus mittitur, qui per duarum frontium interstitium lapsus, utrinque sublatis frontibus neutrum laesit **). Continuatis ergo

*) Forgách S. jegyzete: Nem ugy Uram, hanem ő maga Svendi álla helébe annak, és sátorát ott az sánczhoz közel vonyatá fel; azon éjjel az sánczot megtataraztatá, de más nap is kiverék az lövéssel az sánczból; osztán én is felmenvén (mert engemet hagyott vala az táborba, hogy ott az mezőn én viseljem az hadnak gondját, ő az várat lőtesse) velem szólla róla, én mondám neki, hogy az sánczot különben kellene csinálni. Az többi ugy volt a mint irta.

**) Forgách S. jegyzete: Az előtt való napon ment volt Svendi az másik sánczba, melyet az kapu előtt kezdett vala csináltatni, hogy

per totam noctem laboribus in lucem sequentem aggeres erecti, probe muniti sunt; in quibus ab omni periculo deinceps tuti fuere.

Dispositis ergo bellicis tormentis magno fragore arx verberari usque adeo coepta est, ut non solum illi, qui in pinnis muri stabant, deturbarentur, sed etiam ad imam usque partem percussus murus cum ingenti mole prolaberetur. Ad hunc modum vi tormentorum quatriduo quassa, quinto die Bebeciani ex arce signum deditionis dedere. Quo factum est, ut ex tertio vallo, quod ab altera parte arcis propter portam erectum erat, tormentis non peteretur. Edito deditionis signo Petrus Peteo ex arce mittitur, quo Forgacius in arcem eat, cum quo conditiones pacis concluderentur. Sed amentiae judicatum est, tantum virum fidei hostium committere; ideo haec petitio illis est denegata. Succedit postea huic alter nuncius Volfgangus Veselenius, qui ea conditione arcis deditionem Svendio pollicitus est, ut concedat uxori Bebeci cum auro et argento, suoque mundo muliebri, vestes, bellicum apparatum, et equos mariti efferre; ministris item, salvis suis equis, armis, rebusque discedere liceat. Quod tametsi Svendius difficulter facturus videbatur, monitu tamen Forgachii, qui censuerat cum muliere calamitosa humanius agendum; quod tum caesari gratissimum foret, simul atque cognove-

onnét is lőtesse, és mikor ott pallérkodott volna, és meg fáradván le ült volna egy kő mellé, az feje az kő felett ki tetszvén, ugy lőnek hozzá, hogy az nyakát találják hátul. Az golyóbis minden ruháit elszaggatta vala az imegig, de nem sértette vala meg. Én akkor is felmentem vala hozzája, mert mindennap kétszer is felmentem, nem kicsin szerencsével, és ott sátorába nem találván, megérkezék, és látván az szakadásokat az nyakán, kérdém, mint járt, és ugy beszéllé, a mint megirtam.

rit eum tanta lenitate usum; tum in praesens omnes conditiones accipiendas esse. Quare Svendius obsessae mulieri una cum liberis incolumitate concessa, omnis supellectilis, quam in auro, argento, serico, aliaque materia habebat, efferendae potestatem fecit, praeter apparatum militarem, et equos militares. Ladislao itaque Lorantffio et Paulo Darvas pro obsidibus datis, Volfgangus Veselenius conditioni de sententia dominae suae subscribit. Conditione utrinque sic firmata, actutum Forgacius, cum certo numero Ungarorum, Ruberus item et Ramingerus cum Germanis totidem XIV. Januarii a Svendio mittuntur, qui uxorem Bebeci cum suis rebus immunem ab omni injuria educerent. Quae ductore Caspare Magocio, Petro Panca, aliisque magnis viris, quos Svendius adjunxerat, comitata in arcem Torna honeste cum curribus onustis deducta est. Non diu moratus Svendius Cassoviam rediit. Bebecus enim cum auxiliis turcicis Rimazombatum pervenerat. Verumtamen ii, postquam arcem in potestate hostium cognovissent, iterum unde venerant, profecti sunt. Svendius Zadvara citius potitus quam sperarat, in spem adducebatur potiundi Mucacii, tum quod praesentis victoriae qualiscunque famam plurimum in rebus bellicis juvare putaret, tum vero quod auxilia e Transsilvania remota et sera fore confidebat*). At Johannes id intelligens Sigismundum Segnieum tum captivum, jurejurando prius adstrictum, se redituium cum responso, qualecunque illud fuerit, ad Svendium ablegat cum his mandatis: Siquidem caesar

*) Forgách S. jegyzete: És miért hogy immár az fejedelemtől bucsus vala, minekelőtte kimenne, akar vala mégis valami oly dolgot inditani, kivel hire neve öregbednék. És ha Munkácsot, Husztot meg

Byzantii per oratores de induciis ageret, ipse quoque ejus rei causa ab armis cessasset, non debere prius Svendium inferre bellum. Quodsi tamen id Svendio videretur, missurum se oratores ad caesarem, qui pacem placide ac sine strepitu armorum componant, mitteretque ad eam rem litteras fidei.

---

vehetné, miért hogy az többi immár mind Erdélig kezébe vala, nem akarja vala az két házat is hátra hadni, hanem azokat is megvevén, teljes legyen az ő dicséreti. Ugy mene Munkácsra; begyöjtett vala bennönket, és tanácsot kérdvén, én azt mondám, hogy ne inditson mast hadat, holott se pénze, se élése, se népe olyan hadhoz elegedendő nincsen; az fejedelemtől is semmi biztatása. Mert ha oda menne, felinditaná az János király fiát, és az töreket. És ha szinte egy hirtelenbe megveszszök is Munkácsot, de nagyobb kárral fizetnek meg. És ő is nagyobb hirrel névvel akarván kimenni közzölünk, megkezdené kisebbiteni azt is az jó nevet, a melyet lölt volna Erdélig Magyarországot meghajtván. Ezen tetszék Rubernek, ezen Rottenaunak az gyalog hadnagynak; csak Raminger marada Svendivvel. Igy az ambitio eszét vesztvén minden okosságnak és alkalmatosságnak ellene indola. És mikor az vége semmire kellő lett volna, és Kassáról néznénk az sok égetést, rablást, várok, kastélyok vételeket, sokszor fohászkodván mondta, hogy adta volna Isten, hogy az én tanácsomon maradott volna meg. Mert im az frigy is meg leszen vala, mond, és én is haza mehetek vala, mond, immár Isten tudja mint leszen. Az többi ugy volt, a mint megirta. Ezt mégis hozzá tevén, hogy mikor még Munkács alatt volnánk, megint hozzája kilte vala hitén Segniey Zsigmondot az király fia, ilyen követséggel: Im látom, mond, hogy valamikor én az békességhez kezdtem az római császárral, mindenkoron kárt vallottam, a mint im most is, mond, mert ha én az tractatushoz nem biztam volna, engem is ilyen készületlen nem talált volna; Munkácsot megvehet', mond, de eskezem az Istenre, mond, hogy megkeresem érte, és ha lehetséges, nem csak töreket, tatárt, de az ördegeket is reá hozom, és boszumot állom. És tudományt teszek az Istennek, s ez világnak, hogy én oka nem leszek az következendő vérontásnak és veszedelemnek. Svendi erre az választot tevé, hogy ő semmit az tractatus ellen nem mielt; mert nem azért küldette volna neki az salvus conductust, hogy császárhoz követit felküldhesse, hogy ő az occasiot elmulassa, azért el akarta dolgát végezni. És Munkácsot megvevén, hogy Huztra is rámegyen és megveszi. Mert azelőtt mind kettőt megigérte volna, de nem tött volna eleget fogadásának.

At Svendius significat nullum tractatum pacis prius processum habiturum esse, quam si Munkacium et Huztum ex pactis Stephani Batoris ante biennium agitatis traderentur. Salvum conductum se mittere pro oratoribus, nihilominus neque ab Mucacii oppugnatione destiturum, neque arma revocaturum, donec pacificatio ipsa plane confecta fuerit inter ipsum atque caesarem; et statim Mucacium oppugnaturus cum impedimentis Cassovia discedit. Ad haec Johannes nihil respondet. Sed Gaspar Becessius ex intimis consiliis ad Forgacium litteras dat, quibus significat, si pergerent arma inferre, effecturum Johannem, ut brevi ipsos suscepti belli, quemadmodum alias, poeniteret. Quodsi Svendius intra hanc victoriam stetisset, moderati ducis nomen retinere poterat; sed dum multo majora supra vires nititur, parum abfuit, quin hoc qualecunque lucrum amissione unius regni, improvidorum ducum more compensaret, quos dum parva emolumenta maximis incommodis sectantur, poenitentia manet. Id quod hactenus nescio quo, sive nostro, sive illius gentis malo aliquo fato evenire semper vidimus; et jam propemodum supremis nostris malis funeribusque experti sumus. Igitur Svendius Forgacium cum Ungaris praemittit, ut occupato oppido provideat, ne ab arce ignis in illud injiceretur, ponsque ad Latorzam flumen integer servaretur; qui si rumperetur, difficilis ad oppidum accessus pateret, aut refectio conatus eorum retardaret. Post ipsemet succedens XVII. Februarii sub castrum Mucach, tormentis collocatis percuti jubet. Ipsa arx est in monte amoeno, haud edito posita, quam fossa cingit muro et propugnaculis bene munita, ab imo montis fluvius Latorcza non longe praeterlabitur. Praeerat Johannes

Lugassius homo rascianus, in praeliis habitus militaris, ceterum obscurae conditionis, et qui semper sub aliorum imperio, quam ipse imperaret, esse consverat. Igitur ignarus artis militaris, atque imperatoriae, cum omnis generis comeatu abundaret, milite, tormentis, rebusque necessariis arx recte munita esset, foedam deditionem fecit. Nam quatuor tantum dies tormentis petita, quinto die sine vi, sine oppugnatione deditionem promittit; tali conditione: Ut XX dierum induciae a Svendio eis concedantur, quo intervallo temporis, si a Transsilvano desererentur, reliqua ipsis esset justa causa sese dedendi. At Svendius ne unum quidem diem concessurum respondit. Rejecta hac conditione ad aliam transeunt, quippe, ut salvis omnibus rebus et fortunis incolumes ex arce proficisci patiatur. Ne ea quidem impetrata, ad caesaris gratiam, atque indignationem juxta sese dedunt. Captis ergo omnibus praecipuis, sed paulo post dimissis, Lugasius*) a Johanne in vincula conjectus in carceribus vitam finivit. Demetrius Kerepecius curator proventuum, particeps consilii, ad perpetuos carceres damnatur. Huztum in edito monte situm, ad confines Moldaviae et Poloniae, in provincia, quae a nostris Maramarosum (alias Marmatia) nuncupatur, quinque millium spatio a Mucacio aberat. Arx sane maximorum redituum, qui ex fodinis salinis proveniunt; eam quoque Svendius aggredi proposuerat, atque ad subvehenda tormenta vias impeditas sternendas curaverat, parte copiarum praemissa.

---

*) Forgách S. jegyzete: Lugassi Jánost Svendi Kassára kildé és ugyanott egynehán nap mulva meghala buvába. Kerepeczy penig nem ment soha Erdélbe. Nem tudom, hova lett volt azután.

Sed jam Johannes quoque exercitum comparabat, et Hazan bassam temesiensem cum magnis auxiliis acciverat. Is ad Jazberinum jam pervenerat. Quare Svendius his intellectis, cedendum ratus, celeriter sibi consuluit, ac Ungvarum contendit, oppidum natura atque arte bene munitum; ibi diu consistere non ausus, Cassoviam rediit. Unde Bartholomaeum Stephith dalmatam *) ad Johannem mittit, qui ad amplectendam pacem eum hortaretur. Is cum sine fide impetrata, ut belli tempore fieri solet, venisset, ad exitum belli usque est retentus. Hazan bassa ergo, postquam Svendius provinciam vacuam reliquisset **), primum ad arcem Deedes in monte praealto sitam, Gabrielis Pereny proficiscitur, quam secundo die Aprilis obsedit. Arci praeerat Stephanus Barius ***). Is cum impetus hostium per XV dies fortiter sustinuisset, tandem destitutus omni remedio servandae arcis, stratagemate usus est. Turris quaedam interiorem arcis partem occupabat, in qua magna vis pulveris tormentarii condita fuit; igitur ex re capto consilio ex arte funiculum, cujus extremus finis ab una parte incensus erat, ita disponit, ut ignis absumpto funiculo, non prius pulverem corriperet, quam certum temporis

*) Istvánfi jegyzete: Ex comitatu crisiensi oriundum ex oppido Cristallecz.

**) Forgách S. jegyzete: Mert az fejedelem Svendinek sem pénzt, sem több hadat avagy segétsíget nem kilde; az ki volt, igen kevés vala.

***) Forgách S. jegyzete: Barius István nem birt az várral, csak hogy Pereni Gabriel szolgája volt, hanem Cavassy László volt fő benne, de az szinte akkor megholt volt. Barius úgy ment bele, hogy hallotta az törek oda indolását; hogy oztán látta, hogy meg nem tarthatja, azt cselekedte, az mint meg vagyon irva; kiért oztán Prini Gabriel törvént láttatott reá, és az törvén is megszabaditotta.

spatium effluxisset. Re ita ad perniciem hostium procurata, praefectus cum suis ex arce noctu clam se subducit. Insequenti cum Turcae magnum silentium in arce esse animadvertissent, propere adcurrunt, arcem scalis admotis conscensuri. Qui superata arce exteriore, dum omnes turrim spe opulentae praedae accedunt, interim pulvis accenditur, universamque molem una cum Turcis in aërem disjicit, ubi plures CCCC misere exanimati sunt.

Castro Deedes ab Turcis ob ruinam deserto, Hazanus ad Putnocum castellum castra promovet. At Michaël Temesvariensis, praefectus, cum per tres dies obsidionem tolerasset, pacta sibi et militibus incolumitate dedidit. Tanta mole belli etiam vicini territi, castellis Finke, et Gagibator relictis, alio securitatis causa profugerunt. Sed castellum Vadaaz Georgii Racocy non prius desertum est, quam ut illud igne ita esset correptum, ut milites flammae violentiam diutius tolerare non possent. Circumventi igne per confertos hostes erumpunt, ubi omnes fortiter sese defendentes occubuerunt, uno vel altero excepto. In pago autem Inanch, in quo rustici templum mediocri septo munierant, usque ad mortem defenderunt. Non absimilem operam navarunt in castello Monaco, quod est familiae Monaciorum; sed etiam ipsi tanto hosti succubuerunt; in quo Michaël Monacius vivus in potestatem hostium venit. Similem lusum in castello Horvaty luserunt. cujus dominus etiam ab hostibus captus est, trucidatis aliis omnibus. Deinde ad Tornam, Regecz, Cassoviam, Agriam, et Senderoviam, quicquid ditionis erat, igne ferroque vastat. XII millia capitum humanorum in servitutem abegisse

dicitur, alii XV millia dicunt. Interea Johannes Kővarum arcem in monte rupibus undique praeruptis munitam, deinde Baniam, quam Rivulum Dominarum vocant, oppugnat, capitque. Kővari inerant cum praesidio Petrus Soliom et Thomas Viczmandy, qui ab Erasmo Mogero praefecto Sacmari paulo ante evocati, ut nonnullos milites Johannis, qui in castello S. Jobi consederant, adorirentur, exclusi, clam tamen noctu ingrediuntur. Postquam propugnaculum, quod ex saxo validum erat, quassatum vi tormentorum, cum ita apertum esset, ut miles succedere posset, oppugnationes aliquot, etiamsi multi utrinque caderent, necquiquam tentatae. Pluribus ergo locis simul conquassari coepta, ita ut etiam interioris arcis, nam ea duplex erat, aliquantum muri aperiretur: inde duo gregarii milites, Johannes Deghy et Michaël Somogy praeclarum facinus attentavere. Succedentes enim magis ac magis muro, desertam exteriorem arcem propugnatoribus referunt. Nam Thomas Viczmandy et Petrus Soliom, cum ad oppugnationem succedere hostem sperabant, ita, ut accidit, ex interiori arce in subjectos pulvere sulphureo et igne missili grassari, seque tueri posse crediderant. Igitur illis duobus alii post alios cum ultro aggregarentur, Thomas Viczmandy et Petrus Soliom tunellam pulveris nixi levare, cum quodam bombardario germano, qui in baculo funiculum accensum habebat, ut in confertum hostem demitterent, forte pulvis ignem corripuit, atque eos laceros artubus per totum corpus miserando spectaculo ambussit, simulque nonnulli per ruinas in interiorem arcem penetrant, et propugnatoribus frustra sese defendentibus, atque inter eos Thoma Viczmandio, quamquam

lacero et cruore toto corpore mire defoedato, omnes ad unum usque, uno Petro Soliom vivo capto, trucidantur; captaque est arx XII. die, quam coepta fuit oppugnari. Fuere missi a principe, qui Thomam et praecipuos a militari furia eriperent, sed frustra; quod se obstinatius cum caede aliquorum defendissent. Expugnato Kővaro, Johannes ad Rivulum Dominarum castra promovet, in loco plano exstructum. Oppidum muro tantum et fossa cinctum, in antiquum modum, primo impetu capit. Sed arx propugnaculis novis atque aggeribus, quamquam ex terra et materia, validissima erat, praesidioque magno firmata; nongenti inerant, Germani et Ungari, omnes veterani. Nam cum superioribus annis ab Johanne caesar eripuissset, essetque solum minerarum auri et argenti feracissimum, arcem validam imposuerat, curaveratque ex Superiori Ungaria atque Bohemia metallarios quamplurimos adduci.

Neque enim tanto labore, tantisque impensis ibi metalla argenti effodiuntur, ut alibi, sed nullo quasi labore, cum passim copia sit ditissimarum minerarum; ex quibus caesar non mediocris lucri accessionem speraverat. Praesidii praefectum agebant Thomas Sanolius cum quodam Groff Germanorum praefecto, aequali numero, parique potestate. Uno in loco ab oppido duobus in locis ex castris tormenta ex arte et usu militari sunt disposita. Cum ergo muri ex materia et terra essent constructi; quippe tres ordines erant roborum in directum defixorum et vinculis colligatorum, haec virgultis in modum cratium contexebantur; duae vero extremae facies ab intro et extra luto illeniebantur, ita ut lapideorum murorum speciem ostenderent, media vero terra solida erat, tantae latitudinis,

ut pila quamtumvis maximi muralis tormenti utrumque latus transforare non posset, neque facile esset subruere; neque enim, ut muri lapidei cum verberantur, per frusta cadunt; sed robora invicem colligata contextaque, excepto eo loco, quo pila penetrat, erecta persistunt, materiaque terrea cedit; ideo diutius insistendum fuit; siquidem primo lutum ac materia tormentis disjiciebantur, dissolvebanturque: postea miles succedebat, et cum ignem apponeret, arida materia flammam corripiebat. Inter quae opera, multi ex oppugnatoribus pariter ac defensoribus utrinque in dies cadebant vulnerabanturque. Non parum tamen commodi attulit ad expugnationem arcis ex incenso pulvere tormentario orta occasio, quae in rebus bellicis vel minima, aliquando plurimum juvare solet. Nam cum germani milites pulverem haurirent, cujus maxima in eo loco erat copia, ac temulentia, quod vitium illi genti vel in ipso medio ardore belli est familiarissimum, incautius agerent, forte incensus, omnibus quae circa erant disjectis ad CCC milites necavit. Quodsi statim hostis impressionem fecisset, ex improviso casu attonitis adhuc defensoribus, ut fieri solet, facile arx capi potuisset. Sed neque oppugnatio statim subsequi potuit, cum non omnia simul puncto temporis expediri possunt, praesertim in rebus arduis et difficillimis, et illi satis temporis ad recipiendos animos habuere, dum oppugnatio edicitur, miles armatur, disponitur. Sublatis igitur utrinque clamoribus, undique acerrime concurritur, diuque marte ancipiti dimicatur, multis utrinque sauciatis atque caesis; ita ut Johannes miseratione eorum qui sauciarentur, et qui caderent, revocare militem censuerat: nisi Bebecus legatus universi exercitus, quem generalem capita-

neum vocant, insita quadam animi ferocia, insistendum et urgendam belli fortunam ad extremum usque mandasset. Igitur propugnatores vi atque virtuti cedere coacti, non tamen arma abjecere, aut defensionem omisere, priusquam omnes ad unum usque egregie se ulciscentes tandem mortem oppeterent. Ceterum his bellis praeteriti anni atque praesentis tantam sui famam apud omnes atque opinionem excitaverat Johannes, ut jam unam Cassoviam defendendam sibi statuerent caesariani, eoque Svendius majores copias, quas poterat, commeatumque Cassoviam contraheret. At Byzantii purpurati accersito ad se Alberto de Vis, oratore caesaris, vehementer, tam in eum, quam caesarem invecti sunt, utrumque canem appellando, exprobrandoque bellum atque injuriam illatam, jusseruntque denunciari caesari, beglerbegum Graeciae cum europaeo exercitu brevi bellum bello compensaturum. Quo accepto nuncio, caesar celerrime cursorem Byzantium mutatis equis ad Albertum de Vis ablegat. De modo currentium mutatis equis per ditionem Turcarum, non est absurdum posteris aliquid tradere; nam apud nos equi dispositi ad singula bina vel terna milliaria certis locis aluntur, mutanturque a currentibus certo dependo pretio; in ditione vero turcica nulli sunt dispositi equi, sed aut in pagis sive oppidis, aut ab hominibus obviis, etiamsi magnae conditionis essent, pro libito mutantur jumenta, quod a bassis et nonnisi in magnis rebus impetrare licet. Per eum cursorem caesar promittit brevi oratores solennes cum tributo Byzantium mittere; datque mandata secreta Alberto, ut quacunque posset ratione, ageret apud purpuratos, quo bellum revocaretur. Siquidem europaei exercitus praefectum paratum jam et instructum

copiis Adrianopolim promovisse sciebant. Albertus ex mandato caesaris omnia pollicitus, et bellum deprecatus. Mehemetus primarius vezirius conviciis probrisque ipsum et caesarem insectatur, quod mala fide et dolo inducias petiissent; mandatque ut Sacmarum atque Tocaium Johanni restituantur, oratores intra certam diem cum tributo adsint; his conditionibus Selimum revocaturum exercitum, et Johanni scripturum, ne bellum ulterius promoveat. Quibus mandatis cursor ad caesarem cum reversus esset, tanta ira exarsit*), ut decem dies domo pedem non extulerit morbum simulando. Selimus autem ad Johannem legatum mittit, monetque ut bello promovendo abstineat. Johannes ergo victor, pacato exercitu domum revertitur. Sed caesar amissa ampla ditione, novem atque decem castellis, oppidis atque arcibus aut excisis aut captis, tot millibus partim captis, partim trucidatis; proventu, quem maximum ex mineris auri et argenti speraverat, privatus, evastata denique omni Superiore Ungaria quota me hercule pars horum erunt Zadvarum et Mucacium**). Haec ergo ad usque mensem Junium ita acta sunt.

Per idem tempus in Germania bellum civile gestum est. Id sic se habet: Bello smalcaldico virceburgensis episcopus occupaverat arcem atque bona Vilhelmi Crumpachii in ditione sua Franconia, quod in castris Smalcaldensium contra Carolum V. imperatorem militasset. Itaque is episcopus paucis post annis, quod ea re inimicos sibi comparasset, cum ex civitate in arcem

*) Forgách S. jegyzete: Nem „ira“, hanem bánat volt. Vana est sine viribus ira.

**) Forgách S. jegyzete: Zadvárért nem leszen vala semmi, csak Munkácsra ne megyünk vala.

equo rediret, ab aliquot equitibus expeditis circumventus et sclopeto trajectus est. Eodemque tempore Crumpachius comparato valido equitatu ex improviso civitatem Virceburgam invadit, capitque; oppidanis ac clero, qui magnus et opulentus isthic est, statim magnam pecuniam imperat, et omnia minatur, ni extemplo sibi sua bona reddantur. Ita omnia bona restituuntur; sed apud cameram imperialem accusatus postea ac damnatus est, tanquam publicae pacis violator. Crumpachius tamen cum autoritate militari plurimum polleret, facile receptorem invenit Johannem Fridericum ducem Saxoniae, filium illius, qui a Carolo V. bello captus fuit. Qui jam ante ob translatam septemviralem dignitatem in Mauritium, Augusto successori palam inimicus erat. Igitur in praeterito conventu, in quo Maximiliano auxilia in bellum promissa erant, adversus Crumpachium et receptatores ejus bellum decernitur; ejusque curam Augustus sibi impetrat. Ergo Fridericum in oppido Gotta Thuringiae munitissimo obsedit.

Fridericus vero egregie se defendit, imo novas res, novumque bellum ac longum, confoederatis inter se plurimis principibus moliebatur. Quae confoederatio talis fuit: ut Fridericum obsidione liberarent, ac septemviralem dignitatem illi restituerent, Brabantiam, Flandriam, atque universam Germaniam Inferiorem in societatem acciperent: quae ipsa adversus Hispanos, quod ii acerbissimam inquisitionem exercerent in religione, exacerbata, novas res spectabat: postremo novum imperatorem designarent; in quem effectum milites quoque passim conscribebantur. Sed haec consilia proditio unius antevertit. Siquidem dux peditum a Friderico accersitus, atque de praesentibus interrogatus, qui praedictam confoederationem ignora-

copiis Adrianopolim promovisse sciebant. Albertus ex mandato caesaris omnia pollicitus, et bellum deprecatus. Mehemetus primarius vezirius conviciis probrisque ipsum et caesarem insectatur, quod mala fide et dolo inducias petiissent; mandatque ut Sacmarum atque Tocaium Johanni restituantur, oratores intra certam diem cum tributo adsint; his conditionibus Selimum revocaturum exercitum, et Johanni scripturum, ne bellum ulterius promoveat. Quibus mandatis cursor ad caesarem cum reversus esset, tanta ira exarsit*), ut decem dies domo pedem non extulerit morbum simulando. Selimus autem ad Johannem legatum mittit, monetque ut bello promovendo abstineat. Johannes ergo victor, pacato exercitu domum revertitur. Sed caesar amissa ampla ditione, novem atque decem castellis, oppidis atque arcibus aut excisis aut captis, tot millibus partim captis, partim trucidatis; proventu, quem maximum ex mineris auri et argenti speraverat, privatus, evastata denique omni Superiore Ungaria quota me hercule pars horum erunt Zadvarum et Mucacium**). Haec ergo ad usque mensem Junium ita acta sunt.

Per idem tempus in Germania bellum civile gestum est. Id sic se habet: Bello smalcaldico vircebürgensis episcopus occupaverat arcem atque bona Vilhelmi Crumpachii in ditione sua Franconia, quod in castris Smalcaldensium contra Carolum V. imperatorem militasset. Itaque is episcopus paucis post annis, quod ea re inimicos sibi comparasset, cum ex civitate in arcem

*) Forgách S. jegyzete: Nem „ira“, hanem bánat volt. Vana est sine viribus ira.

**) Forgách S. jegyzete: Zadvárért nem leszen vala semmi, csak Munkácsra ne mogyünk vala.

equo rediret, ab aliquot equitibus expeditis circumventus et sclopeto trajectus est. Eodemque tempore Crumpachius comparato valido equitatu ex improviso civitatem Virceburgam invadit, capitque; oppidanis ac clero, qui magnus et opulentus isthic est, statim magnam pecuniam imperat, et omnia minatur, ni extemplo sibi sua bona reddantur. Ita omnia bona restituuntur; sed apud cameram imperialem accusatus postea ac damnatus est, tanquam publicae pacis violator. Crumpachius tamen cum autoritate militari plurimum polleret, facile receptorem invenit Johannem Fridericum ducem Saxoniae, filium illius, qui a Carolo V. bello captus fuit. Qui jam ante ob translatam septemviralem dignitatem in Mauritium, Augusto successori palam inimicus erat. Igitur in praeterito conventu, in quo Maximiliano auxilia in bellum promissa erant, adversus Crumpachium et receptatores ejus bellum decernitur; ejusque curam Augustus sibi impetrat. Ergo Fridericum in oppido Gotta Thuringiae munitissimo obsedit.

Fridericus vero egregie se defendit, imo novas res, novumque bellum ac longum, confoederatis inter se plurimis principibus moliebatur. Quae confoederatio talis fuit: ut Fridericum obsidione liberarent, ac septemviralem dignitatem illi restituerent, Brabantiam, Flandriam, atque universam Germaniam Inferiorem in societatem acciperent: quae ipsa adversus Hispanos, quod ii acerbissimam inquisitionem exercerent in religione, exacerbata, novas res spectabat: postremo novum imperatorem designarent; in quem effectum milites quoque passim conscribebantur. Sed haec consilia proditio unius antevertit. Siquidem dux peditum a Friderico accersitus, atque de praesentibus interrogatus, qui praedictam confoederationem ignora-

ret, respondit: ad praesens quidem adhuc omnia tuta esse in oppido, sed verendum, ne ipsi soli adversus tot principum atque imperii vires tandem succumberent. Sed paulo post jussus certo tempore in arcem venire consilii conferendi gratia, cum primoribus, quos ad societatem proditionis paraverat, ingressus, portam, atque arcem occupat. Crumpachium et alios nonnullos capiunt, statimque arcem, oppidum, et Johannem Fridericum hosti dedunt: Crumpachius, et nonnulli obtruncantur*). Fridericus vero ad Maximilianum captus missus est.

Sub finem Junii caesar Posonium venit, celebraturus comitia, quae a coronatione, in quibus ipse praesens fuisset, erant prima. Ideo magna omnium erat exspectatio, uti regnum auspicaturus esset. Primum ergo aliquot verba in lingva germanica**) per interpretem praefatus, propositionem, in qua petitiones de subsidio, et nonnullis aliis rebus continebantur, in scripto exhibuit. Id quod jam statim ab omnibus facile animadversum est, odio lingva germanica usum, cum pater latina, ipseque in plerisque comitiis vivo patre eadem semper usus fuisset, haberetque lingvam latinam familiarem. Sed regnicolae negarunt quicquam de propositione caesaris prius agere, quam supplicationes et querelae privatae atque publicae cognoscerentur, in quibus singulorum, atque universorum fortunae, vita atque libertas sita esset. Inoleverat enim arte quadam recens consuetudo, uti praedicta omnia postremo loco in consilio agitarentur, quorum pleraque, praesertim graviora, silentio transmitterentur, alia

*) Forgách S. jegyzete: Négygyé vágatta volt Augustus mind Crumpachot, mind Paumgartnert.

**) Istvánfi jegyzete: latina.

verbis illuderentur, alia vero tamdiu extraherentur, ut exhaustis expensis, ii, quorum interesset, sine responso abire cogerentur. Eorum autem quatuor erant potissima capita : militum atque praefectorum praeda, rapina atque crudelitas; cum miles omnia, quae victui, cultuique essent necessaria, sine misericordia abriperet; et vulgo omnes radicibus juncorum vescerentur, ita, ut multi mortales fame perirent. Reperti sunt, qui cum ab milite frumentum proprium pecunia redemissent semel et iterum, neque ab tertio et quarto redimere potuissent, eos miseranda fame enecatos. Secundum erat de bonis, quae praefecti passim pro libito occuparent; nonnulla vero ipsemet caesar, cum capta Tokajo possideret, neque dominis reddere vellet, quamvis omnibus bellis sine stipendio, suis tantum impensis interfuissent. Tertium de novis tricesimis, sive portoriis in Tocaj et Sixo et plerisque aliis locis. Nam Svenda de singulis vegetibus vini, sive venderentur, sive non, senos florenos, sine personarum nobilium vel ignobilium vel magnatum delectu, exigi curabat *). Imponebat praeterea villis integris aut oppidis praefinitum numerum vini, sine ullo pretio, quae ipse in Poloniam vendebat **).

Quartum erat, quod in omnes praefecturas, dignitates, atque honores seculares, et ecclesiasticos, Germanos atque Italos induceret; contra neque horum quicquam, neque etiam, uti juris est ungarici, bona defunctorum sine heredibus, bene meritis donare, ullam hereditatem vel parvam vel magnam

*) Forgách S. jegyzete : Nem volt az soha, nem is mielte azt Svendi; egyébképen elég hamisan szedik az harminczadot.

**) Forgách S. jegyzete : Az sem volt soha, nem mielte azt Svendi. Az többi igazak.

Ungaris dare; quod unum vel maxime non saltem juramentum praestitum in electione, et praecipuum regni privilegium jam spectaret, sed ut gentis quoque universae dignitatem atque propagationem cum maximo dedecore imminueret.

Repetebant ergo haec, atque id genus alia, pleraque ante id tempus inaudita. Quaerebantur etiam ea, quae ex priore comitio per Carolum fratrem celebrato, in uno magno volumine centum fere foliorum, in Germaniam misissent. Ad quae omnia responsum est, brevi se commissarios destinaturum, qui omnia cognoscant, daturumque se tandem de iis tum responsum. Quod ita omnes consternavit, ac si eodem momento ultimum adirent periculum. Et ex eo regnicolae in concilio procerum sententiam suam unanimiter ita retulerunt: Responsum caesaris non clemens aut gratiosum esse, uti promisisset, sed funestum et lamentabile ipsis, conjugibus, liberis, et ideo neque dare se quicquam posse; cum, quae dari possent, adimerentur. Intelligere enim se neque salutem, neque spem deinceps ullam sibi reliquam esse, sed relictis patriis sedibus, patrio solo, in exteras terras expellendos, simulque in amaras lacrymas et lamenta prorupere. Proceres bono animo eos esse jubent. Ceterum ad caesarem omnia in mollius sunt relata; privatim tamen de omnibus caesarem edocent, petuntque, ut afflictos et fere desperatos remissione atque emendatione praeteritorum malorum refoveret, solareturque. Igitur caesar convocatis omnibus inquit: praeter suam voluntatem, et inscio se, errore quodam secretarii illud responsum scriptum esse; cupere ergo se, ut ipsimet rationem atque modum ineant, atque ostendant, quo sibi satisfieri velint. Ad quae illi

responderunt: uti justitia et judicium de praeteritis administraretur, atque ad libertatem et leges antiquas omnia revocarentur. Iterum caesar eadem, quae prius, respondit, de commissariis mittendis, cum tamen posterius affirmasset se inscio illud scriptum. Ideoque iterum universi sunt consternati; eoque magis, quod cum dominis, quorum oppida aut villae essent, sese tractaturum addidisset: iis enim ipse ad arces finitimas indigeret. Nemo ergo erat, qui jam sibi non metueret, quod eodem modo bonis expelleretur; eo praetextu, quod iis ad arces finitimas indigeret. Rursumque supplicarunt, ut id, quod ipsis justissimum videretur, et cujus ipse deliberandi potestatem semel fecisset, permitteret. Idem tamen tunc quoque respondit, adjecitque ne posthac ullum scriptum offeratur; nam se nec recepturum deinceps, nec quicquam ex sententia mutaturum. Cum ergo jam quid facerent, non haberent: consiliarii soli privatim, quam gravia essent haec responsa, docent, precesque addunt. Atque ita demum verba atque promissa necquiquam data sunt, gnaris omnibus, et quae essent, et quae dicerentur, nemine aut assentiente aut negante, aliquando fremitu, aliquando silentio, altum dolorem veluti attonitis prodentibus. Cum autem et publice et privatim nonnunquam in supplicationibus juramenti admoneretur, quod tempore electionis praestitisset, in consilio frequenti: saepe mihi, inquit, objiciunt juramentum, sed videbitis, quod ego me liberabo ab juramento. Quod quidem ita praestitit, ut nunquam memi nerit eorum, quae in jurejurando promisisset. Siquidem etiam solebat dicere, sese ad laudabiles tantummodo leges jurasse; perinde, ac si eae solae essent laudabiles, quae sibi soli viderentur, et non quae populo

placuissent, atque diuturnitate aevi firmatae, apud ipsos quoque reges sanctae atque inviolabiles semper fuissent.

Sub comitiis oratores Antonium Verancium episcopum agriensem, et Christophorum Tiefenpach germanum cum tributo et mandatis Byzantium destinavit, uti promiserat se missurum, si bellum ulterius neque per Johannem, neque per beglerbegum, qui in procinctu erat, promoveretur. Sed budensis bassa negavit se liberum commeatum oratoribus daturum, priusquam Stephanus Bator Somliensis, orator Johannis jam per triennium in captivitate tentus, liber abire permitteretur. Uno ergo et eodem tempore Somliensis liber factus, quod honestius paulo ante fuerat, ad petitionem regis Poloniae dimisisse, quam per hostilem vim atque coactionem; atque oratores dimissi. Johannes autem tum gravissimo morbo ex dolore colico et caduco laborabat, ut de vita quoque jam desperarent; tametsi post convaluit, usum tamen manuum amiserat, neque in integrum postea restitui potuit. Byzantii oratores caesaris octennalas inducias aegre impetrarunt, his conditionibus : ut omnibus bonis ac terris, quaecunque sub amborum imperio utrisque tributa pependissent hactenus, quod erat ingens terrarum spatium, manus eximat, cedatque. Quam quidem conditionem caesar, quamvis valde tristem et gravem, sed necessitate accipere est coactus etiamsi sciret impossibile esse factu, cum nihil erat circa arces finitimas, atque munimenta, quae non essent Turcis tributaria, et pleraque nobilium et magnatum patrimonia, qui traditis illis in potestatem hostium, se quoque et liberos in perpetuam calamitatem una projecissent. Ergo post cum ad satisfaciendum cogeretur, se facturum fuisse respondit, sed

Ungaros obstare, quominus promissae conditioni satisfaceret.

Eadem aestate tres ex illustri familia viri continuis fere funeribus exstincta etiam omni penitus stirpe gentis, fato functi sunt: Gabriel Perenius, Christophorus Orzag, tandem Georgius Bebecus. De quibus mentionem facere non erit inconveniens, siquidem ex maximis et nobilissimis familiis omnes oriundi fuerunt, cumque una eorum etiam familiae in semine penitus exstinctae sint; atque interciderunt, ditionibus eorum ad jus coronae relatis. Quamquam Stephanus Banffy judex curiae et Melchior quoque Balassa eodem tempore sint mortui; ii tamen in semine non defecerunt. Sed hic post tot proditiones et rapinas per omne aetatis tempus, ingentibus fortunis congregatis ac cumulatis, tandem iterum amissis, ut supra narravimus, calamitosus atque infamis, Viennae misere admodum vitam finivit; nam ne unus quidem in tota civitate, neque in aula principis repertus est, qui funus comitari voluerit; novem proditionibus notabilis atque insignis. Johannem Pereni de Nialab, Frangepani illius archiepiscopi Colocensis ex sorore nepotem, ex insidiis in itinere ob aurea argenteaque vasa et pretiosas res cepit, spoliavitque. Frater Emerici Balassae, illius, qui cum ab Johanne primo praefectura Transsilvaniae donatus esset, cum collega Stephano Mailat, eundem prodidit, et Transsilvaniam Ferdinando tradere voluit; sed hi brevi proditionis poenas dederunt. Originem familia duxit ab quodam ignobili et obscuro servo Blasio, cum quo obsoleta virgo heri sui filia commercium habuit; cujus facinoris metu primum poenas fuga elapsus

est*); sed eandem in uxorem tandem obtinuit; semper infames habiti; nostris temporibus Emericus, Sigismundus, Melchior fratres, latrociniis et proditionibus familiam illustrarunt. Gabriel Perenius, Petri filius, ejus, qui Viennae in captivitate Ferdinandi mortuus est, fratrem habuerat unum, Franciscum nomine, quem puerum Gritto pater in obsidem dederat, tantisper, donec ab eo conditionibus satisfactum esset. Sed pater retinere arces Petri Varadinum, et Zaloncamen maluit, quam servare filium; itaque derelictus a patre Byzantium delatus fuit; multis autem interjectis annis revertit, sed Gabriel omnino negare esse eum: qui frater fuisset; contra ille affirmare; mater quoque pro filio agnoscebat, et ad se receperat, identidem et nutrix asseverabat. Diu inter sese altercati sunt, saepe quoque res ad Ferdinandi judicium delata est; cum illum mater defenderet, atque pro eo acerrime instaret; hic vero contra neminem socium in patrimonium admitteret. Ejus altercationis tandem hic fuit exitus, ut Gabriel filius, matrem cognitione incesti, illius partes suscepisse, atque tueri praedicaret, eandemque bonis et reditibus privaret. tandem ille quoque errabundus et vagus submissis percussoribus e medio tolleretur. Nos uti res acta est, narrare voluimus.

Ceterum quemadmodum inter matrem et filium res difficilis et semper sub judice exstitit, ita nos quoque neutram partem pro certo et vero affirmare possumus. Matrem sane ex eo tempore Gabriel semper magno odio est prosequutus; quae destituta etiam auxiliis inopem atque acerbam vitam duxit. Pater maximis muneribus et ditionibus ab Johanne amplificatus,

*) Forgách S. jegyzete: Ezt ez czikkelt teljességgel ki kell belőle hadni, hogy az jámbora ne kisebbedjék meg.

concreditaque ei coronae regalis custodia et arce Vissegrado, in qua pro veteri more asservari solebat, coronam statim Ferdinando communicavit. Verum impotentia Ferdinandi animadversa, exinde majores spiritus sumpsit; cum in ore sententiam, si Johannes, cur non Petrus? haberet; itaque ab Solymano petere ausus est, ut ipsum sui juris principem faceret, et inter beneficiarios principes adnumeraret; cum et se jam non ut subjectus, sed ut sui juris princeps teneret, et pro tali haberi vellet. Sed Solymanus ex suscepto in Johannem studio, propter quem ad pristinam dignitatem regiam restituendum expeditionem susceperat, ad se accersiit, hortatus, ne Johannis imperium detrectaret; curaturum se, ut in gratiam cum eo rediret, modo officium et fidem ei deinceps praestaret, et coronam cum arce visegradensi atque oppida regia Petri Varadinum ac Zalonquemen traderet; filium autem interea, dum his conditionibus satisfactum fuerit, obsidem daret. Haec quamquam Hibraimus vezirius summa humanitate cum eo ageret, tamen aperte omnes conditiones abnuebat, praeter unam, ut Solymanus eum pro principe sui juris, et immunem ab Johannis imperio faceret; quam ab Ferdinandi debilitate et Solymani clementia, qui tamen in eo perfidiae notam vehementer reprehenderet, uti stulte, ita perfide, immensa (?) speraverat. Solymanus ergo tanta obstinatione hominis motus, in quo nihil ad sanitatem ne in periculo quidem capitis et patriae reliqui esset, eum pro hoste judicans, qui moderato Johannis imperio non modo beneficiarii sui, sed ex praeeunte universorum procerum consensu regis Ungariae, parere nollet, custodiae mandat; eamque ob causam, rebus et comitibus in praedam conversis, ex illis plerique

nobilissimi viri trucidati sunt. Nihilo secius Solymanus gravius in eum nihil statuit, quam ut cogeretur illas conditiones, quae erant gravissimae et sponte faciendae, si honestati, dignitati, et patriae consulere voluisset, accipere, et filium minorem natu Gritto obsidem dare. Itaque eum Solymanus ad Johannem remisit, petivitque, ut ei clementer parcere vellet; ab eoque liberaliter tractatus et dimissus est. Sed eadem perfidia et ipse et Paulus Vardensis antistes strigoniensis iterum defecerunt. Paulus enim ad Ferdinandum translata fide, nullum remedium, quin extemplo pereundum esset, conspicatus, ab salutaris audaciae fortuna consilium accepit. Siquidem sponte in castra accessit, CC circiter equitum cataphractorum splendidis armis comitiva, ex veteri disciplina indutorum stipatus, quae etiam usque ad Johannis mortem utcunque perduravit; et morte ejus universa pariter exstincta est, cum hodie levissimis armis ad fugam quam ad pugnam aptioribus universi utantur. Itaque eum Solymanus clementer excepit, et se Viennam comitari jussit, semper humanissime in castris exceptum, ut non modo ager sed ditio quoque strigoniensis ab omni injuria intacta manerent; et cum Budam revertisset, commendatione Solymani in pristinam dignitatem ab Johanne restitutus est; apud quem tamen non diu beneficii memoria valuit, cum ad Ferdinandum iterum descivisset. Hoc addendum fuit propter historiae contextum, propterea, quod eodem tempore eodemque scelere exsecrando proditionis vituperio patriam prodiderint, atque perdiderint. Solymano autem generosi animi, Johanni vero perniciosam et ideo poenitendam clementiae laudem reliquerint.

Perenus autem cum liber factus esset, nihil

omnino praestitit, maluitque, ut filius Byzantium auferretur, et arces, munitissima regni ab amisso Belgrado propugnacula, ad ripas Danubii ab Solymano expugnarentur, quam aliquid de immani cupiditate remitteret. Praeter enim amplissima patrimonia et uberrimi soli ditionem, quam Johannes in Inferiori Ungaria, cujus praecipuum est Sáros-Patakum oppidum, donaverat, latissimas et fructuosissimas ditiones ab clade mohacina occupaverat, Zalonquemenum et Petri Varadinum regia oppida. Praefecti enim diffisi suis viribus, Petri Perenii copias praesidii causa receperant. Itaque sibi tandem reservarat, quae duo sane vicem propugnaculorum, uti Belgradum olim, praestabant, ne intra penetralia regni Turcae penetrarent. Quibus amissis, si quae regni alicujus obtinendi spes adhuc fuit, tum jam certe concidit. Quodsi homines et non potius monstra teterrima, ad perdendam patriam nata, omnes ad sanitatem sibi ipsi rationes non repudiassent, tum etiam ad tolerabilem statum redire regnum potuisset, et aliquam patriam nobis habere licuisset, nisi forte fatali quadam furiarum malarum agitatione ad excidium usque, ingratissimi cives, teterrimi mortalium omnium, delirare voluissent. At Perenus ad Ferdinandum, immemor beneficii, cum statim descivisset, deinde ab Michaële Kessereo palatino regni captus est una cum uxore, et caput uxoremque coronae pactione redemit. Ita corona iterum ad Johannem rediit*). Postremo tamen nec apud Ferdinandum qui-

*) Istvánfi jegyzete: Az koronát Prini Péterrel egyetembe nem Keserő Mihál fogta volt meg, ki régen immár megholt volt, hanem igy esett, hogy Prini Péter látván, hogy immár Valpo Soklios és egyéb váraiban meg nem maradhat, akart Sárospatakra menni fele-

dem gratus, qui peraeque corona privatum se per eundem doleret, nimiamque potentiam ob inconstantiam hominis timeret. Itaque male ad Pestam re gesta, Strigonii ab legatis ejus captus, in viennensi ergastulo vitam finivit. Gabriel autem, cum Isabella et Johannes filius in Transsilvaniam reduceretur, ab Ferdinando ardore vindicandae mortis paternae desciscens, partes Isabellae secutus est; inde iterum nullam ob causam, sed levitate sola ingenii, ad Ferdinandum defecit; et brevi articulari morbo usum manuum pedumque amisit; denique suae familiae postremus, exstincto penitus cum eo gentis quoque nomine, nullius rei memoria dignus, Posonii e vivis decessit. Uxorem habuit sororem Christophori Orzag, lectissimam matronam, cui venenum paulo ante mortem, ne sibi superviveret, propinavit; nam cum ab ea stulte peteret, ne se defuncto alteri nuberet, precari se ei se longiorem vitam respondit, ceterum de futuris nescire se quidquam certi promittere, spem tamen de se meliorem habere vellet. Quare medicum Johannem Vitum Balsaracium, stricto ense interminatus ei praesentem mortem, adegit venenum conficere, et ei propinare, quae paulo post mortem mariti, langvescentibus sensim membris atque omnibus sensibus penetrante vi veneni, in flore aetatis misere vitam finivit. Quod facinus

---

ségestül, gyermekestül, minden marhástul; az korona is vele volt. És utába szállott volt meg egy faluba az Sár vize mellett, nem messze Simontornyához, Kaidacs neve az falunak. Ezt hallván Zerechen János, ki akkoron János király pártja volt, és pécsi pispekséget birta, lovaggal, gyaloggal, kézijesekkel reá, és éjel aluva találván megfogta, és vitte törek császárnak, ki akkor Köszeg alá akart menni. Az koronát törek császár adta oztán János királnak. Zermegius in sua historia manuscripta.

nulla charitate ille perpetravit; quae enim charitas in scelere esse potest! Sed vana tantum inflatione, mire ambitiosus et elatus, indignum esse inter secretos sermones jactitarat, ut sua conjux unquam ab alio attractaretur. Ideo rara et inaudita fere barbarie nunquam in convivium alterius adhibuit, neque etiam suae propriae mensae; nunquam cum viro loqui, neque etiam intueri passus, neque fenestris unquam prospicere, quas absens quoque signare solebat, usque adeo sui aestimator maximus, aliorum vero contemptor, ut cum quodam tempore aeger decumberet, et illa, ut erat pia, et curiosa circa maritum, quendam nobilem adolescentem Stephanum Semsey veste tantum forte contigisset, ita ira efferbuerit, ut eam conviciis affectam intra parietes vivam defodiendam et enecandam fame mandaverit, ni ab familiaribus aegre dissvasus fuisset. Nobilis quidem ille adolescens captus, et paulo post veneno sublatus est.

Christophorus Orzag vix e pueritia egressus, somno, otio, venere atque crapula corrupta primum sanitate, mox pedum manuumque usum amisit, et intra primam adolescentiam una cum familia exstinctus est. Georgius Bebecus, patre Francisco ortus, per omnia vitiorum atque scelerum genera corruptissimo, vitia patris non solum aequavit, sed superavit. Omnem enim aetatem rapinis, caedibus, proditionibus egit. Partes reginae Isabellae sequutus revertentis in Transsilvaniam defecit, patremque omni ditione exclusum ad summum moerorem et inopiam redegit. Exercitum Ferdinandi, duce Wolffgango Puechamero alemano profligavit, ademptis omnibus impedimentis, atque tormentis, quae et multa et magni valoris erant. Postea vero in eo praelio, quo Emericus Telequesy ungarus

Ferdinandi copiarum dux in ditione Cassoviana ad Cazam vicum, Velichan begum filequiensem cum VI millibus Turcarum ad internecionem caeciderat, bonam operam navavit. Tandem astu per Hazan begum captus, et Johanni II. ab Solymano dono datus, et patrimonio per imprudentiam stulte amisso, nihilo meliorem vitam egit; vir in militia acer, sed lingva, vita, atque moribus, si unquam alius, flagitiosissimus. Admiratione forte non est indignum, tres illustres et potentes familias uno tempore exstinctas esse, sed etiam paulo ante plures familias partim illustres, partim non illustres, sed tamen nobilissimas intercidisse: Dragfiorum, Podmanicciorum, Serediorum, Giulay, Baiony, ac Both, nulla belli aut hostili vi; nam ne ad bellum quidem ullus ex eis satis idoneus fuit, praeter unum Johannem Baiony, qui in obsidione zigetiensi et vitam et familiam una finivit. Plerique certe ex iis aut male acquisivere opes atque potentiam, aut utrinque acquisitis prius usi sunt. Nos sane singulari Dei judicio ista contingere haud dubitamus.

LIBER DECIMUS OCTAVUS.

Anno insequenti a bellis cessatum est in Ungaria, sed tamen magnarum rerum motus atque principia inchoata fuerant, de quibus paulo post dicemus. In Inferiori Germania, Galliis, et in oriente magna bella gesta sunt. Sed prius germanicum expediemus. Philippus Caroli V. filius Brabantiam, Flandriam, Hollandiam, Selandiamque, et nonnullas provincias ad mare oceanum possidebat, ab Philippo Maximiliani filio per matrimonium Mariae Caroli Burgundiae ducis filiae partas. Eae provinciae novam reformationem evangelii olfecerant. Cui rei succurrere volentes Hispani, primo in praecipuis quibusque civitatibus novos episcopos, cum antea nulli fuissent, in Melchlima autem eorum omnium metropolitanum cardinalem Granduellam burgundum constituunt. Quare magna mutatio per universam illam ditionem debebat fieri, siquidem cum hi episcopi quamplurimi essent, deberentque illis attribui singulis magni reditus, et alia, quae ad ornamenta novarum dignitatum pertinerent, neque alium modum invenirent, antiqua collegia sacerdotum atque monachorum, quae in illis provinciis amplis-

sima erant, non solum mutata forma priscae religionis, sed expulsis etiam possessoribus, in paucorum potestatem redegerant. Erant autem antiquitus collegia, a principibus viris publice et privatim instituta, tanquam publica receptacula filiorum atque filiarum, et hospitia sive diversoria nobilitatis. Quae mutatio vehementer omnes molestabat; quare in nonnullis civitatibus neque admissi sunt, nonnullas vero metus aut reverentia principis movebat quidem, sed non plane assentiebantur, et impedimenta quaerebant. Nam patrimonia et donaria, quae eorum familiae olim illis collegiis donassent, in paucorum usum et novam formam redigi aegre patiebantur. Accedebat, quod inquisitionem hispanicam contra novae reformationis homines induxerant. Ea tam est acerba atque crudelis, ut saepe ob levissimam rem non sit satis hominem morte afficere, sed universam familiam una cum omnibus fortunis atque hominibus, sine aetatis et sexus misericordia exstingvere soleant, neque raro fit, ut pecuniarum, odii, aut privatarum inimicitiarum causa quis tam atrocem casum subeat. Haec ergo res illos non solum perturbabat, sed formidinem capitum atque fortunarum illis incutiebat, quam nullo modo admittere volebant. Quae omnia augebant fastus muliebris gubernatricis Caroli V. ex illegitimo toro filiae, Octavii ducis Placentiae uxoris, et Granduellani avaritia atque ambitio, qui cancellarii, ut vocant, vices gerebat, quem novae mutationis acerrimum defensorem, et supra sacerdotalem dignitatem spiritus gerentem, quodque ipsam gubernatricem arctiori vinculo quam par esset, in suam potestatem redegisset, et unum omnia ad se trahere, et gubernare, administrareque volentem, omnes mirum in modum odio habebant, neque passuri videbantur

diutius principes viri, denunciata re saepius regi Hispaniarum. Tantum enim in ambos erat odium, ut cum quendam supplicem libellum gubernatrici porrigentem et alloqui volentem ipsa praeteriret, interrogassetque ab cardinale quis ille esset? et respondisset, esse gheusium, quod significat pauperem, arrepto vocabulo ad novitatem rei omnes novae religionis homines deinceps Gheusii vocarentur, quemadmodum in Francia Hugonotti. Tandemque sibi metuens aulam relinquere et in sua recedere sit coactus, iram tamen regis in dies acuere non cessabat. Accidit quoque, ut Antverpiae in primario templo, quod nos longe ornatissimum et nobilissimum, si unquam aliud, vidimus, et plerisque oppidis ac civitatibus imagines detraherentur. Igitur Philippus rex Hispaniarum rem armis perficiendam esse ratus, ducem Albanum conscriptis militibus in Belgicum ablegat. Qui, ubi in Italiam appulit, deductis ex Sicilia et aliis locis veteranis VII millia Hispanorum confecit, ac per Insubriam, Grisones et Helvetiam adulto autumno iter instituit. Sed Grisones et Helvetii impedituri viam videbantur. Nam Pius V. pontifex maximus, qui diu bellum adversus protestantes, ut vocant, meditabatur, Philippum ac Sabaudiae ducem praecipue ad bellum impellebat, ut Genevam civitatem nobilissimam in Helvetia, ubi novae religionis schola existit, praecipua obsidione premerent, promittens eis auxilia ingentia; idque Sabaudo persvadebat ea etiam ratione, ut opulentam civitatem et finitimam eoque sibi commodissimam in suam ditionem adjiceret. Sed Helvetii minime negligendam sibi hujus rei famam cogitantes, tum etiam quod Albanum paratum habere militem scirent, civitatem praesidio firmant, ipsi vero XL millia et amplius, si opus foret, in

armis erant futuri. Albanus ergo legationem ad eos misit, ut sibi exercituique liberum commeatum darent; quod ipsi quidem concesserunt his conditionibus: primum, ut obsidibus caveret nullam hostilitatem nullumve damnum illaturum, deinde, ut manipulatim et sine signis miles transiret. At Flandrici, quanquam inter sese bene convenirent, arces atque civitates omnes in potestate, populumque sibi devinctum et ultro obsequentem tenerent, possentque in principio egregie bellum defendere adversus parvam manum Hispanorum: noluerunt tamen arma sumere, cum neque satis dignam belli causam rebantur, tum vero quod non ad vim inferendam, sed tutandam saltim provinciam, militem adducere Albanus ostenderet. Quod tamen Aurangius et nonnulli, qui Hispanorum ingenia penitus considerabant, simulationem esse facile intelligebant, neque illis credendum esse judicabant, quod verum fuisse intellexerant, ubi Albanus fines attigit, nam exercitum in ordinem redegit, et in Germania peditem equitemque conscribere incepit, et tum sero intellexere, quo animo adventaret. Qui cum copiis destituerentur, et Aurangius Antverpiam, quam obtinebat, totius septemtrionis et occidentis longe frequentissimum et nobilissimum imperium sine milite retineri diffideret, in Germaniam discessit. Comes Egmondanus, qui arcem civitatis gandavensis et Flandriam gubernabat, cum et paulo ante in Hispaniam ad Philippum profectus benigne exceptus esset, tum quod nihil hostile fecisset, nihil sibi metuendum putabat. Igitur Albanum uti in pacata provincia honorifice excipit. At Albanus, ubi Brussellas pervenit, quae civitas est sedes illarum provinciarum, primum omnium gubernatoris officium sibi vendicat; quod gubernatrix Caroli V. spuria

intelligens, ad Philippum litteras dat, expostulando, et ut sese in Italiam ad maritum redire permittat, petit, quando jam Albanus eo officio fungeretur. Quod cum Philippus illi haud gravatim concessisset, brevi in Italiam discessit. Albanus vero primum Antverpiam munitissimam civitatem sine impedimento occupat, praesidiumque Hispanorum imponit, et paulo post, hieme horrida, arcem validissimam in ea construxit, moeniaque urbis aliquot in locis dejecit, et fossas solo aequavit, statimque arcem gandavensem a vicario Egmondani poposcit. Ad quod ille respondit, se sine sui domini commissione arcem honeste nemini dare posse, non enim a se, sed ab Egmondano primario praefecto petendam esse. Hanc ergo occasionem Albanus forte studio quaesitam nactus, comitem Egmondanum nihil tale metuentem capit, et arcem tradi jubet; simul etiam comitem Hornanum, quos in arctissima Hispanorum custodia in arce gandavensi asservari jussit; in alias etiam civitates et loca opportuna praesidium Hispanorum imponit. Quibus perpetratis quamplurimos et eos praecipuos quosque in singulis civitatibus, nobiles item viros ac magnates capit, et in vincula tradit, simul principem Aurangium et alios, qui se absentaverant, quorum magnus erat numerus, ad certam diem citat, facta illis fortunarum atque vitae securitate si revertissent. Ex quibus plerique reversi statim trucidati sunt, et bona confiscata. Ideo tantus metus omnibus est incussus, ut supra LXXX millia hominum in Germaniam, Franciam, Angliamque profugerint. Exinde vix ulla dies praeteribat, qua de plurimis diversis in locis supplicium non sumeretur.

Quibus de causis princeps Aurangius et nonnulli scriptum publicant, invehentes in Albanum et cru-

delitatem Hispanorum, seseque purgantes: se nihil hactenus hostile contra regem Hispaniarum movisse, nec quenquam eorum quicquam ex eis meruisse, quae Albanus et Hispani facerent. Nam se privilegia et priscam libertatem verbis atque precibus hactenus defendisse, Albanum vero non eorûm meritis, sed hispanico quodam ingenio atque more bonis eorum inhiare, et capitibus insidiari, ac quotidie praestantes et opulentos quosque caedere, ut eorum bonis confiscatis praetextu et quaesito quodam colore, prout in Sicilia et neapolitano regno hispanicam coloniam conderet. Hispaniarum regem malis consiliis seductum esse. Carolus enim V. se et successores suos jurejurando obstrinxit, servaturum se et defensurum privilegia libertatesque eorum. Quare cogi sese sumere arma, non quidem contra regem Hispaniarum, quin potius pro defensione honoris ejus, contra eos, qui jusjurandum paternum violare ausi essent; simul ab principibus et liberis civitatibus auxilia flagitans, exercitum conscribit. Nam eas provincias Carolus V. ad imperium colligaverat, eoque tanquam confœderatis et annexis imperio auxilia dabant, et ad Maximilianum nuncios miserant, curaret, ne illae provinciae ab Hispanis privilegiis atque libertate fraudarentur, ac exiliis atque mortibus tot et tantorum virorum ad extremam pervenirent desolationem. His ergo de causis conspirationes multae in provincia fiebant, cogente necessitate homines in maximo timore, res maximas vel etiam desperatas tentare. Nam ad grumendalense monasterium prope Brussellas, euntem ad sacra Albanum cum omnibus Hispanis vita privandum convenerant. Lirae altera erat conspiratio: alia item ad fines Picardiae, alia in provincia Artesia in Maestrich,

in Leodio, in Hollandia, cujus caput erat Prederotus, vir ab universis mire amatus, et qui magnas res moturus atque gesturus erat, nisi in ipso belli ardore fato functus fuisset. In diversis ergo partibus castella et oppida occupabantur, et praelia fiebant, quamvis non memorabilia. Sed tamen in Frisia justo praelio dimicatum est : siquidem Ludovico comiti Naxoviae, fratri principis Aurangiae, comes de Aremberga generalis dux omnium copiarum Albani, cum exercitu ad Gruningam occurrit, qui peditatu praestabat; erant enim Hispanorum selectorum atque expeditorum tria millia et quingenti. Acre et cruentum fuit praelium Germanis victoribus: nam Hispanis obstinatissime pugnantibus omnes ad unum occidione sunt occisi. Qui enim vivi in manus venerant, ii quoque a praelio, veluti suis parentarent, quos Albanus quotidie trucidabat, supplicio affecti sunt. Comes de Aremberga confossus vivus in potestatem hostium venit, sed in itinere ex gravitate vulnerum decessit. Multi praeterea duces, et illustres viri eo praelio desiderati sunt, amissa tormenta aenea atque impedimenta omnia, supellex argentea comitis Arembergensis, et menstrui stipendium. Ex hostibus praeter alios non ita magni nominis, Adolphus frater Ludovici et Aurangii desideratus est. Albanus amisso exercitu novas copias conscribendas, et reliquias contrahendas statuit. Nam partim ira, partim ut contraheret copias, quae distractae erant, in diversa loca civitatesque ad custodiendos captivos XXVIII illustres et nobilissimos viros duobus tantum diebus et id Brussellis, Gandavi XVIII, in aliis civitatibus alios, tribus deinde diebus, post crudeli et indigno exemplo abductos Gandavo comitem Agamontanum et comitem Horna-

num, quos duodecim Hispanorum vexilla et equitatus pro custodia deduxerunt, ambos ex principum familia oriundos, et tam de Carolo V. patre, quam de filio bene meritos, et aurei velleris equites, publico affecit supplicio : siquidem Agamontanus, praeter alia bene merita, exercitum Gallorum ad Gravalingam fudit, atque prostravit ingenti strage, qui praeter praeclaras animi et corporis virtutes, proceritate corporis et pulchritudine formae longe omnes superabat, atque celebris et quodammodo admirandus habebatur. Paucis ante annis cum Aurangio familiariter atque multa de iis, quas supra memoravimus, causis nobis conquerebatur, et id unum dolebat, quod prisca privilegia et libertates, quas progenitores ipsis tradidissent, suo tempore violarentur, et nonnihil in Granduellui insolentiam invehebantur. Quorum omnium bona ad fiscum sunt relata. Frater comitis Hornani in Hispania cum aliquibus Belgis simili supplicio sunt affecti : filius vero Aurangii in Hispaniam est ablegatus. Albanus collectis jam suis copiis et conscriptis novis assumptisque secum omnibus provincialibus paulo post ad Gruningam contendit, ubi praelium erat initum, cujus adventum hostes non sustinuerunt; nam Aurangius et Nicolaus comes de Hochstat, qui auxilia principum colligebant, nondum advenerant. Quare Ludovicus comes Naxoviae cum suis copiis Emdem versus castra movit, quorum vestigiis Albanus insistens duo praelia secunda fecit, et ultimo Ludovicus amissis circiter VII millibus ex suis, et machinis aeneis atque impedimentis aegre sibi consuluit. XXI. Julii 1568. fuit ultimum praelium. A quo praelio in Belgio nihil est memorabile gestum, praeter supplicia multorum mortalium; quamquam principes Germaniae Aurangio

magna auxilia contribuerant; erant et Gallorum et Belgarum magnae et quidem instructissimae apud eum copiae. Sed cum omissis rei bene gerendae initiis parum jam in Belgio posse proficere putaret, in Galliam ad Condensem exercitum traduxit, ut confecto ibi bello, conjunctis viribus iterum in Belgium rediret; sed id frustra fuit, cum in Galliis opinione omnium plus duraret bellum. Siquidem per idem tempus maxima bella gesta sunt in Galliis, quae statim eruperunt, simul atque Albanus hostilem expeditionem in Belgium ductaret.

Pius V. enim pontifex maximus e belgicae cladis occasione foedus, ut vocabant, sacro-sanctum, de exstirpandis haereticis incepit ardentissime sollicitare, missis ad omnes potentatus legatis, et cruciatam, jam pridem obsoleta paparum fulmina, erat in orbem christianum immissurus, ni verecundia aliqualis retinuisset, quod nimis cognita, et parum profutura intelligeret. Jubilaeum tamen indixit, ac dimissis per omnia regna diplomatibus (bullas vocant) tamquam classicum ad concitandum in christianitate bellum concineret, nihil reliqui faciebat, et supplicationes ad Deum fieri jussit, quae magnis ceremoniis in urbe pro more peragebantur, simulque Romanis et ditionibus pontificatui subjectis, in super collegiis sacerdotum, monachorumque ad bellorum subsidia, tamquam ad pios usus, maximas contributiones imposuit, et qui ad bellum contra haereticos auxilium opemque pro qualitate et censu suo attulisset, amplissimas elargitur indulgentias, quibus peccata remittuntur tam praeterita, quam futura, et animae revocantur ex loco, quod Purgatorium appellatur. Sed uno omnino maximo acerrimoque administro Cardinali Lotharingo

regem puerum atque reginam exacuebat, qui summas sibi partes ad inflammandum regem, et administrandum bellum, ob puerilem aetatem regis et reginae nimiam gratiam, pontificis instructu desumserat. Ita pontifex ministrum longe aptissimum, et Lotharingus pontificem desideratissimum nacti. Nam et ille flagrantissimus ad bellum, et hic pari studio conservandae et augendae potentiae, alteri alteris praestitis operis deserviebant. Quippe Lotharingus innumeris eisdemque immensis sacerdotiis onerabatur, et auctoritatem miris artibus, tanquam clandestinis cuniculis, apud regis et reginae aures evendicabat, quod alias pacatis rebus obtinere non poterat. Non obscura quoque fama emicuit, imperium gallicum una cum duce Francisco Guisio jam diu conceptum familiae suae per eum parari. Igitur principes sangvinis ac reformatae religionis, qui priori bello pactis utrumque sedati erant, sibi metuere coeperunt, quod foedus ictum, bellum atque exercitum in proximo et in contigua sibi provincia paratum, et in promptu esse, aliaque omnia, quae agerentur, bene intelligerent: quod pacta non observari, et regem VI millia Helvetiorum noviter conscripsisse viderent. Postquam vero et nuncios ac litteras, quae ultro citroque commeabant, intercepere, nihil dubitandum rati sunt, unum ergo tantum, ne uti Belgae imparati opprimerentur, metuebant, primumque ad regem querimonias deferre, et ut edictum observetur, petere: tum flagitare, ut Italos omnes, qui seditionum essent autores, atque novarum impositionum ac tributorum, ipsam quoque reginam tanquam novarum rerum cupidam, et cui amplius credere non possent, ab aula amoveret, denique regnum ipsum convocato concilio gentis ex publico omnium statuum

decreto in pristinum statum et splendorem restitueret. Nunquam enim feminas in Galliis ex veteri instituto gentis aut tutrices aut gubernatrices egisse, quippe legem salicam, hactenus sacro sanctam id disertissime vetare. Jam si omnino in aula agere malit, saltem imitetur reginam, quae Bianca vocata fuit. Ea enim in aula degebat, sed nullam administrationem publicam attingebat, et ad differentiam Bianca appellabatur, quod viduae reginae in Galliis non pullam, vel atram vestem more aliarum gentium, sed candidam gestare solitae fuerant, contra quam moderna regina, quae et ipsa italici generis in hoc etiam Italorum servaret consvetudinem. Sed unum potissimum cardinalem Lotharingum, hominem peregrinum, fabricatorem omnium malorum, impulsorem regis atque reginae, omni prorsus administratione atque ab ipsa aula dimoverat. Utque pro eorum securitate tres civitates, Bononiam, Caletum et Metensem civitatem manibus eorum traderet, atque Helvetii exauctorarentur; neque enim intelligerent, quo tot bellorum indicia, quam ad eos opprimendos spectarent. Sed nomine regis dissumalanter respondebatur, fore, ut in melius propediem omnia emendarentur, ut perspicere possint, velle regem, omnibus sibi subjectis ex aequo et bono consulere; saepe et ab regina eadem magnis pollicitationibus repetebantur. Connestabilis autem et Lotharingus Helvetiorum militem et exercitus conscribendi causam adducebant, antiquum esse et inveteratum Hispanorum in gallicum regnum odium, et timendum ne occasione nacta aliquid hostile attentent, praesertim cum in vicina provincia validis praesidiis fulctos intelligerent. Haec ita in speciem ostentabantur. Condaeus atque alii primores reformatae religionis viri, ingravescentibus rebus

nihil sibi cunctandum vident, quin regem coram adeant, praesensque periculum, siquidem res ita procedat, ostendant. Diem conveniendi regis dicunt, et ut haud obscuras Lotaringii insidias ab capitibus suis, si possent, depellerent, armatos venire placet. Condaei adventantis nuncius, ut pervenit ad Lotaringum, regi reginaeque quam magno in periculo essent constituti, ostentare, Condaeum magna armatorum vi ideo advolare, ut omnes simul in potestatem redigat, et suo arbitratu, nisi mature provideatur, regnum administret. Ita magno metu reginam atque regem consternatos, et Helvetiorum agminibus stipatos Parisium celerrime deducit, ibi rex, instigante regina et Lotaringo, ad populum parisinum et nonnullos primarios orationem facit, atque in Condensem et alios reformatae religionis viros invectus, auxilia poposcit. Ad quod parisini et clerus ipse haud gravatim consensere, et promisere magna auxilia respondente connestabile Momorantio, qui de se multa locutus sangvinem ac vitam effusurum pro rege pollicetur, et declaratur generalis dux omnium regiarum copiarum, fratre regis assentiente, et permittente connestabili, quod alioqui id sui muneris secundum regem summae dignitatis fuisset: conscribunturque copiae tam urbanae quam provinciales, et ex Germaniis auxilia evocantur. Ad regem item Hispaniarum, in Italiam ad singulos principes, respublicas, et ad pontificem legati pro auxiliis amandantur. Qui ingentia auxilia ea conditione promisit, ne pactione ulla religionis pax ineatur, et ad idem praestandum singulos principes et respublicas hortatur; et episcopum narniensem, qui negotiorum agendorum solertissimus habebatur, ad circumeundos singulos potentatus

ablegat. Qui cum omnes principes singillatim circumisset, Venetias venit. Quibus ipse potestatem fecit conditiones dandi, quibus vellent foedus inire cum pontifice, rege Hispaniarum, et Gallorum adversus haereticos. Veneti tamen respondent, institutum reipublicae illius fuisse nunquam ultro hostes sibi parare; turcicum bellum semper ipsis suspectum esse, eoque quotannis classes instruere atque parare, quod quidem maximis impensis facere cogerentur, ne fraude hostili imparati detrimentum acciperent. Eodem quoque tempore legatus gallicus ad sollicitanda auxilia missus aderat, cui eodem modo est responsum, uti pontificio, praeter id quod admonebant, Francisco regi C millia nummum aureum mutui nomine antea dedisse, quae ipsis exsoluta etiam hactenus nunquam fuissent. Alii tamen principes auxilia dedere, ferrariensis, florentinus, sabaudus, et nonnulli alii. Rex Hispaniarum pecuniam atque militem dedit Albanus enim partem copiarum in auxilium misit jussu regis. Quibus cognitis neque Condensis ex altera parte defuit; nam et ipse quotidie novis auxiliis augebatur, et edictum publicat in hanc sententiam, ne quis ignorare posset causam, cur ipsi frequenti numero tam nobiles, quam magnates utriusque religionis convenissent, hanc esse, nimirum uti suae majestati regiae supplicarent, convocaret concilium omnium ordinum totius regni, ad abolenda nova tributa, quae per malitiam Italorum ab aliquot annis essent imposita. Utque oppressionibus populorum provideretur, cunctaque in pristinum et antiquum statum atque splendorem reponerentur. Maxime enim ad se pertinere, veros principes, et consangvineos ac naturales subjectos, majestatem regis, fidem ac jusjurandum

ejus defendere. Illos vero violatores edicti regii ac fidei esse: illos nomen regium praetexere, cum ipsi revera regiam majestatem oppugnent. Lotharingum hominem peregrinum ac regi manifeste hostem, qui sese verum Caroli Magni heredem praedicat, non debere regis minoris aetatem gubernare. Edicit quoque sub poena mortis, ne quis praetextu religionis, quenquam in persona, vel bonis molestare audeat; ex Germaniis vero auxilia peditum atque equitum rogat, cum interim ad sanctum Dionysium regias aures precibus commoturus, aut remedia quaesiturus ageret. At illis bellico tumultu omnia miscentibus, connestabilis quam maximum potest exercitum et tormenta aenea ad opprimendum primo impetu Condaeum, educit. Parisini tamen impetum hostium non sustinentes, labare primum, deinde foeda fuga portas urbis repetere. Connestabilis lethali vulnere affectus, ab suis abreptus, paucos post dies decessit. Fuit hoc praelium 14 o Nov. Quae cum ad apertum bellum pervenissent, Condensis in Lotharingiam, permissa ab duce itineris facultate, profectus est, ut ibi germanica auxilia exspectaret, abscissis omnibus pontibus, qua transibat, et omni annona secum ablata, ut regii si sequi vellent ac dimicare, uti proposuerant, ne antequam omnes copias contraxisset, decertandum cogeretur. Nihilominus non deerant, qui pacem tractarent; Condensis, et qui cum eo erant, petebant, uti rex extraneos omnes dimittat, et possint habere conciones publicas, ac libertas sit religionis, salvis rebus, fortunis, praefecturis, ac dignitatibus, secundum jam antea initam pacificationem. Contra rex conciones publicas non admittebat; ceterum alia quoque omnia suo arbitratui et gratiae permitti volebat. Ita infectis rebus utrique auxilia sollicitabant.

Rex vero legationem misit ad principes Germaniae, ne auxilia darent hostibus; aliam misit ad caesarem, ne permitteret Germanos in auxilium hostium suorum proficisci. Caesar generale edictum facit, singillatim etiam ad principes scribit, ne quis in Gallias adversus regem suppetias laturus proficiscatur, sub poena bandi imperialis. Quod cum nihil apud Germanos proficeret, non dissimulabat vehementer se aegre ferre, ideoque contra omnes, qui Condensi auxilium tulissent, Viennae bandum (uti vocant) imperiale solenni ceremonia edicit: et paulo post indicto conventu ad Eufordiam per legatos conqueritur de non observatione mandati, et executionem bandi postulabat. Qua re non parva commoda caesar tacite piscabatur, si res successisset, uti nimirum auxiliis Germanorum, bona praesertim Palatini, uti nuper Gotta capto Johanne Friderico, expugnari possent, cujus ditio ad Rhenum sita est ad Brabantiam ab una parte, ab altera vero inter ditionem Ferdinandi fratris sui, quae superiorem partem regni spectat. Pontifex enim ad hanc rem vehementer sollicitabat caesarem, promittens auxilia, et ostendens illi maxima emolumenta, ne hanc occasionem amitteret, qua liberis suis prospicere posset, cum omnibus atque singulis vix sufficerent paternae ditiones; simul commoditatem rei bene gerendae, propter vicinitatem Belgii et ditionis Ferdinandi fratris, ex quibus auxilia procul dubio esset accepturus. Jam vero in iisdem provinciis exercitum conscribere, Helvetios finitimos evocare, ex Italia auxilia mittere, nullius laboris propemodum esse. Principes tamen imperii respondent, nihil se, nec eos, qui in Galliis sive uni, sive alteri parti auxilia ferrent, contra decreta imperii committere. Nam ita

sonare, ne hostibus imperii auxilium ferant, jam vero neutros esse hostes imperii: Germanos liberos populos, ubi vellent, et quibus, semper militare consvesse. Ad legationem vero regis responsum dant in hanc sententiam: malle se foras copias auxiliares mittere, quam domi bellum exspectare, quod alioqui ipsis imminere certo comperissent, ex eo, quod vocarent, sacrosancto foedere. Ingentia ergo auxilia utrisque ex Germania advenere: tot illustres viri ex universa Gallia, Germania, Italia concurrerunt, tanti exercitus conflati sunt, ut diu christianus orbis tantos non fecerit, nec viderit. Nam caesaris exercitus, qui adversus Solymani potentissimam expeditionem, tempore belli zighetiensis, ex universae propemodum christianitatis auxiliis constiterat, ne unum quidem earum partium longo intervallo aequabat. Quare crebra praelia committebantur, arces atque urbes aliquando ab his, aliquando ab illis expugnabantur, populi insurgebant, et catholici protestantes, quos illi Ugenotos vocant; protestantes vicissim catholicos, alteri alteros non solum bonis spoliabant, sed etiam vita. Ecclesiae atque monasteria destruebantur. Ita populorum inter se coëuntium, catholicis odio, illis injuria affectis, et novae religionis studio impulsis, admirandae caedes et crudelitates mutuo patrabantur. Exercitus tamen, quamquam sibi invicem aliquando appropinquarent, et levia certamina ederent, de summa tamen rei periclitari haud ita facile volebant, quod id difficillimum esset, et tantum sangvinem christianum profundi necesse videbant, et praesertim universam exstingvi Franciae nobilitatem, quo nihil dementius videbatur, cum et victori et victo pariter perniciosum, et universae Galliae funestum esset futurum. Pontifex vero id unum

optabat, atque per legatos mire sollicitabat, ne ullis conditionibus praeterquam bello pax componeretur, quod alias autoritatem suam imminui certo sciret. Sed regii, quod etiamsi vicissent, religionem extingvi impossibile judicarent, altius enim radices jam egisse, quam ut armis exstirpari posset, rem in discrimen adduci noluerunt; plerique enim etiam in castris regiis novam religionem amplectebantur, quanquam regiorum partes sequi cogebantur. Neque defuerunt, qui ex ipsis quoque castris ad Condensem transirent. Quare bellum protractum est ab autumno ad hiemem, ab hieme ad aestatem fere. Quibus omnibus de causis, et cum annona quoque ipsa utrosque jam deficeret, consumptis omnibus alimentis atque commeatibus regina ad exercitum regium venit, cum plerisque primoribus a consiliis regis, delectisque arbitris ab utrisque de pace agitari coeptum est. Quae tandem icta est et publicata tam Parisiis, quam in aliis locis, magis necessitate, ut paulo post apparuit, quam voluntate et commodo publico. Pacis capita haec fuere: uti conditiones anno sexagesimo tertio initae ratae permaneant, observenturque; Condensis et alii omnes, qui eum sequuti fuissent, in pristinam regis gratiam redeant, restitutis utrinque omnium atque singulorum bonis, fortunis, dignitatibus atque immunitatibus; Condensis princeps sit consilii regii, et gubernator omnium secundum personam regis; religionis autem libertas sit, tam publicas conciones agere et audire, quam doctores religionis publice alere, excepta saltem civitate parisiensi et illius districtu, utque catholici cujuscunque ordinis ad suas ecclesias redire, et officia more suo agere sine impedimento, prout et protestantes, qui religionis causa abessent, ad domos suas redire et

dignitates pristinas recuperare possint; pecunias, quas Condensis a populis exegisset, ac sive terra sive mari acquisivisset, quaeve vel pontificiae, vel regis Hispaniae in manus ejus quocunque modo pervenissent, sua sint in perpetuum, contraque damna et incommoda quaecunque recepisset bellorum tempore, tam ipse quam populi utriusque partis, pro nullis censerentur; omnia faedera inita, tam per regem quam per Condensem sive intra regnum sive cum aliis nationibus et principibus exstingvantur, aboleanturque; insuper germanicorum equitum stipendia, qui Condensi militaverant, exsolverentur. Quae pax non gallicis solum in oris fuit publicata, sed etiam principibus per legatos denunciata. Pius tamen V. pontifex expostulavit cum rege et regina, quod posterius quam ad alios principes, nuncius ad eum advenisset, itemque de iniquis conditionibus, quod religionis libertas concessa esset, id enim in sedis apostolicae, uti vocant, esset praejudicium; omnes ergo Gallos, etiam ipsam reginam, solo rege excepto, haereticos appellare. Cardinali Lotaringo etiam aperte irascebatur, nam ipse tum erat princeps consilii regii, apud reginam vero intimus et secretior, quam aut reginae aut cardinali par esset. Qui tamen pontifici spem dabat, futurum esse, ut brevi res melius succederent, quam nunc se haberent, aut homines crederent. Paulo post cardinalis Castillonaeus, qui partium protestantium erat, ductaque uxore novam religionem amplectebatur, secundum initam pacem in aulam venit, communi omnium nomine id procurans, ut conditiones observarentur, et Lotaringius ejusque factionis homines, quibus pax semper invisa fuisset, et brevi turbaturi viderentur, ab aula secederent. Quod nedum obtinuisset, quin potius Lotaringius majorem

sibi auctoritatem sumpsit, videbaturque solus regem, reginam, atque omnia gubernare: ita, ut principes viros a consiliis regis, qui de nova religione suspecti essent, consiliis excluderet; intraque secretiora consilia statutum esset, omnes novae religionis homines tam in aula quam extra aulam officiis atque dignitatibus privare. Inter urbanos autem, praesertim Parisiis, crebrae insolentiae adversus protestantes fiebant, ut temere ac impune, qui modo aliquali de causa suspectus esset, a quovis occideretur. Itaque multis modis saeviebatur, nec in urbibus modo, sed etiam extra urbes in eos, qui, dum redire non audent, in villis se sustentarent, ut multo plures in pace quam bello perirent. Nam intra trium mensium spatium decem millia hominum dicuntur interfecta. In pace saevius quam in bello agebatur, et vulgo praedicabatur delendos esse omnes haereticos. Quibus rebus vehementer offendebantur regnicolae, non solum protestantes, sed etiam catholici. Ideoque Momorantius, qui pacis ineundae mediator exstiterat, fideque interposita pacem firmaverat, apud regem expostulavit, seque in crimen apud omnes vocari; petere ergo regem enixe, ut honori atque fidei suae consuleret, namque omnia in eum rejicerentur, qui pacis auctor fide mediante exstitisset. Sed omnia ita arte constituebantur, primum ut Condaeum et socios armis exuerent, deinde quocunque modo dolo an vi interciperent; ad eamque rem omnes artes excogitabantur ab Lotaringo, ideoque Helvetiorum cohortes et italicae copiae omnes ad stipendia retentae et in armis esse jussae sunt. Quae cum omnia intelligerentur ab illis, monerenturque ab amicis, uti suorum capitum tuendorum curam haberent: conscriptis et missis ad regem litteris, vix tandem Condaeus et Amiralius cum uxoribus, liberis,

et familia in Aquitaniam, vitabundi omnia praesidiorum loca, cum paucis evaserunt; cardinalis autem Odettus Castillonaeus in Angliam, persequentibus eum militibus usque ad mare, profugit, evocatis autem ex Aquitania per regem copiis in Burgundiae et Picardiae fines, quibus Condaeum et socios petere statuerat, illis tutus receptus fuit; et oppida atque civitates partim sponte in partes eorum accesserunt, partim vi atque metu, ac confluentibus ex omnibus partibus ad eos hominibus, qui tutiores se in armis quam in urbibus putarent, copias contraxerunt. Nam edicto diu ante confecto per Lotaringum ex sententia Pii V. pontificis maximi et Philippi regis Hispaniarum, et tum primum promulgato, catervatim viri, mulieres, puerique severitate poenae relictis domibus profugiebant, et in urbes ab adversariis occupatas, aut in castra se recipiebant. Condaeus ergo omnem conserendae pugnae occasionem quaerebat. At regii ex Lotaringi et reginae consilio Condaeum carpere tantum et defatigare conabantur. Itaque per hiemem levia praelia pleraque facta sunt, et oppida atque urbes ab utraque parte expugnata.

At in Hispaniis admirabile quid accidit, et dignum quod ad posteritatem transmittatur. Philippus enim rex Hispaniarum unicum habebat filium ex prima uxore lusitani regis filia, nomine Carolum, qui in avi nomen regnaque successurus erat, eaque jam aetate, ut matrimonium illi pararetur. Siquidem Maximiliani caesaris primogenita ex Caroli V. filia Philippi regis sorore nata, patruelis patrueli, novo et inaudito genere connubii desponsa fuit. Hunc talem adolescentem in flore aetatis pater primo captivum fecit, tandem inaudito usque huc inter christianos exemplo necavit. Nam media nocte cubiculum ingressus filium dormien-

tem reperit, quem evigilantem statim custodiae militum tradidit, scripturas omnes, quascunque reperire potuit, pervestigavit. Paulo vero post habitationibus ornamentisque regalibus spoliavit, ac arctissime custodiri jussit. Tandem sangvine universo per venas extracto vita quoque privatus est; sangvinem vero igni traditum concremarunt, quod genus supplicii haereticis infligi solet. Quod facinus confirmavit causam mortis, quae tradita est inter magnos viros: quod videlicet haereticos libros lectitasset, communicassetque cum Gallis protestantibus, et Belgis consilium. Nam deinde sive populari opinione, sive in gratiam regis, plures causae et atroces affictae fuere. Sed quod ob religionem nex illata sit, Maximilianus caesar per edictum publicum notavit, et vetuit, ne quis aliam causam praeter hanc putaret; cavitque banno imperiali, ut vocant, quicunque voluntatem parricidii inferendi causam dixissent. Quod edictum omnes alios rumores exstinxit. De hoc vero, quod sangvis extrahitur, et concrematur, aliud exemplum apponere non esse indignum visum est. Nam Carolo V. adhuc vivo, quidam non obscura familia natus ob religionem ad ignem condemnatus ab inquisitoribus cum universa familia, filium habebat ex nobilissima matrona lactentem et in cunis vagientem. Cum ergo ad rogum cum uxore ac liberis productus esset, infantem Philippus tum adhuc adolescens accepit in ulnas, et commiseratione ductus, quid ille morti atrocissimae dignum meruisset, interrogavit. Sed infantem abstractum igni tradiderunt, nimium et plus quam nimium barbarico more, et ritu: Philippum vero sanctae inquisitionis, ut vocant, viri ita condemnarunt, ut aliquantum sangvinis ex venis extraheretur, et atrox peccatum, quod

commisisset, igne expiaretur. Extracto ergo sangvine et concremato, tanquam expiatus et pro ingenti peccato plexus esset, judicio satisfactum fuit. Hoc genus inquisitionis in Hispaniis habetur, exerceturque. Nos sub captivitatem Caroli Genuae in quendam monachum Sancti Benedicti ordinis generalem commissarium hispanum incidimus, qui Roma in Hispanias revertebatur. Genua enim commodus est in Hispanias per mare transitus. Cum quo multa familiariter colloquuti et percontati, affirmavit se a Pio V. pontifice maximo mandata habere ad Philippum, petere pontificem, ne Carolum unquam libertati restitueret, quod enim si faceret, illum fore qui ecclesiam romanam destrueret, cujus ipse certe auctor futurus esset. Quare jurejurando asseverabat, nunquam futurum, ut Carolus liber fieret. Nam hic monachus vir eruditus, et non postremae apud religiosos auctoritatis, cui pontifex secreta mandata commiserat, ab eo Philippi regis animum erga filium intellexerat. De mutabilitate fortunae non est magnopere mirandum, quia similia exempla non solum historiae nobis tradunt, sed etiam nostra tempora videre, cum Franciscus rex Franciae captus fuisset, pontifex romanus eodem modo, Johannes rex Ungariae aliquamdiu pulsus in Polonia latitasset, rex vero Scotiae ante biennium ab uxore necatus esset, et ipsa ab regnicolis captiva, et tandem evadens captivitatem nunc quoque in Anglia exsulet. Sed mirandum est magis, quod pater filium occiderit, multoque magis quod unigenitum. Nam de Ottomannis nemo miretur, quod illi nullam aut minimam cognitionem habeant virtutum; at nos heroicarum virtutum cultores, et quod majus est, divinarum legum esse volumus. Haec non eo dico, ut judicium mihi sumam de rebus gravissimis,

et praesertim secretis principum; nam capitali supplicio intra hispanicam ditionem vetitum fuit, ne quis aut scriberet aut diceret hac de re: sed ut inusitatum et primum fortassis inter christianos exemplum memoriae proderem. Certe ipsa quoque regina soror regis Franciae moderni et filia Henrici brevi vita decessit, veneno, ut dicitur, sublata. Cujus mors novis nuptiis atque rumoribus locum dedit: nam vivo et filio et uxore concupivisse sponsam filii, sunt qui dicant, fidemque faciant ex eo, quod molitoris filiam reginae toro praeposuisset, eoque maxime, quod statim ante exitum anni subsequutum fuisset conjugium aeque admirandum, ac mors principis Caroli; nam paulo post eandem quam filio desponsarat, neptem ex sorore germana duxit uxorem.

Eodem anno, quo haec in Europa gesta sunt, in Asia ab Selimo defecit Arabia. Nam praefecturae pretio vendebantur, quo crescente tributa quoque crescebant, et cum solvendo non essent, ipsosmet filios et filias servituti addicebant, atque divendebant. Quare per occasionem novi principis armati in unum confluxere. Selimus Mustapham bassam in eam provinciam miserat, qui nutricius suus fuit, et in conflictu cum Bajazethe fratre magnam sibi operam praestiterat, eoque valde charus. Hic cum exercitu contra Arabes profectus conflixit, victusque est, in quo praelio ad triginta millia Turcarum et tormenta aenea cum impedimentis periere. Purpurati ergo gravissime indignabantur, sed praesertim Mehemet summus vizir, gener Selimi, ut etiam eum ad necem illius induxisset; et primum misso chausio denunciatur Mustaphae, intra certam diem uti provincia abeat. Ille mandato paret, sed qui substitutus erat, ad determinatum

diem adesse non potuit. Idcirco Arabes et victoria elati, et praesenti occasione freti, Gemen oppidum et arcem, quod caput et metropolis est provinciae, invadunt atque capiunt. Majore ergo indignatione subsequuta chausium Mehemet dimittit ad suffocandum Mustapham, qui cum litteras et sudariolum nigrum, quod signum praesentis mortis esse solet, accepisset, non ille cervicem praebuit, ut plerique alii, sed se venturum ad Selimum respondit, huic se et non Mehemeto cervicem, si ita volet, porrecturum. Igitur albis vestibus indutus ad Selimum cum venisset, sudariolum collo circumnectit, ac En potentissime caesar, inquit, tuis me manibus, si lubet, confice. Ego te ab incunabulis in ulnis meis nutrivi, atque educavi. Ego me pro te hostibus, in illa pugna acerrima cum fratre opposui, manus meas sangvine hostium imbui, te conservavi; aut vitae aut necis te unum arbitrum, te auctorem deposco. Mihi horum alterutrum pro beneficio fuerit. Tibi vero imperium deus omnipotens fortunatum, et felix esse velit. Ita imperator precibus venerandi senis commotus est, ut non solum vitam ei donaverit, sed unum in numerum vizirorum censuerit, loco postremum pro more, sed amore inter primos, qui deinde bellum in Cypro gessit: crudelissimus et perfidissimus omnium barbarorum.

LIBER DECIMUS NONUS.

Regii summa ope, ut adversarios inopinato ex spe confirmatorum foederum imparatos opprimerent, atque penitus, ut ipsi putaverant, delerent, cum necquicquam conati essent, bellum ingens exarsit; sed deteriore aliquantum conditione adversariorum, qui et imparati essent, et in diversis regni partibus et provinciis dispersi, conveniendi facultas per regios discursantes eriperetur. Ad haec rex ipse Metim profectus est, eam ob causam, ut auxilia Germanorum ex propinquo sollicitaret, contra illos ab omni externorum auxiliorum spe excluderet. Et per Italiam delectus habebat, conductis ad stipendia ducibus atque militibus. Nec Pontifex Pius V. defuit, quin majoribus quam antea copiis adjuvaret, et impensissimis animis bellum concitaret; quum mature regulum Sanctae Florae cum valida manu equitum et peditum auxilio submisisset. Tanto ergo ardore pontificii sibi bellum desumpserant, ut hortante maxime cardinale Lotaringo, vel ob fratris necem vehementissime inflammato, bona ecclesiastica in sumptus belli convertenda censuerint. Quod Pius V. cum non gravate

concessisset, maximarum pecuniarum vim, divenditis quinquaginta millium aureum numum reditibus conflaverunt. Simul etiam protestantium bona passim venie-bant. At illi diuturnis exhausti bellis, praeter spiritus infractos nihil propemodum habebant; et praevidebant in unis externis auxiliis salutem esse positam. Quibus ab principibus Germaniae efflagitatis ostendebant, non se peti, sed causam quae cum ipsis communis esset; quum abjectis superstitiosis et humanis pontificum decretis, quibus miseras hominum animas implicatas tenuissent, veram et orthodoxam evangelicae veritatis lucem pariter reduxissent; orare se obnixe, ne in communi causa crudelissimis hostibus necandi et discrutiandi relinquerentur, qui miserabiliter in omnium corpora, fortunas, et vitam desaevirent, ita ut universos delendos esse praedicarent. Nec tamen se ipsi deserebant. Etenim non solum census jam atque vectigalia impendebant, sed etiam supellectilem auream et argenteam, gemmas, uniones et vetera ornamenta: insuper novas veteresque amicitias, et foedera jungebant, nunciosque aut epistolas vel in remotissimas provincias pro pecuniis ab communis religionis hominibus colligendis dimittebant, ita ut etiam Polonos et Johannem II. in Transsilvania requisiverint.

Sed regina Navarrae virilis animi mulier, quae partes ab initio magno nisu juvit, tum magnum momentum addidit. Etenim ad Condaeum et Amiralium in castra venit, et consultavit de ratione belli gerendi. Et decretum fecerunt, ut pari ratione in suis ditionibus bona ecclesiasticorum hominum, ex quorum distractione magnam summam pecuniae corraserunt, venirent. Versabatur in omnium ore, nullam posse certam pacem iniri, quae verborum aut litterarum si-

gnificatione constaret, quando toties foedera sint violata. Quippe pontificem romanum, qui juris humani divinique dispensandi potestatem usurparet, vel arctissima foedera et jusjurandum discindere ac solvere consuevisse; ideoque per reginam italici sangvinis ambitiosam et impotentem feminam, ac lotharingianae factionis homines facile impulsurum regem juvenem. Interim crescentibus malis confluebant ad Amiralium, Condaeum, et nonnullas civitates amicas, quae partim voluntate accedebant, partim metu, et auxiliares copias ex Germania exspectabant. Sic fiebat, ut passim oppida utrinque aut obsiderentur, aut caperentur. Andius germanicorum equitum copiis auctior jam et firmior Engelmium oppidum ad expugnandum venturus, Carentam amnem transmittere debebat; nec Condaeus et Amiralius id permissuri videbantur, cum opportuna oppida et pontes in Carenta ipsi obtinerent, et aliquoties hostes repulissent; nisi Andius ad Castellonovum pontem sublicium construi mandasset, ac celeriter per noctem omnes copias traduxisset, et in conspectum prope Condaei et Amiralii venisset, qui tum solas equestres copias et expeditas cohortes aliquot secum habebant; neque ergo praelium committendum eo die rebantur, sed retrocedendum et peditatum celerrime accersendum. Andius vestigiis insistere, atque acriter urgere; tandem germanico equitatu in latus invecto, Condaeus postrato equo capitur, et inter victorum manus tormento per caput trajicitur. Signa equestria capta aliquot et Romam missa. Legatus regius ab cohorte vigilum pontificiorum, et turma equitum, aulicisque comitatusin modum pompae triumphalis in Vaticanum traduxit. Quae victoria, quamquam maxima habebatur morte ducis, tamen integra multo

majore parte exercitus, paucis illo praelio, uno duce excepto, desideratis, singulari virtute ducum et eximia reginae Navarrae animi magnitudine bellum celeriter renatum est; quae castra adiit, et exercitum virili prorsus animo allocuta, filium ducem obtulit, qui et statim omnium consensu dux declaratus est. Item Condaei quoque filius in castra venit, et patri virtute, nomine, ac dignitate mox successit. Paulo post Bipontinus adfuit cum septem millibus equitum, et quingentis, peditum sex millibus, tormentis majoribus et minoribus XIX. Et deinde variae expugnationes urbium sunt sequutae ab utrisque; inter quas neces hominum summorum, vastationes agrorum, deformationes urbium necessario factae sunt. Iterumque facto periculo praelii principes superantur, peditatu fuso, equitatu autem egregie sese defendente; collectis tamen viribus varie totus annus per magnas calamitates traductus est.

Selimus Turcarum imperator contra Arabes novas copias submisit, et ex Aegypto et vicinis provinciis exercitum in eos duci jussit; mandata tamen praefectis dederat, ut si ullo modo fieri posset, aequis conditionibus res componeretur, tum quod essent ejusdem religionis, tum quod in aliam partem mundi suas vires conversurus esset. Igitur conditionibus transacta res est, ut praesidia in certis locis essent, tributa certa annua penderent; ceterum suis legibus ac juribus uterentur. Turcae Gemen, et praesidiorum loca ac regnum hoc modo recuperant. Nam in septemtrionem vires converterat. Quum enim patrio more aedem sacram Adrianopoli exaedificandam instituisset, et sacrificos ei attribuere, petiissetque id sibi licere, vetabant antistites rite institui, nisi ex sumtibus novae ali-

cujus provinciae. Necessario ergo proferendum erat imperium, quamvis ipse minime esset belli cupidus, cum natura, tum vero abdomine plenus, otio, voluptatibus, vinoque deditus. Nam vinum contra leges gentis supra modum bibebat, et aliis, quod apud Solymanum capitale fuit, publice bibendum ac propinandum permisit. Occasio vero, cur in septemtrionem expeditionem tentaret, haec fuit: quod a quibusdam Tartaris, qui ab Moschorum principe molestabantur, solicitabatur; et operae pretium se ea re facturum judicabat, si nonnullos populos circa Volgam et Tanaim flumina sibi parere cogeret; tum autem, ut novam eamque compendiosiorem commodioremque viam patefaceret indicarum mercium transportandarum Byzantium. Siquidem Volgam et Tanaim flumina invicem commeabilia facere volebat, ut ex Volga in Tanaim et ex Tanai in Volgam iter navibus fieret. Qua de causa montem inter duo illa flumina perforare volebat, missis Byzantio fabris atque instrumentis militibusque, partim terra, partim mari. Ita enim fiebat, ut ex mari indico in mare Caspium, ex mari Caspio in Volgam, inde in Tanaim, et postea in paludem Maeotidem fieret navigatio. Sed Moscus cum praecopianis tartaris eam rem impediverunt. Nam et nonnullos Turcarum profligarunt, laboresque infestos reddiderunt. Sed et difficultate annonae Turcae premebantur, ita ut Selimus incepto desistere coactus fuerit, aedificatis ibi duobus castellis, quorum alterum ex incendio forte pulveris tormentarii conflagratum, alterum vero ab Turcis ipsis sub hiemem desertum est. Maximilianus ad mensem Aprilem tributum Byzantium remisit, ac pacem vehementer postulavit. Ad id responsum hoc tulit: Ante exitum induciarum, sub qui-

bus multa possent contingere, nihil statui posse. Turcis vero urgentibus, ut ab omni ditione, quae ambobus tributa penderet, si de pace agi vellet, manus eximeret, promiserunt legati caesarem facturum, et trimestre ad exequendum postularunt. Nec dubitavit caesar pollicendo et promittendo tempori cedere, modo praesentis periculi metu perfungeretur, cum adhuc incertum esset, quonam tanti belli maritimi et terrestris apparatus incumberet. Cum autem Selimus per budensem bassam postularet exequutionem pactorum; etiam conquereretur contra Simonem Forgach praefectum agriensem, quod nuper praesidiarii agrienses aliquos Turcarum cepissent, trucidassentque: misso nuncio respondit se facturum fuisse id, quod in pactis per legatos promisisset; sed Ungaros obstare, neque permittere, sicut etiam antea semper dissensionum causas praebuerunt, et iidem inducias nunquam observarint; ideo se nunc consilium cepisse, nimirum ut eductis undique Ungaris ex arcibus finitimis Germanos imponat, homines ad quietem et obedientiam magis asvetos; curaturum tamen, ut promissis satisfiat, et in Ungaros inobedientes animadvertat. Unum autem se vehementer petere, ne dum milites sui ad castigandos inobedientes finibus turcicis appropinquare cogerentur, vim ab Turcis patiantur. Intelligebat autem Johannem Balassam, quod eum communicare cum Johanne II. consilium suspicaretur, quem omnino mulctare statuerat si posset. Sed cum Turcis finitima in arce Kekkeo, patrimonio suo, praesidio teneretur, et arcem Veteris Zolii praefecturae ratione etiam finitimam, ambas magni momenti, obtineret, non erat tutum caesarianis accedere. Et Stephanum Dobo, cui opes per praefecturam transsilvanicam avare gestam

quaesitae, multiplicatis odiis iram accenderant, usque adeo, ut si modo eos delere posset, a barbaro perpetuoque hoste auxilium esset petiturus. Alterum, ut Johannes II. qui iisdem foederibus contineretur, intra suos fines se contineret, nec quemquam copiis juvaret. Metuebat enim merito, quin Ungari novi aliquid moturi essent. Nam palam omnes praedicabant, cum leges libertatesque atque jusjurandum non observaret: se quoque omni obligamine, lege patria et decreto Andreae regis (quod sacrosanctum semper habitum est) solutos esse. Hoc vero nihil offensius Germanis esse potest, quando libertas regni eo decreto firmatur, ita ut si violetur, vi quoque et armis contra ipsum etiam regem impune vindicari possit.

Conscius ergo harum rerum Maximilianus, quid facturus esset, erat in ambiguo; simul etiam gliscentes jam factiones metuebat. Sciebat enim Johannem II. occasionibus intentum, ut fines suos proferre posset; et legatos quoque ad Selimum cum muneribus et promissis misisse, si in tanta occasione bellum facere permisisset. At Selimus bellum maritimum in Venetos moturus, misso nuncio bellum concitari nullo modo passus est: hoc solum responso ad plures legationes dato: intelligere se nonnullos eum vivum esse nolle, ac ejus morte commodum proprium clam sectari; tum illo tempore quam sit periculosum tanti momenti bellum movere; ideo svadere se potius tranquillitatem. Litteras quoque tum publice, tum privatim ad proceres miserat; quas Gaspar Bekes ab nuncio, quia de illo atrociter loquerentur, mille talleris redemit. Istius enim consilii praeter Gasparem Beques et regem, erant paucissimi, propterea quod omnibus fere displicebat bellum non sat firmo judicio inchoari.

Sed tam pertinaci animo, quae semel imbuerat, prosequebatur, ut contra acerrima Selimi mandata, cum ipse omnes vires et omnia consilia alio convertere vellet, descriptis militaribus rationibus, et expeditis omnibus ad bellum rebus, et indicto ad profectionem certo tempore, tantum equum non conscenderat, quum ecce Mehemeti summi vizirii litterae adferuntur, significantes, quandoquidem ipsum in locum filii suscepisset, monere se, ne belli ullum motum hoc tempore concitaret, quando intelligeret gravius aliquanto opinione sua hoc bellum futurum. Quodsi autem tantae occasiones ad rem bene gerendam in praesentia praeberentur, ut affirmaret, easdem quam maximo posset silentio tegeret, et in commodius, neque longinquum tempus differet. Haec se ideo praemonere serio voluisse ex paterno affectu, ut gravissimae ac supremae voluntatis suae fidem apud eum testaretur. Erat id pertimescendum; nam intelligebatur mandata ad praefectos provinciarum, quo temeritatem castigarent, dedisse; pervenerat etiam certis indiciis ad eum, unum Gasparem Beques velle bellum, et regem vi quodammodo impellere; datis idcirco ad eum privatis mandatis acriter minitabundus reprehenderat, quod brevi ab ipso consiliorum et factorum suorum rationem reposceret. Quo Beques tanto timore correptus est, ut mutato consilio statim animum ab Turcis averterit.

Sed Maximiliano in tanto periculo constituto, ex praesentibus optimum remedium visum, conventum celebrare, et explorari omnium animos. Indicto ergo conventu Posonium in mensem Augustum, cum praeter paucos legatos nulli ex magnatibus comparuissent, ad Calend. Septembris distulit. Interea quod

sciret Nicolaum Batorum, Johannem Balassam, et Stephanum Dobo, vehementer offensos, partim nunciis, partim epistolis crebris ad praesens sedare statuit. Johannem vero Balassam et Dobonem propter opes, potentiam, et militaris scientiae usum atque peritiam metuebat. Sed Dobonem etiam hanc ob causam, quod paulo ante coepisset jure agere. Quod ita actum est: Dobo Sarospatacum oppidum lapideis moenibus ac propugnaculis munitum amplissimae ditionis, amplissimorumque redituum, ab Gabriele Perenio jure impetebat; contra Gabriel Perenius, quod de litis exitu dubitaret, ab quadam vidua nobili litem emercatur istiusmodi: quod Stephanus ac Franciscus Dobo fratres maritum illius matronae (capitale enim est nobilem violare) captivum aliquando tenuissent; ut Dobone capitalis poenae reo facto et implicito, spem obtinendi Sarospataci ei adimeret. Tandem Perenio vita functo deleta etiam cum eo gente universa, Sarospatacum fisco cessit. Dobo nihilominus litem prosequebatur. Ex adverso Maximilianus cum ab uxore Perenii alteram litem facile impetrasset, quaestores eam Doboni objiciunt. Doboni ergo indignum videri, quod a principe in suis juribus impediretur; ita supplicare, obtestari, denique protestari. Sed quia et oppidum erat dives, et ditio maxima, certissimum erat caesarem, qui nec minima dare esset solitus, nemini permissurum; cumque jacturam tantae ditionis vehementer aegre ferret, jussit sententiae capitalis jam olim in dicta lite illius viduae pronunciatae exequutionem fieri. At judices regni pronunciant inter viduam et Dobonem pactionem pecuniariam intervenisse, et idcirco sententiam esse partium contractu antiquatam. Quaestores opponebant, pactis Dobonem

non stetisse, et sententiam vigere. Dobo respondebat, non suo, sed viduae illius vitio esse commissum, quando ab adversario largitione corrupta pactae conventioni stare recusasset; se autem paratum fuisse. In re ancipiti fit provocatio ad principem, qui tum Viennae erat; judicium Posonii disceptabatur. Quaestores rem ad caesarem ex usu fisci aliquanto acrius referunt, qui demandata eis solerti tantae rei cura, mox satis praedicantes, validam esse sententiam, quae semel judicibus placuisset, per publicos servos Dobonem capiunt, et custodiae tradunt; ut non Sarospatacum modo retineret, sed arces Levam et Vigles, et oppida Geoncz ac Telquibania, ingentem ditionem et XXX millia aureorum numum, quae omnia Ferdinandus, posteaquam Transsilvaniam amiserat, ei forte dederat, recuperarent; quibus nedum libertatem, sed neque vitam, homo callidus, et avaritia infamis unquam erat redemturus. Ergo arte et ingenio machinandum ratus, familiares, quid fieri velit, docet; eosque ad portam civitatis praemittit, sub vestibus arma deferentes, uti armis, si dolus patefieret, viam aperirent; ipse vero veste rustica indutus, bubulcum se simulans, inter armentum civitatis summo mane sine impedimento felici astu egreditur, et per equos dispositos domum revertit. His ergo omnibus de causis, Dobonis et Johannis Balassae nomine litterae confinguntur ad Johannem II. et Gasparem Beques, manu atque signis eorum ex arte confictis, quae continebant in Maximilianum invectiones, ac studium suum erga Johannem, promittentes auxilia si bellum moveret; consilia item quomodo geri deberet, et quid praestari posset, ostendebant; fore, ut nunc sine periculo omnes qui sub Maximiliani ditione essent, in suas

partes transirent, si exercitum vidissent paratum, castraque promovisset, tanta in eum omnium esset alienatio. Hasce litteras, per quendam Barabbam *) bene edoctum, quid verbis etiam diceret, transmittunt. Erant, qui dicebant suspectas esse litteras, sed Bequesius a se satis caute illum examinatum, nihil ta-

*)Istvánfi jegyzete: Ennek az legénnek nem Barbás vala neve, hanem Szentkirályi Miklós, vagy Baranyai; oztán komáromi naszádos levén, ugyanott hala meg; sokáig az várba tartották titkon, senki egyéb nem tudta Kilmannál és az várbeli német hadnagynál.

Forgách S. jegyzete: Balassy János nekem halála előtt azt beszéllette, hogy Maximilián császár kilte volt alá Kenderesy Istvánt Ruberhez, commendálván őtet neki, hogy élne tanácsával, mert igen jó practicus volna. Azért ott Kassán az az Kenderesy metszeti ki az Balassy pecsétit, és levelet ir az sententián, a mint itt meg vagyon irva, Balassy szovával az királ fiának, és subscribálja, az Balassy keze irását imitálván. Arra oztán ugy tett választot az királ fia, kinek az continentiája ugy volt a mint itt irva vagyon. Azt penig az állevelet kilték volt be egy Horvát Miklóstól, Balassy Farkas szolgájátul, kit Krusith corrumpált volt, ki az király fia responsumát ugy vitte az fejedelem kezébe Bécsbe; ki oztán azt mondta, hogy Balassy János és Farkas Végleshez közel egy monyorós berekbe, ketten csinálták az csizmája sarkába az levelet, és sokat igértek neki, ha hiven beviszi az király fiának.és hiven választ is hoz. Ez valahogy fülébe esik Balassy Jánosnak, és bekild Erdélybe Bocskay Györgyhez az sógorához (mert feleségek egy ember gyermeki Sulyok Balás leányi voltak), hogy azt az hamis levelet, melyet ő nevével vittek király fiának, elkérje tőle,és kiküldje, mert nem ő levele volt volna, és veszedelme következnék miatta, ha ki nem kildenék. Bocskay az levelet megkéri és kiküldi. Balassy mindjárást felviszi császárnak, és megmutatja neki, és declarálja, hogy nem övé volna, hanem valamely nem barátja veszedelmére fabricálta volna. Az fejedelem akkor acceptálja excusatióját, és jó szóval bocsátja el. Azután ő maga levelet ir neki, egészen az maga kezével, szép szókkal, és inti hogy felmenjen az gyülésbe, fogadást is nagyot teszen neki, Amaz felmegyen, és lekapák. Kenderesy az áruló ugy jára, hogy azután én kezembe levelei akadának, kiket az vezirbassának és az budai passának irt volt, kikbe sokat irt vala az császár erőtlensége felől, és hogy elgyülölték volna az országi; mast volna ideje hogy indolnának; és ő oly módot adna nekik, hogy ez egész ország esztendeig övék

men in eo deprehendisse evicit; et quia vera erant quae scribebantur, tanto magis fidem faciebant; respondeturque, ut fieri consuevit in similibus: Johannem gratias agere pro studio et propenso erga se animo, sed quia nunc induciae intercederent, petere, ut ad commodius tempus res differatur; sibi semper cordi fuisse, ut reliquias Ungariae, quas modo Germani non perdiderint, colligeret; non defuturum ergo patriae cum primum occasio fieret.

Tempore comitiorum adpropinquante caesar duas cohortes Viennae conscribit, tandemque Poso-

---

lenne; és hogy ő maga is rövid nap Veneczébe menne, és onnét be az portára, és szembe lenne az vizirpassával. Ez leveleket látván császár, kerestetni kezdte,és magát nem találván, szolgáit megfogdoztatja. Ő maga jött volt Csallóközbe, holott jegyzette volt feleségül magának Dersffy Farkasnét, Paksy János leányát, Annát, kivel régtől fogva gonoszul élt, ki egy igen libidinosa bestia volt; onnét megyen volt Bécsbe. Az dévéni révbe meghallja, mint jártak szolgái Bécsbe, és hogy ő magát is keresték; elijedvén tér mindjárást Szakócza felé, hogy onnét Lengyelországba menjen Morván és Silesián által. Azonba császár*) hát mindenövé megirták, hogy fogják. Révay Mihály értvén, hogy Szakóczára ment, miért hogy Szakolczához közel lakik, hivatja Rácz Pált, kivel egy várba lakott Holicsba (mely Rácz Pál vette volt az Bakith Pál leányát, és az után volt része Holicsba), kinek megjelenti az dolgot, és informálja mit cselekedjék. Amaz azontul utána menvén Szakóczára, az barátok kalastromából vonza ki és Bécsbe viszi. Ott sokáig tarták fogva az hóhár-házba, és sok kinzások után megvallván minden árulásit, elrekkenték. Igy fizeté meg az jámbor Balassy Jánosnak árulását, söt egyéb urakét is; mert valamit látott, hallott, mondton mondotta be az fejedelemnek; söt azt is, az kit sem látott, sem hallott. De csuda álnok vala, minden latorságnak meggondolására. Itt az mi császárunknak az szegén magyarokat árulta, ötet az törek császárnak; kiért oly kedves vala, hogy egyszer követségbe választották vala az portára, és hogy ruhákat csináltasson magának, selyem marhát sokat és czimer nusztokat adának neki; kit mikor Eördeg György praesidens consilii bellici nekem megjelentett volna, én látván esztelensígeket, sokat szóllék ellene, kiből ö is informáltatván társait és az fejedelmet, és hagyák, és mást választának: de nála marada mind a mit neki az készületre adtak volt.

---

*) Hiányzik valami.

nium venit. Quia vero nemo ex magnatibus venturus videbatur, cum hisce de causis singuli sibi metuere coepissent: Georgium Draskovicium episcopum zagrabiensem, et Paulum Bornemizzam nitriensem, quae esset tantae alienationis animorum causa, et an ipse ullam causam praebuisset, sub fide et juramento privatim percontatur. Illi vero quoniam se ad fidem adstringi ajunt, dicturos se quod sentirent. Nam nihil eorum, quae in libertatibus suis essent, observavisset, et ideo causam esse a se illis praebitam. Ad hoc Maximilianus more suo, cur se ante non admonuissent? illi vero, inquiunt, quantum sibi licuisset, in comitiis publicis et consiliis satis dixisse. Ergo, inquit, se fateri culpam, deinceps tamen visuros ne juste de se quisquam conqueri possit, et ut ad Stephanum Dobonem, et Johannem Balassam, aliosque regni proceres publico nomine dent litteras, promittantque nullum esse sibi periculum metuendum; veniant tantum negociorum publicorum tractandorum causa. Ita litterae publica fide interveniente ad eos mittuntur. Ad Batorem vero ipse privatim litteras fidei amplissimas per Ramingerum et Christophorum Ungnodum mittit *). Jam in comitiis bini floreni ad III annos decreti, ceterum clamores et lamenta more consveto necquic-

---

*) Forgách S. jegyzete: Nem ő maga császár adott vala hitlevelet Báthory Miklósnak, hanem gróf Eckius és Törek Ferencz, császár kértére, kiknek császár kezét beadta volt. Az gróf Eckius és Törek Ferencz hitlevelet ott voltam hogy megirák, és adák Dorcsáni Péter kezébe, hogy az urának Báthory Miklósnak vigye. Az mellett sokat iránák neki, hogy feljőne. Az Dorcsáni Pétert felkilte vala gróфhoz értekezni, mibe áll császárnál dolga. De hogy Dobónak nyitrai pispek és zágrábi hitlevelet adtak volna, nem volt abba semmi, mert nekem megmondták volna; azokot reá is emlékeztették volna. De azokra nem tött szegén azután is egy szót is.

quam fuere. Quibus peractis convocat regnicolas, singulis non amplius servitoribus cum singulis in arcem intromissis; tum litteras, quas Barrabas attulerat, recitari jubet, ac illico Stephanum Dobonem et Johannem Balassam captos in custodiam tradit, assignatis separatim unicuique modicis habitatiunculis. Pro quibus cum cuncti vades esse vellent, ducenta millia nummum aureum vadimonii loco promittentes, nihil aliud effecere, quam ut se intra certum diem arbitrio judicum causam illorum cognoscendam permissurum offerret.

Ceterum perexiguae reliquiae regni Sclavoniae, quamvis integrum Ferdinandus accepisset, ad fines Carnorum adhuc supererant. Ad haec quae Turca nondum occupaverat, animum adjecit. Nostris quippe malis non solum non movebatur, sed etiam exsultabat si Austriae et Germaniae provinciae non periclitarentur. Proximis igitur annis Stubiciam et Zomzeduaram arces ab familia Hening occupaverat, levi de causa, neque precibus universorum regnicolarum in publicis conventibus, neque lege adduci potuit, ut jure tantum causam cognoscendam permitteret. Cogitabat enim facta tanquam una provincia, aliquod uni liberorum parare patrimonium; tum ad possessores bonorum atque arcium singulos mandata mittuntur, ut privilegia ad quaestores mittantur: ii de eorum firmitate cognoscerent, atque statuerent. Nam cum ea bona et pleraque alia Johannes dux Corvinus, filius Mathiae regis, cum orbus liberis esset, bene meritis suis ac parentis distribuisset: intendebat privilegia omnium et singulorum invalidare ac possessionem omnium quocunque modo intrare; quod scilicet nemini praeter regem, aut cui rex concessisset, lege regni hereditates donare li-

ceret. Sed Mathias principatum Sclavoniae filio donaverat amplis privilegiis, quem etiam in regno succedere voluit, si praematura morte praeventus non fuisset. Cum vero paulo ante mortem proceres petiisset, ut filium in regem assumerent, maluerunt praesentia commoda, ut ipsis tum videbatur, spectare, quam diuturnam ac perpetuam securitatem. Nam in amplissimo et opulentissimo regno ipsi florentes, dum quisque augere potentiam student, debile ac langvefactum regnum posteris transmittentes, brevi suos atque patriam inimicorum servituti tradidere. Adeo, in longum differre, quod mature aeque bene praestari potest, periculosum est. Mathias enim Johannem filium, si mature, uti facere poterat, sibi sublegisset, omnibus malis, quaecunque hactenus perpessi sumus, aut deinceps patiemur, nos liberare potuisset. Attamen ipse reprehensione caret, quod, quae ipse ad perpetuitatem regni perficere non potuit: monuit, suasit, petivit; et si contra facerent, praedixit omnia, quae evenere mala; illi mihi omnibus diris imprecationibus exsecrandi videntur, qui patriam flagitiosissimi quaestus causa prodiderunt. Mox enim, ubi Mathias excessit, per omnem licentiam atque libidinem diffluentes, alii aliorum bona per vim et dolum invadere coeperunt, alii publicum aerarium depeculati sunt, alii provincias pecuniis vendiderunt. Itaque Viennam atque Austriam turpissime amisimus; postea alia atque alia, et jam omnia, propemodum. Ita quae securiora et diuturniora sunt, iis, quae ad tempus speciosiora videntur, sunt praeferenda. Pauci inter omnes reperti sunt, qui in commune consulere voluissent; ut facile appareret, non virtute, sed metu, tempore Mathiae regis eos in officio fuisse. Quos Mathias, ut ad civilem vitam, et virtutum culturam re-

vocaret, uti sapientissimus princeps atque magister, nihil reliqui fecit. Ideoque in omni genere scientiarum atque artium non modo liberalium, verum etiam mechanicarum praestantissimos et nobilissimos viros ex omni republica christiana magnis praemiis evocabat, alebatque. Posonii certe ingenti structura excitata, omnium facultatum scientiarumque longe nobilissimum et perfectissimum emporium condiderat. Quod ante ipsum nullus regum fecerat unquam, et qui postea sequuti sunt, quae ipse bene constituerat et posteris tradiderat, per summam turpitudinem atque dedecus etiam corruperunt atque pessumdederunt. Principes sane non solo eo venerandi sunt, quod praeter ceteros mortales opibus abundent; nam illae potius exitio ac dedecori sunt plerisque, et quae communes etiam aliis esse possunt: sed multo magis, quod virtute, ac scientia; quod civitates, populos, regnaque ad omnem civilem vitam, omnibus animi corporisque virtutibus, veluti rectores atque magistri, (quod de bonis principibus dici solet) docent, instruunt, exercent. Quibus rebus omnibus Mathias anteiit non solum suae aetatis principes omnes, sed etiam posteriorum temporum, immortali sui gloria, et quoad seculum hoc erit, semper apud posteros memoria ejus celebrior atque laudatior durabit. Eorum sane omnium, qui tandem posthabitis Mathiae praeceptis atque institutis, per factiones, externorum principum dominationem induxerunt, potentia, opes, fortunae ac familiae brevi penitus exstinctae sunt, non per hostem, neque armis, sed mirabili dei opt. max. judicio; adeo ut ex omnium illorum familiis hodie supersit nemo. At quum illyricae Sclavoniae nobiles ac pauci ex proceribus semel atque iterum caesari supplicassent, ne eos in suis bonis turbaret, neque jura atque privilegia producere cogeret

sine debito judicio, insuper hominibus privatis et extraneis Germanis, legum ignaris; neve inter tot mala, amissis propter familiam austriacam patrimoniis, regnoque, novam atque indignam calamitatem ipsis adeo acerbe accumularet; neque tamen ad haec desisteret, nulla commiseratione, nedum jurium regni habita ratione: tandem exacerbati responderunt, majores suos armis quaesivisse, et commeruisse, bona; et fere omnia propter fidem erga genus austriacum amisisse; nulla autem ab illo beneficia sensisse; jam ex reliquiis non splendorem familiarum, sed vix vitam ipsam sustentare, se statuisse nonnisi cum vita atque anima bona sua amittere. Tum demum hanc rem per silentium transmisit. Quas ob res tanta erat animorum consternatio, ut ab ipso Johanne II. patrocinium, sese dedituri, quaesivissent, et nisi bellum venetum res ungaricas praeoccupasset, omnium simul tunc reliquiarum Ungariae et Illyrici perdendarum summum periculum adiisset.

LIBER VIGESIMUS.

Selimus jam inde ab initio novas res moliebatur. Nam more majorum et fanum condere debebat, et novam aliquam provinciam ad ditionem suam adjicere, quae reditus ad condendum fanum sacrificiorumque usum suppeditaret; et summo templo in civitate Adrianopoli (Constantini Magni opus ingens erat) destructo atque vastato, in ejusdem loco longe amplissimum templum, habitationes sacerdotum, diversoria publica itinerantium atque gratuita, balneas, deductiones aquarum, fontes, immensis sumptibus atque operibus aedificanda coepit. Hoc modo principes Turcarum viri religioni promovendae atque augendae mirum in modum student; imperatores autem superbis mirandisque operibus et nova facere, et regna donare his censueverunt. Sed sacerdotes negabant Selimum rite condere templum ac sacra religiosaque loca, nisi sumptu novae et per eum adquisitae provinciae. In imis fundamentis reperta est auri et argenti signati non parva quantitas. Crediderim more condentium urbes ac monumenta insignia, conditoris jactam fuisse ibi memoriam. Ungarica expeditio, quam

crediderant ipsum continuaturum post decessum patris, non placebat; namque ingentibus apparatibus, ingentibusque impensis, atque innumerabili multitudine parvum pretium acquirebatur. Nam paterna expeditione, etiamsi Gyula atque Sigetum cum aliquanta terra capta essent, tamen ad infinitas propemodum impensas atque mortes, cum ad C millia ea expeditione mortua esse aut armis aut morbis memorentur, tantae expeditioni vix dignum pretium censetur. Quanquam Solymanus illa, principia tantum belli constituerat, cum reliquam Ungariam ac Viennam atque Austriam ad sequentem annum Budae hibernaturus sibi destinavisset, si fato bono christianorum functus non fuisset. Moscovitica expeditio tentata potius est quam gesta. Igitur tale quid auspicandum videbatur, quod et lucrum aliquod adferret, et minori impendio constaret; id autem erat mari futurum; nec alia provincia christianorum Cypro ad occupandum videbatur opportunior. Quippe Asia Minor millia sexaginta passuum distat, ditione turcica undiquaque figura semicirculari ambiente; quam si cepisset, Cretam quoque in ditionem suam facile redacturum rebatur. Cum autem pacem paternam jam ab initio statim firmavisset, id sibi commodo esse judicabat, ut de improviso insulam invaderet. Ideo per hiemen navigia equis trajiciendis apta quam plurima fabricari jubet, plerisque in locis, praesertim vicinioribus, et quae expeditioni forent necessaria secreto quantum fieri potest apparari.

Haec quidem etiamsi impensissime fierent, nihil tamen foris ostendere, nisi quod triremes christianas admitti atque recipi dolere. Nam Mehemetus primarius purpuratorum vocato ad se legato veneto, an Cyprus Venetorum esset, quaesivit; affirmante

illo, Cur ergo triremes infestam navigationem reddentes reciperent? Legatus sese nullas recipere respondit, nisi quas tempestas eo depulisset. Accedebat, quod Italiam sed praesertim Venetos maxima annonae inopia laborare sciebat, nam panis, qui numum antea valuit, octenis veniebat, usque adeo, ut venetae triremes naves onerarias ragusiensium, et gallionem ducis Florentiae, frumentum ex Apulia in Siciliam et Neapolim deportantes, frumenti causa expugnare coacti fuerint, et maritimas vias obsidere; Venetiis autem, quisquis frumentum attulisset, pro singulis saccis singulum numum aureum ex publico ultra pretium dono acciperet. Neque crediderat Venetos magnam classem instruere posse. At Veneti cum intelligerent classem parari, primo quidem nihil praeter consuetum, et usitatum modum fieri cogitabant, nam singulo quoque fere anno classis emittebatur, tum autem vel in Arabiam, quae nutabat, vel in Granatam Mauris granatensibus contra Philippum bellantibus auxilio missurum. Tamen supra ordinarias triremes triginta alias, nihil tum praeter consvetum morem, armare. Paulo post cum animadverterent ex certissimis indiciis, ad nullum alium usum naves deportandis equitibus fabricari, quam ad expeditionem propinquam, eo quod ad longinquam equi atque animalia deportari non possent: tum intellexere de sua re agi, et contra se expeditionem clanculum machinari. Id quod eo facilius credebant, quia Solymanus amplissimum portum et validissimum haud procul in sexaginta millibus passuum erexerat, et quod Selimus in frequenti sermone Cyprum haberet. Nam vina ex Creta et Cypro generosa cum dono aliquando ei misissent, postquam percontatus fuis-

set, quonam locorum illa provenirent, se commutaturum fore dixerat illa loca aliis provinciis, si liceret. Cum igitur ob haec, tum vero ob innatam genti illi fraudulentiam, fidem turcicam semper suspectam habebant; nam et praeceptum in religione ita habent, ut infidelem fide deciperent, quod ita Deo gratum esset; infideles autem omnes arbitrati sunt, qui suae non essent religionis. Ita quod apud nos deformissimum et piaculare flagitium existimatur, id illi non solum pro virtute, sed etiam pro religione ducunt. Talia sunt pleraque illorum praecepta religionis. Me Hercule, quoties admirandam illorum barbariem, et quod nulla unquam barbaries huic comparanda fuerit, simul priscas novasque historias in memoriam revoco, et quos Mathias semper vicerit, intraque certos limites stare coëgerit, et quod majus est, terra, cum non sint pares vires barbarorum maritimae terrestribus, nullis aliis auxiliis, nullis opibus, quam suis: hos nunc terrarum orbem universum pervolare, circumvenire, nihil securi uspiam relinquere, et haec omnia hactenus impune facere piget pudetque. Quos quidem unus Mathias divino auxilio fretus, suis tantum viribus, sua virtute ex Europa exegisset, si non Federicus imperator sua consilia suosque sanctissimos conatus praepedivisset; si Veneti illius felicitati ac potentiae non invidissent; si pontifex romanus christianam rem potius quam suam curasset. Saepe ego audivi ex meo patre priscae gravitatis et consilii viro, Mathiam id unum potissimum agitare solitum, qua ratione, quibusque modis Turca hostis ex Europa depelleretur, ejusque consilia gravissima atque sapientissima secum concepisse decrevisseque; in cujus meditatione, et matura, si vixisset, executione, fatis tan-

tum bonum christianis invidentibus, ereptum fuisse. Siquidem expugnata Vienna atque Austria unum tantum id cupiebat, ut Federicum ad sanitatem reduceret, qui semper salutaribus christianorum consiliis adversus fuisset. Nam ut appareret quanti animi et quam generosi foret, Viennam Austriamque Federico, pacta saltem certa summa pecuniae redditurum fuisse, ut turcicae illi et gloriosissimae expeditioni quam certissime initium faceret. Inter quae consilia et meditationes, malo christianorum sed multo majori nostro, proh dolor, sive dolo domestico, ut perhibent, sive fato aliquo ereptus est. Etiam dolo in navali et ipsa urbe initio anni Veneti magnum damnum receperunt. Siquidem duae turres pulvere tormentario refertae, mirum quam occulte et secrete ab imo perforatae, inflammatoque pulvere ambae ex imis fundamentis disjectae sunt, una cum moenibus, praeterea proxima vestalium virginum aedes sacra collapsa, atque solo aequata. Privatorum vero domus plerasque, quascunque vis pulveris sulphurei adtigit, concussit, prostravitque cum multorum hominum interitu, tanta strage, fragore, et terrore, ut homines novissimum diem adesse crederent. Nam noctis obscuritas, fragor, coruscationis ac fulguris similitudo, et praesertim ignoratio rerum, homines adeo cuncusserat, ut per omnes plateas ac vicos relictis domibus discurrerent, et prostrati ad deum preces funderent, donec magistratus re intellecta vicatim discurrentes docerent quid esset, et in suas domos quemque redire cogerent. Magno id damno et reipublicae, et privatorum constitit; majore atque incredibili constitisset, si ad naves atque armamentarium pervenisset. Quae, quia salvae et integrae permansere, rempublicam singulari curae deo fuisse,

gratias agere, ac laetari. Intelligebant enim eo tantam artem, tantam machinationem confectam fuisse tam callide, ut vastatis navibus, et quod esset armorum conflagratis, et voragine ignis corruptis consumptisque, aut nullam, aut quam minimam classem parare possent.

Ea nocte Venetos defunctos esse haud levi periculo creditum est. Turcico astu factum putatur. Ceterum neque auctor, neque ars tanti doli unquam est prodita. At Veneti satis jam comperto Selimi conatu, aerarium aperiunt, innumerabilemque argenti atque auri vim undecunque corraserunt. Aurum enim atque argentum signatum, aut non signatum cum lucro dantium (septem ad centenos pendebant) atque recipientium contrahebant. Ad haec pleraque publica, tapetes atque ornamenta, item agros publicos vendiderunt. Tum circa omnes principes legationes dimittere, ad Philippum regem Hispaniarum, Pium V. pontificem, caesarem Maximilianum, et Moschorum ducem, ad quem Sigismundus rex Poloniae legatos, per cujus provincias proficisci debebant, pervenire non permisit, cum foederibus turcicis illigatus, quae sibi magis quam Turcis necessaria forent, nihil sibi immutandum ratus est. Caesar foedera confirmata sibi violanda non videri respondit. Etenim Ladislai regis Ungariae infelicissimam in campo varnensi pugnam atque mortem, violati ex instinctu romani pontificis foederis satis magna documenta praebere, servandam vel infidelibus esse fidem. Tum autem in maximis suis bellis atque periculis nihil opis in rem suam attulisse. Sed etiam longinquum bellum facile patiebatur. Philippus rex et pontifex legationem lubenter accepere, quod multum sua interesse ex foede-

re componendo et diu exoptato putabant. Auxilia autem promittebant, sed foedus intolerabilibus conditionibus implicabant. Agebatur hoc Romae acriter, ac singulorum magno studio. Hispanus per legatos Paciecum et Granvellam cardinales petebat Bergomum urbem sibi dari. Veneti imperio se privari, non una urbe, si eam amitterent, credebant. Papa jurisdictionem quandam ad Riminum sibi concedi, et inquisitionem hispanicam (de qua supra, qualis sit, diximus) per ditiones venetas recipi. Rejectis his per Venetos, foedus tamen sanciebatur ad decem annos, ut mutua auxilia praestarent; si quid terrarum aut insularum lucro cederet, in illius ditionem veniret, cujus provinciae propius esset. Interim Veneti de summa rei ex senatusconsulto decernunt, quam maximam classem instruere, navigia ex navali deducere, remiges ac milites evocare; item rem frumentariam expedire, partim apertis publicis granariis, partim ex finitimis. Naves remigibus militibusque implent. Atque classem longe instructissimam CCXXXVII omnis generis navium ante Calend. Apriles instruxerunt; universae classi praeficitur Hieronymus Zani. Inter quos amborum apparatus Selimus legatum*) ad Venetos cum mandatis misit, qui ex Dalmatia trireme veneta in urbem est deportatus, sine solitis ac consvetis honoribus, quos Veneti hujusmodi legatis publice praebere consvevere. Mandati autem formula haec est. Selimus Ottomannus, dominus dominantium, et rex regum, dominus paradisi terrestris et Hierusalem, ad Venetorum rempublicam mandatum mittit. Cyprum insulam petimus nobis dari, quam certe da-

*) Istvánfi jegyzete: Vocabatur is legatus Cubat aga, unus ex chausiis.

turi omnino eritis aut gratuito aut vi. Sed cavete provocare arma nostra horribilia, quoniam circumdabimus vos bellis omnibus ex partibus. Opibus enim vestris non confidatis, quas nos faciemus instar torrentis celerrime effluere. Poscebat orator a duce secretum colloquium, velle se modos componendae rei ostendere. At negato eo, et verbis tantum paucis dato responso, statim per apparitores publicos naviculis suis extra duo castella deduci, et fines excedere jussere. Quem Selimus revertentem vetuit Constantinopolim ingredi, ne prouti acceptus fuisset, responsaque atque apparatus Venetorum in populum spargerentur. Paulo post nuncio regis Gallorum, qui se internuncio si uti vellent, conservandae pacis rationes initurum, et acturum cum Selimo promittebat, responsum est, eo rem deductam, ut pro infecto haberi, sed neque mutari possit.

Exin venetae ditionis negotiatores eorumque res Selimus Byzantii et per suas provincias in sequestro detineri jubet, ac legatnm venetum in custodiis servari. Veneti contra ejus exemplo permoti, omnes turcicae ditionis homines in urbe et aliis in locis Dalmatiae, custodiae tradunt. Erat tum ibi quidam legatus Selimi ad regem Gallorum, qui ut in Galliam proficisceretur, litteras fidei ab rege Hispaniarum, uti per ejus provincias in Galliam tuto ire posset, exspectabat. Hic in castellum veronense, necquicquam intercedente gallico legato, deportatur. Nam primum epirotae montanenses ex propinquae classis fiducia deficiunt, et vocatis in auxilium Venetis oppidum Soppotum, in quo erat praesidium turcicum, expugnant. At beglerbegus Graeciae magnum exercitum in continente ad defensionum illarum provinciarum adduxit, eas-

demque pacatas retinuit, et excursionibus in ditionem venetam factis Soppotum quoque recuperavit. Classis vero Cyprum tenuit omni ab impedimento immunis. Calendis Julii classis ad Baffum primum visa est; tertia vero ad Salinas equitus et peditatus descensionem fecit; quam quidem Astor Balionius *) gubernator Famaugustae impedire cum equitatu et parte peditatus equis imposita volebat; verum Nicolaus Dandulus Nicosiae praefectus, et consiliarii, qui fuerant Petrus Pisanus, Antonius Priulus, et Collateralis, negaverunt se vires periclitaturos cum hoste numerosissimo, tum quod id periculosum esset, nec tamen impedituri descensum, tum vero quod in triginta millium spatio ab mari (tantum enim abest) receptus minime esset certus. Alioqui si in trium vel sex millium spatio res agenda esset, non sibi consilium displicere. Equitatum ergo qui Salinis erat, stradiottorum duce Rochas Graeco Nicosiam traduxit. Muztapha atque Pialius nullum a descensione tempus terere, sed statim circa portus ac provincias naves hinc inde mittere, atque auxilia undique solicitare, ac comportare, simul, dimissis in omnes partes militibus, universum insulae circuitum tum terra tum mari circumvolantes, cuncta vastare, ac nullo omnino resistere auso impune populari. Tandem Julii quinto et vigesimo die ad Nicosiam cum exercitu consistunt. Ibi Turcae circum civitatem discurrere, et praelium ostentare. Sed principes civitatis statuerant omni praelio abstinere, ita ut etiam deinceps unum tantum praelium, neque amplius tentatum fuerit. Simul alii tendere, alii puteos fodere, in quibus aquarum dulcium copiosissimas ve-

*) Istvánfi jegyzete: Astor baglion.

nas invenere, alii vero vineas aggeresque, et munitiones pro tormentorum oppugnantiumque stationibus erigere. Montes altos quatuor erexerunt, ex quibus primum tormentis civitas peti coepta est: et quia muri ab intus terra solida firmati erant, ideoque non multum proficerent, alios quatuor aliis ab partibus effecerunt. Quatriduo maxima vi totis diebus ad serum usque diei, nisi meridie quatuor horas exceperis, quassati muri, verumtamen globi in materia velut suffocati ruinam minime timendam faciebant. Omiserunt ergo tormentis oppugnare: ad alias artes transiere; ligonibus et instrumentis fossoriis propius accedere ad muros, vineas agere, et terram prae se sine ulla sui offensione aggerare. Ita fossis profundissimis, aggeribus, montibus tum ex materia, tum ex lana, mirum in modum sese muniverant. Civitatensibus vero omnium offensionum loca superne atque inferne occupata erant; neque ab muris, neque ab lateribus, aut defendendi sui aut offendendi inimici remedium habebant. Jam intra ipsas fossas praesidia hostium stabant. Ergo his et tot operibus impune confectis, propugnacula, quae ex terrena materia constabant, et muros fossoriis instrumentis cum magna ruina demoliri coeperunt. Quae cum talia atque tanta essent, ut omnes facile extremam perniciem denotare intelligerent: praesidiarii praefectum hortantur, audendum esse aliquid, quo hostes, quantum quidem fieri posset, impedirent. Ille quanquam statuerat se intra muros tantum quam diutissime defendere, tamen adsensus est, ut eruptio fieret peditum atque equitum. Decimo quinto die Augusti, duce Caesare Provena vicentino, mille pedites itali ac graeci in ipso medio diei exiere, quod tum Turcae quiescere solebant, ad munitiones accurrunt, et praesidia disturbant, fugantque; qui

tumultus cum ad exercitum pervenisset, ab equitum ala circumveniuntur, et praecipui quique aut trucidati sunt aut capti, paulo plures quam centum. Ceteri, qui refugerant, arma, sclopeta, et id genus quaedam spolia retulere. Equites non emiserat praefectus, ut conclusum fuerat, paucitati suorum timens, ne omnes in praelio amitteret. Dicunt tantum terrorem tum inter hostes concitatum, ut plerique in ipsis quoque castris fugerent, et potuisse eo praelio bellum finiri, si praesidium equitum peditibus affuisset. Ab hoc praelio neque ante neque post ullum commissum est; ex quo ad moliendas vel demoliendas operas Turcae omnimodam libertatem nacti, saepe ad oppugnationes succedebant, saepe rejiciebantur cum magno et suorum et hostium damno.

At oppidanos et milites et ignis missilis copia jam deficiebat, quas ob causas litteras Famaugustam, item alteras ad Montanenses pro subsidiis mittunt, sed capti nuncii et pro munitionibus ostentati, desperationem omnis plane succursus significantes, atque eos ad deditionem invitantes. Nec erat modus aut spes auxilii; terram enim omnem exercitus, mare classis tenebat, quae nunquam cessavit, nunquam quievit. Ita instructa et parata semper et in omni tempore, et ad omnes occasiones fuit, Pialio diligentissime atque solertissime ad omnia attento. Unum tamen illis adhuc relinquebatur, ut cum omnia salutis remedia sublata essent, intra suas munitiones fossas atque aggeres, quae amissis muris atque omnibus propugnaculis, pro extremo remedio fecerant, semet tutarentur. Sed ultima oppugnatione, quae fuit nono Septembr. apparuit quid valeat multitudo adversus paucitatem, et quid item disciplina ac usus. Ante bellum coeptum libelli vulgabantur, quibus illius civitatis admiranda opera praedicaban-

tur, hominum vero et peditum et equitum italorum et graecorum ingentia robora: cum postea compertum sit eventu, vix quicquid gentium in tota insula fuerit, vel ad unam civitatum satis praesidii fuisse, missilium non ita magnam copiam. Ante ortum solis praelium inchoatum est. Pagani tamen cum sustinere in sua statione hostem non potuissent (et erant plerique) primi in fugam conversi sunt, et primi aditum hostibus concessere. Ita res ad caedes conversa est admirandas, eo usque, donec Mustapha bassa iis, qui arma abjecissent, parci jussit, et a caede milites revocavit. Praefectus et alii omnes occisi. Ex nobilibus ad triginta vivi capti, ex plebe item haud multi.

Interea veneta classis in Creta insula consedit, ac partim inopia annonae, partim insolentia aëris, omnis classica multitudo afflictata; hominum ad quadraginta millia desiderata sunt. Attamen eorum supplementum continuo aut Venetiis deportabatur, aut in insula conscribebatur. Semel inter milites italos ac graecos tumultu exorto plerique etiam sauciati aut mortui sunt. At Romae de foedere adhuc agebatur, singulis suas partes praeferentibus, cum papa suo duci primum locum, et singuli item suis vendicare contendunt. Pari tandem imperio tres duces consiliis convenire jussi, Marcus Antonius Columna ab pontifice, Johannes, Andreas Auria a Philippo rege constituti. Pontifex tres habebat suas triremes, Veneti duodecim poscenti accomodarunt hominibus vacuas, cetera instructas. Has militibus remigibusque complevit. Melitensium magister tres, Cosmus dux Florentiae quatuor, pontifici addixere. Posteaquam Turcae jam Nicosiam expugnassent, et Famaugustam venissent, classes pontificia et hispanica in Cretam venientes sese venetae conjunxe-

runt, et apparebat eos serio rem acturos. Nam primum quidem confligendum esse decernunt, et Rustum usque ad promontorium propius hostem profecti sunt. Ibi Johannes Auria litteras ab legatis regiis Roma accepit, quibus ita mandabatur, uti ex ipso etiam praelio, deserta veneta classe rediret. Itaque inde cum sua classe abscessit, quem M. Antonius Columna acrioribus verbis exceptum retinere non potuit. Ita duo duces in Cretam reverti coacti sunt. Piälius autem exploratis rebus christianorum, quod conjunctae essent classes, quodque Rustum accessissent, ex consilii decreto mancipia ac cuncta impedimenta exonerat, ac cum instructissima atque ornatissima classe ex hortis famaugustanis in altum vela dedit; duas ex omnibus celerrimas exploratum praecedere certo intervallo jubet, a quibus in Sancti Epiphanii promontorio classem christianam in Cretam revertisse intellexit; inde reversus tanquam fugatis hostibus, editis immensae laetitiae signis, tormentorum displosionibus et concentibus classicorum, vexillis expansis, triumphabundus ad hortos famaugustanos classem reduxit. Ibi miserabile spectaculum fuit. Quippe nobiliorem praedam virorum nobilium, feminarum, aliarumque rerum in unam triremem et duas naves onerarias imposuerant, quae Selimo ac purpuratis ex omni praeda seposuerant; in quarum una nobilis matrona ignem in pulverem sulphureum misit, omnesque tres naves arsere. Homines videbantur super aëra volitare, passimque mare cadaveribus ac discerptis membris refertum. Inde sexto Octobris Pialius Constantinopolim versus, Aly begus rhodiensis praefectus Rhodum, redeunt. M. Antonius Columna aliquantum immoratus in Creta, cum rediret, tempestate exceptus, et praetoria fulmi-

ne tacta atque ambusta, vix scaphio ad aliam triremem exceptus, aegre vitam salvavit. Terrestris exercitus turcici summa haec fuit: Equitum quater mille. Peditum centum millia, et in his sex millia janiciariorum. Naves omnis generis quadringentae. Praesidium classicum nunquam est exoneratum, nisi cum veneta classis morbis atque annona graviter laboravit: cum conjunctas tres classes Pialius accepit, tum iterum in naves reduxit.

Cosmus dux Florentiae offerebat Venetis triremes suas, si eum agnoscerent eo titulo ac pontifex creaverat, videlicet magni ducis, cum insignibus regalibus. Veneti negarunt se in Italia passuros quemquam regio titulo uti. Pontifex tamen ab Florentino suo nomine impetravit. Eadem enim aestate Pius V. pontifex Cosmum Florentiae ducem in magnum ducem cum corona et insignibus regalibus creavit. Nam inter eum et ducem Ferrariae de primatu magnae ortae erant inimicitiae, et provocaverat ad Maximilianum caesarem. Ferrariae antiquitatem generis praetendebat: ille item, sed non generis, verum urbis antiquissimae, simul potentiam, qua excellebat, objiciebat. Confidebat etiam in gratia pontificis; nam Ferrariensis non admodum cum pontifice conveniebat ob salinas quasdam maritimas, ex quibus novum vectigal Ferrariensis constituerat, cum detrimento salinarum pontificiarum. Cum ergo pontifex inter odia ceterorum principum ac rerumpublicarum, novis ipse quoque amicitiis pontificatum stabiliendum sibi putaret, per occasionem controversiae duorum principum, Cosmum sibi devinxit summo beneficio. Regem Hetruriae creare voluerat, sed id intolerabile videbatur ab ceteris principibus. Ut itaque evitaret nomen regium, insignia tamen regia omnia donavit, ac titulum magni ducis in Hetruria; ipse Romae consveta solemnia et

publicam laetitiam edidit, divulgatis diplomatibus, quas bullas vocant. Sed ne omnino regio titulo vacaret, reginam Angliae diris omnibus devovit, ipsum Florentinum titulo regis Angliae donat. Dux Ferrariae contra, legationibus circa principes dimissis, contradicit pontifici et Cosmo; se vero magnum ducem appellat, quod ex sua familia fuissent illo titulo; numismata aurea quoque illo titulo cudi jussit. Agebantur eo tempore comitia imperialia Augustae, caesar atque electores ac ceteri principes imperii magnam indignitatem pontificis facto conceperunt, legationemque ad eum expostulandi causa miserunt, cum protestatione atque annullatione suorum factorum: quod illud ipsum non juris pontificii, sed caesaris romani esset, atque imperii. Pontifex communicato consilio cum Florentino, nihil respondit, nisi missurum se brevi legationem ad caesarem et principes imperii; caute nimium et artificio quodam: nam pontifex per silentium rem praeteriit. At caesar cum statibus romani imperii, per edictum publicum observatis ceremoniis fieri solitis, voce publici araldi et tubicinibus, editisque diplomatibus, pontificis diplomata et acta annullant, et invalida pronunciant, adjecta poena bandi imperialis, quicunque Florentinum illo titulo ullo modo aut diceret aut haberet. Legatum vero Florentini caesar neque ad colloquium admissum abire jussit, neque ceterorum principum ullus legationem eis eo nomine admittere voluit. Unus Octavius Parmae et Placentiae dux, pontificis feudatarius, ob beneficium in se pontificis et debitum erga pontifices vinculum admittere debuit. Ut vero pontifici Florentinus gratiam redderet, suas triremes, quas Pisis habebat, ipsi pro praesenti expeditio-

ne addixit; nam pontifex, quae fuisset sua, praeter tres nullam habuit.

Res Hispaniae sic se habent: Mauri granatenses a Turcis africanis auxilium habuere, et magnum cum Philippo bellum gessere: siquidem secunda praelia habuere tria, in queis Johannes de Austria vulnus accepit, et fugae beneficio se salvavit, ita ut Philippus totius Hispaniae viribus atque ex Italia etiam deductis copiis in persona adversum ire debuerit. Eodem tempore in Africa quoque rex tunetanus cum finitimis Mauritanis Goletam oppugnabat; et ex praesidio ad pabulandum et frumentandum egressos Hispanos ad octingentos conciderant. Ei succurrere Philippus, per Andream de Auria, bis terve voluit, sed adversis ventis semper repulsus est. Inter Mauros plerique Hispani viri illustres militabant: unus inter ceteros, qui inquisitionis timore profugerat, filium ac parentes ab inquisitoribus, qui ob unius notam stirpem etiam totam delêre solent, trecentis Hispanorum nobilium capitibus redemit. Bellum tamen induciis atque conditionibus dilatum magis in aliud tempus, quam est confectum. At in Galliis bellum non modo restinctum non erat, sed acre ac magnis copiis utrinque gerebatur. Sed quia rex Galliae in uxorem Maximiliani filiam poscebat, caesar ex consilio principum atque ordinum imperii ita respondit: Filiam se prius minime daturum ei, quam pacem certam atque firmam constituat; propterea quod bellico eventui exponere filiam nolit. Ita pace prius firmata oratores Augustam misit; Ferdinando archiduci Austriae partes suas ad desponsandum per oratores attribuit. Philippus vero aliam filiam maximam natu duxerat, nepotem ex sorore germana nuper sublata e vivis veneno, ut

dicitur, uxore, Henrici Galliarum regis filia, quarum ambae uno eodemque tempore, altera in Galliam, altera in Hispanias per Belgium et mare oceanum, per oratores eorundem principum perductae sunt. Pax in Galliis firmata est conditionibus aequis, pontifice tamen vehementer adverso, quod mortes virorum principum mirum in modum expetebat, struxitque artes solitas, sed lassis ad deformationem et desolationem usque regni ambabus partibus, nullis artibus aut promissis semel quietos incitare potuit. Namque Hispanum eo adduxerat, ut is omnem impensam belli Gallo promitteret; magnatibus vero, qui a consiliis fuerunt, infinitas largitiones ambo fecerunt.

At in Ungaria anno superiori magni tumultus principia apparebant: diximus et uti animi repente sint commutati. Siquidem Becesius ex eo tempore quietus esse non potuit: omnem animum omnemque conatum ad germanicam factionem transtulit. Multa in secreto versare, multa aperte agere, ut regem et plerosque in suam opionem adduceret. Ad Calendas Januar. comitia in oppido meggyesiensi habita sunt, in quibus cum paucis communicato consilio, placuit mitti legationem amplam ad Maximilianum. Postquam ex comitio reditum est, vocatis principibus Albam Juliam trium nationum, nobilitatis scilicet, saxonum et siculorum, ad triginta personis, retulit rex ad consultandum paucis verbis. Bekes excepit regis orationem, et multis verbis disseruit, alii post subsequuti sunt, pro ingenio quilibet suo vel affectu. Decernitur ergo legatio ampla per provincias caesaris, nam Pragae in Bohemia comitia eo tempore agitabat, reclamantibus plerisque. Namque legationem mitti placebat, et pacem fieri cum christianorum caesare; verum internuncio rege Poloniae, ut quam tectissime omnia

agerentur, ne Selimum intempestivis causis offenderemus, a quo majora incommoda metuenda essent, quam speranda ab illo commoda. Becesius unus posse legationis causam multis rationabilibus causis obduci affirmavit, nullum esse periculum in hac re, et in animo sibi destinaverat legationem, verum aliis atque aliis in speciem obtrudebat. Sed nullus erat, qui assumere auderet rem tam ancipitem, propterea, quod ex omnibus partibus metus, indignatio, periculum apparebat, non ab Selimo modo, sed ab ipsomet Johanne, quem iste ita moribus imbuerat et occuparat, ut ad omnem suam libidinem principe abuteretur, ut servus hero obedientior esse non possit, quam rex fuit isti. Insuper valetudo principis; ut si enim omnia feliciter cessissent, tamen matrimonium vel uni vel alteri parti gratum esse non potuerit, neque regnum, quod caput est, duraturum fuerit, neque patria diu salva, ut dicetur in sequentibus. Igitur ac si unus ipse relictus esset inter omnes, negotium suscipit; comitatum magnum ex familiaribus princípis, equos, vestes, pecuniam ex thesauris ad omnem prodigalitatem atque libidinem sumit, atque allatis prius litteris fidei ab Maximiliano, duodecima Aprilis Alba Julia abscedit. Magno honore atque laetitiae signis, quocunque venisset, jussu caesaris excipitur, in confiniis autem etiam displosionibus tormentorum. Huic legationi Sigismundus Augustus addiderat aliam non minus splendidam, Adamum Conarski episcopum posnaiensem. Pragam cum ventum est, principium tantum legationum faciunt; ceterum summa ad conventum principum Germaniae Spiram rejicitur, quo isti caesarem paucos post dies abeuntem prosequuntur. Ibi variis tractatibus ultro citroque habitis, fit conventio pacis conditionibus, quae sequuntur.

Primum omnium post multam altercationem, tandem Johannes insignibus regalibus cedit, quod unum per quatuor et quadraginta annos magno et nobis et illis et orbi denique christianitatis constitit: tot populorum servitute, tot regnorum amissione, Croatiae, Sclavoniae, Serviae, utriusque Valachiae, Budae, atque ipsius Ungariae, tot bellis infelicissimis. Maximilianus tamen titulum serenissimi, quo uti et ex regibus ortus, et regia auctoritate in regno suo fungens uteretur, permisit: ut Johannes Transsilvaniam, in Ungaria vero comitatus bihariensem, una cum Varadino, Zolnocum, Crasnam, item provinciam Marmatiam cum Huzto arce ac mineris salinis perpetuo possideret, et intra hos fines atque terminos utrique starent; quae extra hos utrinque tenerentur, legitimis dominis remitterentur; utque in suis dominiis omnis auctoritas libera, absoluta, independens, ac solo nomine regio excepto, et quovis alio arbitratu suo sibi delecto, auctoritas regia integra atque amplissima, nullis circumscripta conditionibus, permaneret. Ut Johannes vicissim Maximilianum pro rege Ungariae haberet, atque agnosceret. Ad haec quascunque terras ad orientem, veteres scilicet juris populique ungarici, sive novas, quocunque temporis successu, armis ac virtute adipiscerentur, sibi et suis acquirerent. Quodsi Transsilvaniam per vim atque impressionem turcicam ipse aut sui amitterent, in Silesia oppoliensem ducatum cum iisdem ditionibus et finibus, quibus antea tenuit cum Isabella matre, Maximilianus aut sui, Johanni suisque, assignent tradantque. Ad haec, ut iidem hostes sint atque amici, auxilia mutua, et cumprimis Maximilianus Johanni totis viribus, si opus sit, suppetias ferat. Johannes tamen Turcam, quoadusque fieri poterit, quietum, more consveto, et

amicum retineat. Ceterum hae conditiones secretissimae inter se sint, ut nulla occasio hostis irritandi foris existat. Ad confirmandas conditiones, amicitiamque, atque jungendam affinitatem, nepotem ex sorore germana, filiam ducis aut Bavariae, aut juliacensis intra trimestre in matrimonium procuraturum. Johannem vero ante diem Calend. Januar. per legatos conditiones pacis confirmaturum. Super his diplomata conficiuntur, ultro citroque manibus caesaris oratorumque signata, atque interventu publici, ut vocant, notarii, foedus perpetuum percutiunt, et conceptis verbis praeeunte notario caesar oratoresque fidem et jusjurandum praestant.

At aliud erat in fatis. Interea Selimus non ignarus rerum, quae agerentur, duos legatos, alterum polonum ex genere Stras, Abraim chausium ad Poloniae regem, alterum ungarum ad Johannem amandat. Qui ad colloquium regis uti venit, et sella apposita sedit, semotisque omnibus interpretibus atque ceteris arbitris, nisi uno Michaële Chakio cancellario: Duae res sunt, inquit, ob quas Selimus caesar me legatum ad tuam majestatem misit. Primum, quibus de causis legationem in Germaniam miseris, ut abs te ipso rescisceret, nam et Solymanus uti pater, et ipse uti frater, amore, benevolentia, officiis omnibus nullo tempore aut loco tibi defuerunt. Quod si quarum rerum indigeres, multo rectius id sua, quam tua auctoritate potuisse ac posse perfici. Alterum mandatum est, quo te amore quodam fraterno praemonitum esse vult, uxorem ex Germania ne duceres. Esse reges Galliae, Daniae, et Sueciae, quamcunque apud hos reges elegeris, sua auctoritate tibi confectum iri curaturum. Johannes breviter et perplexe respondit: Sese

gratias agere pro beneficiis et Solymani, et modo ipsius Selimi, et ea se obsequentis animi studio agnoscere. Ceterum quod ad legationem attineret germanicam, nullam ob aliam causam misisse, quam quod contra induciarum conditiones, quae per milites et praefectos Maximiliani in dies patrantur, ipsi denunciaret, et poenam reposceret, inducias ratas et firmatas per suos observari deinceps ut curaret. Quod ipsum se facere coactum, quo firmius mandatum suae magnitudinis induciarum observandarum, de quo per litteras ac nuncios non semel diligentissime cavisset, exequi possit. Abraimus ad regem Poloniae graviora mandata attulerat: de inobedientia Johannis expostulavit, et quod ei multa propter ipsum, cujus esse consangvineum sciret, passus sit. Petere Selimum, moneret illum, quo modestius se gereret. Quodsi enim animadvertendum erit in ipsum, non debere sibi culpam imputari. In Gallias dimiserat alium oratorem, qui Venetiis diu persedit, sed orto bello ab Venetis postea in arcem veronensem captus deportatus fuit. Hic litteras ad Johannem misit, habere se mandatum denuncians, quo de matrimonio suo ageret cum rege Galliarum, sorore nimirum regis ipsi copulanda. Cum Maximiliano etiam expostulavit, ac denunciavit, ne, contra induciarum pacta quod esset, cum Johanne quicquam ageret. Bassae Temesiensi, budensi, beglerbego Graeciae, ac uni ex viziris mandat, ad res transsilvanicas ut inspicerent.

Becesius ergo confectis rebus ac magnis muneribus donatus, privatimque promissis oneratus ad Idus Septemb. revertitur. Convocantur statim principes viri ex tribus ordinibus, fuerunt omnino duodeviginti. Conventus fit apud Becesium, nam cum doloribus colicis

reversus, cum pedum et manuum usum amisisset, princeps ad eum quotidie ventitabat. Recitata legatione et conditionibus, Michaël Chiacius statim enunciat ad illas omnibus jurandum esse, quod unum esset inter conditiones; ipseque primus, et post ceteri omnes, non consulta re, non sententiis rogatis jurant. Stephanus tamen Bathoreus ita se juraturum affirmabat, si Sachmaro, et ditione, quae ab Germanis teneretur, potitus esset; alioqui juramentum se ratum non habiturum. Id se curaturum Johannes promisit. Franciscus vero Forgach, quatenus id regno populoque ungarico salvum faustumque, et si legibus patriis aequum justumque sit, non alias se facturum contestatus est. Rex ergo vehementer laetari, ac praesertim Becesius, quod solus repertus fuisset, qui pacem toties inchoatam et nunquam perfectam ad finem deduxisset; neminem esse se praeter unum, qui rem tantam confectum iri scivisset; Selimum jam non curare, flocci pendere; sibi jam bene prospectum esse. Ceteri nihil de patria agi videntes, duos ipsos solos, exclusis omnibus, dies noctesque consilia agitare, sibi tantum prospicere, neglecto publico acsi ad perdendam rempublicam duo conspirassent, vehementer dolere. Et si ad consilium aliquid referrent, unum quaerebant, quomodo sibi adversus Selimum tutis esse liceret; quomodo autem patria tuta sit, nunquam cogitabant. Ad istas eorum agitationes et interiores cogitationes nemo alius adhibebatur nisi Chacius, sed et ille perraro, particeps tamen erat consilii. Inter ista, officiales omnes arcium alium post alium clam atque silentio maximo, sibi ac Maximiliano jurejurando adstringunt. Rati ergo prudentissime jam sibi prospectum esse; restabat, ut legationem confirmandae pacis, uti in pactis erat, celerrime ablegarent; in ea

re una vitam, salutem, honorem, patriam reponebant. Becesius, qui unus idoneus et divino ingenio, ac solus ad magnas res gerendas videbatur, ab rege summis laudibus celebratur. Equum nobilissimum pulcherrime exornatum dono misit. Uno tantum angebatur, quod talis vir morbo colico impediretur, in quo salus omnis sua verteretur. Igitur omnia versare animo, singulos pertentare, sed displicere omnes. Et tamen cum necesse esset, modo hunc cogere, modo alium, et quo quis magis resistebat, magis cogere, et cum ex principibus iret nemo, descendere ad inferiores. Tanta erat in principe levitas, ob consuetudinem hominum levissimorum propterea, quod nunquam bonos viros et principes regni in familiaritatem principis admittere voluerunt, immo quod ne intrare quidem paterentur, sed fores occluderentur. Et tanta in duobus viris affectatae tyrannidis ambitio, ut omnes ab legatione atque ab peste abhorrerent. Sciebant enim, etiamsi principi satisfecissent, Becesio neminem satisfacturum, et quod Becesio displicuisset, etiamsi optimum fuisset, principi quoque displiciturum fore. Ipsi soli sibi placebant, neque alii illis, neque aliis illi. Quicunque vero uni illi displicuisset, hunc donec ad imum prostraret, nunquam cessaturum. Alterum Michaëlem Chaky iisdem artibus perspectum, nisi quod alter validior erat, aeque pertimescebant. Nemo ergo erat, qui non sibi vehementer metuendum et cavendum putaret. Itaque princeps ad illum unum confugere coepit, atque obsecrare, ne se in tanta re deserere velit; eum unum esse, qui tantae rei finem pro suo voto facere possit; ne alteri, quam sibi, proemium honoris tanti sibi debitum concederet. Ille contra sibi suoque capiti, ut in omni suo sermone solebat, imprecari omnes coelestes infernalesque poenas, si aut ire posset, aut

vellet, sat se pro ipso laboris hactenus hausisse, nisi jam etiam vitam exhauriri malit.

Plures dies consumpti sunt ita, sed quotidiana familiaritate, cum totos dies apud illum consumeret, tempore etiam remittente morbo; sed praecipue ad maximorum commodorum quaestum animum adjiciens, ex solita arte, negotium lacrimans suscepit, unum petens sibi, ut unam gratiam faciat, ne per absentiam suam cuiquam villam, possessionem, ne vel dignitatem tribuat, multos sibi esse inimicos propter veritatem et fidem erga ipsum, id vereri, ne ab illis se absente in odium vocetur. Rex large omnia haec et majora promittere; ad hoc precibus contendit, ac certis minis interdicit, ne ullius hominis familiaritatem se absente reciperet, quod se uno excepto credendum esset nemini, et praecipuos quosque nominatim circumscribit, Bathoreos fratres, Franciscum Forgacium, Paulum Banfy, Michaëlem Gyulay. Ille, qui homini ad servitutem usque addictissimus erat, et natura atque consuetudine ita edoctus atque institutus, omnia credere et stipulata manu amplissime recipere. Addit in secretiorem familiaritatem principis fratrem suum cum maximis mandatis: observet omnes, neminem admittat ad principem, fores ipsas custodiat vehementer. Omnibus etiam minimis, qui ad portas stare solebant, eadem mandata dat. In queis nobilium ne unus quidem erat, polonici pueri tres fere, portarii totidem polonici, unus qui Byzantio adductus baptismum et fidem susceperat; medici duo, horum unus Blandrata, alter formator morum; nam qui ad arianam praeceptionem diligenter docebat, itidem ne quem contrarium doctrinis suis praeceptisque dicentem audiret, id vero summa diligentia cavebat, ita ut qui vel assensi tan-

tum non fuissent, ex familiaritate principis, etiam primarii, aut ejicerentur, aut consistere nequirent. His omnibus ab Becessio frater tanquam antesignanus praepositus est, arctissimis mandatis, si secus, quam ipse praecepisset, factum fuisset. Omnibus suo arbitratu ita dispositis deliguntur nobiles viri in comitatum, equos omnes, quos suo libitu voluit, vestes quoque et pelles zibellinas magni pretii ab rege accepit, pecuniam, aurum, argentum, quantum voluit. Nam thesaurum et pecuniam omnem principis in potestate habebat, neque ergo petebat, sed neque rogato principe dispensabat, ut volebat, et utebatur. Sponsae, quae nulla adhuc certa erat, sed sperabatur, munera secum accipit, pelles zibellinas, ac gemmas haud parvi momenti. Quarto calend. januar. tandem ipso Johannis evangelistae die solvit. Caesar dimisso comitio spirensi Pragae erat, ideo Cassoviam et illinc Cracoviam venit. Ibi eum neque senatus, neque praefectus urbis, neque episcopus, neque privatorum quisquam ullo honoris nomine aut significatione excepit. Inde per Poloniam et Slesiam circa finem mensis januarii Pragam pervenit. Sub finem autumni duae clades in diversis mundi partibus acciderunt, in Italia et Ungaria. Haec in Ungaria ita se habet: Postquam Becesius in primam legationem profectus fuit, etiamsi in consilio decretum fuit, ut legatio quam secretissima esse deberet, ac aliae causae in publicum ederentur, tamen ipse minime celabat, tum levitate solita, tum vero concepto semel livore non contra Selimum modo, sed contra etiam primores regni. Apud Selimum enim et Mehemetem visirum, si Johannes mortuus fuisset, insanis largitionibus imperium petiverat, et cum convicio repulsus fuerat. Transtulerat

ergo se eadem fiducia et spe ad Maximilianum, ut si ab Johanne, quem dubiae valetudinis nosset, imperium obtinere non posset, tamen summum locum adipisceretur. Ita ad parandam potentiam nihil pensi habebat. Nemini ergo erat dubium, quid moliretur, et legatio qua in re esset.

Vulgo etiam de amissa classe, quae Cyprum oppugnabat, atque exercitibus amissis rumor ferebatur; ad haec Maximilianum exercitum in Ungariam missurum. Quae causae hominibus ignaris et cupidis novarum rerum occasionem praebuerunt. Ex plebea conditione quidam audax et callidus ex oppido Rivulo Minerarum (nigrum hominem*) vocabant) primum personam sibi finxit hominis divino spiritu illuminati, id gravitate quadam, secessibus privatis, et sermonibus accomodatis aliquibus persuadet, et primum Nicolao Bathory partium germanicarum, ei qui Echetum obtinet, homini illustri, ceterum ignavo, et ex vicinorum aliorumque incommodis sibi commoda quaerenti. Partim ergo vilitate ingenii praeditus hic, partim cupidus alicujus lucri, hominem impellit, et licentiam attribuit in vulgus prodeundi. Ubi facile et duces invenit et comites; et fama quo longius perveniret, eo magis crescere, et homines concurrere: primo pauci et proximi, paulo post etiam longinqui atque per manipulos et turmas, ita ut brevi ad decem millia hominum in castris essent, quae ad Debrezen oppidum habebat, inter quos etiam nobiles et militares viri plerique; omnes suo sumptu, aut ex communi vivere; nam villae, oppida, et quicquid uspiam in circuitu erat, commeatum omnis generis ultro affa-

*) Istvánfi jegyzete: Ladislaus Zewch erat ex Nagybánya

tim convehebant. Ipse inter omnes gravitate et sanctitate quadam venerabundus saepe concionari, vocando filios aut fratres, ab illis vicissim pater appellari volebat. Jam ergo ab nostris et ab Turcis spectabatur. Nostri quidem ambarum partium permittebant, quanquam sapientiores tumultum popularem exsecrarentur, propterea quod meminissent rege Ladislao, et Thoma archiepiscopo strigoniensi, qui Roma cruciatam (ut vocant) contra Turcam attulisset, ex bonis causis, quam atrox, quam magnum, quam formidabile bellum Georgio Sekel uno auctore ortum fuisset, quo nobilitatis ingens numerus, procerum plurimi, plebis vero incredibilis numerus concisus est, et vix tandem exstinctum est, rege Ladislao ita perterrito, ut Budam vacuam relinquere cogitarit. At Johannes Bornemiza vir praestantissimus cum suis et cum aulicis nobilibus praetorianisque ac ipsis Budensibus in campo pesthano cum exercitu eorum innumerabili ingenti praelio conflixit et vicit. Johannes vero rex, tum vajvoda Transsilvaniae, duos exercitus in inferiori Ungaria ingentium copiarum viriumque duobus praeliis acerrimis et maxime periculosis, occiso eorum duce Georgio*), fudit ac delevit. Quam quidem ob rem praeclarissime gestam universum postea regnum unanimi decreto, si regia stirps deficeret, regni coronam atque imperium sibi eotum obtulerant ac jurejurando promiserant. Turcae rem non contemnendam sibi rati, ingenio prius experiri, legationem mittere, ac nuncios, pecuniam, et ditionem aliquam illarum partium nomine Selimi polliceri. Denique hominem verbis circumveniunt, et dolum

---

*) Istvánfi jegyzete: Capto primum et dein excarnificato.

componunt in certam diem *). Interea iste concionari in vulgus, et dicere, brevi futurum, ut res magnas et admirandas videant, quae ipse divinitus faceret; velle se expeditionem in Turcas movere, et arces atque oppida eorum, non armis, sed divina potentia, expugnare. Cum de nocte turcae exploratores illo conscio venissent, et castra perlustrassent, mane vestigia eorum insectatus in concione praedicabat, divino beneficio propter supplicationes suas ita factum esse, ut hostes, qui praesentes quidem fuissent, sed velut lymphatico furore correpti diffugissent; se sine armis, sine custodiis diurnis nocturnisque suos sat bene tutaturum. Ergo custodias nullas ponere. Ita persuasit, S. Nicolai arcem Turcam deserturum, et suos milites sine praelio vacuam inventuros. Igitur partem copiarum ad S. Nicolaum tanquam occupandum **) et nulla vi in

*) Forgách S. jegyzete : Nem értettem azt. hogy Török szerzéséből indultatott dolog lett volna ez, hanem ö maga gonoszsága és az ördög impellálta efféle rosz indolatra.

**) Forgách S. jegyzete : Az népet elhitette volt, hogy mihelt oda jutnak Sz. Miklóshoz közel, azontól magátul felgyul az kastél. Ugy bocsát oda válogatva hatszáz embert; az törekek kihozták volt az kastélból istállók és házak födelét, és hogy látják, hogy oda közelgetnek, ezek felgyujtják az sok gazt: ezek örömökbe Jésust kiáltnak, vélvén, hogy az kastél gyult fel, de hogy oda jutnak, látják, hogy épen vagyon. Mindazonáltal ostromlani kezdik, és onnét belé, lőni kezdik, és hogy látják, hogy fog az lövés rajtok, és igen hullnak, eljönnek alóla. Szolnokból az bég Sasvar vajdát küldi az szolnoki haddal utánok, és mikor egy mélföldön érte volna el őket az kastéltól, viadalt kezde velök, és nagy sok viadal után megveri őket, kevés szaladván el bennök; az elszaladott nép haza menvén az táborba, megbeszélik mint jártak. De az fekete ember még is biztatta őket, és azt mondta, hogy nem jó hittel mentek volt el az kastélra, de azután ő maga viszi el őket Szolnokra, kinek az falai ledölnek előtte, és csak kész prédák lesznek nekik az törekek. Azonban oszlani kezdtek, és élést sem kezdtek az falukból hordani nekik. Azért az debreczeni birónak üzen, hogy élést küldjön az Isten népének. Az biró nem

potestatem redigendum mittit. Cum abirent, vocatis ad se singulis, manum capitibus imponebat, et si quem virum

---

küld, és bemegyen egynehány század magával, és egy házhoz hozzája hivatja az birót; az biró oda megyen hozzája, és pirongatni kezdi, hogy nem küldött élést neki, és mond: fogjátok Istennek lelkei az gonosz embert. Kapják az ő népei és kötözni kezdik, hogy mindjárt felakaszszák harmad magával, az istrángokat is megvetette volt imár nekik. Az biró tolvajt kezd kiáltani, rajta oztán az házra az debreczeniek, kik az biróval mind vele voltak: és az ház ódalát kivágván, az birót elszabaditják, és az biró az fekete embert megkötöztetvén, az prenger alá viteti, és fejét véteti. De mikor ujonta támadott volt, oly hirek voltak felőle, hogy csillag jár hozzája, és mikor eleget beszél vele, az kardját kivonza, és az hivelyébe küldi ismeg az kardot; oztán hogy egy czérna-szálon felköt egy szántóvasat, és ugy vágja, hogy ketté szakad; oztán hogy az beteg és felesége gyermekét előbe vitette, és meggyógyult; oztán hogy az táborba mikor egy hordó bort kikezdetett, megáldotta, és hogy osztani kezdette' az egész hada megérte vele. Egy szekér kenyérrel megint azon módon. Ezeket annyira elhitte vala az község, hogy innét Mátyus. földéből is mentek alá hozzá. Egről Barius István fő ember és vitéz ember oda ment hozzája és vele volt. Az egész egri had, lovag gyalog, ki akart hozzá menni. Az prédikátor és az kapitán nehezen marasztották őket. Ennnyi religio fogta volt őket mintegy attonitusokat, hogy se törvént nem tettek, se semmi dologhoz kedvek nem volt; szitkot nem mondtak, nem esküdtek, egymást afféléért megfeddették. Végre oly hirek megyen, hogy felgyult Sz. Miklós előttök, és az benne valókat mint az barmot csak ugy vágták le, hogy az székháznál, (mert az nap szék volt) Jésust kiáltottak, és az kapitánhoz futottak az várba, ott nagy csudával és devotióval mondták meg neki, kérték, hogy tovább ne tartóztassa őket, ha ő maga nem akar velek lenni. Az kapitán mondta, hogy nem igaz hir, várjanak csak az egy napot; ha bizonyosban megérti, ő is elmegyen más nap velek. Onnét az prédikátorra Valentinus Hellopeusra mentek, annak exprobrálták, hogy méltatlan szóllott reája: Isten embere, nem hitető volna, ilyen csudát mivelt volna. Azért azután ne káromlaná, hanem velek együtt Istent dicsérné, ki az szegén magyar nemzetnek második Moysest támasztott volna. Az prédikátor mégis constanter asseverálta, hogy nem igaz ember, ne higyjenek neki. Az hirbe sem volna semmi, kit csak második napon is meghallanának. Ha igazságnak ugy hinnének, mint az hamis hirnek, és az Isten igéjére igy megtérnének, és ilyen töredelmessé, áhitatossá és jámborrá lennének, bátor elhinnék, hogy Isten megszabaditaná országunkat etc. De az sokaság ugyan az ő opiniójában maradván, készültek, rakodtak. És más nap jó reggel érkezik

praestantem vidisset, quam magnum, inquiebat, damnum est tibi vir praestantissime perire. Turcae gnari quid fieret, ex Gyula et Temesvaro aliisque confiniis auxilia contraxerant. Illi magna spe ac fiducia ad S. Nicolaum cum ivissent, ab Turcis circumventi sunt, attamen pugnarunt acriter, sed fusi sunt et omnes fere aut capti aut caesi. Stabant antea tam caesareani quam partium Johannis exspectantes eventum tantae rei; sed postquam tot milites amiserat, intelligentes vanitatem hominis, insectati sunt; quibus de causis et sui dilabi coeperunt, ipse vero in Debrezen oppidum confugit, ubi se et libertate oppidi et suorum auxiliis tutum confidebat. Sed simul et praefectus Varadini pedites atque equites eo misit, et captus ibidem capite truncatus est. Hic finis fuit hujusce belli. Ferraria vero in Italia hostili si bello petita fuisset, nunquam tamen ita deformata esset, ac terrae motu; ita enim concussa est, ut palatia principis, templum primarium, privata atque publica aedificia corruerint. Padus in tantam altitudinem excrevit, ut supra muros in civitatem magna vi irrumpens, civitatem inundarit. Viginti dies terrae motus duravit. Ideo dux sub tabernaculis hibernavit, et se in caput animadversurum, qui abiret, edixit, cum jam quamplurimi relicta urbe novas sedes sibi quaerendas cogitarent,

---

haza egy, az ki oda az Tisza felé járt tisztébe, egri szolga, és az kezdi beszélni, hogy sebes embereket látott, kik elszaladtak az viadalból, és azoktól értette mint jártak. Ugy csendesedtek le oztán. De az ki Báthory Miklósnál volt, azt ő el nem bocsátta soha, hanem ez az ki kinn forgódott, ez más volt, és ez ugy járt, mint megirtam. Az ki penig Báthorynál volt, azt ő az fejedelemnek küldötte volt fel Bécsbe; Karácson Gergel volt neve, ott az tömlöczbe ölték, bizontalan mi módon.

et multi etiam, abreptis carissimis tantum suis rebus, diffugissent. Quae res tam incredibili jactura urbis florentissimae facta est, ut nostra aetate vix restaurandam homines credant. Populo quidem eo gravius fuit, quod in hieme, mense scilicet novembri, accidit.

LIBER VIGESIMUS PRIMUS.

Ad Calend. Januarii rex in oppidum Zekelvasarhelium comitiorum agendorum causa profectus est. Ubi publicis de negociis praeter censum usitatum factum est nihil. In religione multa agitata sunt. Petebat autem, ut in certos, qui de arianismo maledicere auderent, animadverti liceret; quod se universi ordines et praesertim nobilitas ac principes viri magno assensu negarunt permissuros. Ex consilio Blandratae (nam Bequesius per legationis causam aberat) et Michaëlis Chaquy cuncta faciebat, qui prius erat sacrificulus in ecclesia albensi, factus postea lutheranus, postmodus homo senex, et ad decrepitam vergens aetatem arianismum acerrime propugnavit. Igitur disputationes in aede sacra instituuntur, adeo absurda atque horrenda de sanctissima triade tradentibus arianis, ut praeter regem et suos nullus fere audire vellet, propterea quod auditu solo homines scelere se constringi, et piaculum sibi contrahere viderentur. Interea tamen illi in tantam obscenitatem atque impietatem lapsi sibi plaudebant; rex assentiri vehementer, et aliquando oratione longiori confirmare, aliquando

per Michaëlem Chaquium pro concione idem approbare; contra illi sibilis et probris excipi. Quorum impietatem nemo narrare potuerit; sed unum si dixero, credo me omnia dixisse; non ipsum Evangelium admittere, immo exstinctum velle, et ab hominibus compositum, neque pro concione docere, neque nominare, Biblia tantum pravo ingenio versare: ideo sacramentis nullis utebantur, non baptismo, non coena domini, in matrimonio legem nullam, concubitum esse communem, uxores toties mutandas, quoties appetitus cuperet, nec vinculis teneri, quod nusquam in sacris scripturis reperiretur. De ceteris vero sacramentis multo minus tenere. Sub finem harum rerum rex in proximas arces venationis causa ad complures dies ire constituit; et tum forte primum nix altior venationibus apta, magis provocabat. Mane vehiculum cum insedisset cum plerisque suis, in medio itinere agitationem non sustinuit, vertigine capitis correptus; et quadriga, qua solebat uti, accitur; pauloque post eadem firmata cum descendisset, vomuit, et deinde ad arcem Vech circa meridiem ventum est. Ibi convivio praeparato prandere in publico, ut voluit, non potuit. Prandium tamen in vaporario, quod suae habitationi erat contiguum, primoribus datum est, et per puerum significat, se aliquantum ex frigore alteratum esse; velle tamen, ut hilariter vivant. Compotationibus delectabatur unice, et ipse invitare solebat; et qui idem non faceret, offendebatur; qui vero intrinsecus se insinuare in gratiam volebat, ad summam usque ebrietatem ingurgitari jucundum ei et gratum erat. Ergo ab meridie ad multam usque noctem compotatum est. Quarto abhinc die satis firmo corpore, a prandio in arcem Gergen iturus et ex itinere venaturus, equum con-

scendit, in silvisque diu errando, et praeda omnino nulla capta, in moestitiam quandam et silentium commutatus in arcem pervenit, ac aliquantum obambulans, quaedam recognovit et quaesivit. Eadem nocte morbo colico et caduco simul correptus est, horrendum atque miserandum, quanto dolore et cruciatu, ut os atque faciem distorqueret; illi tamen duo magistri morum ex solita scientia neminem admittere, nequidem consiliarios, custodire omnes aditus, et dicere, ex pede laborare. Quarto et quinquagesimo die cum aliquantulum recreatus esset, prostratis tamen omnibus viribus egressus, quadriga Albam Juliam venit. Ibi primo atque altero die videbatur melius habere, ut etiam ambularet intra parietes, et spes aliqua longior appareret. Die autem tertia solita omnia munia praestitit, se induit, lavit, ad focum diu pro more stetit, deinde assedit, et supplices libellos legit, et responsa dedit; in quibus occupatus, repente ab iisdem morbis invasus, et miserandum in modum vexatus est; jam lingvam corroserat totam, ita ut loquelam et sensum per dies amplius XV non haberet; oculi apparebant vivi, praeterea nihil; postremo hora post mediam noctem tertia in quartam decimam diem Martii illucescente decessit.

Hic finis fuit stirpis Zapolidum. Incredibile est dictu, quae facies regni, qui status fuit, his duobus, matre primum, est post filio; illa omni genere libidinum vitam transegit, filium pessime educavit; nunquam enim persuaderi potuit, vel adigi omnium ordinum consensu, aliquando intentata etiam vi, ut filium consiliis assuefaceret, et prudentium hominum disciplinae crederet; nullam aliam ab causam, quam ut imperium ipsa sibi retineret; ita inter pueros,

et sordidissimae conditionis homines polonos educatus, eandem vitam ad finem usque tenuit; sub quibus praeceptoribus levitatem, inscitiam, potationem apprime inbuerat; usque adeo, ut vini appetentior unquam fuerit nemo, neque cubiculum suum vino vacuum, die vel nocte nulla habita ratione potabat; id vero ita glaciatum aestate atque hieme, ut ipsa glacies frigidior esse non potuerit; hoc quoque ex Matre habuit; quibus ita cerebrum infecerat, ut memoriam perexiguam haberet, judicium ac discursum, qualem puer habere solet; neque unum membrum sanum ac integrum reliquum esset. Tricies morbo colico ac comitiali simul ad mortem laboravit, bis manus amisit. Erat fronte oculisque parvis, gracili crure, rarissima et rufa barba, pene numerare posses, ore tristis, conversationis omnis, nisi inter suos, alienus. Supra haec omnia incommoda in tres homines, pares omni scelere, ut si terrarum orbis lustrandus fuisset, non alii pares iisdem artibus congregandi fuerint, inciderat. Tres sceleratissimi omnium mortalium imperium in illo exercebant. Michaël Chaky scriniorum praefectus, sacrificulus olim, ob insitam avaritiam et ambitionem, si qui tamen fuissent, morum corruptor. Gaspar Beques ex Valachis oriundus, in crudelitatem et omne nefarium scelus incitator; et hic non solum monebat, agebat, atque impellebat, in quamcunque partem vellet, sed dominium in eum omnino exercebat; adeo ut non rem quamcunque ageret, quin ille idem revocare, rescindere, et statuere suo arbitratu posset; quin ipse unus regnum pro rege administrabat; utque duobus Bathoreis, tanquam affectantibus regnum caedes inferretur, quod Deus mirabilitier avertit, persuaserat. Ut tamen nobilissimae familiae primarii viri et

principes procul in contemptu et odio regis essent, effecit. Ab eisdem arces duas ademit summa injuria; neque fuit quisquam in regno, quem dicto factove non insectatus fuisset. Tertius Blandrata medicus, homo italus et arianismi auctor. Hic in tantam processit audaciam, ut Brassoviae in morbo lethali principem curare recusaverit, nisi jurare in arianismum esset coactus. In expeditione vero illa, qua Rivulum Minerarum et Coevarum ceperat, ipso quidem tum vehementer aegroto, sed curante res bellicas Georgio Bebeco, Blandrata assentari, et praedicare propter religionem suam, quippe unum deum profitentem, victoriam consequutum, promittens brevi futurum, ut magna miracula ipse et sui discipuli ederent; neque est veritus praedicare, ob eam rem Turcas tantam felicitatem consecutos.

Persuasus ergo jam, quod arianae religionis credulitas omnis felicitatis sibi futurae causa certissima esset, alios, etiam, et quem maxime in gratia vel in petendis praefecturis proximum nanciscebatur, auctoribus iisdem ad societatem religionis impellebat. Itaque alios metu, alios ambitione, alios favore in sententiam traxit. Stanislaum Nizovsquium polonum a poculis, Christophorum Hagimasi praefectum Husti, et ex nobilitate nonnullos. Eo res processit, ut ad novam sectam regnum quoque parare Blandrata ad imitationem antiquorum sectariorum voluerit. Persuaserat regi in speciem belli germanici, Italorum duo signa per Ragusam et ditionem turcicam manipulatim in Transsilvaniam accire. Et jam duces ac manipuli aliqui erant conducti; perfecissetque sane apud homines egentissimos consilii et omnis boni, nisi Bequesius peregrinorum militum ingressu suas vires minui dubitasset. Trium enim illorum sin-

guli vanissimi omnium homines, attamen occasione valetudinarii principis, incomparabili audacia regnum sibi adipiscendum proposuerant. Chaqui auctoritate officii, Beques praetorianorum militum auxilio, tertius italicorum militum, si adduxisset. Consilii autem summa erat, ut in Cibinium civitatem amplissimam, et umbilicum totius regni, munitionibus opibusque abundantissimam, Italos tanquam praesidium imponeret, at revera regnum in ea occuparet, per quam procul dubio, non pravo judicio, postea universae Transsilvaniae quoque regnum obtineret; fueratque hoc ei ad exequendum facile, quod rex ceterorum consiliariorum consiliis, qui nunquam aut raro nisi in speciem adhibebantur, non utebatur; nam in tantam rex solitudinem, vocatis auctoribus iisdem in contemptum omnibus et odium venerat, ut omnium hominum congressum vitaret, nec publice cibum sumeret, nec sui copiam faceret, nisi cum venatum iret; et tum si uno verbo responderet, sat erat; omnia regni negotia, omnia exercitia, omnem vitam inter hos tres homines contereret. Complexio alioquin erat melancholica, et omnium intensissima, ut totos dies sedendo et silentio defixis in unum locum oculis transigeret, et ne intra domum quidem unquam obambularet, neque ullum corporis vel animi exercitium haberet; unum erat, venatio, quoties morbo non impediebatur. Jam in omni aegritudine unum Bequesium appellabat, unum in omni sermone, in animo habebat, unum dies et noctes desiderabat. Postremo in tantam animi moestitiam et dolorem devenit, ut nihil loqueretur, aliquando gemeret tantum, aliquando suspiraret, donec lingvam, sensum, et animam amisit. Dei aut divinarum rerum mentionem in tota aegritudine fecit nunquam. Ita ab homi-

nibus ab omni pietate alienis edoctus fuit, qui ut ad arianismum facilius inducere possent, nunquam inter eos Evangelii, nunquam Christi, nunquam sacramentorum ulla mentio fuit. Sacramentis ergo ne in aegritudine quidem, nec in vita ab obitu matris usus est unquam; pietas atque religio exstincta penitus apud hos erant. Hisce ergo rebus gestis, quatenus bene Solymani auxilio atque felicitate, his moribus, hac vita exstinctus est, et ea aetate, ea spe, ea fiducia, cum deos hominesque contemneret, in uno Bequesio omnem spem, vitam, felicitatem posuisset, et credidisset totius suae vitae felicissimum statum amicitia atque affinitate Maximiliani stabilivisse. In cujus rei meditatione mortuus est, annum agens I et XXX. divina quadam providentia. Nam Selimus cum omnia secreta intellixisset, duarum Valachiarum ambos principes cum quadragenis hominum millibus ac magistrum equitum Graeciae cum maximo exercitu destinarat, qui, si Bekes revertisset, uti regnum in potestatem suam redigerent. Etiam oratorem jam ablegarat Aiasbegum natione transsilvanum, qui munera allaturus erat, equos et trabeas, sed miro artificio veneno imbutas, ut quamcunque corporis partem contigisset, jam actum de ejus vita fuisset. Sed etiam ipsimet certo norant, nunquam Selimum tantam rei indignitatem impune laturum, et ceteri consiliarii monebant, non tamen quisquam repugnare audebat; tantum stupebant, et intra se rerum plane incredibilium admiratione omnes miserandum casum exspectabant; tanto enim non studio sed atrocitate rem gerebant, ut aliis apud Maximilianum periculum, aliis praesens exitium interminarentur. Itaque, ut futuris quoque casibus prospicerent, Sacmarum ut oportunum aliquando lo-

cum immenso ab Maximiliano pretio licitabantur. Hi mores erant hominum, haec tempora. Antequam animam exhalasset, venerunt litterae ab Bequessio de sponsa nihil dum certi esse; nam ducem Bavariae respondisse, malle suam prius emori, quam homini ariano uxorem dare. Ad juliacensem legatum ab Maximiliano missum, de cujus filia certam spem faceret: ceterum eam deformem esse, et nullam praeter germanicam lingvam callere, velleque se amplius informari. Quae moerorem illi auxerant; ideo illis solis, qui secreta norant, cunctandum ad convalescentiam principis placuerat. Ita imperfectis omnibus rebus excessit. Jam mirandum atque annotandum videtur, tres principes eodem fere fato functos esse, patrem, uxorem, atque filium; omnes ante exitum pacem vehementissime appetiisse, et prope confecta omnes exstinctos esse.

Mortuo principe, convocatis potioribus consiliariis, dantur litterae ad Selimum et ad Bequesium uno tempore, ut scilicet celerrime rebus omnibus postpositis revertatur, tantum modo de morte principis, et de statu regni, qui sit cum Selimo imperatore, caesarem doceat. Gaspar praemissis cursoribus jubet equos rhedarios per itinera, nam propter valetudinem equitare non poterat, disponi. Interea primores consiliarii praecipuos ex singulis nationibus ad conventum evocant, in quo duae statim ortae sunt factiones. Sed necesse est ejus rei causas praenarrare, propterea quod ad omnem futuram historiam magnus erit futurus usus. Anno ab hinc quinto rex in civitate Corona vel Brassovia in gravissimum morbum incidit, ut tum jam creditum sit, extremum diem clausurum. Itaque Beques et Michaël Chaquy, aut moriturum aut dubiae

valetudinis futurum animadvertentes, reputarunt, quantum sibi ex morte principis lucri posset evenire, et testamentum facili assensu principis in imbecillo sensu et corpore formaverant; quoque modo ad effectum ducere possent, excogitarunt. Conventum indicunt quamprimum, nondum principe bene sano, et omnibus invitis vi perferunt legem, ut testamentum ab rege scriptum ratum sit; repugnantibus tamen omnibus. Unum additur, ne quid juris publici privatim cuiquam adscribatur. Secunda in illo conventu lex est perlata magno omnium assensu, ut decedente principe, liberis votis, sine factione successor eligeretur. Et in has leges universi inter se jurejurando fidem dederunt. Ex eodem comitio oratores missi fuerunt ad Selimum, ut de creando novo principe, si decederet Johannes, qui dubiae valetudinis esset, consensum suum diplomate testaretur; isque amplissimo diplomate promisit, atque sanxit. Jam in testamento legatum fuit Turcarum imperatori aliquid; pars Poloniae regi, et tribus maternis sororibus: alteri quae in Brandenburgica familia, alteri quae apud regem Sueciae, tertiae quae innupta apud regem Poloniae erat. Haec omnia maxima crant sed multo majorem partem sibi ascripserant. Et super ea Hustum cum sua ditione in XXX numum aureum milibus sibi inscribendum atque attribuendum, et sese testamentarios adscribi curant. Haec ergo erat materia atque causa omnium quae postea sequuta sunt: ut scilicet summam potestatem, cum spe etiam potiundi regni, non modo gazae regiae, quam maximo studio defenderent. Ob has etiam causas regnum in duas diductum est factiones: haec quippe sibi potestatem retinere volebat, et habebat assertores, qui commodum aliquod ex pecunia et bonis regiis sec-

tabantur; ii fere erant ex Ungaria profugi, stipendiarii inter regiam militiam, evocati per hosce homines, aut qui uberioris commodi aut egestatis causa affluxerant, quorum auxilio Beques et socii plurimum confidebant; illa tamen potior erat, quae pro patriae libertate et salute, cetera multitudo omnium regnicolarum consentiebat.

Tria autem in conventu potissima capita agebantur: unum, ut milites conscriberentur, durante interregno, eorum dux alter Batoreorum fratrum esset. Hoc illis vehementer displicere; nam Batoreos tanquam in commune consulentes, et studiosos commodi publici metuebant; et si quis exercitus paratus esset, nullum eorum conatum ad effectum perventurum, multo minus regnum, uti speraverant, apud eos permansurum; id quod unum omnibus viribus assequi conabantur. Obtendebant ergo ad nobilitatem, intempestivum futurum militem sine causa conscribere: quia et Germanis et Turcis ansam ad incitandum aliquod bellum futurum. Conclusum tamen reclamantibus illis est, duum numerum millium equitum, et quingentorum peditum, quam celerrime in stipendium publica pecunia conscribi; ducemque iis ac toti regno potestate imperatoria Christophorum Bathory praefici; omniumque ordinum homines in armis ad primam ejus commissionem paratos esse. Christophorus militem non eum modo quem diximus, sed alium etiam multo majorem, partim ad stipendia conductum, partim nobilitatis ad defendendam patriam confluentiam,ad Thordam oppidum in stativis tenuit.Proximum fuit, ut ad Selimum et Maximilianum litterae publicae darentur uno tempore. At displicebat iisdem ad Selimum mittere: tamen ex sententia potioris et

majoris partis datae ad utrumque sunt. Ad Selimum, ut patris sui gratiam de eligendo principe confirmaret; et brevi congregato conventu generali missuros esse legatos et munus honorarium consuetum, ut certo scire possit, se ab amicitia sua non modo non decessuros, sed suam potius amicitiam, conjunctionem, atque auxilium vehementer etiam nunc expetere. Celerrime dimisso et remisso nuncio equis mutatis responsum optatum dedit; tantummodo petivit, in sua fide atque amicitia perstemus; et se quoque oratorem missurum propediem perscripsit. Ad Maximilianum litteras dant, quibus de litteris ad Selimum datis, et quomodo res cum Selimo se habeat, monent, ac esse eligendum novum principem significant. Ceterum pacem et amicitiam spondent, si idem ipsis e contra praestetur. Ad ea Maximilianus respondit, regnum se neque affectare, nec defendere, si haberet, posse; electionem ergo liberam permittere; tantum petere pacem et concordiam, et ne id, quod antea saepius contigit, Turcarum imperatoris exercitus adversum se sollicitetur. Pacem populus amplexus est; libertatem vero fortissime tutatus ad extremum usque. Qui vero de Maximiliano tantummodo mentionem fecisset, clamoribus et atrocibus minis explodebant. Tertium erat, an comitium generale ad electionem principis, more majorum viritim convocaretur. Haec maxima fuit contentio, Siculis praesertim flagitantibus; sed non modo iis qui patriae libertatem oppugnabant, sed ne iis quidem qui prudentiores erant, placebat; nam Siculos magnos tumultus, pro natura gentis moturos apparebat, propterea, quod libertatem priscam eo bello, quod moverant contra Johannem valde periculosum, auctoribus Melchiore Balassa et Jacobo Basilico

Moldaviae vajvoda, amiserant. Ex eis enim alii in bello erant concisi, alii post bellum capite, ceterum omnes libertate mulctati: qui populi liberi suopte imperio, nullis praefectis nisi quos ipsi fecissent, certis suis legibus ad illum diem vixerant; tunc vero in ordinem ceterorum regnicolarum redacti sunt. Descriptus est ergo definitus numerus ex singulis, ut vocant, sedibus. Nam generalia comitia antiquitus ea erant, ad quae viritim omnis conditionis hominibus armatis, et praecipue ad eligendum regem, convenire licebat. De loco comitiorum certatum etiam est, an Thordae vel Albae placeret; multitudini ob commoditatem copiarum Torda, idem et testamentariis placebat; at prudentioribus Alba, quia armamentarium omnis generis armorum praestantissimum, et possessio urbis muro cinctae factioni adversae reliquenda non videbatur. Albae fieri conventum constitutum est. Gazae et palatio regio custodiae adhibitae sunt. Praetoriani vero in fidem Bathoreorum pro usu regni sacramentum dixerunt; in quibus solis Bequessio, credenti pecunia regia se eos corrupturum, spes erat. Omnia autem praevisa sunt, ut homini affectanti tyrannidem nulla vis, nulla potentia, nulla tela ad exercendam suam libidinem relinquerentur. His rebus bene provisis Bequessio per ditionem Bathoreorum necessario ab Maximiliano redeundum erat; et ideo, qui sibi conscius esset, vehementer timebat, nec temere iter faciendum ducebat. Sed Stephanus, qui nosset per fidissimos exploratores omnium itinerum et hospitiorum suorum rationes, ut effugere nullo modo, si voluisset, potuerit, hominem et publice et privatim sibi inimicissimum conservare voluit; quin ex itinere salutavit, et convenit familiarissime. Non deerant, qui hanc occa-

sionem non omittendam suadebant; sed quia consensus omnium bonorum jam constabat, neque illum, neque illius factionis testamentarios amplius metuendos, contempsit potius, quam ultus est. Attulerat ille litteras ab Maximiliano ad XVIII viros, quos priori legatione vi ad sacramentum per regem adegerat. Eas singulis obtrudere, nemo tamen recipere, praeter sex homines, qui testamento scripti erant, quod alias suam avaritiam et inexplebilem cupiditatem implere non poterant, nisi ab Maximiliano auctoritatem reciperent. Sciebant enim testamentum suo arbitrio factum, ab regno non confirmatum iri. Testamentarii autem erant: Gaspar Beques, Michaël Chaquy, Christophorus Hagimassy, Stanislaus Nisovsquy polonus et Volfgangus Bornemizza, omnes Ariani; duo autem alii additi, unus Siculus, alter Saxo, solo nomine, nullam aliam ob rem, quam ut suam libidinem numero quodam, et auctoritate illorum in speciem obtegerent. Itaque appetente comitiorum die, pedites equitesque ex praesidiis evocavere, et domos suas militibus implevere. Michaël quoque Chaquy, qui nunquam in usum regni teruncium contulisset, tum CC pedites et totidem equites magno silentio conscribi jussos, per transversas semitas advocat, et pro domo sua praesidium ponit. At Christophorus Batory Tordae exercitum ad decem millium peditum et equitum habebat. Advenere et duo oratores, unus regis Poloniae, alter Selimi Turcarum imperatoris. Tum ubi conventum est Albam, funus regium ante omnia deductum est, frequentia populi, oratoris polonia praesentia, et copia magnifice, ritu tamen vere christiano nullo omnino, quod testamentarii, qui proximi erant, et Johannes neque religionis priscae, neque ullius alterius ritum habebant.

Ex arce tantum deductus est, et in tumulo matris humatus.

Ubi comitium inceptum est, Bequesius unus ex testamentariis, nihil ad salutem publicam pensi habens, contendebat, uti arces omnes cum ipsa Alba Julia, sede imperii, in manus Maximiliani statim consignarentur, regnumque in fidem ejus adigeretur; quod neque ipse Maximilianus cupivisset, sed si tamen effecisset, ab Maximiliano se praefecturam regni obtenturum in spem adducebatur. Id primo clam agebat, sed aliquando etiam aperte. Sed ubi in publicum enunciatum est: tanto clamore, tanto consensu, tanta omnium indignatione exceptum est, ut eo momento ad omnes eos trucidandos, nisi Stephanus, multitudini restitisset, parati fuissent, objectantes non Croatiam, Sclavoniam, et Bossinam modo, sed Ungariam et Austriam ipsam, quam jam defendere nequiret, Transsilvaniam vero antea perituram fuisse, nisi Johannes restitutus fuisset. Ita Beques destitit, et silentium, ne res ad oratorem Selimi perveniret, quod tamen caveri non potuit, interdictum. Regnum vero universum ad Stephanum inclinavit. Selimus quoque ipsum eligi et fieri per oratorem mandavit. At illi obstare, singulos prehensare, vi, largitione, promissis omnia tentare; aliquando ad Maximilianum recurrere, qui tamen sibi cavendum putabat. Purpuratos quoque Selimi et oratorem tentarunt; apud quos tamen nihil eorum nomine, praesertim Bequesii, magis invisum erat. Postremo, ut nihil intentatum relinquerent, finitimorum quoque Valachorum auxilia atque Turcarum in sua viscera mercede sollicitarunt. Sed praecipue, si praetorianos corrupissent, magnam spem habere; quos tamen Christophorus Batoreus jam multo ante prae-

monuerat, et copias suas ad pagum Tuis in primo ab Alba milliario, ut res publicas ex propinquo aspiceret, promoverat. Igitur Beques noctu ad se vocatis ducibus Johanne Sasa et Michaële Vadas, incepit illos ingentibus pollicitis petere, atque orare. Illi primum offerre quidem sua officia, non tamen in perniciem vel privatam alicujus, vel publicam. Ille vero iterum petens, et ostendens, quantum praemii, quid pecuniae, quid villarum possent lucrari, orare; qui ex sermone cognoscentes animum illius ad caedes vergere: respondent non se privato cuiquam addicturos; ceterum pro beneficio publico, si id agat, non fore se illi alienos. Eos tum ita iratus et fere in rabiem versus dimisit. Postera die noctu iterum ad se accersit, habere se cum illis quod agat de re communi. At illi per oculta indicia olfecerant insidias parari, quibus eos, si venissent, statim trucidasset, et ipsis sublatis reliquam multitudinem in partes diducere vellet. Ergo ire recusarunt. Sed ubi dies illuxit, frequentes in palatium venere, et universum militibus implent, dispositis custodiis et praesidiis omnibus in locis. Nobilium et aliorum ordinum ingens multitudo in aede sacra arci vicina conveniebant; proceres autem in arce. Jam ergo primatum quisque in palatium uti veniebant, pro merito honore salutabant. Bequesius vero et socii ut intrabant, frendere et vix sibi temperare; circumspectabant unius alicujus modo dictum aut factum. Omnes tamen partim ignorare quid sibi vellet tumultus militum; unus Bequesius conscientia sceleris suspectare, et de se vehementer timere. Tum ille cum ceteris testamentariis habito colloquio, simul ad Bathoreum accedunt, petere, sedaret militum tumultum, et unum tantum praemitteret, testamenti executionem,

neque se obstare quominus jamjam ipse in principem declaretur, et p romittere, simul atque exequutio testamenti peracta sit, omnes arces omniaque munimenta tradere. Consentiente ergo Stephano, ab utrisque jusjurandum in eas conditiones conceptum est. Stephanus accersitis ducibus, et quaesita ab illis causa tumultus, illisque palam respondentibus metuisse sese non modo sibi, sed et in ipsi Stephano et omnibus bonis, quod insidias paratas intellexissent: silentium indixit; eodemque tempore et proceres et regnicolae unanimi consensu Stephanum Bathoreum XXV. Maji principem creaverunt; denique re perfecta, legatum turcicum ad Selimum remiserunt. At testamentarii ad Maximilianum litteras dederant, quibus significaverant Stephanum alienissimo in ipsum esse animo, ac totum ab Selimo pendere; quibus adductus ad Stephanum rescripsit, ut fidem et amicitiam suam amplecteretur; quanto enim magis praestaret cum imperatore christiano pace atque fide conjungi? denique promittere auxilia et summa studia quoties necessitas postularet. De electione ipsius se valde gratulari, et sibi omnia bona de eo polliceri, quem in legationibus antea bonum virum et pacis amatorem semper cognovisset. Stephano gratae fuerunt illae litterae, et quantum caveri suspicio turcica possit, salvaque patria, fidem homine christiano erga principem vicissim christianum dignam spopondit.

Peracta electione proximum erat, ut secundum pacta, testamentum illi exequerentur. Gaza erat maxima, et cuicunque regum par. Nam Stephanus de Zapolia avus, apud Mathiam gazae regiae praefectus, thesauros regios in proprium converterat. Ejus potentia jam tum creverat adeo, ut orbitas etiam prin-

cipis cum ad potentiam accessisset, Mathiam ejus insidiis petitum, et sublatum certo credatur. Uxorem ex ducibus tessiniensibus, ex qua Johannem Primum genuit, habuit; filiam vero Barbaram in matrimonio Sigismundi regis Poloniae. Certe, si vera sunt, quae dicuntur, tyrannorum tragicos esse exitus, ab excessu statim Mathiae, eorum omnium qui mortis regiae conscii fuerunt, et qui in factiones regnum diduxerunt, una et continua fuit tragoedia, ut etiam genus, nomenque universum illorum ad nostram hanc tempestatem, divina ira, divina vindicta penitus exstinctum deletumque sit. Gazae ergo regiae major pars inter sese, regem Poloniae, et tres sorores est divisa. Selimo missa quaedam non magni momenti. Maximiliano et uxori ejus nonnihil. Ita cum gaza priscorum regum Ungariae, regum quoque nomen sublatum est, ut fere regni et regum aequalis sit conditio. At tantum apud illos odium atque ira valuit, ut nec publici boni, nec novi principis habita ratione, non ornamentum vel tapes in palatio sit relictus, non teruncium ad principem venerit, non vinum, non frumentum, non aliud quicquam, nec fuerit locus qui non sit compilatus, ut nec hostes quicquam pejus agere potuerint. Haec tamen omnia, cuicunque alteri intolerabilia, Stephanus passus est. Post carros onerarunt, et legatus polonicus, quae regi venerant, asportavit; quae tribus regis sororibus legata erant, dum litterae assecuratoriae afferrentur, illi in Hustum deducunt. Erant qui consulerent, uti quemadmodum exequutionem testamenti illis permisisset suo arbitratu, ita ante distractionem rerum, et eorum abscessum ab Alba, arces recipiendas, et ad perniciem publicam hominum conjuratorum fraudem cavendam esse. Huic sententiae ceteri consentie-

bant; unus Stephanus eorum perfidiam, qui jusjurandum stipulata manu praestitissent, nolle credere. Itaque arces singulas obeundo, compilatas rebus omnibus consignavere. Hustum vero sibi in XXX numum aureum millibus inscriptum praedicare. Et praefectis novis constitutis in suam potestatem redegerunt. Sed in comitio, ut supra diximus, sancitum erat, potestatem Johanni fore testamenti condendi; arcem tamen aut quod publici esset peculii, adscribendi nequaquam. Igitur Stephanus partim ex jure, partim ex jurejurando, partim ex promissis et mandato caesaris, qui itidem reddendas censuerat, reposcebat. Sed paulo post, quia se illi consistere in ejus possessione non sperabant aliter, ab Maximiliano confirmationem juris per diploma impetrant; et per publicorum judiciorum ministros palam exequuntur. Etenim Maximilianus, contra quam litteris antea constituerat, contestatusque fuerat, ad horum persuasionem jam factionem alere, et eam augere conabatur. Itaque cum saepe alias privatim, alias publice de Husto deinceps quoque ageretur, Maximilianus ad testamentarios se referebat, illi vero iterum sese ad eum.

Ex comitio legati ad Selimum electi sunt tres: et cum munere ordinario ducatorum numero X millium ablegati. Per eosdem, legatum testamento remissum, hoc erat frenum et sella, omnia gemmis ornata. At orator Selimi, ut de omnibus certa referret, ante praemissus fuit. Qui cum Byzantium venisset, et Selimus intellexisset rem bene gestam, oratorem Mehemet agam, aucupii sui praefectum, in domo sua nutritum, et ob id sibi familiarissimum, solemni legatione, qualem nostra tempestate ad christianorum principum neminem vidimus, dimittit. Et equitum nu-

mero ad CC splendidissime ornatorum, mulorum camelorumque multitudine, XV. Augusti Albam venit. Cui princeps ad primum lapidem obviam ivit. Tum ubi congressi sunt, vexillum rubeum insigne, aurata cuspide, ex equo prius deosculatum principi tradit. Princeps itidem eques exosculatum accipit. Post in urbem ubi ventum est, principem cum vexillo ad portas pàlatii usque deduxit. Tertio ab hinc die in publicum colloquium venit, et primo principi aureas vestes, equos aliquot militares exornatos, sceptrum et diadema tradit. Deinde XXV viris trabeas ab Selimo missas dono dedit; tum uti singuli induebantur, principi fideles ut essent, nomine Selimi mandabat. Missus erat cum Mehemeto alius; huic alia mandata dederat Selimus, quae continebant, regem Poloniae conquestum esse, res plerasque Johannis consangvinei sui redditas non esse, quae jure sangvinis ipsum concernerent, et petere sibi restitui. Velle ergo se edoceri an rex Poloniae consangvineus fuerit, et quomodo, et an res paternae maternaeve essent: et an in regno acquisitae. Si enim ex regni emolumento constarent, nolle se illi restitui; sed mandare, ut thesauri regii in usus regni conserventur, item, ut copiam testamenti ad se mitteret. Fuerant quae rex Poloniae poscebat, argenti vivi seu mercurii centumpondia quadringenta ex fodinis feracissimis et ad quantamcunque copiam cumulatissimis montium Albae Juliae educta. Acerrimo studio pro iis per oratorem contendit, negantibus regni ordinibus ei competere. Sed neque regiam gazam, tanquam priscorum regum Ungariae, exportandam permissuros fuisse, nisi ab hominibus avarissimis tranquillitatem publicam redimere sese speravissent: neque erubuit ille rex ad barba-

rum provocare, novo atque primo inter christianos principes exemplo, quo sane facto apud barbaros non solum notam summae vilitatis atque avaritiae, sed irrisum se praebuit. Quod non abs re fuit ad posteritatem tradere, ut, quibus et qualibus regibus christianitas tum steterit, non sit occultum. Post XIV. diem oratores Selimi magnis muneribus datis dimissi sunt; primo enim sumptu magnifico ex fisco principis sunt excepti; octo numum aureum millia dono missa primario oratori, qui conquestus multa, quantum pro magnitudine et negotii et impensarum suarum, et dignitatis suae sperarat, se vero sua spe deceptum aegre accepit. Postera ergo die alii mille missi et argentea vasa aliquot. Alteri dati sunt mille et argentea vasa; reliquae multitudini Turcarum secundum uniuscujusque gradum dispensata sunt millia fere V. Expleri tamen prouti ipsi cupiverant, non potuerunt. Pro vestibus barbaricis, quas nomine Selimi publice distribuit, Christóphoro Bathory excepto et Francisco Forgach, munera, quod vehementer dolebat, dedit nemo. Jam a principio Selimus aegre tulerat Gasparis Beques ad Maximilianum profectionem; sed secundam ferre non poterat, quod etiam conditionum et tractatuum certus fuisset factus. Nam et Beques odio, ira, et indita levitate, nihil secreto agebat, et Germani prae elatione animi nihil tacebant; ut palam jam vulgo omnia praedicarentur. Igitur Tartarorum millia L ad Podoliae et Valachiae fines parata continebat; duarum Valachiarum principibus singulis XL millia imperaverat; ad haec magistrum equitum Graeciae in expeditionem transsilvanicam venire. Exspectabat jam, quid Beques esset relaturus ex Germania. Verum defuncto principe, et

statim Stephano Bathory, Francisco Forgach, et paucis ex principibus Albam congregatis, nuncium ad eum et litteras miserant, quibus denunciarant, principem esse defunctum; se vero atque regnum in ejus fide atque tutela constanter permansuros; petere se, ut sibi eligendi novi principis potestatem, quod antea pater concesserat, ipse quoque concederet, ac patris diplomata confirmaret. Cum his litteris Stephanus Vaida dimissus erat, mutatis equis. Selimus id gratum habuit, et lubenter petitionem admisit. Etiam Mehemetus summus purpuratorum, de singulis primatum ab nuncio percontatus, et nonnullorum etiam Turcarum, qui in bellis una militaverant, commendatione intellecta, Stephanum dimiserat celeriter, et Bathoreum in principem jam tum denunciari jusserat; statimque oratorem cum iisdem mandatis in legationem publicam dimiserat.

Ita Selimus bello abstinuit. At Tartari ne frustra domum redirent, missis ad regem Poloniae legatis, pactum ab antiquo stipendium, hoc est, viritim singulum numum aureum, et vestem pelliceam poscere. Rex tum deberi ex pacto stipendium, cum sibi militassent, vel servitium aliquod praestitissent, respondit. Hoc responsum illis satis fuit; statimque rapto agmine in Moscoviam *) praeter opinionem omnium impetum faciunt, tanta celeritate et tanto pavore, ut Moscorum dux, urbem ac regiam suam, quam Moscoviam vocant, relinquere, et procul cursim aufugere sit coactus. Tartari autem urbem populantur, depraedanturque et incendunt, ac longe lateque vagando im-

*) Istvánfi jegyzete: Non in Moscoviam sed in Pocuce irruperant.

pune vastandoque, praeter innumerabilem praedam, ad C millia mancipiorum abduxere; quorum pleraque Byzantium deportata, et in auctionem more turcico exposita; alia vero per pagos ab Tartaris distracta, vel vendita aut commutata oratores nostri conspexerunt, qui Byzantium profecti munera detulerant. Erant hi: Stephanus Tompa, Gregorius Varffalvi, et Michaël Giulay princeps legationis. Per eos Selimus novum diploma misit, quo Transsilvaniam et universam quondam Johannis ditionem Stephano atque heredibus suis perpetuo jure donavit. Jam res pacatae videbantur, sed hominum turbis assuetorum ingenia nondum quiescebant. Etenim Siculi, ut supra narravimus, in Johannem bellum moverant, et bello victi, servitute mulctati fuerunt; quippe populi antehac liberi, at ad omnem proditionem, si emtorem habuissent, semper venales. Vix ullus regum ab injuria gentis immunis esse potuit; et saepe miserandum in modum ad internecionem gentis multati iterum revaluere. Postremo Johannes domuit primum praelio; deinde duabus validis arcibus impositis, et levata illa licentia populari, qua tanquam bruta animalia sine imperio inter sese ferebantur. Eam adhuc expetebant, et in initiis posse aliquid se praestare confidebant. Ideo primores plebem agitare, tamen non aperte. Quam ubi incitatam vident: currere ad principem, sese excusare, dicendo: vereri se majora, ac fingere etiam ultro, tacite tamen omnes in unum consentire. Ubi non proficiunt, primi in sede Csik et Gergio concursione facta duces sibi deligunt. Fuere ad mille; et jam villatim proficisci, ac paganos invitos secum abducere; et paucis diebus multa millia confluere poterant. Princeps primo per litteras ac legationes eos ab nefario scelere dehortari; sed ipsi jam sibi

placere, et aliis imperare, non facere imperata videbantur. Itaque princeps ex praetorianis pedites et equites, ad arcem Udvarhel, altera item ex parte ad Gergenum, evocatos plerosque ex delectis ad belli usus peditibus, simul mandata ad omnes regni ordines dimittit, ipsemet quoque paulo post majoribus copiis sequuturus. Ita jam militem ante et a tergo oppositum habebant, et arces atque oppida circummunita; attamen temeritate ac rabie occaecati in perniciem praecipites ruebant, et secum alios trahebant. Siculorum primoribus, licet se paratos ostenderent, imperare non est visum, ne mandatum coëundi, in facinus verterent: tamen aliqui ultro militibus aggregantur. Nox erat, et ex pago exercitum movere volebant; contra milites, in pago per noctem adoriri; ac concursu (tertius dies Octobris erat) inopinato ab utrisque facto, pugnatum est acriter, victaque plebs Siculorum, multis caesis, pluribus dilapsis, et per notas calles viarum in Moldaviam profugis; multi quoque post praelium capti et capite multati, supplicio a perduellionis reis publice sumpto. Haec sunt, quae fere per Ungariam hoc anno gesta sunt, mixta, ut fere nunquam res humanae sunt perfectae.

Nunc animus ad pugnam navalem me rapit, praeclaram certe, ut unum hoc nostris temporibus primum laudandum, primum praedicandum contigisse jure meritoque videatur. Triste quidem bellum, laetum finem obtinuit. Cyprus insula erat amissa, in Dalmatia tria oppida. Corcyra et Cephalenia direpta, populata, ac evastata, Famaugusta oppugnabatur acerrime; denique in tanto res christianorum erant discrimine, ut de reliquiis et de salute Italiae jam dubitandum videre-

tur. Quae christianos ita incitabant, ut supremam tentandam omnino fortunam judicarent. Nec voto Deus opt. max. abfuit. Jam primum Veneti indignabantur Hieronymo Zanio praefecto classis (generalem vocant), quod annonam non curasset, quod quaestui privato operam dedisset, quod pecuniam publicam avertisset. Igitur non exspectarunt ut rediret, sed Marcum Quirinum mittunt, atque per eum vinctum in compedibus una cum plerisque aliis nobilibus venetis trierarchis, qui non pro reipublicae usu rem gessissent, adduci curant. Deinde ad novam expeditionem animum adjiciunt, et novo ineunte anno imperatorem classis Sebastianum Venerium et novos trierarchos eligunt. Portoria, vectigalia, censusque tam urbanos, quam suburbanos duplicant. Famaugustanis obsessis auxilia supplementorum tam militum quam annonae decernunt. Quae Quirinus impigre feliciterque maturata navigatione praestitit. Ubi XVI. Febr. lustratis militibus IV millia militum numerata: Italorum DCCC, civium et agrestium millia III, Epirotarum ducenti. Byzantii autem classis longe maxima instructa est, exercitus navales ac terrestres expediti. Et primum in Cyprum magna auxilia classe transportata sunt; quia Selimus summa ope nitebatur, ut Famaugustam quam celerrime obtineret, quae per hiemem arctissime obsessa acerrime oppugnabatur. Veris quippe initio Aly bassa cum octoginta triremibus appulit, et auxilia deposuit, relictis XXX navibus isthic, quae ex Asia minore et Syria ad convehenda omnis generis auxilia continuo commearent; quum interea innumerae naves ex circumvicinis provinciis ac portubus confluerent. Laborabatur utrinque ac munitiones parabantur; sed Turcae immensa quantitate lanae ac materiae congesta,

apportatis etiam Nicosia novis machinis, aggeres altitudinem murorum superantes, montiumque speciem habentes, fossasque undique, celeritate summa, mirandisque operibus circumduxerunt. Decem erant hujusmodi munitionum genera, et in his IIII et LX majora tormenta aenea, et eorum quatuor ex immensa magnitudine basilisci vocati. Inde complures dies tormentis certatum. Et simul fossae quoque omnigena materia impletae, et desuper ex saccis lana atque bombyce repletis, munitiones superantes altitudinem murorum, adversus machinarum pilas ex nota arte construunt. Oppidani contra terram egerere, munitiones impedire; si saccum miles rapuisset, numus aureus pretium erat. Sed necquicquam omnia tentare. Eodemque tempore hostes cuniculos in plures partes egerunt; quorum aliis e contra obviam itum, alii reperti non sunt. Et hactenus oppidani crebras excursiones ac praelia ad munitiones et stationes hostium fecere. At XXI. Junii cuniculis inflammatis oppugnatio secuta est acerrima; altera item XXIX. ejusdem mensis; in quibus ambabus fortissime ab oppidanis hostes rejecti sunt. Exin septem alias novas munitiones prioribus similes superaddunt; novisque ac pluribus tormentis eas implent; et jam octoginta tormentis majoribus omnia loca, omnesque munitiones oppidanorum, quas subinde novas conficere cogebantur, continuo feriebant, neque operis faciendis, neque quieti vacuum tempus permittebant. Saepe intra unam noctem atque diem V millia pilarum ferrearum fulmina numerata sunt; jam circummuniti innumeris munitionibus, tanquam castellis, amissis moenibus ac propugnaculis omnibus in novis munitionibus sese defendebant. Et ubi plurimum aut praesidii aut munitionis

superesset, ibi hostes cuniculis actis et apertis igni missili et ferro plurimum persaevire. Contra haec christiani, quibus artibus fallebantur, iisdem et ipsi hostes fallebant, et longe majore eorum caede; oppidanorum tamen durissima longe conditione, quod in summa paucitate suorum laboribus ac pervigiliis pene confecti, semper aliquid perdere, et amissis aliquot munitionibus ad interiores retrocedere partes, et alias atque alias incredibili labore atque studio omnis sexus et omnis aetatis, pro illa copia, quam calamitosa urbs praebere poterat, lana, bombyce, centonibus, ciliciis, lineis denique vestimentis congestis, ex usu militiae reparare cogebantur; attamen omnes immensa vi hostium eorum conatus exsuperante, sequutae sunt quatuor oppugnationes, quatuor diversis temporibus ab mari, ab terra, omnibusque locis, et omnibus hostium viribus, multitudine copiarum, obstinatione, diuturnitate, contra ab christianis spe, animo, viribus majoribus, quam pro numero longe maximae ac admirandae; cum tantilli, tot homines, non jam e munitionibus, sed in aperto adversis tantum corporibus, continuo labore, vigiliis, adhaec inedia, siti, ardore, plagis, ac morbis attriti, tam innumerabiles copias hostium, tam frequentes oppugnationes, egregie sustentarunt. Et tamen animi nondum deficiebant; sed deficiebat copia rerum omnium, quicquid erat humani victus, consumptum; etiam equi, feles, asini; quibus comestis summa rerum ad victum necessariarum, aqua et fabae restabant. Sed pulveris tormentarii sola septem non amplius vascula. Et adhuc Mustapha majoribus ac pluribus perpetuisque laboribus, ruinis, ac machinamentis, extrema vi novam oppugnationem parabat. De ea re Selimum certiorem facit, et diem quoque adscribit.

Selimus ex consilio summi pontificis (muphthi vocant) et antistitum, justitium ac supplicationes publicas, quas extra urbem in certis locis religiosis facere mos est, indicit; concursusque universi populi innumera frequentia ad supplicationes fiebat. Et eodem tempore nuncium expugnatae Famaugustae accepit. Vi enim dolum quoque Mustapha adjecerat; triremes et naves omnes in altum instructas dimisit, vulgato rumore suis auxilia missurum, qui in propinquo cum christianorum classe praelium inituri essent; tum displodere tormenta omnia jubet, et quae in praelio agerentur, repraesentare; dein navibus ostentatis et editis laetitiae signis, victas christianorum classes, Johannem Austrium captum significabat. Hisce ergo difficultatibus victi, consensu omnium conditionibus honestis finiendum bellum statuerunt. Calend. Augusti induciae factae; postero die obsides utrinque dati et accepti; tum conditiones firmatae, ut salvis personis, armis, rebus, quinque tormentis aeneis, ac equis tribus, in Cretam insulam securo commeatu deportarentur; Graecis autem sua patrimonia, civitas, leges, ac ritus conservarentur. Deinde triremibus aliquot, et navibus aliis in portum adductis, milites conscendere. Die V. Augusti Bragadenus cum Astore Baleono atque aliis ducibus egressi, ab Mustapha in tabernaculo, depositis ante fores prius armis, non ingrato vultu, ut apparebat, recepti et sedere jussi; variisque ultro citroque habitis sermonibus, injecit Mustapha stantibus induciis Bragadenum Turcas captivos, quod tamen ita non erat, interfecisse. Et repente se in pedes projiciens, vinciri omnes, cum ipsi armis carerent, jubet. Dein singillatim educti ante tabernaculum, ipso insectante, frustatim dissecti. Bragadeno

morte machaeris cruentis saepe intentata, aures tantum abscindi jussit, et in terram prosterni; prostratoque convicia jacere, tum Christum salvatorem exprobrare: Ubi, inquit, Christus? cur non te eripit? Inde in ceteros quoque milites pari ratione saevitum est. Postridie Mustapha civitatem invisit, et Theupdum adhuc in civitate remoratum suspendit. XVII. Augusti (dies Veneris erat, qui festus Turcis habetur) Bragadenum ad singularum loca oppugnationum circumducit, et in singulis binas corbes terrae sursum ac deorsum ferre, et quoties eum praeteriret, terram prostratum deosculari jubet. Inde ad mare deductus, et in sellam collocatus, ad praetoriae antennam attractus, et in spectaculum ostentatus est. Retractus hinc in forum publicum, spoliatus, et palo ferreo alligatus, mirum quam crudeliter, et dictu quoque immane, pellem detraxere: detractam stramine opplevere, et ad triremis antennam alligatam per omnes portus Syriae circumductam ostentavere. Ipse vero constantissimo atque infracto animo, violationem primum fidei objectans, deinde ad pietatem compositus, ad Deum preces effundens, fortissime ad ultimum usque spiritum omnes cruciatus superavit: optimus civis, fortissimus miles, sapientissimus dux. Summa omnium hostium millia CC constituebat; ex his, qui in stipendiis militabant, LXXX millia, item janiciarorum ex Asia, Syria et Constantinopoli deductorum XIV millia, voluntariorum LX, quorum tanta copia confluxerat, quod Mustapha divulgarat Famaugustam incredibilibus opibus longe Nicosiam excellere. Diebus LXXV (tot enim dies oppugnationes majores duraverant) pilarum ferrearum millia quinquaginta supra centum ab oppugna-

toribus numerata sunt. Expugnata Famaugusta Cyprus omnis simul in potestatem hostilem venit.

Eodem tempore Pertaff bassa cum ingenti classe Mare Superum atque Inferum tenuit, circaque omnia Apuliae, Calabriae, Neapolis littora, omnesque portus et insulas Venetorum depopulando,vastandoque, arma cum magno omnium populorum terrore circumtulit. Tum terrestres quoque copiae, duce Hazon bassa filio Mehemeti summi viziri, per omnem oram Dalmatiae Epirique circumfusae: et pleraque oppida Venetorum depopulata atque incensa. Buduam, Antivarium, atque Dulcinium expugnavit, ac magnis praesidiis firmavit. Catharum oppugnavit tantum, et cepisset, si discordia ducum non fuisset; siquidem oppidani Pertan bassae sese dedituros denunciarunt; ille vero, ne sui laboris fructus alteri praeripiendos permitteret, oppugnatione destitit. Tandem Romae foedus ictum est inter Hispanum, romanum pontificem, ac Venetos, promulgatumque publice, ac legati circa omnes principes christianos ad communem societatem ineundam dimissi. Johannes Austrius, Caroli V. ex concubina filius, universae classis imperator est designatus. Itaque Augusto mense tres classes instructissimae, milites praestantissimi, voluntariorum etiam maximus numerus, tres imperatores, summam Johanne obtinente, in Sicilia convenere, et consilia de bello gerendo contulere. Interim tamen Veneti gravissimo senatusconsulto facto, urbem ad omnem fortunae eventum munire statuerunt, firmatis circa portubus, magnis praesidiis ac munitionibus. Ad Chiozam fauces portus obstruxerunt submersa nave ingenti. Ad Venetias duas fauces Adriatici, alteram ad Metamauchum in decimo ab urbe milliario, alteram ad littus in quinto, castellis

munitissimis constructis, innumeris machinis et militibus firmant; et quod promontorium inter fauces ambas, denum circiter millium longum, latum alibi unum, alibi duo existit, equitatu et peditatu duce Sfortia Palavicino implent. Selimus autem hactenus Byzantii; at tanquam victoria potitus, terras atque maria prostrata ac prona jam sibi pollicens, bellum in aestatem proximam etiam terrestri ac personali expeditione summa vi moliebatur; ac cum aëris, qui pestilentiales morbos tum generabat, tum copiarum causa, Hadrianopoli hiemare statuerat. Septima die Octobris (et forte eodem die navali praelio certabatur) cum innumera equitum ac peditum multitudine egressus est. Et in itinere sudo coelo, levi vento exorto, ter tiara capite delapsa, ter reposita. Etiam equo prolapso, ne caderet, a proximo est sustentatus. Ut autem sublevatus est, quaesivit hominem, et jussit illico decollari, hastaeque affixum caput sagittis transfixit; fato haud dubie denunciante, quae jam fors volvebat.

Jam imperatores christianorum, uti primum convenissent, et navali praelio cum Turcis dimicare decrevissent, nihil sibi inauspicato faciendum rati sunt; quin potius memores christiani nominis, coeleste auxilium esse implorandum, et a numine divino opem petendam. Itaque ante profectionem publice nuncupatis votis, quod summa pietate pro salute reipublicae christianae fiebat, Deum optimum maximum, suis noxis sacerdotibus confessis, erratisque expiatis, atque sacro Christi corpore sumpto, exorarunt; atque id a toto exercitu uno eodemque tempore pie faciendum curaverunt; hisque rebus rite peractis, tanquam divino praeeunte lumine, simul juncti omnes e portu messinensi solverunt, et certo consilio nihil de praelio dubitan-

tes, ad hostem perrexerunt; qui pervagato toto mari, lustratis omnibus portubus, attentata Creta insula, Cythera, Zacyntho, Cephaleniaque insulis evastatis, et Corcyrae suburbiis incensis, expugnatis aliquot Epiri oppidis, Cypro universa in potestatem redacta, non aliter quam in propria pene terrarum orbis possessione, christianorum rebus illudebat. Sed cum christianos de pugna navali cogitantes, atque id jam in animo habere audivisset: in Graeciam reversus, in corynthiacum sinum invectus est, et ex Achaia et Pelloponeso praestantissimos milites evocatos ad XIII millia, praeter numerum legionum, in classem imposuit, et ex praeteritarum eventu victoriarum alacer atque laetus, ultro pugnam deposcere; nec christianos arma armis conferre, classes classibus conserere ausuros credere; denique contèmnere; sibi certam victoriam persuadere. Qui e contra jam parati et ultro quaesituri ubicunque reperturi essent, ad duellum ibant; et corporibus atque animis, classibusque ad omnem fortunam praeparatis, ad unam rei summam, ut acie dimicarent, magno promptoque animo properabant. Johannes enim Austrius, aliquot ante dies et singulos et universos, quid quemque agere, quo loco stare, et pugnare vellet, quae signa, quos ordines observarent, quas partes pro se quique fortiter gererent, et curarent, diligenter docuerat. Ita ab Corcyra ad Cephaleniam et ad Oxias secundo vento delapsi, ad Echinadas exploratis itineribus VII. die Octobris pervenerunt.

Habuerat classis turcica stationem ad Naupactum; et primi speculatores ex malis, eodemque tempore ex terra, classem turcicam, nam et ipsa speculatores praemiserat, in alto consistere significarunt; quae jam instructa et parata erat. Et mox superatis

quibusdam promontoriis ad fauces sinus corynthiaci inter Naupactum et Patras, pari fere utrinque distantia, ambae classes sese ostenderunt. Tum Austrius dato ex sua praetoria signo, singuli pro se quisque parati ordinem sortiri suum; ipse vero conscenso lembo, totam classem circumivit, atque singulos hortari, monere, animare; nec erat difficile praestantissimos duces, instructissimam classem in ordinem cogere. Sex maximae formae naves Venetorum erant, remis itidem, sed velo magis agebantur; nam ex duabus formis compositae, propter longitudinem rostratarum speciem habebant, propter altitudinem onerariarum. Harum singulas singuli duces remulco traxerunt, et quisque ante suam aciem in frontem collocarunt. Consilium erat, ut hae ordinem et impetum hostium cum mole sua, tum multitudine aenearum machinarum (quod et factum est) frangerent. Post has in media acie tres imperatores, medius inter eos Austrius, contiguis inter sese navibus, dextram pontificio, sinistram veneto obtinente, stabant. Erant in media acie LXI rostratae; dextrum cornu Johannes Andreas Auria regebat, sinistrum Augustinus Barbadicus, singuli III et L rostratis; postremam eandemque subsidiariam aciem XXXIX rostratarum Alvarus Bazianus, neapolitanae classis praefectus, curabat. Hoc ordine pedetentim in pugnam, medio fere diei procedebant christiani. Turcae quoque in eundem fere modum (non, ut solent, lunari forma) ordines exaequarant: mediam aciem mediae aciei, cornua cornibus opposuerant, et dux duci erat oppositus; ac post praetoriam Pertaff bassae, aliquot auxiliares pro subsidio naves erant collocatae. Ubi prope hostem ventum, Johannes pugnae signum canere jubet; ipse suos ad-

hortari atque incitare; denique in genu prostratus, passis manibus, una cum omnibus suis supplicationem ad Deum fundere. Idem singuli duces singulis in navibus fecere; statimque tormenta eminus, primum e majoribus navibus intonare haud ita magno hostium periculo coeperunt. At Turca aciem adversam multitudine navium, qua praestabat, ita extenderat, ut dextro evecta cornu amplecti et circumire laevum cornu christianorum posset; quamquam non lunari forma, ut alias, tamen quod semper solet, multitudinem paucitati objectans, tum quoque conabatur. Quod ubi Bragadenus, qui laevum curabat cornu, vidit, concitatis suis navibus, et auxilio navis majoris, disturbatis ordinibus, hostium consilia antevertit; tum in dextro Johannes Andreas Auria capessit pugnam, et eodem tempore Austrius, praetoriae navi, in qua Pertaff bassa*) erat, suam objicere jussit. Jam totis classibus pugna conserta, simul ab omni parte acerrimo omnium consensu praelioque dimicabatur. Ab christianis sex maximae formae naves, quae ingentem stragem edebant, rostratae ducentae et quinque pugnabant; ex quibus Hispanorum LXXX, pontificis XXII erant; XXV actuariae; militum et tormentorum multitudine militariter armatae ceterarum cursum, quod velis tantum agerentur, non aequarant. Hostium classis CCC navium fuit (lembi, celoces, et id genus minora navigia ambarum partium non annumerantur); naves ab navibus, milites ab militibus, duces ab ducibus, robore, peritia, ardore haud discerneres. Sed Turcae, ut navium multitudine et hominum vincebant: ita genere maximarum navium et ar-

*) Istvánfi jegyzete: Aly bassa.

morum vincebantur; siquidem sex navium ingentia robora, tanquam castella, et primum hostium impetum, procella innumera pilarum omnis generis, non exceperant modo, sed etiam contuderant, et ordines solvere coëgerant. Et cum de summo loco, tum ab prora, ab puppi, ab lateribus, eodem tempore in subjectos saeviendo, certo ac destinato ictu, fragore ingenti, trepidatione summa, atque indubitato exitio, quam percussissent, plurimas quassabant, atque deprimebant. Arma porro armis minime comparanda. His enim thoraces ferrei, plerique sclopetorum pilas spernentes, illis scutum coriaceum, arcus, et paucis sclopeta; tum incurvi enses, si vulnerarent, non tamen conficiebant; at spathae ut quemque transfigebant, interficiebant; ut facile appareret, plus in armis et virtute, quam in multitudine auxilii esse. In summo pugnae ardore nunciatum Austrio ab prora ad puppim est, praetoriam Pertaff bassae *) expugnatam, et jam milites intrasse, mediamque hostium aciem inclinavisse; item victas jam aliquot naves, et vinci alias. Illico Austrius victoriam clara voce inclamare jubet, et simul praetoria hostilis in potestatem redacta est. Rupta media acie, qua parte maxime laborare, et multo majorem hostium numerum videt, ad dextrum cornu cum sociis duobus imperatoribus flectit; ut quamque offendunt, aut quassant, aut mergunt: nonnullae vero tam sociorum clade, quam suo periculo territae, remittere praelium; contra nostri instare, et semel laxatas vincere, capere, mergere. In sinistro cornu exaequato praelio omnium adhuc acerrima erat pugna. Sed Turcae posteaquam mediam

*) Istvánfi jegyzete: Aly bassae.

aciem ruptam, praetoriam Pertaff*) bassae captam, alias circumventas, et jam Austrium ab dextro revertentem contra se videre: expansis raptim velis (erat autem secundus ad orientem ventus) fugae se, et in his Horuch Aly Algerii prorex, mandant; qui jam ab Austrio, victoria nequaquam dubia aliquantum insequuti, beneficio secundorum ventorum plenis velis evasere. Sed id ne fieri ab aliis posset, provisum et prudentissimo consilio prospectum est; quippe Austrius concitat naves velis atque remis, quam maxima potest celeritate, una cum imperatoribus sociis, etiam Johanne Andrea Auria et Alvaro marchione sanctae crucis conjunctis, et ab alto omnes naves, ne ulla evadere posset, octo tantum agilitate praestantioribus dilapsis, excludit. Turcae cum se circumventos viderent, atque evadere desperassent, plurimas naves in terram impulerunt, et ex eis plerique fugae praesidio dilapsi sunt. Captae C et XC, XX incensae, XXV demersae, pleraeque item aliae in fundum mersae numerari non potuerunt; paucae admodum ex omnibus evaserunt, et ex ducibus Horuch Alius Algerii prorex, Pertaff bassa imperator classis et gener Selimi**), jam tum inclinata victoria unico lembo, fugae praesidium arripientes sibi consuluere. XVI millia hostium caesa; capta quinque, ex his duo Aly bassae ex purpuratorum numero filii; praeda omnis generis ingens; item argenti atque auri vis immensa; christianorum mancipiorum XV millia in libertatem vindicata. Naves christiano-

*) Istvánfi jegyzete : Aly.

**) Istvánfi jegyzete : Non fuit gener Selimi, sed fuit sorore Solimani genitus.

rum fractae sunt VII. Sebastianus Venerius imperator venetae classis, poplite sagitta convulneratus; Augustinus Barbadicus legatus oculum sagitta transfixus interiit; et ad IV millia ex tota classe desiderata, totidem fere vulnerata. Ex navibus CXVII, ceteris ad reficiendum ineptis; captivorum millia tria et quadringenti nonaginta sex, plurimis inter milites et duces distractis, in divisionem venerunt. Philippo Hispaniarum regi ex omni praedae ac spoliorum sortitione semis; alterius semissis trientes, duae Venetorum reipublicae, una pontifici obtigit.

LIBER VIGESIMUS SECUNDUS.

In partitione nobiliorem partem spoliorum, et majorem, triremium praesertim Johannes Austriacus Venetorum facili indulgentia, non tamen sine eorum offensione obtinuit: cum ad exaequandam classem venetam, manifestam aemulationem prae se tulisset. At Veneti, ut et numero et robore se praestare ostenderent, subductis captis navibus, LX novas praeter veteres exornarunt. Accidit etiam haud parva offensio inter Austriacum et Venerium, propterea, quod is injussu Austriaci nuncium victoriae Venetias praemisisset; deinde quod duos hispanicos milites reos capitis damnatos securi percussisset. Itaque cum in collegio imperatorum esse amplius non sustinuisset, Veneti novum imperatorem classis Jacobum Fuscarenum crearunt, Venerio autem extraordinariam classem, cum imperatoria potestate attribuerunt. Victoria navalis prout insperato accidit, ita etiam omnibus, sed praesertim Venetis, gratior fuit: cum in eas consiliorum angustias redacti fuissent, ut nullum prorsus consilium expedire possent: contra unum illud, modo non vicis-

sent, miserabile futurum viderent; quando hostem serpendo longe lateque et atterendo opes, ad interiora penetrare posse crederent. Sed tamen praeterquamquod maximo metu liberati sunt tam ipsi, quam socii, ex tanta victoria ad imperium sociorum adjectum est nihil : propterea quod multis aut amissis aut sauciis, nullo terrestri exercitu fultis vires non suppetebant. Etenim hostis potentissimus plurimis simul exercitibus alendis par, magistrum equitum Graeciae cum exercitu maximo et victore in finibus semper habuit; quicquid vero terrarum vel in mari vel in continente fuit, praesidiis maximis firmatum ex usitata disciplina fuit. Deinde hibernum etiam tempus appetebat. Cum igitur nihil amplius in mari agi posset, deductis classibus Veneti praeter supplicationes nihil in publico ad laetitiam majus ostendere. Prudentissima enim civitas prospera atque adversa moderate ferre solita est. At collegia artium et negotiatorum ludos et spectacula diversis in regionibus urbis magno sumptu ediderunt. Hispanus quam splendididissimum potuit, Messinae triumphum egit. Sed Pius V. ac senatus populusque romanus Marco Antonio Columnae imperatori suo triumphum longo intervallo repetitum decreverunt; triumphavitque Romae veteri more. Pertaff bassa Byzantium fuga reversus, nullo majori supplicio, quam loco motus, perpetuaeque ignominiae nota affectus, solitudine, et moerore brevi exstinctus est.

Ea clades post natum nomen turcicum maxima in mari censebatur. Sed Turcae nacti et hibernum tempus, et proximum ver vacuum bello, classem impensissimo studio repararunt, cum ex innumerabilibus tum transmarinis, tum europaeis provinciis, navarchos sociosque navales conscripsissent, et materiam omnigenam celer-

rime congessissent.Qua in re tantus erat ubique omnium ardor et celeritas, ut plerique primarii viri, et feminae ex sulthanorum familia ex privata pecunia certatim plurimas triremes exornassent. Ipse Stephanus Bathor a Selimo monitus, ut pretio cannabim conficiendam curaret, mille centum pondia gratuito Lippam secundo Marussio misit. Quod ei gratum fuit. In tanta enim clade cum multa essent necessaria, quae summa celeritate erant paranda, nihil tamen supra solitum provinciis et regnis imperatum est, cum liberali pretio omnia compararentur. Classis ergo CCVIII navium omnis generis instructa est, adjuncto ei terrestri quoque exercitu, duorum ducum maxime ductu, Siausii et Huzaymi, quorum hunc Selimus ex magistro equitum Graeciae absentem in sex viros tum legerat, et sexvirali potestate provinciae praefecerat : illum ex praefecto praetorianorum magistrum equitum dixerat. Interea orae dalmaticae Venetorum praefectus Sarra Martinengus, cum tribus peditum millibus Castellonovum cum tentasset,auxiliis Turcarum celerrime accurrentibus facile retrocessit. Ut tamen ad sua tuenda potius Venetos cogerent, quam ut invadere eorum fines auderent, simulque obsidione Catarenos premerent: castellum ad Catharum exaedificarunt. Exin Pius V. moritur, et Gregorius XIII. creatur; in quo temporis haud multum absumtum est. Sed tamen vis belli refriguit. Hispanus belgico bello implicitus ad Messinam classem tenuit, missis XXV triremibus Corcyram; quo jam veneta classis et pontificia convenerant. Marcus Antonius Columna universae classis, in absentia Johannis Austriaci, ex conditionibus foederis imperator, cum frustra diu exspectasset conjunctionem classis hispanicae, et turcica portus atque maria

jam teneret: statuit propius eam accedere, et si fieri posset praelii fortunam ex commodo capessere. Itaque cum triremibus CXL, et galeaciis VI, navibus onerariis XXII, circa Calend. Augusti Corcyra solvit, intellexitque ad insulam Cytheram, Horuchalium cum CCVIII navibus ad Malvasiam esse, non detrectantem praelium. Sed ille tamen cum galeaciis ad manum venire nolebat, quae tot castellorum vice praeteritam cladem intulissent. Cum ergo classes in ordinem redactae, hora tertia diei sese conspexissent, Horuchalius arte utendum ratus, si forte ex superioris victoriae fiducia christiani cum triremibus solis congredi auderent, adversis ad hostem proris paratus, si absque galeaciis decertandum foret, plus retrocedebat, quam illi progrediebantur: propterea quod galeaciae et naves onerariae remulco tractae ceterarum cursum aequare non poterant, et eas relinquere, quod Turcae numero triremium praestarent, consultum non videbatur; id quod tanta ab illo arte institutum fuit, ut et propter solem adversum in oculos hostium incidentem, et pulverem bombardicum, quem studio edebant, nisi tarde cognosci ab nostris non potuit, nocteque appetente redire in portum potuerint.

Cum autem neutram classem diffugere praelium appareret, tamen aliam alio consilio innixam, ita ut neutra quicquam temere committeret; utque non classis modo cum classe, sed virtus cum virtute, prudentia cum prudentia contenderet: sese insectabantur, et suis consiliis mutuo se petebant. Huruchalius ergo, ut classem christianorum conspexit, nulla ibi cunctatione usus est, sed audacter cornu dextrum, et mediam aciem longius produxit, sinistro cornu terram

versus (quem portum coturnicum*) vocant) aliquantum praecedente; hoc ordine naves turcicae L passus a sese distantes procedebant, eo consilio, ne si densati ordines forent, certiores bombardarum ictus in classem inciderent, ut priori praelio experti fuerant; tum ut intra navium certa spatia hostiles reciperent, et pauciores a pluribus simul circumvenirentur, cum numero longe superarent. Eodem ergo modo et a christianis ordines exaequati sunt. Et ubi cornu sinistrum hostilis classis propius accessit, Superancius, qui dextro cornui praeerat, cum duabus galeaciis et XXXII triremibus dextrum cornu promovit. Cum vero post tormentorum mutuas displosiones tam prope invicem accessissent, ut omnes cominus pugnandum sibi crederent, cornu hostile repente se recepit: Superancio ardentius insequente, cum sero intellexit se cum VII navibus relictum, et parum abfuerit, quin in XX hostiles inciderit, quae ceterarum terga claudebant; aliae enim praecipitis fugae nullam aliam, quam dolum, ut erat, causam rati longius insequi timuerunt. Interea media acies et cornu dextrum hostium, ab media acie, et cornu sinistro christianorum cum procul abesset, qui ob galeacias, navesque onerarias lente admodum procedebant: versus sinistrum suum et dextrum christianorum cornu iter inflexit; receptisque in ordinem suis, duae praetoriae insignibus funalibus conspicuae, cum aliquot triremibus ad recipiendas X triremes, quae speculatum profectae sine auxilio ceterarum tuto reverti et conjungi non poterant, occurrebant. Quarum praetoria-

*) Istvánfi jegyzete: Porto delle quaglie. Videndum quomodo latine dicatur.

narum ad alteram Angelus Surianus cum sua trireme animose invectus est, et Superancius galeaciam duce Antonio Bragadeno, ab Johanne Bembo remulco tractam ante se agi jussit. Ibi, cum ab sinistro cornu, hostilis exercitus media acies haud multum distaret. ab hocque dextrum cornu, repente incitato cursu impetuose invehebantur: cum nostri se ad mediam aciem fuga receperunt. Superancius autem cum Bragadeno et tribus navibus Suriani, Mocenigi et Bembi navarchorum perstitit: quamquam ab aliis, ut saluti quam decori potius consuleret, moneretur. Sed hostis, ut, si nostris audacia cresceret, eos extra ordinem pugnare cogeret, iterum in suam stationem consulto reversus est. Horuchalius eo die boni imperatoris laudem tulit; quando et exercitum prudentissime ordinatum in aciem produxit, et Superantium in manibus prope existentem elabi sustinuit. Quis enim neget summa prudentia gestum factumque, ut bis pene justo praelio congressus, et magnarum navium concursum mira arte declinaret, et cum triremibus, si christiani ad manum venire auderent, provocando lacessendoque fortissime dimicaturum se, certamenque initurum declararet? Etenim et decus egregium, dignum imperatore reportavit, et vires superesse ostendit, et in superioris praelii fortuna imperatorem prudentiamque defuisse. Columna, cum ad hostis arbitrium, quod est stultissimum, pugnare abstinuerit, peritus dux habitus est; qui cum videret illum cum minoribus solis ad magnarum navium certamen nequaquam venturum, neque se vel in terra urbem locumque ullum expugnandum copias habere, etiamsi exarmaret classem militibus expositis, quod tamen periculosum erat et nequaquam committendum, ut cum Johanne Austriaco vires conjungeret,

majoribusque copiis bellum restaurarent, Corcyram abscessit.

At posteaquam bellum belgicum et tumultus gallicus aliquantum resedit, ut mox dicemus, Johannes Austriacus die Septembris decimo ex Sicilia solvit, cum classe CLXX triremium, absque navibus majoribus; conjunctisque ad Cephaloniam classibus, universam classem eduxit, eodemque tempore ordines distribuit; et ex artis militaris usu exercitum in praelii formam composuit. Ita explorata hostium classe, quae in portu Navarino stabat, eam improviso adoriri statuit. Sed illa ab speculatoribus certior facta ad Modonem in duodecimo milliario distantem se intulit. Hujus tamen, non tanquam consilii, sed tanquam facti, ac si confectum bellum esset, et hostes profligati, fama evolavit. Et Maximilianus ad summae laetitiae signum in solennibus supplicationibus, tubicinum et musicorum concentu, et campani aeris sonitu, et tormentorum displosione laudationes decantari jussit. Eodem exemplo in confiniis idem factitatum est, cum celebri omnium festivitate. Etenim id, quod omnes summe desiderabant, omnes facile credebant; praeterea ex tantorum principium unione, et superioris victoriae spe, quod alias contigerat nunquam, omnia jam posse, et quod modo voluissent, contingere quoque certo persuadebant. Vulgo Dardanellas et Byzantium sibi proponebant: ubi si christianorum signa tantum intuerentur, relicta Europa Asiam petituros hostes protinus praedicabant, et litteris mandabant. At imperatores quonam modo bellum promoverent, in consultationem venerunt; placebat enim operae pretium aliquod praestare; alii siquidem collem, qui portum defendebat, expugnandum, sed is CCCC tormentis aeneis, et magno prae-

sidio firmatus erat: oppidum alii volebant, et duas triremes colligarant, cannonesque octo imposuerant, apparebatque ab mari, debili muro et nullo aggere munito perrumpi posse, si attentarent. Sed praesidii magnitudo, classis propinqua, simul tempestas exorta, conatum impedivit. Omnium effectu facillimum visum est Navarini expugnatio; quamquam et praesidio munitum et ascensu difficile in edito monte situm videbatur: tamen ne operam perdidissent, et portubus recipiendarum classium christianarum opportunissimis potirentur, tentare statuerunt, praesertim Fuscarino imperatore veneto persuadente. Itaque expositis per noctem italicis militibus tribus millibus, hispanicis mille, tormentis majoribus XII, illius expugnationis negotium principi parmensi attribuunt. Ea die quae est sequuta, tanta pilarum ferrearum est tempestas emissa ex arce, ut tormenta christianorum ex usu collocari non potuerint; et eam ob causam per noctem id fieri Parmensis ratus est: cum alia tempestas sequuta ventorum et pluviarum frigidissimarum, non terrestrem modo expeditionem, sed classem universam ea nocte vehementer turbavit; qua re id etiam accessit, quod cibaria militibus deponi non potuerint; tum ut incalescerent, siccarenturque, quia tabernacula, quibus tecti ab injuria tempestatis fuissent, non habuerant, materia eos deficiebat. Quae omnia duces vehementer permovebant; sed etiam magis id, quod transfuga ex classe turcica retulit, praecursores hostilis exercitus ad IV millia Modonem pervenisse, exercitumque cum duobus ducibus Siausio et Huzaimo haud procul abesse. Itaque eos Johannes Austriacus descendens consolatus, ex praesenti copia, quantum potuit, recreavit; eodemque tempore conspexit auxilia equitum et pe-

ditum, quae arcem per adversam partem nullo ab nostris impedimento subintrarunt; quas ob causas impedimentis tormentisque per noctem impositis, in exortu lucis, cum jam milites conscensuri essent, hostis exercitus affuit, nec dubitavit animose concurrere. Sed magna pilarum procella ex classe submovebantur, sine notabili utriusque exercitus damno, praeter paucos desideratos, non magni nominis viros, cum tormenta aenea ipsi quoque ad fauces ipsius portus advexissent, quibus classem damno proculdubio affecissent, nisi solvissent; eodemque, quo die superior victoria parta fuit, proposito ad pugnam signo, acieque instructa et parata, maritimam oram legebant, credentes praelium consertum iri. Etenim ex Zacyntho insula navem onerariam venientem Horuchalius cum conspexisset, ad excipiendam illam triremes misit; et alias super alias mittebat; erantque naves amplius XL egressae, jamque tormentis majoribus oppugnabant. Ibi Johannes Austriacus Columnam praecedere jubet. Alvaro mandat, ut intercluso itinere, quominus cum ceteris conjungi possint, impediant. Ipsemet Modonem extra majoris tormenti jactum accedere statuit, ubi Horuchalius e portu educta et ad aciem exornata classe se continebat. Qui illis mature revocatis intra ordines suos salvos recepit, praeter unam triremem Mehemet begi, nepotis illius Barbarossae, qui animo inter omnes feroci atque elato, aliquam sibi, quae prior obtigisset, ex christianis triremibus deposcens, cum Alvaro fortissime congressus est, doloque servili, non armis hostilibus victus, ab servo christiano, domini saevitiae infenso, percussus interiit: et triremis capta, occisis propugnatoribus, christianis CCXX libertati restitutis. Inde Johannes

Austriacus Zacynthum insulam petens post Idus Octobres ad promontorium Gomenicium pervenit, et tandem Messinam abscessit. Interea ad dalmatica oppida in ora maritima excursiones factae sunt ignobiles, et nulla prorsus memoria dignae, cum praeter oppida maritima nihil in ditione esset Venetorum; ab quibus tormentis ipsis Turcae facile submovebantur. Et cum italici equites et pedites in eo genere bellandi et excurrendi populandique apti non sunt: ideo ad par excurrendi et praeliandi genus, CC ferme ungaricos equites in Superiori Ungaria, ex Maximiliani permissu conductos adduxerant, duce Nicolao Sarmassagy.

In Belgio novis cansis supra veteres aggregatis, bellum renovatum est. Homines enim ardebant vindictae cupiditate ob neces virorum illustrium, alii propinquorum et consangvineorum, bonorumque confiscationem; alii autem eadem sibi metuebant, et malebant hostium periculo bona et vitam una amittere. Incitabant novorum et intolerabilium vectigalium tributorumque exactiones, et tum inaudito vocabulorum nomine excogitato, facta aestimatione bonorum, centesimam, nonagesimam, octogesimam, septuagesimam, sexagesimam, quinquagesimam, quadragesimam, trigesimam, vicesimam, decimam, nullo ubique personarum delectu, dux Albae gravibus denunciationibus per saevos extorquebat quaestores; quam rem provinciarum et civitatum legatis humili oratione deprecantibus, aut Deus, inquit, in coelo non erit, aut pendetis. Non deerant etiam exsules, qui et bonis sese spoliatos et uxoribus angebantur. Etenim Hispani eas ducebant, quod haereticos ne in numero quidem vivorum ducendos praedicarent. Nec parum offendit Albanus universos, etiam eos, qui alioquin in regia fide per-

starent, nimia ambitione. Etenim insignem aeneam statuam equestrem*) in arce nova antverpiana sibi locavit, cum simulacris Egmondani, Hornensis, et Orengiani, tanquam nexorum et prostratorum. Quorum recens memoria alios acuebat, alios offendebat, quod illorum duo non bello, sed fraude vita privati essent: tum quod ne quidem Carolus V. imperator unquam sibi statuam locare voluisset: tum vero quia memoriam delere crudelis rei, quam quotidie spectandam praebere, praestare putarent. Bellum autem exortum est ita, quod Aurangius oppida aliqua in Zelandia obtinebat, ad quae recuperanda Albanus, tanquam reliquias belli conficiendas, tres legiones Vallonum conscribit, Hispanorum duo millia in supplementum accersit; confectoque bello pacatam provinciam successori tradere cupiebat, ut omnis gloria penes eum staret; cum successor illi ex Hispania venturus esset, eumque Philippus ob odium Belgarum revocare statuisset, ratus nunquam bellum desiturum, quamdiu Albanus Belgio non revertisset. Erant hispanicae vanitatis homines inflati, qui libellos ederent et inscriberent de Belgio recepto, cum maximum bellum tum arderet, et plures provincias Aurangius mox occupasset. Itaque Albanus ad transportanda auxilia in Zelandiam, XXX naves instruere volebat; sed in tanto Hispanorum odio destituebatur navalibus sociis, qui ad suos, Geosios quos vocabant, libentius proficiscerentur. Ergo Famensis cum paucis Valencienam cum primum intravit, audacter praetorium simul et portam civitatis occupat, suosque milites in subsidiis col-

*) Istvánfi jegyzete: In cujus basi sculptum erat: „Lungelingi opus ex aere captivo."

locatos exterius introducit. Pari stratagemate Ludovicus Nassovius Montium oppidum munitissimum obtinuit; XL enim circiter milites habitu rusticano, et carros cum stramentis, quibus arma occulebantur, immisit, qui statim in forum accurrentes armis captis nomen Aurangii conclamant, portasque occupant, et Nassovium foris eventum rei exspectantem continuo cum copiis recipiunt. Aurangius tandem scripto promulgato: Ego, inquit, et socii, testamur Deum et angelos ejus, hominesque praesentes et futuros, nos justa et legitima arma necessitate cogente sumsisse: nulla de causa alia, quam ut immensae avaritiae et tyrannidi ducis Albani et Hispanorum obstaremus, qui miseris populis libertatem, fortunas, et vitam eripere conantur, ut cum Deo libertatem tuentes, illorum crudelitatem refrenaverimus, repulsa vi atque tyrannide, fidem atque debitam obedientiam domino eorum praestent. Itaque Geldriam et Frisiam brevi in potestatem redigunt, et pleraeque civitates sese conjungunt.

Eodem tempore duci Medinae Coeli navibus ex Hispania in provinciam adventanti, et Albano successuro, Orengiani obviam profecti, ipso fuga elapso, pecuniam regiam, naves, et res universas occupant. Albanus his de causis exercitum equitum et peditum in Germania, quam maximum potest, conscribit; et rex Philippus provinciarum belgicarum periculum veritus, classem Messinae continuit, ut illinc Gallis bellum ostentaret, si auxilia Belgis misissent, et classiariorum militum partem Albano suppetias misit; quod bellum minori aliquanto periculo propter neces illustrium virorum, in gallico tumultu, qui communem religionis causam et vicinorum injurias neglecturi non videbantur, gestum est. Etenim pace in Galliis

facta, animis bellum gerebant: quos enim regii bello superare non potuerunt, in pace trucidare commodissimum statuerunt. Namque in conventionibus pacis rex sororem suam regi Navarrae uxorem pepigit; ad nuptias celebrandas, ut necesse erat, omnium principum atque ordinum, utriusque religionis concursus fit. Erant, qui Amiralium monerent, ut sibi caveret, quod nullam servari fidem haereticis convenire papistae crederent. Sed Amiralius negavit se commissurum, ut fidem regiam in dubium vocaret; ita certatim omnes Lutetiam ad solennem diem nuptiarnm conveniunt, magnaque omnium alacritate peraguntur. Tum in consilio regio Amiralius sermonem de statu belgico exorsus; excepit rex, non convenire foedera pacis violari; mox regis frater, quod aliquos equites in Belgium misisset, exprobravit; consilio autem tunc dimisso paulo post Amiralio in sua habitatione ad fenestram in brachium caput reclinanti brachium tormento trajectum est, et pilae venenatae virulentia spasmum adferente medici pollicem amputant. Eum rex et regina mater officii causa invisendo solati sunt, futurum esse, ut percussor atrociter puniretur. Eodem officio, sed non eodem animo plerisque ventitantibus dux Guisius prius dispositis locis opportunis et ad regium palatium custodibus et Heluetiorum cohortibus cum accessisset, ante omnia quaesivit, num se convaliturum speraret? quem responsum meditantem in lectulo pugione multis vulneribus confodit. Hinc statim discurritur ad aedes virorum illustrius, et omnes contrucidantur. Tum ipse frater regis armatus cum cohortibus et equitibus armatis prodit, populusque ad arma vocatur. Catholici alba cruce papyracea, aliave materia in pileis sese notant. Do-

mus protestantium alba cruce notantur; ibi omnes sine sexus discrimine, viri et mulieres, nece miserabili interimuntur, bonaque diripiuntur. In vicis et regionibus omnibus civitatis idem fit. Cadavera occisorum in profluentem deformi et horrendo spectaculo trahuntur. Rex Navarrae et Condaeus in custodias traduntur, et de iis vulgo ad missam vel ad aquam praedicabatur. Supra millia hominum XII eo tumultu utriusque sexus interempta. Idem quoque supplicium in omnem sexum, et aliis in civitatibus desaeviit; ut ad XL hominum millia per Galliam eodem tempore, et praestituto die delendis ad unum omnibus protestantibus caesa dicantur. Hoc est inter omnia crudelitatis exempla rarum et singulare, ut si antiqua persequutionum exempla quis miratus sit, jam mirari desinat, cum religionis ergo non alias uno in regno tot neces patratae sint. Ab hoc facinore rex edictum divulgat: velle se omnibus notum esse, Amiralium et socios ejus ex mandato suo occisos esse, non tamen religionis causa, neque quod pacificationis foederibus contravenire vellet, verum ut nefariam conspirationem illorum in necem suam et fratris et reginae matris et regis Navarrae, et ceterorum regiorum administrorum anteverteret. Itaque reformatae religionis homines indemnes atque illaesos sub protectione regia se fore sciant. Et mandare se omnibus regiis administris, ne illis in corporibus fortunisve vis injuriave ulla inferatur. Verumtamen, ut omnis ad seditionem et tumultum causa praecidatur, inhibere se conciones conventusque tam publicos, quam privatos omnes, eousque donec melius per eum providebitur. Et qui contra fecerit: capitale esto; bona confiscentur. Alterum edictum publicatur, ut

omnes reformatae religionis homines primarii et capita in custodias tradantur; de conjuratorum nominibus per quaestiones interrogantor, et sese pur gantor. Ita conjurationis nomine miseri mortales miris modis plectebantur; nec erant ad defensionem valida argumenta, cum alia esset causa, alia diceretur. Parisiis, qui necem evaserant, Mongomerius, et Monsieur Vidame de Chartres, aliique, antequam fama necis virorum illustrium praevenisset, Rocellas occupaverunt, nonnullaque oppida, et omnes sacerdotes, religionisque papisticae homines pari crudelitate interemerunt.

Interim cum equitibus, qui Belgis auxilio proficiscebantur, Albaniani conflixerunt, viceruntque, et captos omnes Albanus in patibulum suspendit. Auxiliis gallicis Belgae destituti, magnis incommodis affecti sunt; primumque Albanus Montium obsidet, et tandem ab Ludovico Nassovio per pactionem recuperat. At Galli, qui in praesidio civitatis erant, in Gallias quidem per praesidium Albani deducti ab regis Galliae militibus caesi sunt. Mechlinia ab praesidio Orengiani principis deserta, quod ad defendendum consistere dubitasset, cumque se tardius dederet, data ad praedam hispano militi. Ubi praeter miserabilem stragem, trucidatis fere omnibus viris et feminis plus minus CCC, et bonorum direptionem, honestati feminarum, quod in captis etiam urbibus servari solet, non modo non consuluerunt, sed ad omnem libidinem per effusissimam licentiam, matronis et virginibus pessime abusi sunt. Similiter accidit civitati Terremondae. Aldenardum pecuniis se redemit. Orangius Ansterodamo nequicquam oppugnato, ultra Mosam amnem gelu ac frigore exclusus revertitur, et proditionem suorum severissime vindicavit. Etenim

tres ex praecipuis belli ducibus, qui ipsum in manus Albani tradere conati sunt, in quatuor partes dissecuit, multis dextram amputavit, et plurimos vario supplicii genere affecit. Eum quoque qui Mechliniam deseruerat capite mulctavit. Albanus interea conabatur civitates amissas recuperare; et Neomagi in Geldria sedem belli figit, unde exercitum ad civitatem Harlem mittit, quae muris nudata acerrime oppugnabatur. Sed postrema oppugnatio acrior fuit. Nam cuniculis Hispanorum ex adverso obviam contrariis artibus et validioribus viribus itum est, ita ut XIII tribuni vexilliferique ea oppugnatione ex Hispanis desiderati sint. Eadem insuper, qua haec oppugnatio facta est, die, Orangiana auxilia, cum commeatu vehiculis deportata, per glaciem salva in civitatem recepta sunt, unde per propugnatores novus murus ab intro fossaque perducta sunt. Quibus rebus Hispani spe potiundae urbis frustrati sunt; quorum saucii, cum in oppidum Armue missi fuissent, ut navigiis Antverpiam deportarentur, ab hostibus oppressi, et in mare ad unum omnes praecipitati sunt. Ab iisdem in portu antverpiano sex naves onerariae supellectile aurea, argentea, et tela linea, quae pretiosa et multa in illis provinciis fit, onustae occupantur; praedaque omni Hispanorum, quam ex captis et deditis urbibus collegerant, potiuntur. Ad haec civitatem maritimam Bergen occupant, tormentaque aenea cum apparatu bellico in potestatem redigunt; et conflatoria salinaria, ut vectigali salis Hispanos privarent, confregerunt.

In Ungaria bellum non est gestum, sed ex solita fortuna clades non defuerunt. In Inferiori enim Ungaria ad oppidum Simandium celebres

nundinae mense Aprili fieri solent; ad has depraedandas ex Superioris Ungariae tractu, a Cassovia, Tokajo, aliisque praesidiis ad DCCC congregantur equites et pedites. Quod cum ex itinere longinquo, tum in tanta exploratorum copia Turcas latere non potuit, praesertim quod per pagos tributarios praedabundi iter facerent. Nam ex oppido Debrecenio ad CCC equos, aliis item ex pagis plures vi abducunt; tandem ipso die mercatus, quo frequentes negociatores convenerant, insperato invadunt, multos obtruncant, multos capiunt, praeda ditissima auro, argento, rebusque omnigenis pro libitu sese onerant. Haud multum processerant, cum hostis sese aperto in campo ostendit, sed quibus neque certus ordo, neque certum imperium, neque unus dux, utpote collectitii, vagi et latrociniis potius assueti, facile ad primum concursum terga vertunt. Deinde ibi caedes fit non pugna, et deleti fere omnes aut capti; ex quibus XX equites germanici, qui Ruberi jussu, sperantis majorem praedae partem, se eis conjunxerant, Budam delati per ludicrum spectaculum equis insidentes et armati publice ostentati sunt; aliquot ex captivis Selimo Byzantium missi; inter quos Gregorius Docius juvenis ferox ex nobilissima familia, matre Jaxythia, Byzantii in mare projectus est. Eadem pestifera amentia in oppido Debrecenio iterum congregari coeperunt; contra quos Christophorus Bathory praesidium varadiense misit; commissumque est praelium in foro oppidi, et superati trucidatique plurimi; capti fere ad centum. Ex queis in christianam plebem atrocissimorum scelerum grassatores XX, judicio condemnati, iisdem, in quos saevierant, traditi, similibusque poenis, quibus illos affecerant, lento igne ustulando necati sunt.

Ceteri in compedibus ferreis ad aedificium varadiense, gravissimorum operum assiduo labore poenam luerunt. Idcirco cum saepe ad Maximilianum de iis Stephanus Bathory conquereretur, commissurum se suis praefectis solebat respondere, ut ab excursionibus per ditionem transsilvanicam abstineant. Sed id per eum more solito observatum est; cum nunquam ab perpetuis excursionibus cessatum sit. Eam ob rem apud Turcas graves Stephano molestias facessebant; quod persuaderi non poterant, quin connivente aut consentiente eo patrarentur, praesertim quod aliqui ex transsilvanicae ditionis hominibus capti fuissent, qui sese adversae partis excursatoribus miscuissent. Magnis ergo subinde muneribus illorum facinora apud purpuratos delere cogebatur. Ex quibus rebus factum est, ut castellum novum Erdeohegy ad fluvium Fekete Keres erigerent ad prohibendas excursiones, non modo caesarianae ditioni, sed etiam varadinensi valde incommodum. Qua in re illud mirum est, quod caesariani cum decem fere millia hominum ad latrocinia conductorum, quae vel in magno bello vix trucidata fuissent, biennio amiserint, eo ipso tempore, cum pauci Turcae castellum aedificarent, ne ora quidem ostendere ausi sint. In Illyrico feliciori fortuna excursionibus usi sunt, siquidem ex confiniis praesidia ad conventum diem congregata in interiorem Bossinam irruendo magnam praedam egerunt, agrestium praesertim hominum. Quam rem Selimus expostulavit contra foedera patratam. Cui Maximilianus, quod se imprudente patrata essent, excusavit, jussitque captivos dimitti; sed cum populi depraedati Byzantii supra capita ignis incensi significatione querelas Selimo detulissent (id quod ii facere solent, qui gravissimas

querimonias, cum imperator equitat, ad eum deferre volunt), se ejus rei vindictam sumturum testatus est.

Porro caesar instituto paterno de successore cogitare coepit, cum paulo ante duos filios ex Hispania revocasset, et duos alios eo misisset. Conventum ergo Posonium indixit, in quo filium primogenitum Rudolphum eligendum in regem curat. Per novi regis creationem freti ordines regni pro Stephano Dobone et Johanne Balassa apud eum intercesserunt, cumque in principio ab notabili clementia auspicari regnum placeret, Doboni gratiam a parte impetravit, Johanni autem Balassae, si coram patri satisfaceret, recepit fore, ut pater ei quoque gratiam faceret; is enim perforato muro arcis, ac deceptis custodibus antea evaserat. Sed Dobo non diu libertate laetatus est, cum intra paucos dies exstinctus sit. Johannes autem Balassa Viennam profectus novi regis auctoritate in gratiam receptus est. In eodem conventu, electione praehabita, ad coronationis celebritatem alius conventus in mensem Augustum decretus est, qui celebris fuit, pro regni conditione, duobus millibus et quingentis equitibus ungaris, evocatis non modo procerum reliquiis, tanquam ex naufragio, sed aliis etiam potioribus ex confiniorum praesidiis. Habiti sunt peracta coronatione ludi equestres, et unus inter alios arcis ligneae oppugnatio*),

---

*) Forgách S. jegyzete : Nem volt ebbe semmi; mert az várba csak német volt ; lovag gyalog talám volt50; faltörö álgyu ugyan bizoniai az sánczokba, kikkel hozzá lövedeztek, de fagolyóbissal, kiket mind az vár felett bocsáttak; belől is sok álgyuk állásokon, mintha hegyeken voltak volna, kikkel az sánczokra lövedeztek. Az várbol ki lövedeztek, sok puskások kivül belől, kik egymáshoz lövedeztek. Az várból kiütötték; innét kivül reájok menteneк, kopjákat törteneк, harczoltak lovag gyalog, az álgyulövés számtalan volt, végre megostromlák, és

quam Johannes et Andreas Balassa defendebant; oppugnatores autem erant lixae et mulieres cohortium germanicarum, quas coronationis gratia Viennae caesar conscripserat. Eae mactatorum animalium exta et sangvinem collegerant, et ut in veris oppugnationibus fieri solet, sese defensoresque foede maculabant; deinde arcem tradentibus propugnatoribus ceperunt, et combusserunt. Creditum est, ad notandam familiam Balassianam duos viros, quorum alter recenti gratia, alter a paterna proditione infamis esset, deformi et inhonesta specie ludicri notatos esse. Me ipsum, hercule, pudet, pigetque, quae forma fuit comitiorum, qui viri, quae consilia, enumerare; in quibus nihil magis dignum fuit, quam ut amplissimi regni, cujus ne imago quidem superest, amisum decus dolerent, lugerentque. In eodem comitio cum de externis praefectis multum diuque conquesti essent, et de episcopatu jauriensi, quod homo italus, et qui semper Romae ageret, destituta interim ecclesia, episcopatum ab illo, assignata ei pecunia redemit, quod etiam Ungari decimas reddere negarent; sed potissimum quod tum mortuo rege Poloniae regnum pro filio ambiret. Poloni enim Ungariae calamitates et interitum objiciebant, et quod externos in possessionem regni introduxisset. Ob quod unum

---

az fokokról vér csorgott le, hogy már az viadaltul, megvevék, hamis fejeket rakának fel, és csinált embereket akasztának fel az fokokon. Egyszer menének zászlóstul az asszonnépek alája, tekenőkkel, ásókval sánczot ásának, hozzájok lövedezének. Akaratjokval hullani kezdének, és elfutamának. Az várbeli kapitánokat királ eleibe kötözve hozák, térdre esének; királ megkegyelmeze nekik. Ez vár vivása alatt az magyarok egymással sok kopját törének, játékra csinált kopjákat. Az várat meg nem égették, hanem épen hagyák; azután az község hordta el. Ezekre én reánéztem; különben nem volt.

potissimum in petitione regni repulsam postea tulit.

Sub idem tempus duorum regnorum Moldaviae et Poloniae mutationes factae sunt. Sed ut Moldavicum negotium praecessit, ita etiam priori loco expediemus. Superius narravimus, uti despotes occisus sit, et Alexander in gratiam Johannis II. ab Solymano remissus. Quo paucos post annos fato functo, filios duos reliquit, una cum matre, femina, ut inter barbaros, ingenio et prudentia non contemnenda; cum adolescentes filios satis florentes in tranquillo statu, suo consilio reliquisset. Quae ubi decessit, et Bogdanus filius regnum adeptus est, luxuriari coepit, consiliarios veteres spernere, ac novos pariter adolescentes, ac eos Polonos, qui ex solito commercio commeabant, recipere. Ita fiebat, ut et consuetudine pravorum consiliariorum et naturae feritate insolesceret; aliquos Turcas, qui parentes ab exsilio comitati fuerant, occidit; denique suae gentis homines nullo honore habito contemnebat. Soli Poloni custodiam corporis, soli negotia regni administrabant. Ad haec ipsemet saepius Hotino, quae arx fluvio intermedio tantum ab Polonia abest, luxus gratia in Poloniam rhedis excurrebat. Postremo ad Poloniae regem misso oratore, se et regnum ei commendavit, ut imperium palam ad Polonos transtulisse videretur, ignarus adolescens ex insita barbaris ferocia, regnum internis et domesticis consiliis magis stabiliri, quam ambitione amicitiae externorum regum. Deinde duas sorores in Poloniam dat, et ipse uxorem ex Polonis desponsat. Has ob causas et suis et Turcis invisus esse coepit. Itaque Selimus, primo ut externae nationis et sibi suspectae omnem amicitiam et commercium vitaret, mandare; postea

evocare Byzantium, promittens, remissurum eum, modo sibi de ejus fide constet. Ad eam legationem ex consilio Polonorum ita respondit: Se quidem tributa libenter pendere, sed Byzantium nequaquam venturum. Hinc Selimus Bŷzantii novum principem Johannem quendam creat, et cum exercitu militum eorum, qui ad Pontum existunt, Tartarorumque auxiliis ad occupandam provinciam ablegat. At Bogdanus usque eo delirabat, ut tum quoque unica rheda in Poloniae finibus vagaretur, cum novus princeps Żuchvam sedem atque regnum nemine repugnante occupavit. Tandem autem collectis iis modo rebus, quas mora hostis concessit, in Poloniam cum Petro fratre minore, relicto in Hutino, quae arx in edito monte est in finibus Poloniae, praesidio Polonorum, aufugit. Johannes nihil moratus Hutinum una cum exercitu Turcico et Valachorum obsidet, qui tormentorum aeneorum et sulphurei pulveris in Zuchva copiam non mediocrem nactus erat. Interea Bogdanus ad regem Poloniae proficiscebatur, sed alius casus ei oblatus est. Nam Martinus Sborovscius in itinere, illatis duobus vulneribus, eum cepit, et non antea dimisit, quam XX millium nummum aureorum vades daret. Etenim Sborovscius sororem Bogdani ambiens, tantundem in sumptum fecisse, et injuriam etiam cum ignominia conjunctam magna verborum contumelia in convivio spretus et contemtus se accepisse affirmabat. Rex ubi ad eum Bogdanus venit, auxilia decernit, et Russiae Podoliaeque Palatinis, ut eum cum exercitu in regnum paternum reducant, imperat, oratoremque ad Stephanum Bathoreum in Transsilvaniam cum secretis mandatis dimittit, petens, ut vicini principis calamitate motus, eum ope et auxilio juvet. Quodsi omnino copiis

juvare nollet, liceat milites conscribere, et per fines regni Transsilvanici in Moldaviam ducere. Ex qua legatione cum facile appareret, quam magno periculo sua causa Transsilvaniam implicaret, maritimique belli clade Stephanum sua auctoritate in sententiam tracturum credidisse: Stephanus omnia se majestatis regiae causa facturum respondit, quae modo recto judicio, et sano consilio, magnisque fundamentis praestari posse putet. Quod vero auxilia det, aut ex suo regno bellum Selimo inferri patiatur: id nihil aliud esse, quam opportunissimam provinciam et Poloniae et christianitati, hostibus intempestive objicere; praesertim quod magno Selimi et patris beneficio hactenus immunis conservata sit. At, ad regiam majestatem pertinere, qui potentissimus princeps haberetur, et cui Bogdanus se atque regnum commendasset, ne Polonicae amicitiae causa regno ejectus perpetuo careat.

Itaque Russiae et Podoliae Palatini ad Hutinum cum exercitu venerunt, et parva praelia nequicquam tentavere, multis suorum amissis, praesertim in flumine, cum fuga praecipiti in flumen ruerent. Ita conatus regis nequaquam successit; cum sperasset ex clade navali se, aut per gratiam, aut intentata vi, Bogdanum in regnum posse restituere. At Selimus misso oratore expostulando graviter denunciavit, ut ab Moldavia abstineret, et Bogdanum cum fratre sibi dederet. Rex intra regnum suum Bogdanum non reperiri respondit; fratrem autem, qui Bogdani culpa non attineretur, per oratorem Selimi, stipulante illo de salute ejus*); quem Mehemetus primarius vezirius, attributo ei honesto salario, liberaliter amplexus

*) Kimaradt az ige.

est. Per idem enim tempus Tartari quoque in castris erant, et propinquos pagos populabantur. Tot enim exercitus Polonis opposuerat, cum dubitaret occasione novae cladis, et confoederatorum principum legationibus eos sollicitatos, Moldaviam invasuros; praesertim quod semper illius provinciae potiundae cupidissimi fuerint, ut et bellum, si opus esset, propugnare, et inferre possent. Quamobrem omissa superiorum annorum tributa, LX millia numum aureorum, et vestem pelliceam XL millium, solo terrore remittere per oratores, et Hutino Polonos, impetrata eis salute, evocare coacti sunt. Quibus omnibus patratis Johannes Valachorum regulus Turcarum exercitum dimisit, nobiliores autem et praecipuae auctoritatis viros, praesertim Bogdano studiosos, more quodam gentis omnes trucidavit. Ea enim est illorum barbarorum immanitas, ut levissima de causa dominos occidere, et dominis subjectos consuetudo sit. Itaque nulli unquam diuturnum imperium esse potuit: neque est isthic ullus familiarum splendor, quae nulla de causa, et saepe pecuniae aut bonorum aviditate universae delentur. Graecanicae fidei omnes sunt observantissimi; neque hactenus repertus est, qui novum dogma, severitate poenae, quamquam omnium nationum homines eo commeent, profiteri ausus fuit. Sed superstitionibus potius quam religione tenentur, cum et ipsi, et eorum sacerdotes, fere idiotae sint, vix illyricarum litterarum, quas solum in usu habent, notitiam habentes; majus crimen vix aliud habent, quam diebus vetitis esum carnium; ideo supra dimidiam anni partem sese abstinentia omnis pinguitudinis macerant. Uxores dimittere, et alias ducere, commune est; homines occidere et violare, qui suae religionis non sint, non ma-

gnifaciunt. Propter duarum provinciarum Valachicarum contiguitatem, tanta est in Transsilvania illorum copia, ut tertiam pene agrorum partem occupent; sed ita rudes, et ab omnibus hominibus degeneres, ut nullo exemplo, nulla lege ad civilitatem adduci possint. Nullis omnino domus sunt meliores, quam ingenuorum stabula; in uno eodemque tecto, ac eo modico, plures familiae degunt. Praecipuus victus omnibus unus est ex pecore, plerique panem praesertim aestivo tempore non gustant, cum aestates totas in sylvis et nemoribus degant; neque vestitus alius viris, et feminis, nisi quem ipsi texunt; interulas sevo inungunt, ne vermes generentur, quas nunquam deponunt, nisi laceras: eam etiam ob causam viri et feminae pariter capillos sevo aut pinguedine ungentes; corpora habent alba, sed olentia; laborem omnem fugiunt; quodsi quis morbo corripitur, nulli alteri rei, quam labori praeterito, etiamsi multos ante annos quid praestitissent, attribuunt. Ideoque latrocinio fere omnes operam dant; ex quo effectum est, ut majores nostri peculiarem magistratum capitalem statuerint, qui omnem provinciam singulis annis peragrando, quaestiones de illis haberent; quod nostris quoque temporibus durat. Quod minimo labore fit, milio vitam sustentant; tritici et vitium culturam, tanquam supervacaneos labores, negligunt. At Bogdanus ob malas artes regno pulsus, et exul, nemine prorsus adjuvante desertus ab omnibus, egens et pauper, in ditionem Maximiliani se recepit; ab quo itidem per Selimum misso oratore ad dedendum postulatus, aegre vitam sustentavit, ab iis, quibus immensas largitiones facere erat solitus, negligenter habitus et desertus; et sponsa, quam stolido luxu ambiverat, spoliatus; cui carpentum mirifico

sumptu confecerat, ut rotarum quoque circumferentias, et qua uspiam ferri usus fuit, argenteis laminis auratisque exornasset; quod exuli tandem non commiserationi, sed potius irrisui fuit. Unum in omnibus barbaris notabile videtur, quod otium et voluptates turpissimas pro summo bono habentes, consiliorum ac disciplinae et ordinis omnis curam, veluti laborem et dolorem aliquem, fugiunt, et turpissimi otii ac voluptatis amore bonam atque malam fortunam pariter ferunt. Ideo barbarorum regulorum liberi, qui stulte regna avita amiserunt, apud nos multi visuntur, et passim quoque alibi.

Paulo post rex Poloniae Sigismundus Augustus e vita decedit; cum quo familia Jagellonum exstincta est. Nam ex uxoribus, cum quatuor habuisset, prolem nunquam suscepit ullam. Ex quibus duae Ferdinandi Caesaris filiae invicem, pontificis indultu, successere. Per idem tempus caesariani excursiones factitabant; sed quia per campestres vias, qualis Ungaria Inferior fere tota est, non ita tutum erat praedari, per ditionem Varadinensem coeperunt vagari. Raro quidem illi hostem unum vel alterum per pagos et possessiones dimorantes offendere : sed miseram plebem christianam praedari, ac magnis tormentis in corpora pro exigendis pecuniis desaevire. Tandem assueti hisce latrociniis duces omnium circa confiniorum singuli manum hujusmodi latronum congregant, peditum plus minus bis mille, plerique etiam ab agrestibus equis ablatis equitum speciem faciebant. Addunt ducem ex eorum ordine, audacia et latrocinio magis conspicuum, colluviem egentium ac perditorum ad oppugnationem castelli Jeneo dimittunt. Turcae tanquam ignari eorum, simulare, ac sine displosione tormenti admittere :

illi castellum scalis oppugnare, alii subruere muros ligneos; alii ultro in oppidum admissi. Tum repente Turcae ex oppido, arce, et qui in insidiis erant, erumpunt: et illorum terga caedere, omnibus ad internecionem caesis aut captis. Forte aliqui partium Transsilvanarum suos conjunxerant; quibus Byzantium missis, iram atque indignationem per oratores aegre discussam moverant; at in consilio (divanum vocant) disceptatum est, an germani foedera violarint; et senatusconsultum factum, esse violata et bello vindicanda. Id bellum clades maritima, ut paulo post dicemus, distulit. Sed irritatis semel finitimorum Turcarum animis, Solnociensis begus excursione in caesarianam ditionem facta, christianorum supra D capita, conflagratis pagis aliquot, in servitutem abduxit. Haec in Inferiori Ungaria. At in partibus caesarianis, ad Cassoviam primum arx Gedeo ab Turcis facile est occupata. Ea erat Johannis Peteo, sed praesidium caesaris; quod tamen ille certis de causis ad se evocaverat, idemque occasionem perdendae praebuit; siquidem unum ex nocturnis vigilibus jam ante Turcae corruperant; et commodum accidit, ut praesidium quoque abesset. Nam hic mos a temporibus usque pacatis perduravit, ut certi aliquot excubitores, sive agrestes homines, sive vilissimum quodque hominum genus, bini vel terni vigilias nocturnas in arcibus agerent; miles fere ab eo munere immunis est*), nisi ubi praefectus, qui modo solertioris est industriae, simul vigilias circumit, aut id alicui ex praesidiariis demandat. Haec res tempore pacis tolerabilis fuit. Postquam autem mortuo Lu-

---

*) Istvánfi jegyzete: In Sziget milites excubabant, nullus agrestis.

dovico rege, Johannes imperium excepisset, et mox Ferdinandus partem Ungariae et Illyricas provincias per homines factiosos ad se traduxisset, plures arces dolo utrinque amissae sunt, aut praesidio destitutae, quam armis ab hostibus captae; ita neque offendendi neque defendendi sui modum habuere. Igitur vigiles ex villis utrinque tributariis erant, quorum unus ad proditionem conductus, praefectum cum majore praesidii parte exivisse, per exploratores ad Turcas defert: illique tempore et loco convento cum affuissent, appositis scalis, et adjuvante vigile, in arcem facile evadunt. Ad quorum strepitum excitatis militibus, cum unus adcurrisset, confestim obtruncatur, statimque aliis captis, aliis necatis, arcem occupant.*)

In transdanubiana ditione alia clades interitu celebris viri, major et acerbior, accidit. Georgius Turius, magni nominis dux**), praefectum Canisae

*) Forgách S. jegyzete: Szervel virrasztottak. Az szakácsra került volt az szer egyfelől, másfelől drabant virasztott. Az szakácsnak felnyujtották kopján az bőrből csinált lajtrát, ki az lövő likhoz kötötte, és azon másztak fel eggyenkint. Hogy az társa másfelől az zergést hallotta, megszolította az szakácsot, hogy jól vigyázzon; az szakács azt mondta, hogy az kecskék ugrálnak, kiket metszeni vittek volt az várba. Az többi ugy lett oztán, az mint irva vagyon. Attól elválva, hogy az praefectus, ki Simon Antal volt, ugyan elbucsuzott volt, és más ment volt bele szinte akkoron, Farkas diák, ki oztán az sialkodásra egy dárdával ugrik ki kamorájából, és halálig vívott szegén.

**) Forgách S. jegyzete: Ez az narratio nem igaz. Mert az töreket rablani kildte volt Szalába Pirzuz Alibeg; maga ott nem volt, hanem előttek bocsátta volt Malcuch agát. És hogy az rablót elérte, megverte és szinte az helyig üzte, ahol az egyik les volt. Az ellenség oztán az lesből kiütött reá, és megverte. Egy sárnak szoritotta őket Orozton nevő falunál. Ő maga alatt az lovat vágják, és az sárba elesik, gyalog kigázol és egy inassa egy törek lovat, kit ott fogott volt, viszen neki, kire szegén, miért hogy nehéz ember vala, fegyver is volt rajta, meg is fáradt volt, fel nem ülhetett, hanem ott

agebat, et crebris excursionibus infestam reddebat Turcarum ditionem, et magna illis damna inferebat. Qua de causa turcicus praefectus zigetiensis dolum machinatur. Etenim secretissimis litteris et nunciis ex christianis parentibus sese ortum significare, neque quicquam magis cupere, quam ad eam religionem veram, in qua nimirum natus sit, redire; agnoscere enim se veram fidem, agnoscere quid salus animae postulet; rogare ergo eum, ut se consilio et auxilio juvare velit. Tamdiu per internuncios et tam callide res agitata est, ut fidem Georgio fecerit; et ad Maximilianum per eum perlata, approbataque sit. Itaque diem statuunt, ad quam Georgius adsit, ille vero concisis praesidiariis turcis Maximiliano sacramentum praestet. Georgius cum selectissimis equitibus ungaris D, peditibus CC ad condictam diem advenit. Ille autem ab prorege budensi auxiliis comparatis, in ipso arcis prospectu, postquam Georgius comparuisset, se ostendit. Ubi Georgius aliud deliberatum fuisse, et aliud evenisse videt, ad pugnam se praeparat; summoque ardore, alteri pro vita et salute, alteri ab saevissimo suo hoste se liberando, quem unum vehementer metuebant, acerrimum praelium faciunt. Ad extremum tamen superante

értek. És látván, hogy az szabadulásban semmi reménség nincsen, az sisakot kiveti fejéből, a végre hogy elevenen ne foghassák meg, hanem hogy az fején halálos sebek essenek, és nagy erősen vívott mind halálig. Végre ennehány kopjával általöklelték, az fején is sok sebek estek, és úgy esett az földre. Az törek is látván, hogy nem él, úgy vették fejét. Igy lett az jámbor vitéz embernek halála. De holta után fizeték meg maradékinak jámbor szolgálatját, hogy Keszőt az kastélt, kit Maximiiián császár neki adott vala, feleségétől gyermekitől, List János kedvéért, ki akkor győri pispek vala, és az kastél is az pispekséghez való volt, azontúl elvevék tőlök. Nem sok idő mulván az fia is, Pál, ki az császár inasi között vala, meghala.

paucitatem multitudine, Georgius fortissime pugnans occubuit, et ceteri fere omnes. Ex tenui quidem genere ortus. et mortuus; sed honore tamen militiae, et morum probatissimorum, atque adeo totius vitae, praestantissimus vir censeri merito debet.

ORATIO

IN FUNERE IMP. FERDINANDI I.

HABITA

VII. AUG. M. D. LXV. IN TEMPLO D. STEPHANI VIENNAE.

Quod unum semper, Augustissime atque Invictissime Imperator, vosque Serenissimi, et Illustrissimi Principes, primum mihi antiquissimumque fuit, uti in omnibus quae agerem, divinam mihi opem atque auxilium implorandum putarem, id mihi maxime esse agendum hoc tempore constitui. De Ferdinando enim Caesare mihi verba facienda sunt, de summa eius incredibilique virtute, de rebus gestis, de meritis in Christianam Rempublicam maximis atque amplissimis, quae, quando me aequare dicendo, nulla vi aut copia orationis posse intelligo: tum idem Deum immortalem, Parentem, Conservatoremque omnium precor. ita mihi, dum hoc postremum pietatis munus, optimi Principis et fortissimi memoriae persoluo, volens, propitiusque adsit, uti illius virtutibus clarissimis et maximis commemorandis, vos, ad exemplum antiquae virtutis excitare, revocareque adeo queam. Quo in munere fungendo simul illud me assecuturum spero, uti dum mecum paternas laudes atque indolem, in filio eodem Imperatore, maximo et fortissimo non minus, quam oris lineamenta effigiemque agnoscitis, desiderium tanti amissi Principis leniendo, Maximiliani felix faustumque Imperium Christianae Reipublicae universae gloriosum idem Austriae familiae, formidolosum communibus hostibus vobis aliquando fore spondeatis. Ferdinandum amisimus (nisi reviviscere eundem Augustissima ac felicissima relicta prole, immortalemque adeo fore credendum est) Ferdinandum, inquam, ami-

simus, in quem unum ita Deus immortalis, summa omnia divinaque contulerat, ut, quod votis omnibus optandum nobis expetendumque fuit, si diutius eo Principe, Christianique orbis moderatore uti licuisset, huius unius auspiciis, virtute, felicitate, aut nullius praeterea tot malorum finis, quae nos diu oppresserunt, imminentia urgent, fuerit sperandus. Ita dum ex hoc loco de eius eximiis laudibus dicere instituo (id mihi imbecillitatem mearum virium agnoscenti, et cunctanter et prudenter fuit agendum) tot undique res tam inter se variae dicenti occurrunt, tot expeditiones, tot bella pro tuendis Imperii finibus, pro Maiestate Christiani nominis suscepta, uti illud quidem non desperem fore, ut animi mei studium in optime de me meritum Principem declarem, uti nulla orationis copia atque artificio, tantarum rerum magnitudinem videar assecutus, id vero minime unquam futurum putem. Sed me illud tamen in re tam gravi difficilique consolatur, quod apud eos viros verba facio, quibus quo propius licuit domesticas eius virtutes, fortitudinem, sapientiam, magnitudinem animi spectare (etsi longe lateque harum fama pervagata est) eo mihi aequiores futuros spero. Ita autem statuendum est, quisquis ille futurus sit, qui, ut maxime ab ingenio et ab eloquentia paratus, se existimet posse consequi dicendo, quae ille vivendo gessit, eum plane suarum virium oblitum, cum suscepti a se muneris magnitudinem, tum apud quos verba faciat ignorare. Haeret enim infixa vestris animis, atque adeo, ut nulla sit diuturnitate temporis obsoletura, immortalis Ferdinandi ac divina virtus, lumen ingenii, invicti ac celsi animi robur. religio, sapientia, quae, si ulla vi aut ubertate orationis explicari possint: tum eius esse

hoc munus censeatis, qui aeque Princeps in dicendo, ut Princeps in agendo habitus Ferdinandus est, longe unus inter omnes eloquentiae laude excellat. Quae quidem, etiamsi me minime fugiunt, sive tam complecti animo divina eius, atque immortalia in Rempublicam merita volueritis, sive quibus me beneficiis augendum perpetuo honestandumque curavit, tum me haud uno nomine adductum accessisse ad dicendum, ab eodem arrogantiae crimen longe abesse, quod graviores partes, quam meae vires ferant, mihi imponi passus sim. sed pietatis, sed studii, sed officii laudem meritum aliquando existimetis, qui monumentum hoc qualecunque illud futurum sit, meae in optimum ac sanctissimum Principem observantiae, in quem nulla mihi posthac facultas relinqueretur, grati animi significandi extare ad posteritatem voluerim. Ereptus nobis est Ferdinandus, si res illius gestae, si pietas animi, morum sanctitas, vitae instituta et rationes spectentur (quando satis ille laudi et gloriae vixit) minime immatura morte : si Reipublicae tempora, calamitates impendentia bella a saevissimo hoste atque immanissimo, immatura morte ille atque importuna nobis maxime ereptus est. Aeque enim natus Christianae Reipublicae causa, positus idem celso et sublimi loco, ut esset, qui sua vigilantia, sapientia, consilio imminentia mala explorando a nobis arceret : mortuus aeque nostra causa lugendus, tanta communis salutis iactura facta deflenda, lacrimis, luctu, moerore testanda, monumentum summi doloris illustre ponendum constituendumque est.

Habetur hoc parentibus a nobis pietatis munus, quicunque illi sint, quibus huius lucis usuram referimus acceptam (nihil enim aequius esse ducimus. quam

in eorum morte fletu et lacrimis nostrum dolorem testari, per quos nobis vi ta licuit frui) mortuo Imperatore, fortissimo, iustiss imo, sapientissimo, qui non fortunae temerita te, sed divino consilio, non casu, sed sapientissi morum hominum suffragiis, non commendatione nobilitatis, sed virtutum maximarum delectibus, qui patriae Pater, Dux, Imperator, tot populis, tot gentibus, tot nationibus praeesset, qui exemplo domesticarum laudum ad gloriam, ad decus, ad immortalitatis studium suos excitaret, hostes, virtute, robore animi, autoritate parta optimis vitae rationibus, fama, Majestate nominis in metu contineret, quibus verbis, qua orationis vi, quo eloquentiae flumine conceptum animi dolorem exprimere, declarare nos posse arbitramur? Neque vero haec una est nobis causa doloris; aliae praeterea sunt et maximae et iustissimae; ut enim liberi non ob id solum parentes colunt, quod se ab illis in lucem susceptos, altos, educatos, ad honestae vitae instituta conformatos meminerint, sed etiam, quod eorum summa indulgentia utantur? quod se unice amari ab his, quod ferri in oculis animadvertunt. Ita tui Ferdinande Caesar desiderio angimur, quod omnia nobis munera cumulate persolueris, quae sunt liberis a parentibus expetenda, quod nos foveris charitate incredibili, liberalitate, benignitate complexus sis, tuo consilio saepe, et sapientia tectos servaris, sed quod tua erat in nos summa diligentia, charitas, singularis amor, ut id modo videreris, te uti homines virtute Principem, iustitia recte factis, rerum gestarum magnitudine suspicerent et vererentur: moderatione, aequitate animi, lenitate, ut minime de summa tua dignitate decederes, parentem eundem indulgentissimum, mitissimo ingenio, comitate, facili-

tate et suavitate morum maxime amandum, non iam tacitis votis, sed laetis omnibus, atque exclamationibus domi forisque quocunque incederes, certatim effusi prosequerentur.

Ac mihi quidem de immortalibus ac divinis Ferdinandi laudibus dicere instituenti, longe alia ratio videtur ineunda, atque usus ceteros intelligo, qui summos homines Regesque maximos laudare aggrediuntur. De maiorum enim nobilitate, de rerum gestarum gloria, de victoriis, triumphis ita multa dicunt, ut de maiorum meritis maximam gloriae partem, quod praeposterum est, in eos, quos laudant, derivare videantur. Ita ille sapientissime statuit, tum posteris maiorum decora esse ornamento, tibi quidem partam ab illis gloriam, non solum sibi haereditariam relictam, sed debitam etiam summae virtuti meritisque in homines singularibus, quocunque illi loco nati essent se fuisse consecuturos probarent. Itaque quod se ortum ex Augustissima familia meminisset, in qua clarissimi belli Duces, summi Reges, Imperatores, rebus maximis terra marique gerendis, plurimi floruissent: quod Fridericum proavum, avum Maximilianum, Philippum patrem, fratrem Carolum, atque illum non suae modo aetatis, sed omnium seculorum Imperatorem fortissimum, et maximum domesticae gloriae et laudis auctores tantos haberet. Hinc sibi addi stimulos, atque adeo admo veri faces, quibus animum ad maximarum rerum studium inflammaret, tanquam sibi cum alienis non cum suis esset de gloria suscepta contentio, minime ille quidem obscure praeseferebat. Quae cum essent, ita se ille iam a prima aetate comparuit, ut non solum ex tanta familia natum se, id quod a fortuna haberet, sed dignum etiam, qui ex ea nasceretur optimis artibus imbuendo

animum, et quae viro Principi sunt ornamento, id quod magnae, ac spectatae virtutis est, facile demonstraret. Hinc decedente Ferdinando Rege Catholico Carolo fratri possessionem amplissimorum Regnorum in Hispaniis, in Gallia Belgica, in Italia, ac Novi Orbis imperium relinquit: ipse admodum adolescens praeter Noricos, Carnos, Austriam, qua paternae ditionis haereditate crevisset ad Pannoniae et Bohemiae regna, adiectis Illyris ac Marcomannis, incredibili populorum consensu, ut dari hoc unius Ferdinandi virtuti, non maiorum gloriae appareret, est evectus.

Erant quidem in Ferdinando, id quod neminem vestrum ignorare arbitror, cum alia omnia cumulata, quaecunque summis Regibus studia populorum, animosque conciliant, tum humanitas quaedam mirifica et singularis liberalitas quidem tanta, ut non id a fortuna habere (etiamsi in illum omnes suas copias effudisset) sed ab ingenio, atque animi vi quadam immensa, quae nullis finibus circumscribi posset, facile videretur. Ita veluti fictus ab aliquo Deo ac divinitus e coelo demissus unus esset in terris rebus hominum praeficiendus: in augustissimo orbis terrae consilio Romanorum Rex, Principum suffragiis, id sibi certatim populis omnibus votis deposcentibus deligitur, ac more et instituto maiorum Aquisgrani summae dignitatis insignibus, quod felix, faustumque et fortunatum Christianae Reipublicae esset, honestatur. Fuit haec quidem in Austria familia maiorum virtus, ut summos honores virtutibus maximis anteire, exspectationem hominum cum sibi maxima de illis sponderent, longe superare etiam viderentur: sed illud in Ferdinando eximium ac longe pulcherrimum, cum ad tantam dignitatem, et quidem illam partem florenti sua aetate,

regna nobilissima atque opulentissima accessissent, haud propterea extulisse animum, non sibi maiores spiritus sumpsisse, ea inquam aetate, quae ferri facilius, quam regi consilio potest, summa praeterea fortunae indulgentia, tantam inter homines potestatem adeptum tueri constantia quadam singulari, gravitateque potuisse. Ac vereor interdum, ne quis putet secutum me eorum morem, qui magnos homines laudare consueverunt, hanc tantam virtutem Ferdinando Caesari tribuere (nihil enim hac una in summo Rege maius, divinius, admirabilius) illud vos etiam atque etiam monitos velim, cum illum mitissimum Regum omnium, lenissimum, aequitate animi singulari, et moderatione fuisse contendo, non me rei amplificandae causa, ac Rhetorum more, sed explicandae ac significandae loqui existimetis. Nam illud etiam minime esse silentio praetereundum puto, ubi ab eodem in summo imperio iustitiae partes exigerentur, ut id esse voluntatis magis et iudicii, quam naturae atque ingenii videretur, neminem acriorem unquam vindicandis hominum sceleribus, constantiorem neminem, nec graviorem, ut tamen longe acerbitas abesset, hoc uno fuisse.

Quae autem tanta parta dignitate eius auspicia, administrando imperio fuerunt? Cum maximi Reges, bellis gravissimis gerendis in mutuam perniciem pugnarent, Hispaniam, Galliam, Italiam perpetuis cladibus, incendiis, populationibus complerent, Turcarum tyrannis formidolosa arma Christianis populis, immensas opes, potentiam non ferendam ostentaret, ruinam, exitium moliretur, cum, inquam, per unius urbis excidium, quae eadem est Christianae Reipublicae unicum propugnaculum ac firmissimum, Germaniae Im-

pèrio, Italiae, Galliae, ac totius Christiani nominis immineret : unus Ferdinandus invicto animo, et adversus ingentem malorum molem obfirmato, in tanto rerum discrimine, trepidantibus omnibus, non ille quidem cunctando, sed celeritatem summam adhibendo, id quod temporis ratio postulabat, rem nobis restituit, ac magnam cladem a Christiana Republica, ingens dedecus, foedissimam labem summa sua cum gloria avertit. Ita cum potentissimus hostis, atque immanissimus ducenta hominum millia per Pannoniam in Austriam efudisset, atque arctissime obsessam urbem, aut vi aut metu propediem in potestatem redacturus videretur, retro redire, soluta obsidione, ac fuga praecipiti elatum maiore metu, atque ignominia, omissa re, quam vi in principio, et audacia tentata, se per Illyrium in Thraciam recipere foedisssime coegit. Revocate quaeso, Auditores, in memoriam quae deinceps Ferdinandus bella gesserit (non enim nostrum consilium est singillatim omnia enumerare, qua in re dies antea me, vox latera deficiant, necesse sit) qua magnitudine animi, qua virtute, quo consilio, unus Christianae Reipublicae propugnator fortissimus totius Orientis potentissimo Tyranno, se suosque hinc effusissimis sumptibus, hinc periculis maximis defunctus obiecerit. Neque enim ea vera laus est, unum bella multa confecisse, maximas urbes cepisse, devictas provincias, regna, atque imperia suae ditionis fecisse, sed pro salute suorum, pro patriae libertate, pro iustissima causa bellum illatum defendere coactum, tueri suos praeclare et cum laude potuisse. Ita apud Athenienses non minus, quam Miltiadis, Themistoclis, Periclis celebre Codri Regis nomen; apud Lacedaemonios Leonidae, quam Lysandri, Agesilai, qui in

acie pro suorum salute occubuerunt. Sunt quidem iusta arma, non quae studio gloriae, odio, cupiditate immani dominandi, ac proferendi Imperii fines geruntur, sed quae ita sunt salutaria suis, ut unis modo hostibus, atque in illa ultro incurrentibus exitium perniciemque afferant.

Ita vero ceteri Reges maximi victorias et triumphos iactent, ut fateantur odio se et cupiditate victos, perpetuis cladibus pene ad interitum Christianam Rempublicam redegisse: eam laudem Ferdinandus adamavit, quam verae et solidae gloriae effectricem consentiens fama bonorum, nomen, immortalitas consequatur. Hic vero, facite, vobis veniat in mentem, qui status totius Christianae Reipublicae fuerit futurus, si immanissima bellua et saevissima perruptis Pannoniae claustris, quibus constricta tenetur, Christianos Reges, dum inter se odiis et bellis certabant, totius Orientis viribus aggressa esset. Ita enim vobis statuendum est, tot tantaque esse Ferdinandi in vos beneficia et merita, quot quantaque vobis mala, clades, interitus, atque eversiones urbium erant timenda, nisi is a vestris capitibus ea sua virtute avertisset. Huic uni vere patriae parenti, vere Augusto, vere Christiani nominis defensori, quod vivimus, quod patria fruimur, liberis, coniugibus, atque omnibus quae in vita charissima habentur, referimus, acceptum. Quid enim non ille fecit, quam viam intentatam reliquit, quam non rationem consilii inivit, ut pacatis Christianorum Regum animis, ac privatis simultatibus Reipublicae condonatis, tanto hosti in nostram ruinam incumbenti, communibus viribus obviam iretur, magna labes e Christiana Republica tolleretur, Imperii Maiestas in antiquam dignitatem et gloriam vindicaretur? Qua ex re illi debita immortalis laus, et quod quidem gravis-

simum est, magna Christianorum Regum ignominia constitit, nobis adversa fortuna certissimam gloriam, hoc uno Imperatore, honestum otium, pacem, securitatem, finium propagationem invidit. Desertus autem ille in tanto rerum discrimine ab omnibus, non ob id tamen deseruit suos, sed in perpetua quadam vigilia manendo, ita se per septem et triginta annos gessit, ut sperandum sit, Maximilianum filium iisdem vestigiis paternam gloriam persecutum, non ex Pannonia solum, sed ex Thracia universa Christianorum Principum dissidiis adtollentem in nos vires hostem, ultra Bosphorum profligaturum.

Cum autem tanta eius virtus, animi vis, usus rebus bellicis esset, pacis artibus, religione ac pietate in Deum immortalem unus maxime excelluit. Quis enim illo sanctior? quis sacra, ritus, supplicationes, preces publice privatimque constantius tueri unquam aut maiori cum laude potuit? Nihil ille unquam facere in animum induxit, nihil prius aggressus est, quin a divis rebus auspicatus, divino semper implorato auxilio ad finem perduxerit. Qua in re commemoranda, id quod vobis quoque pro vestra summa in illum observantia usu venire intelligo, non sine gemitu tamen et lacrimis mihi videor illum in hoc sanctissimo Dei optimi Maximi domicilio, in his ipsis inquam subselliis procumbentem in genua, atque ex imo pectore suspiria ducentem, vota pro vestra salute, et incolumitate suscipere, preces effundere, ac si fieri posset, Deum vobis, vestrisque rebus propitium e coelo advocare. Nunc illud quis ignorat, in componenda Religionis controversia, re una omnium maxima et gravissima, quantum operae studiique posuerit, quas rationes, quae consilia pacis semper otii, et concordiae autor inie-

rit? magno quidem totius Christianae Reipublicae incommodo factum videmus, uti tot opinionum varietas per eam Religionis mentes hominum subire potuerit. Grave enim est amittere fortunas, parentes, pelli in exilium, a coniugibus, a liberis divelli, in servitutem abduci: sed omnium gravissimum est de salute in discrimen venire, aeternis suppliciis damnari, atque a sempiterna illa, et immortali vita, qua beati in coelo fruuntur, qui finis nobis propositus est optimus, et beatissimus, prohiberi. Ita Pius et Religiosus Imperator in omnibus publicis privatisque colloquiis, cum crebro Principum conventus dissidii tollendi causa indicti essent, id unum agebat, id cogitabat, in id vires omnes nervosque intendebat, ut ex orbe Christiano universo, coacto Patrum concilio, optatam pacem atque otium tandem nobis restitueret, qua ex re una fore intelligebat, ut communi consilio principibus ac liberis civitatibus in id conspirantibus, salutare, bellum adversus communes hostes susceptum, inprimis ex usu ac dignitate Reipublicae gereretur.

Iam in legum observantia, severitate iudiciorum, morum disciplina tuenda ita se acrem vindicem ostendit, ut nunquam odio in quenquam, simultati, cupiditati ulciscendi, quae una res inprimis in magis animis dominatur, indulserit, potestatem Imperii, atque animadvertendi severitatem clementia quadam singulari ac prope divina, lenitateque temperarit. Sunt enim hae primae virtutes, et praecipuae in summis Regibus spectandae, et qui magna Imperia administrant, ut in hominum malefacta saeviant, liberum animum ab iracundia, odio, cupiditate in eos ipsos retineant, in quos exempli constituendi causa animadvertunt. Ita Ferdinandus sibi esse iustitiae partes praestandas

duxit, ut clementiae lenitatisque suae esset memor, ita indulgendum ubi id misericordiae partes postularent, ut potestatis atque Imperii, quae una res maxime iudiciorum severitate stat, minime oblivisceretur. Nam audiendis hominum postulatis, cuiuscunque illi ordinis et fortunae essent, ea facilitate comitateque fuit, ut illi in hac parte laudis constet parem unquam fuisse neminem, unum esse hoc tempore, qui, si fieri possit, haereditariam hanc a parente virtutem, studio etiam maiorem reddat, cuius nobis Imperium, et Christianae Reipublicae faustum diuturnumque ominamur, Maximilianum filium videamus. Quotidie enim statis horis, omnibus aditu aperto, ut nullum discrimen esset, se adeuntes supplices oris quadam hilaritate mirifica accipiebat, ut timidis fiduciam adderet, audentiores ne extra praescriptos sibi cancellos evagarentur, maiestate, gravitateque pari, tanquam freno moderaretur. Saepe quidem ipse vidi, cum uno atque eodem die, centum supplices libellos acceptos legerit, totidem de consilii sententia privatorum causas re cognita transigendas curarit. Qua in re illud cum humanitatis cuiusdam incredibilis et inauditae, tum populare maxime, ubi puerum aetatis imbecillitate, feminam pudore prohiberi animadverteret, ultro occurrere, quid sibi vellet percontari, qui esset adeundus, a quo transigenda res esset, qua de re ageret, indicare ipsum consuevisse.

Criminationibus malevolorum audiendis, prudentia idem et continentia summa fuit, ut neque negligeret delata, nec temere in eos, quorum nomina deferrentur, pronunciaret; re ad consilium rëiecta, ac de more cognita animadverti in reos, et convictos sceleris iuberet. Laboris tolerantissimus fuit, ut satis aptus perferendo haberetur, non a natura magis, quam diu-

turna exercitatione atque usu paratus. Negotium, ubi utrumvis liceret, otio praeferebat, in otio, et cum vacuus esset, non cessabat, sed sive solus ageret, quae agenda viderentur, secum animo meditabatur, sive esset idem cum suis de rebus praeclaris sermones serendo, tempus summa cum voluptate traducebat. Temporis iacturam nemini ferendam, viro Principi minime omnium arbitrabatur, otium tanquam pestem quandam, et quae otium voluptates consequuntur, detestabatur. Corporis exercitamenta praeter venationem, cuius omnium studiosissimus habitus est, sive ea oblectationem quaereret, sive plurimum id tuendae valetudini et viribus confirmandis conducere arbitraretur, facile contempsit. Quo consilio et qua animi vi rebus providendis prospiciendisque esset, cum vos mihi testes locupletes estis, quos ille in partem consiliorum, ubi de summa Republica esset agendum, advocare consueverat, tum ipse omni suae vitae cursu, ex iis bellis inprimis, quae vel feliciter gessit, et confecit, vel magna cum laude a nobis avertit, satis declaravit. Quid? nonne is unus Christianorum Regum omnium magnitudine animi ac sapientia quadam incomparabili, Turcae potentiam sustinendo, hinc pacis, hinc belli artibus, quae semper in illo summa cum gloria viguerunt, otio populorum et securitati consulere conatus est. Quid vero gloriosius? quid magnificentius? quid admirabilius, quam unum pro communi salute bella suscipere, dimicare, Regni fortunas, caput, salutem in discrimen coniicere? Belli praemia ad alios, rerum gestarum gloriam modo ad victorem pertinere? Atque hic te Pannonia, quae eadem es mihi Patria charissima, appello: huius enim unius vigilantia, studio, sapientia, quicquid tanquam e faucibus ereptum, appetenti atque hianti tua

viscera et sanguinem hosti crudelissimo, possides, acceptum refers.

Huius, inquam, unius virtuti et consilio, quod minus servitutis iugo acerbissimo cervices subieceris, omnibus Asiae atque Africae viribus in te crudelissimo hoste incumbente, debes vindici eidem eorum futuro, quae amisisti, nisi eam gloriam integram solidamque filio reliquisset, quo Imperatore maximo et fortissimo nunquam est nobis spes tanta interitura. Nullum autem ille in te unquam studii sui documentum et voluntatis illustrius dedit. Is enim unus est, qui te labentem sustinere, erigere iacentem, distractam et divisam firmare, et coniungere, sive summa virtute, atque animi magnitudine, sive rei militaris peritia opus est, maxime posset. Quod beneficium in te tantum, non solum tu quidem grato animo in praesentia agnoscere, sed tueri in posterum fide pari et constantia vltro tanti Regis praeclaros conatus adiuvando, totius Regni contractis viribus, debes. Ac cum aliae virtutes omnes in Ferdinando viguerunt, quae sunt summo Principe et Rege dignae, tum naturae bona in eodem eximia et praeclara fuerunt, vis ingenii singularis, memoria par, facultas ad dicendum, quae vellet, mirifica: ad haec quae studio comparaverat, et maximarum rerum usu reconditiores literae, rerum varia cognitio, praecepta Iurisconsultorum et Philosophorum scita, ut saepeeruditis hominibus, quaerendo, sciscitando, interrogando, ultro negotium facesseret Historiae studium et cognoscendarum rerum, quas maiores cum laude gessissent, acerrimum. Inter prandendum et cum animi remissio a rebus gravioribus quaereretur, variarum rerum atque admirabilium commemoratione mire gaudebat, cum nova semper et relatu admiranda sua sponte ipse afferret. Hispanicam

linguam una cum lacte a Matre hauserat, Latina frequentius utebatur, complurimum Gallica, quam aeque callebat, oblectaretur, Germanica inprimis disertus et copiosus esset. Munificus et liberalis cum in omnes alios semper, tum inprimis in eos fuit, quorum in se merita, et praeclara et testata essent, nunquam beneficium differri (minui enim et vilescere cunctatione et mora arbitrabatur) diutius spe eorum, quibus benigne faceret, desiderarive passus. Ita cum re illos iuvabat, in quibus suum beneficium collocarat, tum illud assequebatur, quod maximum est, ut exemplo ceteri incensi, fierent ad praeclare agendum alacriores. Assentatores, gulae et voluptatum administros, ac si qui alii infamia graviore laborabant, pessime oderat; Magistratus, dignitates et Regni, munera ampliora, ita ut nihil gratiae daret, omnia uni virtuti tribueret, non qui opibus et nobilitate, sed qui vitae innocentia atque integritate praestarent, deferebat.

Atque ita ille quidem perpetuo se in vita gessit, in morte tanquam ex ea certissimus illi ascensus in coelum pateret, pari fortitudinis et constantiae laude diem supremum clausit. Cum enim lethali febre correptus, atque aliquamdiu conflictatus esset, Nono Kal. Augusti, quem diem festum D. Iacobi Hispaniarum patroni divinitus sibi fore vitae extremum praedixerat, e vita migravit. Nam multos ante dies cum Sacrosanctam Eucharistiam tranquillo ad placido animo de more sumpsisset, multa graviter et copiose de mortali vita, multa de futura disserens, libenter se cum D. Iacobo, quem patriae suae paesidem, et tutelarem religione summa et sanctimonia venerabatur, coelum petiturum dixerat. Ita si eos, qui mortalem vitam cum bene beateque vixissent, sancte et religiose exuerunt,

felices. fortunatosque ducimus, quid de tanto Imperatore statuendum, qui per summam laudem, anteactam vitam, omni genere virtutum, pietate, religione, sanctitate clarissimus tam laudabili, et forti exitu finierit? Nemo posthac tam ferus, nemo tam barbarus, tam obstinato atque obfirmato ad omnia scelera et flagitia animo est futurus, quem non flecti, corrigi, ad meliora vitae instituta animum convertere, colere fidem, religionem, officium, cui tam sanctus et beatus exitus sit perspectus, credendum sit. Tantam viri fortissimi a nobis factam iacturam, amissum Regem tantum, Ducem, Imperatorem, cuius auspiciis erat Christiana Republica tuta futura, non hoc lugubri vestitu modo, qui animorum est index, sed fletu, lacrimis, si illae modo pares sunt, ad doloris magnitudinem significandam, prosequamur.

Sit hoc quidem nobis solatium vel maximum in malis non esse cum illo extinctam nativam illam virtutem, cuius recordatio perpetuo in nostris animis haereat, vigere in Imperatore filio eandem animi magnitudinem, constantiam, gravitatem, sapientiam superesse florentem aetate, corporis atque animi viribus, gloria, rebus gestis, qui nobis effigiem illam humanitatis, clementiae, lenitatis referat, superesse pari virtute praeditos filios, ne tanto nobis inflicto vulnere concidere necesse sit. At non sit haec nobis modo una causa doloris, exprimat a nobis lacrimas, avulsus a complexu liberorum, non natura, sed voluntate, sed animo, sed iudicio parens. Hoc enim illi pietatis nomen sanctissimum debetur, qui nos liberum loco habuit, fovit, texit, tutatus est, qui suo periculo a nostris capitibus certam perniciem, cladem, exitium, avertit, qui maiestate Imperii, gloria, nobilitate, Regum omnium Maximus et Clarissimus, cum suis ut

cum aequalibus vixit, quem improbi vindicem scelerum acerrimum, mitissimum lenitate, facilitate summa, humanitate singulari atque incredibili probi experti sunt. Plura dicere, Auditores, constitueram, si ulla modo dicendi tanta copia est, quae Ferdinandi laudes aequare possit, sed cum doloris magnitudo me, tum lacrimae ab instituto avertunt, quae me obruunt, atque impediunt dicentem. Detur igitur, quicquid temporis reliquum est, dolori, fletui, lacrimis, et sit eius laudandi finis, cuius nullus esse finis perpetuo fluens Oratio, perennisque esse possit, ego utcunque officio sum functus. Dixi.

VARIA.

I.

DELIBERATIO AD FERDINANDVM IMP.

DE NEGOTIO TRANSYLVANIAM A FILIO REGIS IOANNIS RECVPERANDI CVM SVCCVRSV DESPOTAE, VAYVODAE MOLDAVIAE, AB EPISCOPO VARADIENSI ELVCVBRATA 1561.

Etsi certissimum est, cuncta fatali providentia administrari, in nulla tamen re magis variabiles sortes, quam in bellorum casibus est videre. Nam uti e longinquo, matureque petita consilia suis destinatis finibus nonnunquam privari, illudique a fortuna solent, ita subitanea consilia, et extempore capta quandoque optatos sortiri fines, quorum alterum bellum Gallicum Italiae infestum, alterum vero Sultanorum Egypti miserandus exitus ostendit.

Proponitur itaque in praesentiarum ratio recuperandi Transylvaniam, et ditionem Trans-Tibiscanam, nisi fata iustis et certis consiliis aliena sint.

Nam Despotes (Vayvoda Moldaviae) per avios montes iusta peditum equitumque utriusque generis manu, tormentorumque apparatu Moldaviam ingressus, ac summa vi animi et corporis praelio fundens, si eadem celeritate et virtute utatur, dubio procul Transylvaniam spe citius recuperaturam, et Transylvanum simul nutantem, nihilque tale cogitantem, extuncque et interna militia carentem opprimi posse.

Ad hoc praestandum non deest Despoti erga no-

men Caesareum, quod imprimis est necessarium, fidelitas. Non desunt milites et duces praeclarae fidei, fortissimi ac prudentissimi. Et his copiam Provincialium adscribere potest, quorum plurimi et si praecipui quique vel metu, vel pretio, vel lucri causa, castra sequentur. Auri et argenti magnam vim consecutum, quae militi soluendo, scribendoque suppetant, constans est fama, facturumque ipsum, bona cautione, dubium non est.

Accedit utriusque provinciae contigua propinquitas, nemine mortalium saltus Alpium, per quos agmen duci debet, prohibente, haec omnia celeritate et insperata profectione praevertente. Ac ultro etiam Gabriele Mailath, possessore Castri Fogaras, qui imis Alpium insidet, non solum passum permittente, sed iustis copiis, qui sex dierum curriculo equitum mille, peditum supra duorum millium numerum ex sua ditione cogere potest, adiuvante, cuius fides nequaquam est dubia, ac in Transylvanum certissimi odii tam paterno, quam privato nomine, prout notum est, manifestissima sunt indicia.

Ad haec plerique et praecipui quique ita sunt Caesarei nominis studiosi, e contra in illum inveterato et naturali quodam odio affecti, inter quos est Caspar Pathochy, dominus Arcis Bethlen et Volfgangus Haryniay, qui concepto iam odio, et exercitu prompto confisi Caesareum nomen statim certatim amplectentur.

Iam vero ad hoc intentandum, et bono fine terminandum ista est via, quae celeritate, et dexteritate ingenii consistit, nimirum ut Despotes de ratione totius consilii per literas quam citissime certior fiat, adhorteturque praemiis, ut totam vim belli et consilii quam celerrime et secretissime in Transylvanum ver-

tat. Fore, ut eundem imparatum, consiliique inopem, quique solius salutis spem in fuga habiturus sit, observatis omnibus passibus et itinerum saltibus opprimat, Transylvaniam totam ingenti virtute, nullo periculo recuperet.

Praemium optime navatae virtutis Vayvodatum Transylvaniae futurum, honorem amplissimum et principatu Moldaviae magis expetendum, ac insuper universa bona simul cum castris et castellis Ioannis et Antonii Kendy, ac Francisci Bebech in perpetuam liberorum successionem.

Alberto Laskio, Antonio Zekel et Ioanni Villyey in eandem sententiam itidem scribendum et praemia proponenda. Alberto Laskio Bathoreorum Somloiensium universa bona, illis vero singulis quingenti coloni. Et si quid amplius eos desiderare (contigerit), nullam gratiam illis denegatum iri.

Haec quoad Transylvaniam. Prout autem periti medici vulneri medendo pus et saniem abstergere consueverunt, ita quoque in praesenti, ex Hungaria in Transylvaniam omnes aditus occupandi et avertendi. Id sic fiet, si Generalis partium superiorum Capitaneus, habita mutua cum Despote intelligentia, ipse quoque armatus in campum maioribus, quanto fieri potest, copiis progrediatur. Sic enim saltem ostendendo vires, nulla conserendi manus data copia, cunctando in utramque partem, Turcas pariter et Lupinae factionis contribulos non solum remorari, sed prohibere ab ingressu poterit. Nec enim timendum, revocatis ex Hungaria Bizantium plerisque Turcarum, eos iusti exercitus speciem constituere posse.

Quin insuper ad eludendos hostes illud quoque ad omnium regnorum confinia mandandum, ut per id tem-

pus, quo haec gerentur, minisque, certisque apparatibus ex instituto factis, utpote tormentorum praeparatione, carrorum, equorumque instructione, falsisque rumoribus passim sparsis, hostilia significentur, nihil tamen palam attentandos, quo tali ludificatione, saltem hostium animi in omnes partes distineantur.

Cum autem praeter Melchiorem Balassy nullus adversae factionis sit, qui vel militari peritia, vel copiis metuendus esset, et alioqui ut Andreas Báthory significat, non est alieno reconciliandi se se gratiae Imperatoris animo : si ab una parte rem in Transylvania sinistre geri videat, ex altera vero praemiis oppugnetur, ipsum ad clementiam Imperatoris rediturum, inclinato ultro animo, mihi persuadeo, ac eum, qui modo adversus nos, iam pro nobis strenue dimicaturum habituros. Cui, si reconcilietur, promittatque fidelem navare operam, noxa omnis deleatur, ac universa bona Casparis Drágffy, quae Georgius Báthory occupat, donentur.

Hac ratione, negotio feliciter transacto, ex occasione saltem nato : oppresso Transylvano, quinque et triginta annorum controversia puncto temporis terminabitur. Transylvania vero recuperata, et Melchiore Balassy in gratiam recepto, reliqui, in Hungaria nempe, inferioris conditionis ad Caesaris clementiam confugient, vel certe nullo negotio cogi possunt.

Quod vero ad rei bene gerendae summam adtinet, haec omnia summa celeritate et secretissima cautione indigent, quae magis dexteritate ingenii, rerumque agendarum, quam periculo constant, ne illinc occasio, quae, ut dicitur, calua est, elabatur; nam, cum minime Despoten diu rerum potiri posse ratio ipsa dictat, ea qua ivit, regrediatur, vel foedere cum Tran-

sylvano percutiat, hinc vero patefactis rebus irrita consilia fiant.

(Eredetie a cs.k. penzügyministerium levéltárában. Kiadta gr. Kemény József az Új M. Muz. 1854.II.).

II.

NÁDASDI TAMÁS NÁDORNAK.

Spectabilis et Magnifice Domine etc. Nihil mihi gratius esset, quam Dominationem Vestram Spectabilem et Magnificam ex animi suis ententia bona frui valetudine, utinamque Deus O. M. eandem, pro qua saepe Deum oravi, afflictae et propemodum collapsae nostrae Patriae Protectorem, Patremque Patriae, felicem diu conservare dignetur. Ceterum nova quaedam, quae ex sua Caesarea Maiestate intelleximus, nolui omittere, quin Dominationi Vestrae Spectabili et Magnificae scriberem, sperans non fore eidem ingrata. Ex Constantinopoli habetur, quod Turcarum Imperator Oratorem ad Persam misit, a quo Persa acceptis muneribus quinquies centenorum millium, et de tradendo Bajazete legatione intellecta, post aliquot dies Persa in venationem profectus, Bajazete una ducto, eundem liberum misit, ac tandem Oratori Turcico, Bajazetem liberum esse, et hospitem spe securitatis ad se profectum mancipare non posse, tum maxime ob id, quod crudelitatem patris in filium iam antea sibi perspectam haberet. Quod si sponte ad patrem proficisci vellet, in eius esse arbitrio respondit. Ceterum rogare se Imperatorem, ut tria quaedam loca quae antea ditionis fuissent Persicae, quorum nomina Caes.Maiestas tunc nominare non potuit, Bajazeti saltem

redderet; similiter ipse quoque alia quaedam tria loca eidem daturus esset, et quo pax firmior inter utrumque filium permanere posset, Selimum remotius a se, videlicet Budam, mitteret. Responsum hoc cubicularius quidam Imperatoris, qui cum Oratore erat, Domino suo retulit. Nam Orator ille graviter decumbebat, ac diligentissime custoditur ab omnium hominum accessu, literarumque receptione: familiares omnes ab invicem singuli sunt separati. Imperator ob hanc legationem mirum in modum conturbatus, et moestus esse dicitur. Existimant etiam aliqui eum Amasiam propius Persiam versus, metus alicuius incutiendi causa profecturum; prudentiores tamen id minime Turcam iam facere posse iudicant. — Classis Turcica Constantinopoli soluerat, sed intellecto, quod Moscus maximam cladem Tartaris intulisset, partemque eius Regni occupasset, classem Tartaris ferre subsidium iussit, ac in illis oris maritimis moneta usualis per aureos ad soluendam classem permutabatur. Moscus ad Regem Poloniae Oratorem pro pace, ut dicitur, misit, quamquam nondum ad Regem pervenerat. Nova haec pro Christianitate videntur bona, cum Deus O. M. pro nobis pugnare videatur, occasione nobis interim nescio quo pacto abutentibus. In reliquo etc. Datae Viennae XI. Iulii. MDLXI.

Spectabilis et Magnificae Dominationis Vestrae

deditissimus Servitor
Franciscus Forgách,
Episcopus Waradiensis.

S. Caesarea Maiestas ad 28. oct. est Pragae futura, ad quam diem Comitia Bohemica sunt indicta.

(Eredetie Cornides Dánielnél volt, ki után adta Horányi Forgách Életében, és Pray Epp. Proc. III. 50. sz.)

III.

NÁDASDI TAMÁS NÁDORNAK.

Spectabilis ac Magnifice Domine etc. Nova, quae scribamus Dominationi Vestrae Spectabili et Magnificae nulla alia habemus, nisi quod Dominus Adamus Smekovics ad Ducem Saxoniae, Ludovicus Ungnad ad Brandeburgum sunt transmissi. Vult enim Serenissimus Rex Maximilianus in Regem Bohemiae et Regem Romanorum coronari, propter quae et Serenissimus Rex Maximilianus, et Caesarea Maiestas Dominus noster clementissimus in Imperium proficisci proposuit, quod tamen ita cito futurum non speramus. Haec melius et certius circa ferias Paschatis, aut post cognoscemus, tandemque Dominationi Vestrae Spectabili et Magnificae perscribemus. Nova Tridentina praesentibus adiuncta transmittimus. Quod superest etc. Datae Pragae XII. Martii. Anno Domini MDLXIII.

Franciscus Forgách
Episcopus Waradiensis m. p.

(Eredetie Cornidesnél volt, ki után adta Horányi Forgách Életében.)

IV.

BORNEMISZA AL ERDÉLYI PÜSPÖKNEK.

Reverendissimo Domino Domino Paullo Bornemiszsza, Episcopo Transilvaniensi ac perpetuo Ecclesiae Nitriensis Administratori, S. C. M. Consiliario, Domino Patrono observandissimo. (Bornemisza jegyzése: „Wiennae praesentatae mane VIII. Decembris.“)

Reverendissime Domine et Patrone observandissime! Salutem, et perpetuam servitiorum meorum

commendationem. Saepenumero habui in animo, ut a Rever. Dom. Vestra peterem Commentariola, et observationes Rerum Hungaricarum. Nam nemo earum, quam Rever. Dom. Vestra peritior est, et diligentiam suam in his, ut in aliis summopere admiratus sum. Itaque Rever. Dom. Vestram, ut quidquid talium rerum habet, quas, scio, habet in copia, adcommodare mihi dignetur, etiam atque etiam rogo. Proposui enim mihi res Hungaricas pro virili meo scribere, precorque Deum, ut aliquando perveniant ad messem. Promitto omnium, quae Vestra Rever. Dom. mihi crediderit, sanctum silentium. Sed de his tantum, ac bonum exspecto responsum, quod huc ad Provisorem Domus meae Vestra Rever. Dom. mittat; nam crastina die Deo duce ad Porno iter suscipiam; quod id res meae familiares exigunt maxime, quod Provisor naturae concesserit. De me nihil scribo, qui etiamsi statum praesentem deplorem, sed miserabilius est, quod nec dandi, nec accipiendi modus ullus est relictus. Ea est Vestrae Rever. Dominationis bonitas, ut eam nunquam mihi defuturam sperem, in cuius me gratiam vehementer commendo. Deus Vestram Rever. Dominationem felicissime conservare dignetur. Datum Posonii die II. Decembris Anno Domini MDLXVI.

Reverendae Dominationis Vestrae

deditissimus servitor
Franciscus Forgách
Episcopus Waradiensis m. p.

(Forgách Commentáriusai legtöbb másolataiban. Kiadva Gánóczynál Epp. Varad. II. 127. és Horányinál a Forgách Életében).

V.

FORGÁCH SIMONNAK.

Magnifico Domino Simoni Forgách de Ghymes, Supremo Partium Hungariae Cis-Danubianarum Capitaneo, Caes. Mai. etc. Domino et Fratri nobis observandissimo. Suraan.

Magnifice Domine et Frater observandissime, salutem et servitiorum meorum commendationem!

Elvettem az Kegyelmed levelét, kiben írá Kegyelmed, hogy örömest szembe lett volna velem. Azért bizony én is igen akartam volna ha az meglehetett volna, de ím látom, hogy módja nincsen, kit békességgel kell immár szenvednönk. Legyen akkor, az mikor Isten akarja. Itt immár meglett az koronáztatás. Húshagyó vasárnap koronázák meg az királyt, elég splendide az ő módjok szerént. Mely koronázatba semmi olymi dolog nem esett, kit kegyelmednek megírhatnék. Az királynak pedig az ő szándéka felől, ha hadakozik vagy nem Moszkvára, semmit meg nem tudhatunk. Igen ifju legény még, és a tanács fogja, én azt hiszem, igazgatni és határozni, mely tanácsnak igen kevés módját és akaratját látom az hadakozáshoz. Az török felől nem tudok egyebet írnom Kegyelmednek, hanem hogy azt hiszem bizonynyal, hogy ez esztendőben semmi hada ezen felden nem leszen. Az tengeren vagyon minden gondja és készöleti, mert most is uronktól kedvet keres. Immár ott ki ellen hadakozzék, azt nem tudjuk. Itt Lengyelországban szintén úgy vadnak most is mint az ebek : ki német párt, s ki franczus párt most is : ez factio igen regeál köztök. Az franczusok, kik ide jöttek az királylyal, megént mind elmennek innen, csak az fran-

czia király követe marad itt. Az törökkel ez a király az frigyet meg nem bontja, hanem Moszkvára vagyon, a mint értem, nagyon igyekezeti, kire az lengyelek is, a mint látom, inkább propendeálnak. Mondják azt, hogy követe jön ide az moszkvának. Egyebet most nem tudok mit írni Kegyelmednek. Isten tartsa meg Kegyelmedet jó egészségben.

Datum Cracoviae, prima martii 1574.

Franciscus Forgách de Ghymes m. p.

Eredetie a Forgách család levéltáráb. Közli Mocsáry Nógr. Várm IV. 164—6. ll.)

VI.

GENEALOGIA SYDONIAE FORGÁCH.

Liberi Henrici Ducis Saxon., Landgravii Thuringiae, Marchionis Misniae.	Mauritius Elect. Sax.	Filia Auna unica, Wilhelmi Principis Vraniae, Philippi Hispaniae, nunc Regis, mallei, coniux.
		Mauritius Princeps Oraniae, terror Hispanorum, ex Anna unicus et heres.
	Augustus Elect. Sax.	Christianus Elector Saxon. mortuus Anno aetatis trigesimo, incomparabili Imperii damno; tribus impuberibus relictis liberis.
	Sybilla Soror Germana	Sydonia Catharina, filia ex Francisco Duce Saxoniae inferioris, Emerici Forgach Baronis coniux, mortua in Ghymes castro Hungariae Fratris Historici huius Germani.

(Több kéziratban, s Horányi kiadásában is, a Commentáriusok II. könyve után.)

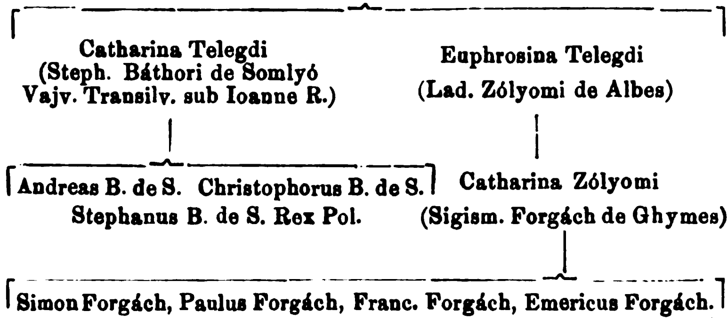
VII.

POSTERIS MEIS MEMORIAE ERGO.

F. Forgách Ep. manu mea.

Rami Consanguineitatis

Serenissimi Regis Poloniaé Stephani Báthori de Somlyó et Principis Transylv. Christophori Báthori etc. cum Magnificis Dominis Simone et Emerico Forgách de Ghymes.

(Eredetie a Forgách család levéltáráb. Fasc. W. Nro 20. közli Mocsáry Nógrád Várm. IV. 169.).

TARTALOM.

	Lap
Toldy Ferencz Bevezetése	V
Ehez függelék :	
I. Első Ferdinánd király oklevele, mely által a Forgáchokat báróságra emeli, 1560. martius 30.	LVIII
II. Negyedik Pius pápa megerősítő bullája Forgách Ferencz nagyváradi püspök részére, 1560. július 17.	LXI
III. Benessa Péter levele II. Jánoshoz, 1570. febr. 25.	LXVII
IV. Második János oklevele, melyben Forgách Ferenczet kolosmonostori birtokaiban háborgattatni tiltja, 1570. május 22.	LXIX
V. Maximilián király biztosító oklevele Forgách Ferencz részére 1571. jan. 31.	LXX
VI. Maximilián király levele Forgách Ferenczhez, 1571. martius 29.	LXXII
VII. Brutus János Mihály I. levele Forgách Fe-Ferenczhez. 1572. június 1.	LXXIV
VIII. Brutus János Mihály II. levele Forgách Ferenczhez, Kelet nélkül	LXXVI
IX. Brutus János Mihály III. levele Forgách Ferenczhez. Kelet nélkül.	LXXIX
X. Brutus János Mihály levele Kovacsóczi Farkashoz. Kelet nélkül.	LXXXI
XI. Tasi Gáspár Ajánló-levele Bethlen Gábor fejedelemhez 1619. július 7. . . . . . . , . .	LXXXIII
XII. Vita Auctoris, scripta per Nicol. Istvánfi .	LXXXVII

Rerum Hungaricarum sui temporis Commentarii.

Liber primus . . . . 1—30
Liber secundus . . . . 31—86
Liber tertius . . . . 87—96
Liber quartus . . . . 97—102
Liber quintus . . . . 103—108
Liber sextus . . . . 109—155
Liber septimus . . . . 156—161
Liber octavus . . . . 162—180
Liber nonus . . . . 181—187
Liber decimus . . . . 188—214
Liber undecimus . . . . 215—229
Liber duodecimus . . . . 230—246
Liber decimus tertius . . . . 247—271
Liber decimus quartus . . . . 272—279
Liber decimus quintus . . . . 280—294
Liber decimus sextus . . . . 295—352
Liber decimus septimus . . . . 353—384
Liber decimus octavus . . . . 385—408
Liber decimus nonus . . . . 408—425
Liber vigesimus . . . . 426—456
Liber vigesimus primus . . . . 457—492
Liber vigesimus secundus . . . . 493—522

Oratio in funere Imp. Ferdinandi I. habita VII. Aug. 1565. . . . . . . 523—541
Varia . . . . 542—546
I. Deliberatio ad Ferdinandum Imp. de negotio Transylvaniam a filio Regis Joannis recuperandi. 1561 . 542
II. Nádasdi Tamás nádornak 546
III. Ugyanannak 548
IV. Bornemisza Pál erdélyi püspök 548
V. Forgách Simonnak 550
VI. Genealogia Sydoniae Forgách. . . . . . - . 552
VII. Posteris meis memoriae ergo 553

A M. AKADEMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK KIADÁSAI.

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA. Magyar Történelmi Emlékek, egy-egy négy számból álló folyam ára 10 frt 50 kr., külön egy kötet ára 3 frt. 15 kr.

1.	1. sz.	Első osztály: Okmánytárak	I. köt.	(Brüsszeli Magyar Okmánytár I.)
	2. sz.	Második osztály: Írók	I. köt.	(Szerémi György Emlékirata).
	3.	— — —	II.	(Verancsics Munkái, I.)
	4.	— — —	III.	(Verancsics Munkái, II.)
2.	5. sz.	Első osztály: Okmánytárak.	II. köt.	(Brüsszeli Magyar Okmánytár II.)
	6. sz.	— — —	III. köt.	(Brüsszeli Magyar Okmánytár III.)
	7. sz.	— — —	IV. köt.	(Brüsszeli Magyar Okmánytár IV.)
	8. sz.	Második osztály: Írók.	IV. köt.	(Verancsics Munkái III.)
3.	9. sz.	Második osztály: Írók	V. köt.	(Verancsics Munkái IV.)
	10. sz.	Első osztály: Okmánytárak.	V. köt.	(Londoni Magyar Okmánytár).
	11. sz.	Második osztály: Írók.	VI. köt.	(Verancsics Munkái V.)
	12. sz.	Első osztály: Okmánytárak.	VI. köt.	(Árpádkori új Okmánytár I.)
4.	13. sz.	Második osztály: Írók.	IX. kot.	(Verancsics Munkái VI.)
	14. sz	Első osztály: Okmánytárak.	VII. köt.	(Árpádkori új Okmánytár II.)
	15. sz.	— — —	VIII. köt.	(Árpádkori új Okmánytár III.)
	16. sz.	— — —	IX. köt.	(Árpádkori új Okmánytár IV.)
5.	17. 18. sz.	Második osztály: Írók	XV. köt.	(Tököly Imre Naplója.)
	19 sz.	— — —	VII. köt.	(Illésházy, Mikó Ferencz)
	20. sz.	— — —	XI. köt.	(Apor Péter Minden Munkái.)
6.	21. sz.	— — —	XII. köt.	(Brutus Magyar Históriája, I.)
	22. sz.	Első osztály: Okmánytárak.	X. köt.	(Árpádkori új Okmánytár V.)
	23 sz.	Második osztály: Írók	X. köt.	(Verancsics Munkái VII.)
	24. sz.	— — —	XVII. köt.	(Decsi János Commentáriusai.)
7.	25. sz.	— — —	XVI. köt.	(Forgách Ferencz Commentáriusai.)

Sajtó alatt, részben sajtókészen:

Első osztály: Okmánytárak.

XI. köt. (Árpádkori új okmánytár, VI.)

Második osztály: Írók:

VIII. köt. (Szamosközi.)
XIII. XIV. köt. (Brutus Magyar Históriája, II. III.)
XVIII. köt. (Tököly Imre Naplója.)

TÖRÖK-MAGYAR-KORI TÖRTÉNELMI EMLÉKEK. Első osztály: I. II. köt. (Okmánytár a Hódoltság történetéhez Magyarországon I. II.) XXX. 458 és 480 l. 5 frt.

MAGYAR LEVELES TÁR. I. köt. Négyszáz magyar levél 1504—1560. XX és 432 l. 9 köirati táblával 4 frt.

ÉVMUTATÓ Fejér György Okmánytárához, Knauz által 40 kr.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁR: I. 2 ft 10 kr. — II. 2 ft 10 kr. — III. 1 ft 40 kr. — IV. 1 ft 40 kr. — V. 1 ft 40 kr. — VI. 1 ft 60 kr. — VII. 1 ft 60 kr. — VIII. 1 ft 60 kr. — IX. 1 ft 38 kr. — X. 1 ft 60 kr. — XI. 1 ft 38 kr. — XII. 1 ft 70 kr. — A tizenkét kötet ára együtt tizenöt forint.

Pest. Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, 1860.

